

Háromszék és vidéke
a második katonai
felmérés térképén

Bod Péter
Megyei könyvtár
520008, Gábor Áron u. 14. szám
Sepsiszentgyörgy, Kovászna megye, Románia
Tel/fax: +40-267-351609
e-mail: biblio@kmtk.ro

Kovászna Megye Tanácsa
KOVÁSZNA MEGYEI
MŰVELŐDÉSI KÖZPONT
520008, Kossuth Lajos u. 10. szám
Sepsiszentgyörgy, Kovászna megye, Románia
Tel/fax: +40-267-351648, 315038
e-mail: orsi@creatio.cosys.ro
www.cultcov.ro

CHARTA
520008, Gábor Áron u. 14. szám
Sepsiszentgyörgy, Kovászna megye, Románia
Tel/fax: +40-267-315279
e-mail: charta@planet.ro

HÁROMSZÉKI OLVASÓKÖNYV

Sepsiszentgyörgy
2006

[Erdélyi Magyar Adatbank]

Szerkesztették:

Demeter Lajos
Hollanda Andrea
Hubbes László
Nagy Zsófia Borbála
Szócs Imre
Cs. Benedek Csilla

A szerkesztést koordinálta: Kiss Jenő

Borítóterv: Péter Alpár
Fotók: Henning János
Tördelőszerkesztő: Kisgyörgy Tamás
Tipográfus: Tompa Ernő

© Kovászna Megyei Művelődési Központ
© Bod Péter Megyei Könyvtár, 2006
© Charta, 2006

Készült A Charta Kiadó nyomdájában
Felelős vezető Kisgyörgy Tamás igazgató
Sepsiszentgyörgy, Gábor Aron utca 14. szám
Formátum: B5
Nyomdai ívek száma: 32,75
Papír: 90 g-os ofszet
Megjelenés ideje: 2006. december
Tel./Fax:00-40-267-315279
E-mail: charta@planet.ro

ISBN 978-973-0-4838-4

Szeretett kishazánkról, Háromszékről szól ez a kötet.

Szaporodó testvérmegyéink lakóinak, Háromszékről közelebbre-távolabbra települteknek, meg nyilván, az itthon élőknek is szántuk ezt a megyénkről szóló válogatást. Nem mindentudó háromszéki enciklopédia, nem minden nálunk született író, rólunk szóló írást tartalmazó könyv ez, bár egy kicsit mindkettőre törekedett. Mindenekelőtt jó olvasási élményt adó könyvet szeretnének átnyújtani az érdeklődőknek a kötet könyvtáros szerkesztői. Nagyon örülnének, ha sokan találnának benne kedvükre való olvasmányt, ismereteik és Háromszékhez való kötődésük sokszínűbbé és mélyebbé válna.

Ezzel a reménnyel ajánlják a Kedves Olvasó érdeklődő szeretetébe a *Háromszéki olvasókönyvet*

a szerkesztők

[Vákát oldal]

HÁROMSZÉKI TÁJAKON

[Vákát oldal]

KOVÁSZNA MEGYE LEÍRÁSA

A történelmi Magyarország térképén a délkeleti szögletben helyezkedik el az egykori *Háromszék vármegye*. A székely széki szerveződés három kis közigazgatási egységből *Sepsi-, Kézdi- és Orbaiszékből* alakult 1876-ban. A lepergett, viharos XX. század idején, a legkülönbözőbb módon tagolták, osztották a területét többek között szovjetrendszerű rajonokra is. Tartozott e vidék a *Magyar Autonóm tartományhoz*, majd a *Maros-Magyar-*, s egy része *Brassó tartományhoz*. 1968-ban, Románia megyékre való felosztása alakalmával, nem állították vissza a régi megye határait. Keleti határa mentén nagy kiterjedésű, erdős területeket csatoltak Vrancea, Buzău, valamint Brassó megyékhez. Ugyanakkor, északnyugaton a területe megnövekedett az egykori Udvarhely székhez tartozó *Bardóc fűszékkel*, a mai *Erdővidék* északi peremterületével.

Az így kialakított új megye – hogy ne emlékeztessen a régi magyar történelmi közigazgatási területi egységekre – új nevet kapott; az úgymond „nemzetközi rangot nyert fürdőváros” Kovászna szláv eredetű nevét kellett – kénytelen-kelletlen – felvennie.

Az ekként megalakult megye területe 3705 km², s az ország legkisebb megyéinek egyike. Lakóinak száma – a 2002-ben végzett népszámláláskor – 222 449 fő volt.

Kovászna megye területe keleten és délkeleten három ókirálysági megyével – Bakóval (Bacău), Vrancea-val és Buzău-val – határos. Erdély felől északon és északnyugaton Hargita, nyugaton és délen pedig Brassó megye a szomszédja.

A megye területe vasúton és műúton is könnyen megközelíthető, ugyanis Brassón (Braşov) halad át az egykori, magyar keleti vasút, a mai 300-as vonal. Ebből ágazik ki a valamikori *székely körvasút* (400-as számú) Sepsiszentgyörgy és Tusnádfürdő irányában, s ebből a mai 404. számú szárnyvonal, amely Kézdivásárhelyen keresztül Felsőháromszékre vezet. Végállomása Bereck (Breţcu). A megye délkeleti szögletét érinti a Brassó-bodzafordői (403-as sz.) szárnyvonal végső szakasza. A Brassón áthaladó E60-as nemzetközi útból három korszerűsített országút ágazik le, és ez három irányban behálózza a megyét: a DN 10-es számú – Bodzafordőn át – Buzău-ba vezet; a DN 11-es számú – újabban E574-es műút néven – Kézdivásárhelyen és az Ojtozi-szoroson át Moldvába; a DN 12-es számú (E-575) műút pedig *Kökös* (Chichiş) és Sepsiszentgyörgy érintésével, az Olt völgyét követve Tusnádfürdő és Csíkszereda (Miercurea Ciuc) irányában.

A VIDÉK HEGY- ÉS VÍZRAJZA

A megye a mai Románia közepén (25°28' és 26°28' keleti hosszúságok, 45°32' és 46°18' északi szélességek között), Erdély délkeleti szögletében, az ún. *Kárpát-kanyar* vidékén fekszik. Felszíne nagyon változatos, hisz a *Keleti-Kárpátok* ívének középhegységei itt fogják közre az ún. kárpátközi (intra-kárpátikus) medencéket, medencezugokat s a vízfolyások völgytárgulatait-folyosóit. A felszín legalacsonyabb pontja az Ágostonfalvi (Augustin) Olt-híd melletti 468 m magas erózióbázis, legmagasabb pontja pedig a keleti szélen – a Háromszéki-havasok gerincén – emelkedő *Lakóca-tető* (1777 m). Mint ilyen, területén hegyek, hegylábi dombok, folyó teraszok, alacsony folyó menti síkságok váltakoznak egymással.

Az itt található hegyvonulatok mindenike a Keleti-Kárpátokhoz tartozik. A legimpozánsabb és legmagasabb a *Háromszéki-havasok*. Ez a Kárpátok déli folytatásaként az *Ojtozi* (helyi nevén Magyarosi)-*hágótól* a Kis-Bászka vizének forrásvidékéig tart. Több különálló és átlagosan 1000 m-nél magasabb hegytömbből áll. Ilyen északon a *Fekete-hegy* (1226 m), az *Ojtoz-tető* (1149 m), a *Musát* (1510 m), délen pedig a már említett Lakóca. Ez utóbbi Kovászna megye legmagasabban fekvő hegycsúcsa.

A háromszéki síkság fölé emelkedő hegyvonulatot lomb- és tűlevelű erdők borítják, az 1500 m-nél magasabb gerinceket pedig alhavasi gyepek, magashegyi legelők, melyeket a háromszéki ember *pusztáknak* nevez.

A Kis-Bászka-patak forrásvidékétől délnyugat felé kanyarodó magashegyi hegykaréj Kovászna megyébe eső része tulajdonképp a *Bodzai-havasok* tartozéka. Ilyen a *Ménes-bérc* (1411 m), *Óreghegy* (1274 m), *Hosszú-havas* (1479 m), valamint a *Nagy-Bóta* (1287 m), a világ zajától elzárt erdős hegyvidék vonulata. A megye legdélibb része a *Szilon-havas* északnyugati részén, az 1412 m magas *Kis-Tatár-havasnál* van. Ettől északra, túl a *Bodzafordulói-medencén*, húzódik a kelet-nyugati irányú és jóval alacsonyabb *Bodzafordulói-hegység*. Ennek gerincéből emelkednek ki a Kárpátok fő vízválasztóját képező magaslatok; a *Tilalmas* (878 m), a *Kalagor* (1012 m), a *Szeredő-tető* (1029 m), valamint a vonulat legmagasabb pontját képező *Piliske* (1223 m). A Bodzafordulói-hegyek, a *Nyéni-hágón* át kapcsolódnak a Brassó területén levő *Csukás-hegységhez*.

Északon és északkeleten ugyancsak egy hegysor választja el Kovászna megyét a Csíki-medencétől és a Kászonoktól. Ez a *Nemere-hegységgel* (Ojtozi-hegységnek is szokták nevezni) kezdődik. Ennek déli részén fut a fő vízválasztó. Ebből ágaznak ki a *Gyepár* (1304 m), a *Nagy Sándor* (1640 m), valamint a *Kis-Nemere* (1627 m). A Veresvíz, Lassúság és a Kászon vize völgyei között húzódnak a *Gombás-bérc* (1198 m) és a *Nyír-ponk*, mint a Hargita megye területén folytatódó *Répát-hegység* déli nyúlványai. Ezt a keletnyugat irányú gerincet, Mihai Iancu román geomorfológus igen találó módon

Székelly-Kászoni-hegységnek nevezte el. Ennek nyugati irányba folytatódó vonulata a *Torjai-hegység*. Ebből emelkednek ki az *Ölves-* és a *Cecele-tető*, majd összekapcsolódnak az Olt Tusnádi-szorosától keletre felmagasló *Csomád-hegységgel*. A kettőnek találkozási pontján áll a hirtelen felmagasló és várromok koronázta bálványosi *Vár-hegy* (1042 m) és a *Büdös-hegy* (1131 m).

A megye északnyugati csücskében, az Olt és a Kis-Homoród völgyei között, az *Erdővidék* néven ismert *Baráti-medencétől* északra, két hegyvonulat képez határt Hargita és Kovászna megyék között: keleten a *Dél-Hargita*, nyugaton pedig az *Észak-Persányi-hegység*, népi nevén a *Rika-hegység*. Az előbbinek gerincén fenyvesekkel és lombdöfekkel borított csücsök emelkednek ki: *Nagy-Piliske* (1374 m), *Mitács* (1280 m). A legmagasabb a festői *Kakukk-hegy* (1558 m). A *Rika* legmagasabb pontja az 1002 m magas *Merketető*. Az ún. „északi határhegységből” – nyugaton a Dél-Hargitából, keleten a Csomád-hegységből – észak-dél irányú párhuzamos hegyvonulatok ágaznak le és simulnak bele a *Barcaság* síkságába, a háromszéki rónába. Ilyen a *Baráti-hegység* és a *Bodoki-hegység*. Előbbit az Olt nagy kanyarulata öleli körül. Legmagasabb pontja a Sugásfürdő fölötti Görgő-csúcs (1017 m).

A Bodoki-hegységet, melyet gyakran, teljes hosszúságban *Bodoki-havas* néven emlegetnek, az Olt és a Feketeügy völgye (lapálya) zárja közre. Gerincéből emelkednek ki – északról délre – a *Kömöge* (1241 m), a *Henter mezeje* (1213 m), a *Bodoki-havas* (1194 m). Mindkét vonulatot lomblevelű erdők, vágtak és mind a múlt, mind napjaink határt nem ismerő erdőpusztításai nyomán felnövő ciheresek, ültetettek és hegyi legelők tarkítják.

Ezek közé a hegyvonulatok közé ékelődnek be a medencék, a nagy *Brassó-Barcasági-medence* északra nyúló részei. Északkeleten különül el a *Háromszéki-medence*. Ezt az ún. *Rétyi-szorulat* két részre, *Alsó-* és *Felsőháromszéki-medencére* különíti el.

Az *Alsóháromszéki* vagy *Sepsiszentgyörgyi-medencét* nyugaton a Baróti-hegység és az Olt völgye, északon a Bodoki-hegység, keleten és délkeleten a Rétyi-szorulat, a Bodzafordulói-hegység és a Feketeügy folyása fogják keretbe. Délen a medence a Barcasági-medence felé nyitott, s mint ilyen, annak egyik „öble”. A Sepsiszentgyörgytől keletre elterülő síkságot, melyet a geomorfológusok az ős Olt hordalékkúpjaként tartanak számon, *Szépmezőnek* nevezik. Ez a táj tulajdonképp a történelmi *Sepsiszek* területe. A medencét meredek folyóvízi teraszok határolják el, az Olt és a Feketeügy ó és új alluviális térszínétől, árterületeitől. Felszínét enyhén tagolják a Feketeügy mellékvizeinek völgyei. *Angyalosi-patak* és a *Labor völgye* jobbról, a *Béldi-*, *Lisznyói*, *Bikfalvi-* és a *Dobolló-patakok* balról. Tengersizint feletti magassága 501 és 517 m között van.

Az Alsóháromszéki-medence északi irányba felnyúló része, az Olt völgyét követő aránylag széles folyosó, mely csupán a Csomád-hegység lábánál szé-

lesedik ki, ez a *Sepsibükszádi-medencezug*. Ezt a területet, a Gidófalvát Sep-sikőrőspatakkal összekötő képzeletbeli vonaltól északra, egészen a Tusnádi-szorosig, *Oltfejnek* nevezik az emberek.

A Rétyi-szorulattól kelet-északkeletre, a Feketeügy vízgyűjtő területével egybeeső és jóval nagyobb kárpátközi süllyedők a *Felsőháromszéki-medence*, melyet gyakran *Kézdivásárhelyi-medence* néven is emlegetnek. Ez a történelmi *Kézdi és Orbaiszék* területe. Északi peremét a nép *Szentföld* néven különbözteti meg, a síkvidéket pedig *Mezőföldnek* nevezik. A Mikes Kelemen szülőfalujánál beöblösödő medencerészt, *Zágoni-medenceöböl* néven emlegeti a szakirodalom.

A kis esésű medencét a Feketeügy meánderező (szeszélyesen kanyargó) völgye szeli át. Ez veszi át a hegykeretről aláfutó patakok vizét, melyek dombocká szabdalják fel a hegylábi övezetet. Több magashegyi átjárón keresztül kapcsolódik a szomszédos vidékekhez. Ilyen az Olt völgyébe vezető *Torja*-vagy *Bálványos-hágó* (940 m), az Ozsdola fölötti *Kádárúti-hágó*, a Kászonok felé vezető *Katrosai-völgyszoros*, valamint a már említett *Ojtozi-hágó*.

Különálló földrajzi tájegysége Kovászna megyének a *Baróti-medence* és ennek déli folytatásában elhelyezkedő *Olt-folyosó* Köpec és Lüget közötti szakasza. Tartozékaként tartjuk számon a *Baconi-völgytáglulatot*. Az Oltba ömlő Ajta vize felső szakaszán különül el a kis *Szárzajtai-medence*.

Az Olt völgyétől északkeletre eső dombsor és folyó menti síkság *Nyáras-patak* (Iarăș) és *Erősd* (Ariuşd) közötti sávja már a tulajdonképpeni Barcasági-medence északkeleti pereme. Ez az ún. *Székföldje*. Az alacsony 635 m magasságú *Előpataki-hágón* át kapcsolódik Alsóháromszékhez.

Különálló földrajzi tájegység a délkeleti végeken elhelyezkedő *Bodzafor-dulói-medence*. A magasan fekvő hegyközi süllyedők nevét a Bodza folyónak a szakirodalomban is ismert híres kaptációja („lefejezése”) által létrejött hirtelen kanyarjáról – fordulójáról – kapta. A félhold alakú medencét a Bodza nagy kanyarja felé tartó hegyi patakok erőteljesen tagolják. A tájnak, ahogyan ma a magyarság körében nevezik, „a Bodzák”-nak négy kijárata van. A Brassói-medencével a *Döblen*, a *Nyéni-hágón* át (840 m). Háromszékkal pedig a 734 m magas *Hammas-hágón* át van összeköttetése. Délkeleten a *Bodzazakrasznai-völgyszoroson* át kapcsolódik az Ókirályság területéhez.

FÖLDTANI FELÉPÍTÉSE

A megye geológiai felépítésének képe nagyon változatos. A vidék ősfeljődésében a földkéreg mozgásai, a tektonikai és hegyképző erők, utóbb a vulkáni tevékenység játszott meghatározó szerepet.

A Kárpát-kanyar hegyei a földtörténeti középkorban (mezozoikumban) és az óharmadkorban (paleogénben) emelkedtek ki. A kárpáti orogenezis leg-

öregebb maradványait az Észak-Persányi-hegységben találjuk meg, kristályos palák, metamorf szerpentinek és erőteljesen tektonizált, a karsztjelenségek kialakulásának kedvező (barlangok, kőfülkék, dolinák stb.) triász- és jurakori mészkövek formájában. Ez a képződmény tulajdonképpen a Keleti-Kárpátok kristályos-mezozoos összletének egy darabkája.

Ennél fiatalabbak a földtörténeti kréta időszakban és a paleogénben kialakult kárpáti flis-homokkő övezet képződményei, melyek többnyire pados megjelenésű homokkővekből, mészmárgákból, agyagpalákból, konglomerátókból állanak. Ilyen képződményekből épül fel a Baróti- és a Bodoki-hegység, a Torjai- és a Székely-Kászoni-hegyek, az egész Kárpát-kanyar és a Bodza-fordulói-hegyek is.

A hegyek között elterülő medence egy tektonikai süllyedők, melyből csak eróziós tanúhegyek csúcsai láthatók. Ilyenek a Réty környéki *Dobolyka-* és *Kőbánya-tető*k, a dalnoki *Szép-hegy*, a lécfalvi *Vár-hegy*, a nagyborosnyói *Oltár-hegy*, valamint a zabolai *Tatár-domb*.

A medencéket előntötte a harmadkori tenger, s azokban lerakodtak a *pliocén* időszak – agyagból, márgákból, homokból és kavicsból álló – puha képződményei. Ezeket pleisztocén (jégkorszaki) és holocén (jelenkori) üledékek takarják. A harmadkor végén és a negyedkor elején emelkedtek ki a Dél-Hargita és a Csomád-hegytömb neovulkáni kőzetekből (andezitféleségekből és vulkáni törmelékből) álló masszívumai.

Minden kor földtani képződménye tartalmaz állati és növényi maradványokat (fossziliákat), melyeknek segítségével sikerült azoknak korát meghatározni, kronológiai besorolásukat elvégezni. Ezt a letűnt és kihalt növény- és állatvilágot mutatja be a megyeszékhely múzeumának állandó jellegű természettudományi kiállítása. Nincs olyan földtani formáció, amely ne tartalmazna értékesíthető ásványi kincseket; kőolajat, lignitet, vasércféleségeket, építőkövet, festékföldeket, féldrágaköveket, ásványvizet, széndioxidot. Ezek közül jó néhányat ma is értékesítenek. A vulkanikus eredetű hegyvidék mélyéből, a posztvulkáni működés tanújeleként jelenik meg a széndioxid, a kénhidrogén és nem utolsósorban a legkülönbözőbb típusú ásványvizek. A törésvonalak mentén messzire elvándorló széndioxidnak köszönhető, hogy távol a Dél-Hargitától, az üledékes kőzetekből is felépült vidékeken is vannak ásványvízforrások, s így gyógyfürdők és mofetták (száraz széndioxidos gázfürdők), ásványvíz-palackozó üzemek (Kovászna, Málnásfürdő, Előpatak, Sugásfürdő, Bibarcfalva, Bodok), s a jelentéktelenebb vízfeltörések mellett helyi érdekű fürdők, üdülőhelyek.

VÍZRAJZA

A folyóvizek túlnyomó része az Olt vízgyűjtő területéhez tartozik. Csupán a táj keleti részének vízfolyásai tartoznak a Szeret hidrográfiai medencéjéhez. A vízhálózat sűrűsége 0,20 és 0,40 km/km²-ént 0,38 km/ km² átlagos értékkel, s ez az országos középérték alsó határán helyezetik el. Ennek a megyének mintegy 125 olyan vízfolyása van, melynek a hossza meghaladja az 5 km-t, vízgyűjtő területe a 10 km²-t. Ebből 117 a megye területén, míg 5 a szomszédos megyékben ömlik vízgyűjtőjébe.

Kovászna megye fő folyója az *Olt*. 129 km hosszúságban öntözi ezt a területet, 3000 km²-ről gyűjti vizeit. Tusnádfürdőnél lépik Háromszék területére és az Alsórákosi-szoroson át hagyja el azt. Bövizű mellékpataki közül említésre méltó a jobb oldalról beömlő *Fenyős-patak*, mely a Dél-Hargita keleti lejtőjének vizeit hozza, majd a Baróti-hegységben eredő köröspataki *Csinált-patak*, az árkosi *Falu pataka*, a *Debren*, majd a *Szemerjai-* és *Ilyefalvi-patakok*. A Baróti-hegység nyugati lejtőjének pataki bövizűek: *Előpataki-* és *Hidvégi-patakok*, valamint a *Teksével* egyesült *Ajta vize*. Bövizű mellékpataka még a Dél-Hargitából eredő *Barót vize* (31 km hosszú jellegzetes hegyi patak 224 km²-nyi vízgyűjtő területtel). Mellékpataki a *Csinód* és az *Uzonka pataka* Nagybaconnál balról, míg jobb oldalról a *Súgó-* és a *Fenyő-patakok*. Utolsó jelentősebb mellékpataka, a jobb oldalról beömlő *Kormossal* egyesült *Vargyas*. Miután felveszi a *Rika-patakot*, a Dél-Hargitából eredő *Karmossal* egyesül. Ez utóbbi jobb oldalról a *Kuvaszóval* és a székelyszáldobosi *Volállal*, bal oldalról pedig a *Kovács-*, *Gerend-*, *Kóság-* és *Egres-patakok* vizeivel gazdagodik. A Vargyas Ágostonfalva térségében ömlik az Oltba. Kevésbé bövizűek, az Olt bal oldali mellékágai. Ezek közül a Bodoki-hegység keleti oldalán eredő *Zsombor-patakot*, a *Nagy-patakot* és a Bodokon átfolyó *Talamért* említjük.

A 106 km hosszúságú *Feketeügy* az Olt legnagyobb mellékvize s majdnem akkora területről gyűjti vizeit, mint ez (2320 km²). A Nemere-hegységből ered és Kőkös alatt, a Baróti-hegység délkeleti lábánál kialakult hidrológiai csomópontnál ömlik az Oltba. Több mint 25 mellékpatak táplálja. Jelentősebbek a jobb oldali mellékvizek a *Lemhény-* és az *Esztelnek-patakok*. Kézdivásárhely alatt a *Kászon* vizével gazdagodik, amely vizeit a Kászoni-medence területéről hozza, s ennek mellékvizével a *Torja patakával*. Délebbre – jobb felől – a *Csernáton-*, *Dálnok-* és a *Besenyő-patakok* ömlenek a Feketeügybe. Bal oldali mellékpataki a *Berecki-*, *Ozsdolai-*, *Gelencei-* és *Zabolai-patakok*, valamint a vízbő és áradásaival gyakran tetemes károkat okozó *Kovászna vize*. Ez utóbbi gyűjti össze a *Papolci-*, *Zágoni-*, *Borosnyói-* és *Szacsvai-patakok* vizeit.

Kovászna megyében ered az *Ojtoz vize* is, mint a csángóföldi *Tatros* mellékpataka. A *Szeretbe* ömlő *Bodza vize* 21 km hosszúságban öntözi ezt a tájat. A Tatár-havas környékén ered a *Kis-* és *Nagy-Bodza*. A két bövizű patak *Bodzavám* (Vama Buzăului) nevű helységnél egyesül és magával viszi a hasonló

nevű medence apró hegyi patakainak vizeit. Buzău megye területén felveszi a Kovászna megyében eredő *Kis- és Nagy-Bászka-patakokat*.

A megye folyóhálózata erőteljesen kontinentális jellegű. A patakok vizüket a csapadékból és jelentős mértékben a hóolvadásból nyerik, így csupán egyharmada származik forrásvízből. Nagy a vízhozam ingadozásuk, és az évnek egy hosszú szakaszában – novembertől áprilisig – a medrüket jégpáncél borítja. A nagyobb folyók medrei védőgátakkal övezettek. Ezeknek mentén vannak a megye legjelentősebb folyami kavics, homok és ivóvíz tartalékai.

Kevesebb jelentőséggel bírnak itt a tavak. A természetes és mesterséges vztükrök kis területet foglalnak el. Gazdasági és turisztikai értékük nincs még teljesen kihasználva. Csupán tudományos és idegenforgalmi kuriózumok a Rétyi-nyírnak nevezett természetvédelmi terület apró tavacskái, ahol különleges állati és növényi közösségeket tartanak nyilván. Sporthorgászati és üdülési célokat szolgál a 23 hektár vízfelületű mesterséges *Rétyi-torlasztó*. Hasonló célokat szolgál napjainkban a közel 2 km hosszúságú *Sepsibesenyo-i-víztároló*. Nyílt vízfelületek, tavak vannak még Komandótól délre a Nagy-Bászka folyásán, a Szemerja patakán, valamint az Olt árterületén Bölön alatt. Apróbb, természetes *meándertavakat* mentettek meg a pusztulástól a Feketeügy bal partján a Szentivánlaborfalva és Uzon közötti szakaszon, mert ezek különleges tavi és mocsári élővilágot rejtnek.

Említésre méltóak *Zabolán* a Mikes-kastély és az *árkosi* Szentkereszti-kastély kertjében levő kisvízfelületű mesterséges tavacskák.

A természetjárás és a turisztika szempontjából fontosnak tartjuk szólni az ásványvízforrásokról. Különleges áldásai ennek a vidéknek az ásványvizek. Ezek természetes úton és mesterséges kutak révén jönnek a felszínre. Vegyi összetételük nagyon változatos. Egy részletes felmérés eredményeként mintegy 600 ásványvíz előjövétel került a megye térképére. Három ásványvíztípust különböztetünk meg: szénsavas, vagyis savanyú vizeket, szénsavas-konyhasós, és édes-kénes (szulfátos-kénhidrogénes) fajtákat.

ÉGHAJLAT, IDŐJÁRÁS

A székely ember sorsát-életét a vidék zord klímája is nehezítette az évszázadok alatt. A mérsékelt kontinentális éghajlatnak, a sokszor szélsőséges, egymást váltó négy évszagnak azonban megvannak a maga szépségei is. A hótakarótól hirtelen szabaduló és szépségében egyedi tavasz, a hosszú, színes ősz, a magashegyi túrák kiváló időszakát nyújtja. Meglepetéseket hoznak azonban a hideg, keleti levegőtömegeknek az óceáni nedves áramlatokkal való találkozásai. Nyári záporok, téli hóviharak ennek az eredményei. Ezeket tetézi aztán a kárpát-közi medencékre annyira jellemző éghajlati jelenség, a hőmérsékleti inverzió. Télen ugyanis hideg és ködös levegő szorul

be a medencékbe s ha ezeket a magasabb hegyek tetejéről nézzük, látszik, hogy hófehér ködleppel vannak beterítve. A hegyek teteje napsugárban úszik, s a hegyi pusztákon síelni is lehet. A levegő egyensúlya csak a déli órákban bomlik meg. Lassan és rövid időre felszál a köd, kisüt a gyenge napsugár, hogy a kora délutáni órákban visszazálljon a reggeli kép. Ezért mérik télen legtöbbször az intrakárpátikus medencékben a legalacsonyabb hőmérsékletet. Kovászna megye éppen egy ilyen hideg pólusa e vidéknek, területe – Bodzaforduló környéke és a Lakóca-csúcs. Télen, az aránylag alacsonyan fekvő Ojtozi-szoroson és hágón átbukik a Nemere, a „székelyek szele”, amely a padlásokon kőkeményre fagyasztja a kolbászt és a szalonát, hóbuckákkal torlaszolja el az utakat, megbénítja a közúti, sokszor még a vasúti közlekedést is.

A hőmérsékleti értékek, a csapadék, a légnyomás alakulása itt a nagy bárikus centrumok játékának eredményei. Hol észak fagyos szele, Szibéria csapadékban szegény levegőtömege, hol pedig a meleg és nedves atlanti, a meleg és száraz mediterrán levegőtömegek játsszák a vidék fölött játékaikat. A megye évi középhőmérséklete 2-7 °C között váltakozik. A megyeszékhely környékén -4,5 például a januári, és 18 °C a júliusi átlaghőmérséklet. Itt mértek -32 °C-t 1929. február 11-én és 37,8 °C-t 1951. augusztus 11-én. Az évi csapadékmennyiség 500 és 1100 mm értékek között ingadozik. Gyakran esőben gazdag évek (900 mm) aszályosokkal váltogatják egymást (350 mm). A természetjárókat, turistákat viszont érdekelheti az is, hogy a napsugaras idő évente gyakran eléri az 1900-2000 órát. A medencéket övező hegykeretnek köszönhetően, az év felénél hosszabb időszakban szélcsend van. A leggyakrabban itt az északnyugati, az északi, az északkeleti és végül a keleti szelek. Időjárásunkról a sepsiszentgyörgyi, kézdivásárhelyi, bodzafordulói és baróti meteorológiai állomás szolgáltat adatokat. Magashegyi megfigyelő állomás van a Lakóca-csúcs tetején.

AZ ÉLŐVILÁG

A vidék spontán vegetációjában egyedi sajátosságokat talál az erre járó. A hegyek és a sík medencék növelik a növénytakarónál fellépő, látható kontrasztot, szemtanúi lehetünk még a növényzet „emeletenként” való elhelyezkedésének is. A domb- és a hegyvidékek növénytakarója nagyon gazdag, az ember azonban ezt erőteljesen befolyásolta.

A hegylábi dombokat és a medencék egy részét egykor gazdagon borító kocsányos tölgyesek helyét a mezőgazdasági természetett kultúrák váltották fel, s csak itt-ott, foltokban vagy csak egyedenként találjuk meg az említett tölgyesek maradványait. Ezt az erdőemeletet is erőteljesen alakítja az ember. A tarvágások helyén gyakran leromlott legelőket vagy fenyőültetvényeket találunk.

Szépen követhető és épebb a bükkösök emelete. Fölöttük a tiszta lúcosok

helyezkednek el. Még fennebb a szörfű (*Nardus stricta*) és a vörös csenkesz (*Festuca rubra*) borította, leromló, hegyi legelők birodalma van. A magasabb hegyvidéken, inkább keverve, mint tisztán, a közönséges jegenyefenyő (*Abies alba*) is összefüggő erdősávokat alkot.

Említésre méltóak az intrazonális vegetáció foltjai. Ilyenek a mészkő és andezit sziklák jellegzetes szárazságtűrő növényei, a Rétyi-nyír homokdűnéit borító gyepek, az árterületek mocsári és vízi növényei, az édes vizek és ásványvizek által táplált tőzeglápok vegetációja.

A terület állatvilága is a természetföldrajzi adottságokhoz kellett, hogy alkalmazkodjon. Minden biotópban megvannak a maga jellegzetes és különleges fajai. A megye mintegy 170 000 hektár kiterjedésű erdősége jó életfeltételeket biztosít a vadállomány számára is. A bükkösök és fenyőerdők övezetében élnek a vadászati értékkel bíró nagyvadak: a gímszarvas, a barna medve, kissé alább a vaddisznó és az őz. Utóbbiak képezik a ragadozók (farkas, hiúz, róka) fennmaradásának feltételeit. A hiúz száma, az utóbbi időben jelentős növekedést mutat. A vadmacska, a nyest-félék, a borz és más kisállatok igen elterjedtek. Sajnos, egyre csökken az éjjeli és a nappali ragadozó madarak száma. Ott, ahol a magashegyi erdőszelek szélgyötört fenyvesei az alhavasi kopár területekkel érintkeznek, még ma is otthonosan érzi magát a siketfajd, az uhu és a háromujjú harkály. Él itt eléggé gazdag erdei madárvilág. De nem így a vízimadarak, melyeknek száma csökkenőben van. A természetjáróknak jó tudni arról, hogy különösen a Dél-Hargitában, de más hegyekben is, otthonosan érzi magát a vipera. Több helyről jelezték az utóbbi időben a boszniai vipera jelenlétét.

A hegyi patakokban több halfaj él. Jelen van a sebespisztráng a Fenyős- és Tekse-patakokban, a Kormosban, a Bárót vizében, az Ojtoz patakában, a Kalaszló, Nagy- és Kis-Bászka, amint a Bodza-patakban. Hegyi patakjaink lakója még a pénzes pér, a botos kölönte, a fürge cselle, a fejes domolykó és márna (helyi nevén a balind). A mesterséges tavakban a ponty, kárász, süllő és a dévér keszeg akad horogra.

A Megyei Környezetvédő Hivatal és a megyében élő szakemberek egy egész sor védelemre szoruló helyet – természetvédelmi rezervátumot –, emlékfákat, erdőfoltokat (ún. véderdőket), ritka ásvány-, kőzet- és kőületlelőhelyeket, természeti ritkaságokat, geológiai rezervációkat, védett növény- és állatfajt vettek nyilvántartásba.

KISGYÖRGY ZOLTÁN

[Vákát oldal]

SZÉKELYEK, HÁROMSZÉKIEK...
TÖRTÉNELMI ÁTTEKINTŐ

[Erdélyi Magyar Adatbank]

[Vákát oldal]

SZÉKELY TÖRTÉNETI KISTÜKÖR 1848-IG

A SZÉKELY EREDETKÉRDÉS

kapcsán – történelmi tanulmányba tán szokatlan módon illeszkedő – vallo-mással tartozom: túlnyomórészt Székelyudvarhelyen töltött gyermekkorom legboldogabb évei a hun-székely eredetmítosz bővületében teltek. Átlagosnál élénkebb gyermeki fantáziámat – Jules Verne, Karl May és Cooper hősei mellett – Jókai Bálványosvára, majd Orbán Balázs főműve, az ebből táplálkozó regényes átköltések alakjai, helyszínei népesítették-töltötték be. Minden kirándulás, falusi vakáció a számomra a rabonbánok földjének megismerése felé tett újabb lépés volt. Talán tizenkét-tizenhárom esztendő lehettem, amikor a helyismeretben-művelődéstörténetben némi jártassággal bíró apám úgy döntött: elérkezett a kijózanítás ideje. Beszélt nekem a csiki krónika hamisításának a körülményeiről, a székelyek eredetére vonatkozó újabb elméletekről, arról, hogy a székelyek minden bizonnyal nem Attila hunjainak ivadékai, s az őket irányító hős rabonbánok a krónikahamisító fantáziájának termékei.¹ Amit akkor éreztem, minden gyerek átélte, amikor rájött: nincs Mikulás, Téliapó, Karácsonyi Angyal. Talán azzal a különbséggel, hogy én eltökéltem, majd egyszer bebizonyítom: gyermekkorom álmvilága a történelmi való.

Felnőttem, történész lettem és – tanulmányaimból adódóan - kezdtem az író-sokhoz más logikai szálon közeledni. Gyermekkorom bűbájos meséit nem tagadtam meg: ezek megmaradtak egy vissza nem térő álmvilág kellékeinek, melyek nélkül szegényebb volna életem. Mint ahogyan a kisgyermek irodalmi

---

1 A csiki székely krónika legrégebbi ismert példányát Csíksomlyón keltezték, 1796-ban. Farkas Nepomuk János, akkor már nyugalmazott helyi plébános hozta nyilvánosságra, állítva, hogy egy 1695-ben kelt írásról másolta, mely az 1533-as eredetinek a hű másolata. A forráskritika általában – Szádeczky Lajos – nyomán Sándor Zsigmond ifjú csiki nemesember, joghallgató hamisítványának tartja. Ezzel szemben vannak, akik úgy vélik, Sándor Zsigmond túl fiatal volt ahhoz, hogy egymagában képes legyen megírni. Hamis voltához viszont aligha fér kétség. Túl a szöveg árulkodó anakronizmusain és következetlenségein, a krónika sehogyan sem illik az állítólagos eredeti változat keltezése (1533) korába, míg felbukkanása idején, a XVIII-XIX. század fordulóján a hamis történelmi dokumentumok készítése szinte tömeghóbortként jelentkezett. A krónika körüli vita kiterjedt irodalmából figyelmet érdemel: Nagy Géza: *A csiki székely krónika*. Székely Nemzet, 1886. III. évfolyam, 140-169. szám. (A krónika előszóval és magyarázó jegyzetekkel ellátott kritikai kiadása); Szádeczky Lajos: *A csiki székely krónika*. Bp., 1905.; Uő.: *Még egyszer a csiki székely krónikáról*. Bp., 1911.; Jóna János: *Csiki székely krónika*. Szamosújvár, 1910.; Uő.: *Felelet Dr. Szádeczky Lajos egyetemi tanár úrnak „Még egyszer a csiki székely krónikáról” című akadémiai székfoglaló felolvasására*. Szamosújvár, 1912.; Pataki József: *Legenda és valóság. A csiki székely krónikáról*. Korunk, 1970/4. 506-510.; Szöcs János: *A székely krónika, Sándor Zsigmond és más atyafiak*. In: Csiki Székely Krónika. Csíkszereda, 2000. 12-19. A vita történetére: Hermann Gusztáv Mihály: *Náció és nemzet*. Csíkszereda, 2003. 175-198. (a továbbiakban: Hermann, 2003).

nevelése a mesével, úgy indult az én történelmi épülesem a Bálványosvárral és a hun-székely mítoszok egyéb feldolgozásaival. A gyermekkor elképzeltetlen mese nélkül, Mikulás- és Angyalvárás nélkül. Majd mítoszok nélkül. A mítoszokat nem lerombolni kell, hanem a megfelelő időben helyükre tenni. Ha bizonyosodik egy mítoszlól, hogy a valós múlttal egyeztetetlen, még nem válik történelmünk selejt-elemévé: azáltal, hogy századokon át milliók tudatában valóságos történetként élt, nemzeti – vagy éppen regionális – lényünk kitörölhetetlen részévé vált. Nevezzük talán – nem feltétlenül a divatszó elegáns csengése, inkább a tartalmi tömörség okán – *virtuális múlt*nak. A bajok akkor kezdődnek, amikor sok-sok felnőtt megtagadja e helyzetét olykor kellemetlen, de voltaképpen egyszerű tudati-lelki műveletét. Amikor egész népek tagadják meg azt.

Ezeken töprengtem (...) és persze a tervezett kiadvány hasznáról: hiszen a szöveg, bár nem feltétlenül szakembereknek íródott – sűrített jellege okán –, egy bizonyos történelmi alapjártasság birtokában értelmezhető igazán. Végül úgy döntöttem, hogy a téma iránt érdeklődő olvasók többsége rendelkezik azokkal a történelmi ismeretekkel, melyek segítségével a koncentrátum fogyasztható „nedűvé” oldható. De térjünk vissza a történet igazából még el sem indított fonalához, és lássuk végre a tényeket. Az első hiteles forrás, mely a *székely* (Scichul) szót tartalmazza – egy sószállító szolga személyneveként –, II. Béla 1131 körül kelt oklevele.² Kevéssel később III. Béla névtelen jegyzője, aki királya halála után, feltehetően 1210 körül írta *gestáját*, már e népesség eredetére is tesz egy sommás, de koránt sem egyértelmű utalást: „*a székelyek, akik kezdetben Attila király népe voltak.*”³ Sejthetően, akár a hunokat és magyarokat, őket is szkíta eredetűnek tartotta. Ezt követően a székelyek szkíta-hun származása az egész középkoron és korájukon át egyfajta történelmi axióma lett. Ha született is más elképzelés gyökereiket illetően – mint a Mátyás udvarában előforduló Perus Ransanus felvetése, aki a latinositott *siculus* (=székely) név, illetve tulajdon szicíliai származása hatására, Attila seregében harcoló, szicíliai születésű római légionáriusok utódainak vélte őket⁴ szintén Pannónia későantikvitas kori történetében keresi a magyarázatot. A székelyek szkíta származásának elmélete bekerült Werbőczy István 1517-ben megjelent *Hármaskönyvébe*, mely igen elterjedt volt egész Magyarországon, de különösképpen a Székelyföldön, így számolni kell a benne írottak széleskörű folklorizálódásával. Ezért ma már szinte lehetetlen megállapítani: élt-e Anonymus korában a székelyek körében egy szittyá-hun eredetmítosz, vagy az egész egy középkori krónikás-kör tudós kitalációja.

Az erről lényegesen eltérő elméletek valóságos lavináját Fasching Ferenc jezsuita szerzetes indítja el 1725-ben, *Vetus Dacia* és *Nova Dacia* műveiben,

2 Kordé Zoltán (szerk.): *A középkori székelység. Krónikák és oklevelek a középkori székelyekről*. Csík-szereda, 2001. (a továbbiakban: Kordé, 2001.) 14.

3 Uo. 9.

4 Uo. 10.

ahol úgy vélekedik, a székelyek IV. Béla által Erdélybe telepített jászok utódai.⁵ Ezután, egészen a legutóbbi időkig, felmerült besenyő, kun, kabar, avar, bolgár, román, magyar eredetük lehetősége.⁶

A napjaink tudós köreiben számításba vett variációk három jelentősebb csoportba sorolódnak:

- a László Gyula-féle kettős-honfoglalás elmélet, mely a késő avarok utódainak tekinti őket (ezt a korrallal foglalkozó szakemberek – régészek és történészek – túlnyomó része elutasítja),
- a magyar származás lehetősége (Benkő Lóránd, Balázs János, Bóna István, Benkő Elek), illetve egy török eredetű, a honfoglalás előtt a magyarokhoz csatlakozott katonai segédnéptől való eredeztetés (Györffy György, Kristó Gyula, Makkai László, Fodor István, Kordé Zoltán).⁷

Több középkori forrás utal arra, hogy a székelyek – a magyar haderő keretében – a vándorlás közben csatlakozott nomád csoportok sorsában osztoztak, azaz előnyomuláskor előőrsként, visszavonuláskor utóvédként harcoltak.⁸

VÉGLEGES MEGTELEPEDÉSÜK

kérdése szintén a vélemények kereszttüzeiben áll. A rendelkezésre álló adatok arról tanúskodnak, hogy a székelyeket az államalapítás korában széttelepítették az akkori határok mentén, ahol határőr szerepkört láttak el. Erdélybe telepedésük minden bizonnyal szervezeten, királyi parancsra történt, egyesek szerint a XI., más nézetek értelmében a XII. századtól kezdődően. A mostani Székelyföld (D-K Erdély) benépesítése mindenképp több hullámban, más-más irányból, különböző vidékekről érkező (nyelvjárások tekintetében is jelentős eltérést mutató) székely csoportok által történt, a folyamat pedig a XIII. században fejeződött be. Letelepelési népességmozgásuk utolsó mozzanata volt, midőn V. István (1270-1272) „*az Aranyos és Maros folyók mentén fekvő*” területet a kézdi székelyek egy csoportjának adományozta.⁹

Midőn végleges otthonra leltek a Kárpátok karéjának oltalmában, a székelyek valószínűleg még törzsi-nemzetségi szervezetben éltek. Ennek emléke a legtovább Marosszéken őrződött, ahol még a XVI. század elején is bizonyos széki tisztségek betöltése egy *6 nemre és 24 ágra* épülő rotációs rendszer szerint történt.¹⁰ E nemek és ágak a következők: az Adorján nem a Vácmán, Tegled, Vaja és Poson ágakkal; a Meggyes nem a Meggyes, Kürt, Dudor, Gyáros ágakkal; a Jenő nem a Balási, Új, Szomorú, Boroszló ágakkal; a Halom nem

5 Thury József: *A székelyek eredete*. Erdélyi Múzeum, 1898 (XV). 65.

6 Kordé, 2001. 9-13. Uő: *A székelykérdés története*. Székelyudvarhely, 1991.

7 Kordé Zoltán: *A székelykérdés története*. Székelyudvarhely, 1991.

8 Kordé, 2001. 35., 41-43.

9 Kordé, 2001. 64.

10 Györffy György: *A Magyar nemzetségtől a vármegyéig, a törzstől az orszáig*. Századok, 1958 (92), 85.

a Halond, Názán, Péter, György ágakkal; az Abrán nem a Gyerő, Új, Nagy, Karácsony ágakkal, és végül az Örlóc nem az Ecken, Seprőd, Szovát és Bod ágakkal.¹¹ A Székelyföld más részein az okleveles anyagban nem találoztunk e rendszer működésének közvetlen nyomaival, de a nemek és ágak nevei sűrűn előfordulnak a hely- és személynévanyagban.

A SZÉKELY SZÉKEK RENDSZERE

akkor kezd körvonalazódni, amikor mai lakterületükre történt telepedésük után rövidesen, a helyhezkött életmód nyomán – no meg a központi hatalom unszolására – a törzsi-nemzetségi szervezet felbomlik, átadva helyét egy új, immár területi tagolódásnak.

A *székek* (lat. sedes) bíraskodási, közigazgatási és katonai autonómiával rendelkező közhatalóságok voltak azoknál a középkori Magyarországon élő, általában idegen eredetű népcsoportoknál, amelyek jogállása eltért a vármegyei lakosságétól (szászok, székelyek, kunok, jászok, szepesi „*lándzsás nemesek*”). Maga az elnevezés feltehetően a ’bírósági fórum’ jelentésű bírói székre utal. Bár a székely szék sokban hasonlított a *nemesi vármegyéhez*, különbözött is ettől, hiszen a *katonáskodó székely társadalom hadi igazgatása a törvénykezési, közigazgatási, közegészségügyi teendőkön túlmutató, olykor bonyolult és nehéz feladatokat rótt vezetőire.*

A *hét székely szék* kialakulási folyamata, a széki intézmény kikristályosodásával együtt, úgy tűnik a XIV. század utolsó éveiben ért véget. *Udvarhelyszék* (melyet egyes későbbi források *főszék* – „*Capitalis Sedes*” – gyanánt emlegetnek) területi súlypontja a Nagyküllő felső folyására esett, átnyúlva az Olt vízgyűjtő medencéjéhez tartozó Homoródok és a Vargyas meg Kormos vidékére; *Marosszék* a Maros és a Nyárád mentén jött létre, *Csíkszék* az Olt és a Maros felső folyásán, *Sepsiszék* az Olt és a Feketeügy közti területen, *Orbaiszék* a Feketeügytől balra, *Kézdiszék* ugyanazon vízfolyás felső szakaszán, a Kárpátok karéja védelmében, és végül *Aranyosszék* a hasonlóvíz folyó mentén. A XVII. század kezdetén Sepsi-, Kézdi- és Orbaiszék egyesülése révén alakul *Háromszék*, így a székely székek száma ötre csökken. Néhány szék kebelében ún. *fiúszékek* jöttek létre: Sepsiszékben *Miklósvár*, Csíkszékben *Gyergyó* és *Kászon*¹², Udvarhelyszéken *Keresztúr* és *Bardóc*, Marosszékben *Szereda*.¹³ A székeket a *székgyűlés* irányította, melyen kezdetben részt vett a székben lakó valamennyi szabad székely, de a XV-XVI. századtól az első két rend tagjai (a főemberek és a lófők) sajátították ki a döntés jogát. A székgyűlések közti

11 Szabó Károly-Szádeczky Lajos-Barabás Samu (szerk): *Székely Oklevéltár I-VIII.* Kolozsvár-Bp, 1872-1934. II. 78-81.

12 Pál-Antal Sándor megállapítása szerint Miklósvár-, Gyergyó- és Kászon székek a XIV-XV. Században önállósult egységek, melyek Sepsi- illetve Csíkszékkel nem anya-fiúszéki, hanem társszéki viszonyban voltak. Igazi fiúszékeknek csak az udvarhelyszéki Keresztúr és Bardóc székeket tekinti. Pál-Antal Sándor: *Székely önkormányzat-történet.* Marosvásárhely, 2002. 51-58.

13 Szeredának tényleges működését illetően Pál-Antal Sándor kételkedik. Szeredaszéket úgy tekinti, mint „*Marosszék alsóbbfokú törvényszékét, és nem mint területi-közigazgatási egységét (fiúszékét).*” Uo.

időszakban az intézmény működésével kapcsolatos feladatokat a szék választott tisztviselői látták el, akik a gyűlések levezetését is biztosították. E tisztviselők: a hadfölkelés szervezésében, valamint a bíraskodásban főszerepet játszó *hadnagy* vagy *kapitány* (maior exercitus, capitaneus), a bíraskodásban ténykedő *székbíró* (judex terrestris, judex sedis), illetve a törvényt napokon az ítélelhozatalban közreműködő *szék vénei* (seniores), a későbbi esküdtek (jurati assessoribus).

A szék viszont csak részben volt önálló, egyébként a székely közösség szerves részét képezte, azaz a központi hatalommal és egyéb hatóságokkal (vármegyék, szász univerzitás) nem közvetlenül, hanem a „*a három rend székelyeinek összessége*” a „*a székely nemzet*” nevében lépett kapcsolatba. A *székely univerzitás* tehát kezdetben kifelé úgy érvényesült, mint *egységes vármegye*, mint *osztatlan ispánság*, tekintet nélkül a kebelében létrejött tagozódásra. A *székely nemzet* (natio siculica; 1437-től a kápolnai unió, az *unio trium nationum* tagja, a középkori Erdély *rendi* nációja és – nota bene! – nem etnikai értelemben vett nemzete) közös dolgait a *nemzetgyűlés* intézte, melyet a székelyföldi viszonylatban központi fekvésű Udvarhelyszéken (jobbára Udvarhely városában, vagy a Nagykükküllő-menti Agyagfalván) tartottak; a székely ispán, illetve különleges esetekben Udvarhelyszék kapitánya hívta össze. Udvarhelyszéket – ahol 1505 és 1562 között az egész Székelyföldre érvényes ítéleteket hozó fellebbviteli törvényszék is működött – minden bizonnyal központi fekvése avatta *főszékké* (capitalis sedes), vagy későbbi szóhasználat szerint *székely anyaszékké*, ám a többi szék képviselői szinte kinosan vigyáztak arra, hogy e státus ne jelentsen valamiféle felsőbbrendű, a *székely nemzet* egésze felett diszponáló tényleges auktoritást.

Ide kívánczik egy zárójel, a „székely anyaváros”, vagy ahogyan ógörög műszóval nevezték, „Areopolisz” XVIII. századtól adatolható nimbuszáról.¹⁴ Napjainkban ez egy kicsit aktuálpolitikai színezetet nyert, a járulékos túlzásokkal együtt. Mert túlzás Székelyudvarhelyt egyszerűen – és jelen időben – „székely főváros”-ként emlegetni (mint a 2004-es helyhatósági választások némely plakátjain), de a kisváros ürügyén ironizálva sugallni, hogy e kijelentésnek semmi alapja, ráadásul kerek-perec azt állítani: „*Marosvásárhely volt vagy hétszáz évig a*

---

14 Az Areopolisz műnevet M. Hubbes Éva 1700-tól adatolja (Areapolis vagy Areopolis „körbejárása”. *Udvarhelyi Híradó*, 1999. november 2.) Lakatos István, Székelyföld első átfogó leírásának szerzője 1702-ben, latin nyelvű munkájában írja: „*A (...) székelység központja kezdetől fogva az azon városról így nevezett Udvarhelyszék volt.*” (Boga Alajos: *Székelyföld történetirója a XVII. Században*. Kolozsvár, 1914. 67-70.) Ez a mondat a téves értelmezések egyik forrására is rávilágít: sokan összetévesztik Udvarhelyt, az egykori „*capitalis sedes*” a középkorban tényleg létező hegemoniáját, Székelyudvarhely város inkább vélt főhely-jellegével.

*Székelyföld fővárosa*¹⁵, ugyanakkora hiba. A főváros mindenek előtt adminisztratív kategória. Marosvásárhely amiatt, hogy a székelyek lakta terület peremén feküdt, eleve nem válhatott a székely közélet centrumává, 1616-tól pedig, miután szabad királyi város lett, jogilag is kizárta magát a Székelyföld kötelékéből. Itt visszautalnék a fennebb írottakra: *a székely önkormányzat egyik paradox jellegzetessége, hogy bár katonai lényegű, nem tűr területi központot.* Udvarhely mezőváros székely nemzetgyűléseknek, majd fellebbviteli bíróságnak adott otthont, a fejedelmi korban pedig a központi hatalom megpróbálta itt (a Székely Támadt várban) kialakítani székely politikája végrehajtó támaszát (mint erről alább bővebben szó esik), ám ez – akár a fellebbviteli törvényszék – ismét csak rövid távon működött. Itt őrizték a fejedelemség korában a hivatalosan használt mértékegységek egész Székelyföldre érvényes minta-darabjait (etalonjait), az udvarhelyi kapitány kezelte-vigyázta (1659-től bizonyíthatóan, egészen a székely székek megszűnéséig) a „székely nemzet” pecsénymódját. E tagadhatatlan tényekre, illetve előzményekre alapozva próbált Udvarhely (elsősorban a szék, olykor a város is, késő-középkori és újkori története során) egyfajta hegemon szerepkörben tetszelegni, amit azonban a székely közösség következetesen elutasított. De – pontosan eme örökös (és nota bene: ma is létező!) hegemonia-ellenes hangulatnak köszönhetően – másik „pánszékely” központ sem alakulhatott.¹⁶

Visszatérve a székely önkormányzat működéséhez: a nemzetgyűlést összehívó és ott elnöklő *székely ispán* a széki tisztviselőktől eltérően nem a szék, hanem a király hivatalnoka, akit a király nevezett ki, előbb inkább magyarországi, majd erdélyi főnemesek, *de sohasem a székelyek közül.* Hunyadi Jánossal kezdődően az erdélyi vajdák egyszersmind székely ispánok voltak.

A XV. századtól a központi hatalom a *királybírói* tisztség létrehozása révén is erősítette befolyását a székely székekben. Ezek a központilag kinevezett királybírák fokozatosan átvették a székbírók szerepkörét.¹⁷

A KIRÁLYSÁG KORÁBAN

a székelyek autonóm, a vármegyei szervezettől eltérő közigazgatási rendjét csakúgy, mint a székely társadalom sajátos szerkezetét egy pontosan meghatározott, valaha adok-kapok alapon működő privilégium-rendszer garantálta. Ez a kor, amikor a magyar haderő már az európai, páncélos lovagi harcmodorra rendezkedett be, a székely könnyűlovasság viszont hatékony maradt a kelet felől továbbra is veszélyeztető sztyeppe népek ellenében. Az autonóm szervezetnek

15Oláh István: *Heti híres. Ködből, szivárványból.* Udvarhelyi Híradó, 2004/123.

16Hermann Gusztáv Mihály: *Udvarhelyszék anyaszéki státusának XVIII. századi újjáéledése és a kései székely rendi nacionalizmus.* Székelyföld, 1997/2. 109-118.

17Hermann, 2003. 20-23.

és rendi privilegizált állapotnak az ára tehát a rendszeres hadi szolgáltatás volt, melyet II. Ulászló 1499. július 13-án kelt, régebbi gyakorlat nyomán megszövegezett oklevele rögzít: „Mikor a király személyesen megy hadával kelet felé, Moldva ellen, az összes székelység – lovasok és gyalogok – tartoznak fejenként, hadra felkészülten a király hada előtt elöl menni s az ország határain kívül saját költségükön tizenöt napig az ütközetet bevárni, úgyszintén visszatértében a királyi sereget hátul követni. Mikor a felség ugyan a keleti részek felé személyesét küldi hadba, akkor a székelységnek fele menjen vele az előbbi módon. Mikor dél felé Havasalföldre személyesen vezeti hadát a király, akkor a székelység teljes fele része – lovasság és gyalogság – menet elöl, jövet hátul megy az ország határain kívül, s ott az ütközetet 15 napig tartozik bevárni; mikor délfelé személyesét küldi, a székelység ötödrésze köteles hadi szolgálatot tenni. Mikor nyugatra megy személyesen, minden tíz üléses székely zsoldost tartozik állítani a király szolgálatára; ha pedig észak felé személyesen visel háborút, a székelyek huszadrésze köteles zsoldost állítani, s ilyenkor minden szék tartozik a főbb rendből egy kapitányt adni. Ezekon kívül az egész székelység a király, vajda vagy székely ispán rendeletére Erdélyországot ott, ahol szükséges, minél szebben felfegyverkezve, mint eddig ezután is védelmezni tartozik. Ezért a székelyek, mint addig a hajdani dicső magyar királyok által adományozott igaz nemesek, minden adótól vagy más rovattól mentesek és szabadok... A székelyek a királynak törvényes megkoronáztatásakor minden székely ülésről tartoznak egy ökröt adni...”¹⁸

Ám ne feledjük: a privilégiumok által védelmezett székely társadalom a feudális Európa peremén ugyan, de a nyugati civilizáció jegyében élte hétköznapjait. Régészeti leletekben tükröződő életmódja, agrárkultúrája (lásd a székelyderzsi templomban található XV. századi ekeábrázolást), a kebelében elindult mezővárosi fejlődés, a nyugati kereszténységhez való tartozása, korai építészeti emlékei, a templomok falfestészete (mely olykor az itáliai korareneszánsz szín- és formavilágával mutat rokonságot) ékesen igazolják e kötődést.

Ez viszont azt is jelentette, hogy sajátosan, a katonai társadalom jellegzetességei által korlátozottan, de itt is – feltehetően már a XIII. században – elkezdődik a feudalizálódás folyamata. Előbb egy belső rétegződés megy végbe, melynek során kialakul a székelyek – első ízben 1339-ben említett – „három rendje” („tria genera Sicularum”). Ez valójában három, a hadi kötelezettségek teljesítési módja tekintetében különböző társadalmi kategóriát jelöl: a *főemberek* (seniores), a lóháton hadakozó *lófők* (primipili) és végül a gyalogos *közszékelyek* (communitas).

A „communitas” szabad népessége azonban – labilis vagyoni helyzetéből következően – ki volt téve a két felsőbb rend jobbágyszerző igyekezetének. E természetes és elkerülhetetlen folyamatot korlátozni próbálta – a székely közösség haderejének megőrzése érdekében – Hunyadi János kormányzó, majd átgondol-

---

18 Szabó Károly-Szádeczky Lajos–Barabás Samu (szerk): *Székely Oklevéltár. I-VIII.* Kolozsvár-Bp, 1872-1934.III. 138-145.

tabb társadalom-szervezési stratégia mentén Mátyás király, illetve az utóbbi erdélyi politikáját végrehajtó Báthori István vajda, aki – a tényeket felszínesen ismerő történelmi köztudatban – mégis „székelyellenes” vezetőként maradt fenn. 1490 körül a vajda a székelyudvarhelyi – valószínűleg domonkosrendi – kolostor várrá alakításához látott. A munkálatok 1492-ben be is fejeződtek, miközben a székely primorok és lófők vehemensen tiltakoztak: „*mint ellenségre, erős had-dal rontott ránk*” – írják az új királyhoz, Ulászlóhoz intézett panaszlevelükben –, felróják, hogy többet közülük megöletett, másokat megvakítatott, feleségeiket, lányait elrabolta, de a legsérelmesebbnek azt tartják, hogy a Székelyföldön várat emelt, ennek szolgálatára pedig naponta hat-nyolc székelyt hurcoltatott. E panaszok nyomán, 1493-ban Ulászló Báthorit fel is mentette vajdai méltóságából, a várrá alakított kolostort pedig visszaadta a szerzeteseknek, jóllehet – Jakó Zsigmond értelmezése szerint – voltaképpen az történt, hogy a Mátyás székelypolitikáját tovább érvényesítő Báthori a királyi jobbágyok közé sorolva a „*communitas*” tönkrement, hadászatiag hasznosíthatatlan tagjait, a főemberek túlkapásaival szemben védelmezte őket.¹⁹ A vár természetesen a központi hatalom előretolt bástyája lett volna a Székelyföldön, ahol viszont felépítését a panasztevők „*gonosz és hallatlan*” dolognak minősítették. (Tehát ahol – emlékezetük szerint – sohasem létezett királyi vár.) De építtetője királyi birtokközpontnak is szánta, melyhez az új királyi jobbágyok szolgáljanak.²⁰

A FEJEDELEMSÉG KORA

a székely társadalom gyorsuló feudalizációjának, az önkormányzati- és általában a privilégium-rendszer kezdődő válságának ideje. E válság fő oka a székely autonómia és a társadalmi kiváltságok csereeszközének, a székelyek hadászati erejének a fokozatos elértéktelenedése. Ez az értékvesztés csak részben magyarázható a fennebb vázolt jelenségekkel: a közszekelység jelentős részének vagyoni romlásával, eljobbágyosodásával. Időközben nagy változások történtek a hadászatban, meg a térség geopolitikai viszonyaiban is. Egyfelől a jól képzett zsoldosok által kezelt tűzfegyverek és tűzérség megjelenése, gyors fejlődése a könnyűlovas- és gyalogos székely paraszthad lényegi átszervezését tette volna szükségessé ahhoz, hogy hatékonyságát megőrizhesse. Másrészt azzal, hogy az erdélyi fejedelem, akárcsak a Kárpátok túloldalán egymást sűrűn váltó román vajdák (ha nem is azonos mértékben), a török által ellenőrzött, a portának adózó személlyé vált, a keleti határsáv őrzése – bár korántsem vált szükségtelemmé – nem bírt a korábbi fontossággal. A megváltozott helyzet már János Zsigmondot új székely-politika kialakítására készítette. A Mátyás halála óta eltelt hét

19 Jakó Zsigmond: *A székely társadalom útja a XIV-XVI. században*. In: Benkő Samu – Demény Lajos – Vekov Károly (szerk): *Székely felkelés 1595-1596. Előzmények, lefolyása, következményei*. B., 1979. 22.

20 Albert Dávid: *A székelyudvarhelyi vár*. Székelyudvarhely, 1991. 7-10.

évtizedben nőtt a szakadék a szabad állapotában még inkább veszélyeztetett köznép és a két magasabb besorolású rend között, ám e két utóbbi kategórián belül is változások történtek: a főemberek kisszámú, vagyonos rétege markáns módon elkülönült a társadalom többi részétől, a lófők csoportjában pedig egy belső rétegződés vette kezdetét. E belső erjedés, no meg a külső hatások, a Habsburgok manipulációs próbálkozásai, melyek révén erdélyi uralmukat próbálták volna biztosítani, a székely község 1562-es nagy lázadásához vezettek. Az Udvarhely szomszédságában szerveződő felkelő tábor két hadra oszlott, az egyik a Nagyküküllő mentén haladva, Holdvilágnál állapotodott meg; a másik, Marosvásárhely felé tartó had Ákosfalváig jutott. Ez utóbbit verte szét János Zsigmond fejedelem, a vereség hírére pedig feloszlott a holdvilági tábor is. Ezután kemény megtorlás következett: a vezetőket (Pálfalvi Nagy György, Gyepesi Ambrus, Bán András) karóba húzták, a források arról beszélnek, hogy a vesztőhely körül a levágott orrok és fülek vékaszámmra halmozódtak.

A felkelés leverése után foganatosított fejedelmi intézkedéseket a régebbi szakirodalom a székely kiváltságok durva megsértéseként emlegette. Ami a székelység közigazgatási autonómiáját illeti, ez kétségtelenül így is volt. Társadalmi téren viszont János Zsigmond – túl a tömeges megtorlás és megfélemlítés korban megszokott, kegyetlen eszközein – arra törekedett, hogy a székely társadalom egyre bonyolultabb rendszerét könnyebben ellenőrizhetővé tegye. Ezért a főemberek és lófők rendjét jogilag a vármegyei nemességgel egyenlővé nyilvánította. A köznépet viszont saját közvetlen ellenőrzése alá próbálta vonni, és úgy rendelkezett, hogy azt „*sem az főnépek, sem senki, akárkik légyenek, bántani ne merjék, sem semmi szolgálatra ne kényszerítsék őket.*”²¹ A fejedelem igyekezete a Mátyás által elindított, majd abba maradt reform-kísérlet folytatására viszont nemcsak alábbhagyott, hanem hamarosan visszajára fordult. A császáriak elleni 1564-65-ös hadjáratok után ugyanis a főemberek és lófők, katonai érdemeiknek köszönhetően, visszanyerték az uralkodó jóindulatát. Ezt követően többször előfordult, hogy közszekelyeket, sőt olykor egész székely falvakat adományozott jobbjágyul, székely és nem székely híveinek egyaránt.²²

A János Zsigmondot trónon követő Báthori István folytatja a székely köznép kárára tett adományok gyakorlatát – haszonélvezők a székelyföldi és vármegyei nemesek, főképpen 1575 után, amikor a székelyek ellenjelöltjét, a Kerlőszentpálnál vereséget szenvedett és menekülni kényszerült Bekes Gáspárt támogatták. Minden jel arra mutatott, hogy a közszekelyek újabb tömegei fog-
nak jobbágyosorba süllyedni.

E körülményeken először Mihály vajda próbált változtatni: 1599. november 3-án a kézdi székelyeknek, november 28-án az udvarhelyieknek és az egész székelységnek, 1601. március 7-én pedig a Csík-, Gyergyó-, Kászonszékieknek

---

21 Jakó Zsigmond: i.m. 27.

22 Uo. 28-29

adott kiváltságlevelével. E levelekben, viszonzásképpen katonai szolgálataikért, újra biztosítja régi kiváltságait.²³ Bár a vajda bukása után voltak olyan hangok, amelyek követelték, hogy a székelyeket árulásukért újból örökös szolgálattal sújtsák, Báthori Zsigmond felismerte, hogy e gyakorlat folytatása zsákutcába vezet. Következésképpen két, ugyanazon a napon (1601. december 31.) kibocsátott kiváltságlevelében felszabadította az egész közsékelységet, *szabadosokká* (libertini), azaz a korábbi *darabontokkal* (a „*communitas*” kötelékébe tartozó gyalogosokkal) egyenrangú, katonai szolgálatra kötelezett szabad embereké nyilvánítva őket.²⁴

A XVII. század első éveiben a fejedelmek korlátozni próbálták a székelység alsó rétegeinek eljobbágyosítását, és igyekeztek a már jobbágysorba süllyedt, de az ország hadereje szempontjából még értékesnek ítélt közrendűeket „recuperálni”, azaz visszanyerni a katonáskodó szabad társadalom számára. Eképpen kristályosodott ki az a társadalmi szerkezet, amelyet az 1614-es, Bethlen Gábor-féle katonai összeírás (lustra) rögzített. Ebből egyrészt kiolvasható a lófők vagyoni helyzetének a romlása, akik kezdenek leszakadni szövetségeseiktől, a főemberektől. A másik szembetűző jelenség, a különböző jobbágycategóriák leszármazásának alakulását követve, hogy ezek szinte kizárólag a „*communitas*” lecsúszott elemeiből alakultak és gyarapodtak.²⁵

És mi történt a székely önkormányzatisággal? Az 1562-es lázadást követően János Zsigmond megszüntette a székkapitány és székbíró hivatalát (utóbbi hatáskörét immár teljes egészében a központilag kinevezett királybíró veszi át). A széki törvényszékek – melyek korábban, a peres ügyek tárgyalása mellett intézkedtek az illető szék adminisztrációs kérdéseiben is – kizárólag a bíráskodás fórumaivá váltak. A Székelyföldön – a korábbi szokással ellentétben (hiszen a székelyek 1492-ben hallatlan dolognak minősítették, hogy királyi vár épül földjükön, és meg is akadályozták azt) – két fejedelmi várat építtetett: az udvarhelyi *Székely Támadt* és a háromszéki Várhegyen (Nagyborosnyó mellett) emelt *Székely Bánja* várait. E furcsa nevekből összeálló szójáték intő jel volt az engedetlenségre hajló székelyek számára... Az udvarhelyi várba pedig új hivatalnok rendezkedett be: a felkelésben részt vevő *hat szék kapitánya* („*capitaneus sex sedium*”), akinek hatalma – az apró és távoli Aranyosszéket leszámítva – kiterjedt az egész Székelyföldre. Természetesen ő már nem a székely szabadságok értelmében választott, hanem központilag kinevezett tisztviselő: egy 1591-ben kelt udvarhelyi peres irat szerint „urunk fejedelmünk képe itt közöttünk”. *Udvarhelyből – a székely önkormányzatiság korábbi centrumából – a székelyek kormányzásának a központja lett.*²⁶

23 Demény Lajos: *A székelyek és Mihály vajda*. Bukarest, 1977. 98–110.

24 Jakó Zsigmond: i. m. 32

25 Imreh István – Pataki József: *A székely falu gazdasági-társadalmi szerkezete a XVI. század végén és a XVII. század elején*. In: Székely felkelés 1595-1596. 169-175.

26 Hermann, 2003. 44-45.

Báthori Zsigmond fennebb említett, 1601. december 31-én kelt oklevelei némiképp korrigálják e helyzetet. Ismét *választott hivatalnok lesz a székkapitány* (igaz, a „3-4 vagy több tekintélyes és hadban jártas férfi” közül, akit a szék felterjeszt, végül a fejedelem választja ki a tisztség viselőjét), megszűnik a „*a hat szék kapitánya*” hivatala (később az ő hatáskörét a szintén fejedelmi kinevezéssel állított *székely generális* veszi át), majd 1613-ban, Bethlen Gábor indítványára, az országgyűlés *választott tisztséggé nyilvánítja a főkirálybírótságot* („de így, hogy urunk ő nagysága fejedelmi jussa is megtartassék a székelység között”). A központi hatalom folyamatos, hol formális, hol meg lobby-szerű beavatkozása a tisztviselők választásába, a székely nemzetgyűlés működésének szünetelése viszont így is jelzik: *a székely autonómia hanyatlása – a régi elvek alapján – aligha lesz megállítható.*

Azzal, hogy Magyarország központi részén 1541-től a török lett az úr, nem következett be Erdély, és ezen belül a Székelyföld elszigetelődése Európától. A gyulafehérvári fejedelmi udvar reneszánsz fénye egészen a gyergyószárhegyi Lázár-família – a Kárpátok természetes gyeplépcsője közvetlen tövében épült – kastélyáig sugárzott. Fejedelmi követekként székely primorok távoli országokban teljesítettek diplomáciai megbízatást (mint Vargyasi Daniel János, Udvarhelyszék alkapitánya, Háromszék későbbi főkirálybírája, kit 1646-ban Krisztina svéd királynő fogadott). A különleges társadalmi viszonyok lehetővé tették, hogy itt eléggé korán kialakuljon egy falusi elemi-iskola hálózat. A marosvásárhelyi, majd a székely udvarhelyi református kollégiumok professzorai a kor legújabb felröppent eszméivel, természettudományi elméleteivel tértek vissza németországi, németalföldi peregrinációikról, utasládájuk pedig tele volt az ott vásárolt könyvekkel. A mezővárosokban a nyugati mintákat követő céhek, kalmártársaságok szerveződtek. Tény és való: a privilégiumait őrző székelység – amúgy szigorúan praktikus okokból – ragaszkodott bizonyos, másutt rég túlhaladott állapotok továbbörökítéséhez, de az sohasem volt kérdés, hogy ebből adódóan a Székelyföld mely kultúrkör archaikus képét tárja elénk.

A HABSBURG URALOM

teljesen új fejezetet nyit a székelység történetében. Bár a végleges formában 1691. december 4-én kiadott *Diploma Leopoldinum* (I. Lipót Erdélyre vonatkozó „*alkotmánylevele*”) látszólag nem sértette a székely privilégiumokat, a gyakorlatban ezek lényegesen beszűkültek. Állandósul az *adó*, mely mellesleg mind a székely szabadságok szellemével, mind a Leopoldinum betűjével ellenkezett. A székelyek eredeti módon próbálták megőrizni az adó időlegességének látszatát: bár tételes pontossággal megszabott, igen jelentős anyagi áldozatot követelő kötelezettség volt, csakis úgy beszéltek róla, mint az ország érdekében *önként, a nemzet jó akaratjából* vállalt teherről. A másik új tehertételt a *kvárté-*

lyozás, azaz az Erdélyben szolgálatot teljesítő császári csapatok székely falvakba történő beszállásolása, élelemmel és takarmánnyal való ellátása jelentette.

Nem állíthatjuk azonban, hogy a Habsburgok az ország ész nélküli kifosztására rendezkedtek volna be. Az erdélyi hadügyek első császári megbízatású irányítója, Antonio Caraffa generális állította fel az „amor et timor” (szeretet és megfélemlítés) politikai modelljét, mely a szelídebb és a keményebb bánásmód taktikus váltogatást ajánlotta az erdélyi rendek féken tartására.²⁷ Ez a recept az egész Habsburg-kor idején igen jól bevált. Másfelől, a Habsburg birodalom nyugalmat és békét is jelentett, és ennek talaján stabil gazdasági felemelkedést. Erdélynek – éppen a Székelyföldet is magukba foglaló – déli és dél-keleti régiói, – Miskolczy Ambrus megállapítását idézve „a kelet-európai regionális munkamegosztásnak olyan önálló láncszemei voltak, melyek Kelet- és Közép-Európa periferiáján a centrum szerepét játszották Délkelet-Európa felé, mégpedig úgy, hogy a közvetítő funkciót töltötték be.”²⁸ A termelőerők megfelelő koncentráltsága, az áruterelés kedvező feltételei, a gazdaságföldrajzi környezet, a tartós kereskedői tevékenység biztosította piaci háttér, meg nem utolsó sorban az állandó kapcsolatok a birodalom fejlettebb régióival: mind fontos elemei voltak ennek a periféria-központ szerepkör kialakulásának és sikeres érvényesítésének.

A Rákóczi- szabadságharc után megszűnt a *székely generális és a székkapitányok hivatala*, a székelyek fegyvereit pedig begyűjtötték, ezzel is jelezve, hogy az addigi módon teljesített katonai szolgálatukra az új hatalom nem tart igényt. A *főkirálybíró*t, illetve a neki alárendelt széki hivatalnokokat (így az *alkirálybírákat*, a *jegyzőt*, a közigazgatás és adóbegyűjtés megkönnyítése érdekében létrehozott új területi alegységek, a *járások dullóit* stb.) továbbra is a szék közgyűlése választotta, de a központi hatalom szoros ellenőrzése, az érdemi beavatkozás lehetősége mellett. (A főkirálybíró esetében jelöltekkel állították a székben jelenlévő fontosabb bevett felekezetek, ezek közül kiválasztotta jelöltjét a közgyűlés, ezt jóváhagyta a gubernium, végül megerősítette az uralkodó, aki viszont tetszés szerint „elébe tehetett” mást is, az első választási szinten felsorakoztatott jelöltek sorából.) Az is tény, hogy beiktatása után a főkirálybíró szinte teljhatalommal felruházott személy lett, mandátuma pedig általában életre szólt. Ezt az állapotot jól tükrözi a szállóige, mely idős Daniel Istvánról Udvarhelyszék 1745 és 1774 közötti főkirálybírójáról keringett: „Isten az égben, Mária Terézia Bécsben, Daniel István a székben.” A *székely nemzetgyűlés* gyakorlatilag *teljesen megszűnt*. A korabeli levéltári anyagban olykor történik utalás a „Nemes Székely Natio Gyűlésében” történetekre, ám eme alkalmi fórumok csupán a székely székek országgyűlési követeinek afféle előszobai egyeztetései voltak.²⁹

27 Wesselényi István: *Sanyarú világ. I.* (Magyar András bevezető tanulmányával) Bukarest, 1983. 20.

28 Miskolczy Ambrus: *A dél- és délkelet-erdélyi kézműves ipar a kelet-európai regionális munkamegosztásban a múlt század derekán.* Ethnographia, 1982. (XCIII)/3. 416-417.

29 Hermann, 2003. 62-77.

Nagy változások mentek végbe a székely társadalom keretében is. A *főemberek* (primorok) közül kiemelkedett egy *székely arisztokráciának* nevezhető kis-számú réteg, mely gazdasági helyzete, a vármegyei nemességhez fűződő rokoni kapcsolatai révén a XVIII. század folyamán grófi (a Béli, Kálnoki, Lázár, Mikos, Mikó, Nemes famíliák) és bárói (Apor, Daniel, Henter, Orbán, Szentkereszti, Ugron családok) címek birtokába jutott. A primorok közepesen jómódú csoportja, vagyon és társadalmi presztízs tekintetében leszakadt az arisztokratáktól, míg a székely nemesi osztály alsó kategóriája, az ún. *armalisták*, tulajdonképpen paraszti sorban éltek. A székely lófők helyzete ekkor már nem sokkal különbözött a közszekelyekétől: kevesen tudtak felkapaszkodni a nemesi rendbe, annál többen süllyedtek szegénysorba. Összegezve: a székely társadalom polarizálódott, a „főnemesség” és a többi, paraszti sorban élő, túlnyomórészt adófizető réteg között áthatolhatatlan szakadék keletkezett. Ebben a korban a szolgáló emberek utánpótlásának forrása már nem a székely paraszti társadalom, hanem az elsősorban Moldvából, Havasalföldről, Fogaras földjéről, a Szászföldről és a vármegyékből érkező, többségükben román jobbágyok és zsellérek.³⁰

A FELVILÁGOSULT ABSZOLUTIZMUS

jegyében fogant központi reformok siettették a székely kiváltságos társadalom azon bomlási folyamatát, ami az előző korszakban, a Habsburg kormányzat erdélyi berendezkedése és konszolidációja idején – érthető okokból – apróbb lépésekben haladt.

Mária Terézia (1740–1780) reformjai közül a nagyjából egyidőben, hosszas huzavona nyomán kivitelezett határkatonaság felállítása, illetve a folytonos táblák létrehozása érintette közelebről a székelységet.

A határőr ezredek szervezése 1762-64 között történt. Ezzel – Imreh István szavaival élve – „a Habsburg birodalom (...) a helyi hagyományos organizmusok egyikéből akart központi vezényszóra figyelmező organizációt formálni.”³¹ Más szóval: a székelység régóta kiaknáz(hat)atlan hadi potenciálját próbálta – a lehető legtakarékosabb módon, birodalom-hű hivatásos tisztek- és altiszteknek alávetett parasztkatonaság felállításával – a kor hadászati követelményeinek színvonalán hasznosítani. A kezdetben visszafogott szigorral, majd egyre erőszakosabban folytatott toborzás-szervezés tragikus végjátéka az 1764. január 7-i madéfalvi vérengzés volt, melynek során a császári katonaság védtelen civilek százait lötte és kaszabolta le, utána ezek „csángáltak” el Moldvába, váltak hosszú időre otthonatlan földönfutókká. Ezzel az új hadi szolgálat elveivel és gyakorlatával szembeni székely ellenállás megtört: Csík-, Gyergyó- és Kászsónszé-

30 Uo. 78-84.

31 Imreh István (közveteszi és bevezeti): *Látom az életem nem igen gyönyörű. A madéfalvi veszedelem tanúkihallgatási jegyzőkönyve, 1764.* Bukarest, 1994. 7.

keken, Háromszéken, illetve Udvarhelyszék Bardóc fiúszékében két gyalog- és egy huszárezred alakult. Udvarhelyszék túlnyomó része (Udvarhely anyaszék és Keresztúr fiúszék) – bár kezdetben a sorozóbizottság ott is próbálkozott –, illetve Marosozsék és Aranyozsék kimaradtak a szervezésből. A kettős – katonai és polgári – közigazgatás párhuzamos jelenléte rengeteg adminisztratív problémát, súrlódást okozott az érintett székekben: egyrészt a két hatóság, másfelől a különböző jogállású lakosok (katonák és civilek) között.

A folytonos táblák felállításával a központi kormányzat szerette volna megszüntetni a különböző jogállású vidékek (Székelyföld, Szászföld, vármegyék) igazságszolgáltatási rendszere közti különbségeket, egyes települések elavult törvénykezési kiváltságait, különválasztani a közigazgatást a bíraskodástól. A folytonos táblák 1790-ig működtek.

II. József (1780–1790) – Mária Teréziától eltérően – egy radikális és türelmetlen reformer volt. Találónan mondotta róla kor- és levelezőtársa, a porosz II. Frigyes: „József mindig mindjárt a második lépést teszi meg, mielőtt az elsőt lépte volna.”³² Sokan magyarellenességgel vádolták és vádolják, holott ő csupán azt volt képtelen felmérni, hogy abból a modern birodalmi utópiából, amit megálmodott, mi megvalósítható a rendelkezésére álló időben. Nem a magyarságot gyűlölte, csupán a magyar kiváltságos osztályt tekintette egy modern államrendben beilleszthetetlen kategóriának. Az más kérdés, hogy az ő soknemzetiségű, erőteljesen központosított birodalmi állam-modellje elfogadható-e, vagy sem. Minden rendi kiváltságot támadott, így a székelység privilégiumait is. A székely autonómiát 1783-ban hozott közigazgatási reformja érintette fájdalmasan, mely megszüntette a székely székeket, illetve ezeket – a vármegyékkel és szász székekkel együtt – egy Erdélyt 10 (majd 11) vármegyére osztó rendszerbe tagolta. 1784 júliusában népszámlálást rendelt el, amit a nemesség – korántsem alaptalanul – úgy értelmezett, mint megadóztatásának előkészítő lépését. Az ún. nyelvrendelet 1785. november 1-től kötelezővé tette a német nyelvű hivatali ügyintézés, az oktatásban három éves türelmi időt alapítva meg a német nyelvű tanítás bevezetésére.

A székelyek a császár minden intézkedését bírálták. Önkormányzati rendszerünk és társadalmi kiváltságaik védelmében viszont (akárcsak Mária Terézia idejében) most sem tudtak felhozni egyebet, mint „scithiai” eredetű ősrégi előjogaikat. Ez pedig hatástalan maradt egy merkantil szemléletű, az adminisztrációs gépezet és társadalmi szerkezet korszerűsítését mindennél előbbre tartó államhatalommal szemben. Ugyanakkor éles kritikával (és autonómia-védelmező állásfoglalásaikhoz képest sokkal korszerűbb, európai analógiákra apelláló érveléssel) illeték a nyelvrendeletet: e megnyilatkozásaikban a nyelvi-kulturális alapokon szerveződő, modern magyar nemzet tudatos alakítóiként tűnnek fel.³³

32 Hajnal István: *Az újkor története*. Bp., 1936. 544.

33 Hermann, 2003. 105-133.

A II. JÓZSEF UTÁNI VISSZARENDEZŐDÉS

euforisztikus rendi hangulatban vette kezdetét. 1790. február 23-án keltezett 1334. számú rendeletében az erdélyi főkormányshékö közli: május elsejével kezdődően visszaáll a régi, 1780 előtti közigazgatás, illetve összehívják a restaurációs változások szentesítésére hivatott országgyűlést. A rendeletet kiegészítő utasítás azt is leszögezi, hogy a restauráció a vármegyék és székek régi törvényes állapotának visszaállításával kell kezdődjön. Ennek rendezése érdekében össze kell hívni a törvényhatóságok közgyűléseit, bizottságokat alakítani az összevont levéltárak különválasztására. Az udvarhelyi rendek szinte költői párosszal fogalmazzák az új tisztségviselők megválasztásának alapelveit, a velük szemben támasztott elvárásokat: „*Tegyünk Előbb Járókat, nem zűrzavarban vezetőket, Atyákat, nem mostohákat, igaz Hazafikot, nem pedig maga testét gyötrő és szaggató Pelikán természetű idegen származásúkat, valóságos tiszteket, nem pedig nagyravágyásból és csak éppen nyereségen való kapásért szolgáló Béreseket, Hazánk el nyomattatása ellen bátor szívvel szollókat, nem pedig nemzetünket alattomban el árulókat, Hazánk haladásával magoknak életet, Méltóságot, nyereséget kereső viperákat...*”³⁴

A restaurációs hév azonban az ésszerűséget is félresöpri: országos szinten eltörölnék mindent, ami az abszolutizmus idején jött létre, így a törvénykezés modernizációjának fontos kellékeit, a folytonos táblákat, sőt, átmenetileg még a levéltárosi tisztséget is. De ne feledjük a korszak pozitívumait: a székely közélet szereplői egyre gyakrabban és egyértelműen beszélnek – a kor terminológiája szintjén – a székelységnek a magyar polgári nemzethez való tartozásáról, és ezzel összefüggésben a „*nemzeti nyelv*”, vagy ahogy még nevezték, „*édes magyar született nyelvünk*” valóságos kultusza bontakozik ki.

Eközben, túl a visszarendezés történésein, a Székelyföldön elkezdődik egy társadalmi-gazdasági erjedési folyamat, melynek érdek-csatái, ideológiai összeütközései – az időszaki sajtó közvetítésével – hamarosan a széles nyilvánosság elé kerülnek.

REFORMKOR

néven a magyar történelemben nagyjából az 1830-1848 közötti időszakot szokták emlegetni. A társadalmi-gazdasági felzárkózást sürgető nemzeti-liberálisok és a Bécshez hű konzervatívok, majd a „*fontolva haladó*” újkonzervatív irányzat képviselői között zajló közéleti disputa nem került el a Székelyföldet sem. Bár a logika diktálná, hogy a privilégiumaikat mindig féltve őrző székelyek a konser-

---

34 Uo. 127.

vatív oldalt erősítették, a korabeli források itt is az ún. *haladók* és *maradók* élénk pártcsatáit rögzítették. Nem tudjuk még pontosan, mi határozta meg az egyes székek lakosságának preferenciáit e küzdelemben, sejtjük csupán, hogy a liberálisok által fölényesen uralt Udvarhelyszéken egyes helyi közéleti vezetők, így a „haladók” élén álló Pálffy János és Bethlen János személyes karizmája játszott fontos szerepet. A széki közgyűlések addig hallatlan mértékben megélnékültek: a magyarság nemzeti küzdelmeit, a gazdasági és közigazgatási kérdéseket, az úrbéri törvény élénk vitáját nagy érdeklődés övezte, a széki vezetők, országgyűlési képviselők választása szinte mindig kis helyi csetepatékat eredményezett (amiben olykor szerepet játszott a bevetés-ítás sajnálatos módszere is).

Míg a közéletben érdekelt réteg legtöbb képviselője – a retorika szintjén legalábbis – kényesen vigyázza a székely kiváltságokat, a Székelyföld társadalmának jelentős része egyre több jelét adja annak, hogy ha kénytelen-kelletlen is, de elkezdett felkészülni egy minden eddiginél keményebb modernizációs korszakváltásra.

A XIX. század első felének művelődési élete a készülő nagy társadalmi-gazdasági átalakulások korának egyik előhírnöke. Gerincét, akár a korábbi századokban, a jelentősebb iskolák alkotják: a marosvásárhelyi- és székelyudvarhelyi református kollégiumok (utóbbi 1830-ban emelkedik „*akadémiai*” rangra, válik felsőoktatási intézménnyé), a székelyudvarhelyi és csíkszeredai katolikus gimnáziumok, illetve 1794-től az unitáriusok székelykeresztúri gimnáziuma. Az új eszmék, a felvilágosodás és a reformkor gondolatvilága terjesztésében a protestáns kollégiumok professzorai voltak az élenjárók, bár igazságtalanság volna ezt az érdemet elvitatni, például az udvarhelyi katolikus gimnáziumban 1817 és 1822 között tanárkodó Zsombori József kanonoktól. És szintén a kollégiumok diákjai alakítják az első olvasó társaságokat (az udvarhelyi reformátusok kollégiumában 1833-ban, a marosvásárhelyiben 1834-ben, a keresztúri unitárius gimnáziumban 1837-ben), hogy hamarosan a művelődési egyletek száma erőteljesen kezdjen növekedni az egész Székelyföldön, városon és falun egyaránt. A református kollégiumok falai közt, illetve ezek közelében ácsolják az első „járdzó színeket” (a mai értelemben vett, függönyös-kulisszás színpadokat), és kezd kibontakozni – a tanárok és diákok közös munkája nyomán, ám az egész település meg környéke „*mulattatására*” – a világi színjátszó mozgalom.

1848-BAN

természetesen a székelység története nem ér véget. A székely *nemzet* története viszont igen. És ne gondoljunk itt semmiféle tragikus nemzethalálra: ugyanaz a magyarul szóló székely közösség éli tovább életét, ugyanott, és még egy darabig nagyjából ugyanúgy. *Csak* hogy megszűnik – immár formálisan is – kiváltságos rendi státusza. Udvarhelyszék rendjei – „*nehogy a nép felizgatott kedélye csak*

puszta ígéretekét lásson, s nehogy kivételileg békételenkedni kezdessen” – még 1848. április 3-án úgy határoztak, hogy „*a mai napon kezdve adó és minden közterhek aránylagos hordozásában tettelesen részt venni kívánnak.*” 1848. október 16-17-én e döntés érvénye kiterjed az egész székelysége: Agyagfálván az utolsó székely nemzetgyűlés kinyilatkoztatja, hogy „*jogban és kötelezettségben a székely földnek (...) minden polgára egyenlő.*”³⁵ Ez gyakorlatilag az akkor már csupán a nosztalgia és vágyálmok szintjén létező *natio siculica* önfelosztásának aktusa. A székelység ezzel formálisan is betagozódott a polgári magyar nemzet kötelékébe, amelybe voltaképpen hosszú évtizedek óta, a modern értelemben vett nemzetfejlődés kezdetétől tartozott.

A SZÉKELY RENDI „NATIO” TUDATI ÖRÖKSÉGE

még sokáig hatott, sőt hat, és minden bizonnyal hatni fog. A Székelyföld természeti- és gazdaság-földrajzi szerkezete eléggé színes. A kellemes éghajlatú termékeny folyóvölgyektől, egészen a zord hegyközi medencékig, a közel 1000 méterrel tengerszint fölé emelkedő fennsíkokon kialakult lakott területekig mindenféle táj megtalálható itt, a maga sajátos megélhetési formáival.

A székely táj változatos jellege indokolta volna egy székelyföldi belső gazdasági komplementaritás létrejöttét: azt, hogy a különböző székely kisrégiók lakói a hiány-árakat más székely területekről szerezzék be. Ez több okból nem működhetett. A székeket olykor természeti akadályok szigetelték el egymástól. Aranyosszék esetében a távolság, a közbeékelődő vármegyei területek nehezítették a kommunikációt. A Székelyföldről induló folyók is sugárszerűen folynak a szélrózsa majd minden irányába. A kulturális értékek áramlását a felekezeti sokszínűség tette körülményessé. Érthető hát, hogy – a rendiség felszámolását követően – a közös származás és történelem (mely óhatatlanul magába foglalja a „*virtuális multat*” is), a jellegzetes néprajzi elemek, az oly sokat emlegetett „*székely virtus*” kellett átvegyék az élő kapcsolattartás szerepét a csoport tudati kohéziójában.

Azt se feledjük, hogy mindehhez társul még egy lényeges, a kisebbségi lét feltételei közt felértékelődött összetartó kapocs: a megmaradás tán legfontosabb erőforrása, *a tájegység tömb-magyar jellege*. (Illusztrációk a tanulmányhoz: 1. és 2. kép)

HERMANN GUSZTÁV MIHÁLY

---

35 Egyed Ákos: *Udvarhelyszék 1848-49-ben*. In. Uő: A korszerűsödő és hagyományörző Erdély. Csík-szereda, 1997. 282, 301.

HÁROMSZÉK NÉPE,

a (szász)sebesi, (szász)kézdi, (szász)orbói székelyek

Délkelet-Erdély térsége, melyet ma Háromszék néven ismerünk, a római légiók kivonulása után, a népvándorlás korában a gótok, hunok, gepidák, avarok és a bolgárok hosszabb-rövidebb ideig tartó uralma alá került.

A 250-es évek után az Olt völgyébe *gótok* és *karpok* nyomultak be. Őket a 4. század közepén a *hunok* szorították ki, de az erdélyi erdős területek alkalmatlanok voltak a megtelepedésükre, így a gótok elvonulása után, az Olt völgyében a *gepidák* vehették át az uralmat. Anyagi kultúrájuk bizonyítékai a *Kézdiszentkereszten (Polyán)* feltárt település 5–6. századi benyomott díszítésű edényei. A gepidák uralmának az *avarok* vetettek véget. Ez a lovas nép azonban nem szállta meg a térséget, sőt Erdély középső részén is csak szórva nyosan települt meg. Így a 6. század második felében az Ojtozi-szoroson át, a velük benyomult *keleti szlávok*, az *antok* vették birtokukba a területeket, majd a 7 – 8. századokban a *nyugati szlávok* lassú terjeszkedése is elérte a vidéket. A szlávok Délkelet-Erdélyen belül népesebben a Kárpát-kanyar térségét lákták. Régészeti bizonyítékai a *Csernátonban*, *Kézdiszentkereszten*, *Szotyorban*, *Angyaloson* stb. feltárt 6–10. századi települések földbevált kunyhói, a tűzhelyek körüli agyagedények és az egyéb tárgyi emlékek gyakorisága. Erdély nagy része 828–895 között *bolgár fennhatóság* alá került, uralmuk 895 után a honfoglaló *magyarok* megjelenésével ért véget.

A magyarok, hogy a *bolgár* és *besenyő* támadásokat feltartóztathassák, az *Ojtozi*-, *Töröcsvári*- és *Bodzai-szorosokat* már a 10. század második felétől ellenőrzésük alá vonták. Letelepedésük határvédelmi céllal történt. Itt létüket Barcaságon a *Brasovia várában* feltárt 11. századi román stílusú templom romjai, *Brassó városának* a legkorábbi alaprajza, *Földváron* a templom melletti ásatásokkor a sírokban talált *II. Géza* (1141–1162), *III. István* (1162–1172) és *III. Béla* (1173–1196) korából való pénzérmék és S végű hajkarikák igazolják. Az Olt völgyében, *Sepsiszentgyörgyön* az *Eprettetői* magyar lovassír és melléklete, a 10. századból való bizánci típusú kétélű kard, a *Csernátonból*, *Sepsiszentgyörgyről*, *Angyalosról* előkerült 10–11. századba sorolható rombikus formájú nyílhegyek, a *rétyi település* kerámia anyaga, az *Eresztevénynél* talált kengyel és a *kézdivásárhelyi* leletek támasszak alá, hogy a magyar királyság *Fehér megye* elnevezéssel már a székelyek idetelepítése előtt az Ojtozi-, Bodzai-szorosokig terjedt.

Zabola és *Tamásfalva* között 1972-ben feltárt koraközépkori temető sírjainak ezüst dénárjai ugyancsak a két egymást követő király, *II. Géza*, *III. István* és *III. Béla* idejéből valók. A halottak koponyái mellett talált S végű hajkarikák, mint etnikum jelző tárgyak igazolják, hogy itt a székelyek betelepítése előtt, már magyarok éltek. A zabolai, és innen nem messze, a hasonló korú *pe-*

tőfalvi temetőben, annak ellenére, hogy a templomok mellé való temetkezést már Szent László (1075–1095) és Könyves Kálmán (1095–1116) királyok kötelezővé tették, a templomok alapfalai nem kerültek elő. Ez azonban nem jelentette azt, hogy az itt élő magyarok pogányok lettek volna, ennek a sírokból talált gyűrűk pecsételőiben látható keresztmótvumok mondanak ellent. Inkább azzal magyarázható, hogy a királyság központjától ilyen távolságra még nem vált általánossá a templomok körüli temetkezés.

A SZÉKELYEK

eredete, történelmi útja a végleges megtelepedésükig, sokat vitatott kérdése a magyar történelemnek. Talán soha meg nem oldott rejtély marad, de annyi bizonyos, hogy ezekre a vidékekre, ahol a történelem során a székely székek kialakultak – ahol most is élnek, és az erdélyi tömb magyarságot képezik –, mint *keresztény, magyar nyelvet* beszélő népesség telepedett le.

A szakemberek legelfogadhatóbb következtetései szerint, egy részük a szabolcsi, bihari és békési gypüvidékekről, mások a pannóniai magyarság szállásterületeinek a nyugati és déli határvégeiről az 1091-1150 közötti időkben települtek át Erdélybe. A Biharban állomásozó székelyek, *Mező-Telegd környékéről*, a Nagy-Küküllő völgyét, vagyis az úgynevezett *Erdőhátat* szállták meg. Más székely csoportok Nagyszebentől nyugatra, a Maros folyásától délre, a Sebes folyó völgyében, a mai *Szászsebes (Sebeş, Mühlenbach)*, kissé délkeletre *Szászorbó (Gârbova, Urwegen)* és ugyancsak Dél-Erdélyben, az Olt folyótól délre, a Kozd-völgyében, *Szászkézsd (Keisd, Kizd) vidékén* telepedtek meg. A székelyek, mint határvédők, a magyar királyság területén mindenütt a gypüvonalak mentén helyezkedtek el. Ez a feladat hárult a Szeben vidékére telepített székelyekre is.

A szászok tömegesen 1140 után, II. Géza idejében jelentek meg Dél-Erdélyben. Megérkezésükkor itt már helynevekkel igazolt magyar települések voltak. Betelepedésük, ugyanakkor a székelyek Sebes-, Orbó- és Kozd- (*Kézsd*) völgyeiből a keleti végekre húzódása nem egyszerre, hanem fokozatosan történt. Keletre vonulásuk után a szászok is mind keletebbre nyomultak. Néhány szászföldi templom helyreállítási munkálatai alkalmával végzett hitelesítő ásatások igazolják, hogy a feltárt templom körüli szász sírok alatt a magyarokra jellemző, úgynevezett bjelobrodi típusú sírok kerültek elő.

A Bodoki- és a Baróti-hegyek között lefolyó Olt völgyében, a Feketeügy két oldalán és a Baróti-hegység nyugati lábainál letelepülő székelység megérkezésekor, elszórtan egy századok óta itt élő szláv népességet talált. Az említett régészeti leletek mellett a szláv eredetű helynevek is ezt igazolják. *Lisznyó, Szacsva, Borosnyó, Doboly, Zágon, Papolc, Kovászna, Gelence, Esztelnek, Polyán (Kézdiszentkereszt), Peselnek (Kézdikővár), Torja, Karatna, Csernáton, Dálnok* település neveket, *Debren, Pilis stb.* helyneveket a székelyek az itt

élt szlávoktól vették át. Általánosan elfogadott megállapítás, hogy a szászok bejövetele után, Dél-Erdélyből, a Sebes és Kozd völgyeiből, majd egy későbbi időszakban, az Orbó vize mellől eljött székelyek azok, akik létrehozták Sepsi-, Kézdi- és Orbaiszéket.

Egy részből ezt igazolja a székely csoportok megnevezése, akiket előbbi szállásterületeik után az okiratok *sebesi* (*de Sebus*), *kézdi* (*de Kizdy*, *de Keezd*), *orbói* (*de Orbo*), és hasonlóan az udvarhelyieket (az elején a marosi és csiki székelyeket is) régebbi lakhelyükre utalva *telegdi* (*de Thelegd*) *székelyeknek* nevezték.

A feltételezések szerint, a szlávság beolvadt a 10–11. századtól itt élő magyarokba, akiknek nagy része feltehetően királyi rendeletre, átadva a területeket a székelyeknek, ugyancsak határvédőkként, a Kárpátokon túl, a Szeret folyó képezte gyepüvonal vidékén telepedett meg.

A TELEGDI SZÉKELYEK,

azok a székely csoportok, melyek Erdőháton, a Nagy-Küküllő völgyét, vagyis a mai Székelyudvarhely környékét szállták meg, és a régebbi szálláshelyük után magukat *telegdi székelyeknek* nevezték. Innen rajzoltak ki, dél felé a Homoródok, a Vargyas- és Kormos-, sőt a Bacon-patakának völgyéig. Ugyan ők szállták meg északra a Maros- és Nyárád térségét, keleten az Olt-völgyének azt a szakaszát, melyet a Csíki-medence zárt magába. A Csíki-medencéből tovább terjeszkedve *telegdi székelyek* népesítették be a gyergyói-medencét és a Kászon-völgyét is.

A hajdani okiratok arról vallanak, hogy a 15. század kezdetéig az udvarhelyi, a Maros-Nyárád vidéki és a csiki székelyeket a „*telegdi székelyeknek közösségének*” (*Universitatem sicularum de Thelegd*) nevezték. A felsorolt térségek falvai az ún. *Telegdi főesperesség* hatáskörébe tartoztak, kivételt képeztek Erdővidéken, a Vargyas- és a Kormos-patakok völgyeiben meghúzódó falvak, melyek a *sepsi archidiaconátusba* voltak beosztva. A telegdi székelység feltehetően a 14. század harmincas éveiben válhatott szét, mert egy 1342-ből származó oklevél, már csak az udvarhelyi székelyek közösségét nevezte telegdinek.

Itt említhető meg, hogy a mai Kovászna megyéhez tartozó Erdővidéken, az egyházilag mindig *Nagybacon* néven ismert falu, a vármegyésítésig, közigazgatásilag két külön településből állt. A Bacon-vize jobb partján *Telegdi-Bacon* az Udvarhelyszékhez tartozó Bardócszékhez, a patak bal partján *Sepsi-Bacon* a Sepsiszékéből kivált Miklósvárszékhez, majd az egyesült Háromszékhez tartozott.

Az udvarhelyi székelyek Mező-Telegd vidékéről Erdélybe történt áttelepedésének a pontos ideje ma még meghatározhatatlan. Az igaz, hogy a telegdi székelyek közösségét először csak az 1270-es évek táján említik az okiratok, azonban a róluk elnevezett telegdi főesperesség már 1235 előtt létezett. Ezek ismeretében elfogadható az a feltételezés, hogy Biharból a Telegd-környéki székelyek a 12. század dereka táján települtek át Erdélybe.

A (SZÁSZ) SEBESI SZÉKELYEK

A történészek és a nyelvészek egy része a sepsi székelyek Erdélyen belüli áttelepedését a helynevek párhuzamával látja bizonyítottnak. A Szászsebes környéki, ma Fehér megyéhez tartozó *Kelnek (Câlnic)*, *Récs (Reciu)*, *Árkos (pusztafalu Alvinc mellett)*, illetve *Egerpatak (hajdani falu az Egerbach völgyében)*, névpárjai, a mai háromszékiek falvak *Kálnok*, *Réty*, *Árkos* és *Egerpatak*. A felsorolt településnevek egész Erdélyben csak a szász Sebesszékből és Sepsiszékből találhatók meg, s mint ilyenek, a székelyek előbbi szálláshelyeire utalnak.

Ez az állítás okiratilag is igazoltnak látszik. Az első név szerint ismert sepsi székely, a Mikó, Nemes és Kálnoki családok őse, *Akadás fia Bencenc* volt az a *Vincencius comes filius Akadas Siculus de Sebus*, aki 1252-ben IV. Bélától (1235-1270) a tatárok által feldúlt úgynevezett Székföldjét, a mai *Hídvég* és *Árapatak* környékét kapta adományba. Mint főember, talán a sebesi székelyek élén, ő költözött át Szászsebes környékéről, mert Oltszemen való megtelepedése után még birtokokkal rendelkezett a régi, szászoknak hagyott szállásterületein.

A fehérvári káptalan 1291-ben oklevéllel igazolta, hogy az elhunyt *Akadás fia Bencenc* gyermekei, *Mikó* és *Domokos*, *Sóteleket (Terra Sotheluk)* a kelneki szász geréb fiainak adták el. A körülírt terület határleírása pontosan meg egyezik *Bencenc* falu (ma *Aurel Vlaicu* Hunyad megyében) földrajzi helyzetével, amelyet még 1354-ben is *Sótelek*, illetve régi tulajdonosa után *Bencenc (Sahtonteluk alio nomine Benchench)* néven említettek. Feltehetően *Bencenc* volt az a két falu is, amely a kelneki *Clujl szász geréb* birtokába került. *Terra Demetrii*, *Demeterpatakával* (ma *Dumitra* Fehér megyében) azonos, a régi birtokosa nevét viselő *Terra Vincendii* vagyis *Bencencfölde*, avagy *Vincefölde* 1269-ig fehérvári várföld, majd a kelneki *Geréb család* tulajdonában volt, és egy századdal később is *Vynchench alio nomine Rohundorph* néven szerepelt. A történelem színpadáról letűnt *Vincefölde* ma *puztafalu Szászsebes* és *Gyulafehérvár* között.

A Kárpátok karéja övezte vidéket a beköltöző sebesi székelyek 1200 körül népesítették be, ezt a szászok szabadságlevele, az 1224-ben kiadott *Andreanum* bizonyítja. Az élükön a Sebes vidékéről az Olt völgyébe átköltözött *Bencenc* család állt, akiknek az ősi fészke *Oltszemen* volt. *Lajos* király (1342-1382) a fehérvári káptalant 1366-ban utasította arra, hogy *hidvégi Jakab mestert*, *Mikó fiát*, *Demetert* és *Miklóst* és ezeknek fiait az *Olthemeny* és *málnási*, székely örökösödési jogon bírt telkeikbe, melyeket a *sebusi székelyek* erőszakkal foglaltak el, helyezze vissza.

A (SZÁSZ) KÉZDI SZÉKELYEK

Hasonló összefüggésre utal *Szászkézd* és *Kézdiszék* névazonossága, valamint az a tény is, hogy a *Torján* megtelepült, legősibb nemesi jogokkal bíró *Apor család* őseinek *Szászkézd* szomszédságában voltak feudális javai. A gyulafehérvári káptalan 1289-ben kiállított oklevelében az áll, hogy *Saras* fia, *László ispán*, a maga és fiai, *Mihály*, *László*, *Imre* és *Opour (Apor)* nevében adta el százdályai *Péter fia Henningnek Moha (Grinari – ma Zsiberk községhez tartozik, Brassó megyében)* és *Sárostelek* nevű falvakat. Az oklevél szerint a két falu (*terras suas Muhy et Sarustelek*) a *Kézd patak* forrásvidékén (*sitas in capite rivuli Kozd*) terült el. *Sárostelek* korabeli határleírása azonban nem egyezik meg a *Fehéregyházán* is átfolyó *Sárpatak* forrásánál található mai *Sárpatak (Şapartoc, Scharpendorf, Brassó megye)* földrajzi elhelyezkedésével, a *Kézd patak* forrásvidékén pedig ma *Mese (Mechsendorf, Brassó megye)* található. Ez azt feltételezi, hogy az egykori, máig még be nem azonosított pusztafalu, *Sárostelek* egy olyan település lehetett a *Kézd patak* fejében, amelyik alapítója után, az *Apor család* őseinek, *Sarasnak* a nevét viselte.

Valószínűleg ő, vagy fia volt az a székely főember, akinek a vezetésével *Kézd* környékéről a székelyek egy része áttelepedett a *Feketeügy felső folyásának* a vidékére. Vannak, akik azt feltételezik, hogy a kézdiszéki *Sárfalva (Tinoasa)*, avagy az 1311-es okiratban említett *terra Zarazpatak (Kézdiszarazpatak, Valea Seacă)* ugyancsak az alapító *Saras* nevét viselik, és az utóbbi talán éppen a kérdéses *Sárostelek* párhuzama.

A kézdi székelyek áttelepedésének az időpontja sem határozható meg pontosan, de egy 1307-ben kiállított okirat alapján egyes történészek arra a következtetésre jutottak, hogy a sebesi székelyekhez hasonlóan, ők is legkésőbb az 1200-as évek tájáig foglalták el a *Feketeügy vidékét*. Az említett irat arról értesít, hogy a kézdi székely *Vdour* (Erdővidéken még most is használt név a *Vidor*) fia *András*, a maga és fiai nevében adta el *Feltorját* és *Ramacha* részét, a *Rekettyevölgyét*. Az említett apai birtokokat még *Ramacha* és testvérei osztották fel egymás között. *Ramacha* részét *Vdour* örökölte, majd ennek fia *András*, ez pedig visszamenően három generációt, mintegy 100-110 évet jelent attól kezdődően, hogy székely kézre jutott az eladásra került birtok.

Szászkézd környékéről nem az összes székely jött át a *Feketeügy völgyébe*. Az ottmaradtak adományként *V. Istvántól* (1270-1272) a *Tordavárhoz tartozó Aranyos vidékét (terra castris de Thorda Aranas vocata iuxta fluvios Aranas et Maros existens)* kapták meg nem sokkal 1267 után, mert az ifjú királyt a belháborúk idején az apja, *IV. Béla* ellenében segítették. Az ide áttelepedett, elején még *kézdieknek* (1291-ben: *Siculi nostri de Keezd super terra Aranos residentes*) nevezett *aranyos vidéki székelyek*, 1280-ban *IV. (Kun) Lászlót* (1272-1290) támogatták a fellázadt kúnok ellen, és az 1285-ös tatár betöréskor

is hőiesen harcoltak a király oldalán. Ők verték szét a tatárhad utóvédjét és szabadítottak ki az ezernél több magyar rabot az ellenség fogságából. Vitézségükért *Kun László* véglegesen nekük adományozta az Aranyos és Maros közötti területeket, ahol az *Aranyosszék*nek nevezett hetedik székely szék alakult meg.

A (SZÁSZ) ORBÓI SZÉKELYEK

A Feketeügy jobb partja és a Kárpátok hegyláncai közötti térséget benépesítő székelység (*Szász*) *orbó* vidékéről utolsó hullámként települt át. Erre a következtetésre az okleveles adatok alapján jutottak a történészek, ugyanis az *orbai székelyek*ről az első adat, viszonylag későn, 1396-ból van, *Orbaiszék pedig* elsőként az 1466-ban keltezett oklevélben szerepel. Ugyanakkor, feltűnő módon, ennek a térségnek a plébániái, ellentétben a sepsi és kézdi plébániákkal, nem szerepelnek az 1332-/1336 között keletkezett pápai tizedjegyzékekben. Ebben a térségben akkor még a 11. században megtelepedett magyarok éltek, ők pedig feltehetően a régebbi *Fehér megye* egyházi beosztásában maradtak, vagy pedig a Kárpátokon túli *Milkói püspökség*hez tartoztak. Ittlétüket, említettük, a zabolai és petőfalvi koraközépkori temetők bizonyítják, ahová székelyek nem temetkeztek. Ennek oka, hogy a székelység már a megelőző időkben, az előbbi szállásterületein is a templomok köré temetkezett. A temetkezés a két temetőben a 12. század végével megszakadt. Ez azzal magyarázható, hogy az itt élő magyarok a Kárpátok keleti és déli lejtőire telepedtek ki, ahol a külső határvédelem feladata hárult rájuk. Erről nemcsak az ottani helynevek tanúskodnak, hanem a régészeti leletek is. *Piatra Neamți (Karácsonykő)* határában a *Bitca Doamnei* dombon végzett ásatások alkalmával, az őskori telepen, egy koraközépkori palánkerődítmény maradványait tárták fel. Az itt talált fegyverek, lószerszámok, használati eszközök a koraközépkori magyar királyság jellegzetes tárgyai, bizonyítékaik, hogy ott egy határőrző magyar erődítmény állott. Ezt a román régészek is elismerték és a felszínre került *III. Béla* pénze alapján annak építését a 12. század végére tették – arra az időre, amikor már a zabolai temetőbe nem temetkeztek.

A 13. századtól kezdve a gyeprü védelmi vonalak keletre, a Szeret vonaláig való kitolása magával vonta a székelyek kirajzását is. Ezért valószínűbb, hogy nem az orbai székelyek, hanem a kitelepültek tartozhattak a milkói püspökséghez.

SEPSI-, KÉZDI- ÉS ORBAISZÉKEK

A székelyek letelepedését követő időkben, a 13. század alatt, de még a 14. század első felében is az ítélkező fórumuk, tanácskozó testületük és a területi hatáskört megjelölő *szék* (*sedes*), az okiratokban nem fordult elő. A korabeli forrásokban az a terület ahová véglegesen megtelepedtek, egyszerűen *Székelyek földje* (*terra Siculorum*) név alatt szerepelt. Ezen belül csak *sebesi* (1252: *Vincendus comes filius Akadas Siculus de Sebus*), *aranyosi* (1289: *Siculi super terra Oronos commorantes*), *kézdi* (1320: *Stephanus filius Johannis filij Opor de Siculis de Kezdy*), *udvarhelyi* (1301: *Siculorum nostrorum de Vdvordhel*), *csíki* (1324: *Syculi de Chik*) székelyekről tettek említést.

Legelsőnek, 1366-ban a sebesi székelyek földjét említették *Sebesszéknek* (*Siculi nostri Sedis Sebus*), de már korábban, 1349-ben *kerületnek* írták (*Comunitas Siculorum de districtu Sebes*). A többinek a 15. század előtti időkből nincs írásos emléke. A legvalószínűbb, hogy a székek intézménye, a székelyek lakta területeken egyidőben, a 12. század első felében alakult ki.

Székelyföld legdélibb részén, az Olt és a Feketeügy alkotta medencében három különálló közigazgatási egység jött létre, az elején *Sebesszéknek* nevezett *Sepsiszék*, a kézdi székelyek lakta részen *Kézdiszék* és a Feketeügy jobb partjától délkeletre *Orbaiszék*. Bár *Sepsi-*, *Kézdi-* és *Orbaiszékek* már 1466-ban közös gyűlést tartottak *Zabolán*, ahol többek között a közszékelyek önkormányzatban való képviselétéről is határoztak, még nem beszélhetünk a három szék valamilyenfajta egyesüléséről. Okiratok igazolják, mindhárom széknek külön királybírója volt. *Háromszék* megnevezés is jóval későbből, 1559-ből ismert. Először az 1569-ben keltezett bizonyáglevélben olvasható, hogy a „*várhegyi kastélynak praefectusa*,” aki *sepsiszentgyörgyi Daczó Pál* volt, egyben „*Háromszéknek, Sepsinek, Kyzdinek és Ordaiszékeknek királybírója*”. Az a tény, hogy 1583-ban *oszpótáni Perneszi István* „*háromszéki Sepsy, Kiszdy és Orbay királybíró*”, és mint 1588-ban *Ravazdy György* (*Judici regio Sedium Siculicalium Sepsy, Kizdy et Orbay*) egyben várhegyi kapitány is, azt jelentette, hogy a fejedelmi hatalom a három különálló széket az 1562-es székely felkelés után a közös törvényhatósági működésre kényszerítette. Mindez még nem hozta magával a végleges egyesítést vagy összeolvadást, az csak a következő, 17. század során ment végbe.

Erdővidéken, amely hegyektől elzárt külön tájegység, nem alakult ki egységes szék. A Hargita és a Persányi hegyek lábainál letelepült székelyek *Udvarhelyszék*hez, a Baróti hegység nyugati oldalán megtelepedett sebesi székelyek pedig *Sepsiszék*hez tartoztak. A középkori közlekedési viszonyok között az erdővidékiek távol estek a székközpontoktól. Elsők között, viszonylag korán, a *Miklósárszék*et alkotó kilenc falu vált ki *Sepsiszék*ből, majd a 17. században *Bardócszék* néven az addig *Udvarhelyszék*hez tartozó kilenc falu nyert önkormányzatot.

MIKLÓSVÁRSZÉK

Stibor vajda engedelmével már 1359-1399 között törvényszéket tarthatott. A forrásokból az tűnik ki, hogy önrendelkezése elismeréséért hosszas küzdelmet kellett megvívjon. 1404-ben *Luxemburgi Zsigmond* adott parancsot, hogy a jogaik gyakorlásában a sepsi székelyek többé ne akadályozzák. 1459. május 6-án a Medgyesen tartott országgyűlésen *Mátyás király* nevében, a székelyek ispánja, *Lábathlani János* mentette fel Sepsiszek függősége alól és erősítette meg a *Zsigmond*tól nyert privilégiumokban. 1531-ben megint a király színe elé került a két szék ügye. „*Szent Miklós Vára nevű székely szék*” követői azonban fel tudták mutatni *Lábathlani János*nak „egyszerű papíron, gyűrűs petséjével hitelesített, világosan fogalmazott,” királyok adta kiváltságokat tartalmazó és 1459-ben a székelyek ispánja által is megerősített levelüket. Így királyi megerősítést nyert, „*hogy Szent Miklósvára széket semmiképpen ne lehessen (...) Sepsi székhez kapcsolni, vagy ne tartalmazzon bármilyen jogon alá, hanem meglévő saját szabadságával létezhesen tovább*”. A döntésbe nem nyugodott bele a vesztes szék, mert a következő évben *János király* rendeletben parancsolt rá *Sepsi vagy Szentgyörgy szék* (*Sedes Sepsi aut Zenthgewrgh*) vezetőire, hogy a „*zenthmykloswari három rendbéli székelyeket törvényhatóságukban ne háborgassák*”.

A fejedelemség korában az elnyert privilégiumokat 1610-ben *Báthori Gábor*, 1627-ben *Bethlen Gábor* is megerősítette.

A Habsburg uralom alatt, 1775-ben a *continua táblák* (állandó táblák) felállítását rendező bizottság mondta ki határozottsággal, hogy *Miklósvárszék, Háromszék* minden alárendeltsége alól mentes. Fellebbezéseit nem a háromszéki állandó táblához, hanem egyenesen a királyi táblához kell intéznie. Ugyan ez nyert megerősítést 1776. május 3-án a *gróf Kornis Mihály* aláírásával Bécsből keltezett rendeletben is.

A széket az alkirálybíró vezette, évenkénti megválasztása a székre tartozott. Belső ügyeit a székgyűlésen vitatták meg, a székülők, vagy széktartók száma 12 személyből állt. Külön törvényszékkal és börtönnel rendelkezett, székhelye *Miklósvár* után *Bölonben*, *Nagyajtán*, *Köpecen*, végül *Baróton* volt.

A 18. század fordulóján, de legkésőbb a 19. század húszas éveiben *Miklósvárszék* megtartva saját nevét és közigazgatási jogait, egy főkirálybíró irányítása alatt, egyesült *Háromszékkal*. Ezt igazolja az 1832-ben épült székház ma már nemlétező felirata: „*A nemes Három és Miklósvár törvényesen egyesült székeké, épült I. Ferentz uralkodása alatt, egyedül a nemesek költségén, Uzonni Béldi László cs. k. aranykulcsos, a törvényes kir. tábla ítélőbírája, nemes Három és Miklósvárszékek adminisztrátora ügyelésével. MDCCCXXXII.*”

Saját neve alatt, noha *Háromszék* laza alárendeltsége alatt állt, *Miklósvárszék* 1876-ig, a vármegyésítésig fennmaradt. Az azutáni időkben a régi nevén, mint külön járás, *Háromszék* alkotó része lett.

HÁROMSZÉK

a 18. században egy főkirálybíró alatt *Sepsi-*, *Kézdi-* és *Orbai-* illetve *Miklós-várszék* kilenc faluját ölelte magába. A főkirálybíró a derékszék közgyűlésén választották, a vicekirálybírókat pedig mindenik szék külön-külön a saját marchális gyűlésén választotta meg. *Háromszék* közgyűléseinek egy részét *Sepsiszentgyörgyön*, de valószínűleg, mert központi fekvésű települések voltak, *Lécfalván* (1643 és 1721 között tizenkét alkalommal) és *Maksán* (1630–1793 között harmincegyszer) tartotta meg.

A *Benkő József* által közölt 1721-es *Conscriptio Carolina* szerint *Háromszék* közigazgatása alá 91 település tartozott. Ebből 9 *Miklósvár-*, 17 *Orbai-*, 30 *Kézdi-*, és 33 *Sepsiszék*hez tartozott, az utóbbinak a hatósága alatt volt a két város, *Sepsiszentgyörgy* és *Illyefalva* falurészi lakosai is.

II. József (1780-1790) reformpolitikája a *közigazgatást* sem kerülte el. Reformja Erdélyt 1784-ben 11 megyére tagolta. Az új *Háromszék vármegye* *Háromszékből*, *Brassó vidékéből*, *Felső-Fehér vármegye* töredékeiből, az ide csatolt *Bardóc füzéből* és a *Csikszékből* kiszakított *Kászonszékből* tevődött össze. A vármegyét négy kerületre, a kerületeket pedig járásokra osztották. A *Sepsi-* (szentgyörgyi, angyalosi, uzoni, papolci, lisznyói), a *Kézdi-* (dálnoki, orbai, peselneki, berecki, kászoni), és a *Bardóci-* (olaszteleki, baróti, miklósvári, földvári, feketehalmi) öt, a *Barcasági kerület* (hétfalusi, hermányi, törösvári, rozsnyói) négy járásból állt. Az új rendszer nem működött sokáig, *II. József* halála után nyomban felszámolták a vármegye rendszerét és visszaállították, illetve újjászervezték a régi törvényhatóságokat.

Az 1840-es években *Háromszék* négy kerületre oszlott. *Miklósvár-szék* kivételével, amely egyetlen járásból állt, a *Sepsi-* (Feketeügy melléki, Oltmelléki), *Kézdi-* (Felső és Alsó) és *Orbaiszékek* (Alsó és Felső) két-két járásra oszlottak.

Az 1848/49-es szabadságharc cári segítséggel való leverése, a császári udvar számára kedvező alkalmat nyújtott a birodalom központosított újjászervezésére, a közigazgatás átrendezésére. Kihirdetve az ostromállapotot, 1849. július 19-én *Wohlgemuth* altábornagyot Erdély katonai főparancsnokává nevezték ki. Igazgatása alatt Erdély hat *katonai vidékre* (*District*) oszlott. Ezek egyike volt az *Udvarhelyi*, amely *Maros-*, *Udvarhely-*, *Csik-*, *Háromszék* területét, valamint *Felső-Fehér vármegye* *Háromszékbe* ékelődő részeit, illetve *Küküllő vármegye* néhány települését foglalta magába. Az 1850-től 1854-ig tartó katonai ellenőrzés alatt álló közigazgatási rendszerben a *katonai vidékek* a maguk rendjén *kerületekre* (*Bezirk*), ezek pedig *alkerületekre* oszlottak. *Háromszéket*, amely *Sepsiszentgyörgy kerületén* belül *Gidófalva*, *Kézdivásárhely*, *Nagyborosnyó* és *Nagyajta* központokkal, négy alkerületből állt, az elnyomatás ideje alatt hírhedtté vált *Kovács István* cs. kir. kapitány, kerületi főbiztos irányította.

Erdély újabb közigazgatási módosítására 1854-ben került sor. A hat katonai körzet helyett, az osztrák modell szerint tíz kerületet, ezen belül, 79 járást hoz-

tak létre. Székelyföldön Marosvásárhely és Székelyudvarhely kerületi székhelyek, az utóbbin belül Csíkszereda, Gyergyószentmiklós és Székelykeresztúr járásközpontok lettek. Háromszék, két járásra osztva, Sepsiszentgyörgy és Kézdivásárhely központokkal, az összesen tíz járásból álló a Brassói kerület részévé vált.

Ezt a közigazgatási rendszert 1861-ben királyi rendelettel szüntették meg. Ezzel a megyék és a székek visszakapták a régi, önkormányzaton alapuló működésüket.

A kiegyezés után a székelyföldi főkirálybírókat, a szász székek ispánjait kormányjavaslatra a király nevezte ki. A főkirálybíró a központi hatalmat képviselte, akit a választott alkirálybírók segítettek. 1867-től Háromszéken az első főkirálybíró gróf Kálnoki Dénes volt, mellette a négy alkirálybíró Székely Gergely (sepsi-), Lázár Mihály (kézdi-), Thury Gergely (orbai-) és Henter Sándor (miklósvárszéki) volt.

Háromszéket 1870-ben hat, Sepsi-Alsó és Felső, Kézdi-Alsó és Felső, illetve Orbai és Miklósvári szolgabírói járásra osztották.

Az igazságszolgáltatás átszervezése után a közigazgatás gyökeres átrendezése is napirendre került. A területi és közigazgatási felosztást hosszas vita előzte meg. Ami a Székelyföldet illette Csík- és Udvarhelyszékek, illetve Brassó vidékének, ezen belül a csángó falvak hovatartozása és Háromszéknek az egybecsatolása volt a kérdéses téma. Háromszék szempontjából a bonyolult, politikai síkra csúszott vita 1876 júniusában zárult le. Ekkor emelték törvényerőre, hogy Brassó vidéke és Háromszék két különálló törvényhatóságot képezzen. A két törvényhatóság Szentiványi Gyula személyében közös főispánt kapott, aki miután Fogaras megye igazgatására is megbízást kapott, 1877-ben lemondott. Helyette Háromszék vármegye főispánjává Potsa Józsefet nevezték ki, aki ellentétben a más vármegyék főispánjaival, kiérdemelve a „székelyek atyja” megtisztelő nevet, haláláig a vármegye élén maradt.

Belügyminiszteri rendelettel az új Háromszék megye a következő Felső-Fehér megyei (rövid ismertetését lásd alább) helységekkel bővült ki: Bodola, Nyén, Márkos, Bodza vidéke, Hídvég, Árapatak, Erősd, Lüget, Nyárospatak, Előpatak, Mikóújfalú, Bükszád, Alsóvolál, Felsővolál, Karatna, Szárazpatak és Peselnek.

1877-ben az addig Udvarhelyszékhez tartozó Telegdibacon, amely egyházi viszonylatban már régtől egy volt Sepsibaconnal, községileg is egyesült, mint nagyközség, Nagybacon néven Háromszék részévé vált.

Az új területi felosztásba nem minden település nyugodott bele. Bodola, Nyén, Márkos, Bodzavám a belügyminisztériumtól kérték, hogy Brassó megyéhez csatolják, azonban elszakadási kérésüket Háromszék közgyűlése elutasította. Hasonlóan, a hovatartozásával Bardócszék és a Nagyküüllő megyéhez tartozó Ürmös sem értett egyet, azonban 1878-ban sikertelenül kérelmezte Háromszékhez való átcsatolását.

FELSŐ-FEHÉR MEGYE,

amely 1876-ban, a székek megszüntetésével egyidejűleg végérvényesen megszűnt létezni, a kora Árpádkorban dél-délkelet Erdélyben *Gyulafehérvár* székhellyel, *Fehér vármegye* néven egységes vármegyét alkotott. A székelyek és a szászok betelepedése után, az általuk benépesített területek kiszakadtak *Fehér vármegyéből* és kikerültek a fehérvári ispán, majd az erdélyi alvajda igazgatása alól.

A területileg megkisebbedett vármegyének, azonban maradtak kisebb-nagyobb terület-szigetecskéi, *enklávái* a szászok által létrehozott székekben, vagy székek között, illetve beékelődve *Barcaság* és *Háromszék*, *Háromszék* és *Csikszék*, vagy *Miklósvár*-, *Udvarhelyszék*, *Brassó vidéke* és *Kőhalomszék* között, ezek továbbra is az említett vármegye közigazgatása alá tartoztak.

A minket érdeklő vidékeken ilyen volt a *Barcaság* és *Háromszék* közé ékelődött *Székföldje* (említettük, 1252-ben királyi adományként *Akadás fia Vince* sebesi székely kapta meg), amelynek területén *Hídvég*, *Árapatak*, *Erősd*, majd jóval később a román jobbágyok alkotta *Lüget* és *Nyáras*, végül pedig a fürdőjéről híressé vált *Előpatak* található.

A másik terület-sziget *Málnás* falutól északra kezdődött, az *Olt* bal partján felnyúlt egészen *Csikszék* határáig és keletre magába foglalta *Bálványosvár*, *Karatna*, *Alsó- és Felsővolál* (ma az utóbbi három *Torja* nagyközség szerves része), *Szárzapatak*, *Peselnék* (ma *Kézdikővár*) és *Kanta* (ma *Kézdivásárhely* része) környékét.

A *Székföldje*, valamint az *Olt völgye* és a *Bodoki hegység* nyugati oldala közötti rész, a *Mikó* és a *Nemes család* őseinek birtokát képezte. *Nagy Lajos* király idejében *Hídvégi Bencenc* (*Benchench de Hydwig*) fiai jogorvoslásért a királynál kellett panaszt emeljenek, mert a *sepsi székelyek* erőszakkal elfoglalták azt a területet *Málnáson* felül, melyet székely örökség jogán bírtak. A panaszosok azzal vádolták a *sepsi székelyeket*, hogy azok a jogtalan foglaltsokkor *Zsombor*, *Gerebenc* (ma már nem léteznek) falvaikat és *Oltszemen* a lakóházukat is feldúlták.

A hosszadalmas per végén, az 1349-es és 1366-os királyi parancsolatokra végrehajtott határbejárások pontosan rögzítették úgy a *Székföldje*, mint a *Málnáson* fölül terület határait is. A *Vecer* (*montis Vechul*), *Középbérc* (*Kuzepberch*), *Debernfő* (*Debrefw*), *Benedek-mezeje* (*montem Benedik mezey*), *Havad* (*Silvam Howad*), *Korlátpatak* (*rivulum Kurlatpataka*), *Korlátgyepű* (*Kurlatgepuj*), illetve *Besedmez* (*Beszédmező*, ma itt fekszik *Tusnádfürdő*), *Toberch* (*Tóbérc*), *Chykberch* (*Csikbérc*), *Bydeshyg* (*Büdöshegy*), *Somborfeu* (*Zsomborfő*), *Gerebenczfeu* (*Gerebencfő*), és *Zaldobosfew* (*Száldobosfeje*) ma is használatos helynevek.

Az a terület-sziget, amely magába foglalta *Karatna*, *Alsó- és Felső- Volál*, *Peselnék*, *Szárzapatak*, *Kanta* és a *Csikszékben* fekvő *Lázárfalva* vidékét is, *Benkő József* állítása szerint *Kézdizék*hez tartozott, és csak azután csatolódott vissza *Fehér vármegyéhez*, miután az egész terület adomány útján az *Apor*

család birtokába jutott. *Orbán Balázs* rá hivatkozva állítja, hogy itt a betelepült szabad *besenyők* laktak, akik a székelyekkel együtt fegyverrel szolgálták a királyukat. A *besenyőket*, az *Apor Péter* által közölt okirat szerint, a hatalmaskodó *Aporok* tették jobbágyokká.

Fehér vármegye dél-délkelet Erdélyben szétszórtan található, összességében 19 terület-részecskéjét, a 18. században csatolták el *Gyulafehérvártól*. A *Maros völgye* mentén az egységes terület, *Alsó-Fehér vármegye* néven, az akkoriban *Károlyfehérvárnak* átkeresztelt régi vármegye székhely igazgatása alatt maradt, a többi, a *Nagyküüllő* és *Olt vidéki* területek, a *székely* és a *szász székek* közötti, egymástól elszigetelten maradt területszigetek „egyesítéséből” pedig, létre jött az az egyedi és legfurcsább közigazgatási képződmény, amely *Felső-Fehér vármegye* néven, kisebb-nagyobb megszakításokkal, egészen az 1876-os vármegyeésítésekig fennmaradt. Első főispánja az 1775 januárjában beiktatott báró *Haller Antal* volt.

Az új vármegye állandó törvényábrával rendelkezett, melynek élén a főispán és 12 tényleges esküdt állt. Igazgatásához tartozott a főbíró, a királyi adószedő, az alispán, a rendes és a helyettes jegyző és a 12 számfeletti esküdt. A törvényszékhez tartozott rajtuk kívül a két táblai írnok, az öt szolgabíró, a két adókiivető és raktári biztos, a négy kerületi biztos és adószedő stb.

A 18. század végén *Felső-Fehér vármegye* területileg szétszórt 69 települése öt (*Bolyai-*, *Bürcösi-* 13-13, *Réteni-* 14, *Pálosi-* 16 és *Peselneki-* 13 településsel) szolgabírói járásra oszlott.

A *Peselneki járás*hoz tartozó *Kanta* 1848-ban egyesült *Kézdivásárhely* városával (hivatalosan 1849. december 31-től) és végérvényesen annak szerves városrésze lett. Az ugyanekkor felszabadult, azelőtt *Pálosi járás*hoz tartozó, *Vargyas* szomszédságában lévő jobbágyfalu, *Felsőrákos* az 1860-as évektől a *Peselneki járás*ból kivált *Hídvégi járás*hoz tartozott *Ürmös*, *Bodola* és *Nyén* településekkel együtt.

Felső-Fehér vármegye központja, az 1738-ban mezővárosi rangot nyert *Ebesfalva* volt, amely 1790-ben szabad királyi város rangot nyert és az *Árpád-házi szentről* az *Erzsébetváros*, nevet kapta. A vármegyéhez tartozó területeket 1876-ban négy közigazgatási egységhez, *Szeben-*, *Fogarás-*, *Nagyküüllő-* és *Háromszék* vármegyéhez csatolták.

BARDÓCFIUSZÉK,

amely a mai közigazgatási rendszerben *Kovászna megyé*hez tartozik, a *telegdi székelyek* alkotta *Udvarhelyszék*nek volt a része. Körzetébe 9 falu tartozott. Az anyaszék központjától a terjedelmes, erdős és nem egyszer rablóiról hírhedt *Rika hegység* választotta el. A középkori viszonyok és a távolság miatt igyekezett különválni és önállóvá lenni, amit más fűszékekhez képest,

viszonylag később, csak a 17. században sikerült elérnie. Létezését és önkormányzatát *II. Rákóczi György* (1621-1660) Gyulafehérváron 1635. június 13-án kiállított kiváltságlevele ismerte el, erősítette meg. A dokumentumból világosan kiderül, hogy a fiuszék jóval korábban létezett, és az okirat kiállításakor már „*ama Rikán túli birtokok lakosainak saját fiuszéki törvényszékük van és ügyeiket legfeljebb (csak) fellebbezés útján szokták (...) Udvarhely városába előterjeszteni és áthelyezni.*”

A fejedelmi határozat értelmében *Bardócfiuszék* saját kebeléből választhatott alkirálybíró, aki mint „*állandóan közöttük lakó, igazi nemes és részbirtokos*” egy év szolgálat után köteles volt „*tisztségéből búcsút venni,*” vagyis hivatala egy évre szólhatott, és csak abban az esetben tarthatta meg a székét, ha újraválasztották. Pereiket továbbra is maguk láthatták el, ahonnan csak a fellebbezés alkalmával kerültek az ügyek az udvarhelyi derékszékre.

Székhelye kezdetben *Bardócon*, majd *Olaszteleken* és *Vargyason* volt. Külön pénztárnokkal, levéltárnokkal és törvényszékekkel rendelkezett, amely hét rendes ülnökből, vagyis táblabíróból és nagyszámú tiszteletbeli, fizetés nélküli, de szavazati joggal bíró táblabírókból állt. Az alkirálybíró helyettese a dulló (szolgabíró) volt.

A székely határőrség felállítása után (...) változott a szék élete. A székely határőr családok a háromszéki századokhoz oszta, a háromszéki határőrség katonai igazgatása alá kerültek, a polgári hatóságok irányítása alatt csak a viszonylag kevés számú jobbágy és a még kevesebb, fegyverviseléstől mentes nemesi család maradt.

A *II. József* által bevezetett közigazgatási rendszer ideje alatt teljesen *Háromszék*hez csatolták, de 1790-ben újból *Udvarhelyszék* fiúszéke lett.

1850-ben az *Udvarhely vidéki kerületen* belül a *Háromszéket* magába foglaló *Sepsiszentgyörgyi körzethez* tartozott, 1854-től 1860-ig pedig, *Udvarhely kerület* részeként, a *Baróti járás* része.

Mindkét közigazgatás az önkényuralom műve, de érdekes módon ez az első eset, mikor 1850-54 között, *Aranyosszék* kivételével szinte az egész *Székelyföld* egybetartozott, és 1854-től 1860-ig, hogy a földrajzilag egységes tájegység, *Erdővidék* egy járáson belül ugyanazon közigazgatásnak a része.

HÁROMSZÉK A XX. SZÁZADBAN

A trianoni békeszerződés következtében a *Romániához* csatolt Erdélyben, változást az 1925-ben kiadott 2465-ös királyi rendelet hozott. Az új területi beosztás eltörölte az évszázadok során kialakult, kulturális és gazdasági sajátosságoknak inkább megfelelő megyehatárokat, és azokat úgy módosította, hogy a kisebbségek aránya csökkenjen az új megyehatárokon belül.

Románia területén 1929-ben a 10 tartomány (*ținut*) 71 megyét (*judet*) foglalt

magába. Erdély 23 megyéje három tartományban csoportosult, *Fehér tartományhoz* (ținutul Alba) 9, *Körös* (ținutul Crișana) és *Temes tartományokhoz* (ținutul Timiș) 7-7 megye tartozott. A 4036/ 1929-es királyi dekrétum már *Háromszéket* is érintette, délen *Aldobolytól Kőkös*ig az *Olt* és a *Feketeügy* képezte a határát, és *Bácstelek*, *Bikfalva* határán alul *Márkos*, *Dobolló*, a volt *Felső-fehér megyei* falvak *Nyén*, *Bodola*, és a *Bodzák* egy része *Erdélyi-Bodzák* néven (*Buzăul-Ardelean*), külön járásként *Brassó megyéhez*, rekompenzációként pedig, *Ürmös Háromszék*hez került.

Háromszék megye (*Județul Treiscaune*), a régi székneveket átváltoztatva, *Szentgyörgyi* (*Sfântu Gheorghe*), *Kézdivásárhelyi* (*Târgu Secuiesc*), *Kovácsz-nai* (*Covasna*) és *Baróti* (*Baraolt*) járásból (*plăși*) állt.

Az 1938-as közigazgatási törvény újabb változásokat hozott. Romániát tíz tartományra osztották. Ezekben belül a megyehatárok változatlanul megmaradtak, de a megyéket megfosztották a jogi személyiségüktől, és azokat az újonnan alakított tartományokra ruházták. Ilyen állapotok között *Háromszék* és *Brassó megye* a bukaresti székhelyű *Bucsecs* (*Bucegi*) tartomány részévé vált. Az *Udvarhely megyéhez* tartozó, *Oklándi járás* egy részét képező *Bar-dócszék*, együtt *Csik* és *Maros-Torda*, valamint a román többségű *Szeben*, *Fogaras*, *Torda-Aranyos*, *Kis-Küküllő* és *Nagyküküllő megyékkel* közösen az új *Maros tartományt* alkották.

Ez a felosztás szerencsére, csak két évig tartott. A második bécsi döntés 1940. augusztus 30-án *Erdély* északi és keleti részét visszaadta *Magyarországnak*. Az újonnan meghúzott határvonal a történelmi *Háromszék* területét is megcsonkította, déli sarka, a *Bodzák vidéke*, *Erősd*, *Árapatak*, *Hídvég*, *Lüget* Romániának maradt.

A második világháború után az új politikai rendszer, a berendezkedő román kommunizmus, 1950-ben felszámolva a régi megyerendszert, szovjet mintára, tartományokat és rajonokat hozott létre. *Románia* az új közigazgatási rendszer szerint 28 tartományra oszlott, melyből *Erdélyben* 11 alakult. A volt székely székek, *Marosszék* kivételével *Sztalin tartományhoz* tartoztak.

Az újabb átalakításokra 1952-ben került sor. A volt *Maros* és *Sztalin* tartományok összevont részeiből létrehozták a *Magyar Autonóm Tartományt*, amely 13 550 négyzetkilométer területen magába foglalta a teljes *Háromszéket*, *Csik*-, *Gyergyó*-, *Udvarhelyszékeket* és *Marosszék* nagy részét, ugyanakkor *Szászrégen* környékét is. Az autonóm tartományban 78 százalék magyar nemzetiségű volt és a kilenc rajonjából csak *Régen* (*raionul Reghin*) és *Maros-hévíz* (*raionul Toplița*) rajonokban voltak többségben a románok.

Az amúgy is csak névleg autonóm terület rövid életű volt, 1960-ban felosztották *Brassó* és az újralétesített *Maros* tartományok között, így jött létre az utóbbi neve mellé „biggyesztve” a teljesen névleges *Maros-Magyar Autonóm tartomány*, amelyhez *Csik*-, *Gyergyó*- és *Udvarhelyszékek* is tartoztak.

Háromszék, melyet *Szentgyörgy* és *Kézdi rajonra* osztottak *Brassó* tarto-

mányba kebelezték be. *Kézdi rajon* nagyjából a régi *Kézdi- és Orbai székekből* állt. *Szentgyörgy rajon* pedig a régi *Sepsiszéke*n kívül a teljes *Erdővidéket*, a csángófalvak közül idecsatolt *Barcaújfalut*, a hozzá közel eső *Höltövényt*, az egykori szász *Veresmartot*, *Botfalut*, *Szászhermányt*, *Prázsmárt*, a volt *Felső-Fehér vármegyei Keresztvárt*, *Bodolát*, illetve *Pürkerec*, *Tatrang* és *Zajzon* vegyes lakosságú falvakat foglalta magába.

Kovászna megye az 1968-as megyésítéskor, mintegy a volt *Háromszék* utódaként jött létre. Székhelye, *Sepsiszentgyörgy* 1972-ben kapott municípiumi rangot. Területe nem fedi teljességében a történelmi *Háromszéket*, de a volt *Háromszék vármegyét* sem. Jelenleg székhelyén kívül négy városa van *Kézdivásárhely*, *Kovászna*, *Barót* és *Bodzaforduló*. Erdélyben a második, mint magyar többségű megye. A román lakosság nagytöbbsége elsősorban a *Bodzák vidékén*, *Kovásznán*, a megyeszékhelyen és a megye dél-délkeleti falvaiban él. (Illusztrációk a tanulmányhoz: 3-6. kép)

DEMETER LAJOS

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Szabó M. Attila: *Erdély, Bánság és Partium történelmi és közigazgatási helységnévtára I-II*. Pro-Print Könyvkiadó Csíkszereda, 2003.
- Varga E. Árpád: *Erdély etnikai és felekezeti statisztikája. Kovászna, Hargita és Maros megye. Népszámlálási adatok 1850-1992 között. I.* Pro-Print Könyvkiadó Budapest-Csíkszereda, 1998.
- Pál-Antal Sándor: *Székely önkormányzat-történet*. Mentor Kiadó Marosvásárhely, 2002.
- Pál Judit: *Városfejlődés a Székelyföldön 1750-1914*. Pro-Print Könyvkiadó Csíkszereda, 2003.
- ***: *Erdély a történelemben*. Összeállította Bárdi Nándor. Pro-Print Könyvkiadó Csíkszereda, 1998.
- ***: *Erdély közigazgatás-története*. A kötetet szerkesztette Cziprián-Kovács Loránd és Kozma Csaba. Sepsiszentgyörgy, 2003.
- ***: *Erdélyi várostörténelmi tanulmányok*. Szerkesztők: Pál Judit és Fleisz János. Pro-Print Könyvkiadó Csíkszereda, 2001.
- Kristó Gyula: *A székelyek eredetéről*. Szeged, 1996.
- Benkő József: *Transsilvania specialis I-II*. Kriterion Könyvkiadó Bukarest-Kolozsvár, 1999.
- Nagy Géza: *Adatok a székelyek eredetéhez s egykori lakhelyük*. A Székely Nemzeti Múzeum Értésítője. II. rész. Szerkesztette Nagy Géza múzeumőr. Sepsiszentgyörgy, 1891. 75-275.
- Cserey Zoltán, dr. Binder Pál: *Településeink múltja*. Megjelent a *Háromszék* 1991-1994. évfolyamaiban.
- ***: *Székelyföld írásban és képen*. Szerkesztette Dávid József. Budapest, 1941.
- Vofkori László: *Erdély közigazgatási és etnikai földrajza*. Balaton Akadémia Vörösberény, 1996.

- ***: *Hídvég és a Földvári Fogolytábor története*. Szerkesztette Nagy Zsuzsanna. Charta kiadó és nyomda Sepsiszentgyörgy, é. n.
- Székely Zoltán: *Korai középkori temetők Délkelet-Erdélyben*. Korunk Évkönyv 1973. Kolozsvár, 1973. 219-228.
- ***: *Kézdivásárhely. Emlékkönyv*. Médium Sepsiszentgyörgy, 1997.
- ***: *Háromszék vármegye. Emlékkönyv Magyarország ezeréves fennállása ünnepére*. Sepsiszentgyörgy, 1899.
- Ürmössy Lajos: *Tizenhét év Erdély történetéből. 1849. július 19. – 1866. április 17.* Temesvár, 1894.
- Orbán Balázs: *A Székelyföld leírása történelmi, régészeti, természetrajzi s népismeii szempontból. III.* Pest, 1869.
- Orbán Balázs: *Kiegészítések A Székelyföld leírásához I. Háromszék*. Szerkesztete Lénárt Anna. Charta Kft. Sepsiszentgyörgy, 2002.
- Dr. Jakabffy Elemér: *Erdély statisztikája a Romániához csatolt egész volt magyar terület lakosságának nemzetiségi, felekezeti és kulturális községenkénti statisztikája az 1910. és 1920. évi hivatalos adatok alapján*. Magyar Kisebbség, Nemzetpolitikai Szemle, Lugos, 1923.
- Cserey Zoltán és József Álmos: *Sepsiszentgyörgy képes története*. Médium Sepsiszentgyörgy, 1999.

GÁBOR ÁRON, A SZÉKELY ÁGYÚÖNTŐ

Sorsa, élete jelképes, önmagán túlmutató. A magyar szabadságharc vihara nyitott teret tehetségének. Akaratereje, bátorsága emelte a halhatatlanok közé. A székely nép körében, ahogy Mikes Kelemen a hűség, a kitartás mintaképe, úgy Gábor Áron is követendő példaképpé, a leleményesség, a tettere kész hősiesség szimbólumává vált. Első hat ágyújának nem annyira a tűzereje, hanem lélektani hatása volt jelentős. A kézdivásárhelyi ágyúk, melyekből összesen 64-et öntöttek, már tökéletesebbek voltak. Ezek az ágyúk védték a Kárpátok szorosait a Vöröstoronytól kezdve Ojtozon és Tölgyesen át Borgóig. Az ő ágyúi dörögtek a háromszéki csatákban, és ott voltak a Bem vezette erdélyi ütközetekben. Igaz, hogy sokan kétségbe vonták az ágyúk minőségét, mert volt úgy, hogy a gyakori ágyúzás közben a túlhevülés miatt elrepedtek – ennek ellenére, abban a helyzetben és azon körülmények között felbecsülhetetlen szolgálatot tettek a hazának.

Bereckben született 1814. november 27-én. Apja Gábor István, az egykor mezővárosi privilégiummal rendelkező település főjegyzője volt. Anyja Hosszú Judit.

Iskoláit minden valószínűség szerint szülővárosában kezdte el és csak feltételezni lehet azt, hogy a Kézdivásárhely szomszédságában lévő kantai minortáknál is tanulhatott. A csíksomlyói ferencesek iskolájába 1828-ban írták be, ekkor már a második grammatikai osztályba járt, ahol az elsők közé verkedte fel magát. 1829-ben a grammatika osztály harmadik osztályában már eminens tanuló lett. 1830-tól az öccse, Gábor Imre is ugyanitt tanult, és hasonlóan a bátyjához, osztályát kiváló eredménnyel végezte el.

Gábor Áron ebben az évben a humaniorák első osztályába járt. Jó tanuló volt, mégsem fejezhette be középiskolai tanulmányait, 1831 februárjában búcsút kellett mondjon Csíksomlyónak. Távozása okát nem jegyezték fel, de abban szerepet játszhatott a székely határőrség katonai intézménye, amely, ahogyan a berecki protokollumba is bejegyezték 1814-ben, „*a mú gyermekeinket az Hadi Szolgálat 18 Esztendős korokon túl tanulni (tovább) nem igen engedi.*” Így Gábor Áron 17 éves korában „*sor alá került*” és rövidesen bevonult a II. székely gyalogezredhez.

Ettől kezdve számára is a mindennapok ugyan olyan kötelezettségekkel terheltek, mint a katonáskodásba kényszerített székely határőrök férfi tagjaié. Élnie kellett azt a „*gyalogrendi*” életformát, ami terhes, időrabló és költséges is volt. A gyakorlatozásokon, az „*exercírozásokon*”, a „*kimasírozásokon*” túl a ruházatát a saját költségén kellett beszereznie és rendben tartania. Ezeken felül októbertől márciusig, minden évben havonként négy egymást követő napon a berecki gyalogosokkal egyéni kiképzésen vett részt, határt őrzött, ugyanakkor az ezred és századosi lakoknál közmunkázott. Sorstársaira, és rá is a beosztott

sorrendben hárult az a feladat, hogy a századosi és ezredesi lakokhoz a tűzifát beszerezzék, elszállítsák, felvágják, ha szükséges volt, tiszti épületeket, katonai létesítményeket építsenek, javítsanak, fuvarozzanak, utat csináljanak stb.

Gábor Áron ebből a gyalogrendi állapotból megpróbált kitörni, és abban reménykedett, hogyha a katonai pályán felsőbbfokú műszaki ismereteket szerezt, mint tüzér magasabb rangfokozatot érve el, a tiszti pályán érvényesülhet. Szokásban volt a határőrezrednél, hogy minden évben néhány székelyt, századonként egy embert, vagy ezredenként tizenkettőt, külön tüzérségi gyakorlatban és kiképzésben részesítenek. Jelentkezett és felvették. Néhány hétre a Gyulafehérvári várba vitték, ahol az ágyúk mechanikai kezelését sajátíthatta el. *„Innen nem tudni minő magánpártfogás útján – írta egyik első életrajzírója Nagy Sándor –, vagy inkább saját benső vágyaitól ösztönöztetve Pestre, onnan Bécsbe ment, ahol a Genie Corps-nál mint műkedvelő látogatta a műtani leckéket, észlelte az ágyúöntés, ércelegyítés mesterességét, arról jegyzeteket tett s az ezekre vonatkozó kézikönyveket magának megszerezte.”* Hogy valójában mikor és hogyan sajátította el alapismereteit, nem lehet tudni pontosan, de az biztos, hogy a határőrség keretein belül jutott hozzá, és az is tény, hogy kitörnie sem sikerült, hiszen 1842-ben mint alpattanyúst említették, 1847-ben pedig saját kezével írta a neve alá, hogy nyugalmazott káplár.

A határőrség csupán súlyos megterheléseket és kiadásokat jelentett, így Gábor Áronnak is kenyérkereseti lehetőségek után kellett nézzen. Kis szülővárosában céhek működtek, többek között az *Asztalos Társaság*. Itt tanulhatta ki az asztalos mesterséget, és a céh szabadíthatta fel a legényi sorból. Huszonhárom éves korában már mint asztalos, koporsó- és keresztfakészítő dolgozott. 1839-ben örmesterének készített egy íróasztalt és kasztent, ekkor kapott megbízást arra, hogy a kántori jószágra istállót építsen. 1845-ben szülővárosában a kántori ház tervén dolgozott, a város tanácsa részére tékát festett, arra zárat és sarkokat készített, ugyanakkor egy szárazmalmot is épített.

Időközben – a szájhagyomány szerint – Sepsiszentgyörgyön a Kiss család harangöntő műhelyében segédkezett, és a Várgödrében az 1840-ben öntött szemerkéi harang elkészítésében mint kovácslegény dolgozott Kiss Péter mester mellett.

Nemcsak Bereckben vállalt munkát, hanem a környéken is. Szárazmalmot épített Kantában a sörház részére, bútordarabokat készített megrendelésre és mindezek mellett találmányokkal kísérletezett, gépeket állított össze. Az emléket megörökítők szerint *„sajátságos alkotású szekeret”* talált fel, olyan aratógépet, amely tizenkét ember munkáját végezte el. Feljegyezték róla azt is, hogy 1845-ben a katonai koncentrálásra, a gyakorlatozások teljesebbé és szemléletesebbé tétele érdekében egy nagy faágyúval jelent meg a gyakorlótérre. *„Csudára járt a nép, vasabroncsokkal volt összeszorítva, lövés végett oldala mellé kis rézmozsarát illesztett, s ez tette az ágyúszolgálatot.”* Egy másik méltatója, Gyárfás Győző említi, hogy ezen a hadgyakorlaton a határvédő székelyeknek az Almás és Lemhény közötti Szent Mihály hegyén lévő templomot

kellett megvédjék az ellenségtől. A faágyú nem fért be a keskeny kapun, nem tudták a falak mögé vinni, ekkor előállt Gábor Áron, az ágyút oldalra billentette, és úgy vitte be a vártemplom udvarába. Az elmesélő szerint „*ez az egyszerű Kolumbusz tojás-féle eljárás szerezte meg számára intelligenciája felől az első elismerést*”, és a káplári rangot.

A merev, életcéljai elé akadályokat gördítő társadalomból való kitérés kísérletei rendre kudarcba fulladtak. Leleményesen megszerkesztett gépei, azoknak alkatrészei a megfelelő anyagi háttér nélkül kezdetlegesen voltak, esetleg csak a mintadarab készülhetett el, avagy nem váltak be a kísérletezésekhez szükséges pénzhiány miatt. Nem csoda, hogy a tanulás, a katonai pálya, a mestersége és tehetsége útján haladni, feljutni akaró ember egy idő után, a közember szemében zárkózottá, elmagányosodottá, különccé, sőt „*mániákussá, eszelőssé*” vált. Hiába volt tehetséges asztalos és készített remekebbnél remekebb bútordarabokat, kevés volt a megrendelője. Ezért a megélhetési gondok, de a nyughatatlan természete miatt is vándorolni kényszerült. Többször járt Moldovában, és szegődött el kenyérkeresetre a Duna-fejedelemségekbe.

A feltöréshez az utolsó nagy lehetőséget az 1848/49-es szabadságharc, elsősorban Háromszék önvédelmi harca kínálta.

Az 1848. október 16-ra, az agyagfalvi rétre összehívott Székely Nemzeti Gyűlésen Gábor Áron is részt vett. Azok közé tartozott, akik szerint ágyúk hiányában, eredménytelen és sikertelen a megalakított székely tábor harcra vinni. A lelkesítő szavakra tűzbe jött, a rossz hírek hallatán dühbe gurult székelyeket nem lehetett a józan érvekkel megállítani. A tábor az ellenségre indult, az elején még sikereket ért el, de november 5-én Marosvásárhely alatt súlyos vereséget szenvedett.

Gábor Áron nem vett részt a hadakozásban, hanem a nemzetgyűlés után, akárcsak Háromszék vezetői Berde Mózes, Demeter József, P. Horváth Ignác főkirálybíró, hazatért. Az utóbbiak irányításával megkezdődött Háromszék önvédelmének megszervezése. A székvezetők 1848. november 4-én Gábor Áronnal, a kézdivásárhelyi Turóczy Mózes üstgyártóval és a csernátoni ezermester Végh Antallal tárgyaltak és az ágyúöntés lehetőségeiről.

Az egyezkedések után Gábor Áron nyomban Erdővidékre, a bodvaji vas-hámorhoz utazott. Turóczy Mózes visszaemlékezése szerint, mikor Végh Antallal és még néhány kézdivásárhelyi mesteremberrel november közepe felé felutaztak a hámorhoz, Gábor Áront már ott találták, éppen az öntendő ágyú-minta megformázásával kísérletezett.

Bodvajban a feltételek nagyon kezdetlegesen voltak. Mikor a felsőháromszéki mesteremberek ezt felmérték, lehetetlennek találták a sikeres ágyúöntést, Gábor Áront és segédkező embereit magukra hagyták. Visszautaztak Kézdivásárhelyre, és Kovács Dániel főbíró irányításával bronzgyűjtésbe, majd egy ágyú öntésébe kezdtek.

Az 1848. november 16-án tartott székgyűlésre nagy tömeg gyűlt össze. A

szék vezetői és a határőrezred tisztjei az önvédelem eshetőségeiről sötét képet festettek. Kellő felszereltség, lőpor és ágyúk hiányára hivatkozva, inkább a megbékélés mellett érveltek. Ekkor állt fel az „izmos, középtermetű, szakállas, kerek képű férfi” és jelentette ki – a Bodvajban elért eredményeinek tudatában – „Lesz ágyú.” Felszólalása a tömegben hatalmas lelkesedést váltott ki.

A szék nagygyűlése után Gábor Áron nyomban visszament Bodvajba és segítőtársaival, a helybeli öntőmesterekkel hozzálátott az ágyúk öntéséhez. Közben a következő székgyűlésen november 23-án a vezetők, az összegyűlt nép és képviselőik Puchner ultimátumáról, az esélyekről vitáztak. Háromszék parancsnoka Dobay ezredes a puszkapor hiányára hivatkozott, és becsmélve a helyileg öntés alatt lévő ágyúkat, fitymálólágon mondta, hogy azok csak ijesztgetésre, „puffogatásra” lesznek jók. A nép válasza kategorikus volt, ha nincs puszkapor, Kézdivásárhelyen löport készítenek annyit, amennyit kell. A jelenlevő Gábor Áron pedig kijelentette, ha ágyúi az első próbálövéskor célt tévesztenek, a második próbálövéskor, maga áll az ágyúk elé célpontnak.

November végén felgyorsultak az események, 26-án Bodzán a háromszéki őrséget az ellenség lemészárolta, a hídvégi székely különítményt is megtámadták. Erdővidék súlyos helyzetbe került. Az Udvarhelyszéket meghódító Heydte dragonyos kapitány 25-én betört Erdővidékre. Balás Manó őrnagy árulása nyomán a császári csapatok elfoglalták az erdővidéki falvak nagy részét. Gábor Áron a veszély hírére a két kész, de még fel nem szerelt ágyúcsövet Sepsiszentgyörgyre szállította. Felszerelésüket a város költségén a helybeli mesterekkel Kiss János harangöntő műhelyében végezték el. Híre ment Balás őrnagy árulásának, a feldühödött nép meg sem várva a hadbíróság ítéletét, kiragadta az elfogott árulót a székházból és „széjjel szaggatá”. November 28-án ilyen körülmények között került sor az ágyúk bemutatására. A próbálövés sikeres volt, Háromszék kimondta a fegyveres önvédelmet, Gábor Áron pedig újabb ágyúk öntésére kapott megbízatást.

November 29-én „hivatalosan” is kezdetét vette az önvédelmi harc. Dobay Károly, Sombori Sándor és Nagy Imre vezette mintegy 4000 fős, de óráról-órára növekvő székely csapata Hídvég felé, Nagy Dániel és Sárosi Ferenc irányításával egy nagyobb egység a bodzai őrvonal megerősítésére indult. Az utóbbiak már aznap összecsaptak a császáriakkal, Klement őrnagy pedig ugyanaz nap Heydte seregével ütközött meg Erdővidéken. Másnap a két fél Hídvég és Árapatak között került szembe egymással. Az ütközet kimenetelét Gábor Áron ágyúinak a megjelenése és eldördülése döntötte el. A győzelem nemcsak az ágyúk tűzerejének volt köszönhető, a lélektani hatásuk még nagyobb volt. Lelkesedést, erőt, bátorságot öntött a háromszéki harcosok szívébe.

A csatározások egy hónapon át folytak. Gábor Áron ágyúival ott volt a jelentősebb ütközetekben. Sepsiszentgyörgyön az ágyúk öntését, Kiss János harangöntő műhelyében a felszerelésüket irányította, az újonc tüzérek kiképzését vezette és a háromszéki tüzérséget szervezte. Egy ágyú mellé általában

6-7 tüzért kellett beosztani, így a történészek hozzávetőleges számítása szerint legkevesebb 40-50 főből állhatott Háromszék tüzérsége. A Székely Nemzeti Múzeumban őrzött egyik nyugta szerint „a' tüzérséget tanulo egyének száma” még 1849. január 1-én is 73 volt. Kiképzésük, gyakorlatoztatásuk az árapataki szerződés megkötése után sem szűnt meg, ugyanis 1849. január 10-én Bagoly hadnagy 34 kenyeret vételezett fel a sepsiszentgyörgyi „*élelmi tárból a' tüzérségre alkalmazott egyének számára*”.

Sepsiszentgyörgyön Gábor Áron „*harangmasszából*” négy ágyút öntött. A költségeket a város vállalta magára, segítőtársai a helyi mesteremberek voltak. Az 1848. december 30-án Gábor Áron által írt „*Nyugtatvány*” azt igazolja, hogy Kiss János harangöntőnél, az „*ágyú öntő műhelybe fáradozók*” száma 30 ember volt. Még ekkor is, mikor már kilátástalan volt a helyzet és a béke feltételeiről, a később Árapatakon megkötött szerződés feltételeiről tanácskoztak, lázas munka folyt az ágyúk öntése körül. Gábor Áron december 30-án keltezett levelében a beígért csernátoni, sepsiszentgyörgyi, gidófalvi, étfalvi, kovásznai, zágoni és bodzai harangok beszállíttatását kérte Berde Mózesztől. Sürgette a szék vezetőségét, mert mint írta, „*A Tisztelt Székely nemzet házába tett fogadásomnak eleget tehessenek a négy 3 fontos ágyúk első Januariura leendő megkészítésében igen sietek*”, három ágyúcső már készen, de a negyedik nem készülhet el, ha nem intézkednek, akkor pedig „*füstöt vet ügyekeztem.*”

A beígért lövegek elkészültek, de közben megkötötték az árapataki szerződést. A békepontok értelmében azokat át kellett volna adni a császáriaknak. Gábor Áron ellenszegült, parancsot adott tüzéreinek, hogy mozdonyozzák le az ágyúkat, és szegezzék a székháznak. A szék vezetői nem mertek ellenszegülni. Így Aldobolynál a két vas-, a kis kézdívasá helyi ágyút, mintegy százhusz használhatatlan fegyvert és 46 kivénhedt lovat adtak át a császáriaknak. Középjait Veress Sándor így emlékezett vissza az átadásra: „*A lovakat és fegyverrel rakott szekereket magam is láttam. Néhány bogos, szánandó, szurtoos gebe, melyeket vezetéken inkább húztak, mint vittek a legények – talán – két használhatatlanná vált Gábor Áron féle ágyú és egy rakás régi rozsdá ette kakastalan kovás pisztoly és puska, meg törött kardok. Azt beszéltek akkor, hogy mikor br. Heydte a szállítmányt meglátta, keserű mosolygással így kiáltott fel: Hát a Kossuth-huszárok ilyen lovakon szalasztották meg, s azok a tintás önkéntesek ezekkel a fegyverekkel szedték le az én svalizséreimet ?!*”

A békekötés utáni napokban Gedeon altábornagy a XII. honvédszászlóalj, a Mátyás-huszárok lefegyverzését követelte. A nép nem engedelmeskedett, bújta a honvédeket és a huszárokat, Gábor Áron pedig tüzéreivel elrejtette az ágyúkat. Csak a szék vezetőinek és a volt határőrezredek főtisztjeinek egy kis része tette le a hűségesküt. A január 10-e utáni napokban az álutakon kiküldött Macskási Antal és Gyárfás Károly visszaérkezett Háromszékre. Hozták Bem kiáltványát, Gál Sándor parancsnoki, és Gábor Áron főhadnagyi kinevezését. Január 15-én Kézdimartonfalván felmondták az árapataki szerződést, Három-

szék népét újra fegyverbe szólították. Kézdivásárhelyen az ágyúöntéshez sokkal jobbak voltak a feltételek, mint Sepsiszentgyörgyön, ezért az ágyúgyárat Turóczi Mózes műhelyében rendezték be. Bodvajt, Erdőfület pedig Heydte feladulatta. Németh László kormánybiztos január utolsó hetében arról számolt be, hogy a lőpor és gyutacsok készítését, az ágyúk öntését megkezdték, 22-én egy, 27-én pedig három „*ágyú formában volt*”, így február 4-én Gál Sándor már hat ágyúval indulhatott ki Bem seregéhez és vívta meg az első csatáját a kozákokkal Szászhermány és Szentpéter között.

Kézdivásárhelyen Gábor Áron irányításával lázasan folyt a munka, február 22-én Németh László jelentette, hogy: „*A Lőport, gyutacsot, s ágyúkat Kézdivásárhelyen lelkesen gyártják, a Lőport Szacsvai – a gyutacsot Gábriányi – és ifjabb Jancsó József gyógyszerészek – és az ágyúkat lelkes Gábor Áron Tüzér főhadnagy s ifjabb Turóczi Mózes készítők*”. Gábor Áron nemcsak tudásával, hanem anyagi segítséggel is hozzájárult a kézdivásárhelyi ágyúgyár fejlesztéséhez. Ugyancsak Németh László jelentésében olvasható: *Gábor Áron azon felül, hogy éjj – s nappal fáradhatatlan munka közt tölti, most a napokban 400, egy néhány váltó r. forintokat tett le a haza oltárára*”.

Az ágyúk öntéséhez a nyersanyagot a csíkszentdomokosi rézbánya, a begyűjtött ón-, réz-, bronzedények és nem utolsósorban a székelyföldi templomok felajánlott harangjai biztosították. A székek falvaiból összesen 313 harangot vettek le a tornyokból. Ezekből Háromszék 125, Marosszék 93, Csíkszék 56, Aranyosszék 25, Udvarhelyszék és Bardóc-füszék 14-14 harangot „*áldozott fel a haza oltárán*”.

Ebben az időszakban, egészen május közepéig a kézdivásárhelyi hadiipart a kormány nem támogatta, sőt mondhatni annak szándékai ellenére, csak a „*gyárosok*” lelkesedésével és önfeláldozó munkájuk révén működött. A háromszéki hadiipart csupán Bem tábornok, Gál Sándor ezredes, Mikó Mihály Németh László kormánybiztosok és Csányi László, Erdély teljhatalmú kormánybiztosa igyekezett támogatni, de az utóbbit elsősorban az akkor *Vulkánusz szerepét játszó* Vay Miklós és Eszterházy Mihály arra utasította, Bemet beszélje le arról, hogy Háromszéken felsőbb tüzéri felügyelet nélkül az ágyú- és lőszergyártást pártfogolja.

Gál Sándorék a Honvédelmi Bizottmány segítsége és engedélye nélkül a székelyföldi hadiipar bővítését, kiterjesztését, újabb gyárak, üzemek beindítását tervezték. Bem tábornok és Csányi László is felírt a Honvédelmi Bizottmányhoz elsősorban a kézdivásárhelyi ágyúgyár érdekében. Felirataikat még válaszra sem méltatták.

Az állami pártfogás hiánya ellenére Gál Sándor parancsából megvizsgálták a császáriak által feldúlt bodvajai vashámort, és újraindítása mellett döntöttek. Ugyanakkor Gál ezredes tervbe vette a csíkszentdomokosi rézbánya mellett egy második ágyúöntő- és lőporgyár felépítését. Mindezek beindítását Gábor Áron nélkül el sem képzelte, közösen tárgyalták meg a legszükségesebb teendőket.

Később Gál Sándor megváltoztatta elképzelését. Csíkszentdomokos helyett a csíkszeredai várba helyezte át a felállítandó ágyúgyár helyét. Felépítésére ki is utaltak 300 Ft-ot, de a csíki ágyúgyár nem épült fel, beindult azonban a bodvaji hámor és a szabadságharc végéig gyártotta az ágyúgolyókat.

Ugyanebben az időben Csányi László Lövétén és Kolozsváron szorgalmazta az ágyúgyárak beindítását, Kolozsváron ágyúgolyók öntését kezdték meg.

Gábor Áron ezekben a hónapokban, ha nem volt úton Csíkszereda, Brassó, Kézdivásárhely, Magyarhermány között, személyesen irányította a háromszéki szerteágazó hadianyaggyártást, szervezte a szorosok védelmét, oktatta és vizsgáztatta az újonc tüzéreket. Turóczi Mózessel közösen kibővítették a műhelyeket, és annyira fejlesztették, hogy az 1849. március 20-i jelentés szerint hetenként már két, vagy négy ágyút tudtak előállítani. A lőpor- és a salétromgyárban 80 embert foglalkoztattak. Az áprilisi kimutatás szerint az ágyúöntő- és felszerelő gyár nyolc különálló részleggel működött, melyekben 70, a gyutacsgyártásánál pedig mintegy 10-15 alkalmazott dolgozott.

Csányi kormánybiztos a kolozsvári ágyúgyárat már március folyamán be szeretne volna indítani. A március 7-én keltezett levelében Gábor Áront fel is rendelte, de ő egyelőre elfoglaltságai miatt nem utazhatott. A többszöri sürgetésre Németh László, Háromszék kormánybiztosa március 23-i válaszában megírta, hogy Gábor Áron otthon nélkülözhetetlen, a februári első orosz betörés után fenn áll a veszélye az újabb támadásnak és *„a nép ez embert úgy nézi mint védangyalát, ki a veszély perceiben mindenütt ott vala hol szükséges”*.

Gábor Áron a levél keltezésekor éppen Magyarhermányban, a bodvaji hámor-nál tartózkodott, hol a golyógyártás előkészületeit ügyelte fel. Az utána küldött levél, hogy Kolozsvárra kell utazzon, már nem találta ott. A békási szorosba sietett, hogy védelmét megszervezhesse. Innen álrühában Moldovába ment, egészen Piatra Neamțig, és az orosz seregek mozdulatait fürkészte ki. Április 9-én érkezett vissza Gyergyószentmiklóstra az aggasztó hírrel, hogy a tölgyesi és békási szorosokhoz közel, mintegy 6-7 ezer orosz táborozott le nyolc ágyúval és negyven szekérrel. Innen újból Kézdivásárhelyre sietett, mert Bem rendeletének kellett eleget tenni. A kormánybiztos sürgetésére, hogy Gábor Áron haladék nélkül utazzon Kolozsvárra, Gál Sándornak újabb halasztást kellett kérnie, melyet azzal indokolt meg, hogy az ágyúgyár 12 löveget kell felszereljen és Bem táborába indítson, ezért századosa nélkülözhetetlen és csak nyolc nap múltán utazhat.

Közben, 1849. április 13-án *“hűséges árnyéka”*, Serestyi Velcsuly Jusztina fiúgyermeket szült, de ő még ezekben a napokban sem lehetett otthon, hol a békási szorosban az ütegek elhelyezésénél tevékenykedett, hol a bodvaji hámor-nál az ágyúgolyók öntését ügyelte fel. A gyermekágyas anyát jó barátai és Turóczi Mózes vették pártfogásba. Jusztinát és gyermekét, a *“kis tűzéért”*, Lemhényben Máthé Ferencné gondjaira bízták.

Gábor Áron a parancs értelmében Kolozsvárra utazott. Útjába ejtette

Csíkszeredát, hol Gál Sándorral a legsürgösebb tennivalókat beszéltek meg. Megállapodtak egy nélkülözhetetlen lőszergyári laboratórium felállításában és abban, hogy távollétében is – habár többen a tisztek közül elleneztek és nemtetszésüket nyilvánították ki a lyukasan öntött ágyúk minőségét illetően – tovább folytassák Kézdivásárhelyen a lövegek öntését.

Kolozsvárra április 22-én érkezett meg. Egy hetet vesztegelt, mert az ágyúgyár felállítása terén a meddő tárgyalásokon nem jutottak tovább. Némileg kiábrándultan, de mégis reménykedve, május 5-én folytatta útját Nagyvárad felé. Hivatalos küldetése szerint az állami fegyvergyárban a congrève-rakéták, vagyis a röppentyűk készítését kellett volna tanulmányoznia. Itt érte élete legnagyobb csalódása, bár Bem nevezte ki tüzérőrnaggyá, mégis lekezelték, bizalmatlanok voltak vele szemben. *“Oda mentemkor (...) nem tűzérnek, nem úrnak, hanem kegyednek neveztettem, sőt a gyárba belépésem is tiltva volt.”* – írt haza elkeseredetten Turóczi Mózesnek.

Nem tudhatott róla, de a sors kegyetlen volt vele, kisfia május 7-én meghalt. Másnap el is temették. A temetésről távollétében ugyancsak Turóczi Mózesék gondoskodtak. Ekkor ő már Nagyváradról Debrecenbe indult, hogy megszerezze a szükséges belépési engedélyt. Útja sürgös volt, csak egyetlen napot töltött Debrecenben, de nemcsak Mészáros Lázár hadügyminiszterrel, hanem Kossuth Lajossal is tárgyalhatott. Megkapta a szükséges belépési engedélyt, elérte azt, hogy ne csak tanulmányozhassa, hanem gyárthassa is Kézdivásárhelyen a röppentyűket, hogy a kézdivásárhelyi gyárat államivá nyilvánítsák, munkásai hivatalos fizetést kapjanak, a kormányzó pedig erre a célra 60 ezer forintot utalt ki. Ugyanakkor Kossuth, feltehetően, hogy láthassa milyenek a székely ágyúk, két felszerelt ágyút is kért tőle. Gábor Áron nyomban megírta Turóczinak, hogy készítsék a két löveget elő, de kikötötte, azok már fűrtak és esztergályozottak legyenek. Ez azt jelenti, hogy ekkor már fűrt ágyúkkal is kísérletezhetek Kézdivásárhelyen. Erről emlékiratában Turóczi Mózes szót is tett, feltalálójaként Végh Antalt említette, és hogy mégsem alkalmazták, mentségükre az idő sürgetését, a munkafolyamat hosszadalmasságát hozta fel. A kutatók szerint inkább egy olyan szerkezeetről lehetett szó, mellyel nem fűrtak, csak a lyukasan öntött ágyúcső belső felét lehetett egyenletesre kiesztergálni.

Debrecenből Gábor Áron május 12-én tért vissza és 15-én érkezett meg Nagyváradra, ahol hat napig tanulmányozta a röppentyűket. Tervétől eltérően nem haza indult, hanem Belényesen át Vaskohra és Kristyorra látogatott. Itt két napig a vashámorokban a fegyvergyártást tanulmányozta. Május 27-én indult haza és június első napjaiban érkezett meg Kézdivásárhelyre.

A kormánytól kapott kinevezésével a székelyföldi tüzérség igazgatója lett. Hozzáfogott társával, Turóczival a gyár korszerűsítéséhez, ahol már a 10 fontos ágyúk öntésére és a röppentyűk gyártására is berendezkedtek. Már június 10-én a város határában a 3 és 6 fontos röppentyűk kipróbálására is sor

került. Ugyanerre az időre készültek el az első tíz fontos ágyúkkal, melyek útrairidítását Fehérvár ostromára június 16-ra ígérték meg. Szébenbe is ígérték ágyúkat, ezekből négy 6 fontos el is készült, de a másik kettő nem, mert 1849. június 18-án megkezdődött az orosz intervenció. Két napi véres küzdelem után a székely haderő fel kellett adja a tömösi szoros védelmét, az ellenség elfoglalta Brassót, betört Háromszékre és az oroszok egy különítménye június 25-én elfoglalta Kézdivásárhelyt. Az ágyú- és löpörgyárat feldúlták, majd megrakodva a zsákmánnyal visszavonultak Brassó felé.

Még sokan reménykedtek abban, hogy az gyárat rövid idő alatt rendbehozhatják és megindulhat a termelés. Gál ezredes jobbnak látta, ha a gyárat a biztonságosabb Csíkszeredába költözteti, fel is vitte Turóczi Mózes és embereit, de a célját már nem valósíthatta meg. Rohamosan követték egymást az események. Gábor Áron mint „*az önálló székely tüzérség parancsnoka*” tüzerei élén a csatába vonult. Július 2-án neki és tüzéreinek köszönhető, hogy az ellenség Kőkös és Uzon térségéből, a Feketeügy hídján túlra kényszerült visszavonulni. Ebben a csatában találta el a székely tüzérség megteremtőjét a végzetes ágyúgolyó. Feltehetően egyszerre több ágyúval is rá célzhattak és ezért nem kerülhette el végzetét.

Holttestét titokban Uzonba szállították és ott elhantolták. A csata után koporsóját kiásták és Eresztevényben, az útmelletti kis temetőben temették el. A szabadságharc vérbefojtása után sírhantját titokban a közelben lakó volt szabadságharcos tisztek, Eresztevényi Antal és László gondozták. Az enyhülés korszakában, 1861-ben megalakult Háromszéken a Rikánbelőli Honvédség-lyező Egyesület, Eresztevényi Antal volt az, aki „*a hős tüzér őrnagy*” sírja fölé elsőként szorgalmazta „*egy méltó síremlék*” állítását. A gyűjtés nyomban megkezdődött, Szentkereszti Zsigmond huszárszázados kezelte a pénzt és járt el Pesten, ahol Gerendai Antal „*szobrással*” meg is egyezett az obeliszk megtervezésében. A honvédek egyesülete akkor tiszavirág életű volt, még a megalakulásának az évében betiltották. A terv kivitelezése annyiba maradt. A Ki-egyezés után még hosszú időnek kellett eltelnie, hogy újból aktuálissá váljon az emlékmű felállításának gondolata. Végül 1892-ben Gyárfás Győző mérnök tervei alapján készült el az emlékmű, amely ma is látható Eresztevényben. Ettől kezdve a Rikánbelőli Honvédegylet, illetve a 20. század elejétől a Kossuth Lajos-asztaltársaság, a kőkösi csata évfordulóján a sírnál rendszeresen ünnepi megemlékezést tartott. Aztán jött Trianon, szó sem lehetett ünneplésről, megemlékezésről. A bécsi döntés után először a bevonuló magyar csapatok tették le a megemlékezés koszorúját az emlékmű talapzatára. A kommunizmus ki-sajátította negyvennyolc és Gábor Áron emlékét is. Méltóan csak az 1989-es változás után emlékeznek ismét Háromszék ezermester hős fiára.

DEMETER LAJOS

HÁROMSZÉK ÖNVÉDELMI HARCA 1848. NOVEMBER 12. – 1849. JANUÁR 5. KÖZÖTT (kronológia)

A SZERVEZKEDŐ, FORRONGÓ HÁROMSZÉK

1848. április 2. – A pesti forradalom hírére a liberális nemesség mintegy 200 képviselője, többen a székely határőrtisztek közül, a papság nagy része, *Apor József és Szentiványi György* országgyűlési képviselőkkel az élen, *Alsó-csernátonban* gyűlést tartott. Megjelent *P. Horváth Albert* főkirálybíró is, aki április 11-re összehívta a székelygyűlést.

A Víg huszár vendéglőben megtartott „népgyűlés” megvitatta a forradalmi eseményeket, a *Bethlen János-Jósika Lajos paktum* programját, és magáévá tette „a törvényes szabadság idvét”.

Április 11–12. – Háromszék törvényhatósági közgyűlése *Sepsiszentgyörgyön*. Az első olyan székgyűlés, melyen a köznép is részt vett. A szabad ég alatt megtartott közgyűlés valóságos népgyűlése alakult át. Az egyik központi téma a határőr székelyek kötelezettségeinek a rendezése volt, sokan a határőrség azonnali megszüntetését követelték. A felizgatott kedélyeket *P. Horváth Albert* főkirálybírónak sikerült lecsillapítania.

A népgyűlés az unió mellett elfogadta, hogy a közterhekből a hon minden egyes tagjának kötelessége részt vállalni, az úrbéri viszonyok kárpótlás mellett eltörölendők, polgári és vallásszabadság jár mindenkinek, meg kell szüntetni a határőrséget és meg kell szervezni a nemzetőrséget.

Az országgyűlésre követeknek *Szentiványi Györgyöt*, *Berde Mózes*t, pótköveteknek *Hankó Dánielt* és *Donáth Józsefet* választották meg.

Április 19. – A király születésnapja. Fényes ünnepség *Sepsiszentgyörgyön*, ahol az ugyanakkor tartott követválasztásra nagy tömeg gyűlt össze. *Gál Dániel* és *Németh László*, Déváról hazajött ügyvédek lelkesítő beszédet tartottak. A fel-tüzelt nép, tüntetőleg, nemzetiszínű zászlók alatt *Illyefalváig* kísérte a két szóno-kot, és még aznap illyefalvi országgyűlési követekké választotta meg őket.

Április második fele – Társadalmi mozgalmak, földfoglalások.

A nagyborosnyói pap, *Benedek Áron* híradásában írta, hogy az „új politicali események hatása Székelyhonunkban is felvillanyozá a kedélyeket. Élénk mozgalmakat látunk városokon, falvakon, de nem felbőszülés, hanem többnyire az öröm és fellelkesülés mozgalmait”. Azonban a „közrend Eldorádóról képzeleg, s némi communismusi álmokba ringattatik el a rosszakaró bujtogatók által”.

Egy április 6-i jelentés azt tudatta, hogy a jobbágyok egy része „csak vono-gatólag kívánják megtenni hetenkénti robotjokat”.

Báró Apor Lázár altorjai gazdatisztje május 2-án már arról panaszkodott, hogy *április 24.* óta a határőrkatonák magatartása fenyegető, a jobbágyokat agyonveréssel fenyegetik, nem engedik „*úrdolgára menni.*” A torjai határőrkatonák ugyanakkor arra kényszerítették Apor Andrást és Józsefet, hogy lemondjanak a közösség javára a Bálványos nevű erdejük és az ott lévő kaszálók egy részéről. Hasonló megmozdulásokról még számos háromszéki faluból érkezett jelentés.

Április 25. – *Uzonban* a 2. székely gyalogezred négy százada, melyet *Balázs Konrád* vezérlete alatt Háromszékről kirendeltek, *Gál Dániel* és *Németh László* buzdító szavára megtagadta a szülőföld területének osztrák katonai parancsra való elhagyását. A fellázadt határőrök az összesereglett néppel együtt a 15 szekér fegyvert, melyet a katonai parancsnokság ki akart csempészni, lefoglalta és fegyveres kísérettel *Sepsiszentgyörgyre*, a *Nemzet Házába* szállította.

Eközben *Sepsiszentgyörgyön* a főkirálybíró elnökletével a nemzetőrséget szervezték. Itt érte a vezetőséget a lázadás híre.

Április vége – A főkormányzó megbízásából gróf *Mikes János*, *Zeyk Károly* és *Berde Mózes* a *Kézdivásárhelyt* és *Sepsiszentgyörgyön* tartott népgyűléseken győzik meg a határőröket, hogy az elkobzott és a *Nemzet Házában* őrzött fegyverekre szükség van, nemkülönben a székely határőrök katonai segítségére is.

Május hónapban – folytatódtak a társadalmi megmozdulások, a földfoglalások. Határőri mozgalmak lángoltak fel *Kézdiszentléleken*, *Ozsdolán*, *Uzonban*, *Zalánban*, *Angyaloson*, *Esztelneken* 200 gyalogkatona támadt rá *Szacsvai János* birtokára stb.

Május 5. – A május 29-re összehívott erdélyi országgyűlésre, *Sepsiszentgyörgy* követének *Demeter Józsefet* választották meg.

Május 11. – Követválasztás *Kézdivásárhelyen*. Erdély utolsó országgyűlésén a várost *Hankó József* és *Jancsó Ádám* képviselte.

Május 13. – Elindult az első székely alakulat *Hídvégen* át *Fogaras* felé, kijelentve, hogy „*készek (...) e hazának minden lakosait, mint testvéreiket a szabadság jóvoltában részesíteni, s velök együtt jó és balsorsban osztozni (...), a Magyar- és Királyföldön lakó magyar testvéreiket bárki ellen megvédeni nem fognak késni.*”

Május 19. – *Gr. Batthyány Lajos*, Magyarország miniszterelnökének felhívása a székelyekhez, hogy „*a Szeged tájékára telepítendő elhatározott 12 000 fegyveres katonaságból állandó táborba siessenek.*”

Május 21. – A háromszéki székelyek *maksai* gyűlésén, 30 tagú bizottmányt választottak és küldtek Kolozsvárra, „*hogy petitionálja a székelység dolgainak változtatását.*”

Május 28. – *Gr. Batthyány Lajos* és a magyar kormány megbízásából, a *Székelyföldön* két székely zászlóaljat toborzó *Gál Sándor*, *Klapka György* és

Hajnik Károly Sepsiszentgyörgyre érkeztek. Az itt megtartott népgyűlésen „*a nép lelkesen fogadá az ügyet, fegyvert kiálta és mondá, hogy mindnyájan megyünk, de nemes, katona és jobbágy együtt*”.

Május 30. Népgyűlés Alsócernátonban. A kiküldött Gál Sándor, Klapka György és Hajnik Károly, akiket nagy lelkesedéssel fogadtak. Háromszék földjén e napon Pünkösty Gergely főhadnagy kihirdette a jobbágyfelszabadítást. Forradalmi tett volt, mert Erdélyben az országgyűlés csak június 6-án döntött e kérdéstről. A törvény hivatalosan június 18-tól lépett érvénybe.

Gál Sándor és kiküldött társai népgyűlést tartottak még Kézdivásárhelyen, Lemhényben, Szentkatolnán és Kovásznán. Zágonba – ahová ugyancsak „*néptömegetől váratott*” – nem jutott el. A nép, a főkirálybíró általi hűvös fogadtatásukról tudomást szerezve, arra következtetett, hogy a kiküldötteket a főkormányoszek állította meg útjában, és azért siettek el Csíkszékbe.

Május vége, június eleje – Több helységben nemzetőrség alakult. Vargason május 22-én, mikor a népiskola alapkövét tették le ünnepélyes keretek között, a három választott nemzetőr hadnagy vezetése alatt „*180-ra menő nemzetőrség*” vonult fel. Sepsibesenyőn a „*helyi őrsereg*” június 1-én szentelte fel a saját nemzetiszínű zászlaját, és tette le az esküt Kövér István nyugalmazott huszárszázados „*előmondása*” után. Június 4-én Nagyborosnyó „*körülbelül 200-ból álló, s választott tisztekkel ellátott nemzetőri százada*” szentelte fel a nemzetiszínű zászlaját. Hidvégen gróf Nemes Ábrahám buzdítására alakult meg a nemzetőrség. 140-en, „*magyarok, oláhok, vegyesen irták bé magukat*” és gyakorlatoznak a „*négy kiszolgált hadfi*” irányítása alatt.

Június első fele – Folytatódtak és kiéleződtek a társadalmi ellentétek. A hónap elején Imecsfalva, Oroszfa és Uzon határőrkatonaí és jobbágyai foglaltak területeket a nemes családoktól. Kézdiszentléleken a jobbágyok Könczei Antal gabonását rohanták meg és hordták el a benne talált gabonát, stb.

A Bécsből hazatért dálnoki Lázár Mihály panaszolta, hogy „*a katonák gyűlölik a nemes embert, ittlétünk nagyobb veszélyben van, mint bárhol Erdélyben. A nemes embert úton-útfélen fenyegetik öléssel, este nem is merünk járni (...). A jobbágyság is oly zabolátlan, nem fél senkitől... Itt a prókátorok, szegény nemesek, katonák a communismust hirdetik, egyenlőség és testvériség azt mondják. Ez azt teszi, hogy a vagyon is legyen egyenlő*”.

Az ellentéteket mélyítette az a tény is, hogy a majorsági zselléreket, úgy a vármegyékben, mint a székely székekben, a törvény nem szabadította fel. Továbbra is a régi helyzetükben maradtak, a föld tulajdonosává nem válhattak, és a „*hétszám adására*” köteleztettek, szolgálattal tartoztak az általuk használt földekért. „*A bujtogatók által mindeddig communismusi álmokban ringatott proletáriátusok elfogultsága aggasztja jövőnket, – írta Benedek Áron –. A majorságföldet és székely örökséget hétszámra bírt, valójában nagyszámú zsellérek, nem akarják megérteni, hogy az általuk egyezményileg használt fekvőjük őket nem illetné*” meg. „*Június óta több helységekben az ilyes zsellérek meg-*

tagadták a hétszám adást. Ebből szükségképp összeütközések következnek. A nyers tömeg bosszús."

Több helyen megsokasodtak a jobbágy kilakoltatások.

Június 2. – *Mihálcfalván* a fellázadt román parasztok megfélemezésére ki-rendelt háromszéki székely határőrök szembekerültek a lázadókkal. Az ellen-szegülők közül valaki orvul a határőrökre lőtt. A sepsiszentgyörgyi *Móricz Sámue*lt találta el, aki a súlyos sebébe bele is halt. (Másnap Gyulafehérváron katonai pompával temették el). A feldühödött határőrök megtorlásul a tömeg-be lőttek. A román parasztok közül tizenegyen haltak meg, kilenc pedig meg-sebesült.

Június 7. – A főkirálybíró jelentése a főkormányzékhez, a háromszéki tár-sadalmi ellentétek válságos állapotáról. Sürgeti a statárium engedélyezését.

Június 8. – A rendelet értelmében, az *Erdélyben* felállítandó négy honvéd-zászlóalj egyik toborzási irodáját *Kézdivásárhelyen* állítsák fel.

Június 14. – A főkormányzék engedélye alapján *P. Horváth Albert* főkor-mánybíró a szék területén négy rögtönítő törvényszéket állított fel.

Június 16. – A statáriumot *Háromszék* összes falvaiban kihirdették. A ne-messég egy kissé fellélegzett.

Június 20. – Sepsiszentgyörgyi *Nagy Elek* számvevő százados, a hadügy-miniszter felkérésére, benyújtotta a katonáskodásra vonatkozó újjászervezési javaslatait, és pontosan számadatolt kimutatásokkal szemléltette a székely ka-tonacsaládok megterhelő, éves kiadásait.

Június 21. – Megkezdődött a toborzás. Csak *Kézdivásárhely* lakosai közül 123 -an jelentkeztek.

Július 1. – Gyűlés *Sepsiszentgyörgyön*. Az első népképviselői országgyű-lésre Háromszék követeinek *Szentiványi Györgyöt* és *Berde Mózes*t választották meg. *Demeter József Sepsiszentgyörgy*, *Fábián Dániel Kézdivásárhely*, *Gál Dániel Illyefalva*, és *Fejér János Bereck* országgyűlési képviselője lett.

„*Intézkedtek a már falvanként felállított nemzetőrség egyesítéséről és sza-bályozásáról is,*” ugyanakkor elhatározták, hogy 15 nap alatt minden fegyver-foghatót összeírnak és „*ezek közül rögtön egy mozgatható ezred alakítatik, mely mint egy negyedik székely ezred ministeri rendelkezés alá bízatik*”.

Július 16. – *Sepsiszentgyörgyre* jött báró *Vay Miklós* király biztos.

Július 19. – Csíkszékből visszatért a királyi biztos *Sepsiszentgyörgyre*. Lá-togatása és „*azon szíves hajlandósága, melyet a nép irányában mutatott (...) mindenkinek szívét, bizalmát első látásra megnyert*”. A határőr katonák részé-ről egymást érték a petíciók, és ügyük érdekében a segítségét kérték.

Július 23. – A *Háromszékről* a szegedi táborba indított 2. gyalog határőr-ezred már *Kolozsváron* van, 25-én letette az esküt, és 30-án, *Nagyváradon* át *Szolnok* felé ment, hogy onnan hajón szállítsák *Szeged* alá.

Július 26. – A székely huszárezred egyik osztálya érkezett *Sepsiszent-györgyre*. A táborba indulókhoz *Sombori Sándor* ezredes tartott beszédet.

Marcant Ferenc kapitány parancsnoksága alatt *Kisapoldon* tették le az esküt és folytatták útjukat a *verbászi táborba*.

Augusztus 5. – Az összesített kimutatás szerint *Sepsiszé*kben 1292, *Kézdi-szé*kben 2162, *Orbaiszé*kben 1029, *Miklósvár szé*kben 431 nemzetőr volt.

Augusztus 15. – A háromszéki, vagyis a *Rikánbelőli ev. Református és Egység*hívő (unitárius) *Kommunitás* benyújtotta az elemi oktatás megreformálásáról szóló javaslattervezetét.

Augusztus 17. – *Kossuth Lajos* székelyföldi kormánybiztosnak *Berzenczey László*t nevezte ki, ugyanakkor felhatalmazta, hogy *Székelyföldön* egy önkéntes szabad lovascsapatot szervezzen. Melléje *Kossuth* katonai tanácsadónak *Gál Sándor* századost rendelte ki.

Augusztus 28. – Sepsiszentgyörgyi *Nagy Elek* százados miniszteri utasításra elkészítette és benyújtotta a hadsereg megreformálásáról, egy állandó és egy tartalékos sereg felállításáról szóló tervezetét.

Augusztus vége – szeptember eleje – *Berzenczey* megkezdte a *Kossuth huszárezred* megszervezését.

Kolerajárvány *Közép-Háromszéken*. *Sepsiszentgyörgyön* például 285-en haltak meg, a közeli *Árkoson* 36-an.

Szeptember 4. – *Urbán* alezredes, a 2. román határőrezred parancsnoka, bécsi útjáról visszatérve *Naszódra*, felmondta az engedelmességet a magyar kormánynak. Eljárása *Háromszéken* megdöbbenést váltott ki. Hetedikén a *Brassóban* tartott szász székgyűlés is kijelentette, hogy nem ismeri el a magyar kormány fennhatóságát.

Szeptember 11. – A toborzók, *Berzenczey*vel az élen megérkeztek *Sepsiszentgyörgyre* és *Kilyénbe*, ahol a *Székely-kúriában* szálltak meg.

Szeptember 12. – Toborzó népgyűlés *Szentkatolnán*. Ekkor hangzott el *Székely Gergely*, későbbi honvédhuszár főhadnagy híressé vált felszólalása: „*Mutassuk meg mi, kik a nemesi jogok és kiváltságok élvezetében születünk, s ezen jogokat minden honfi testvéreinkkel készségesen osztottuk meg, hogy hazafias érzelemben és áldozatkészségben nemesek maradtunk. Mutassák meg azok is, kik eddig csak terheket hordozták, de most egyenjogú testvéreink, hogy a nyert jogok nem méltatlanokra pazaroltattak*”.

Szeptember 16. – Közgyűlés *Sepsiszentgyörgyön*, ahol elhatározták a határőrzés terhének a megosztását a katonarendűek, a jobbágyok és a nemesek között. Ennek értelmében az örökös felerészben a határőrkatonákra, felerészben a jobbágyokra és nemesekre hárult.

Szeptember hava – „*Válságos hónap*” volt, de csendesen telt el. *Háromszéken* „*nem volt személy és vagyonbátorság elleni kihágás, s habár volt is némi feszültség a fegyverviselő székely és az immunis nemes osztály között,*” ez nem járt következményekkel.

Megalakult a 120 tagú *Nagykomité*, melynek radikális ellenzéki szárnya a *Kiskomité*. Az utóbbi vezetője *Gál Dániel*, ideológusa *Bíró Sándor* volt.

AZ AGYAGFALVI GYŰLÉS ÉS A KIVONULÓ SZÉKELY TÁBOR

Október eleje – Vészteljes hírek az erdélyi románok mozgalmairól. *Berzenczey* látva a román népfelkelés kiéleződését, október 16-ra összehívta *Agyagfalvára* a *Székely Nemzeti Gyűlést*.

Háromszéken, a szék szintjén és a falugyűléseken megbeszéléseket tartottak, arról hogy az *agyagfalvi réten* mind a határőrség, mind a nemzetőrség meg fog jelenni. A rend fenntartására a határőrtisztek vezetése alatt a 2. gyalog határőrezred 4. századát rendelték ki. Az előkészületeket *Berde Mózes* országgyűlési követ irányította.

A szék vezetősége mielőtt a nemzetgyűlésre távozott volna, ideiglenes tisztséget nevezett ki *Gidófalvi János* széki jegyző, *Pap Mihály* nyugalmazott őrnagy személyében.

Október 4. – A kézdi- és orbaiszéki katolikus papság *Ozsdolán* ünnepélyesen letette a magyar alkotmányra és a király iránti hűsége az esküjét.

Október 6. – *Anton Puchner*, Erdély főparancsnoka megtiltotta a székely katonaságnak és tiszteknek, hogy részt vegyenek az agyagfalvi gyűlésen. *Puchner* felhívását részben a postán, részben *Sombori* ezredes lakásán, *Sepsiszentgyörgyön* lefoglalták.

Október 12–13. – A *háromszéki falvak* népe, a küldöttek, útnak indultak *Agyagfalva* felé. 13-án „nyolcz napi eleséggel *Lemhényből* (...) öszvesen 48-an” mentek el. „Ebből 4 visszajött a *Két Szekeressel* együtt, 44 ott maradt a táborba (és ezek is hazajöttek 2-dik 9-ber, 1848.) „.

Október 16–18. – A *Székely Nemzeti Gyűlés* *Agyagfalván*, mintegy 60-70 000 résztvevővel.

Amíg a Székely Nemzeti Gyűlés tartott, *Háromszék* ideiglenes vezetői minden erejükkel a szék önvédelmének a megszervezésére összpontosították.

Október 18. – *Puchner* ostromállapotot hirdetett *Erdélyben*.

Az *Agyagfalvára* összesereglett székelyek a radikális forradalmárok buzdítására az azonnali hadba lépést követelték. A nép *Gál Sándort*, vezérkari főnökké, *Sombori Sándor* ezredest fővezérnek választotta.

Október 19. – A mintegy 30-35 000 emberből álló székely sereg három dandárba oszta, egyik *Fehéregyháza*, a másik *Marosvásárhely*, a harmadik *Vajdaszentivány* felé tartott. Megütözköztek az ellenséggel *Radnót* mellett, *Marossárpataknál*, *Vajdaszentiványnál*, *Gernyeszegnél*, *Magyarsárosnál* (több *háromszéki*, elsősorban *erdővidéki* esett el a nem várt támadásban), elfoglalták *Szászrégent*. Mikor híre jött, hogy *Gedeon* altábornagy seregével *Marosvásárhely* ellen indult, a közben megcsappant székely tábor a város védelmére sietett, azonban november 5-én vereséget szenvedtek. A vesztes tábor felbomlott, *Erdély*, kivéve *Háromszéket*, a császáriak kezére került.

A *háromszéki* századok egy része, a *sepsiszékiek* *Nagy Dániel* főhadnagy, a *kézdiszékiek* szentkatolnai *Cseh Sándor* őrnagy vezetésével *Fehér-*

egyháza, illetve Héjjasfalva irányába vonultak. A szentléleki és berecki századokat a pálosiak csendesítésére rendelték ki, azonban útközben az erkedí felkelőkkel csaptak össze. A sepsiszékiek Semsei Tamás által vezetett századát Segesvár behódoltatására, Hétúrra küldték, de a hétúri Tanoroknál 50 pollák és a felfegyverkezett falusiak hátba támadták a gyanútlan századot. Mintegy 8-10 sepsiszéki esett az öldöklés áldozatává. A székeleyek táborában Fehéregyháza és Héjjasfalva mellett a kolera is felütötte a fejét és szedte az áldozatait. Ez a tábor is, minden jelentősebb eredmény nélkül, a hónap végével felbomlott.

HÁROMSZÉK AZ AGYAGFALVI GYŰLÉS UTÁN

Október 23. – A hazatérő szék vezetői Berde Mózes, P. Horváth Albert és Demeter József átveszik Háromszék irányítását.

Megalakult a háromtagú központi kormány. A polgári vezetés Berde Mózes kezén maradt, a katonai parancsnok Nagy Imre, a 11. székely huszárezred alezredese, az élelmezési biztos pedig Demeter József lett.

Október 25. – A háromtagú központi kormány aláírásával kiadott utasítás 18-50 éves fegyverbe szólította a férfiakat, és a fegyveres alakulatok megszervezését, illetve a régebbiek újjáalakítását sürgette.

Október 27–28. – Megindultak a falvakból az első csapatok a kökösi hídhoz, Miklósvárszék, Bardocfűszék Hidvég térségébe. Rövid időn belül örkordon védelmezte Háromszék határait a Rikától, Hidvégen, Aldobolyon, Kököstön át a Bodzai- és Ojtozi-szorosig.

Október 30. – Népgyűlés, amelyen Háromszék kormánya közzétette az agyagfalvi határozatokat, mindenkit egyenlő állampolgárnak nyilvánítanak, és a szék „polgári hatalma” alá helyeznek.

A központi kormány népfelkelést hirdetett, mentességet csak a polgári tisztviselők, a papok és iskolamesterek, a szerződéses szolgák élveztek. A fegyveres erők parancsnoki funkciójában megerősítették Nagy Imre alezredest.

Október 31. – Berde Mózes köriratban értesítette a falvakat és a városokat, hogy a Központi Bizottmány tanácskozásai nem titkosak, az azokon részt venni kívánókat szívesen fogadja. A nép élt is ezzel a joggal, a novemberi értekezletek, tanácskozások valóságos népgyűlésekké alakultak át.

November eleje – Berde Mózes a népgyűlést megelőzően értekezletet tartott Sepsiszentivánban, de tanácskozások voltak Sepsiszentgyörgyön, Kézdivásárhelyen, Alsócsenátonban, Eresztevényen is.

Az események alakításában főszerep jutott a Kiskomitének, amely maga köré tömörítette a radikálisokat. Ide tartoztak Gábor Áron, Túroczai Mózes, Fábrián Dániel, Pap Mihály, Gál Sándor, Vida Dániel, Macskási Antal, Gyárfás Károly, K. Horváth Ignác, Cseh Ignác stb.

November 4. – *Berde Mózes*szel az élen a központi kormány, az esetleges ágyúöntés kérdésében tárgyalást folytatott *Gábor Áron*nal és a kézdivásárhelyi üstgyártó *Túroczai Mózes*szel.

November 9. – A *Kossuth huszárok* gyűlése *Sepsiszentgyörgy*ön. Kimondták, hogy *Berzenczey László* eltávozott, a vezetést vegye át *Gál Sándor* százados.

HÁROMSZÉK ÖNVÉDELMI HARCA

November 11–12. – *Honvédelmi Bizottmányi* és népgyűlés *Sepsiszentgyörgy*ön. Az önvédelemmel kapcsolatos alapvető kérdéseket tárgyalták. Újraavlasztották a szék vezetőségét, *Berde Mózes* kormánybiztosi minőségében, továbbra is a polgári ügyekért felelt, a közben hazatért *Dobai Károly* ezredest, a 2. székely határhozred parancsnokát, katonai vezetőnek, *Demeter Józsefet* és *Mihály Józsefet* élmezési biztosokká választották. Bevezették a katonai irányítást, felállították a rögtönítelő bíróságot. Kimondták feltételelesen az önvédelem határozatát és megtették az erre vonatkozó intézkedéseket.

Háromszék el szerette volna kerülni a fegyveres összetűzést. Ezért *Puchner* tábornokhoz címezve, a *General Commando*hoz átíratot intéztek, melyben kihangsúlyozták, nincs ok a császári seregek beavatkozására, mert a szék területén teljes a rend.

November 13. – Az öttagú küldöttség – *Béldi Gergely*, *Nagy Elek*, *Székely István*, *Serester Mózes*, *Gyárfás Dávid* – az átíratral, hogy azt *Puchner*nek személyesen kézbesíthessék, *Brassóba* utazott. A várparancsnokságon jelentkeztek, ahol meg nem illető módon fogadták őket. A válasz érkezéteig a küldöttséget őrizet alatt tartották.

November 15–16. – Újabb székgyűlés *Sepsiszentgyörgy*ön. Ekkor jelentette ki a nyilvánosság előtt *Gábor Áron*, hogy ágyút önt.

November 19. – Hazaérkezett *Puchner* válaszával a küldöttség. A fenyegető levél tudtára adta a *háromszékiek*nek, amennyiben nem hódolnak meg, fegyverrel fogja arra kényszeríteni őket.

November 20. – Előkészületi gyűlés *Sepsiszentgyörgy*ön. A 23-ra kitűzött székgyűlés témáját vitatták meg.

November 23. – Nagygyűlés *Sepsiszentgyörgy*ön. Megvitatták *Puchner* ultimátumnak is nevezhető válaszát. A katonai vezetés inkább az önvédelem feladása mellett érvelt. A puskaapor hiányára, a készülő ágyúk gyenge voltára hivatkozott. A *Kiskomité* tagjai ellenszegültek, kijelentették, a puskaport már gyártják *Kézdivásárhely*en. Az ágyúk mellett kiállt a jelen lévő *Gábor Áron*, aki kijelentette, ha ágyúja az első próbálövéskor célt téveszt, a második lövésnél, maga áll céltáblának.

A végső döntés elmaradt. A vezetőség úgy határozott, felhívással fordul a falvakhoz, hogy azok döntsenek az önvédelem, vagy a feladás mellett, és a

válaszok értelmében, az öt nap múlva tartandó székgyűlésen fog véglegesen dönteni.

November 25. – *August Heydte* dragonyos kapitány áruelők segítségével elfoglalta *Erdővidék* legtöbb faluját. Az áruelésben részes volt *Erdővidék* parancsnoka, *Balázs Manó* volt császári őrnagy is. A falvakat megsarcolták, a román felkelők *Ürmös*, *Nagyajta*, *Miklósvár* stb. nemesi lakjait kirabolták. *Bardoc-széket* megkímélték, csak *Rauber Ferdinánd* báró udvarházát dúlták fel.

Az események fő mozgatója, a *Kiskomité* tagjai *Kézdivásárhelyen* proklamációt szerkesztettek. Minden fegyverforgató férfi számára kötelezővé tették az önvédelemben való részvételt. Futárok vitték a falvakba a felszólítást, hogy minden fegyverfogó 28-án jelenjen meg *Sepsiszentgyörgyön*, a székgyűlésen, ahol elhatározzák az önvédelmet.

November 26. – A *Bodzán* az ellenség *Száva* volt határőr számvevőtsz vezetésevel megtámadta a székely határőröket. A *sepsiszentgyörgyi* határőrök közül, egyes adatok szerint ötöt, mások szerint mintegy 8-13-at megöltek. Csak főhadnagyuk *Benkő Sándor* menekült meg. Céljuk az volt, hogy *Zágomnál* betörve, két nap alatt *Kézdivásárhelyt* foglalják el. Tervük azonban meghiúsult.

Hídvég mellett az ellenség meglepi a 80 fős székely különítményt, amely visszavonulásra kényszerült. Az ellenség túsokat szedve, visszavonult *Földvár*ra.

November 27. – A hétfői vásár napja. A támadások híre, felháborodást, izgatottságot keltett. Nyilvánvalóvá vált, az ellenséggel tárgyalni nem lehet.

A *Kiskomité* felszólította *Sombori Sándor* ezredest, hogy 24 óra alatt alakítsa meg a háromszéki tábornak, mert ellenkező esetben a fejével felel. „...erre a nép el van készítve, mert már megunt a késedelmezést és tétlenséget, mely Önök(nek) a népet elárult politikájukból származott” – olvasható a felszólításban.

Balázs őrnagyot saját katonái elfogták, és *Sepsiszentgyörgyre* kísérték. A nála talált iratok bebizonyították, hogy áruelő.

Túrocz *Mózes* és *Végh Antal* alsócsernátóni mesterember, akik *Bodvajban* nem láttak feltételeket az ágyúöntéshez, *Kovács Dániel* főbíró irányításával gyűjtik a rezet és a pénzt, hogy ágyút önthessenek *Kézdivásárhelyen*.

November 28. – A fegyverbe szólított nép özönlött a székgyűlésre. Az ezres tömegek elárasztották *Sepsiszentgyörgy* piacterét.

Balázs Manó felett követelték az azonnali ítéletet. A hadbíróóság összeült, de a türelmetlen, feldühödött tömeg kiragadta a tereméből és a népitélet végzett vele, ősi székely szokás szerint darabokra tépte.

Gábor Aron bemutatta az ágyúit. Ezeket az előbbi napon hozhatta *Sepsiszentgyörgyre*, mert *Erdővidékre* már 25-én beütött az ellenség. Rajtuk az utolsó simításokat és felszerelésüket a *Kiss János* harangöntő műhelyében végezték el.

Az ágyúpróba a székház fölötti magaslaton sikerült.

Közben folytatódott a székgyűlés, amely egyhangúan kimondta a fegyveres önvédelmet. A *Központi* Kormányon belül a szék polgári igazgatását *P. Horváth Albertre* és *Berde Mózesre*, a katonait pedig *Dobai Károly* ezredesre bízták.

A haderő főparancsnoka *Dobai Károly* volt, hadsegédje pedig *Gál Sándor*. *Sombori* huszár ezredes segédjévé *Gál Dánielt*, *Nagy Imre* alezredes mellé pedig *Potsa Ferencet*, *Cseh Sándort* és *Hankó Dánielt* jelölték ki.

Határoztak arról is, hogy a parancsszegőket, ha birtokos, vagyonek Kobzásra, ha vagyontalan, főbelövással büntetik. Hasonlóan halálbüntetéssel sújtják, aki a táborban rendet bont, vagy onnan gyávaságból megszökik. A hadi dolgokban csak a *Katonai Kormánytól* kapnak rendeletet, és nem utolsó sorban „*senkinek a legutolsó csepp vérig magát megadni hazaárulás vétké alatt nem szabad*”.

November 29. – Az ellenséges csapatmozgások hírére, a székely sereg kiindult *Sepsiszentgyörgyről*. *Dobai*, *Sombori* és *Nagy Hidvég* felé, *Nagy Dániel* és *Sárosi Ferenc* a *bodzai* őrvonal megerősítésére. Még aznap összecsapások voltak mindkét helyen. *Bodzáról* az ellenség megfutamodott.

Arapatak és *Hidvég* között az előőrson álló *Klement* őrnagy csapott össze *Heydte* seregével. A közel két és félórás tüzelés után visszavonulni kényszerültek. A *Heydte* vezette, mintegy 250 császári katonával és 80 dragonyossal az élen, a több mint 2500 fegyveres román sereg *Arapatakot* kirabolta, *Béldi Gergely* házát felgyújtotta, majd megrakottan *Földvárra* vonult.

November 30. – Az első csata *Hidvégnél*. Megszólaltak *Gábor Áron* ágyúí, amelyek hangja óriási lelkesedést váltott ki. Az ellenség megfutamodott. A székelyek pár órára elfoglalták *Földvárt* is. A székelyek, mintegy válaszként az előző napért, a falut felgyújtották, néhány ház a porig égett. A zsákmány 300 szuronyos, illetve vadászfegyver, pár ezer töltény, puskapor és 2090 font réz volt.

Berde Mózes körlevele a szék négy alkirálybírójához, a székely tábor élelmezése céljából. „*Háromszék lelkes népére kell mindenben támaszkodnunk (...) eleségre van szükség, kenyérre, húsrá, aztán zsoldra, és ezt a helységeknek kell beszolgáltatniok, mert midőn saját gyermekei harcolnak, megéheznük nem szabad*”.

December eleje – *Kézdivásárhely* valóságos arzenállá válik. *Kantában* saletrom-, a városban *Szacsvai János* irányításával lőporgyár indult be. *Gábrányi József* gyógyszerész gyutacsot gyártott. November 29. és december 16. között 74 514 puskagolyót és 68 ágyúgolyót készítettek. *Sepsiszentgyörgy* városában november vége és április elseje között 111 560 töltényt állítottak elő. *Gábor Áron*, *Kiss János* harangöntő és a helybeli mesterek segítségével megkezdte a négy ágyú öntését és szerelését *harangmasszából*.

Elkészült a kézdivásárhelyiek két fontos *kicsi ágyúja*, melyet *Túroczai Mózes* irányításával *Végh Antal* és *Dummel Ferdinánd* öntött. Felszerelésében a helyi mesterek segítettek. Az ágyú már az első *hidvégi* csata után *szolgálatban* volt, és *Hidvégnél*, a *Butyka Tamás* nyugalmazott százados vezette alakulat gyalogosait fedezte.

December 3. – *Dobai Károly* főparancsnok *Pap Mihály* nyugalmazott őrnagyot *Erdővidék* nemzetőreinek a főparancsnokává nevezte ki.

December 4. – *Pap Mihály*, *Dózsa Dániel* és *Kővári László* a nemzetőrség megszervezésében jelentős eredményeket ért el.

December 5. – *Erdővidéken* *Pap Mihály* vezetésével *Szárzajta*, *Bodos*, *Nagybacón*, *Kisbacón*, *Magyarhermány* nemzetőrei *Bibarcfalvára* vonultak, hogy az Olton túl *Ürmösnél* az ellenséget megtámadják.

A *háromszékiek* támadása. Elfoglalták *Nyént* és *Bodolát*. Az ellenség feladta *Prázsmárt*, amely 300 forint sarcot fizetett és garanciaként 6 túszt adott. A császáriak *Szászhermánynál* összpontosították a haderejüket.

Sombori ezredes *Aldobolyból* kiindulva *Szászhermányt* támadta meg és foglalta el. A jelentés szerint az ágyúzás egész estig tartott. Az ütközetben négy székely katona esett el. Az ellenség 19 halottat, 17 sebesültet és 13 foglyot veszített. A győztes székelyek zsákmánya az ellenség egyik puskaporos szeke-re tele töltényekkel, és mintegy 100-150 fegyver volt.

Hídvég térségében *Butyka* őrnagy serege reggel 8 és délután 3 között szórványos tűzharcban állt az ellenséggel. Előnyt egyik fél sem szerzett, de a székelyekre nézve eredménynek számítható, hogy az ellenséget ezen az oldalon fenntartották, és *Sepsiszentgyörgyön* nyugodt körülmények folytathatták az ágyúk öntését és felszerelését.

December 6. – Szórványos ágyúzások *Hídvég* térségében.

Heydte támadása *Erdővidéken*. A nemzetőröktől elszedett 368 fegyverrel visszavonult a *Rikába*. *Pap Mihály* biztatására a megalakult szabadcsapat, köztük a *köpeciek* is az ellenséggel cimboráló *Daniel Imre vargyasi* kastélyát elfoglalták. *Daniel Imre* menekülni kényszerült. *Heydte* cselhez folyamodott, néhány megvesztegetett és félrevezetett egyénnel *Pap* őrnagyot elfogatta.

A katonai vezetés tudta nélkül a *Kiskomité* tagjai gyűlést tartottak *Eresztevényben*, és elhatározták, hogy Háromszék katonai vezetőit ráveszik *Brassó* megtámadására. Azzal érveltek, hogy a székelység kifogyott az élelemből, és *Fogarás* felől a szűkebb völgy könnyebben védhető volna az ellenséggel szemben.

December 7. – *Botfalu* és *Földvár* ismét a *háromszékiek* kezére került.

Puchner lemondott a *Nagyvárad* felé tervezett előretöréstől, és jobbnak látta haderejének csaknem felét *Háromszék* ellen küldeni. Míg az erősítést várta, *Gedeon* tábornok nem is intézett újabb támadást *Háromszék* ellen, de nem múlt el nap halottakat és sebesülteket okozó összetűzések nélkül.

December 8. – Kísérlet *Csíkszék* felkeltésére. A *Kiskomité* kezdeményezésére egy 120 gyalogosból, 18 huszárból és egy ágyúból álló különítmény indult ki *Kézdivásárhelyről*, hogy fegyveres demonstráció segítségével *Csik-* és *Gyergyószéket* a császáriak ellen fordítsa. A *Csíkszéket* „pacifikáló” *Dorschner* a különítményt három század katonával feltartóztatta, *Bíró Sándor* rétyi papot és *Medvés Joachimot* elfogta, és *Csíkszeredába* hurcolta.

A katonai vezetők haditanácsa. A *Kiskomité* nyomására arról tanácskoztak, hogy megtámadják-e *Brassót*. A főtisztok nemkívánatosnak ítélték a tervet, féltek, hogy préda-hadjárat lesz, a székelyek kirabolják és elpusztítják a várost. Másrészt elégtelennek tartották a haderejüket egy ilyen vállalkozáshoz. A felizgatott tömeg fenyegetőzni kezdett, és követelték az azonnali *Brassó* elleni támadást. *Dobai* engedett a nyomásnak és a mintegy 8000 fős sereg meg is érkezett a város közelébe, a *Tömös* partjára. Ekkor hozta a hírt a futár *Jakó Dániel*, hogy *Erdővidékre* betört az ellenség és *Pap Mihály* őrnagy fogságba esett. *Brassó* megmenekült. A *háromszéki sereg* szülőföldje megvédésére sietett.

December 9. – A *Köpec-Felsőrákos* közötti csata. *Köpec* elpusztítása.

Két részre osztott székely sereg indult *Heydte* ellen, az Olt két partján, *Erdővidékre*. *Dobai* az Olt bal oldalán haladt előre *Ürmös* felé. *Klement György* és *Butzi Alajos* a jobb parton, *Nagyajta-Köpec* vonalán haladt előre. A kezdeti sikereken felbátorodva, nem várták be *Dobai* nagyobb seregét, rátámadtak *Heydte* több mint 5000, más adat szerint 8000 fős seregére. A megütköző székely csapatról az adatok eltérőek. *Benedek Áron* úgy számolt be, hogy egy ágyú fedezete mellett 250 honvéd a XII. zászlóaljából, 30 Mátyás-huszár és néhány száz nemzetőr ütközött meg. *K. Horváth Ignác* a két említett százados elbeszélése után azt tartotta, hogy vezényletük alatt az „ágyú 2 részeges tüzei fedezettel,” 500 erdővidéki lándzsásból, 170 szuronyos honvédből és 37 Mátyás-huszárból állt. A főütközet a köpeci hídnál volt, *Heydte* győzelmével végződött. Az elesettekről a források eltérőek. A győztes ellenség 19 vagy 27, esetleg 36 katonáját veszítette el. A székelyek közül *Heydte* szerint 20, *Benedek* szerint 5, *K. Horváth* szerint 7 esett el.

A győztesek megszállták *Köpecet*. Kihirdették, hogy a faluban senkinek sem lesz bántódása. A fegyvereket beszédtek. Este az osztrák dragonyosok a falut felgyújtották, majd a táborukhoz tartozó románokkal és szászokkal a fegyvertelen lakosságot gyilkolni kezdték. A mészárlásnak 51-en estek áldozatul, köztük a császári egyenruhás nyugalmazott cs. kir. százados, *Frankendorf Ferenc* is. Neki sem kegyelmezett a vérszagra éhező ellenség.

December 10. – *Gedeon* 600 katonát indított *Heydte* segítségére és újabb erősítéseket várt *Segesvár* és *Kőhalom* térségéből. A *brassói* haderőnek megparancsolta, hogy azonnali támadást indítsanak *Háromszék* ellen. Mindaddig, míg az erősítései meg nem érkeznek, el akarta odázni az ütközetet *Erdővidéken*.

K. Horváth Ignác százados egy lovas osztállyal *Nagyajtaig* ment. Innen küldte portyázni *Donáth Lajos* tizedest, aki a *Barót vizén* túl táborozó dragonyosokkal tűzpárbajba keveredett. Jelentése szerint az ellenség *Felsőrákoson* alul, a *Kormoslángos* jobb partján táborozott.

Alkonyatkor *Nagyajtára* érkezett *Gál Sándor* százados a csapataival. *Dobai* ezredes is küldött erősítésként másfél század fegyveres székelyt „*illő láncsás adalékkal*” és két ágyút *Gábor Áron* vezetése alatt.

Heydte levele a *Nagyajtán* táborozókhöz. *Köpec* felégetésére hivatkozva, a feltétlen megadásra szólította fel a *háromszékieket*. *Heydte* levelét még aznap *Sepsiszentgyörgyre* küldték.

December 11. – *Macskási Antal* készült, hogy *Sepsiszentgyörgyről* egy kisebb csapattal *Csíkszékre* induljon. Terve, hogy a csíkiakat *Háromszék* oldalára állítsa. (Mikor kiindultak, egy ágyút is vittek magukkal, de ez a második próbálkozás sem sikerült. *Dorschner* ezredes *Macskásit* elfogatta és bebörtönözte, 1849. január 1-én szabadult. *Kozma Alajos* főhadnagy segítette kiszökését a börtönből.)

December 12. – Előkészületek az ütközetre. A *Gál Sándor* vezette sereg két részre oszolva indult a *Rika* felé. *K. Horváth* lovasosztálya, *Butyka* őrnagy parancsokságával 150 szuronyos és 500 lándzsás székellyel *Közéapajta*, *Szárzapajta*, *Telegdibacon* vonalon *Barót*ot érintve *Olaszteleken* át a *Rika patak* völgyéig vonultak.

Gál egy osztály *Mátyás* huszárral, *Máday* főhadnagy 120 fegyveressel és 400 lándzsással, valamint két ágyúval *Miklósvarig* ment.

December 13. – *Sepsiszentgyörgyön* tárgyalták a *Heydte*-féle „béke ajánlatot,” de a támadást nem állították le.

A győztes csata *Rikánál*. *Heydte* szerint a *háromszéki* haderő 8000 gyalogból, két egység huszárból és 4 ágyúval rendelkező tüzérségből állt. *Benedek Áron* három, míg a résztvevő *K. Horváth Ignác* csak két ágyúról tett említést. A csatát a *Kossuth*-huszárok döntötték el. Az ellenség halottainak számát *Benedek* 297-re, *K. Horváth* mintegy 260-ra tette. A zsákmány 103 vágómarha és 3 mázsa lőpor volt. A székelyek kezére kerültek *Heydte* sebtében a felsőrákosi parókián hagyott iratai is. Ezekből szerez az elszigetelt *Háromszék* valamelyes tudomást az erdélyi eseményekről.

A feldühödött köpeciek visszavágtak, felégették *Ágostonfalvát*.

December 14–19. – Viszonylagos csend. A csata után *Erdővidék*, a *csángó falvak* és a legtöbb *Felső-Fehér megyei* falu *Háromszék* ellenőrzése alatt állt. Védvonaluk centruma *Aldobolynál*, jobb szárnya *Rákosnál*, a bal pedig *Hétfalunál* volt.

December 14. – *Gál Sándor* seregével *Barót*, *Olasztelek* és *Miklósvár* térségében helyezkedett védállásba, előőrsei *Rákos* környékén tanyáztak.

Gábor Áron kihasználja a fegyvernyugvás napjait és folytatja az ágyúk öntését *Kiss János* harangöntő műhelyében.

Gál Sándor és *Gál Dániel* végrehajtotta a tisztújítást *Bardocfűszékben*. Alkirálybírónak báró *Rauber* Nándort választották meg. *Miklósvárszékben* meggyújták a tisztségében *Henter Sándort*.

December 15. – *Háromszék* rendezni próbálja viszonyait a *barcasági falvakkal*. *Prázsmáron Hétfalu*, *Szenpéter*, *Boţfalu*, *Földvár*, *Höltövény*, *Szászmagyarós*, *Apáca* és *Prázsmár* kinyilatkozta, hogy a magyar felelős kormányt elismerik és megtartják a jószomszédi viszonyt. Továbbá a *háromszéki* ve-

zetők kijelentették, hogy a magyar forradalom nem szándékozik elnyomni a nemzetiségeket, ellenkezőleg, legyen az román vagy szász, az elnyert szabadságban, „minden népeket” részesíteni kívánnak.

December 16. – Tanácskozás a „*a nemzet házában*”. A választmány a megíúsult „*csíki próbálkozást*” tárgyalta. Kiáltványt szerkesztettek *Csíkszék* főkirálybírójához, *Balás Lajoshoz*, és átiratban követelték *Dorschner* ezredestől, hogy az elfogott követeket engedje szabadon. Ekkor hozta a hírt az illyefalvi *Csorja János* nagyenyedi diák, hogy *Bem József* győzedelmesen közeleg. A hírt sokan kételkedve fogadták, de „*általában jó hatással volt*” *Háromszékre*.

December 17. – Feltehetően *Heydte* vereségének és *Bem* előretörésének hírére *Dorschner* szabadon engedte az elfogott *Bíró Sándort* és *Medvés Joachimot*.

December 18. – *Schurrter* tábornok vezetésével megérkezett az új osztrák haderő. Egyesülve *Gedeon* hadaival, létrehozta a számbeli és technikai fölényt, mellyel térdre kényszeríthette a védekező *Háromszéket*.

December 19–21. – Kisebb-nagyobb összecsapások, ágyúzások *Háromszék* határvonalain.

Egyik ilyen volt a *Bölönbe* vonult *K. Horváth Ignác* csapata és az *Apáca, Százmogyorós* közötti *Kopactetőre* vonult 200 ellenséges sorkatona és mintegy 2000 fős román tábor előőrsei és a portyázó huszárok közötti összetűzés. Az ellenség a *datki erdő* felé, különböző útvonalakon elmenekült. Mikor az éj leple alatt összetalálkoztak, egymást ellenségnek véelve, tüzpárbajba kezdtek, minek eredménye hét halott és sok sebesült lett.

Sárosi Ferenc századja és *Bikfalva környéki* falvak népéből alakított zászlóalja a *Felső-Fehér megye* falvait tartotta felügyelet alatt. A 46 Kossuth-huszárja és a mintegy 50 fős honvédje egészen *Hétfaluig* portyázott, össze-össze tűzve az ellenséggel. Ennek ellenére a császáriaknak sikerült benyomulniuk *Hétfaluba* és *Földvárra*.

Nagyszebenben nyomtatott hamis *Kossuth Hírlapot* és *Közlönyt* juttattak be *Háromszékre*, hogy az álhírekkel félrevezessék a népet.

December 20. – Az ellenség *Hídvégnél* megtámadta *Háromszéket*, de valószínűleg a nagy havazó miatt a támadás megíúsult.

December 22. – *Gál Sándor* kisszámú csapatával *Ürmös* mellett megverte az 5-600 fős polák csapatot, *Miklósvár* mellett szétverte a román felkelőket. Az ellenséget *Szászhermányig* üldözte. Többször megtámadták a *Földvárnál* táborozó ellenséget is.

December 23. – *Sepsiszentgyörgyön* bizottmányi gyűlést tartottak.

Gábor Áron annak ellenére, hogy őt az ágyúk öntése mellé rendelték, de „*itten S. Szentgyörgyön oly mesterek vannak, kik a megrendelt ágyúk öntését és felszerelését hiba nélkül fogják bevégezni, ő reája pedig a táborba sokkal nagyobb szükség volna*”, kérte, hogy *Barótra* a *Gál Sándor* táborába vonulhasson.

Ugyan ezen a napon az ellenség betört *Erdővidékre* és *Olasztelek* után, mert a meglepett Kossuth-huszárok visszavonultak, egészen *Hídvégig* elfoglalta *Erdővidéket*.

December 24. – A döntő csata *Hídvégnél*. A székely csapatokat *Sombori* ezredes vezette. *Nagy Imre* alezredes a tartalékkal *Előpatak* térségében tartózkodott. *Heydte* szerint a székely haderő három gyalogos zászlóaljából, két század huszárból és 8 (!) ágyúval rendelkező tüzérségből állt. (Túlzás a nyolc ágyú. Legfennebb 3-4 lehetett – a két bodvaji vas-, a kézdivásárhelyi kicsi- és esetleg a Kálnoki-féle még kisebb ágyú – ugyanis december 30-án *Gábor Áron* írta *Berde Mózesnek*, hogy „a négy 3 fontos ágyú első Januárra leendő megkészítésében” ígéretét csak akkor válthatja be, ha megígért harangokat öntésre megkapja, „különben – írta – füstöt vet ügyekeztem”).

A támadást az osztrákok indították meg. Jelentékeny erőfölényüket viszonylag könnyen kihasználva, visszavonulásra kényszerítették a *háromszéki seregeket*. *Schurrter* császári tábornok vezetésével az ellenség győzedelmeskedett. Az érzékeny veszteség megrendítette Háromszéket.

A veszteség okait elsősorban abban látták, hogy a tisztek, mintegy felét a táborozó embereknek, a közelgő Karácsonyra, szabadságra engedték. Azzal érveltek az ellenség úgy sem támad az ünnepekre való tekintettel, de lehetett a hazabocsátásokban szándékosság is. *Berde Mózes*t kétségbe ejtette az intézkedés, a tömeges elbocsátásokban a fegyelem felbomlását látta. Az ellenséggel való szembenállás pozitív esélyeivel kapcsolatban a főtisztek bizonytalanok voltak, a háttérben inkább a császáriakkal való békekötés lehetőségeit latolgatták. Elhanyagolták *Sombori* ezredessel az élen a döntő csatára való csapatkoncentrációkat. A háromszékiek között a hosszú táborozás miatt eluralkodott a fáradtság, sokan hazakiváncsoztak, voltak olyanok is, akik engedély nélkül hazaszöktek.

A csatavesztés nem jelentette, hogy *Háromszék hadereje* felbomlott, az továbbra is megmaradt és a táborozók, ha megcsappant számmal, de továbbra is védelmezték a szék határvonalait. Nem engedték, hogy az ellenség a lábát betegeye *Háromszékre*.

December 26. – Az utóbbiról tanúskodik *Veoen* császári főhadnagy jelentése. A megijedt tiszt, habár *Prázsmárt* elbarikádozta, látva *Háromszék* erősödő csapatmozgásait *Nyén, Bodola, Tatrang és Bodola* vonalán, az esetleges támadástól félve, *Brassó* főparancsnokától kért erősítést.

A honvédelmi bizottmány *Kézdivásárhelyen* ülésezett. A szökések meggátolására intézkedést foganatosítottak. Elhatározták, hogy a tábor csak a hadiorvos és a csapatparancsnok engedélyével lehet elhagyni. Akinek nincs ilyen igazolása, azt visszakísérik a táborba és hadbíróság elé állítják.

Közben folyt a népfölkelés szervezése. A bizottmány parancsba adta a falvak vezetőinek, hogy veszély esetén lármafákat gyűjtsanak, verjék félre a harangokat, a nép pedig a kijelölt helyeken gyülekezzen. Innen, a kinevezett

védpont parancsnokok vezetésével a védhelyekre, az *Eresztevényi tetőre*, *Besenyőre*, *Karatna* mellett a *Büdöshegyre*, *Kézdivásárhelyen* a puskaporos toronyhoz, *Lécfalva* mellett, *Várhegyre* és *Zágonba* vonuljanak.

A *háromszékiek* csapata visszavonult *Hétfaluból*.

A fegyverszünet kieszközlése végett és a béke feltételei fölötti egyezkedések megkezdése ügyében *Bialis Ferenc* és *Münster József* hadnagy küldöttségben járt az ellenség vezérénel.

December 27. – *Berde Mózes* levele a falvak bizottmányaihoz. Követelte, hogy a tábor szökevényeit a falvaikban ne tűrjék meg, a katonai fegyelmet erősítsék és a harci szellemet továbbra is tartsák fenn.

December 28. – *Háromszék* teljes bizottmányi gyűlést tartott. Kidolgozták azokat az alap kívánalmakat, amelyeket a békeszerződés megkötésénél a legfontosabbnak tartottak. A *Bialis Ferenc* vezette választmány megfogalmazta a 12 pontba foglalt békeszerződés szövegét. Ennek értelmében *Háromszék* népe a fegyvereit megtarthatja, az *Erdővidéken* elkobzott fegyvereket az ellenfél visszaadja, idegen katonaságot a szék területén nem tűrnek meg, hadisarcot nem fizetnek. Az *Erdővidéken* okozott károkat a General Commandó térítse meg, az önkéntesek és a Kossuth-huszárok mentelmet élveznek, és bántódásuk nem lehet, a szék lakosai közül senkit a korábban törtétekért kérdőre nem vonhatnak. A hadifoglyokat egymás között kicserélik, a császáriak szabaddá teszik a közlekedést a szék és a környező helységek között, a tárgyalások alatt a fegyveres tevékenység szünetel, a *Brassó* környéki magyaroknak békét biztosítanak, bántódásuk nem lesz, és jogtalan megterheléseket nem rónak ki rájuk.

A bizottmányi ülés egy 24 tagú békebizottságot jelölt ki, ez pedig egy 12 tagú választmányt, melyre a megállapított 12 pont szövegének a megfogalmazása hárult.

December 29. – Elkészültek a békepontok. A szék a két fél közötti tárgyalások levezetésére *gróf Mikó Imrét* kívánta volna meghívni, ugyanakkor békefeltételeit a General Commandóhoz is el szeretne volna juttatni.

December 30. – Ezért *báró Szentkereszti Zsigmond* huszárszázados és *Gyulai Lajos* követségben járt, de *Gedeon* tábornok azzal utasította vissza a követeket, hogy csak a feltétel nélküli megadás esetén ad útlevelet *Nagyszebenbe* és *Kolozsvárra*. A további békealkudozásokkal pedig *Heydte* századost hatalmazza fel.

December 31. – Az összeült 24 tagú bizottmány kijelölte a *Heydte*hez induló békeküldöttséget.

1849. január 1. – *Béldi Gergely* elnökletével *Nagy Ferenc*, *Gödri Ferenc* református papok, *gróf Kálnoki Imre*, *Bialis Ferenc*, *Székely Dávid*, *Cseh Imre*, *Varga Mihály*, *Jancsó Elek*, *Gyárfás Dávid* és *Pap György Földváron Heydte* elé terjesztették a háromszékiek békeszerződési javaslatait.

A császári százados elfogadta tárgyalási alapul a feltételeket, de mindegyikhez megjegyzéseket fűzött és azokat próbálta érvényre vinni. Beleegyezett

abba, hogy *Háromszéket* nem szállja meg, hogy a volt székely határőrök megtarthassák a fegyvereiket, de a Kossuth-huszárok és a XII. honvédszázlólaj lefegyverzését és a székből való eltávolítását, az ágyúk megsemmisítését, az önkéntesek fegyverzetének és felszerelésének az átadását követelte. Ugyanakkor parancsba adta azt is, a szék polgári és katonai vezetői 4-én jelenjenek meg előtte, hogy a december 2-án trónra lépett új császárra, *I. Ferenc Józsefre* a hűségesküt letegyék.

Január 2. – A visszatért küldöttség előadta a tárgyalások eredményeit. A radikálisok körében elégedetlenséget váltott ki a békeegyezmény, ők hallani sem akartak a békekötésről. A *Kiskomité* tagjai közé tartozó *Gábor Áron*, feltve az ágyúit a megsemmisítéstől, feldúltan kirohant a gyűlésteremből és dühében ágyúit a székházra akarta szegeztetni. Végül azokat biztonságos helyre, menekítették és *Alsócsernátonban* rejtették el. A Kossuth-huszárok, a XII. honvédszázlólaj és az önkéntesek sem voltak hajlandók a fegyverletételre. A békekötés híre *Kézdivásárhelyen* is felháborodást váltott ki.

A *Kiskomité* minden ellenkezése dacára, a békebizottság igent mondott az egyezményre. A *Béldi Gergely* vezette küldöttség *Árapatakra* ment, ahol osztrák részről *Gedeon* tábornok, *Háromszék* nevében *Béldi Gergely* és a küldöttség nyolc tagja ratifikálta az okmányt.

Január 3. – Az *árapataki szerződés* kitételének eleget tevő *Háromszék* vezetősége, mert a falvakra menekült huszárokat, honvédeket és önkénteseket a nép bűjtatta, *Aldobolynál* *Heydte* jelentése szerint csak 2 vas-, 1 kis ércágyút (a *Kézdivásárhelyen* öntöttet), 1 „szakállas lövészert”, 81 fegyvert, 40 pisztolyt és 46 rossz lovat adtak le.

Jelentésében a császári százados arról is beszámolt, hogy a kiküldött kémek jelentései szerint a székely katonák *Sepsiszentgyörgyre* és *Kézdivásárhely* térségébe vonultak vissza, a nemesség elsősorban *Bikfalván* és *Uzonban* táboroz. A honvédek, a huszárok, megszegették a szerződést, s ha nem adják le fegyvereiket, keresztül tör az ellenségen.

Január 4. – *P. Horváth Albert* főkirálybíró és a főtisztek letették *Gedeon* előtt a hűségesküt. Ezzel az önvédelmi harcok idején vállalt szerepük megszűnt.

A békekötőkről sok ellentétes vélemény alakult ki. Sokan árulóknak kiáltották ki őket. Ez azonban nem igaz, ha el is akarták kerülni a fegyveres összetűzést a császáriakkal, sok tekintetben mérsékeltebbek voltak a forradalmi *Kiskomitével* szemben, az adott körülmények között vállalkozásuk és hozzáállásuk nélkül elképzelhetetlen lett volna *Háromszék* helytállása és önvédelmi harca. Azt, hogy nem voltak árulók, bizonyítja az a tény is, hogy a kormány *Berde Mózes*t *Szeben-vidéki* kormánybiztossá nevezte ki. *Dobai Károly* és *Sombori Sándor* szerepéről a radikális *Macskási Antal* ismerte el a *Honvéd* 1849. január 5-i 8. számában, habár a „gépiesség bizonyos nemével,” de hazafi módra teljesítették a kötelességüket. *Bíró Sándor*, a másik republikánus forradalmár

is elismerőleg szólt *Dobai* ezredestől. Ő, aki nem forradalmi meggyőződésből, hanem a „nemzet kérésére” állt az élre, „nemzetét el nem árulá, saját akaratát, meggyőződését is hűn feláldozza a nemzet közakarátának, s épp ezért minden haditervei, rendezései, védő és támadó rendszerei, mindenkor fényes győzelemre vitte a sereget”.

Január 5. – A fegyverviselő székely katonákat *Sepsiszentgyörgyre* rendelték, hogy másnap ők is *Brassóban* letegyék a hűség esküt. Kevesen és inkább a félénkebbek jelentek meg, azonban *Gál Dániel* buzdító és lelkesítő szónoklátára, megfordultak és hazamentek, megtagadták az eskületételt.

Január 6. – *Puchner* kiáltványban fordult a székelységhez és örömét fejezte ki a „székely nemzet megtérése fölött”. Így akarta a császár iránti lojalitásukat feléleszteni, de eredménytelenül.

Január 7. – *Gedeon* minden *háromszéki* faluból két, ötven éven felüli, de hatvan éven aluli embert rendelt maga elé. Alaposan kikérdezte őket az árapataki szerződés pontjairól, elmagyarázta és kioktatta őket, majd, mint a falvak képviselőivel, velük is letette a hűség esküt.

A békepontokat az egyik fél sem tartotta be. *Heydte* betört *Erdővidékre* és feldúlta a *bodvaji vashámort*. *Sárosi Ferenc* kis seregével betört a *Barcaságra* és szuronyrohammal *Szászhermányt* támadta meg.

A békekötéssel és a szék vezetőségének az eskületével *Háromszék* önvédelmi harca befejeződött, de nem adta fel magát. Földjére, mint láttuk, ellenség nem tehetette be a lábát megtorolatlanul. *Háromszék* megtartotta és megőrizte szabadságát. És már nem sokáig kellett kétségek között élnie, január 10-e utáni napokban megérkezett a hírekért decemberben álutakon kiküldött *Macskási Antal* és *Gyárfás Károly*. Hozták *Bem* parancsát, hogy *Gál Sándort* az I. székely gyalogezred ezredesének, *Gábor Áront* pedig főhadnaggyá nevezte ki. Kiáltványában a székelyeket felszólította, hogy gyülekezzenek *Gál Sándor* köré.

Január 15. – Tanácskozás *Kézdimartonfalván*. A *Kiskomitével* az élen, egyhangúlag felmondták az árapataki szerződést. Érvként azt hozták fel, hogy az ellenség megszegte a szerződést, feldúlta a vashámorokat, hadisarcot vetett ki és nem nyitotta meg a szabad utat *Brassó* felé. A *kézdimartonfalvi* határozatot és azt a rendeletet, hogy a honvédek, a Kossuth-huszárok a következő hajnalban *Kézdivásárhelyre* gyülekezzenek, 14 lovasfutár vitte szét a falvakba. Ezzel *Háromszéken* a szabadságharc új szakasza kezdődött meg, de ezt már nem egyedül, hanem *Bem József* tábornok oldalán vívta meg.

Összeállította: DEMETER LAJOS

SZELLEMI ÉRTÉKEINK

[Vákát oldal]

HÁROMSZÉK NÉPMŰVÉSZETE

A huszadik század eleji néprajzosok, képzőművészek Háromszéket a Székelyföld leginkább polgáriasult övezetének tartották, ahol már majdnem egyáltalán nem ismerhetők fel a népművészet nyomai, kihalóban vannak a népszokások. Csaknem egy évszázad telt el azóta, és az akkor is már előrehaladott szintű polgáriasodás mellett még a 20. század műanyag- és gyári termékeinek divatja is tovább irtotta a hagyományos kultúra elemeit. Ennek ellenére, még mindig felismerhetők a pusztuló népművészet nyomai a faluképeken és a temetőkön, a hajdani bútorzaton, a visszafogott, tömött hímzéseken-szöttéseken, a padlásokra száműzött cserépedényeken és az ajándékba osztogatott dísz tárgyakon.

Sajnos, az intenzív pusztulás ellenére, nagyon kevés népművészeti összefoglaló tudatosította az itt lakókban és idelátogatókban azt, hogy milyen is volt a hajdani jellegzetes háromszéki népművészet, és milyen mintakincsre építettek a mai kézművesek... A mai összegezéseknek viszont már egyre támadhatóbbak a tipizálási kísérletei és általánosító megállapításai, mivel időközben részben átférfmálódott, részben pedig eltűnt az a hagyomány, amely valamikor minden háromszéki ember belső tudása volt.

E rövid összegzés csupán néhány szilánkot villant fel abból a díszítőművészetből, amely valamikor széppé varázsolhatta az itteni kisemberek környezetét és használati tárgyait. E szilánkok nem ismertetik meg egészében a népművészetet, de talán közelebb engednek egy olyan kultúrához, amelyben még nagyobb volt az igény a kézműves termékek, a szépen díszített tárgyak iránt.

Szabó T. Attila és B. Nagy Margit kutatásai szerint az erdélyi kuriális és várépítészet kaputípusai voltak valamikor a **kötött nagykapuk**, vagy ahogy napjaink köznyelve emlegeti őket, a **székelykapuk**. Az utóbbi elnevezést első sorban annak köszönhetjük, hogy e magas, földött, zsindeletetős, hármastagolású kaputípus legtovább a Székelyföldön őrződött meg és élte át a modernizáció évtizedeit. Háromszéken a korai polgárosodásnak köszönhetően hamarabb megtizedelődött ezek száma, mint a szomszédos Csíkban vagy Udvarhelyszéken, így napjainkban a régi kapuk többnyire a múzeumok féltve őrzött példányai. Újabban a csernátóni faragóműhely tevékenységének köszönhetően újból reneszánszát éli a kapuállítást.

Amennyiben a háromszéki régi székelykapuk tipológiáját próbáljuk megteremteni, három főbb stílust különíthetünk el:

1. Az ácsolt körrel áttört kaputükrü székelykapuk a korai felmérések alapján egész Székelyföldön elterjedtek voltak. A keresztürszéki, máig fennálló példányok egyetlen hatalmas ácsolt körrel rendelkeznek. Úgy tűnik, hogy a háromszékiek kapuépítő szokásában is kedvelt volt e típus. E régies hangulatú

kapuk legfontosabb éke vidékünkön a hat darab, ácsolt szerkezetű kör, amely lyukszerű hatásával játékosan varázsolja a monumentális tömegű kaputestet. A Székely Nemzeti Múzeum előtt álló, 1733-as legrégebb fennmaradt háromszéki kapu is ezt a stílust példázza, és az 1940-es bodoki kapuk bizonyítják, hogy a negyvenes évek népművészet-felújítási lázában is ezt a típust érezték a Háromszéket leginkább reprezentálónak. (7. kép)

2. Háromszék szívében (Kisborosnyó, Páva, Martonfalva stb.) a pazarul faragott, növényi ornamenses kapufajták terjedtek el. Ezek többnyire a kisnemesi kúriák bejárataiként szolgáltak, domború faragványaik a reneszánsz ízlésvilág kései továbbéléséről árulkodnak. Sajnos, e legdíszesebb kapuk hamar eltűntek vidékünkéről, az utolsó példányok a háromszéki múzeumok féltve őrzött példányai. Különösen fontosnak tekintjük köztük a pávai Miskolczi kúria kapuját palmettás faragványával (Csernátoni Haszmann Pál Múzeum), illetve az egyetlen emberfaragásos kaput Kézdimartonfalváról (Székely Nemzeti Múzeum). (8 kép)

3. Futásfalva, Csernáton és környéke egy harmadik kötött nagykapu-stílust őrzött meg napjainkig. Ezeknek díszítése visszafogottabb, egyetlen ornamentális elemnek a kaputükrök deszkakivágása tekinthető. Napjainkig még nem tisztázott módon, ez a típus a csiki, szerényen díszített kapukkal mutat némi rokonságot.

E rövid ismertetésből is kitetszik, hogy a háromszéki régi faragott nagykapuk legjelentősebb része Kézdi székhez, valamint Háromszék középvidékéhez kötődik. Nem igazán rekonstruálható, hogy Sepsiszentgyörgy környékének kaputípusa beilleszkedik-e e hármastípusba, ugyanis ennek az övezetnek az egyetlen fennmaradt példánya (szemerjai kapu, 1830, Székely Nemzeti Múzeum) már sérülten, a hetvenes évek kiegészítéseit elszedve került az őrzés helyszínére.

Már a Kertész K. Róberték féle, 1900-as évek elején készült építészeti felmérés úgy mutatta, hogy Háromszéken a kötött, galambbúgos nagykapuk mellett a Székelyföld más vidékeihez képest nagyon korán megjelentek a gyalogkapuk, valamint a födélszerkezet nélküli kiskapuk. Bár a néprajzi szakirodalom elsősorban a kötött nagykapuk ismertetését szokta előtérbe helyezni, mint survival-elemet, amely átmentette évszázadokon keresztül az európai archaikus kuriális kaputípust, mégis felhívnánk a figyelmet a szerényebb kivitelezésű, nem annyira monumentális, de sokszor művészi megmunkált kiskapukra is.

A csúcsosodó, süvegszerű tetejű kapubálványok napjainkra már többnyire eltűntek, ennek ellenére még néhány gyönyörű darab átvészelt az elmúlt évtizedek modernizációs lázát. Feldobolyban például különösen érdekes formája látható ezeknek: a süveges kapusok nem egyforma méretűek. Ahogy rájuk tekintünk, az az érzésünk támad, mintha férj és feleség fogadná az arra látogatót.

Orbai széken (Kovászna környékén) még láthatók a sárkánykígyós faragású kiskapuk utolsó példányai. E kígyós díszítményt Kovásznán egy 19–20. század fordulóján élt asztalos tette közkedveltté. Tekintettel arra, hogy a helyi hiedelem szerint a sárkánykígyó tűz elleni védelmet nyújt és szerencsét hoz a lakókra, e kaputípust a hiedelemelemek tárgyasult emlékeiként értelmezhetjük. A kígyós kapuk leegyszerűsített változatait egész Orbai széken megfigyelhetjük: Hiliben például már csupán a kapuk felső részén megjelenő rátétdíszként jelenik meg a hajdani hiedelemelem.

A gyalogkapuk közül a legmonumentálisabbak a Háromszék-szerzte elterjedt, téglából vagy kőből készült, vakolt, cseréptetejű kapulábak. Ezek általában szerves egységet képeznek a mögöttük húzódó kismemesi udvarházakkal, kúriákkal. A kapu sok esetben túlélte az épületet, és a valamikori kismemesi életforma jelévé vált. Háromszék sok szép példányt őrzött meg e vaskos, zömök kapukból. Talán Nagybaconban, Bikfalván és Teleken csodálhatók meg a legszebb darabok e típusból.

Végül nem feledkezhetünk el azokról a faragott kő kapulábakról sem, amelyek az 1930-as évektől kezdődően fokozatosan ellepték Háromszéket. Tekintettel arra, hogy megyénk több falujában működtek kőfaragó mesterek, e kaputípusok nagyon változatosak. Díszesebb formákat készítettek például Kisborosnyón, Polyánban, valamint Torján. Sepsibükszádon és Mikóújfaluban az 1950-es években a kőfaragású, makkos és rombuszos kapuknak a divatja volt érzékelhető. Tekintettel arra, hogy e kapuk tartós anyagból készültek, bizonyára hosszú időn keresztül uralni fogják a háromszéki falvak építészeti arculatát.

A falvak népművészetének fontos tárházai a **temetők** is. A halál és az emlékezés általában gazdag kultúra-formáló aspektusnak tekinthető. Mivel Háromszék zömében protestánsok által lakott vidék, így a múltban a vidék temetőkultúrájában jelentős szerep jutott a kopjafás, fejfás temetkezésnek. Erdővidéken (Erdőfüle, Olasztelek, Száldobos, Bölön, Középpajta) és Háromszék középrészén (Dálnok, Lécfalva, Papolc, Kovászna, Nagyborosnyó) egy évszázada csaknem valamennyi falunak kopjafás temetője volt, és e faragott sírjeleknek vidékenként változott a szimbolikája. Míg az erdővidékiek több elemű, díszesebb sírjeleket készítettek, Háromszék középrészén a puritánabb fejfatípus honosodott meg. (9. kép)

Barót környékének legcsodálatosabb kopjafás temetője napjainkban talán Erdőfülében található, ahol még aktuálisan is száznál több, díszes, karcsú és magas kopjafa áll. E sírfák tetődíszé – a tulipán vagy a süveg – egyben nemi jelzés szerepű is. Ezt a kopjafák mérete is sejteti: egymás mellett állnak a magasabb férfi és az alacsonyabb női jelek. Külön érdekességként említenénk meg azt, hogy a kisgyerek halott kopjafáját a két szülő sírjele közé állítják be. Felsőrákoson a kopjafák felső részét megnagyobbítják, így a keskeny testrészből szinte kiemelkedik a hatalmasra növelt fejrész. Száldobos faragói az ismétlődő, méretben csökkenő elemek dekorativitását alkalmazzák sírjeleiken.

Dálnok puritánabb, koronás fejfái és Papolc apró méretű sírjelei egyre jobban eltűnnek szemünk elől, napjainkban csak néhány igazán szép, régi darab jelzi, hogy valamikor e falvaknak is gazdag fejfaállító hagyománya volt.

A sírköveknek elsősorban azokban a falvakban alakult ki jelentősebb szerepük, ahol a környék gazdag volt kőben. Erdővidék legjelentősebb sírkőfaragó központja Magyarhermány volt, e falu koszorús, öt szirmú virágos sírkövei a vidék csaknem valamennyi falujában fellelhetők. Felsőháromszék kőből készült sírjeleit zömében Torján, Kézdiszentléleken készítették. A megyének gyönyörű, régi sírköves temetői vannak Sepsiszentkirályon, Árkoson, Lécfalván, Páván, Kézdiszentléleken is. (10. kép)

Háromszék bútorkultúráját két bútorstílus dominálta: az archaikusabbnak tartott ácsolt bútorok és a festett bútorok egymás mellett élése az 1850-es évekig természetes volt. Úgy tűnik, hogy a 19. századra a színesebb, puha fából készült festett bútor fokozatosan kezdte háttérbe szorítani a kemény fából készült, rovott díszítményű ácsolt ládákat.

Az **ácsolt bútoroknak** egyetlen azonosított készítőhelyét ismerjük: Magyarhermányon készültek a többnyire három deszkából összerótt előlapú, fenyő-ágas-tulipános vagy kockázott közepű virágos ládák. E típus ismérve a fenyő-ágból kinövő tulipán, valamint a kockázott belsejű háromszög. A hermányi ácsolt bútorok virágkora az 1830-40-es évekre tehető.

Különösen izgalmas az a Százajtáról származó ácsolt láda, amelyen rozzetákból és körökből megformált kislány alakja látható. Tekintettel arra, hogy e tárgyon kékes festés nyomai is láthatók, feltehető, hogy a háromszéki ácsolt bútorok régiesebb rétege több színű lehetett. (11. kép)

A megyében, mint fontos faállománnyal rendelkező vidéken, számos bútorfestő asztalos működött. Sajnos, **a háromszéki festett bútorról** eddig nagyon kevés feldolgozás jelent meg, így ismertetőnk is csupán szegényes észrevételekre, elemzésekre vállalkozhat.

A festett bútorok közül legelterjedtebb és leggyakoribb a kelengyés láda volt, ezt követte a pad, ládapad, kendőszeg. A saroktéma és a nagy méretű tálas készítése elsősorban Vargyashoz kötődött, Háromszék más vidékein is készítették régen, viszont ennek festése hamarabb abbamaradt.

Először szólunk a 18. századi háromszéki festett bútorokról. E korai darabok jelentős része sárgás vagy zöldes-kékes alapszínű, és a festés mellett egy részükön profilozás, reliefálás figyelhető meg. E korai rétegből különösen érdekesek a leveles ládikók, amelyeken a korabarokk elemei láthatók. A csernátoni múzeum múkincsei közül felhívjuk a figyelmet két barokkos indázatú, sárgás alapszínű ládára, amelyeknek vastag, fekvő S alakú indázata befonja az egész ládatetet. A sárgás alapszínű ládák mellett a 18. század első felétől kezdve több kék-barna színekombinációjú láda is ismert, ezek egy része szármárhátíves fülkézésű, avagy félköríves, építészeti elemes díszítésű. A virágornamentika és az építészeti elem harmonikus együttélése csodaszépen ér-

vényesül e korai háromszéki névelt darabokon. Az 1770-90-es évekből több olyan ládával rendelkezünk, amelyeknek alapornamense a szépen díszített, nagy méretű évszám. (12. kép)

A 19. századi háromszéki festett bútorok több, vidékenként is elkülönülő stílusát különböztethetjük meg. Kézdi és Orbai szék, valamint Erdővidék bútorkultúrája ismertebb, mint Sepszi széké.

A Kézdi széki bútorok közül e század elejének gyönyörű darabjai a sötétzöld vagy sötétkék alapozású, élénk sárga kazettájú ládák. Jellemző kompozíciós elvük, hogy a két szélső kazetta négyszögletű, a középső rész pedig csúcsívesre vagy szamárhátívesre formált. A kazetták kis oszlopfőkből nőnek ki, és bennük enyhén eldőlt tulipánok, kerekre formált rózsák láthatók. E stílus az 1860-as évekig elevenen élt e vidéken. A Kézdivásárhely környéki falvakban az 1850-es évektől egy másik stílus is meggyökeresedett, amely már egységesen kék vagy sötétzöld alapszínű. Ezekre már nem festettek kazettát, és jellemző díszítőelemként megjelent rajtuk a csavart (facstart) tulipán, vagy pedig a koszorú. A felsőháromszéki facstart tulipános ládáknak vannak fejlettebb, ügyes kezű, valószínűleg céhes mesterek által készített példányai, emellett 1870 körül tömegesen kerültek elő élénk kék alapszínű, sokkal kezdetlegesebb kivitelezésű darabok is. Ezek bizonyára valamelyik falusi asztalos műhelyéből származhattak. A levéltári dokumentumok alapján megállapítható, hogy Kézdivásárhely és Bereck céhes mesterei mellett Kézdi szék számos falujában munkálkodtak asztalosok, különösen jelentős volt a számuk a falu méreteihez viszonyítva például Albisban (lásd a Cziráky-összeírás adatait).

Valószínűleg Orbai szék valamelyik falujához köthetőek a vörös alapszínű, feketés-fehéres-zöldes színekombinációjú, több szirmú virággal, lehajló tulipánbimbókkal díszített kelengyés ládák. Ezeknek középrészét gyakran koszorú díszíti, ezt keretezi jobbról és balról a le- vagy elhajló virágszál. Ezeknek az élénk színvilágú bútoroknak a divatja az 1870-es évekig volt érzékelhető. Ugyancsak a Kovászna környéki falvakban láthatóak a világoskék alapszínű bútorok is. Ezeknek koszorús és lehajló virágos díszítménye nagyon hasonlít az előbb említett, vörös alapozású ládákéra. E bútorok készítése helyét sem tudjuk teljes bizonyossággal azonosítani, Barátos, Kovászna, Papolc vagy Zágony jöhet elsősorban számításba.

A megye legnagyobb hírnevű bútorai minden bizonnyal a vargyasi festett bútorok. Vargyasi bútorfestői a 17. században telepedtek be Abásfálváról, magukkal hozva a jellegzetes udvarhelyszéki stílust és bútorformákat. Az asztalosok vándorlása folyamán e festési mód Felsőrákoson is meghonosodott, így elég nehéz elkülöníteni e két falu bútorait egymástól. Vargyasi bútorkultúrájának legfontosabb ismérve a sötétkék vagy barna alapozás, a lándzsás közepű tulipán, szegfű és a gyöngyvirág motívumának együttes használata. A vargyasi bútorfestőknek nem csupán a motívumkincsük, hanem a formaviláguk is nagyon gazdag volt. Fali- és állótálat, saroktékát, kendőszeget, ágyat, ládat,

padot, sőtartót és gyufatartót egyaránt készítettek. Külön érdekességként kiemelnénk az udvarhelyszéki bútorkultúrában már a 18. század végén megjelenő kiságy készítését, amely Vargyason is megjelent, és amelyet itt is a magasított nagyágy alá csúsztattak be. (13. kép)

A festett bútorok visszaszorulása leghamarabb Sepsi széken történt meg, az 1890-es évekig készítették Felső-Háromszéken, és csaknem folyamatos továbbélése figyelhető meg Erdővidéken. A 20. század negyvenes éveiben a népművészet iránti érdeklődés felívelésével a bútorfestés felújítására is kísérletek történtek. E próbálkozások a háromszéki mintakincs és a “magyaros” motívumok különleges ötvözetét teremtették meg.

Amennyiben a székelyföldi **szőtteskultúrát** próbáljuk ismertetni, elsősorban a **festékes szőnyegeket** szokás megemlíteni. Ez a gyapjúszőttes, amely a régi székelyföldi háztartásokban ágytakaróként, asztalterítőként vagy padfödőként szolgált, a keleties hangulatú, kilim technikájú szőttesekkel van szoros kapcsolatban. Geometrikus mintakincsével, finom színvilágával sajnos csupán a 20. század elején hívta fel magára a kutatók figyelmét. 1820-ban, a Cziráky-összeírás periódusában még a háromszéki Dálnokon készítettek a legszebb, messze földön keresett festékest, és e falu kisemberei nem kevés öntudattal emlékeztek meg e híres szőttesükről. E sérülékeny színes gyapjút textil napjainkban inkább Csíkban maradt fenn, a harmincas és hetvenes évek felújítási mozgalmainak köszönhetően. A háromszéki típus, amely mértani díszítései mellett hurkolásos technikai elemeket is tartalmazott, és amelyen a szövött felületet néha hímzéssel egészítették ki, napjainkban csupán foszlányokban található meg a múzeumokban. A harmincas évek felújítási láza ugyan néhány színesebb darabbal gyarapította e szőttesekről alkotott általános képünket, viszont ezeken az új példányokon már a technikai szegényedés jelei figyelhetők meg.

Sokkal hosszabb életű volt vidékünkön a **szedettes szőttes**. Ennek elterjedése a 18. századtól kaphatott nagyobb lendületet, amikor a megye területén működő fejtőfestők már a kisember számára is elérhetővé tették a piros és kék színű gyapotszálát. E többnyüstös szőttesek gyönyörű darabjai kerültek elő egész Háromszékről. Vidékünkön is a csillagos, virágos minták váltak közkedveltekké. (14. kép)

A **háromszéki hímzések** legfontosabb rétege **szálszámolásos hímzéstípus** volt. E keresztzemes hímzések közül a legnagyobb hírnévre az árapataki és a hídvégi varrottas jutott, tekintettel arra, hogy az itteni gazdag hímzészincset már az 1880-as évektől tudatosan kezdte népszerűsíteni néhány helybeli értelmiségi, és a 20. század elejétől egy brassói műkereskedő is bekapcsolódott ebbe a feladatba. Az árapataki varrottas stílusában a menasági hímzészinkörrel mutat rokonságot, így valószínűleg egy korán eltűnt össz-székelyföldi szálszámolásos hímzészinkörrel túlélője és reprezentálója. A tömött, súlyos hímzés piros (ritkán piros-kék) színnel készült, és jónéhány olyan jellegzetes motívum-

mal bír, amely csak a Barcaság peremén fekvő falvakban található meg. Külön kiemelnénk e központ fogékonyságát a történelmi címerek hímzésmintákba való bevonására. Árapatak varrottasain feltűnik a Bocskai címer, a Báthori címer, és az újabb hímzésekbe a magyar korona is beépül. Az árapataki varrottas a folyamatos felújítási kísérleteknek köszönhetően még napjainkban is megcsodálható, és Csulak Magda, valamint Lőrinczi Etelka feltáró munkássága folytán a mai olvasók számára is megismerhető. (15. kép)

Csupán múzeumi példányok alapján van tudomásunk arról, hogy Háromszéken volt valamikor szabadrajzú hímzés is. A néhány fennmaradt ilyen jellegű varrottas azt jelzi, hogy az úrihímzések elnépiesedett formáit nem pusztán Udvarhelyszéken kell keresnünk.

A **háromszéki népviselet** visszafogottabb, puritánabb volt, mint a csíki, udvarhelyszéki vagy a marosszéki ruházat. A székely **női viseletek** a felületes szemlélő számára Székelyföldszerte hasonlóknak tűnhetnek. Valamennyi székely népviselet derékban ráncolt szoknyája (*rokolyája*) háziszótt anyagból készült, és kis túzással székelyföldi lokális sajátosságnak nevezhetnénk a csikozottságot. Az általános székely népviselettel összehasonlítva a háromszékit, a leglényegesebb különbségként a szóttas rokolyák keskenyebb csikozottságát kell tudatosítanunk. E vidéken a 19. század elejétől fokozatosan teret nyert a *felleges rokolyák* divatja. Ezeket úgy szótték, hogy két különböző színű szalát összefogtak, és így a szövés folyamán hol az egyik, hol pedig a másik szín sejlett fel. A **férfi viseletek** jellemző eleme az egész Székelyföldön a szűk posztónadrág (*harisnya*). A háromszéki harisnyák színe a régi társadalmi hovatartozást jelezte. Szürke, fehér, kék és barna posztó használatáról tudunk. A harisnyára kerülő zsinór meggyénkben zömmel fekete színű volt, és kevésbé cifrázták, mint pl. Udvarhely- vagy Maros-széken. Különösen érdekes hosszú téli férfikabát készült Felső-Háromszéken, a *bánbán-zeke*. E vastag sötétszürke posztójú kabát sokszor bokáig ért, és érdekessége, hogy csuklyája is volt.

Igen gazdag a háromszéki **fazekasművészet** is. Tekintettel arra, hogy e megye területe rendkívül gazdag agyaglelőhelyekben, így csaknem minden második faluban működött hosszabb vagy rövidebb ideig agyagot megmunkáló mesterember. Az agyag minőségétől, tűzállási fokától, valamint a mesterek ügyességétől függött az, hogy csupán igénytelenebb külsejű használati edények készültek-e, vagy pedig dekoratív főző- és dísztárgyak, kályhacsempék is...

Vidékünkön a 17. századtól vált igazán fontossá a fazekasság. 1649-ben a növekvő igények kielégítésére Kézdivásárhelyen fazekas céh alakult, amelynek tagjai a 18. század közepétől a használati edények mellett már "jóféle fejér mázas" díszedényeket is készítettek. A 18–19. század fordulójáról gyönyörű sárgásfehér angóbozású, karcolt és festett mintás, szűk nyakú díszedények kerültek elő Háromszék területéről. Úgy gyanítjuk, hogy ezek az igényes kivitelezésű, játékos vonalvezetésű, madarakat, szarvasokat, virágokat és nagy kalapú embereket ábrázoló bokályok céhes termékek lehettek, és talán a kéz-

divásárhelyi fazekassághoz köthetjük őket. A 19. század végétől fehér alapon barna-zöld díszű, írókával mintázott bokályokat készítettek Kézdivásárhely fazekasai. (16. kép)

Kézdivásárhelyen kívül még számos olyan helység volt, amelynek fazekasságát érdemes megemlíteni. Bereckben és Baróton a 19. században például szintén céhszerű társulatba tömörültek a fazekasok, és szép formavilágú használati edényeket csináltak. Igen fontosnak tartjuk még Magyarhermány, Nagyajta, Páva, Kálnok és Bodok cserépedényeit is, e helységek sokoldalú formakincsükkel gazdagították a háromszéki népművészetet.

Amennyiben összehátában próbáljuk elemezni e kerámiaállományt, legsajátosabbnak, kiemelkedő jelentőségűnek a karcolt körvonalú kézdívásárhelyi edényeket tekinthetjük. Ezek könnyed vonalvezetése, karcú formavilága talán leginkább a tordai kerámia 19. század eleji rétegeihez hasonlítható.

Fontosnak tekinthető Háromszéken a **csempekészítő hagyomány** is. A más székelyföldi központok csempeformáitól eltérően, a háromszéki csempék többsége nagy méretű, téglalap alakú. Ennek készítésében is leginkább a kézdívásárhelyi iparosok jeleskedtek. A vásárhelyi kályhacsempék legszebb darabjain az építészeti elemek és a növényi ornamentika harmonikus együttélése figyelhető meg. E darabok középrészén kecsesen ívelő tulipánok, finom indák láthatók, a játékos vonalakat viszont fegyelmezett keretbe zárják a csempék hosszanti oldalain megformált oszlopok. A 19. század 20-as éveitől kezdődően az empire stílusjegyeinek diadala jellemzi a kézdívásárhelyi csempéket. A virágkosárba helyezett szimmetrikus csokrok és koszorúk mellett az 1850-es évektől az aszimmetria játékát is alkalmazták a vásárhelyi mesteremberek. (17. kép)

A megye másik nagy jelentőségű kályhacsempét gyártó központja Magyarhermány volt. Ebben az erdővidéki, valamikor Udvarhelyszékhez tartozó helységben, a csíkokban kidomborodó-bemélyedő, hullámzó (hornyolt) felületű, apró virágmintás csempék készültek a legnagyobb számban. Ezeknek legjellemzőbb ismérve a szív alakú virág, valamint a két szirmú tulipán.

Végezetül még a háromszéki **írott tojásokról** kell néhány szót ejtenünk. Balázs Márton 19. század végi gyűjtéséből látható, hogy a régi Háromszék számos falujában több színű tojásokat készítettek. A jórészt fekete alapozású, piros, sárga, fehér (és néha zöld) mintázatú tojások elsősorban a felsőháromszéki falvakban voltak közkedveltek. A napjainkban oly ismert bukovinai tojásoktól elsősorban az különíti el e típust, hogy jobbra növényi ornamenseket írtak rájuk. E többszínű tojások jelentős része csupán két díszítőmezőre osztott, és a 3 ágú virágszál nem hosszában, hanem keresztben kerül fel a tojástestre. A legelterjedtebb virágornamens a tojások díszei közt is a tulipán.

A piros alapozású, fehér (és ritkán sárga) írású tojások közül a leghíresebbé vidékünkön az árapataki tojás vált. E jelentős népművészeti faluban nagyon sok tojás minta maradt fenn. Alaptípusnak itt is, akár csak a Gyimesekben, a

cserelapis, valamint a csillag különböző formáit feldolgozó minták számítanak, de a békás, kétfejű sasos díszítmények is közkedveltek.

A magyar néprajzi szakirodalom különösen archaikus elemnek tekinti a veszett utas tojásmintát. Ezt egyes szerzők szerint a halottal eltemették, a rajta lévő minta a halottak lelkének túlvilági útját igyekezett megkönnyíteni. Az árapataki tojásminták közt fellelhető ez a motívum is.

Végezetül néhány szót kell mondanunk a románok tojásírásáról is. A Bodza-vidéken és Nagypatak környékén a románok is gyönyörű tojásokat írnak. Ezek többnyire két színűek. A magyaros mintákkal összehasonlítva ezeket, megállapítható, hogy több a román minták közt az állatábrázolás.

E rövid összefoglaló azt igyekezett tudatosítani, hogy a háromszéki népművészetnek igen jelentős formái és motívumai alakultak ki az idők folyamán. Ezekből jónéhány, a lelkes és nívós felújítási mozgalmaknak köszönhetően, napjainkban is él és variálódik. A teljesség igénye nélkül, talán az erdőfülei és csernátони kopjafakészítést, a csernátони és vargyasi bútorfestést, az árapataki tojásírást és varrottaskészítést emelnénk ki napjaink népművészetéből. Ezek az újabb kezdeményezések egy-egy jelentősebb mai népművész vagy értelmiségi tudatos népnevelő, alkotó tevékenységéhez köthetők. Különösen fontos szerepe van a népművészet továbbéltetése szempontjából a csernátони Haszmann családnak és a vargyasi Sütő családnak (bútorfestés), a vargyasi Máthé Ferenc Ilonkának, a Haszmann családnak, a pávai Barabás Zsombornak, a kovásznai Konnáth Lászlónak és Makó Csabának (fafaragás), az árapataki Lőrincziné Dénes Etelkának (tojásírás, árapataki himzések).

SZŐCSNÉ GAZDA ENIKŐ

HÁROMSZÉK MŰVÉSZETTÖRTÉNETI KÖRKÉPE

A Háromszék a Kárpát Medence délkeleti sarkát foglalja el. A Kárpátok alkotta természetes határvonal mintegy ezer éven keresztül egy történelmi-kulturális törésvonallal esett egybe. A Háromszéki havasokon túl elterülő Moldova már az ortodox világhoz tartozik, ahol a bizánci illetve a török-ottomán hatások érvényesültek a művészetekben, kultúrában. A havasokon túl bizánci stílusú görög-keleti templomok, kolostorok épültek a Háromszéken, alig ötven-száz kilométerrel nyugatabbra már kizárólag román, gótikus templomokat emeltek a középkorban. A legkorábbi írásos emlék, amely ezen építményekkel összefüggésbe hozható a XIII. század elejéről származó adóösszeírás, a pápai tizedjegyzék, amelynek tanúsága szerint a székelyföldi települések nagy része már nagyjából a mai helyén létezett. Olyan plébániákról van szó, amelyekhez természetesen templomok is tartoztak, amelyek már kőből, román stílusban épültek. Ezen épületek egy része gótikus átépítésben maradt ránk. Szerény, kisméretű falusi plébániatemplomokról van szó. A nyugati építészeti stílusok provinciális változatai jelennek meg, amelyek a helyi népművészet elemeivel keverednek. Műemlékeink a vidék társadalmi struktúráját tükrözik, az egyszerű csarnoktemplomok, amelyek esetenként erős védőfallal vannak körülvéve, életképes falusi közösségekről tanúskodnak. Nem találunk ellenben monumentális katedrálisokat, lovagvárakat, kerített városokat. A székely mezővárosok építészete alig tér el a falvakétól. A szakrális építészet változatos emlékei a vidék felekezeti sokszínűségéről emlékeztetnek. Ezen félreeső peremvidék kicsiben megélte az európai szellemi, és vallási kalandok majd mindegyikét. Találunk itt római katolikus templomokat barokk, klasszicista oltárokkal, román kori, és gótikus freskókkal, református és unitárius istenházakat színesen virágzott kazettás mennyezetekkel, karzatokkal, úrasztallal és szószékekkel, görög-katolikus és ortodox fa- és kőtemplomocskákat a keleti rítusra jellemző sajátos berendezéssel stb.

A székely társadalom sajátosságaira világít rá a nagy számban fennmaradt kismanesi kúriák megléte éppúgy, mint a nagyszabású főúri rezidenciák hiánya, nem véletlen, hogy Háromszéket a kúriák földjeként tartják számon. A tölgyfából faragott galambúgos nagykapu, a kismanesi vagy paraszti porták előtt, a székelyek kollektív nemességére „emlékezik”, hiszen a „székelykapu” hajdan Erdélyszerte elterjedt volt a nemesi udvarházaknál. A zsindeleyel fedett meredek lejtésű tetők, fatornácok, a népi építészet megannyi eleme viszont a helyi természeti adottságokból (éghajlat, rendelkezésre álló építőanyag) következik.

Városaink azonban szegényes vásáros helyek maradnak a szász polgárva-

rosokhoz képest, kivételt talán csak Kézdivásárhely képez, amely céhekbe szerveződő iparos és kereskedő lakossága révén kiemelkedik a félig-meddig agrár jellegű oppidumok, mezővárosok köréből, bár a kibontakozó kapitalizmus idején a céhek inkább már visszahúzó erőként működtek. Emiatt városaink mondhatni átmenet nélkül léptek a középkorból a huszadik századba: a faküllős ökörvontatta szekér és a villany világítás egyidejű jelenség volt a századfordulás Sepsiszentgyörgyön. A századelőn lendületet vett urbanizációt derékba törte a két világháború, majd a kommunista diktatúra egészen más mederbe terelte.

A TEMPLOMOK

ROMÁN STÍLUS- XII-XIII. SZÁZAD

Székelyföld, így Háromszék első templomai román stílusban épültek. Viszonylag kevés emlék maradt ránk ebből a korból. Az 1333-beli pápai tizedjegyzékben említett települések akkor már bizonyára létező román stílusú templomai mára nem maradtak fenn, vagy ha igen, akkor erősen átépített formában. Régi, román stílusú építményre enged következtetni a rétyi református szentély félköríves szentélye, a sepsiszaláni református templom háromkaréjos ajtókerete, ám a háromszéki templomépítkezés e korai szakaszáról elsősorban a többé-kevésbé töredékesen fennmaradt középkori freskók tanúskodnak.

Ilyen falfestmények maradtak fel Gelencén, Szacsván, Kilyénben, Kőröspatakon stb. A legteljesebb és legszebb ilyen jellegű emlék a gelencei római katolikus templom belső falát díszíti. Keletkezésüket a 14. század elejére teszik a szakemberek. A templom a 13. században épülhetett, eredetileg félkörív záródású szentéllyel, amely valamivel kisebb volt, mint a jelenlegi gótikus apszis. A gelencei falképekre többek között Huszka József hívta fel a figyelmet a XIX. század végén, és a templom nem utolsósorban e felfedezésnek köszönhetően kerülte el a lebontást. A falfestmények a szentek legendáit (Szent Jakab, Alexandriai Szent Katalin, Szent László), az Újtestamentum egyes jelenetei (Utolsó Vacsora, Krisztus Pilátus előtt, Krisztus ostorozása, Keresztrefeszítés) jelenítik meg. Erdélyi viszonylatban a gelencei a legteljesebben fennmaradt Szent László legenda ábrázolás. (18. kép) A kun vitéz és László király küzdelmének története a templom nyugati falán a passió jelenetei fölötti regiszterben bontakozik ki a következő sorrendben: 1. Szent László fogadalma 2. Indulás a harcba 3. Az ütközet 4. A kun üldözése 5. A párviadal 6. A kun lefejezése. Az északi fal Szent László legendája, és az alatta ezzel párhuzamosan futó Passió képeinek mestere a szakemberek feltételezése szerint ugyanaz a személy volt. A nyugati falon töredékesen fennmaradt Szent Jakab legenda más technikával készült, más mester által, míg a déli fal szintén töredékes Utolsó Ítélete, valamint a Szent Katalin legenda

egy harmadik kéz műve. Ez utóbbi már gótikus stílusjegyeivel, francia hatásról tanúskodó vonalvezetésével vonja magára figyelmünket.

A nemrégiben felújított kilyéni unitárius templom falain szintén a Szent László legenda jeleneteivel találkozunk, akárcsak a szacsvai református templomban. A kőröspataki római katolikus templom félköríves apszisában is középkori falképeket rejtegetett a vakolat. A maksai református templom falfestményeit már csak Huszka József akvarellmásolatai nyomán ismerjük.

A gelencei templom déli falának freskói már egyértelműen a gótika elemeit hordozzák, talán a vidék legkorábbi gótikus művészeti emlékeinek tekinthetjük.

A GÓTIKA

A korai román kori plébániatemplomok legtöbbjét a XV. század folyamán vagy legkésőbb a XVI. század elején átépítették. A fő cél az épületek befogadóképességének megnövelése volt, ennek érdekében legtöbbször a félköríves román kori apszist bővítették ki a hajó szélességére meghagyva a hajó régi falait. A kisméretű, résszerű román ablakokat befalazták, és új, csúcsívben záródó, és természetesen nagyobb méretű ablakokat nyitottak. Így történt a kilyéni, ma unitárius templom esetében is, ahol a régi, román kori ablakok a restaurátorok munkája nyomán újra napvilágra kerültek, akárcsak a velük körülbelül egyidős falfestmények. Ebben a korban is díszítették festéssel a falakat. Dálnokon, például, latin nyelvű, gótikus karakterekkel festett felirat emlékeztet a templom XVI. század elején történt átépítésére, de gótikus stílus elsősorban a kőfaragványok, ablak-, ajtókeretek, gyámkövek, szentségtartó fülkék révén van jelen. Igen gazdag gótikus építészeti részletekben Kézdiszentlélek római-katolikus temploma. Az épület méretei rangos középkori településre utalnak. A templom mai formáját többszöri átépítés, felújítás után nyerte el, de öt mérműves csúcsíves ablakával, támpilléreivel megőrizte gótikus külsejét, középkori levegőjét, bár a hajdani gótikus boltozatát barokk boltozatra cserélték a XVIII. században. Érintetlenül maradt ellenben a színvonalasan faragott gótikus szentségtartó fülke, amelyet méltán tartunk a megye egyik legszebb gótikus faragványának. Gelencén a XV. század végén felépült szentély gótikus boltozata szerencsére fennmaradt eredeti formájában. Itt is megtaláljuk a mérműves ablakokat, valamint a szentlélekinél szerényebb kivitelezésű szentségtartófülkét. A boltívek elnagyoltan emberfej alakúra faragott gyámkövekre támaszkodnak.

A nemrégiben felújított sepsikilyéni unitárius templom szintén a XV. században nyerte el mai alakját, bár a templomhajó rézsűs ablakai, valamint a belső falakon feltárt freskók azt bizonyítják, hogy a település első temploma még román stílusban épült. Itt is a korábbi szentélyt bővítették ki a hajó szélességére, a román kori ablakokat elfalazták és a hajó déli falán új csúcsíves kökerettel kialakított bejáratot nyitottak. A kilyéni gótikus ajtókeret külön érde-

kessége, hogy az átépítés évét is belevésték a kőfaragó mesterek. Itt boltozat helyett a XIX. század elején készült lapos, kazetták által tagolt és festett deszkamennyezet fedi a templom fedéjét úgy a hajót, mint a szentélyt. (19–20. kép)

A kilyéni templomtól alig néhány kilométernyire a megye székhelyének város fölé emelkedő, impozáns református vártemploma szintén jelentős emléke a gótikának. Figyelemre méltó az erős, ovális védőfallal körülvevett erődített templom szentélyének sűrű szövésű, késő gótikus hálóboltozata. Itt is megtaláljuk az emberfejet mintázó gyámköveket. Késő gótikus boltozat fedi az erdővidéki Nagyajta unitárius vártemplomának szentélyét is. Itt is akárcsak Szentgyörgyön, egykor a hajót is hasonló boltozat fedte, azonban a többszöri földindulások végzetesen megrongálták őket. (21. kép) Nagyajtán a boltozást végző palléroknak még arra is volt gondjuk, hogy a hajdani gótikus boltozat bordázatát imitáló stukkóval díszítsék az egyszerű dongaboltozatot. Több gótikus boltozat sajnos nem maradt fent Háromszéken. Bölön középkori templomát a XIX. század végén teljesen újjáépítették, de a legtöbb esetben a földrengések, és egyéb viszontagságok tették szükségessé a templomok átépítését. A zabolai református egyház így is egyik legszebb gótikus emlékünk. Már nyoma sincs az impozáns középkori épület gótikus boltozatának, azonban számos mérműves ablak, a támpillérekkel erősített sokszögzáródású szentély, a kő ajtókeretek árulkodnak a XV. századi építkezésekről. Több középkori templomunknál, mint Eszterháson, Bélafehérváron, Lemhényben, Gidófalván, Bodokon, Nyújtódon már csak néhány, sokszor utólagosan feltárt ajtó-, ablakkeret, vagy más építészeti részlet tanúskodik a középkori mesterek munkájáról. (22–23. kép)

A Háromszéken tevékenykedő kőfaragók keze nyoma tehát számos régi templomban fellelhető. Ezeket a munkákat egyszerűség jellemzi, mondhatni a gótikus formanyelvnek csupán az alapszókincsét használják, ritka a figurális, növényi ornamentika, viszont az emberábrázolás példáival, ha a falfestményeknél sokkal primitívebb formában is, számos helyen találkozni, így Kézdi-szentléleken, Gelencén, Sepsiszentgyörgyön.

Az egyszerű kivitelezés, mértéktartó díszítettség érthetővé válik, ha figyelembe vesszük ezen építmények kettős funkcióját: a közösség ünnepi együttlétének, a liturgiának helyszínei, de ugyanakkor védelmi szerepet is betöltenek, olyan erődítmények, amelyek védelmében a falu népe átvészelhette az esetleges támadásokat. Háromszék az erődített templomok hazája Székelyföldön. Itt építették a legnagyobb számban ezeket vész esetén menedékkül szolgáló építményeket, amelyeket a korabeli írott források hol kastélynak, hol egyszerű kerítéseknek neveznek. Szamosközy István, a XVII. század elejének humanista műveltségű krónikáírója elmarasztalja a székelyeket, hogy bárdolatlan bolondságból azt hiszik, hogy gyávaság kőfalak közé zárni magukat, és ezért, a szokással ellentétben nem építenek maguk és vagyonuk megoltalmazására várakat. Szamosközy szemrehányásai a székelyek irányában erősen eltúlzottak, hiszen ebben az időben már számos kőfallal erősített templom állt Székelyföldön.

dön, amint az az 1603-ban lezajlott dési országgyűlés vitáiból is kiderül. A székely küldöttek ugyanis kifogást emelnek a marosvásárhelyi polgárok által építeni kezdett vár ellen, amelyre az utóbbiak azzal érvelnek, hogy „lám Háromszéken is sok kastély van, és azt mért nem hányátok el?” Háromszéken feltehetően a XV. századtól kezdődően veszik körbe lőrészekkel áttört kőfallal a templomokat. Ezek kezdetben ovális alaprajzú, nem túl magas védfalak; közül némelyeket később több bástyával ellátott erősséggé építenek át. A fallal övezett templomnak rendszerint egyetlen harangtornya van, amely a kapubástya szerepét is magába foglalja. A zabolai református templom falának párkány alatti részét pillérekre támaszkodó ívsor tagolja. Ugyanígy ívsor figyelhető meg Esztelnek római katolikus, és Sepsiszentgyörgy református vártemplomainál. Avatatlan szem számára dekoratív elemnek tűnhet, de a más megyékben, főleg az egykor szászok lakta településeken fellelhető analógiák alapján nyilvánvaló, hogy itt egy védelmi emelet maradványairól van szó. Valamikor ezeket az emeletet visszabontották, de például a székelyderzsi erődtemplom példája alapján tudjuk, hogy az ívsor fölött egykor lőrészek nyíltak, így maga a templomépület is a védelmi rendszer részét képezte. Nagyjátán hiányzik a pillérekre és konzolokra támaszkodó erősített mellvéd, azonban a szentély és a hajó fölött itt is lőrészekkel áttört emelet húzódik. A várfalakon ácsolt vívófolyosók futottak körbe, a szurokontók és lőrészek magasságában. Sepsiszentgyörgyön a református vártemplom ovális védőfalához a kaputoronnyal átellenben kisméretű bástyát is ragasztottak, máshol, például Zabolán és Gidófalván, csak a harangtorony-kapubástya emelkedik ki az együttesből. A falak magassága változó. Zabolán ma négy-öt méteres falak veszik körül a gótikus templomot. Ezek egykor sokkal magasabbak voltak, de mivel védelmi funkciójukat elvesztették, a földrengések által megrongált várfalat már nem építették újjá, hanem visszabontották a mai magasságig. Sepsiszentgyörgyön a XX. századi felújítások alkalmával igyekeztek eredeti méreteiben újjáépíteni a várat.

BÁSTYÁS VÁRAK

Az 1603-as dési országgyűlés székely küldöttei által erős túlzással kisdud kerítéseknek nevezett várfalak nem mindig bizonyultak kellőképpen biztonságosnak, éppen ezért a XVII. század elején több háromszéki templomvárat is új védfalakkal és ún. „olaszfokos” bástyákkal erősítettek meg. Illyefalván a sepsiszentgyörgyihez hasonló vár állott, amihez 1612 után egy sokszög alaprajzú, olaszbástyás külső védelmi gyűrűt építettek, így a templomot már kettős várfal védte. Még ez a nagyon erős vár sem tudta megvédeni 1658-ban a falai mögé szorult illyefalvi és környékbeli lakosságot, a török és tatár vegyes sereg haragjától. A tragikus eseményeket korabeli vers örökítette meg, amelyből az derül ki, hogy az ostromlók csak cselhez folyamodva vehették be az erősséget. (24. kép)

A bölöni unitárius erődtemplom védelmében a község és a környező falvak népe sikeresen tudott ellenállni 1612-ban a Báthori Gábor ellen fellázadt brassói szászok ostromának. Mégis az ostromot követő években, talán éppen a rombolást kijavítandó tovább bővítették és erősítették a kastélyt. Az ovális várfalat, amely a XV. században épülhetett, és amely a kaputornyon kívül egy védőtoronnyal is rendelkezett, még két védőtoronnyal toldották meg, így a bölöni vár érdekes átmenet a korábbi ovális alaprajzú kaputornyos templomvár és az új, sokszög alaprajzú, bástyás, reneszánsz jellegű erődítmények között. 1690-ban ismét a várfalak közé szorul a falu népe a Thököly vezette hadaktól tartva, és ebből az alkalomból egy úgynevezett *constitutio*-t szövegeznek meg, amely szabályozza a várba menekült lakosság életét a megváltozott körülmények között a veszély elvonulásáig. (25. kép)

A Sepsiszentgyörgy szomszédságában fekvő Árkoson épült fel az az ún. reneszánsz típusú templomvárak egyik legszebb példája. Az épület alaprajza a nagyváradi fejedelmi palotához hasonlatos. Az árkosi vár öt védőtoronnyal rendelkezik, amelyből az egyik hajdan kapu-, a XIX. század elejétől harangtoronyként szolgál. Ezen kívül két ötszögű, és egy négyszögű bástya emelkedik a vár sarkain. Az egykori vívófolyosóknak, vagy gyilokjáróknak ma már csak a nyomait találjuk. Bizonyára az árkosi vár is ért meg viszontagságos napokat, 1658-ban a környék összes templomvárát feldúlták, feltételezzük, hogy az árkosi sem maradt ki ebből, noha nem maradtak fenn erre vonatkozó írott dokumentumok. (26. kép)

Az erdővidéki Nagyajta unitárius vártemploma rendhagyó módon paralellogramma alaprajzzal, két sarok- és egy kaputoronnyal épült. A védőtoronyok olaszbástya típusúak, hegyesszögben találkozó falakkal, lappanccsal zárható lőrésekkel. Az egyik elfalazott kapu szemöldökgerendáján 1622-es évszám olvasható, mindezek arra engednek következtetni, hogy a vár a XVII. század elején épült, noha a védőfalak szuroköntői a XV. századra jellemző formát mutatnak.

A vár a XVIII. századtól kezdődően elvesztette védelmi funkcióját, de főlegessé nem vált, hiszen a falubeliek a vár bástyáiban, és az udvarban kialakított kamrákban tárolták a gabonájukat még a XX. század elején is. Az 1789-ben megejtett vizitáció Nagyajtán elrendeli a vár udvarában fából összerótt kamrák lebontását a tűzveszély elhárítása végett, és kőből építendő kamrákat javasol, de csakis a várfal mentén. Illyefalván azonban még a század eleji fotókon is láthatók a deszkafedeles fa építmények, amelyekben gabonát, szalonnát tartottak. Árkoson a bástyákban fennmaradt vesszőfonatos szuszékok árulkodnak arról, hogy egykor terményeket tároltak itt.

Rendhagyó módon építették vártemplomukat a kézdiszentlélekiek. A középkori gótikus templomot egy szabályos, szimmetrikus alaprajzú, viszonylag alacsony és nem túl vastag falú erődítmény veszi körül. Minden jel arra mutat, hogy a fennebb említetteknél később, a XVII. század végén, esetleg a XVIII.

század elején épülhetett. Sok vitára ad alkalmat annak eldöntése, hogy az ollós barokk erődök avagy valamely reneszánsz koncepció tekinthető a szentléleki templomvár előképének. Az építmény azt a benyomást kelti, hogy az esztétikai szempontok fontosabbak voltak építtető számára, mint a hadászatiak. Hengeres védőtornyai szimmetrikusan helyezkednek el, és kúp formájú, zsindelellyel fedett tető borítja őket. Két bástya fogja közre a bejáratot. (27. kép)

Kézdiszentlélektől nem messze található a lemhényi római katolikus vártemplom, amely korban is közel állhat hozzá, hiszen a középkori, de barokk köntöst kapott egyházat itt is viszonylag vékony, és átlagosan 4 méter magas fal övezi, amelyet két félkör alaprajzú védőtornyos erősít. A barokk hagymakupolát viselő kaputorony alsó szintje régebbi lehet emezeknél.

A két utóbbi templomvár a legkésőbbi ilyen jellegű építmény, a továbbiakban már nem építettek várfalakat a templomok köré, sőt sok helyütt a meglévőket is elbontották, alacsonyabbá alakították, vagy éppen a többrendbeli földrengések pusztították el őket. (28. kép)

A TEMPLOMOK BERENDEZÉSE

Középkori templomaink berendezését csak elméletileg tudjuk rekonstruálni, még az olyan szinte érintetlen formában fennmaradt műemlékeknél is, mint a gelencei római katolikus templom, amelynek legrégebbi fa berendezési tárgyai a XVII. században keletkeztek. A szomszédos szász, vagy csíki templomokkal ellentétben, nem maradt ránk egyetlen XVI. századi vagy korábbi szárnyasoltár vagy madonnaszobor sem. A gyakori háborús dúlásokon kívül ennek bizonyára a reformáció lehet az oka. Bár a Szentföldnek is nevezett Felsőháromszék falvai katolikusok maradtak, elképzelhető, hogy itt is végigsöpört a reformáció hulláma, anélkül azonban, hogy gyökeret tudott volna eresztetni. Tény, hogy a felsőháromszéki templomok legrégebbi berendezései tárgyai is a XVII. századból valók. Román kori templomainkból csak falrészletek maradtak fenn, esetenként XV. századnál korábbi freskók díszítették ezeket. Feltehetően, hogy a román stílusú templomok hajóját lapos deszkamennyezet fedte. Hogy ez festett volt-e, s ha igen, hogyan nézett ki, nem tudhatjuk. A lapos, kazettákra osztott deszkafödém azonban sokáig, egészen a XIX. század kedvelt maradt, lévén tetszetős és viszonylag olcsó.

A gelencei műemléktemplom hajója bizonyára már eleve lapos deszkamennyezettel épült. A mostani mennyezet azonban, feliratos kazettái szerint, Bethlen Gábor uralkodásának idején, 1628-ban készült, és erdélyi viszonylatban az egyik legkorábbi ilyen emlékünknél. Egyes kazetták címerszerű ábrázolásai, korona, szarvas stb arra lehetne következtetni, hogy brassói asztalosmester munkájával állunk szemben, bár ezek a szimbólumok lehetnek pusztán dekoratív elemek is. A gelencei templom azon ritka példák közé tartozik, amelyeknek

minden berendezési tárgya műemlék jellegű. A Szent Imrének szentelt főoltárt a XVIII. század második felében készítették, és a korszak egyik legnívósabb emléke vidékünkön. A templom karzata XVII. században készült, és a XVIII. században a főoltár készítésével egyidőben átfestették. Figyelemreméltó még a szentélyben a sekrestye bejárata mellett elhelyezett stallum, amely nem sokkal később, 1646-ban készült.

A nyugati és északi falak mentén húzódó karzat XVIII. századi, szenteket ábrázoló barokk festményeivel hívja magára a figyelmet, ennek ellenére ez is a XVII. században, a kazettás mennyezettel egyidőben került a templomba, és hasonló stílusban volt kifestve. 1766-ban (új) orgonát helyeztek el rajta, és ehhez kibővítették, átfestették a régi karzatosat. (29–30. kép)

A berendezés barokk formavilág által dominált képét a szentélyben méltóképpen egészíti ki az 1765-ös datálású főoltár.

A katolikus szentföld templomaiban néhány értékes XVII. századi korai barokk oltár látható. A legnevesebb talán a kézdiszentléleki főoltár. Ez háromszintes, 1685-ben készült, és a korai barokk oltárépítészet jellegzetes sítluselemeit vonultatja fel, angyalfejek, ún. fülkagyilós faragványok, indázatok díszítik. Ugyanitt szintén XVII. századbeli, de kevésbé díszes mellékoltárt is találunk. Kézdiszentkereszt, régebbi nevén Polyán templomának főoltára a korszak egyik legfigyelemreméltóbb emléke. XVII. században készült kora barokk oltárt. Kézdimartonoson is, amely a csíkszentimrei főoltár párdarabja. A Székely Nemzeti Múzeum Zaboláról származó gazdagon faragott XVII. századi oltárt őriz. (31. kép)

Háromszék református és unitárius templomai gazdagok régi festett és faragott templomi bútorokban, kazettás mennyezetekben, de meg kell említenünk azokat a késő reneszánsz ízlésű, faragott sírköveket és kő szószékeket is, amelyek főként a XVII–XVIII. századból maradtak ránk. Alsócsernáton református templomának 1700-ban készült szószéke pazar faragásával hívja magára a figyelmet. Ugyanitt található a Damokosok 1600-ból származó reneszánsz síremléke. A templomi padok virágzott mellvédjei a XVIII. századbeli asztalosmunkák, és mértéktartó eleganciájukkal tűnnek ki. A csernátoninál kevésbé díszes a nagyajtai unitárius templom 1710-ban épített szószéke. A sepsiszentgyörgyi templom a helybeli református egyház egyik fő patrónusának Daczó Ferenc 1602-es, a csernátoni Damokos síremlékhez hasonló sírkövét őriz. (32. kép) A sírköveket a család kőbe faragott címerai díszítik, többnyire latin nyelvű felirattal. A sepsiszentgyörgyi templomban hiába keressük a virágzott karzatmellvédeket, vagy a festett kazettás mennyezetet, ellenben itt található a megye talán legrégebbi asztalos munkája, nevezetesen a déli bejáró korai reneszánsz ajtókeretében elhelyezett gazdagon faragott reneszánsz jellegű tölgyfa ajtó.

Sokhelyütt a festett mennyezetet, karzatokat, padmellvédeket a későbbiekben egyszínűre festették át így az eredeti virágozást eltüntették. A zabolai református templom ellenben szerencsés példája a régi berendezéseit jól

megőrző templomnak, így protestáns párdarabja a gelencei katolikus műemléktemplomnak, ahol a katolikus liturgikus tér jellegzetes XVII–XVIII. századi tárgyi emlékeit szemlélhetjük meg. Zabolán a hajó valamint a szentély mennyezete festett kazettás deszkamennyezet, amely 1772-ben készült Tholdi Ádám özvegye Teleki Krisztina és fia Tholdi Zsigmond költségén. Ugyanekkor, és ugyanazon kurátorok pénzén készültek a templomi padok, az új szószék, a karzat, a faragott ajtók. A szentély mennyezetének kazettái méretükben, szín- és motívumvilágukban eltérnek a hajó mennyezetének kazettáitól. A szentélyt már 1759-ban ellátták kazettás mennyezzel, mivel azonban ennek a festése megfakult, 1772-ben az egész mennyezetet újrarápították. A zabolai templom mennyezete 98 kazettából áll, alkotója nevét nem ismerjük. A hajóbeli kazetták alapszíne sötétzöld, a szentélybelieké pedig fehér és fekete. A négyszög alakú, növényi ornamentikájú kazetták ritmusát, középen a mennyezet síkjából kiugró sokszögű tábla töri meg. Ezen a táblán az építésre és az építtetőre vonatkozó felirat látható, közepén pedig egy elnagyolt arckép van megfestve, amely lehet esetleg az egyig támogató portréja is. A diadalív fölött a mennyezet síkjára merőlegesen másik feliratos barokkos vonalú deszkalap van elhelyezve, latin-magyar felirata a következő: DEO TR/ JUNO ANN/ O 1772/ DIEBUS A/ UGUSTI/ CSINÁL/ TATOT. (33. kép)

A barátosi református templom mennyezete az 1920-as évektől a Székely Nemzeti Múzeum épületét ékesíti. A népies reneszánsz és barokk elemeket keverő mennyezet 1760-ban készült. (34. kép)

Változatos levél és virágdíszítésével, nemes vonalvezetésével, gazdag színvilágával kiemelkedik a kis szacsvai református templom 1761-ben készült mennyezete. (35. kép)

Föltétlenül említést érdemel Feldoboly református temploma, amely mai, barokk arculatát a XVIII. században nyerte el, de ekkor készült bútorzatának nagy része, valamint a festett deszkamennyezete (1773), amely egyedülálló módon, nem kazettákra van osztva, hanem barokk stukkódíszít imitál fa rátéteivel. Úgy a mennyezet, mint a vele egykorú padok később sajnos átfestésre kerültek. A templom belső képét empire orgona, és 1802-ben készült, népies empire festésű karzat, és szószékkorona egészíti ki.

A köpeci református templomának mennyezete azon kevesek közé tartozik, amelyek készítőinek a nevét is ismerjük: Asztalos József festette 1767-ban.

Külön meg kell említenünk a háromszéki görög keleti templomokat, mint a helyi egyházművészet sajátos színfoltját. A legkorábbi román templomok fából épültek, ilyen kisméretű, egyszerű fatemplom maradt fenn Zabolán, Papolcon, Zágónban. A ma meglévő kőtemplomok a XVIII. Században, vagy később épültek. A kézdivásárhelyi kantabeli görög keleti templom a hívek adományából 1781–83-ban épült fel. Külső megjelenésében rusztikus barokk épület, szembetűnő vonása, hogy a torony nem rendelkezik hangablakkal: a közösség

harang a templom mellett álló haranglábon szólt. Megközelítőleg egyidőben épült a berecki ortodox templom is, amely görög kereszt alaprajzával, hangablakos tornyával tér el az előbbitől. Külsőjére nézve ez is barokk hatású épület. Ugyanez áll a nagypataki ortodox templomra is. A sepsiszentgyörgyi volt görög katolikus templom a XIX. század hetvenes éveiben épült, az újkori felújításokkal részben elveszítette eredeti arculatát.

KASTÉLYOK-UDVARHÁZAK

Nem véletlen, hogy középkori műemlékeink szinte kivétel nélkül egyházi jellegű építmények, templomok vagy ezekhez tartozó védőfalak, tornyok. A kőből épült templomokkal ellentétben, Háromszéken, akárcsak Székelyföld más tájain, a lakóházak nagy része fából épült, és így jobban ki volt téve az időjárás viszontagságainak, a tűzvészeknek és egyéb romboló tényezőknek. Legrégebbi civil műemlékeink nagy többsége tehát a XVII–XVIII. században emelt épület.

Míg a templomokat szinte kizárólag kőből építették, a lakóházak építőanyaga elsősorban a fa volt. Csak a főrendűek udvarházai épültek kőből és téglából, de fából épült nemesi kúriára is számos példát találtunk, ahogy a középületek (iskolák, parókiák, községházák) is sok esetben fából épültek. Ugyanez áll a székelyföldi városok polgárházaira is, amelyekhez egészen a XIX. század közepéig előszeretettel használták építőanyagként a fát. A középkor végére kialakult alaptípusok általánosan elterjedtek, és csak lassan változnak. Kós Károly sommás összefoglalása szerint: „... az egyrétegű székely nép kiformalta már Székelyföldre való letelepedésének első két századában a maga épületeit fából, templomát kőből és fából. Mindezeket az épületeket jellemzi: alaprajzban a zárttság és egység, felépítésében az egyszerű nagyvonalúság, szinte minden díszítés mellőzése, a szerkezeti szükségesség kihangsúlyozása, a felületek és nyílások viszonyából adódó monumentalitás”.

A vargyasi unitárius Daniel család Vargyason és Olaszteleken építtetett magának udvarházat. Vargyasi udvarházuk többszöri átalakítás során valóságos kastéllá bővült, és a történelmi stílusok szinte mindegyike nyomott hagyott rajta a reneszánszsal kezdődően. Az udvarházak története legtöbbször hűen tükrözi a vidék mozgalmas történelmét. A Danielek vargyasi udvarházát több ízben háborús rombolások után építették újra, 1661-ben és a Rákóczi féle szabadságharc idején is feldúlták a birtokot.

Az épület előtörténete valószínűleg a XVI. századra nyúlik vissza. Egy 1661-ben kelt összeírás két házzal rendelkező udvarházról ad hírt. A reneszánsz építészeti emlékeket a későbbiek során, nem eredeti helyükre helyezték vissza. A legjellemzőbb példa a kastély főbejárójáé, amelyet az 1797-ben Daniel Elek

által végbevitt késő barokk átalakítás során alakítottak ki különböző korszakok faragott köveiből: a késő reneszánsz loggia akantuszleveles oszlopaiból, illetve egy korábbi reneszánsz ablak fejjel lefele beépített szemöldökkövéből.

A kastély arculatát a XX. század harmincas éveig folyamatos átalakítások bővítések, toldások alakították. Legmeghatározóbb elemei az épületegyüttesnek a késő reneszánsz loggia, amely a XVI. század végén, esetleg a XVIII. század elején készülhetett el, a loggiát közrefogó 1797-ből való, két háromkaréjos barokk oromfallal kiképzett kiugró (rizalit), a saroktornyos palotaszárny, no meg a számos faragott kő részlet, címer, felirat. Az udvari oldalon 1937-ben Keöpeczi Sebestyén József tervei alapján kétszintes neoreneszánsz tornáccal toldották meg az épületet. (36–37. kép)

A Daniel család Olaszteleken is udvarral bírt. Azon a helyen, ahol a kúria áll egykor várfallal körülvett kastély állhatott, de ennek már Orbán Balázs is csak a romjait szemlélhette. A mai kúria első szintje az udvar felőli bejárat reneszánsz ajtókeret feliratának tanúsága szerint 1649-ben épülhetett. 1669-ben egy emelettel toldották meg az épületet. Az emeletes kastély vagy udvarház meglehetősen ritka Háromszéken. Emeletes épület még a Zabolai Mikes kastély, félemelettel rendelkezik a Kálnokiak miklósvári kastélya. Az olaszteleki udvarház számos átalakítás nyomán nyerte el ma látható meglehetősen eklektikus arculatát. Épen fennmaradt színvonalas XVII. századi faragványai, jelesen az oszlopos, timpanonos Daniel címer a homlokzat egykori kapuja fölé befalazva 1669-ből, valamint az ezzel egykorú fogsoros ajtó- ablakkeret, a vidék késő reneszánsz építészetének jelentős műemlékévé avatják. (38. kép)

A vargyasi és olaszteleki építkezésekkel nagyjából egyidőben a közeli Miklósváron a Kálnokiak kezdtek udvarház építéséhez. A munkálatok 1648-ban kezdődnek el, és a század végére nagyobbára már készen áll a közepes méretű, erődített udvarház. Jellegetesen XVII. századi elemei az épületnek, az erős, földszinten lőrésekkel ellátott sokszögű, bástyaszerű szárnyak, a reneszánsz kiserkély, és a részben épen, részben töredékekben fennmaradt faragott ajtókeretek. Itt is többrendbeli átépítések alakították ki a műemlék mai képét. (39. kép)

Altörja a főrendű Apor család fészke. Az Aporok bírták a Bálványos váraként ismert, ma romos állapotban látható erősséget. Ezt a nehezen megközelíthető helyen lakóhelyet cserélték a XVI–XVII. század a az altörjai udvarházra. Az épületet a XVII. században újjáépítették, ebből a korból maradtak ránk legrégebbi építészeti emlékei. A mai kúria főként a Petki István és neje Sükösdi Erzsébet, majd az Apor István által végeztetett építkezések nyomán nyerte el mai arcát. Ezekről az építkezésekről tanúskodnak az 1693-as évszámmal valamint Apor István és Farkas Zsuzsanna iniciáléival ellátott ajtókeretek. A boltozott helyiségek fényét korabeli stukkódíszek emelik. (40. kép)

Elmondhatjuk, hogy bár gyakorlatilag egyetlen XVII. századi kastély vagy udvarház sem maradt fenn eredeti formájában, az ebből a korszakból ránk ma-

radt, viszonylag nagy számú és kialakításukban igényes építészeti részletek arra utalnak, hogy az erdélyi későreneszánsz építészet jelentős provinciális központja volt Háromszék. Az épületek a helyi hagyományok, és az idegen mesterek tudását ötvözik.

Háromszék főkapitányának Basa Tamásnak Zabolai kúriáját ma már csak az Orbán Balázs felvétele alapján készült metszetről ismerjük. A hajdan fényes épületnek egyetlen építészeti eleme maradt fenn, a volutás, oszlopos reneszánsz ajtókeret, amelyet jelenleg a Székely Nemzeti Múzeum őriz. Az ajtókeret gazdag és igényes kialakításával a korszak egyik kiemelkedő művészeti emléke, és következtetni enged az udvarház egykori fényére is. A Székelyföld leírásában közölt ábrázoláson egy árkádíves kiugró tornác látható, tehát egy klasszikusnak sőt tipikusnak tekinthető formát ismerhetünk fel benne. A kúriát 1680-ban Bethlen Miklós, ki neje Kun Ilona révén örökölte, ő javíttatta és bővítette. Bethlen Miklós köztudomásúan nagy tisztelője volt az építőművészetnek, saját maga tervezte bethlenszentmiklósi pompás kastélyát. Éppen ezért sok kutató magától értetődőnek tekinti, hogy a háromszéki kiugró kósáríves tornáccal épített kúriák gondolata is tőle származik, és hogy minden ilyen formára vett udvarház a zabolai mintát utánozza. Erre kézzel fogható bizonyíték természetesen nem áll rendelkezésünkre.

Ennek ellenére nyugton állíthatjuk: Háromszék a kiugró tornácos kúriák hazája, hiszen itt épültek a legnagyobb számban, itt találjuk a legszebb példáit. Többségük azonban már a XVIII. század terméke, és barokk stílusjegyeket ötvöz helyi hagyományokkal, mint a csernátoni Damokos és Bernád kúriák, a cofalvi Veress udvarház, az uzoni, Újvárossy, a teleki Horváth kúria stb. Sajnos e kúriatípus reprezentatív példányaiból sokat már csak régi fotók, rajzok alapján ismerünk, így a ma már nem létező uzoni Kispál udvarházat is, amely portikusának barokk ívelésével, magas, zindely héjazató tetejével a barokk minták és a népi építészeti elemek elegyítésének jellegzetes példája volt. Vagy említhetjük a hasonló sorsra jutott kisborosnyói Tompa udvarházat, amely egyik legreprezentatívabb emléke volt a népi építészet jegyeit magán viselő nemesi kúriáknak.

Az említett kúriatípus talán legmonumentálisabb példái az uzoni Béli–Mikes kastély, valamint az erdőfülei Boda udvarház. (41–42. kép) Előbbi építéstörténetének rekonstruálása nem könnyű feladat, s bár egy korábbi felvételen még látható, de azóta megsemmisült pártázatos fal alapján XVII. századnak is vélhetnénk, a mai épület csupán a XVIII. századra utaló elemeket vonultat fel: középen kiugró árkádíves téglából falazott törpepilléres tornácot, boltozott, stukkódíszes mennyezetű szobákat. Impozáns tornáca bizonyára példaértékű volt a környékbeli nemesi kúriák számára is. Az istállókkal, gabonással, és az azokat összekötő pártázatos kőfallal az udvarház hajdan hangulatos barokk épületegyüttest alkotott. A huszadik század közepén történt szerencsétlen átalakítások sajnos sokat rontottak az összképen.

Az erdőfülei Boda udvarház magas, dupla oromfalas tetejével árkádos tornácával hívja fel a figyelmünket. A XIX. század elején felújított épület egyik ablakkeretébe az 1713-as évszám van bevésvé. A sepsiszentgyörgyi Daczó kúria barokk oromfalú, árkádos tornácával, dupla, zsindeyhéjazatú tetejével a háromszéki kúriatípus egyik legjellegzetesebb képviselője volt. Sajnos ma már csak régi felvételekről, Orbán Balázs beszámolójából nyerhetünk képet róla.

A XVIII. század végén keletkező kúriák között meg kell említenünk az Illyefalvi Bakó házat, amely esetében a barokkos ívelésű oromzat a tornácról, vidékünkön rendhagyónak számító módon, átkerül az oromfalas homlokzatra, ahol az utcára néző két ablakot rokokó jellegű vakolatdísz keretezi.

A XIX. első felében tovább folytatódott a középen kiugró tornácos kúriák divatja, épp csak a stílus, a díszítésmód változott. Az 1820 táján épült uzoni Újvárossy kúria tornácát még barokkos oromfal koronázza, a vele körülbelül egykorú Antos kúria árkádai már egyszerű háromszög alakú timpanont tartanak. A klasszicizmus és az empire ízlés lassan leváltja a barokk és rokokó formákat. A korszak legjelentősebb alkotásai a tamásfalvi Thury, az illyefalvi Séra udvarházak, (43. kép) valamint az oltszemi Mikó kastély. A Thury kúrián teljesebb ki az empire ízlés. Eredeti homlokzati megoldásával úttörő alkotás. Nincs kiugró tornáca, csak a homlokzat falából középen, valamint kétoldalt enyhén kiemelkedő rizalitok, és a vakolatból kialakított pilaszterek tagolják az épület főhomlokzatát. Már abban is újszerű az egyemeletes épület, hogy vakolatdíszekkel gazdagon ellátott homlokzata az utca vonalára van építve, nem az udvar mélyén foglal helyet.

Az oltszemi Mikó kastély valódi kultúrtörténeti kuriózum. Amint arra Bugár Mészáros Károly felhívta a figyelmet, maga az épület a párizsi Elysée palotával mutat több rokon vonást. Ez utóbbi palota egy időben Napóleon párizsi rezidenciája volt. Az oltszemi kastély így a historizáló építészet egyik igen korai képviselőjének is tekinthető. Dísztermét, és még négy lakóhelyiség falait 1827-körül falképekkel festették ki, amelyek egy része éppen Napóleon élet-történetét mutatja be.

A régi kúriák, kastélyok berendezéséből szinte semmi nem maradt ránk. A nemesi udvarházakat, főúri kastélyokat a kommunista éra kezdetén nagybárára államosították, tulajdonosaikat deportálták. A berendezési tárgyakat, bútorokat, műkincseket, könyvtárakat széthordták, tönkretették. A századfordulón-századelőn készült fekete-fehér interieur fotókon, kortársak visszaemlékezéseiben, és a korabeli vagyoni-összeírásokon kívül semmilyen más forrás nem áll rendelkezésünkre, hogy a kastélyok berendezését rekonstruáljuk.

Újabban végezett kutatások derítették fényt arra, hogy egyes XVII. századi udvarházak szobáinak falait falfestmények díszítették. Így a ma már romokban heverő zaláni Séra kúria boltozatán virágos reneszánsz ihletésű dekoráció elemei tűntek elő, a szintén XVII. századi Zabolai Mikes kastély belső falain szintén reneszánsz ízü falfestmények kerültek napvilágra. A torjai Apór kú-

ria ablakmélyedéseiben nemrég női alakokat ábrázoló falfestményekre bukkantak. A szobák boltozottak, stukkódíszesek voltak (Torja, Zabola, Uzon, Miklósvár) vagy faragott gerendák által tartott deszkamennyezet fődte őket (Zágon, Kőröspatak, Illyefalva). A faragott gerendákon szinte mindig megtaláljuk a forgórózsa (rozetta) motívumát, és az építés idejére, az építető személyére vonatkozó vésett feliratot. Ezt a gyakorlatot a népi építészet egészen a XX. század elejéig megőrizte.

A Székely Nemzeti Múzeum gyűjteményében őrzik a zabolai Basa kúria néhány XVII. századból való bútordarabját: egy karosszéket, és egy rácsos könyvszekrényt. Előbbi egyszerű, dísztelen, de kényelmes (állítható a támla dőlésszöge) bútordarab, utóbbit kétoldalt faragott rátét díszíti, amely a korabeli oltárok indás, fülkagyló motívumos fêloszlopok egyszerűsített változata. Korabeli összeírásokból tudjuk, hogy a falakat előszeretettel díszítették színes szőnyegekkel, elmaradhatatlan bútordarab volt, a festett, vagy faragott pohárszék, almárium. A csempés kandallók színes mázú habán csempékből, vagy egyszerű mázatlan, vagy egyszínű, a környékbeli fazakasok által készített parasztcsempékből voltak rakva, és fa, vagy faragott kólábakon álltak. Nem ritka a beépített szekrény, amelyet egy faragott, vagy festett tékalap borított. Néhol családi kápolna is tartozott a kastélyhoz, mint például a zabolai Mikes, és a kőröspataki Kálnoki kastély esetében. A zabolai Mikes kápolna kis korabarokk oltára jelenleg a Székely Nemzeti Múzeumban tekinthető meg.

KISNEMESI KÚRIÁK, NÉPI ÉPÍTÉSZET

A háromszéki műemlékek sajátos csoportját alkotják azok a kismemesi kúriák, amelyek a népi építészet jegyeit viselik magukon, és inkább a parasztházakhoz állnak közelebb. Legtöbbjük a XVIII. század végén, a XIX. század elején épült. Ezek az épületek jobbra kőből épültek, gerendás mennyezetűek, és kétosztatúak, azaz két lakóhelyiségből állnak. Bikfalván mai is tucatnyi áll belőlük. A legeredetibb talán az emeletes Simon udvarház, barokk oromfalú kapujával (amely sajnos a kilencvenes években leomlott), törpepilléres udvari tornácaival. A Zsigmond ház már köríves kőkapujával, kétmenetes beosztásával és boltozott, stukkós mennyezetű szobáival emelkedik ki a parasztkúriák közül. Hasonló kismemesi udvarházakat találunk Sepsiszentkirályban is. Adobolyban 1804-ben Vida György „ifju legény” ugyanezen típus fából készült változatát építette meg, szerény méreteken. A Sepsiszentgyörgyhez tartozó Szemerján a Dózsa György utcában áll az 1797-épült Serestély ház, amely csonkakontyos tetejével, apró ablakaival, vastag kőfalával jellegzetes példánya ezen műemlécsopornak. Árkados tornácaival külön színfoltnak számít az 1813-ban épült kilyéni Czakó udvarház.

A fent említett kismemesi kőházak mellett szintén a népi építészettel tart rokonságot a fából épített udvarházak csoportja. A XIX. századot megelőzően a nemesi udvarházak jelentős hányada fából épült. Értelemszerűen kevesebb maradt fenn mára belőlük, mint a szolid építőanyagból rakott kúriákból. A dálnoki Veress ház, amely a legrégebb ilyen jellegű emlék a XX. század derekán semmisült meg. Időben az esztelneki ún. Szacsvai ház következik, amely 1702-ben épült, és a térség egyik legrégebbi épségben fennmaradt faépülete. Az 1858-ban épült uzoni Kádár-Szöke udvarház orsó alakú faoszlopokkal ellátott kiugró tornácával már inkább a kúriát utánzó parasztház példája.

A monumentalitásra törekvő faépítészet jellegzetes példáit figyelhetjük meg ma is Dálnokon, ahol a legértékesebb népi műemlékek már sajnos elenyésztek, vagy jobbik esetben múzeumaink gyűjteményeit gyarapítják.

A felső háromszéki, Kézdivásárhely környéki falvak parasztházai, többnyire boronafallal épültek, sarokereszesen, vagy tornáccal. Gyakori tetőfedő anyag a szalma és a zindely. A csernátoni völgyben szép számmal maradtak fenn régi (sokszor közel kétszáz éves) zindelytetős házak, számuk azonban sajnálatos módon egyre fogy, védelmük gyakorlatilag egyáltalán nincs megoldva. Meglehetősen érintetlen település az erdő alján izoláltan fekvő Futásfalva, ahol a sajátos hangulatú kismemesi kúriák mellett számos régi faház és kapu érdemel figyelmet. Orbaiszék falvainak utcaképet sokhelyütt még ma is a körtornácós faházak határozzák meg. Jellegzetes példa Papolc, ahol a többségükben XX. század első felében épült tornácós házak mellett szép számmal található XIX. századi parasztházak is. Figyelemre méltóak a gazdasági épületek, illetve a gazdaság egyéb épületei is, amelyek rendszerint szintén fából készültek. A lakóépületek mellett általában kisebb sütőház (nyári-konyha) áll. A ház síkjára merőlegesen az udvart két részre osztva épül fel a nagyméretű csűr, amely szénatartó odornak, istállóknak ad helyet. Néhol még felbukkannak az udvarban az előtornácós, gerendából rótt gabonások is. (44–45. kép)

Az erdővidéki Vargyas valóságos népi építészeti rezervátum. A kismemesi udvarházak mellett számos XIX. századi műemlék jellegű parasztház lelhető itt fel. Már Orbán Balázs is kiemelte a nagybaconiak sajátos építkezését. Kőből építették házaikat, akár a közeli szász falvak lakói, de megőrizték a székely házra jellemző sätortetős, tornácós formát. Kőből és téglából rakott kapuk és kerítések egészítik ki a jellegzetes baconi utcaképet, amely sajnos, a sokszor műemléki védeltséget élvező lakóházak lebontásával és átépítésével napjainkban vészesen szegényül. A megye északnyugati csücskében fekvő Felsőrákos népi építészete inkább a szomszédos udvarhelyszéki falvakéval tart rokonságot. Bölön és a tőle délre fekvő, úgynevezett Székföldre falvainak (Hídvég, Árapatak, Erősd) kötött kapus kőházain erős szász hatás érezhető.

VÁROSOK ÉPÍTÉSZETE

Kézdivásárhely 1427-ben emelkedik városi rangra. A XVI. században még közepes nagyságú székelyföldi település, de a következő századokban fejlődésnek indul, hosszú időn át Háromszék legforgalmasabb vásártartó helye, a szék kereskedelmi központja. Az újkor elejére kialakult településszerkezetét a mai napig szinte érintetlenül megőrizte. A város szíve az egykori piactér, ahol a sokadalmakat tartották. A hosszúkás trapéz alakú teret négy oldalról egy-, ritkán kétemeletes kereskedőházak, középületek szegélyezik, egységes utcasort alkotva. Kuriózumnak számít a település egyedi, udvarteres szerkezete. A mellékutcák a piactérről kapualjakból nyílnak, ezek az úgynevezett udvarterek. A főter délnyugati sarkában emelkedik a XVIII. század végén épült református templom. A Főter mai arculata a XX. század elejére alakult ki, és kialakulását nem kis mértékben befolyásolta az 1834-ben bekövetkezett, katasztrofális következményekkel járó tűzvész, amely a főter házainak nagy részét elemészette. Csupán tér nyugati részén álló ún. Veres ház maradt meg hírneműnek a régi Vásárhelyből. A házak nagy része ezt követően épült fel. Az ún. Finta ház, amely közvetlenül a tűzvész után készült el, emeleten húzódó deszkatornácával, még a régi város formáit idézi. Sajnos a hetvenes években lebontották, majd megközelítőleg eredeti formában újjáépítették. Néhány klasszicista ízű homlokzatot leszámítva (régii városháza, ma Céhtörténeti Múzeum), és a főteret az eklektika uralja. A századfordulón néhány reprezentatív középület jelent meg (Vigadó, Takarékpénztár), a régebbi, népi jellegű zsindeletős épületek helyén. A változatos homlokzatképzések mellett külön színfoltot jelentenek az igényesen megmunkált kovácsoltvas erkélyrácsok, amelyek révén a kézdivásárhelyi főter a megye lehangulatósabb városrésze. A tér épületei közül a református templom (1780–82), a Turóczi Mózes ház (1843), A Veres ház (1834 előtt) önállóan is műemlék. Szintén műemlék a főterbe torkolló Apafi utca elején álló rusztikus hangulatú ún. mézeskalácsos ház (1817), amelyet példaértékűen renováltak. A főterétől északra fekvő Kovácsszer, és Degécia városrészekben, hajdan kézművesek laktak. Ez a terület népi jellegű faházai miatt kapott műemléki védettséget. Esztétikailag értékes eleme a városnak a Székely Katonanevelde monumentális klasszicista épülete, és a szintén klasszicista Bíróság. (46–47. kép)

A város főterétől pár percnyi sétával elérhető az 1849 előtt önálló település-ként létező, de a várossal már akkor összenőtt Kanta. Itt alapították a minorita rendi szerzetesek rendházát. A rendház, az egykori gimnázium, a minorita templom, valamint a hozzá tartozó barokk kapu részben a XVIII. században, részben a XIX. század elején épült. (48. kép)

Míg Kézdivásárhely elsősorban kereskedelmi központ volt, addig Sepsiszentgyörgy adminisztratív központjává vált a megyének. Az Olt partján, a Baróti hegység, és a Szépmező találkozásánál fekvő település a XV. század-

ban kapott városi rangot. A szomszédos szabad királyi város, Brassó közelsége azonban gátlólag hatott a város gazdasági kibontakozására. A XIX. középig falusias külsejű mezőváros maradt. A város régi központja a református vártemplom alatti, mai Kálvin tér környékén volt, ahonnan a XIX. század folyamán a település súlypontja áttevődött az új piactér, a mai park környékére. A mintegy tízhektáros piactér köré kezd kiépülni az új városközpont. A XIX. század elején épül fel a klasszicista lábasház, majd 1832-ben a szintén klasszicista Székház, (49. kép) amely a századfordulón eszközölt felújítás során nyerte el mai alakját. Eredeti rendeltetésének megfelelően főhomlokzatának timpanonján Háromszék kör alakú címere látható. Ma a megyei könyvtárnak ad otthont az épület. A park délnyugati sarkában áll a megye első kórháza, amely 1851–53 között épült, és Ferenc József császár nevét viselte.

Orbán Balázsnak az 1860-as években készített felvételén a piactér északkeleti sarkában még egyedül a városházát, a mai színház épületét ismerhetjük fel. A Székely Mikó Kollégium kétemeletes eklektikus épülete 1877-re készül el. A tér északi oldalán a Bazár, vagyis a mai Képtár tornyos épülete 1867–69 között épül fel, Bogen Albert mérnök tervei alapján. Míg a főtér környéke rohamosan fejlődött Gödri Ferenc polgármester modern urbanisztikai koncepciójának megfelelően, a vártemplom környéke megőrizte falusias jellegét. A XX. század elejének modernizációs törekvéseit testesítik meg a dohánygyár európai levegőt árasztó, nagyvonalú szecessziós épülettömbjei. A század első évtizedeiben meghatározó volt a városképre nézve Kós Károly szentgyörgyi tervezői tevékenysége. „Legkóskárolyiasabbra” a Székely Nemzeti Múzeum épülete sikerült, (50. kép) mely épületet ő maga is legsikerültebb tervei közé sorolt. A székely múzeum székháza színes mázas cseréppel fedett karcsú tornyával a város egyik emblémájává vált. Kós tervei alapján épült még a Székely Mikó leánygimnázium, a Székház szomszédságában, amelyhez később még egy szárnyat ragasztottak, az ún. Keresztes ház a gróf Mikó Imre utcában, a Csulak ház a Konsza Samu utcában, a Kőrösi Csoma Sándor utcában a Tanulók Háza, hogy csak a legfontosabbakat említsük. Kós szentgyörgyi középület-tervei csak részben valósultak meg, így a közkórház valamint a városháza. Kós Károly intenzív foglalkoztatása a Gödri Ferenc féle urbanizációs törekvések kereteibe illeszkedik, illetve annak folytatása, amelyet sajnálatos módon derékba tört az első világháború kitörése.

Sepsiszentgyörgyön a Gödri Ferenc által kezdeményezett urbanizációs törekvéseket derékba törte a világháború. Néhány Kós Károly által tervezett épület (pl. városháza) emiatt csupán terv maradt. A hetvenes évektől „ráöntik a betont a városra”. A lakosság többszörösére nő, gyárak és lakótelepek veszik körül a városközpontot, majd a belváros képe is lényeges változásokat szenved. Számos középület jön létre, amely máig sem tudott szervesen beilleszkedni az épített környezetbe, elég ha az új művelődési otthonra, és az előtte fekvő térre gondolunk a Mihai Viteazul szoborcsoporttal, amely mindmáig komoly fejttö-

rést okoz a városgazdák számára, amit bonyolít az etnikai szimbólumként értelmezett szobor kényes helyzete is.

1990 újabb cezúra a város életében. A panel lakótelepek építése leáll, a város megpróbálja újraértelmezni viszonyát saját építészeti örökségével szemben. A köztéri szobrok száma növekszik (Kossuth, Szent István, gróf Mikó Imre, Szent György, II. Rákóczi Ferenc), ami bizonyos tekintetben válaszlépés a diktatúra éveiben felállított, többségi nemzet dominanciáját hirdetni hivatott monumentális és túlméretezett alkotásokra, mint amilyen az ismeretlen katonaszobra, és a már említett Mihai Viteazul szoborcsoport.

SZŐCS IMRE

SKOLÁK ÉVSZÁZADAI

„A DIÁK AZ A SEMMI, AKIBŐL MINDEN LEHET...”

Háromszékre jellemző az iskoláztatás korai elterjedtsége, főleg a szabad székelyek körében. A peremvidéket védő székelység katonai jelentőségének csökkenésével az újkor folyamán az iskolázás – a helybeli alapfokú iskolák elvégzése, majd az erdélyi felsőbb iskolákba illetve a külföldi egyetemekre járás – révén találhatott megélhetésre sok háromszéki ifjú. A székelyek tömeges tanulása mögött végső magyarázatként e tipikusan katonatársadalom újkori válsága áll. Az anyagilag kevésbé tehetősek számára a tanulás ígérete, főként papság és tanítómesterség vagy udvarbíróság, íródeákság alakjában a jobb életkörülményeket.

A háromszéki városok viszont nem tartoztak a nagy erdélyi iskolaközpontok közé. A kézdivásárhely-kantai katolikus gimnáziumtól eltekintve e vidék nem büszkélkedhet nagymúltú felsőbb iskolákkal – a Székely Mikó Kollégium 19. századi megalapítása későinek mondható. Azonban Újfavi Sándor 19. századi emlékirata szerint:

„...a székely nép gyermekei neveléséért mindent elkövet. Már születésekor előre papot, mestert, ügyvédet, tisztartót, prefectust, orvost s katonatisztet lát benne. Ezért fiát már zsenge korban kergeti a falusi oskolába, ahol írni és olvasni megtanul. Innen a helvét vallásúak Udvarhelyre, Enyedre, az egyhitűek Székelykeresztúrra, Tordára és Kolozsvárra, a római hitűek Kantába s innen szinte Kolozsvárra szállítják gyermekeiket a további kiképzés végett. Itt átadják az oskolának, s ez, mint hű anya, felneveli a szegény székely gyermeket. Legnagyobb része hazulról semmi segélyezést nem húz, hanem az oskolák javadalmán és saját erején végzi oskoláit, s legtöbbször derekul(..) De a tanulók közül Háromszékre csak azok térnek haza lakás végett, kik ott papok lehetnek. A többiek előntik Erdély megyéit s városait mint gazdatisztek, haszonbérlok, ügyvédek, orvosok, mérnökök, bányászok, lelkészek és tanárok, és ott családokat alapítván, egytől egyig jó élhető állapotra vergődnek. Az erdélyi megyékben már rég kihalt volna a magyarság, ha ekképp nem szaporítja magát.

Ebből következik, hogy Háromszéken magasabb műveltségű ember valódi ritkaság. Ellenben írni, olvasni tudó ember az országban sehol sincs annyi...”

Alapfokú iskolák kezdettől szép számmal voltak Háromszék településein. A reformáció előtt is folyt hitoktatás-tanítás, amelyet a pap (vagy külön iskolamester – valószínűleg anyanyelvű betűvetéshez értő parasztdeák) vezetett saját szállásán. Az oktatás történetében is fordulópontot jelentő reformáció elterjedését követő időszakból már számos település felekezeti népiskolájáról maradtak fent írásos emlékek.

A 16–18. századi alapfokú iskolában a tanítómester feladatai közé tartozott az énekvezérség és harangozás is; jövedelme a gabona és fa-kepe, amelyek mellé később tandíj is járt. A tanító lakószobájából és a classisból álló iskolákban elemi oktatás folyt. A továbbtanulni akaró ifjak elvándoroltak Erdély távolabbi iskolás városaiba: főleg Nagyenyed, majd Székelyudvarhely református kollégiumában nevelkedett sok háromszéki diák (a gazdag alapítványok is vonzották oda őket). Az enyedi kollégium virágkorában az iskola diákságának legállandóbb és legnépesebb csoportját a székelyek alkották, s a Székelyföldről érkező diákok háromnegyede Háromszékről származott. A 19. századi, immár inkább Udvarhelyt célzó diákvándorlás méreteit pedig így idézi Benedek Elek:

„Mit gondoltok, ha csak a mi kis falunkból három szekér diák indult a tündérvárosba, hány indulhatott három-négy vármegye sok-sok falujából! Képzeld a vármegyéket egy-egy óriás méhkasnak, amelynek diáknépe egyszerre, egy nap rajzik, s mind az udvarhelyi vén kollégiumba tart. Maga Háromszék, ágyúöntő Gábor Áronnak, ősmagyarokat kereső Kőrösi Csoma Sándornak, Rákóczi Ferenchez, a nagy fejedelemhez hívségben halálig kitartó Mikes Kelemennek a hazája egy kis ország, s ennek a kis országnak akkor csak négyosztályos kollégiuma volt. Százával ontotta a diákot Udvarhelynek. (...) És jöttek a diákok Csikországból (csak a katolikus gimnáziumba), Nagyküüllő meg Brassó vármegyéből. Két teljes napot tartott az útjuk szekéren, s mégis jöttek, jókedvvel, vidám énekszóval, nekitüzesedett arccal, s nyilván mind azzal a nagy, erős elhatározással, hogy meghódítják a világot. Hiszen a diák az a semmi, akiből minden lehet...”

A kollégiumokból a legjobb diákok külföldi egyetemekre is eljutottak. A peregrinatio academica gyakorlata által ismerkedtek meg a korszerű nyugat-európai műveltséggel és tudományossággal, lettek részesei és esetenként erdélyi útegyengetői az egyes szellemi mozgalmaknak.

A 18. század második fele az iskolaügy tekintetében több változást hozott. A Mária Terézia majd II. József uralkodása alatt kezdeményezett tanügyi reform (iskolakötelezettség az 5–12 év közöttieknek, előírt tanterv és Bécsből érkező német nyelvű tankönyvek alapján folyó oktatás) Háromszéken sem került alkalmazásra. Annál nagyobb hatással volt az iskoláztatás gyakorlatára a székely határország felállítása. 1764-től az osztrák hatóságok katonai szolgálat alá kényszerítették a székelység többségét. Az 1848-ig tartó határőr katonai státus megkövetelte az írás-olvasás- számolásban való bizonyos jártasságot, ezért a hatóságok megkívták az alacsony fokú iskoláztatást. Azt már nem vették jó néven, ha a székely fiúk felsőbb tanintézetek végzettjeiként magasabbra törtek. A katonarendi szülők gyermekei csak engedéllyel tanulhattak, s akkor is rendszeresen meg kellett jelenniük a körzet parancsnokánál szemlére. Katonai parancsra sokuknak kellett abbahagyniuk tanulmányaikat (pl. Bölöni Farkas Sándornak, Gábor Áronnak). Így fogalmazza meg a székelységet ért hátrányt a háromszéki egyházi tanács a 19. század első éveiben:

„...az ezen székhelyekbéli katonaszám alatt lévő ifjaknak tanulásban való megakadályoztatásuk által a székely nemzetnek törzsökös jussa, szabadsága sértettetik, úgymint amely nemes nemzetnek hasonló törvényes jussa lévén a nemes magyar nemzettel minden főbb és alsóbb közönséges hivataloknak elérésére, viselésére (...), ezután a tanulásban lett megakadályoztatás által hasonló hivataloknak consequalhatására alkalmazatosak nem lennének, sőt a militaris statuson is szükséges tanulás nélkül még kisebb hivatalra sem applikáltathatnak”

De a székely határőrség intézménye az iskolaügy tekintetében előnyökkel is járt. Német nyelvű, alapfokú katonai iskolákat (ún. normaiskolákat) alapítottak. 1823-ban Kézdivásárhelyen altiszteket képző katonai tanintézetet is nyitottak, melyben igen színvonalas képzésben részesítették az ifjakat – ez volt a magyarázata annak, hogy nemcsak a katonai pályára készülők látogatták az iskolát, hanem sok civil növendéke is volt, akikből Háromszék közigazgatási előjárói lettek. A székelyföldi katonaiskolából kerültek ki Bem hadseregének majdani legjobb katonái és tisztjei is.

A 18. század végétől görögkeleti (ortodox) illetve unitus (görög katolikus) iskolák is létrejönnek (pl. Szentgyörgy, Vajnafalva, Bereck, Kézdimartonos, Kovászna). A 18. században szervezik meg a leányok elkülönített oktatását is, alacsonyabb rangú leánytanítóval. A leányok oktatása majd a teljes 19. század folyamán külön iskolákban történik, de a tananyag is erősen eltér a fiúiskolákban oktatótól.

A 19. század utolsó harmadáig az iskolák nagy részét a faluközösség tartotta fenn, s egyházi (valamint állami) felügyelet alá tartozott. Némelyikük egy-egy időszakban igen színvonalas alapfokú képzést nyújtott, így elősegítette a kollégiumi továbbtanulást. A szerény anyagi lehetőségekkel rendelkező falusi felekezeti iskolák azonban a 19. század második felére már igencsak korszerűtlennek bizonyultak; az emlékező Bodor János az 1860-as évekbeli csernátoni iskoláról írva ezért is szól némi iróniával az oktatási körülményekről.

„...a padok egyszerűen „sima irkás” és „rámás fővényes” padok voltak. De minthogy lehetnek, sőt vannak attól a világtól – no nem annyira elmaradtak, hanem inkább előrenyargalt emberek, akik előtt érthetetlen szavak ezek: egy kis figyelmet kell kérnem, hogy megmagyarázzam a dolgot.

Az írástanulásnak ugyanis két fokozata volt: az első fővénybe, a második irkába. Az utóbira szolgáltak az úgynevezett sima padok. Bár mindenesetre merészség volt ezeket is simának nevezni, hiszen a széles eres fenyődeszkákból az idők során teljesen kivástak a puha fehér erek, és valóságos barázdákat képezve emelkedtek ki a kemény pirosak. Elősegítette e vásást a padokon éles patkós sarkakkal mászkálás, aztán a „csendesítés”, mely a padnak pálcával minél zajosabb verésével járt. Meg arról sem lehetett tenni, ha olykor mester úr lesújtó pálcája a hirtelen lebújt tanuló puha condrája helyett a padba ütközött, tovább szántva annak felszínét... No de mindennek ellenére ezek az irkás sima padok voltak.

A fővényíráshoz való két utolsó pad felső lapján a két szélén lécráma szaladt végig, és ez keresztlécekkel egy-egy gyermek helyének megfelelő szakaszokra osztatott. Így a pad minden gyermek előtt egy külön tálcaszerű bemélyedést nyert. Ebbe került valami finom fővény, ami-

lyen vármegye-, azaz hogy Háromszék-szerzte híres találatot éppen a csernátoni padoldalon. Mikor mester úrhoz kollegái: Ikafalváról Tusa bácsi, Martonfalváról Mihályfalvy koma, Barátosról Kocsis Elek pajtás, stb. stb. látogatóba vagy a mesteri dalkarba tanulni jöttek, leszál-láskor nyomatékosan hangzott a kocsisoknak a figyelmeztetés: „Te, számár, nehogy megint elfelejtsd megtölteni a fővényes zacskót, különben nem lesz mibe írjanak a kölykök”.

De a főkérdés ugye az, hogy miként ment ez a fővényírás. Abban nem lehet semmi kétség, hogy valaha a legelső betűt fővénybe vetették. Eltekintve a lassankint kifejlődött ék-, rovás- és jelképi írásmódoktól, magáról az Idvezítőről is fenntartotta az evangélium, hogy a föld-rehajolva, ujjával írt a porban. Csak természetes, hogy 18 száz esztendőn át ez az írásmód is fejlődött odáig, hogy nem a földre hajolva és nem ujjal, hanem okosan kifundált padon és megfelelő íróeszközzel, az úgynevezett stílussal végezzék a művelődés e fontos cselekedetét. Szóval kifejlődött a fővénybe írás teljes módszere. Mindenekelőtt minden gyermeknek volt a pad párkányzatába beletaláló liniája. (Nem tehetek róla, hogy nem nevezték vonalzóknak, mi-ként most.) Ezt mindenkinek elkészítette apja, bátyja, keresztapja (már amelyik értett hozzá) névnapj ajándéku. (...) Mikor tehát ezt a liniát a fővénytáblába hintett fővényen kétszer-há-romszor elhúzták, abból egy sima lap képződött, melyre rajzolni lehetett.

A linia másik széle ugyanígy készített ki, azon hozzáadással, hogy az írka vonalazása módjára – két nagyobb és egy kisebb vonalkörnek megfelelően – rovások tétettek a linián. Így mikor ezzel húzták két-háromszor a fővényt, azon már nem sima lap lett, hanem irkavo-nalazásszerű ormok maradtak, amelyek közé már betűket lehetett vetni.

A betűvetésre, számírásra vagy rajzolásra pedig az úgynevezett stilus szolgált. Ez pedig a használhatóság követelménye szerint nem lett volna semmi egyéb, mint egy tollszárhosszú-ságú, hegyes fapálcika. De hát melyik önérzetes gyermek lett volna képes írni vagy rajzolni egy egyszerű, hegyes fácskával, mikor látta a szomszédjának ékesen kifaragott stílusát? A székely találékonyság változatos művészetével szokták ezeket kifaragni ismét az apák, ke-resztapák, bátyák olyan változatossággal, hogy a rovás, ékelés, metszés népművészetének remekei voltak azok.

(...)

A katedra felett két hatalmas faszegen egy singnyi hosszú könyvespolc. Erre volt felhelyez-ve a kopott földgömb, melyről tanító úr a legtöbb teleseknek a sarkokat, a földrészeket, tenge-reket, aztán a föld forgását magyarázta, alighanem egészen kárbavesző buzgósággal. Mert hát a nehezebb fejűek ezekben a rejtélyekben még bele sem tudtak gondolni. Az okosabbak megfi-gyelték ugyan, hogy a földgömb csakugyan forog, hiszen tengelyre csinálta valami huncfut ní-met, de hogy a föld is ilyen gömbölyű legyen, mikor az lapos: az ellen tiltakozott józan eszük. Hogy pedig forogna? Hát mért nem hullunk fejfelé a mélységbe, s hogy marad meg azon a víz? Fordítva csak a tanító úr egy vizes fazakat lefelé, vajon marad-e csak egy csepp is abban? Szó-val ok nélkül volt ez az egész szerszám, s kárbavesztett fáradság a vele való bíbelődés.

(...)

Ami a gyerekek felszerelését illeti, az egészen elütött a mostani valóságos terühordástól a sok könyv, rajz- és írószer, boríték, cirkalom, vonalzó és mappa hordozásában. Kalamárist, tollat, fővényliniát, stilust rendszeren az iskolában tartották, tehát csak megújítás, kicserélés alkalmával kellett vinni. Csak később, a penna, plajbász divatbajóttével kezdtek készíteni a tolokásfedelű penna plajbász tartót, melyet csizmaszárba vagy szártekerőbe dugva hordo-ztak. Az általános felszerelés tehát a baloldalon egy kender- vagy gyapjúszőttes tarisznya volt, benne elemózsiával, meg a jobb hónalj alá szorítva egy hasáb tűzifa. Ez utóbbi a tanterem fű-tésére és megmaradt részében tanítói fizetésre szolgált.

Nehogy azonban valakit szánakozás fogjon el, bár annak idejében sokan sopánkodtak a

szegény gyermekek kínzásán, hogy napról-napra vinni kellett a fát. Gondjuk volt a gyöngéd érzésű szülőknek, hogy drága csemetéjük meg ne erőltesse magát. Olyan vékonyra hasogatták az iskolai fát, amilyen otthon csak a tűzgyújtó volt, hogy hát a gyermek vigyen ugyan fát, de a farakás mégse apadjon. Így ez a fahordás valóságos előkészítő iskolává vált a gyermekeknek arra, hogy ha azt éri, miképpen kell a kepéhez is már az aratáskor úgy kötözni a kévét, hogy egy igaziból három is kiteljék. (...)

A tanító úr is betelepszik a katedrába, homlokáról lehúzza avagy éppen leveszi egészen és kék zsebkendőjével megtörölgeti az okulárist, a szétnyílt keret végén újra köti a kendercérna erősítését. Magában elaggodalmaskodik, hogy még baj lesz, míg a városba mehetne, hogy a csavart megszoríttathassa az aranymívesnél. Vagy egy kóborló drótos járna, az is meg tudná igazítani és így kevesebbe is kerülne: két krajcár a drótért s egy darab szilvaizes kenyér a munkáért. Eközben a „kátésok” libasorba helyezkednek, és egymásután ítélőszéke elébe járulnak, felmondják a leckét. Éspedig nehogy valaki a mostani rendből azt képzelje, hogy mindenki ugyanazt. Ellenkezően, csak ritkán esett meg, hogy kettő-háromnak leckéje összetalálkozzék. Egyik még a 4-5. kérdésem baktat, a másik már a 40-50-nél jár. Addig tovább senki sem mehet a következőre, míg úgy nem tudja az előzőt, mint a vízfolyás. Aki 3-4 kérdését jól felmondta, annak a tanító úr más 3-4 kérdést hagyott fel. Aki nem tudta, annak a fejébe verte a könyvet, s visszahagyta: „Tekergő, elkorcsolyáztad az időt, holnapra megtanuld! Ma pedig papiros-galus-kára itt maradsz!” Mikor így egymásután mindenki beszámolt – már akinek volt – a tudományával, tanító úr kiveri közben kiégett pipáját, beállítja a katedra sarkába, illetőleg kicseréli egy darab mutatópálcával. Aztán körútra indul a fali táblákhoz – kezdve az elsőt. Megszólítva valamelyik gyermeket végig mutogatja a betűket, és annak mondani kell ezek nevét. Persze csak úgy mondja, ha tudja. Például Kús Marci egyvégtében mindenkit hibátlanul megmondja. Akkor aztán szökdösve kérdezi. No nem úgy, hogy ugrálni kezdjen, hanem a táblának hol közepére, hol végére, hol elejére mutat. S mivel így is tudja, dicséretet kap: „Ember légy, elébb mehetsz a második táblára”. Olyan öröm és a társak részéről legalábbis olyan féltékeny tisztelet, mintha most valaki az egyetemen az alapvizsgát kitüntetéssel teszi le. Persze ez a nagy fény annál nagyobb árnyékot vet Veres Ferire, kivel szemben a tanító úrnak lehetetlen megállni, hogy meg ne kopolja a fejét: „Nem szégyenled, te szamá, hogy második télen sem tudsz tovább menni az első tábláról!” Így rendre minden tábla előtt megállapítja, hogy ki megy tovább és ki marad. Az utolsó táblánál ismét inkább leszóló, mint magasztaló hálálkodással szól Konáth Gyurkára: „No jó, hogy végre a negyedik télen megérted, hogy a táblákról könyvbe menj!”

A városi elemi iskolákban némiképp más a helyzet. A szentgyörgyi református iskolában (a Vártemplom melletti épületben) a 19. első felében már két osztályban tanítják a fiúkat: azoknak, akik nem tanulnak tovább, olvasást, írást, számtant, egyházi énekeket és imákat tanítanak; akik pedig továbbtanulnak valamely más város gimnáziumában, tanulnak hittant, latin nyelvtant, földrajzot is.

A tanügyi reform nyomán, valamint az egyházközségek szűkös anyagi lehetőségei miatt a kiegyezés utáni időszakban a legtöbb felekezeti iskola helyét államilag támogatott oktatási intézmények veszik át: a 19. század utolsó évtizedeiben ún. polgári iskolák és ipari iskolák sora alakul. Ez utóbbiak által arra tettek kísérletet, hogy megélhetősi lehetőséget adjanak a székely fiúk kezébe, s ezzel csökkentsék az elvándorlást. Ugyanebből a megfontolásból hozták létre a lányok számára az óvónő- és tanítóképző iskolát.

A KANTAI GIMNÁZIUM

Háromszék több évszázados falusi iskolái mellett hosszú ideig a kantai katolikus gimnázium jelentette a magasabb fokú oktatást is nyújtó intézményt ezen a vidéken. A papképzést (is) biztosító iskola Esztelneken indult az 1680-ban létrehozott minorita rendház szerzeteseinek vezetésével, de a nagyrészt katolikus Felsőháromszék legfontosabb iskolájának létrehozása Nagy Mózes plébános nevéhez is fűződik. Az 1680-ban tíz tanulóból és két magistertől álló iskola gyorsan fejlődött, 1696-ban már négy tanítós, négyosztályos gimnáziumként költözik a rendházzal együtt az azóta Kézdivásárhelyhez csatolt Kantafalvára. Az oktatás a jezsuiták Ratio Studiorumának megfelelően folyt; nyelve a latin (a diákok egymás között is ezt a nyelvet használták), majd a 18. század végén írják elő a magyar nyelv bevezetését az alsó osztályokban. A latin ill. magyar nyelvű iskolai színjátszás az oktatás részét képezte (a Kantáról fennmaradt drámaszövegek fontos színháztörténeti források). Az iskola a libertinusok és iparosok gyermekei számára kínálta fel a tanulás és ezzel a papi vagy más pálya lehetőségét, de a szegényebbek is kijárhatták az iskolát a szervitor rendszer (szolgadiákság) révén.

Az 1848/49-es forradalom és szabadságharc utáni Bach-korszakban olyan követelmények elé állították az iskolákat, amelyeknek a szerény anyagi lehetőségekkel rendelkező gimnáziumok nem tudtak eleget tenni. Háromszéki viszonylatban e rendelkezések legnagyobb áldozata a kantai gimnázium volt, amelyben a tanításnak több mint tizenkét esztendeig szünetelnie kellett. Újra-indulása után, a 19. század végén nyolc osztályos főgimnáziummá alakul, ekkor épül az 1906-ban átadott új épülete.

1948-ban az egységes állami oktatás bevezetésével a felekezeti iskolák megszűnnek. A Kantai Főgimnázium egykori diákja, Sylvester Lajos a következőképpen emlékezik a változásra:

„Kilencszáznegyvennyolc júniusában a tanügyi reform véget vetett a római katolikus főgimnáziumi pályafutásomnak, ősszel már, valamiféle különbözeti vizsga révén, harmadikos gimnazistából az épületbe telepedett erdészeti középiskola elsőéves növendéke lettem. Az iskolán, úgy tűnt, csak a cégér változott, no meg a tágas folyosókon sorjázó hatalmas, díszes tablók vándoroltak, amint később kiderült, az iskolaépület padlására, diákostól, pödört bajszú világi- és reverendás paptanárostól, s a főbejáratnál díszlő aranybetűs márványtablót fessegették le, bizonyára valami veszedelemtől vélvén bennünket megmenteni, ami akkor következik be, ha továbbra is silabizáljuk: kik, mikor és miért építették a nagy barokk templom szomszédságában is impozánsnak tűnő gimnáziumi épületet. (...)

Apránként aztán csak kiderült, hogy a reform nemcsak firmát cserélt, hanem a latin, francia meg német szekundákat is száműzte sok egyébbel együtt, s a haszontalannak vélt tantárgyak helyett mérnök-tanáraink egy-két hónap alatt főiskolai szinten értekeztek, például a gombákról, és mi, a zöld erdészmondér majdani viselői, hűledezve hallgattuk a töméntelen latin megnevezést, s a kalapos gombákhoz szokott falusi gyermekszemünk sehogy sem akart

megbarátkozni a fafélések szövetét keresztül-kasul indázó, láthatatlan vagy alig látható ellenségekkel. Új nagydiákok is jöttek, fogalmam sincs, miféle iskolákból, és belőlük verbuválták össze a nagyobbak osztályát, s az előző időszak szokásos lelkigyakorlatai alatt csön-des folyosókra, a természetrajzi szertárakba a gipsz emberi belsőségek mellé mindenféle vadak képei, gipszlovak, disznók meg rönkből metszett fadarabok költöztek be. (...) Akkor már nem robbantották föl a nevelő ablakát, a patakpartokon is kevesebbszer pukkantak a gránátok, s minket nem rettentettek olyan hírek, hogy N.-nek is „elvitte” a gránát a jobb karját. Az államosítás a szülői gondokat is megmásította: az internátus fenntartására immár nem kértek fél öl fát, a főzetéshez lisztet, mákot, fuszulykát, hagymát, lencsét és húspénzt, meg mit tudom én mit; ehelyett készpénzzel kellett kiegyenlíteni a soványka koszt értékét.

Az erdők fáin még egy nagy évgyűrű sem képződhetett, s erdészpályámat egyszeriben metszette ketté egy lista, amelyre, sok társával együtt, apám neve után írták: kulák. Hiába a hat apró gyermek – a legkisebb öcsém kétéves volt –, hiába az aszály s az azt követő nyomor, és hiába kellett a beszolgáltatás miatt fölseperni a csernátoni ház tapaszos padlásáról az utolsó szem gabonát is: a hét hold föld s a kilencszázötös gyártási évű gőzkazán, a cséplőszekrény meg a szalmahordó elevátor nem bocsátott meg, zsírosparaszt lett az apám. (...) Nekem pedig tudomásomra hozták – az igazgató hívott félre –, hogy míg dolgaink nem tisztázódnak, ne incselkedjek az erdészeti tudományokkal. (...)”

Nemcsak az egyéni életutak, az oktatási intézmények története is igencsak fordulatos a 20. század folyamán. Sok erdélyi iskola hasonló sorsának példajaként álljon itt a kantai középiskola utolsó félévszázadából néhány esemény: a katolikus gimnázium helyébe telepedett erdészeti középiskola mellett Kézdivásárhelyen létrejön egy másik felsőfokú iskola is, mely előbb pedagógiai, majd elméleti középiskolaként működik – ebből lesz a kantai gimnázium jellegéhez leginkább hasonló utódintézmény, mely a hetvenes években költözik a gimnázium épületébe. De nemsokára ipari líceummá alakítják, s az oktatásnak a termeléssel való összekapcsolását hangoztatva a középiskolai tagozatot a városbeli szigetelógyárnak rendelik alá. A korszak oktatásában általános gyakorlat volt, hogy műhelygyakorlati órák terhelték az órarendet, amelyek azonban nem tudtak megfelelő szakképesítést nyújtani. Emellett a kötelező őszi mezőgazdasági gyakorlat, a mindenkori pityóka(burgonya)szedés sokszor október végéig is eltartott. A kommunista rezsim utolsó évtizedeiben – akárcsak más iskolákban – egyre több gyerek kényszerült román tannyelvű osztályban tanulni, de a magyar osztályokban is egyre kevesebb tantárgyat taníthattak magyarul. A társadalom homogenizálására való törekvés a nagymúltú iskolákat is jelentéktelen, uniformizált tanulói közösségekké kívánta alakítani, ennek jele volt a névtelenség is: az iskolák számokat viseltek. Így 1989 után valóságos névadó mozgalom alakult ki – az egykori katolikus főgimnázium utóda, a Nagy Mózes Líceum 1990-ben vette fel újra e nevet, és ekkor vált ismét (különösebb konfliktusok nélkül) csak magyar tannyelvű oktatási intézménnyé.

A SZÉKELY MIKÓ KOLLÉGIUM

Sepsiszentgyörgy központjában egy egyszerűségében is tekintélyes külsejű kétemeletes iskolaépület áll. Nem dicsekedhet, mint a többi erdélyi református gimnázium, többszázados történelmi hagyományokkal. Csak a 19. századi társadalmi átalakulások nyomán vált tarthatatlanná a háromszéki protestánsok régi, középkorias vándorló diákoskodása, s Háromszék értelmisége az osztrák önkényuralom idején indított mozgalmat egy magasabb fokú iskola létrehozása érdekében. Az erdélyi református kollégiumokat fenntartó egyházi főtanácshoz a következő érvekkel fordult a közösség 1855 végén:

„Anélkül, hogy gyűlöletes és versengő összehasonlításokat tennénk, lehetetlen nem éreznünk a nehézséget és mintegy helyzeti fonákságot, mely abban fekszik, hogy az egy tömegben lévő háromszéki reformátusság legyen kénytelen a körén messze kívül eső székelyudvarhelyi iskolát nemcsak fennállhatására szükséges anyagi segélyezéssel ellátni, de egyszersmind tanulókkal is megnépesíteni, midőn az iskola népességének minden statisztikai adataiból világos, hogy tanítványainak túlnyomólag nagyobb része telt ki mindig Háromszékből, mint magából Udvarhely környékéből, ott a közel Marosvásárhely is magához tartván a székelység nyugoti részét, míg a népes keleti oldal egészen iskola nélkül hagyva, mint a rosszul védett vár; egyfelől a tudatlanság, másfelől az idegen elemek foglalásainak kitétetve. Míg ellenben ha Székelyudvarhely tantermeibe Háromszék küldé a tanulók nagyobb részét, mennyivel inkább számíthatni, hogy egy Háromszék kebelében felállítandó iskolát e vidék megnépesítené, s évről-évre több és több lélek vehet részt a tudomány és műveltség áldásaiban. (...)

Így két alternatíva lehet, melyeknek akármelyikét készek vagyunk elfogadni a Méltóságos Fő Egyházi Tanács bölcs határozata szerint.

Egyik. A székelyudvarhelyi iskola mozdíttassék bé Háromszékre... (...)

A *másik* alternatíva, melyet említünk, e volna: ha az udvarhelyi iskola teljességgel nem mozdítható, vagy annak mozdíthatását a Méltóságos Fő Egyházi Tanács meg nem engedné: *engedtessek meg Háromszéknek, hogy akkor is teljes buzgalmát és minden anyagi erejét egy Isten segedelmével kebelében felállítandó iskola létrehozására fordíthassa, s a gyűjtendő iskolasegélyezést ne legyen kénytelen kibocsátani határai közül akkor, midőn önmagának sajnó szüksége egy életrevaló tanintézet, s a távolabb levőt segíteni annyi lenne, mint azon oktalan nagylelkűség, mely idegen koldusnak adja a falatot, mikor saját árva gyermeke éhenhalással küzd. (...)*

Az egyházkerületi főtanács nem támogatta a sepsiszentgyörgyi új humán iskola tervét (egy ipari tanoda felállítását javasolta volna). Arra hivatkozott, hogy a többi református kollégium is nagy anyagi és más természetű gondokkal küzd – az iskolákat a szabadságharcba való erőteljes bekapcsolódásuk miatt a Bach-rendszer hatóságai állandóan zaklatták. A háromszéki kollégium tervét tehát csak önerőből lehetett megvalósítani: az iskolaalapítás társadalmi összefogással történt, s fennmaradásának záloga ez a módszer lett.

Sepsiszentgyörgy kedvező földrajzi fekvése miatt kaphatta meg Háromszék első református felsőiskoláját. 1859-ben elkezdődött az oktatás az algimnázium első osztályában a Vártemplom területén álló iskolában, s ebből a szerény

alpból nőtt ki a következő évtizedek folyamán a város és gróf hídvégi Mikó Imre hatalmas anyagi és erkölcsi támogatásával ez a kollégium, amely 1878-tól a Székely Mikó tanoda, majd 1881-től 1948-ig a Refomátus Székely Mikó Kollégium nevet viselte. A 1889-ben nyílt meg az V. osztály (ez a mostani IX. osztálynak felel meg). A kollégium könyvtárába a 19. század során több értékes adomány, könyvgyűjtemény került, így az iskolában található egy kevésbé ismert, de jelentős könyvvállomány.

A vidéki tanulók (a diákság több mint fele) bentlakó közösséget alkottak, s az internátusi diákéletre sok egykori nebuló ma is meghatározó jelentőségű élményként emlékezik. Egyed Ákos – maga is mikós öregdiák – így elemzi a kollégium közösségét: a nyolcosztályú diákság együttesében a korabeli székely társadalomnak minden népesebb rétege képviselve volt. A diáktársadalomban leépültek a kívülről hozott rangok, a falun úrfinak szólított, birtokos, papi, tanítói családból származó fiú itt egyszerűen diák volt, akár a falusi földműves fia vagy a városi varga gyermeke. Aztán belső értékítélet szerint kialakult a diákközösségi „rendi társadalom”: a hierarchia alsó fokára minden ösztön az első osztályosok kerültek, míg a csúcson a nyolcadikosok helyezkedtek el. A demokrácia és a rendi világ keveredése volt ez a székely diákközösség. A közösséget megkárosító, semmibe vevő diákot társai fokozatosan kiközösítették, de a szabálysértést természetesen a hivatalos rendtartás sem tűrte meg. Aki nyolc évig ilyen diákközösségben, bizony szegényes, köménymagleveses diákkoszton élt, edzettebb testtel s gazdagabb lelki alkattal került a felnőttkor más értékítéletek szerint szerveződő világába.

„Ha a »mikós szellem« összetevőit próbáljuk számba venni, első helyen kell említenünk a fegyelmezettséget s a szigorú, de demokratikus belső rendtartást, aztán a tanár-diák viszony közvetlenségét, a székely múlt s a szülőföld szeretetét, az erős kapcsolódást az egyszerű székely életmódhoz és az ebből következő tájiséget, azt a protestáns református vallásos szellemet, amely mégis nyitott volt, az életrevalósággal párosuló komolyságot, amely a tanulók többségét nagy tanulmányi erőfeszítésekre tette képessé. És nem feledkezhetünk meg az öröklött népi kultúra iránti ragaszkodásról, valamint a közösségi élet vidámságát biztosító játékosságról.”

1919 nagy változásokat hoz az oktatási intézmények életében is. A kisebbségi helyzetbe került erdélyi magyarság számára különösen az iskolaügy téren alapvető fontosságuk volt az anyanyelv használatát szabályozó rendelkezéseknek. Néhány évig a korábban polgári, állami iskolákká alakult felekezeti iskolákat újra az egyházak működtetik, hogy ideig-óráig elkerüljék azokat az intézkedéseket, amelyek majd a húszas-harmincas éveket elkerülhetetlenül jellemzik: a román nyelv tanítását, román tanítók kinevezését, illetve a harmincas években bevezetett román tannyelvű oktatást. A kollégium történetének 1945–1989 közötti fejezete pedig a már felvázolt kantai (és sok más) iskolához hasonló: az intézmény hagyományainak háttérbe szorítására törekvés, átneve-

zés, román tagozatok létrehozása, a magyar tagozaton is egyre több tantárgy román nyelven oktatása. Nyilván pozitív kezdeményezések is voltak, például a kollégium 1968-tól működő néptáncsoportja mikósok generációit tanítja a hagyományos magyar zene és tánc „nyelvére”.

1990-től az iskola a Székely Mikó Kollégium nevet viselve lehet jelen a hírneves erdélyi középiskolák között. Szintén 1990-ben kapta vissza magyar tannyelvű státusát: a román osztályok a Mihai Viteazul kollégiumba költöztek át – a megye románságának eme legrangosabb iskolája, amely a Moldovai Köztársaságból is szép számmal fogad tanulókat, a múzeum közelében, az 1910-re az állami tanítóképző otthonául felépült tekintélyes iskolaépületben található.

A kollégiumi épület 2004-től újra a református egyház tulajdona, s mint az több erdélyi valamikori felekezeti kollégium esetében fennáll, falai között immár két oktatási intézmény is működik: az állami iskola mellett az újraindult Református Kollégium.

*

A Mikóhoz presztízsét tekintve mára felzárkózott egy másik sepsiszentgyörgyi középiskola is, az ugyancsak teljesen magyar tannyelvű Mikes Kelemen líceum, amely szintén 1990-ben vette fel mai nevét.

Megyénkben ma főiskolai, illetve egyetemi képzés is folyik. A Sepsiszentgyörgyi Főiskola, a kolozsvári Babeş-Bolyai Tudományegyetem kihelyezett tagozataként 1997-ben indult egy szakkal (vállalatgazdálkodás), a következő tanévtől beindult a közigazgatási képzés is. Előbbi a Közgazdasági- és Üzleti Tudományok Karhoz, utóbbi a Politikatudományi és Közigazgatási Karhoz tartozó szakként kezdte meg működését. A későbbiekben a helyi felsőfokú oktatás kiegészült az ugyancsak a Közgazdaságtani Kar által indított turizmus, kereskedelem és szolgáltatások gazdaságtana szakkal, sőt a '30-as évektől pedagógusképzői hagyományokkal rendelkező Kézdivásárhelyen beindult a felsőfokú tanító- és óvóképzés (a Pszichológia és Neveléstudományok Kar kihelyezett tagozataként)

A 2005/2006-as tanévtől országos szinten egyetemi szintűvé alakult a felsőfokú képzés, így a megyében beindított főiskolák is – névben is – egyetemi kihelyezett tagozatokká váltak. Jelenleg mintegy ezer egyetemi hallgató tanul a megye felsőfokú oktatási intézményeiben, többségük Kovászna, ill. Hargita megyéből származik. (Illusztrációk a tanulmányhoz: 51–52 kép)

NAGY ZSÓFIA BORBÁLA

A SZÉKELY NEMZETI MÚZEUM

A Székely Nemzeti Múzeum alapítója, az *olaszteleki* származású özv. CSEREYNÉ ZATHURECZKY EMILIA (1824–1905), aki CSEREY JÁNOS *imecsfalvi* (Felső-Háromszék) birtokoshoz ment nőül. A *nagyajtai* CSEREY család számos kiemelkedő egyéniséget adott, például CSEREY MIHÁLYT, a történetírót. A Zathureczky család a Felvidékről származott át Székelyföldre.

Az 1875 februárjában megözvegyült Csereyné, Ákos fia mellé, VASADY NAGY GYULÁT hívta nevelőnek. Az imecsfalvi kúriába 1875 júniusában megérkező autodidakta tudós változatos élete folyamán volt könyvkereskedő Győrben, banktisztviselő *Bécsben*, vasúti pénztárnok *Csúcsán*.

Vasady a *Kolozsváron* már másfél évtizede működő Erdélyi Múzeum-Egylet régész-titkárának, FINALY HENRIKNEK mostohafiaként a múzeumi és akadémiai eszmék hatása alatt állt. Műveltsége és jó érzéke révén hamar felmérte a Cserey-kúriában található családi gyűjtemény eszmei értékét, és saját numizmatikai és természetrajzi gyűjteményével kiegészítve azt, annak rendezésébe, fejlesztésébe kezdett.

Vasady gyűjteményszervező elképzeléseivel eszmei háttérrel biztosítottak RÓMER FLÓRIS (nagyváradi püspök, neves régész) és PULSZKI FERENC (a Magyar Nemzeti Múzeum igazgatója) vidéki múzeumok létrehozásának szükségességére vonatkozó elképzelései. Csereyné nemrég elhunyt férjéhez, nagyajtai Cserey Jánoshoz hasonlóan erős közösségi érzésű kálvinista, egyházának bőkezű adományozója volt. Ilyen körülmények között nem volt nehéz rávenni Csereynét a családi gyűjtemény megnyitására. A gyűjtemény első jelentős látogatói, a *Sepsiszentgyörgy* melletti fürdőhelyen, Előpatakon, vándorgyűlést tartó Magyar Orvosok és Természetvizsgálók vándorgyűlésének 279 résztvevője volt, akik 1875 szeptemberében jártak az imecsfalvi kúriában.

Az örmény származású Vasady vérbeli szervezőalkatnak bizonyult. A korabeli napi sajtóban eredményesen népszerűsítette a múzeumalapítás gondolatát. „Egy tudományos központtal kell nekünk bírni (...) Lenni kell (...) intézeteknek, melyek az eszméknek, a tudománynak és a közfelvilágosodásnak legyenek terjesztői...”, írta (Nemere, 1876. június 24.). Kiterjedt levelezésén keresztül minden lehetőséget megragadott további pártfogók és adományozók toborzására. Ekképpen fordult az olaszországi emigrációban élő Kossuth Lajoshoz is, akinek válaszlevele, és az ebben fölajánlott *nemzeti erekllye* meghatározó fordulatot eredményezett a háromszéki múzeumalapítás folyamatában. Kossuth adománya (1876. december) a *magyar katonai érdemrend nagykeresztjének csillagjelvénye* volt mellyel az 1848–49-es forradalom és szabadságharc folyamán Nagyszeben bevételéért, Bem tábornokot tüntette ki, majd Bem halála

után a török kormány az emigrációban élő Kossuthnak, mint volt kormányzó-
nak, visszajuttatta azt. Az adomány ORBÁN BALÁZS közvetítésével jutott el
Imecsfalvára.

Csereyné eredeti szándéka szerint a gyűjteménynek Kolozsvárra, a fia-
tal Erdélyi Múzeum Egyesülethez kellett volna jutnia, ahol, mint „Háromszé-
ki Cserey-gyűjtemény” került volna kiállításra. A későbbiekben, elsősorban
SZENTIVÁNYI GYULA háromszéki főkirálybíró biztatására, gyűjteményét
„Háromszék közönségének” szándékozott adományozni. A Kossuth által föl-
ajánlott nemzeti erekllye kiváltotta zarándoklat, valamint az ennek hatására be-
érkező nagyszámú további adomány az Alapító végleges elhatározásához ve-
zetett: gyűjteményét följánlotta az „összes” székelységnek. Az 1877. március
10-én kelt alapítólevelében így rendelkezik: „Az intézet 'Székely nemzeti mú-
zeum' címet viseljen (...), azonban csakis Háromszéken legyen elhelyezve (...),
az összes Székelység közönségének közvagyonát képezi, választmánytagjai (...)
ezen megyékből választassanak, és azok által ellenőriztessenek.”. Háromszék
közgyűlése 1877. június 26-án megtartott gyűlésén elfogadta az alapító óhaját.

Még további két évre volt azonban szükség, hogy a most már a közképvi-
selet által közgyűjteményként jegyzett múzeumi kollekciónak intézményesülése
megtörténhessen. Az intézmény eredeti helyszíne *Kézdivásárhely* lett volna,
a későbbiekben azonban a közgyűjtemény elhelyezésére *Sepsiszentgyörgyön*,
a patrónusa gr. MIKÓ IMRE nevét viselő, református Székely Mikó Kollégi-
um épülete bizonyult alkalmasnak. A gyűjteményt hivatalos átvételekor (1879.
szeptember 15.) a székely megyéket, illetve rendezett tanácsú városaikat kép-
viselő előljárói testület vette át. Az átvételi jegyzőkönyvhöz csatolt alapleltár-
ban 8 779 tétel szerepelt.

A SZÉKELY NEMZETI MÚZEUM ELSŐ ÉVEI (1879–1889)

Csereyné kívánságára az első múzeumőr VASADY NAGY GYULA (1845–
1881) lett, aki két éven keresztül, 1881-ben bekövetkezett haláláig látta el ezt a
feladatot. Vasady fő érdeme, hogy sikerült az imecsfalvi családi magángyűj-
teményt a székelység közvagyonaként kezelt közgyűjteménnyé fejlesztenie.
Vasady múzeumőr utódaként, 1881-1889 között, NAGY GÉZA (1855–1915), a
Magyar Nemzeti Múzeum régiségtárának díjnoka következett, aki a budapes-
ti tudományegyetemen történelmi és régészeti tanulmányokat végzett. Sepsis-
zentgyörgyi évei alatt megkezdte a múzeum egyre gyarapodó anyagának tu-
dományos igényű leltározását, meghatározását, értékelését és rendszerezését.
Ennek során a korábban egységesen kezelt anyagot, a British Museum általá-
nosan elterjedt mintájára, öt gyűjteménycsoportra (régiségek-érmék, néprajz,
természettudomány, könyv- és oklevéltár, képek – metszetek gyűjteménye) osztotta
fel. Nyolc éves múzeumőri tevékenységének kiemelkedő eredménye, a múze-

um első kiadványának, a *Székely Nemzeti Múzeum Értesítőjének* megjelentése volt. NAGY GÉZA 1889-ben visszatért Budapestre.

KÖZINTÉZMÉNY – KOLLÉGIUMI GYÁMSÁGBAN

NAGY GÉZA távozása után a gyűjtemény állandó múzeumőr nélkül maradt. A református Székely Mikó Kollégiumban is időközben változások történtek: a kollégium főgimnáziummá fejlődött, így szükségleteinek megfelelően építkezésbe kezdett. Lebontották a régi épületet, melynek négy termében és egy folyosóján volt elhelyezve a gyűjtemény, és nekifogtak a déli szárny felépítéséhez (1892). A Múzeum felügyelő bizottsága és a Kollégium vezetősége 1890-ben szerződést kötött, melynek értelmében a Múzeum a gyűjtemények elhelyezése ellenében évi 600 korona terembért, azok kezelése és őrzése fejében pedig 600 korona személyi díjat fizet. A múzeumi gyűjteményeket a tanintézet tanári karának gondjaira bízta.

A MÚZEUM FÉNYKORA (1901–1936)

A legeredményesebb korszak, mind a szakmai működést, mind az intézményes tudományszervezést tekintve, dr. LÁSZLÓ FERENC és CSUTAK VILMOS múzeumőrségének időszakára esik. LÁSZLÓ és CSUTAK, mint a Székely Mikó Kollégium tanárai, az 1890-ben kötött szerződés értelmében kerültek a múzeum igazgató-választmányába. Irányításuk alatt a múzeum saját székhellyel rendelkező, teljesen önálló intézménnyé nőtte ki magát.

LÁSZLÓ FERENC (1873–1925) tanulmányait a Székely Mikó Kollégiumban, a kolozsvári Református Kollégiumban, majd a Ferenc József Tudományegyetem természetrajz-földrajz szakán végezte. KÁNITZ ÁGOST botanika professzor mellett tanársegédként dolgozott (1895-1897), majd egykori iskolája hívására hazatért szülővárosába kollégiumi tanárnak. Tanári minősége mellett, 1901-től haláláig volt a múzeum őre, egyik legsokoldalúbb tudósa. Elsősorban régészként alkotott maradandót: nagyszabású régészeti feltárásait 1907–1913 között, illetve 1925-ben, az azóta világhírűvé vált nagylelőhelyen, Erősd-Tyiszk-hegyen végezte. LÁSZLÓ FERENC régészeti munkásságának köszönhetően, a múzeum olyan tudományos központokkal működött együtt, mint a Magyar Nemzeti Múzeum vagy a Cambridge University Museum of Archaeology and Ethnology, vagy olyan világszerte elismert szaktekintélyekkel került kapcsolatba, mint GORDON CHILDE régész.

CSUTAK VILMOS (1878-1936) történelem-latin szakos tanár, majd igazgató a Mikó Kollégiumban (1903-1936). Tanári-kollégiumigazgatói tevékenységével párhuzamosan, 1908-tól múzeumőr: a régiség-, levél- és könyvtár,

valamint képzőművészeti gyűjtemény gondnoka, később a múzeum igazgatója. Csutak az erdélyi magyarság egyik legkiemelkedőbb tudományszervező egyénisége a két világháború között. Nevéhez fűződik a múzeum ötvenéves jubileumának megszervezése, mely alkalomból 1929. szeptemberében Székely Hetet szervezett. Ekkor nem csak múzeumi ünnepi programokat, hanem az Erdélyi Gazdasági Egyesülettel közösen, a Mikó Kollégium udvarán, Székely Kiállítást is rendeztek. Az ötven éves jubileum maradandó teljesítménye, az alkalomra kiadott: *Emlékkönyv a Székely Nemzeti Múzeum 50 éves Jubileumára* című monografikus kiadvány megszerkesztése, megjelentetése (1929). További eredményei a *szabadtéri részleg* tervének kidolgozása, megvalósítása (1931-1934), valamint a *székelyföldi expedíciók* meg szervezése (1928, 1931, 1934), melyek a Székelyföld tudományos felmérését, valamint a gyűjtemények további gyarapítását szolgálták. Ugyancsak neki köszönhető az Erdélyi Múzeum Egyesület 1933. évi sepsiszentgyörgyi vándorgyűlésének megszervezése.

A MÚZEUM SZÉKHELYE – ÉPÍTÉSTÖRTÉNET (1880–1913)

Háromszék vármegye 1890-ben közadakozást kezdeményezett, hogy a „székely nemzet saját maga erejéből emeljen múzeumának csarnokot” (DÁNIEL GÁBOR levele POTSA JÓZSEFNEK). Az összegyűlt pénzből 1903-ban a Wellenreiter sörgyártól 22001 koronával megfelelő telket vásároltak a székhelynek. A közadakozásból összegyűlt alapot, a Magyar Állam többéves költségvetésébe foglalva, jelentős építési segéllyel egészítette ki. Az igazgatóválasztmány 1910-ben fölkerlte a Múzeumok és Könyvtárak Országos Főfelügyelőségét, hogy ajánljon építész a tervek kidolgozására. A kijelölt építész, dr. HÜLTLE DEZSŐ, saját terveit a Székelyföldre tájidegennek érezvén, megbízását átadta hajdani tanítványának, az akkor 27 éves Kós Károlynak, aki Emlékirataiban így vall erről a megbízásáról. „Az 1910-es esztendő végén jutottam hozzá – talán legerősebben lelkemhez nő – építési feladatomhoz, a sepsiszentgyörgyi Székely Nemzeti Múzeum tervezésének és kivitelezésének munkájához... Feladatom volt tehát: múzeumi szempontból jó beosztású, technikailag tartós és könnyen karban tartható, művészileg pedig – a Székely Nemzetet reprezentáló épületet építeni fel.”. Kós a kalotaszegi és a székely népi építészeti elemeit, valamint a román kori építészeti stílusjegyeit ötvözte a múzeum épületében. További szempontja volt, hogy elsősorban helyi építőanyagokból, székely mesterek keze munkájával valósuljon meg az épület. MOLNÁR ISTVÁN, SZABÓ MIHÁLY és JAKÓCS ISTVÁN helybeli vállalkozók, Kós művezetése (!) mellett, örköi homokkőből, prázsmári téglából, bodoki cserépből, gyergyószárhegyi márványból, valamint a székely erdők fájából emelték fel a székhely épületét. Kivételt képeznek a főtorony és a cinterem falának, a pécsi Zsolnay gyár előállította, eozinmázás cserepei.

Az épület ünnepélyes alapköletételére 1911. október 22-én került sor és 1911-1912 folyamán épült fel. A belső munkálatokat 1913-ban véglegesítették. Ugyanakkor a telek hátsó részén két múzeumőri lakás is felépült.

Alig vehette birtokába székhelyét a múzeum, az I. Világháború, majd az impériumváltás megszakította a munkát: 1916 nyarától az épületet hadikórháznak foglalták le, mely állapot 1920 tavaszáig tartott. Csak ekkor nyithatta meg kapuit a székhely a látogatók előtt.

Itt jegyezzük meg, hogy 1982-ben, a főépület, Kós terveinek szellemében, újabb szárnnyal bővült (természetrajzi, néprajzi kiállítóterem). A múzeum-épület néhány részlete máig sem valósult meg: ilyen a Kós tervezte cégér, vagy a BÁNFFY MIKLÓS tervezte lépcsőházi nagy üvegfestmény.

HEREPEI JÁNOS: REMÉNYEK ÉS VESZTESÉGEK (1938–1945)

CSUTAK VILMOS 1936-ban bekövetkezett halálát követően két évig nem állt vezető a múzeum élén. A felügyelő bizottság, KÓS KÁROLY javaslatára, HEREPEI JÁNOST (1891–1970) kérte fel az igazgatói tisztség betöltésére. Herepei az 1930-as években az Erdélyi Kárpát Egyesület gyűjteményének őre, a Református Kollégium levéltárosa és a kalotaszegi református egyházkerület főjegyzője volt.

Herepei igazgatósága alatt elsősorban a néprajzi gyűjtemények feldolgozása kap újabb lendületet, melyhez BALASSA IVÁN és SZABÓ T. ATTILA nyújtanak kiemelkedő szakmai segítséget.

A bécsi döntés után, a szűkebb közgyűjteményi tevékenységen túl, Herepei tudományszervezéssel is foglalkozik. Teleki Pál miniszterelnök felkérésére (1940) Herepei nekilát a *Székely Tudományos Intézet* megszervezéséhez. Tudományszervezési hitvallását 1941-ben teszi közzé a Pásztortűzben. A szakmai munka és a jól induló intézményfejlesztési tervek azonban hamarosan elakadnak. Az 1944. nyarán bekövetkezett román fordulat, majd az erdélyi betörés miatt a helyzet tragikusra fordult: szeptember második napján, budapesti felsőbb utasításra, Herepei 52 ládányi válogatott múzeumi anyagot indít útnak vasúton Keszthelyre, a Balatoni Múzeumba, a Székely Nemzeti Múzeum ideiglenesen kijelölt új székhelyére. A hadi események alakulása folytán, hamarosan Keszthely sem nyújthat már biztonságos menedékhelyet, így a menekített gyűjtemény, a Balatoni Múzeum és a sümegi múzeum anyagával kiegészülve, tovább folytatja útját a zalaegerszegi vasútállomásra, ahol 1945. március 21-ről 22-re virradólag, a múzeumi szerelvényt telitalálat érte. Számtalan pótolhatatlan értékünk veszett oda ekkor: Gyárfás Jenő Csereynéről, Kossuth Lajosról festett egész alakos festményei, a Kossuth adományozta érdemrend, kódexek, régészeti vezérleletek (pl. a tekerőpataki vizigót ezüstkincs), XVII–XVIII. századi úrihímzések váltak a tűz martalékául! Az otthon maradt gyűjtemény biztonságára, 1944. szeptem-

berétől 1945. márciusáig, az események folytán egyedül otthon maradt Fadgyas Anna titkárnő ügyelt. A háború után, a veszteséget felelőssé tett és időközben igazgatói tisztségétől is megfosztott Herepei nem tért vissza Sepsiszentgyörgyre. Kiemelkedő tudományos pályáját a szegedi tudományegyetemen fejezte be.

NÉGY ÉS FÉL ÉVTIZED: 1945–1989

A háborút követő két évben (1945-1947), az intézmény igazgatója, egyben az újjraalakult felügyelő-bizottság elnöke, a Kolozsvárról érkező, majd a Bolyai Egyetem tanáráként oda visszatérő, SZABÉDI LÁSZLÓ volt. Ebben az időszakban fő feladatnak a háború által szétszóródott értékek múzeumba való mentése bizonyult.

Hamarosan gyökeres változások álltak be a múzeum életében. Az alapítástól közvetlenül a háború utánig alapvetően változatlanul, még a két világháború közötti Románia által is 1924-ben elfogadott, 1935-ben megerősített, alapítványi jogállásban, az Alapszabályoknak megfelelően működő Székely Nemzeti Múzeum, mind intézményi, mind szakmai szempontból nagy veszteségeket szenvedett. Elveszítette hagyományos alapítványi, szervezeti-gazdálkodási keretét és felügyeletét (felügyelő bizottság, igazgató-választmány). Államosították „a székely közönség közvagyonát” képező gyűjteményeket (1950). A Múzeum-alapítványt feloszlatták, és az intézményt nevétől megfosztották (1952). A Székely Nemzeti Múzeumból, a Magyar Autonóm Tartomány időszakában Tartományi Múzeum, majd a megyésítéskor (1968) Kovászna Megyei Múzeum lett. Ez egyben a hagyományos gyűjtőterületnek a leszűkítését is jelentette.

Ekkor került a Múzeum élére, 1947-ben, a már egy évtizede az intézményben dolgozó, dr. SZÉKELY ZOLTÁN régész, akinek negyvenhárom éves (1947-1990) igazgatósága átfogta a kommunizmus teljes időszakát. A hetvenes évek elején a múzeum gyűjteményeit érzékeny veszteség érte: a bukaresti Román Történelmi Nemzeti Múzeum létrehozásakor, hatalmi utasításra, le kellett mondani a gyűjtemény nagyszámú és jelentős tárgyáról, köztük a háromszéki '48-as kultusz ereklyéjéről, GÁBOR ÁRON egyetlen hiteles, Kézdivásárhelyen 1906-ban a Rudolf-kórház udvarán megtalált rézagyújáról is.

A fokozódó jogfosztottság ellenére a korszaknak számos eredménye volt. Sikerült megőrizni az intézmény magyar és szakmai jellegét. Rendszeresen megjelent, 1969 és 1988 között, az *Aluta* című múzeumi évkönyv. SZÉKELY múzeumigazgatóságának utolsó évtizedeiben jöttek létre a múzeum külső részlegei: a csernátoni *Haszmann Pál Tájélmúzeum* (az Európa-szerte ismertté vált skanzennel, valamint a mezőgazdasági gépgyűjteménnyel), a kézdivásárhelyi *Céhtörténelmi Múzeum*, valamint a kisbaconi *Benedek Elek Emlékház*.

A KIBONTAKOZÁS ESÉLYEI (1990–)

Az 1989. decemberi változások, lehetőséget teremtettek, hogy a Múzeum az intézményi-szakmai rehabilitálódás útjára léphessen. Az intézmény igazgatója 1990–2000 között KÓNYA ÁDÁM tanár, művelődéstörténész, akit egy évtizedes szakmai tevékenységéért 2001-ben Széchényi Ferenc-díjjal tüntetett ki a Magyar Állam.

Ma a Székely Nemzeti Múzeum – 1990-ben visszavett eredeti nevén – mint Kovászna Megyei Múzeumi Szervezet működik. Regionális státusát az Állam 2003-ban törvényileg újra elismerte. A múzeum, régi és új (Erdővidék Múzeuma, Barót – 2002, Csángó Múzeum, Zabola – 2005), külső részlegei révén is, hagyományos közgyűjteményi és közművelődési szerepkörének korszerű ellátására törekszik.

KATÓ ZOLTÁN

A KÉZDIVÁSÁRHELYI MÚZEUM

Az 1870-es években Kézdivásárhely lakosságában már élt az óhaj, hogy városában egy múzeumot létesítsen. Ebben az időben alapította meg Imecsfalván özvegy Cserey Jánosné, Zathureczky Emilia, azt a családi múzeumot, amelyből aztán létre jött a Székely Nemzeti Múzeum magva. Kézdivásárhely is helyet adott volna a gyűjteménynek, hiszen Csereyné aktívan részt vállalt a város kulturális életében – 25 éven át elnöknője volt a kézdivásárhelyi Jótékony Nőegyletnek – azonban a megfelelő elhelyezési feltételeket nem tudták biztosítani.

Kézdivásárhelyen a múzeumi gyűjtőmunka erősödése Balázs Márton polgári fiú-, majd polgári leányiskola igazgatójának a nevéhez fűződik. 1894 és 1905 között több mint 12 ezer tárgyat gyűjtött. Legtöbbjét a Székely Nemzeti Múzeumnak ajándékozta, de sok értékes tárgyat küldött a Magyar Nemzeti Múzeumnak, az Országos Mintarajz Tanodának, az Erdélyi Kárpát Egyesület Néprajz Múzeumának is. Tevékenységéről a Sepsiszentgyörgyön 1942-ben kiadott *Adatok Háromszék vármegye néprajzához* című könyvében számolt be.

A vidék helyi értékeinek az elvándorlása ellen dr. Ikafalvi Dienes Ödön próbált alternatívát keresni. Ő, mint a Székely Mikó Kollégium diákja ismerkedett meg a Székely Nemzeti Múzeum gyűjteményeivel, és határozta el, hogy tanulmányai befejezése után múzeumot alapít Kézdivásárhelyen. Olyan művelődési intézményt akart létrehozni, amely nemcsak mint múzeum, hanem mint olvasótermekkel rendelkező tudományos könyvtár is működött volna.

Az első világháborúig ügyvédi irodájában jelentős növény-, érme-, könyv-, és okirat gyűjteményt hozott létre, de ennek nagy része a háború alatt megsemmisült. A gyűjtőmunkát Dienes Ödön 1918-ban kezdte újból. Időközben a városi kaszinó elnökévé választották. A kaszinó fennállásának 80. évfordulóján, 1922. december 27-én megragadva az alkalmat, a jubiláris díszgyűlésen előterjesztette a Kézdivásárhelyi Múzeum alapítására vonatkozó indítványát. Tervezetét elfogadták, és határozatot hoztak arról, hogy a Kaszinó keretein belül addig marad a múzeum, míg az anyagi helyzet lehetővé nem teszi a különálló intézmény működését. Ugyanakkor arról is döntöttek, hogy a lehetőségek szerint, a Kaszinó költségvetéséből minden évben egy bizonyos összeget a múzeum fejlesztésére fordítanak.

Az önállósulásra nem került sor. A két világháború között Erdélyben a romániai viszonyok nem kedveztek az önálló múzeum alapításának. A bizalmatlankodó hatóságok még a Kaszinó működését is betiltották. A helységet a román katonaság foglalta el.

Dienes Ödön nem adta fel. Tíz év alatt, ha lassan is, de mintegy 8300 tárgyat gyűjtött össze.

A kézdivásárhelyi Kaszinó 1928-ban újból megkezdhette működését. A múzeum sorsa is napirendre került. 1931-ben az Erzsébet Árvaleány-nevelő

Intézet ideiglenesen és ingyen átengedte két üresen álló termét. A berendezési tárgyak beszerzését a Kaszinó vállalta magára. Alighogy sikerült helységet szerezni a kiállítandó tárgyak számára, az adományozások is megszorodtak. Egy év leforgása alatt újabb 6 ezer muzeális tárgy gyűlt össze. Számbavételüket és elrendezésüket 1932 augusztusára végezték el.

A múzeum megnyitására 1932. szeptember 4-én került sor. Az érdeklődők a hetivásár napján, csütörtökön és vasárnap tekinthették meg a kiállítást.

Dienes Ödön múzeum bizottsági elnök már nem sokáig élvezhette kitaró munkájának eredményét, 1936 októberében elhunyt. Helyébe testvére, Dienes Jenő lépett, aki a korábbi Jelentések és a saját feljegyzései alapján 1942-ben megírta a múzeum történetét (Dr. I. Dienes Jenő: *A Kézdivásárhelyi múzeum első húsz éve*. Kézdivásárhely, 1943).

Az Árvaleány-nevelő Intézet 1941-ben felmondta az egyezséget és visszakérte az átengedett termeket, az új helyiségek, vagy egy saját épület megszerzése érdekében tett fáradozások hiábavalónak bizonyultak. A 20514 darabot kitevő gyűjteményt Dienes Jenőnek be kellett csomagolnia. Nagy részét az állami népiskola két kis termében raktározta el, a természetrajzi gyűjtemény egy részét a Nagy Mózes főgimnázium szertárában, másik részét a Minorita rendház emeleti folyosóin helyezték el. Ezzel tulajdonképpen le is zárult a Kézdivásárhelyi Múzeum rövid története, mert a háborús időszak nem kedvezett az újjászervezésnek, Dienes Jenő, a múzeum tárgyainak lelkes öre, pedig 1946-ban eltávozott az élők sorából. Az állami elemi iskolában őrzött anyag szinte teljesen elkallódott, csak a Nagy Mózes főgimnáziumban és a Minoritáknál elhelyezett természetrajzi gyűjtemény anyaga maradt meg, melyet ma is a főgimnázium őriz. A múzeum 4496 kötetből és 4687 különféle nyomtatványokból álló könyvtára is hasonló sorsra jutott, az egészből mintegy ezer darab maradt meg. A néprajzi tárgyak közül is csak 351 került a jelenlegi múzeumba.

A CÉHTÖRTÉNETI MÚZEUM

A második világháborút követően, a berendezkedett új, kommunista rezsimben legelőször 1956 augusztusában Várad Károly vetette fel az *Előre* napilapban a volt Kézdivásárhelyi Múzeum ügyét. Sajnos, az akkori vezetők nem tartották fontosnak, egy kézlegyintéssel elodázták a dolgot. Rendszeres gyűjtőmunkáról szó sem lehetett.

Az egykori *Székely Újság* szerkesztője, Kovács J. István és Ádám János főgimnáziumi történelemtanár magánszorgalomból, feltűnés nélkül kezdett hozzá a kallódó céhes és ipartestületi emlékek megmentéséhez, hátha egyszer az értékes anyag az őt megillető helyre fog kerülni.

A területi közigazgatás átszervezése után, 1968-ban Gábor Áron halálának 120. évfordulóján, a Kovászna Megyei Művelődési Tanács és a Megyei Múze-

um támogatásával a Turóczi-házban, ahol 1849-ben az ágyúkat öntötték, két teremben állandó kiállítást nyitottak. Az egyik termet Gábor Áron emlékének szentelték. A kiállításra került anyagot a sepsiszentgyörgyi Múzeum biztosította. A másik teremben a kézdivásárhelyi céhes és ipartársulati emlékeket állították ki. Ennek egy részét a Kovács J. István és Ádám János által gyűjtött és megmentett, a gimnáziumban őrzött tárgyak, másik részét pedig az újra indult gyűjtési akció eredménye képezte. A helyi ipartörténeti emlékek beszerzésében Hankó László és Tóth Ernő nyugdíjas tisztviselőknek volt fontos szerepük.

A két teremben berendezett kiállítás a Megyei Múzeum részlegeként működött, ahová 1970 szeptemberében muzeológussá Incze László¹ tanárt nevezték ki, aki tovább folytatva a gyűjtést, több ipartörténeti tárgyat meg tudott menteni a pusztulástól. Még ez év decemberében megfogalmazódott az igény, hogy múzeum létesüljön Kézdivásárhelyen. Elhelyezésére a régi Városi Tanácsházat javasolták. Igaz, nem külön, hanem a Sepsiszentgyörgyi Megyei Múzeum közvetlen kezelése alatt, de megkezdődhetett a volt tanácsház kijavítása és múzeummá való berendezése. Ünnepélyes megnyitására 1972. március 3-án került sor.

A múzeum földszintjén a kézműves ipar és a város céhtörténeti kiállítása tekinthető meg. Külön termekben láthatóak a fazekasok, a csizmadiák, cipészek, a tímárok, szücsök, a kovácsok, lakatosok, a mézeskalácsosok, pogácsasütők, a mészárosok, a kalaposok, az asztalosok és esztergályosok, az üstgyártók és szíjgyártók mesterségét bemutató tárgyak és termékek.

Az emelet egyik terme a város középkori történetét mutatja be, a másik két teremben pedig a látogató az 1848/49-es háromszéki önvédelmi harc tárgyi és írásos emlékeit tekintheti meg.

Híres és látogatott a *Zsuzsi és Andris baba népviseletben* nevet viselő kiállítás, ahol több mint 240 népviseletbe öltöztetett baba látható. A gyűjtemény törzsanyagát a *Jóbarát* gyermeklap által meghirdetett pályázatára beküldött babák képezik, melyek viselete nemcsak az erdélyi magyarok tájegységeit, hanem a Partiumot, Máramaros, Szatmár vidéket, a Bánságot és a moldovai csángó magyarok népviseletét is bemutatják. A babagyűjtemény bővítésével, kiállításokra való készítésével és bemutatásával dr. Szabó Judit néprajzkutató foglalkozott.²

DEMETER LAJOS

---

¹ Incze László (1928. dec. 14., Barót) A kolozsvári Bolyai Tudományegyetem történelem-filozófiai szakán végzett 1952-ben. Mezőbádon és Kézdivásárhelyen tanított. A céhtörténeti kiállítás, majd a Céhtörténeti Múzeum megszervezője, 1972-től nyugdíjazásáig vezető muzeológusa. Helytörténeti írásokat közölt a Megyei Tükörben, Háromszékben, Székely Újságban és a Székely Hírmondóban. Jelentősebb tanulmányai: *Céhpecsétek és céhbehívó táblák a kézdivásárhelyi múzeum gyűjteményében* (1974), *A kézművesség és a kisiparosok helyzete a századfordulón Kézdivásárhelyen* (1990), *Céhek és mesterségek múzeuma* (1992), *A céhes élet időrendje* (1995). A Földi István Közművelődési Egyesület alapító tagja és elnöke, az EME tagja.

² dr. Szabó Judit Piroska (1942. szept. 13., Gernyeszeg) Magyar nyelv- és irodalom szakos tanár, néprajzból doktorált. Csíkszentdomokoson, Kászonaltízben és Kézdivásárhelyen tanított. 1993-tól a Céhtörténeti Múzeum muzeológusa. Írásai, néprajzi dolgozatai hazai lapokban, tanulmánykötetekben jelentek meg, *Rózsakirályfi* (Bukarest, 1977) címmel mesegyűjteményt adott ki.

A CSERNÁTONI HASZMANN PÁL MÚZEUM

A csernátони tájmúzeum, ahogy megalakulhatott és létrejöhetett, a névadónak, a régi jó iskolamesternek, id. Haszmann Pálnak köszönheti¹. Nevéhez fűződik a néprajzi tárgyaknak, a község és vidéke történetére vonatkozó adatoknak, okiratoknak stb. az összegyűjtése és megmentése. Néptanító volt, aki a nevelőmunkát úgy értelmezte, hogy természetes velejárója a tanulók oktatása mellett a szülőfalu történetének, néprajzi értékeinek a megismertetése. Azt vallotta, egy néptanítónak kötelessége annak a közösségnek hasznára lenni, amelyből vétetett. Meggyőződéséhez hű maradt haláláig.

Állomáshelyein a hagyományokban, tárgyi emlékekben akkoron még gazdag felsőháromszéki falvak lakói szívesen rendelkezésére bocsátották az évszázados okmányokat, a feljegyzésre méltó szellemi hagyatékot, a népi mesterségek szerszámain és a népi élet mindennapjaira kiterjedő néprajzi anyagot stb. Széleskörű gyűjteményében helyet kaptak a régészeti leletek, a népi bútorok, a szőttek, varrottások, hímzések, régi fényképek, pénzek és érmék, könyvek, bélyegek, népi gazdálkodás tárgyi anyagai, az okiratok, a gyászjelentők, a kéziratok, egyszóval minden, ami kötődött és kapcsolódott a vidék néprajzához, történelméhez és kultúrájához. A folytonosan gyarapodó gyűjteményét, idők során a megfelelő szakértelmet is megszerezte, tudományos igényességgel csoportosította és dolgozta fel.

Mindig arra vágyott, hogy gyűjteménye mindenki számára hozzáférhető legyen. Tudta, hogy a székely múlt, az egykori népi élet megismertetése, egy vidéki múzeum létesítése népnevelő, és egy ilyen művelődési intézményre, ahová bementhető az egyre fogyó székely örökség, nagy szükség van. Ennek a tudatában teremtett kapcsolatokat szakemberekkel, írókkal, történészekkel, régészekkel, etnográfusokkal, és kulturális vezetőkkel.

Álma az 1970-es évek elején vált valóra. 1971–72-ben felújították romjaiból a falu felső felében található Damokos-kúriát, körülötte rendbetették a majdnem kéthektáros telket.

Az ünnepélyes megnyitóra 1973. január 25-én került sor. Ezt követően február 25-én a csernátони Bod Péter Közművelődési Egyesület, 16-án pedig a Csernátони Népfőiskola nyitotta meg kapuit.

A múzeum törzanyagát id. Haszmann Pál és felesége Cseh Ida magángyűjteménye képezi. Adományozó és alapító oklevelükben több mint 8000 tárgy szerepel, melyeket olyan feltétel mellett adományozták a sepsiszentgyörgyi Megyei Múzeumnak, hogy a törzanyagot semmilyen feltételek mellett ne le-

---

1 Id. Haszmann Pál (1902. május 20., Kommandó – 1977. szeptember 13, Csernátон) A tanítóképzőt Sepsiszentgyörgyön, Székelykeresztúron és Csíksomlyón végezte. Tanítói pályáját 1921-ben Kézdiváron kezdte, majd Zabolán folytatta, innen került Csernátонba. Tanító, 1959-től tanár, majd iskolaigazgató, körzeti iskolafelügyelő. 1966-ban nyugdíjba vonult és a múzeumának élt.

hessen elszállítani Csernátonból, és a gyűjtemény gondozói elsősorban a család tagjaiból, leszármazottaiból kerüljenek ki.

A telek adta lehetőségeknek köszönhetően itt alakult meg Háromszék egyetlen szabadtéri múzeuma. Itt elsősorban a térségre jellemző népi építészeti emlékek, székely házak és kapuk, malom, ványolók, kocsiszín, tárolóeszközök, a házakban a 18-19. századi szoba és konyhaberendezések kaptak helyet. A múzeum parkosított kertjében tekinthetők meg a vidék méhészkedési múltjának tárgyi emlékei, a székely temetők jellegzetes fejfái, sírkövei, az 1973-ban feltárt 7-9. századi földbeásott tűzhelyes putrilakás maradványa, a vidéken használatban volt mezőgazdasági gépek és tárgyak sokasága.

Külön épületrészben láthatóak a „hangtechnika eszközei” az elmúlt több mint hetven évtized rádiói, patefonjai, telefonjai stb.

A múzeum rendbe hozott boltíves pincéjében, az érckályha gyűjteményben, a magyar öntöttvas-művesség remekeiben gyönyörködhet a látogató.

A Damokos-kúriában berendezett kiállító termekben külön rész mutatja be a művelődéstörténetet, illetve a község nagy szülőiteinek az életét és munkásságát. Emlékanyag ismerteti Bod Pétert, Csernátoni Pált, Végh Antal ágyúöntőt, Csernátoni Cseh Imrét, Csernátony Vayda Gyulát, id. Haszmann Pált, a múzeumalapítót stb.

A gyűjtemény java részét a néprajzi anyag képezi. A termekben csoportosított és kiállított tárgyak szemléltetik a helytörténetet, a hagyományos népi mesterségeket, a festett és faragott népi bútorokat, a használati- és díszkerámiát, a népviseletet, a székely szőtteket és varrottásokat, az egykori népi életet.

Az intézmény vezetősége kezdeményezésére 1999-ben a csernátoni múzeum alapítójáról, az 1999. október 25-én megtartott névadó ünnepségen a Haszmann Pál Múzeum nevet vette fel.

A jelenben a múzeum gondozói és irányítói ifj. Haszmann Pál és Haszmann József, akik az édesapjuk szellemében gondozzák, ápolják és gyarapítják értékeit.

DEMETER LAJOS

A SZÍNHÁZI ÉLET

KEZDETEI – A VÁNDORSZÍNÉSZET KORA (1838–1948)

Az első adat, mely a magyar nyelvű színjátszás jelenlétére utal a környéken, a bécsi Magyar Kurír 1819. október 26-i számából való: Gidófalvi Jancsó Pál és Pergő Celesztin 1812-es erdővidéki vendégjátékát említi, s a kolozsvári társulat Lear király-, Hamlet- és Macbeth-előadásairól beszél, bár nem szól arról, hogy a vándorszínészek Sepsiszentgyörgyön is felléptek volna. Az 1820-as, 30-as és 40-es években Kézdivásárhelyen, a kedvelt fürdőhelyé kiépülő Előpatakon és Brassóban fellépő társulatokról elég sok adat maradt fenn, Sepsiszentgyörgyről azonban – bár az utazó számára mindhárom település felé menet útba esik – a források nem tesznek említést.

Sepsiszentgyörgyön tartott színelőadásról az első adat, 1838-ból való, mikor *„K. igazgató három Udvarhelyről, a kollégiumból hozott, és három brassói diákkal előadásokat tartott Sepsiszentgyörgyön D. földbirtokos csürszálájában. Előadták a Hunyadi László fejvesztése című darabot, hirdették az Ádám és Éva a paradicsomban, a Bengáliai görögtűz, Cserni Gyurka és más darabokat.”*

Ekkoriban a színelőadások helyszíne a Daczók valamikor 1812 és '16 közt, vélhetően 1815-ben épült ingatlana, a Bálház. A városi erdők törvénytelen megtizedeléséből épült terebélyes épületben, mely a régi zöldségpiac nyugati felén állt egészen 1963-ig, kényelmesen elfért egy kocsmá a hozzávaló lakószobákkal, egy tágas táncterem, s a városi tanácsnak is jutott benne hivatali helyiség. Egészen 1851-ig, (amikor a Bálházat a várost megszálló osztrák katonaság számára kaszárnyává alakítják) itt lépnek fel a Sepsiszentgyörgyöt felkereső vándor-társulatok, s itt tartják előadásait a városi műkedvelők alkalmi szín-társulásai is. Az első ilyen előadást 1826-ban említi a bécsi Magyar Kurír: *„1826 február 12. ... Estve az egész Három-Szék válogatott Nemes Ifjai és Kis-asszonyai által a Méltóságos Daczó József Ur Bál-szálájában minden bémenetel árra nélkül... egy vígjáték adatott elé, melly eddig ezen Nemes Székben soha nem történt, jelen lévén annak nézésére Nemes Háromszéknek tsak nem egész rendje és Katonai Tiszti kar...”* Újabb műkedvelői szervezkedésről majd csak a század közepén hallani, az addig terjedő negyedszázadról azonban hallgat a krónika.

1853-ban Dézsi Zsigmond társulatának egyik színésze számára állít ki Sepsiszentgyörgy városa szegénységi bizonyítványt, ugyanebben az évben Kézdivásárhelyen Posonyi Alajos fizet *„26 játékért 26 huszast, Libis Ignác elefántmutogató 3 előadásért 3 huszast”*. Azt, hogy a Bálház kaszárnyává alakítása után Dézsi Zsigmond vagy Posonyi Alajos társulata hol játszhatott, nem tudni: a városnak az új városháza dísztermének 1856-os felavatása előtt nem volt színelőadásra alkalmas helyisége.

1853. augusztus 28-án határozza el a város Esküdt Közönsége (az akkori előjáróság), hogy a Székházzal szemben emeletes középületet építtet, melyben vendéglői és bolthelyiségek, kaszinónak alkalmas szobák és hivatali helyiségek mellett egy nagyobb táncterem is helyet kaphat. Az épülethez 1854 tavaszán kezdik meg a kőhordást, s a Boros Ignác mérnök és Land András kézdivásárhelyi pallér vezetésével felhúzott épület 1856-ra készül el. A táncterembe szétszerelhető színpadot a helyi műkedvelő társaság készített, akikről azt a város 50 forintért veszi meg 1865 farsangján. A szétszedhető színpadot a Városháza padlásán tartották, onnan hordták le, valahányszor egy társulat érkezett a városba. A társulatok tisztos bért – előadásonként 3 forintot – fizettek a használatáért.

Mezítlábas vándortársulatok vendégjátékai mellett azonban visszhangos sikereket is jegyez a történet: 1883-ban Sztupa Andor társulatával Ecsedi Kovács Gyula, a kolozsvári társulat legnagyobb drámai színésze vendégszerepel Sepsiszentgyörgyön. Az országos hírnévű művészt, városi küldöttség várja díszkocsival a földvári állomáson (Sepsiszentgyörgyön akkoriban még nem haladt át vasútvonal), s vendégjátéka 9 estéjén összesen 119-szer hívja ki a közönség a függöny elé (a Hamlet-ben 24-szer, a Bánk Bánban 17-szer, a Toldiban 15-ször stb.).

Bár az 1880-as és az 1890-es évtizedben Sepsiszentgyörgy színházszerető közönségének leginkább másodrangú, gazdagabb városok színpadairól kiszorult társulatok műsorával kellett beérnie, mégis több, az E. Kovács Gyulához hasonló siker fordul elő: Miklóssy Gyula társulatának előadás-sorozata, Ivánfi Jenő és Feleki Miklós, majd Blaha Lujza vendégjátékai, a Ditrői Mór vezette kolozsvári Nemzeti Színház 1895-ös fellépései egyaránt visszhangos sikert aratott a városban.

1896-ban újabb merész döntésre szánja el magát a város. Ifj. Gödri Ferenc polgármester előterjesztésére a városatyák a Díszterem átalakításáról, állandó színpaddal való felszereléséről döntenek. A 30.000 forintos költségvetésű átépítéssel 1899 januárjára készülnek el az építők, s az új színházterem a századfordulón épülő-szépülő város legnagyobb büszkesége lesz. *„Az erdélyi rézszekben Kolozsvár és Deés város után Sepsi-Szent-György az érdem, hogy itt úgy szólván, állandó színházról is lehet szó.”* – adja hírül a Székely Nemzet január 15-i száma, hirt adván Erdély harmadik állandó színpadának avató-ünnepségéről.

Bár egy állandó társulat Szentgyörgyre szerződtetésének gondolatát nem ez a cikk veti fel először, az állandó színház megalapítása még szinte fél évszázadot késik, s a Thália papjainak állandó otthont építtető városnak 1948-ig még vándortársulatok előadásaival kell beérnie. 1901-ben alakul meg a Sepsiszentgyörgyi Színpártoló Egyesület, mely 1902-től már önállóan hirdet pályázatot a sepsiszentgyörgyi színiévadra, és több-kevesebb sikerrel, de biztosítja a város számára a jó minőségű színházi előadást.

ÁLLANDÓ SZÍNHÁZ SEPSISZENTGYÖRGYÖN

Állandó hivatásos színházat Sepsiszentgyörgyön 1948-ban hoznak létre, mikor az azelőtt rövid ideig Kolozsváron működő Dolgozók Színházát Állami Magyar Népszínház megnevezéssel Sepsiszentgyörgyre költöztetik. (53. kép) A frissen alakított intézmény már működése második évében nevet változtat, és egészen 1987-ig Állami Magyar Színházként működik, 1987 és 1992 közt Sepsiszentgyörgyi Színházként immár két – magyar és román – tagozattal. 1992-ben a két tagozat különvállal s a Tamási Áron Állami Magyar Színház és az Andrei Mureșanu nevét viselő (román nyelvű) színház közös székhelyen ugyan, de jogi és költségvetési szempontból egymástól független művészeti intézményként működik tovább. 1998 óta a színház neve Sepsiszentgyörgyi Tamási Áron Színház, felügyeleti és fenntartó szerve Sepsiszentgyörgy Megyei Jogú Város Tanácsa.

Az utóbbi, több mint fél évszázad történelmi és társadalmi folyamatainak, változásainak kevésbé ismerője is következtethet a névadások és megnevezések mögött húzódó múltra, a leplezett vagy nyílt kultúrpolitikai törekvésekre, az önmagát meghatározni szándékozó színház feladataira és művészi célkitűzéseire.

Intézményi története során sokféle kényszerhatás és ösztönzés érte a sepsiszentgyörgyi színházat. Erdély délkeleti szögletében, továbbra is távol az erdélyi magyar művelődési központoktól (Marosvásárhelytől, Kolozsvártól, Nagyváradtól) a társulat elsődlegesen a Székelyföld és azt körülölelő földrajzi térség tájoló színházaként működött. Jelenlegi székhelyén – a város által 1899-ben kialakított színházteremben – is csak 1958-ban rendezkedhetett be, s kapott esélyt arra, hogy állandó és hivatásos színházként gyökeret eressen az akkori kisvárosban.

A város történetében fordulópontot jelentett az 1968. év. Kovászna Megye néven – kisebb módosulásokkal – helyreállt a régi Háromszék Vármegye, Sepsiszentgyörgy pedig járási központból újra megyeszékhely lett. A városban addig nem tapasztalt szellemi pezsgés indul meg, s az egykori kisváros értelmiségiek – költők, írók, képzőművészek és színészek – számára egyre nagyobb vonzerőt jelentett. Ebben a felpeszdlő légkörben a színház is egyre inkább saját művészi arculatának kialakítására, minőségi megújulásra, a korszerűbb színház felé való nyitásra, a viszonylagos elszigeteltségből való kitörésre törekedik. Ekkor születnek azok az előadások, melyek a színház nagykorúságát, művészeti intézményként való elismerését jelentették. A 60-as évek, ahogy mindenütt szerte a világon, Romániában is a változás, a megújulás (lehetőségének) évei voltak. Dukász Anna (1968–1973) és Sylvester Lajos (1973–1985) igazgatósága alatt a színház műsorpolitikájában és előadásai színvonalában egyaránt a következetesség és az átgondoltság érvényesül. A színház műsorpolitikája megszabadul az orosz szocializmus „osztályharcos”

színműveitől, s bár a hivatalos ellenőrzés továbbra is jelen van, a műsorterveket jóváhagyó Színházi Főigazgatóság több magyar szerző, és a negyvenes évek óta először nyugati („kapitalista”) szerzők darabjainak bemutatását is engedélyezi. Olyan jelentős előadások születnek ebben az időszakban, mint a Bánk Bán (r: Völgyesi András), Joseph Heller: Megbombáztuk New Havent (r: Seprődi Kiss Attila), Reginald Rose: Tizenkét dühös ember, stb.. A színház történetének egyik legjelentősebb vállalkozása is ekkoriban kezdődik el: 1968 és 1990 közt Tompa Miklós rendezésében az Ösvigasztalás kivételével Tamási Áron összes jelentős színdarabja színre kerül: 1968-ban az Énekes madár, (54. kép) 1971-ben a Csalóka szivárvány; 1975-ben a Tündöklő Jeromos; 1977-ben a Hegyi patak, 1979-ben a Hullámzó völegény; 1981-ben a Vitéz lélek, s a sorozat záródarabjaként, már az új világtrend első évében, 1990-ben, a Boldog nyárfalevél.

A színház történetében különösen fontos esemény volt a Nemzetiségi Színházi Kollokviumok megrendezése, romániai magyar, német és jiddis színházak és színházi tagozatok, valamint az adott nemzetiségek drámaszerzőinek műveivel esetenként jelentkező román nyelvű színházak részvételével. Az első két kollokvium, nemzetiségi, identitásörző jellege mellett, komoly szakmai vitákra adott alkalmat, hiszen éppen ekkor – a hetvenes és nyolcvanas évek fordulóján – érett be az a folyamat, mely az erdélyi magyar színházművészetet lassan felzárkóztatta a világszínház megújulásának folyamatához. A két alkalommal megrendezett Kollokvium országos és nemzetközi visszhangja mellett a közönség körében is rendkívüli érdeklődést keltett, bizonyítván a színház majdhogynem kizárólagos (egyelőre még megtűrt) szerepét az egyes nemzetiségek kulturális önazonosságának megőrzésében, ugyanakkor a térségben élő nemzetiségek nyelvek, kultúrák, vallások egymásra találásában. A hivatalostól – a többségi romántól – eltérő identitás-állítás miatt azonban a megyei párt-vezetőség az 1982-es harmadik Kollokviumot betiltotta.

A hetvenes évek ígéretesen alakuló, kibontakozni látszó színházművészetét a nyolcvanas években a fennmaradásért, majd a pusztta túlélésért való küzdelem váltotta fel. Ekkor már szóba sem kerülhetett a színház, mint sajátos, belső törvényeit követő és saját művészi formáit kiépítő, csiszológató művészeti forma. A kezdetektől létező, de az 1980-as évektől a művelődés minden területére rátelepedő ideológiai és politikai kritériumok mellett ebben az időszakban a színház tevékenységét az önfenntartási kényszer is meghatározza. 1984-től a színház „önfenntartóvá” válik. (Pontosabban megvonják tőle a működéshez szükséges szubvenciót, kényszerítve az intézményt, hogy művészi szempontok helyett pusztán anyagi megfontolások szerint alakítsa műsorát.) Az anyagi és szellemi, s az ezzel együtt járó morális leépülés a társulat tagjait felmorzsoló általános kifulladásához vezetett, s a színház kényszerű önfelszámolása felé készítette elő az utat. Az 1986-ban létrehozott román nyelvű tagozattal – mely a közös költségvetésből (azaz jelentős közönség híján a magyar társulat

jövedelméből) – tartotta fenn magát, az akkori politikai vezetés bevallottan „a magyar nyelvű kultúra ellensúlyozására” tett kísérletet.

Az 1990-es évek politikai változásai új lehetőségeket nyitottak a színház számára is, mindenekelőtt a színpadi mű ideológiától és más nem-színházi szempontoktól mentes igaz és érvényes közvetítésének lehetőségét. Ezzel egyidőben azonban számtalan megoldásra váró feladat, örökölt és új gond adódott – szervezeti és technikai problémák, az infrastruktúra romlása, a fenntartókkal való korántsem problémamentes viszony – és sok más, tisztázásra váró kérdés, aminek java része ma is megoldatlanul áll.

Az új világrendben elsőként a színház társadalmi helyzetének gyökeres megváltozásával kellett az intézménynek szembenézni. Ha 1989 előtt a színház szinte kizárólagosan uralta a magyar nyelven megszólaló „művészeti piacot”, 1989 után az intézménynek e monopol-helyzet váratlan (és végérvényes) eltűnésével kellett szembenéznie, majd kialakítani egy olyan arculatot, mely egy, a kínálat szempontjából szinte végtelen piacon „terméke”, a színházi előadás számára közönséget (a hasonlatnál maradva: vásárlóerővel bíró keresletet) tud biztosítani. A színház útkeresésének máig tartó korszaka 1992-ben, Nemes Levente igazgatói kinevezésével vette kezdetét, és 1995-ben öltött igazán határozott arculatot, mikor két fiatal rendező, Barabás Olga és Bocsárdi László a gyergyószentmiklósi Figura Stúdió Színház nyolc színészevel Sepsiszentgyörgyre szerződött. A két társulat eltérő szemléletmódjának ütköztetéséből, összeolvadásából fokozatosan alakult ki az az arculat, színházi stílus, mely a sepsiszentgyörgyi színház előadásait összetéveszthetetlenül egyedivé teszi. Olyan nagysikerű, az erdélyi magyar színjátszás egésze számára is mértékadónak számító előadások születtek ebből az együttműködésből, mint Witkiewicz: *Vizityúk*-ja, Euripidész: *Alkésztisz*-e (1997), Molière: *Don Juan*-ja (1998), Lorca: *Vérnász*-a (2000), Shakespeare: *Romeo és Júliája*, (2002) *Othello*-ja (2004), Brecht *Jóembert keresünk!* című példázata, Beckett: *Godot-ra várva*, (55. kép) és nem utolsósorban az az előadás-sorozat mely által a színház Tamási Áron sajátos, népi-szürreális szemléletmódjának újraértelmezését, jelenkor számára való átmentését célozta meg (*Vitéz lélek* – 1997; *Ősvigasztalás* – 1998; *A csoda (Énekes madár)* – 2002)

Az új demokrácia megváltozott társadalmi kontextusában az útját kereső színházzal kapcsolatban ugyanazok a kérdések kerültek előtérbe, mint amelyek a XIX. századvég színházpártolóit és színházcsinálóit foglalkoztatták. A történet furcsa fintora, hogy míg a milleniumi évek színházjáró közönsége éppen az operettekkel, zenés bohózatokkal felhígított repertoár miatt neheztelt a vándortársulatok haszonleső direktoraira, addig az 1990-es években éppen ezek hiányát kéri számon a társulatvezetőkön a szubvenciót biztosító megyei, majd városi vezető-testület. Az 1997-ben névadója születésének századik, 1998-ban fennállásának ötvenedik évfordulóját ünneplő társulatot azonban ma

már minden vita dacára a magyar nyelvterület egyik legjelentősebb színházi intézményeként tartják számon, s csak az idő döntheti el, hogy a honi Thália méltó szolgálatával képes lesz-e méltó maradni a reformkor színházalapító gondolatához: a magyar művészet felemelésének, az ember megjobbításának, szellemi épülésének eszményi céljaihoz.

CZEGŐ CSONGOR

FELHASZNÁLT IRODALOM:

Salamon Sándor: *Színjátszás Sepsiszentgyörgyön a 19. században* (ALUTA 1970, p: 163–217); *Színjátszás Sepsiszentgyörgyön a 20. század elején* (ALUTA 1971, p: 547–570); valamint Sombori Sándor: *A Székelyföld első állandó színházterme* (Háromszék 1997 március 27) c. írása alapján.

A KÉZDIVÁSÁRHELYI SZÍNJÁTSZÁS

A kézdivásárhelyi színjátszás történetéről beszélni, a várossal egybenőtt Kantán letelepített minoriták iskolájában bemutatott iskoladramák és szerzőik megemlézése nélkül elképzelhetetlen.

Háromszékre az első két, moldovai missziós útra induló minorita szerzetest Nagy Mózes plébános 1680-ban telepítette le. Esztelneken adott nekük szállást, ahol már 1682-től iskolát működtettek. Rendházuk az iskolával együtt 1696-ban költözött át Kantára. Feltehetően már az esztelneki kezdetektől létezett az iskolai színpad és adtak elő a diákok iskoladramákat, azonban drámagyűjtemény csak a kantai iskolából maradt ránk.

A legrégebb kolligátumot, amely két magyar és tíz latin nyelvű drámát tartalmaz, a Borsód-Abaúj-Zemplén megyei Levéltárban őrzik. Az 1732-ig külön füzetekben őrzött drámákat 1738-ban kötötték egy kötetbe, címe *Parentum nimius amor*.

A második kolligátum, a *Liber Scholarum*, az 1762 és 1779 között Kantán előadott 23 drámát tartalmazza. A gyűjteményes kötet a Debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem könyvtárának kéziratgyűjteményében található.

Ugyanitt van az *Exercita Scholastica* is. Ebben a több jezsuita iskolai gyakorlatot tartalmazó kolligátumban, néhány 1662 és 1708 keletkezett latin nyelvű dráma található. Kantán való előadásuk nem bizonyítható, csupán annyi, hogy a kantai minorita iskolaigazgató kérésére 1761-ben a kötet, altorjai Balázs Ferenc adományaként került a kantai könyvtárba.

Kantából, az említetteken kívül, néhány iskoladráma fennmaradt különálló füzetben is. A 69 színi előadásra vonatkozó adat, a 16 magyar nyelvű drámaszöveg, a 33 latin nyelvű dráma bizonyítja, hogy 1779-ig a kantai színjátszás folyamatos volt.

Az iskoladramák szerzőinek, rendezőinek egy része bizonyítottan háromszéki születésű volt. Bende László a *Tékozló fiú* szerzője és színrevivője 1742-ben Petőfalván született és 1774-1776 között tanított a kantai iskolában. Az 1715-ben Ozsdolán született és 1762-ben Kantán elhunyt Bene Demeter nevéhez a *Nagy-pénteki actio* megírása és rendezése fűződik. A *Szavaszező Hebiust*, melyet 1752-ben mutattak be, Gáll Tamás szerezte, aki 1721-ben Kézdivásárhelyen született és már rendi növendékként a kantai iskola tanítója, pappá szentelése után professzora, majd prefectusa, igazgatója volt. Jancsó Ferenc 1744-ben Gelencén látta meg a napvilágot és 1771-1780 között működött Kantán. Ő volt a legtermékenyebb szerző és rendező. A tíz év alatt, amit Kantán töltött, tizenegy drámát rendezett és adaptált. Ladányi Mihály is felsőháromszéki születésű (1738, Lemhény). 1760-1765, majd 1768-ban tanított Kantán. Ő az *Eustachius és Trajana valamint gyermekeik Agapitus és Teopitus*, 1761-ben bemutatott, nagyobb részben latin, kisebb részben magyar nyelvű iskoladráma társszerzője.

A rendszerváltás után a minorita iskola jogutódja, a Nagy Mózes Líceum diákjai által bemutatott iskoladrámák (*Borka asszony és György deák* közjáték, illetve *Kincses Naso bált rendez* komédia, *Stolander prókátor és a négy mesteremberek a diétán* című vígjáték) bemutatása is bizonyítékai, hogy a szerzetesi vagy felekezeti iskolákban nemcsak vallásos témájú darabok, hanem komolyabb világi tárgyú illetve könnyed, jó kedélyű vígjátékok is színre kerülhettek.

Adatok hiányában 1780-tól, a következő század közepéig, a kézdivásárhelyi színjátszásról szinte semmit nem tudunk. Az első lényeges adat 1854-ből való, mikor Tóth István vándortársasága fordult meg Kézdivásárhelyen. A társulat többek között id. A. Dumas *Korona és vérpad*, Scribe *Eszter és Dávid*, és Dugonics András *Báthori Mária* darabjait adta elő. 1860-ban Havi Mihály Bukarestből visszatérő társulata jött el Kézdivásárhelyre. Előadásaik között színre került Donizetti *Lammermoori Luciája*, V. Hugo *Ernanija*, Szigeti Gyula *Csizmadia mint kísértet* című darabja is. Ez az év a város kulturális életében kiemelkedően jelentős volt. Augusztus elején Reményik Ede hangversenyzett a kézdivásárhelyi közönségnek, akik a művészt nyomban díszpolgárukká, a lelkes vargák pedig céhük mesterlegényévé avatták, és tiszteletbeli tagukká fogadták.

Az 1860-1870-es évektől kezdődően a helyi műkedvelők is tartottak színi előadásokat. Általában jótékony céllal, esetleg saját kiadásaik, díszlettárak bővítése érdekében léptek fel és adtak elő egy-egy színdarabot. 1869-ben például a *Bánk bán* előadására vállalkoztak. A Kézdivásárhelyi Közművelődési Egyesület színi szakosztálya 1878-ban jubileumi előadásuként, annak emlékére, hogy megalakulásuk óta a 25. darabot vitték színre. Csíki Gergelytől az *Ellenállhatatlan* című vígjátékot adták elő nagy sikerrel. 1889 karácsonyán egy egészen megújult tagsággal, a helyi tűzoltó egyesület zenekara felsegítésére rendeztek előadást. Választott darabjuk Szigligeti Ede *Cigánya* volt. Elismeréssel szolt a helyi lap a szereplőkről. Elsősorban Selyei Tóth Albert rendező-főszereplő, Vass Ferencné, S. Tóth Albertné, Bányai Izidora, Czimbalmos Ferenc, Hamar Albert, Czirmai Albert, Klünglein Valentin és Rebeka stb. alakítását dicsérték meg. 1902-ben a városban *Vigadó-estély* sorozatot rendeztek. A harmadik rendezvény keretében a műkedvelők Murai Károlytól a *Huszárszerelem* kétfelvonásos vígjátékát adták elő. A beszámoló szerint Hám Ferenc, Balázs Béla, Zsigmond Ida, Lázár Jenő, Zakariás Erzsébet, Bitai Béla, Kenéz Mihály stb. „*utolérhetetlen alakítást produkáltak.*”

A szintársulatok közül, feltételezhető, hogy a Baróton és Sepsiszentgyörgyön előadásokat tartó Győrffy Antal társulata is ellátogatott 1870-ben Kézdivásárhelyre, mert a következő évben Nagy Mihály színészeivel Sepsiszentgyörgyről átjött a vargák városába, és ott késő ősztől egészen december 7-ig összesen harminc előadást tartott. 1872. február 19-ig maradtak a városban és ott tarózkodásuk alatt olyan színműveket is színpadra vittek mint Szigligeti

Ede *Szökött katonája*, *Két pisztoly*, vagy Tóth Kálmán *Nők az alkotmányban* című darabja.

1873 nyarán Prielle Kornélia vendégszerepelt Kézdivásárhelyen.

1874-ben Csóka Sándor társulata Bánffyhunadról jött át Kézdivásárhelyre, hogy aztán Sepsiszentgyörgyön tartsanak előadásokat.

Homokay László színészeivel legelőször 1875-ben vendégszerepelt a városban, ők a hetvenes évek második felében többször is visszatértek és felléptek Kézdivásárhelyen. Ugyan ennek az évnek nyarán Szathmári Károly társulata is megfordult a városban. Egri Kálmán jutalomjátéka, a *Légyott „felcsigázta a K. Vásárhelyi közönsége figyelmét.”* Fellépett háromszék neves tilinkóművésze Remenyik Károly, a darabban pedig helyet kaptak a helybeli műkedvelők is, akik közül külön kiemelték Erdélyi Károly és Gyöngyösi István tanárok játékát.

1979-ben Sztupa Andor társulata szórakoztatta a színházra éhes, de sokszor, általában a gyengébb darabok miatt közömbös közönséget.

1980-ban két társulat is időzött a városban. Tavasszal, két hónapon át Sztupa Andor, szeptemberben pedig Várady Ferenc társulata lépett fel.

1981-ben újból Sztupáék vendégszerepeltek. A jelentősebb, előadott darabok közül kiemelhető a *Londoni koldusok és az árva fiú* és Suppétól a *Bocaccio*.

1882 márciusában ugyancsak Sztupa Andor társulata tartózkodott Kézdivásárhelyen, a színdarabok előadása mellett ebben az évben ők voltak azok, akik gondoskodtak március 15-e méltó megünnepléséről is.

1884-ben eseményszámba ment a Kolozsvári Nemzeti Színház elsőszámú színészenek, Ecsedi Kovács Gyulának a vendégszereplése, aki többek között a *Hamlet* és a *Bánk bán* címszerepében érdemelte ki a kézdivásárhelyi lelkes közönség tapsviharait.

1885 elejétől május 12-ig Homokay László társulata játszott, őt követte Várady társulata, majd az év második felében Polgár Károly kért a várostól játsszási engedélyt.

1886-ban ugyancsak Polgár társulatának thália papjai és papnői szórakoztatták a közönséget.

1889-ben Miklósi Gyula társulata tartott húsz előadást.

1891-ben Egri Kálmán a biztos sikert arató színművek mellett a klasszikusok közül is műsorára tűzött néhány darabot, például az *Elektrát* adták elő.

1892-ben Kovács József társulata, 1893-ban Csóka Sándor színészei vendégszerepeltek. A Kőlonthe-féle kertben felállított színpadon a kézdivásárhelyi közönség Strauss operetteket is láthatott.

1897 augusztusában Deák Péter, 1898-ban Csóka Sándor, 1899-ben Baranyay Mihály és Szalkay Lajos társulatai vendégszerepeltek. Az utóbbi július 2-án bemutatta a *Bánk bánt* és július 17-én a *Rómeo és Júliát* is.

1900 tavaszán Fekete Béla, júniusban pedig, mintegy három héten át Tiszay Dezső társulata játszott Kézdivásárhelyen. A következő évben, a közben megözvegyült Tiszayné tért vissza a társulatával.

1902-ben Micsey F. György és színészei két ízben is tartottak előadásokat. A népszerű operettek mellett a *Coriolanust* is műsorra tűzték.

1903-ban B. Polgár Béla társulata járt Kézdivásárhelyen, azonban a közönség, a helyi lap kritikus szemű tudósítója az előadások minőségével, a műsorra tűzött „gyarló és gyengén előadott” darabok nagy részével nem volt megelégedve.

1904 januárjában Tóvári Antal társulata a Vigadó dísztermében tartotta előadásait. Május végétől Szalkay társulata jött vissza Kézdivásárhelyre. Június 16-, 17- és 18-án felléptette a nemzet csalogányát, Blaha Lujzát is. A közkedvelt színésznő Csepreghy Ferenc *Piros bugyellárisában*, Follinus Aurél *Nánijában* a címszerepekben, Tóth Ede *A falu rosszában* Finum Rózsi szerepében kápráztatta el a közönséget.

1905-ben Tóvári Antal és társulata Madáchtól *Az ember tragédiáját* is előadta. A főszerepekben Halmi Jenő (Ádám), Szirmai Jozefin (Éva) és Vetéssy Dániel (Lucifer) játszottak.

1905 decemberétől öt éven át, a leszerződött Fehér Károly társulata szórakoztatta a közönséget. 1911. augusztus 27-én, az utolsó előadásukon, Szigligeti Ede *Cigányával* búcsúztak.

1912-ben Tompa Kálmán társulata jött le Kézdivásárhelyre, ők többek között az *Anna Kareninát* is eljátszották.

1923-ban március 1-től ugyanők, decembertől pedig Szabados Lászlóék, 1915-ben Fehér Vilmosék, december végétől pedig Mezei Kálmánék tartottak előadásokat. Az utóbbi társulata az 1916-os évet a *János Vitéz* színrevitelével kezdte meg.

A világháború utolsó éveitől és az impérium váltás után kevesebb vándortársulat jött el Kézdivásárhelyre. Gáspár Jenő társulatát lehet megemlíteni, akik 1926-ban Jakobi Viktor *Sybill*, Stolz *Szerencsetánc*, Lehár *Három grácia* műsorra tűzésével nyerték el a közönség elismerését. Tagjai közt olyan színésznők léptek fel mint Halmos Mici primadonna, Gálffy Nusi szubrett, vagy Hevessy Miklós és Gaál Piri.

A bécsi döntés után, 1940 őszén Kozma Hugó és Battyán Kálmán közös társulata, 1941-ben pedig a különvált Battyán-féle vándortársulat látogatott Kézdivásárhelyre. Hosszú szünet után a volt színházigazgató Fehér Imre jött el a városba, és itt ünnepelte meg működésének 30. évfordulóját. Ugyanebben az évben Krémer Ferenc irányításával a Székelyföldi Színház is eljött játszani. Megnyitó darabjuk Huszka Jenőtől a *Gyergyói bál* volt. Június 24-én búcsúztak, utolsó előadásuk Vaszary Gábortól *Az ördög nem alszik* volt. November 11-én, már Thuróczy Gyula irányításával, a kézdívasárhelyi közönség újból láthatta a *Bánk bánt*. A női főszerepeket Petur Ilka (Gertrudis) és Kemény Erzsébet (Melinda) játszották. December 2-án a társulat a *Hamletet*, 9-én *Az ember tragédiáját* tűzte a műsorára. A főszerepekben Thuróczy Gyula, Petur Ilka és Olasz Lajos remekeltek.

1942 augusztusában, 1943 júniusában ugyan ez a társulat tért vissza Kézdivásárhelyre. Többek között előadásra kerül Móricz Zsigmondtól a *Nem élhetek muzsikaszó nélkül*, Kodolányi Jánostól a *Földindulás*.

1944-ben már közeledett a front Erdély határaihoz, január 20-án Inke Dezső társulata búcsúzott Kézdivásárhelytől. Távozásukkal egy korszak zárult le örökre.

DEMETER LAJOS

KÉPZŐMŰVÉSZET HÁROMSZÉKEN

Az első igazán jelentős képzőművész, aki Háromszéken alkotott, Gyárfás Jenő volt. Barabás Miklós a XIX. századi magyar festészet egyik legnagyobb (de mindenképpen legtermékenyebb) portréfestője a gyermekkor éveit leszámítva alig tartózkodott Háromszéken, mondhatni kinőtt a szülőföld kebeléből. Annyiban azért munkássága révén is kapcsolódik szülőföldjéhez, hogy a sepsiszentgyörgyi képtár számos remekét őrzi.

Gyárfás a külföldi akadémiák után visszatért szülővárosába, alkotói tevékenysége azonban visszhangtalan maradt a helyi szűkebb közösségben. Az ő sorsa elválaszthatatlanul egybefonódik szülővárosával. Két alig összeegyeztethető törekvés munkálkodott a Tetemrehívás szerzőjében, az otthonhoz való ragaszkodásé, és az egyetemes érvényű művészet létrehozásáé. Némileg töredékes, de a magyar festészet történetében megkerülhetetlen oeuvre-jének jelentős része ma is a megyeszékhely képtárának gyűjteményét gyarapítja, beleértve a Tetemrehívás egyik változatát is.

Amint az előbbi megállapításokból kitűnik, Háromszéken nem lehet pezsgő művészeti életről beszélni a huszadik század második fele előtt. Mégis az említettekén kívül olyan nevek kötődnek a vidékhez, mint a Varga Nándor Lajosé, aki bár nem Háromszéken született, itt töltött tanulóévei egy életre szóló benyomást tettek rá, és valamilyen szinten mindig eleven kapcsolatot ápolt Sepsiszentgyörggyel, vagy a néprajzos-képzőművész Huszka Józsefé, aki az Alföld szülöttként a századfordulón, mint rajztanár került Sepsiszentgyörgyre, és rajzai, festményei révén a vidék számos, már nem létező kulturális kincsét örökítette meg fotóin, rajzain, vízfestményein.

Bár nem itt született, de származása révén Háromszékhez is kötődik az európai avantgárd történetében is jelentős Mattis-Teutsch János, aki nem utolsó sorban műveinek a Sepsiszentgyörgyi Képtárban őrzött impozáns kollekciónak is egyikeként jelen ezen a vidéken.

A XX. század második felében, a Sepsiszentgyörgyi Képtár megalakulása óta egyre aktívabbá vált a képzőművészeti élet a megye székvárosában. Ez nagy mértékben az 1976-tól Sepsiszentgyörgyön élő Baász Imre „felforgató” tevékenységének köszönhető, aki nem csak alkotóként kísérletezett a legújabb és legkülönfélébb kifejezési formákkal, hanem művészetszervezőként is, nem utolsó sorban az avantgárd kezdeményezéseket, törekvéseket hitelesen felmutató kiállítás, a Médium megszervezésével, radikális változások elindítójává vált. Nem véletlenül fogalmaz így Baász monográfiájában: „A Médium után sem Sepsiszentgyörgyön, sem Romániában nem lehetett úgy gondolkodni a képzőművészetről, mintha kiállítás nem lett volna.” Baász akciói felszabadító gesztusként messze túlmutattak a képzőművészet keretein, az egyén önkifejezésének újragondolására készítették a nyolcvanas évek fojtogató légkörében.

Akárcsak Baásznak, Plugor Sándornak is elsőrendű fontosságú a könyvillusztráció műfaja. A számos általa illusztrált kötet közül kiemelkedik az *Öreggek könyve*, amelyben a grafikus Szilágyi Domokos verseinek nem pusztán illusztrátora, hanem igazi társszerzője és ihletője.

A textilművészet kiváló művelője volt Gazdáné Olosz Ella, aki a fél földkerekséget bejárva gyűjtött élményeket, motívumokat Kovásznán szőtt szőnyegekhez.

Meg kell említenünk Hervai Zoltán kubizmusból kiinduló festészetét, valamint a korán távozott tehetséges grafikus Bocz Borbála nevét.

A tárgyalató- és akcióművészet mellett a fotózásról is említést kell tennünk. Háromszéken az első fotókat minden bizonnyal Orbán Balázs készítette, a 19. század végére a polgárosodás folytán a fotográfusok munkásságára egyre nagyobb igény mutatkozott. Sepsiszentgyörgyön Gyulai Ferenc műterme, és a Köntés-féle műhely érdemel említést, Kézdivásárhelyen a Bogdán család „fényíró” műterme ma múzeum. Művészi szinten űzte a fotográfiát a hatvanas-hetvenes években az autodidakta Bartha Árpád, akinek különleges érzékenységről tanúskodó művészete, számos követőre talált. Ma Sepsiszentgyörgyön a Gyulai Ferenc Fotóművészeti Egyesület köré tömörülő fotósok a legaktívabbak.

Igazából a 89-es fordulat után világosodott meg mennyire fontos szerepe volt a képzőművészetnek a teljhatalmú cenzúra korában. A fentebb említett alkotók üzenete minden nyomás és megszorítás ellenére a szabadság üzenete volt. Baász Imre korai halála elkerülhetetlenül rányomta a bélyegét a folytatásra, ugyanakkor tevékenysége nem maradt hatás nélkül. Az Etna alapítvány köré tömörülő alkotók az ő szellemiségét igyekeztek továbbvinni, így a Szent Anna Tó által nyújtott páratlan természeti környezetben megszervezett performance fesztivál a régió egyik legjelentősebb akcióművészeti seregszemléjévé vált kilencvenes években.

A forradalom egyben a művészek cenzúrával szembeni alávetettségének végét is jelentette. Az alkotás keretei kiszélesednek, elvileg megnyílik a lehetőség az alkotóerők szabad megnyilvánulása számára, ami ugyanakkor kihívás elé is állítja az alkotókat, akiknek meg kell tanulniuk önmagukat menedzselni. Központi helye marad a képzőművészeti életnek a sepsiszentgyörgyi Gyárfás Jenő Képtár, ahol a jelentős retrospektív egyéni kiállítások mellett a fiatal képzőművészek is bemutatkozhatnak.

Háromszék kortárs képzőművészete változatos képet mutat, különböző nemzedékek, eltérő törekvések egymás melletti kibontakozása figyelhető meg.

Az alábbiakban néhány neves alkotóművész életrajzát, munkásságát próbáltuk dióhéjban összefoglalni. Ők azok a részben már klasszikussá vált művészek, a kiknek lezárt életműve vonatkozási pontnak számít a jelen alkotói számára.

BARABÁS MIKLÓS

1810. február 22-én született Kézdimárfalván, de Dálnokon kezdi el az elemi iskolát, és itt, anyja szülőfalujában tölti gyermekkorát. 1816-tól a nagyenyedi kollégium diákja, ahol elsajátítja a rajzolás alapjait, és már ekkor kitűnik társai közül tehetségével. 1825-28-ban Nagyszebenben tartózkodik, ahol rajzban és litográfiában képezi magát Neuhauser Ferenc tanítványaként. 1828-29 között Kolozsváron Giovanni Gentiluomo olasz festőtől az olajfestés technikáját tanulja meg. 1829 és 30 között a bécsi Akadémián J. N. Ender osztályára kerül, innen Kolozsvárra tér vissza, majd Bukarestbe utazik, ahol portréfestőként dolgozik 1933-ig. Az itt keresett pénzből Olaszországi tanulmányútra megy, amely meghatározó jelentőségűnek bizonyul ízlésének kialakulására nézve. Velencében tartózkodik hosszabb ideig, ahol lemásolja Veronese Európa elrablása c. kompozícióját. Megismerkedik W. L. Leitch skót festővel, akitől az angol akvarelltechnikát tanulja el. Hazatérve Pesten állapodik meg. 1843-ban európai körútra indul. 1848-ban a forradalom aktív szereplőiről készít portrékat, többek között grafikai lapot az „Első, magyar, felelős miniszteriumról”. A forradalom bukását követő abszolutizmus Barabás számára is nehéz éveit átvészelve, a bontakozó magyar képzőművészeti élet egyik vezéregyéniségévé válik. 1861-ben korelnöke lesz az általa kezdeményezett Képzőművészeti Társulatnak. Számos állami kitüntetésben részesül, köztiszteletnek örvend. Életútjára, pályájára tekint vissza részletesen és olvasmányosan megírt életrajzában, de a kor polgári társadalmának, közéletének mozzanatait is megörökíti. 1898. február 12-én hunyt el Budapesten.

Az akvarell, az életkép és a portré műfajában bontakozott ki a legteljesebben a tehetsége. Neki köszönhetjük a kor nagy közéleti személyiségeinek páratlan arcképcsarnokát, példaképévé vált az utána jövő művésznemzedékeknek. Szülőfalujában, Kézdimárfalván mellszobor őrzi emlékét.

GYÁRFÁS JENŐ

1857-ben született Sepsiszentgyörgyön. Elemi iskoláit szülővárosában végzi. 1863 és 1871 között a budapesti Mintarajzstanoda növendéke. 1875-től a Vasárnapi Újság közli rajzait. 1877-től a müncheni Bajor királyi Képzőművészeti Akadémián folytatja tanulmányait. 1880-ban hazatér és műtermet épít. 1881-ben olaszországi tanulmányúton vesz részt. Kisebb megszakításokkal szülővárosában dolgozik egészen 1925-ben bekövetkezett haláláig. A festészet mellett szépirodalmi próbálkozásai is ismertek. Írásait a helyi Székely Nemzet közölte. Utolsó, befejezetlenül maradt művén, a Gábor Áron halála c. nagyméretű kompozíción 1905-től 1925-ben bekövetkező haláláig dolgozik.

Gyárfás Jenő életének tragikumuma, hogy pontos pszichológiai megfigyeléseken alapuló nagyszabású drámai kompozíciói, mint amilyen a magyar festészet klasz-

szikus remekművei között számon tartott Tetemrehívás, nem találtak tehetségéhez mérhető kedvező visszhangra. A sikertelenség miatt szülővárosába visszavonuló Gyárfás gyakorlatilag kiszorult a kor művészeti vérkeringéséből.

VARGA NÁNDOR LAJOS

1895-ben a felvidéki Losoncon született, de a sepsiszentgyörgyi Székely Mikó Kollégiumban végzi középfokú tanulmányait, és itt érettségizik. Főiskolai tanulmányait Budapesten folytatja. Dolgozik a Kecskeméti Művésztelepen, tanulmányokat folytat Olaszország, és Anglia múzeumaiban. 1931-ben a grafikai a Magyar Képzőművészeti Főiskola grafikai tanszékének vezető tanára lesz. Több grafikai szakkönyvet ír. Nemzetközi elismertségének mértékét jelzi, hogy 1970-ben tagjává választja a londoni Royal Society of Painters-Eatchers. Ugyaneben az évben gyűjteményes kiállítása nyílik a Múcsarnokban. 1978. árpilis 17-én hunyt el Budapesten.

Számos háromszéki tárgyú munkája jelzi, mennyire mély benyomást tettek rá az itt töltött évek. Munkája nyomát viseli az aldobolyi Hollaky kúria, ahol a középkori templomi freskókat modern megfogalmazásban újjáértelmezve festette ki az egyik szobát, de Sepsiszentgyörgy építészeti műemlékeit bemutató kötetet is illusztrált. A Sepsiszentgyörgyi Képtár gyűjteményének jelentős hányadát teszik ki itt őrzött munkái.

PLUGOR SÁNDOR

Kökösben született 1940-ben. Felsőfokú tanulmányait a Kolozsvári Ion Andreescu Képzőművészeti Főiskolán végzi. Előbb az Utunkban közöl rajzokat, számos kiadványt illusztrál, de előfordul, hogy rajzait „illusztrálják” szöveggel, így Szilágyi Domokos Öreges Könyve című verseskötetét Plugor Sándor grafikai ihletik, és ezáltal a grafikus és a költő mintegy közösen hoznak létre egy könyvet, amelyben szöveg és kép párbeszédet folytat. 1970-től Sepsiszentgyörgyön él, a színháznál, majd a múzeumnál dolgozik és fáradhatatlanul alkot. Egyéni tárlatai nyílnak nyugaton is: Böblingenben (1979) valamint Dortmundban (1985). 1999-ben Sepsiszentgyörgyön hal meg.

Plugor Sándor kedvenc megnyilvánulási terepe a grafika, főleg a tollrajz. Bizonyos témák, mint a ló, a ráncos arc, a női test, a megfeszített Krisztus szinte rögeszmeszerűen térnek vissza munkáiban. Karikatúraszerű figurális rajzainak iróniáját szeretetteljes együttérzés, valamint a védjegyenek tekinthető virtuóz vonalvezetés teszi egyedivé.

BAÁSZ IMRE

Aradon született 1941. február 22-én. Felsőfokú tanulmányait, akárcsak Plugor Sándor, a Kolozsvári Ion Andreescu Képzőművészeti Főiskolán végezte, és ő is könyvillusztrátorként tűnik fel. 1972-ben a Kalevala illusztrációjáért a Könyvszalon II. díját kapja. 1976-ban Sepsiszentgyörgyön telepedik le, a múzeum munkatársaként dolgozik, ez a mozzanat a város képzőművészeti életében is fordulópontot jelent. 1981-től a sepsiszentgyörgyi önálló képtár igazgatója.

1981-ben jönnek létre első akciók, performanszok, az új kifejezési formák úttörőjévé válik, és törekvéseiben követőkre talál. Megszervezi az országos avantgárd seregszámot, a Médiumot. 1988-ban finnországi tanulmányútra megy, finn állami ösztöndíjjal, majd a helyi pártfunkcionáriusok nagy megrökönyödésére 1989-ben hazatér. 90-ben performansz fesztivált szervez a Szent-Anna tónál. 1991-ben hal meg vérmegzésben.

Nem véletlen, hogy a Ceaușescu éra fojtogató légkörében az alkotás, és a tiltakozás lehetőségeit megtaláló Baász Imre alakja legendává vált a kortársak és az utókor szemében. Grafikusként, illusztrátorként, és akcióművészként egyaránt jelentőset alkotott.

GAZDÁNÉ OLOSZ ELLA

A Brassó megyei Keresztváron született 1937. január 3-án. Középiskolai tanulmányait Sepsiszentgyörgyön végzi. 1955 és 1961 között a kolozsvári Ion Andreescu Képzőművészeti Főiskolán tanul. Hazatérve Kovásznán tanít rajzot a helyi középiskolában. 1970 és 1979 között tett nyugat-európai, majd közel- és középkéleti (Egyiptom, Irán, Szíria, Irak, Irán, Afganisztán stb.) tanulmányúttjai meghatározó hatással voltak rá. 1975-től a Kovásznai Nyári Tárlat szervezője.

1986-ban jelenik meg a *Kézimunkázók könyve* című munkája a Kriterion könyvkiadó gondozásában. 1993. február 7-én halt meg Kovásznán.

Munkáit főleg posztumusz kiállítások jóvoltából ismerhette meg a közönség. Életében jelentős néprajzi kutatótevékenységet is folytatott, a moldvai csángók között gyűjtött hímzésmintái halála után jelentek meg önálló kötetben. A keleti szövőtechnikákat sajátosan értelmezte át, egyedi forma és színvilágot teremtve szövőszékén, a modern és ősi, az egyszerű és kifinomult sajátos ötvözetét alkotva meg. Hagyatékának megőrzésére és közkinccsé tételére Kovásznán galériát terveznek létrehozni.

SZILÁGYI GÉZA-GÁBOR

Málnáson született 1931. március 24-én. Festészet szakon végzett 1956-ban a Ion Andreescu képzőművészeti főiskolán, Kolozsvárott. 1957-ben csatlakozott a képzőművészeti szövetség petrozsényi csoportjához. Részvevője volt a zsil-völgyiek majd minden kiállításának Bukarestben, Temesvárott, Aradon, Déván, Craiován, Sepsiszentgyörgyön, Csíkszeredában, illetve az országos biennálékon is jelen volt festményeivel. 1967-ben Fodor Kálmánnal és testvérével, az ugyancsak képzőművész Szilágyi Bélával, a petrozsényi kultúrpalota monumentális díszítéséért elnyerte a képzőművészeti szövetség évi, országos 2. díját. Részt vett több nagyméretű freskó és mozaik tervezésében, kivitelezésében Petrozsényben és a Dolj megyei Izvarna-n. Tanulmányúton a Szovjetunióban és Magyarországon járt, majd 1969-ben visszatért Sepsiszentgyörgyre, ahol Mattissal, Kosztándival, Nagy Ervinnel megalakították a képzőművészeti szövetség sepsiszentgyörgyi csoportját. 1971-ben Jugoszláviában volt kiállítása, 1972-től betegsége miatt már nem tudott dolgozni. Sepsiszentgyörgyön 2006. január 8-án halt meg.

HÁROMSZÉK MAGYAR NYELVŰ ÍROTT SAJTÓJA

Erdélyben az első magyar nyelvű hírlap 1790. április 3-án jelent meg: Hochmeister Márton nagyszzebeni nyomdász kapott kiadására engedélyt, az *Erdélyi Magyar Hir-vivő* nevű, az anyanyelv használatával és népszerűsítésével sokat foglalkozó lap előbb Szebenben, majd, az erdélyi kormányzati szerveknek a kincses városba való költözését követően Kolozsváron látott napvilágot – ezután azonban már csak rövid ideig, mert az itteni nyomdászok ösztözet indítottak ellene, az országgyűlési rendeket is megnyerték támadásuknak, s így nem egészen egy évre megjelenése után, 1791. január 18-án már be is tiltották. Ehhez az 1790-es dátumhoz képest meglehetősen későn, 1849-ben jelenik meg az első Háromszéken nyomtatott újság, és ennek kezdeményezője sem háromszéki (bár a székelyek nagy tisztelője): Bem apó ösztönzésére indul két hadilap a Székelyföldön, előbb Csíkszeredában 1849. május 27-én a *Hadi Lap (Csíki Gyutacs* című mellékletével) Biró Sándor honvéd százados szerkesztésében, majd Kézdivásárhelyen 1849. június 7-én a *Székely Hirmondó*, Fogarasi János szerkesztésében. Ez utóbbit – mert hiszen addig Háromszéken még nyomdagép sem létezett – Bem saját, Debrecenből hozott tábori nyomdáján készítették.

A háromszéki sajtókiadványok életében hosszas kényszerszünet következett: a kiegyezésig semmi sem jelenhetett meg a térségben (sőt, 1867 elején egész Erdélynek mindössze négy magyar nyelvű hírlapja és folyóirata volt: a Kolozsvárt megjelenő *Kolozsvári Közlöny*, *Korunk*, *Keresztény Magvető* és a Marosvásárhelyen kiadott *Székely Néplap*), és még azután is évekig kellett várniuk a háromszékieknek saját lapjuk megjelenésére: majd csak a 19. század utolsó évtizedeiben nyílt lehetőség újabb lapok kiadására. Ekkortól két város is pályázik Háromszék szellemi központjának címére: Sepsiszentgyörgy és Kézdivásárhely. Mindkét város folyamatosan ad ki lapokat.

Sepsiszentgyörgyön 1878-ban indult a *Háromszék* című politikai hetilap; 1875-ben ide költözött a Brassóban egy évvel korábban beindított *Nemere*, melynek utódja lett 1882-től 1906-ig a *Székely Nemzet*, majd 1906-tól 1918-ig a *Székely Nép* nevű újság; ugyancsak a 19. században, 1884-ben indult a rövid ideig élő *Nemere Határszéli Közlöny*, 1902-ben újabb lap indult, a két évfolyamot megért *Háromszéki Híradó*, majd 1906-ban az első világháború végéig megjelenő *Független Székelység*.

Kézdivásárhelyen 1879-ben indult a *Kézdivásárhely és Környéke* című társadalmi, szépirodalmi és közgazdasági hetilap, mely a következő évtől kezdődően – „a közóhaj következtében” – *Székely Közlöny* néven, majd 1882-től 1906-ig *Székelyföld* címmel jelent meg; 1893-ban új független lap indul *Székely Híradó* néven, Csík és Udvarhely megyékben is voltak társszerkesztői, de

1895 elején megszűnik; 1904-ben jelenik meg a *Székely Újság*; 1906-ban *Székely Hírlap* néven alakul újabb hetilap. Rövid életű volt az 1910-ben alapított *Székely Munkapárt*, egy év múlva beolvadt a sepsiszentgyörgyi *Székely Népe*. Végül 1912-ben jelenik meg a *Háromszékmegyei Népoktatás*, ám a háború miatt ez is hamar megszűnik.

Ebben a korszakban a két városhoz képest „vidék”-nek nevezhető háromszéki településeken is kezdenek megjelenni sajtókiadványok: 1907-ben a Sepsiszentgyörgyön megjelenő öt hírlap és egy folyóirat, illetve a Kézdivásárhelyen megjelenő négy hírlap és egy folyóirat mellett Angyaloson egy, már harmadik éve működő gazdasági szaklap, Baróton az 1903-ban indított *Erdővidék* nevű hírlap jelenik meg, illetve Ikafalván a *Gyertyafény*. 1906 a történészek által „hosszú 19. századnak nevezett kor sajtótermékenység szempontjából a legkiemelkedőbb esztendeje: Magyarországon összesen 2292, ebből Erdélyben 165 sajtótermék lát napvilágot.

Az első világháború után eléggé nehézkesen indul újra a lapkiadás Háromszéken, a sepsiszentgyörgyi *Székely Népe* áll legelőbb lábba, 1919-től folyamatosan jelenik meg 1944-ig, előbb hetente kétszer (csütörtökön és vasárnap), majd 1932-től csak vasárnaponként. Ugyancsak 1919-ben újraindul a kézdivásárhelyi *Székely Újság* is, mint „Kézdivásárhely és Vidéke Gazdasági Egyesületének hivatalos lapja”, és szintén 1944-ig áll fenn. Az „első román világ” alatt Sepsiszentgyörgyön megjelentek még: 1923–25 között a *Haladás* politikai hetilap, 1925-től újra a *Nemere*, ezúttal gazdaságpolitikai, társadalmi és közgazdasági hetilapként, ugyancsak 1925-ben indítják újra „pártonkívüli politikai hetilap”-ként az ezúttal csupán egy évig „élő”, az első világháború végén megszűnt *Független Székelységet*; ennél jóval rövidebb pályát futott be a *Háromszéki Lapok*, 1927 folyamán 13 lapszáma jelent meg. Hosszabb életűnek bizonyult a *Délkelet* című politikai és társadalmi hetilap, 1929-től 1931-ig jelent meg, míg az *Igazság* nevű független székelyföldi politikai hetilap már csak 1935 decembere és 1936 decembere között került kiadásra. Emellett az időszak sajtójához tartozik az 1922–23 folyamán megjelenő kétnyelvű (román és magyar) *Háromszékvármegye Hivatalos Lapja*, illetve ennek utódja, az 1925 karácsonyáig megjelenő *Értesítő a háromszék vármegye hivatalos lapjában megjelent közérdekű határozatok, rendeletek és közleményekről*. És ebben a korszakban jelenik meg az első sepsiszentgyörgyi egyházi sajtókiadvány is, *Üzenet* néven a református egyházközség gyülekezeti havilapja, 1933–40 között.

Kézdivásárhely időszaki sajtója az interbellum alatt másként alakult, mint Sepsiszentgyörgyön. Egyházi kiadvány már 1920-ban indul, a Konfirmáltak Egyesülete *Legyen Világosság* néven ad ki gyülekezeti tudósítót. Az első világháború előtti lapok némelyike itt is feléled, de késéssel: a *Székelyföld* csak 1931-ben, igaz, 1938-ig folyamatosan megjelenik; a politikai, társadalmi, szépirodalmi és közgazdasági hetilapként 1924-ben újrainduló *Székely Hírlap* pedig egy év múlva beleolvad a *Székely Újság*ba. A *Székely Polgár* nevű politikai

hetilap 1925-ben indul, de csupán másfél éven át jelenik meg. Érdekes jelenség zajlik az 1920-as években Kézdivásárhelyen: a céhes városban „szünidőző tanuló-ifjúság” alkalmi vicclapokat jelentet meg: ’21-ben *Burung*, ’22-ben *Cseszle*, ’23-ban *Csiri-Csaré* néven (ez utóbbit már a „végzett ifjúság” szerkeszti), majd ’26-ban *Mejppor* címmel a szünidőző egyetemi hallgatókon a sor az alkalmi vicclapkiadásban. E négy kiadvány egyféle hagyományt is teremtett, amennyiben 1928-ban a K.S.E. [Kézdivásárhelyi Sport Egylet] *Glicsu* néven alkalmi vicclapot, 1933-ban pedig a K.S.E. tribün-avatásakor *Dugó* címmel „alkalmi viccárjegyzék”-et jelentet meg. És Kézdivásárhely a sajtótörténet szempontjából még azért is érdekes, mert itt jelent meg 1920-tól 1924-ig a *Székely Méhész* nevű méhgazdasági szaklap, az „Udvarhelyvármegyei Méhészegyesület, a nagyváradi Dzierzon-méhészet, a székelyföldi Méhészegyesületek és körök, valamint a székelyföldi méhészeti szövetkezetek hivatalos lapja”.

Háromszéken az 1940-ig terjedő időszakban a két „sajtóközpont” mellett még Baróton jelent meg újság, az *Erdővidéki Hírlap* 1925 végétől 1938 közepéig, az utolsó években már román alcímmel.

Minden várakozás ellenére, az „utolsó magyar világ” egyáltalán nem gazdag magyar nyelvű sajtókiadványokban: Sepsiszentgyörgyön „civil” lapként csupán a *Székely Nép* független politikai hetilap jelenik meg folyamatosan 1944-ig (1942-től *Hétfői Székely Nép* néven melléklete is volt), emellett 1941-től a *Háromszék Vármegye Hivatalos Lapja*, egy év múlva ennek melléklete, a *Háromszék Vármegye Tűzrendészeti Értesítője* jelenik meg. Egyetlen megjelenés erejéig itt adják ki az *Erdélyi Gazda* kiegészítőjét, az *Erdélyi Magyar Gazdasági Egyesület V. kerület, Csík- és Háromszék vármegyék kirendeltsége, Háromszék vármegyei Gazdasági Egyesület és szakosztályai Gazdasági Értesítője* című kiadványt. Ezek mellett majdhogy kuriózum az 1944 márciusában egyetlen lapszámot megért *Fényszóró* című táborigazdasági újság, mely „belső használatra” – azaz csupán a honvédek számára – készült a B tábor parancsnokságán. Kézdivásárhely még rosszabb helyzetben volt, a korszakot mindössze egyetlen hetilappal, a *Székely Újsággal* kellett átvészelnie.

A második világháború végétől a kommunista hatalomátvételig terjedő időszak sem kedvezett a lapkiadásnak, Sepsiszentgyörgyön rövid ideig az *Új Székely Nép* politikai hetilap jelent meg, illetve a napilapnak induló *Dolgozók Szava*, mely indulása után egy hónappal heti megjelenésre váltott át, majd néhány hónap múlva címét is *Szabadságra* változtatta, ezután pedig hamarosan megszűnt. Az egyházi sajtó viszonylagos térhódítása jellemző ezekre az esztendőkre, Sepsiszentgyörgyön a római katolikus plébánia indítja 1945-ben a *Sepsiszentgyörgyi Egyházi Tudósítót*, a Székelyföldi Evangélikus Missziói Egyházközség 1946-ban a *Magvető* című értesítőt, Kézdivásárhelyen pedig a csupán egyetlen kiadást megért *Római Katolikus Plébánia Híradója* jelent meg.

Ínséges időszak következik, a ’40-es évek vége – ’50-es évek eleje teljességgel „lapmentes”, hacsak nem soroljuk ide a kétnyelvű *Háromszék vármegye*

Hivatalos Lapját, vagy az ugyancsak kétnyelvű, *Körrendelet* címen kiadott tanfelügyelőségi közlönyt, esetleg a *Tömegsport* nevű, a Sepsi rajoni testnevelési sportunió szervező bizottságának híradóját. Ezekben az években egyetlen üdítő kivétel létezett Háromszékszerte, a nagyajtai Kuttlik Rudolf „örökös sporbarát” szerkesztette az erdővidéki nagyközségben 1946–57 között az előbb kézzel írott, majd stencilezett példányait a *Nagyajtai Sport* című, hetente kétszer megjelenő lapnak.

A kommunista propaganda az '50-es évek végén „üti fel a fejét”, 1957–58 folyamán jelenik meg *A Bőség Újja* hangzatos címmel a Román Munkáspárt Sepsiszentgyörgy és Kézdivásárhely rajoni bizottságának közös híradója. Majd ismét hosszú hallgatás következik, mígnem a '60-as évek végén a diáklapok törnek meg a csendet: ekkortól tömegesen jelennek meg: Sepsiszentgyörgyön az *Aurora*, a *Gyökerek*, a *Sirius*, Kézdivásárhelyen a *Csermely*, *Diákszó*, *Üzen az Iskola*, *Horizont*, *Rügyek*, *Osztálytükör*, *Ébredés*, Baróton az *Életünk* és az *Iránytű*, Kovásznán a *Mi*. Ezek a – zömében kétnyelvű – diáklapok azonban nem voltak hosszú életűek (a sepsiszentgyörgyi Székely Mikó Kollégium lapját, a *Gyökereket* kivéve), lévén, hogy csak látszólag voltak ártalmatlanok, hiszen egy szellemiséget alakítottak ki, egyféle mozgalmat indítottak el.

A '70-es, '80-as évek a röplapok és villámújságok, illetve a szaklapoknak álcázott propagandalapok korszaka. Jellemző címek (a teljesség és a kronológiai sorrend igénye nélkül): Sepsiszentgyörgyön az *Agitátor*, *Allattenyészők*, *Aratás*, *Építők*, *Fiatal Szívvel*, *Gazdasági Híradó*, *Gépgyártók*, *A pártmunka szolgálatában*, *Kalász*, *Kovásznai Fiatalok*, *Mindent a termésért, mindent a helyreállításért*, *A munka dicsérete*, *Műszaki-tudományos alkotómunka*, *Ősz*, *A pártpropaganda és a politikai tömegmunka számára*, *Új gazdasági-pénzügyi mechanizmus*; Kézdivásárhelyen a *Fások*, *Vasas*; Csernátonban a *Csernátoni Répatermesztők*; Köpecen az *Erdővidéki Bányász*, majd *Bányász*; Nyujtódon a *Nyujtódi Búzatermesztők* stb. Ezekben az években csak elvétve jelenhettek meg kulturális jellegű kiadványok, ezek is csak alkalomhoz kötötten (*Bálványos* címen az 1971-es és '72-es folklórfesztiválok tiszteletére, *Kollokvium* címen az 1978-as és 1980-as színházi kollokviumokkal kapcsolatosan), tényleges szaklapok szintűgy (*Atom* címmel Kézdivásárhelyen jelent meg a '70-es évek elején természettudományi szemle). Ekkor is akad kivétel, a *Csernátoni Füzetek*, azonban nem a nagyközönségnek szánt kiadványként.

A közel negyedszázada saját hírlap nélkül maradt Háromszéken az 1968-as megyésítés „segített”: 1968. február 24-én jelent meg a *Megyei Tükör*, alcíme szerint a RKP [Román Kommunista Párt] Kovászna megyei bizottsága és a megyei néptanács lapja. Indulásakor hetilap, 1976. június 1-től napilap. Üdvös vállalkozása volt a lapnak az 1977 márciusa – 1986 júniusa között kerekén egy tucat kiadást megért, rendszertelenül megjelenő *Fórum* „politikai, társadalmi, művészeti”, valójában leginkább irodalmi jellegű melléklet. Az utolsó *Megyei Tükör*, az 5563. sorszámot viselő lapszám 1989. december 22-én jelent meg. E

korszak jellemzője, hogy bár a Ceaușescu-rezsim nem szándékozott egyetlen politikai napilapot sem megszüntetni (miért is, hiszen rendszerét szolgálta ki valamennyi), az erdélyi magyarság makacsul ragaszkodott a nyomtatott betűhöz: részint abban a tévhitben élve, hogy ha nem veszi/rendeli meg, megszűnik a lap, de leginkább azért – legalábbis a *Megyei Tükör* esetében –, mert a sorok között olvasva megtalálta azt, amiről beszélni nem volt szabad. Főként ennek köszönhető, hogy a *Megyei Tükör* előfizetőinek száma meghaladta a tízezret.

A rendszerváltáskor, a sajtószabadság eljövételével csupán maréknyi tapasztalt újságíró élt Háromszéken (azokat ugyanis, akik a röp- és villámlapokat írták, még az akkori „normák” szerint sem sorolták az újságírók közé). Ez a tény azonban nem befolyásolta negatívan az 1990-ben poraiból feléledő lapkiadást, sőt, akár az ellenkezőjét is állíthatjuk: a „tisza” emberek, szerkesztési és műfajelméleti ismeretek nélkül ugyan, de határtalan lelkesedéssel és még több hittel – a ’80-as évek diáklapjai jó „előnevelének” bizonyultak! – vágta bele a lapcsinálásba. A ’90-es évek elején izgalmas közéleti és szaklapok jelentek meg garmadával – fennmaradni azonban igen kevés tudott közülük. 1989. december 22-től 2005. elejéig száznál több magyar nyelvű sajtókiadvány jelent meg Háromszéken, igen sok közülük a fél tucatnyi megjelenést sem érhetette meg. Az első évekre a kísérletezés jellemző, ekkor több réteglap jelenik meg, olyanok, amelyeknek nem volt előzménye: például 1990 legelején *A Mi Kutyáink* címmel a Kovászna megyei ebtenyésztők adtak ki kis méretű, 16 oldalas füzetecskét – mely azonban mindössze két kiadást ért meg. A cenzúramentes sajtótermékekre kiéhezett piac gazdasági ereje a rohamléptekkel beinduló infláció közepette igen hamar megcsappant, ráadásul a magyarországi, kétségtelenül jobb minőségű, ám rendkívül olcsón árusított sajtókiadványok remittendapéldányainak a standokon való feltűnése sem kedvezett a szárnybontogató helyi kezdeményezéseknek.

Az 1990 utáni időszak leggazdagabb és legváltozatosabb sajtószegmense kétségtelenül a diáklapoké: függetlenül attól, valamilyen sajtós múlttal rendelkezett-e, majd’ minden iskola hosszabb-rövidebb ideig megjelentette a saját kiadványát. Előfordult, hogy kisiskolások adták lapkészítésre fejük, bár ezek fehér holló számba menő jelenségek. Többnyire a gimnazisták készítettek-készítenek szerény anyagi eszközökkel mindig megújuló, legfennebb eszmeiségében folyamatosságot felmutató diáklapokat: a lapkészítő nemzedékek mindenike rajta hagyja ujjlenyomatát az általa összeállított évfolyamokon. A diáklapok életében gyökeres változást a 2004-es esztendő hozott, mikortól a *Háromszék* napilap felvállalta a *Kovakó* néven diákok írta-szerkesztette melléklet kiadását: bár a *Kovakó* nem riválisa egyetlen iskolai lapnak sem, az újságírással kacérkodó diákok inkább ennek összeállításán fáradoznak, saját iskolai lapjukat – pillanatnyilag legalábbis – szüneteltetve. A gyerek és ifjúsági lapok kategóriájában még két kiadványt név szerint érdemes felemlíteni: 1993

óta Sepsiszentgyörgyön jelenik meg az 1922-ben Benedek Elek által alapított *Cimbora* lap hasonló nevű utódja, és ugyancsak Sepsiszentgyörgyön készül a *Csigalépcső* nevű, szerkesztői által „képződmény”-nek becézett ifjúsági lap. Rövid idő alatt – 2001. tavaszán jelent meg próbaszáma – egy generáció kedvenc olvasmányává lépett elő, sajátos, egyedi hangja, valamint az a tény, hogy a lap nem politizál, a diákok, egyetemisták körében közkedvelté tette. Igaz, indulásakor adott alcímét – „havonta adagolt ifjúsági folyóirat” – már a második számtól „véletlenszerűen adagolt ifjúsági folyóirat”-ra kellett változtatni.

Az egyházi lapkiadás Háromszéken nem rendelkezik nagy múlttal, s érdekes módon 1990 után sem lendült fel e lapok kiadása. Annál nagyobb viszont a szerepük a „vidéki” lelkészeknek, akik falvakon veszik ki részüket a lapcsinálásban: e sajtótermékek már nem csupán az egyházi „műfaj” megjelenítői, hanem egy kisközösség tájékoztató kiadványai, olykor felvállalva a közösségszervező szerepet is. Hátrányuk az „emberfüggőség”: a lapot eltető lelkész távoztával a gyülekezetből többnyire a lapkiadás is megszűnik, illetve elköltözik. Csak a jelzés erejéig hadd említsünk néhány ilyen kiadványt: Bitán *Presbiter*, Angyaloson *Torony*, Sepsiszentkirályon *Templomkert* címmel jelenik meg gyülekezeti lap – mindeniket a helyi református egyházközségek készítik. És ugyancsak egy jelzés erejéig érdemes megemlíteni a méltatlanul rövid pályát befutó, *Az Ige* című kovásznai havilapot is: bár alcíme szerint „református gyülekezeti lap” volt a már 1990 áprilisában megjelent folyóirat, tartalmi határai azonban ennél sokkal tágasabbak voltak: valójában művelődési folyóirat volt már indulásától, a laptest nagy részét néprajzi, történeti és helytörténeti, honismereti, irodalmi, képzőművészeti jellegű írások töltötték ki. Sajnos, csupán 24 lapszám adatott meg az 1990 utáni háromszéki magyar sajtó egyik legjobb lapjának.

A különféle réteglapok: szakmai, érdekvédelmi, politikai csoportosulások kiadványainak palettája az 1990 utáni háromszéki sajtópiacon igen sokszínű, e lapokra leginkább a rövid élettartam jellemző. Közülük igen kevés tudott/tud hosszabb ideig megmaradni, gyökeret verni. Sokszor minden előzetes figyelmeztetés nélkül, alig néhány lapszám megjelenése után, mikor esetleg már kezdene az olvasótáboruk alakulni, megszűnnek – e laptípusokra hat ki leginkább a magyarországi remittenda-példányok jelenléte. Legtöbb kiadást azok a réteglapok értek meg 1990 után, amelyek egy kis létszámú, zárt csoportosuláshoz szólnak: ezek az értesítők, hírlevelek általában „házi” kivitelezésű, ISSN-szám nélküli, 21. századi mércével mérve silány kivitelezésű lapocskák. Ide sorolható a már említett *A Mi Kutyaínk* című kiadvány, vagy az 1990 augusztusában indított, Szentkatolnán szerkesztett *Lovasfutár* lovaszaklap, amely hosszabb ideig: egy évig bírta a versenyt. A szaksportolók is próbálkoztak lapkiadással, a *Kung-Fu Karate ABC* nevű, a harci művészetek tömegtájékoztatói, történeti és oktatási lapjának két száma szintén 1990-ben jelent meg.

Sajátságos, az erdélyi viszonyokra jellemző kiadvány a *Közbirtokossági Hírvivő*, amely bár úgy tűnt, egy évi megjelenés után megbukik, mégis a felszínre tudta verekedni magát – bár célközönsége ezt is képtelen fenntartani, csak külső támogatások révén élhet tovább. Viszontagságos a gazdaemberek lapjának pályafutása is: 2001. áprilisában indult a füzet formátumú kettős lap *Vidék/Vidéki Gazda* címmel. A *Vidék* a nagyon Sepsiszentgyörgy-centrikus Háromszéken kívánt a „vidék” közművelődésének lapja lenni, a *Vidéki Gazda* pedig indulásakor a „mezőgazdasági melléklet” alcímet kapta. A *Vidék* hamarosan meg is szűnik, a *Vidéki Gazda* is rövidesen címet változtat, egy ideig még *Agrarium* néven jelenik meg magyar és román nyelven, majd 2004 végére megszűnik. Hasonló sorsra jutott a *Piac & Pénz* című, „vállalkozók, menedzserek, üzletemberek bedekkere” (lapja) is, 37 megjelenés után bebizonyosodott: a vállalkozók, menedzserek, üzletemberek sem tudnak eltartani egy saját lapot.

A háromszéki sajtópiacon egyetlen helyi vicclap jelent meg 1990 után *Ötödik Kerék* címmel, s kálváriája – a szerkesztők bírósági meghurcoltatása – kedvét szegte az esetleges követőinek. A vicclapokhoz képest sokkal népesebb az információs és reklámlapok palettája – bár ezek többnyire igen rövid pályát futottak be. Próbálkozás volt számtalan, életképesnek azonban egyetlen reklámlap sem bizonyult. Épp sajátságos helyzetükből fakadóan: ugyan a hírlapok, magazinok, stb. fő bevételi forrása is a reklám, de ezek esetében némi pénzt hoz a konyhára az előfizetés és szabadárúsítás is; a reklámlapok viszont kizárólag csak a reklámokból és hirdetésekéből élnek, az ilyen jellegű kiadványokat általában ingyen osztják szét az olvasók között. A reklámlapok kérés-életiségére tehát az a magyarázat, hogy kevés és nem túl gazdag a reklámozók „hada” (nincsenek például „multi” cégek a megyében), és ők is leginkább a nagyobb olvasottságú és megyeszerte terjesztett napilapoknak „adják el maguk”.

A reklámlapok ellenpólusai, a magazinok úgyszintén rövid életűeknek bizonyultak. A sort ugyan még 1991-ben egy „szaklap”, az *Ámor* erotikus magazin nyitotta meg, gyatra nyomdai kivitelének köszönhetően azonban nem tudta felvenni a versenyt a hasonló kategóriájú magyarországi kiadványokkal. Időrendben a következő magazin 1994-ben látott napvilágot, még mindig „szaklap” jelleggel: a *Psi Magazin* a Psitron Interdiszciplináris Kutató Társaság Psitron Press Hírügynökségének tudománnyal, parapszichológiával, kultúrával, sci-fivel foglalkozó lapja volt, de összesen két megjelenésre futotta a hangzatos nevű „hírügynökségnek”, a második lapszám az első után sokára, 1995 szeptemberében jelent meg. Ismét egy „szaklap” következik, a *Misztérium*, amely a rejtélyek, természetgyógyászat, jóga iránt érdeklődőkhöz kívánt szólni havi rendszerességgel – 1995 folyamán összesen három száma jelent meg, ennyivel vonult be a háromszéki sajtótörténetbe. Az első igazi magazin aztán 1998-ban jelenik meg, de a *Plusz Magazin* második lapszáma megjelenése után végképp

eltűnt a piacról. A „belföldi” magazinpiac azonban nem maradt lefödetlen: az *Európai Időnek* 1994 elején bekövetkezett profilváltása óta (az 1990 legelején indult kiadvány azodáig független emberjogi-kisebbségvédelmi és kritikai hetilapként határozta meg magát) mint „független nemzetközi hírmagazin” tölti be a „színes hírek”-re éhes közönség információéhségét kielégítő szerepet, illetve rövid ideig ugyanarról gondoskodott az *Európai Időből* „osztódással” keletkezett *Új Idő*, szintén kéthetente megjelenő képes magazin.

Az önkormányzati kiadású lapok két részre oszthatóak: egyik felől találhatóak a csupán a helyi tanácsok határozatait közlétező kiadványok, másik oldalon a – többnyire kisebb települések – helyi tájékoztató lapjai. Ez utóbbiak közé tartozik a *Maksai Hírmondó* nevű, a maksai RMDSZ és a polgármesteri hivatal által kiadott időszakos kiadvány: „irányított vezérlésű” lap ugyan, de a falu saját közművelődési lapjának szerepét is igyekszik betölteni. Érdekes módon Háromszék egyik legrangosabb közművelődési lapja is „vidéken” készül, a *Csernátoni Füzetek* a csernátoni Bod Péter Közművelődési Egyesület időszakos kiadványa, jellegzetessége éppen a műhelymunka során összegyűjtött ismeretek közzététele: ettől lett egyedivé a kiadvány, és ennek köszönhetően vívta ki méltó helyét a magyar sajtópiacra. Számtalan eredeti dokumentum megjelentetése, a lap változatos néprajzi, népművészeti, népköltészeti, történelmi, művelődéstörténeti írásai, s az ezek mellett „ráadásként” megtalálható irodalom, arcképcsarnok nem csak a háromszéki, de az egész magyarság kedvelt lapjává emelték a *Csernátoni Füzeteket*. Hasonló babérokra törekszik – a konkurrencia szándéka nélkül – az előbbinél sokkal fiatalabb, ám máris komoly rangot kivívó *Erdővidéki Lapok*. A Baróton kiadott, 2000 szeptemberében megjelent folyóirat legfőképp az Erdővidékhez kapcsolódó helytörténeti, helyrajzi és néprajzi jellegű írásoknak ad helyet elsősorban ismeretterjesztő szándékkal, anélkül azonban, hogy túlzottan szakmai jellegűvé válna a lap. A háromszéki magyarság megmaradásért való küzdelmében fontos szerepe van a *Történelmünk* néven indult, jelenleg *Történelmi Magazin* néven megjelenő kulturális-történelmi folyóiratnak is. És végül egy másik sajtóságos, mindezidáig egyedi kísérlet: a *Háttér* című családi lap szintén az olvasók érdektelenségének áldozata lett két lapszám megjelenése után.

Az 1990. után Háromszéken megjelent hírlapok skálája is igen tág, és – ami a legfontosabb – nem egypólusú. Olyan helységeekben is jelennek meg közéleti lapok, ahol nincs „hagyománya” a lapkiadásnak. Örvendetes módon a kis-közösségek felkarolják a „saját lap” ügyét, s a különféle alapítványi támogatásoknak is köszönhetően – igaz, nem jövedelmező vállalkozásokként, hanem csak szerény körülmények között – ezek a lapok meg tudnak élni.

Sepsiszentgyörgyön a már létező lap nyújtotta lehetőséget – szerkesztőségi infrastruktúra, bejáratott lapkészítési mechanizmus egészen a nyomdai kivitelezésig – a *Megyei Tükör* szerkesztői igen hamar kihasználták, már 1989. december 23-án megjelent *Háromszék* címmel, zöld fejléccel az új lap. Igen

nagy lelkesedés fogadta, rövidesen 27 ezres példányszámot ért el. Természetesen a kezdeti eufória idővel csökkent, de a *Háromszék* stabil előfizetői tábor alakított ki: elsősorban felvállalt szerepének (kiszolgálás helyett szolgálás) köszönhetően. Sokszínűsége, karakteres politikai arcvonala, a polgári értékek felvállalása, a lap hasábjain megjelenő minőségi publicisztika, a bőséges háttéranyag – mindez szerepet játszott abban, hogy a *Háromszék* a megye vezető lapjává lépett elő, de számon tartják határokon belül és kívül egyaránt. Vetélytársa az évek során számtalan akadt, a háromszéki sajtópiac azonban nem bizonyult elég erősnek ahhoz, hogy több helyi napilapot eltarthasson. Az *Erdély* című lap mindössze egy hónapot élt, a *Háromszéki Figyelő* nevű lap közel két évig bírta. Ez utóbbi lap is jellegzetes példa a maga során, amennyiben egy teljes egészében román érdekeltségű kiadó kísérte meg a magyar sajtópiac meghódítását: a Nord Est Medianeai Rt. sajtótröszt Monitorul-hálózata több megyében adott ki lapot a '90-es évek végén, köztük majd' minden erdélyi megyében (a *Háromszéki Figyelő*vel egy időben Kovászna megyében a román nyelvű *Monitorul de Covasna* című lapot is elindították). Ez esetben is rosszul mérte fel az erőviszonyokat a kiadó, a lap ráfizetésesnek bizonyult, a napi megjelenésre való átállás után egy év sem telt el, s a *Háromszéki Figyelő* az ilyen esetekben szokásos figyelmeztető jelek kibocsátása nélkül, egyik napról a másikra eltűnt a piacról. Végül a háromszéki sajtópiac legfiatalabbikja, a 2003 áprilisában megjelent *Sepsiszéki Hírlap*, később *Háromszéki Hírlap* című hetilap teszi teljessé a sepsiszentgyörgyi közéleti lapok palettáját.

Kézdivásárhely lapkiadására kétségtelenül nagy hatással volt a múlt század eleji „lapláz”, de az évszázados háromszéki szellemi központ vitájának eldöntése is besegíthetett abba, hogy a céhes városban már 1989. december 23-án megjelent a mindössze két oldalas, de zöld fejléces *Székely Újság* – ez volt Erdélyben az első magyar lap, amely nem valamely pártlap utódjaként, hanem egy spontán kezdeményezés nyomán született. A lapszerkesztők közötti viszályok valamivel több mint egy év után a lap megszűnéséhez vezettek, feltámasztására két kísérlet is történt – mindkettő kudarcba fulladt. Hosszabb és vetélytársával ellentétben felfele ívelő pályát futott be az 1996. március 15-én megjelent, a hírneves előd – a Bem apó kezdeményezte első háromszéki lap – nevét felvevő *Székely Hirmondó*. Kevés időre megjelenése után sikerült megnyernie a kézdivásárhelyiek tetszését, az eleinte kéthetente megjelenő lap 1998 elejétől hetilappá alakul, időközben fejlécén a Kézdivásárhely lapja alcím átváltozik Kézdiszék lapjára, majd Kézdi- és Orbaiszék lapja lesz, aztán független hetilap, 2002 márciusától pedig már megyei hetilapként jelenik meg.

Kovácsna városa lapkiadás terén soha nem tudott nagyot alkotni. Egy-egy diáklap még előfordul a város történetében, saját lapot azonban – a már említett, *Az Ige* című gyülekezeti lapon kívül – nem tudott kiadni. A sajtótörténet egyetlen kísérletet ismer, *Orbai Napló* címmel 1996 decemberében kétnyelvű kiadvány jelent meg „a *Székely Hirmondó* bábáskodása mellett”, de a lap

csak a próbaszámig jutott el. Háromszék negyedik magyar városában, Baráton viszont az első lapkísérlet után – *Erdővidéki Hirdető* címmel 1995 decemberében indult havilap, de csak három alkalommal jelent meg – töretlen pályát futott be az *Erdővidék* nevű regionális hetilap. A városok mellett nagyobb községek is kísérleteznek hírlapkiadással, akadozva ugyan, de megjelenik a *Berecki Harangszó* nevű havilap, és mintegy csemegeként érdemes visszaigrani Erdővidékre, annak is egy kicsiny településére, Hermányi Dienes József szülőfalujába. Olaszteleken készül 2000 novembere óta a *Messzelátó* nevű információs és közéleti havilap: ritka jelenség a hazai sajtópalettán, egy kis közösség öntudatra ébredésének eszköze, értékmentő szerepe mellett legfontosabb üzenete az, hogy szülőföldünkön lehet és érdemes jövőt teremteni.

VÁRY O. PÉTER

HÁROMSZÉKI ÍRÓK, ÍRÓK HÁROMSZÉKRŐL

[Vákát oldal]

Hidvégi Mikó Ferenc

(Hidvég, 1585 – Gyulafehérvár, 1635)

A Hidvégen és Brassóban töltött gyermekévek után előbb Barcsai András, majd Bethlen Gábor apródja. Bethlen szolgálatában a XVII. század eleji erdélyi politikai életet befolyásoló személyiséggé lesz, diplomata, udvarmester, kincstartó. Később

I. Rákóczi György híveként tevékenykedett. Csík-, Gyergyó- és Kászsorszék főkapitányaként Csíkszereda nevezetességének, a Mikó-várnak első építtetője volt.

Mikó Ferencnek az erdélyi önéletrajz- és emlékirói hagyomány kezdetén megszületett emlékirata a régi magyar irodalom igen fontos műfajának létrejöttét jelzi: a vezető közéleti emberek saját korukról szóló emlékiratokat komponálnak, a közvélemény befolyásolása céljával. A Mikó-emlékirat egy nem autográf, elől-hátul csonka kéziratban maradt fent. 1594-től Bethlen Gábor trónra lépéséig, 1613-ig írja le az erdélyi eseményeket; 1863-ban adták ki először.

Hidvégi Mikó Ferenc

HISTÓRIÁJA

a maga életében történt erdélyi dolgokról
(részlet)¹

1612.

Az esztendőnek újságán azért Váradon és mindenütt ott künn való birodalomban dolgait a fejedelem² disponálván³, minden országos hadait házukhoz bocsátván maga is beindulván Erdélybe: Kolozsvárra, Fejérvárra, onnat Szebenbe mene. Azért én is ilyen új állapotomban, mind a szerencsének élvén, s mind ifjúságomtól viseltetvén, mikoron az én seregeimmel Radnóthoz értem volna (mert Kolozsvár felől nagy hófúvások miatt törés nem vala): házukhoz bocsátván a velem valókat, magam utamat Szabédba, ahol szerelmes feleségem, kit sok időtől fogva nem láttam vala, némely jó barátaimmal térítém. Kit nagy jó egészségben békével találván, egymásnak való örvendezésink után ott harmadnapig mulatván, Csíkba a tisztembe együtt indulánk.

De a nagy hatalmú Istennek csudálatosok az ő dolgai, és mely igen változandók a szerencsének az ő forgási, ím majd magamon is tapasztalom meg: mert egyfelől hízelkedik, másfelől megcsal a szerencse. Mint ilyen, ifjú állapotomban a szerencsét mikor már kötve tartanám magammal, beérkezésem után Csíkban jóakaróimmal egynehány napokon lakozom, azonban reméltelen keserűség környékeze meg; két hétre bemenetelem alatt hirtelen való guttaütéssel egy szempillantásban 30. januarii virradólag a halál hirtelen szemem elől kedves szerel-

1 *Bethlen Gábor krónikásai. Krónikák, emlékiratok, naplók a nagy fejedelemről*, össz. Makkai László, Gondolat, 1980, 63–65.

2 Báthory Gábor

3 rendelvén

mes feleségemet elragadá. Kinek immár hideg tetemeit mikoron a földnek, az ő anyjának meg akarám adni, Hídvégen készülvén hozzá, az időnek akkori alkalmatossága miatt, intetvén jóakaró atyámfiai által, abbeli szándékomat megváltoztattam, és Oltszemin, szerelmes szülőimnek temetőhelyén, a földnek ajánlám. A brassaiak, reávigyáztván akaratomra, 500 gyalogokat küldtenek volt ki Hídvégre, hogy impediáják⁴ a temetést; kik látván, hogy abban semmi nem lenne, prédálni kezdvén a falut, egynéhány, úgymint 17 számból való jobbágyunk elégett házunkban, egy boltban szorulván, annyi gyalog ellen tartották három óráig. De semmi lövészerszámuk nem lévén, csak paraszt dárda-fegyverrel oltalmazván magukat, tovább nem tarthaták, a puskákkal lövöldözvén reájok egy ablakon be egy almafáról, és így szegényeket kegyetlenül ott megölték.

A fejedelemnek Váradra való járása alatt a brassaiakra mint uruknak rebelisére való vigyázást a háromszéki atyafiakra bíztam vala; kik a télnek mivoltához képest, amennyi tőlök telhetett, nem is mulaták el, hogy nem infestáltak⁵ volna. De a havasalji utakat semmiképpen el nem fogadhatván tőlök, nem intercludálhatták⁶ semmiképpen, hogy deditióra⁷ mentenek volna.

A télnek erős volta azért mikoron valamennyire ereszkednék, és martius is elközelgetett volna, a fejedelem bizonyos számú hadaival Szebenből megindulván, Barcaságba szálla; és minékünk is kemény parancsolatokat küldvén, minden seregeinkkel Feketehalomnál excipiálók⁸ székelységül a fejedelmet; és ugyanazon napon a kastélyt megszállatá, hat falkon tarack lévén velünk, lőtetni kezdé. Mikoron azért a sáncnak felverésében forgolódnánk, és egy szakállasból az udvari gyalogoknak vicekapitányát meglőtték volna, azon a fejedelem megbúsulván, parancsolá, hogy a dolgot szörnyebben fognók. Mikoron azért a benne való szászok megrettentek volna, szót adának a megadásról, de Brassóból küldetvén ki 32 gyalog, ugyan a városi ifjú rend közül, ezek a megadást retractálják⁹ vala; és a toronyba szorulván, nem kevés kárt tesznek vala a mieink között. Mikoron azért porukból ők is fogyatkoznak, és az oda fel való szoruláshoz sokképpen való fogyatkozásukat látnák, nem tarthatván, megadák magukat. De jaj szegényeknek! Mert iszonyú rettenetes halálra kelle menniek. Mert mivel a toronyból ezek lőtték vala meg a felül megírt vicekapitányt, a fejedelem magát meg nem tartóztathatá, hanem mind azért, mind hogy a brassaiaknak rémülést és a meghódolásra inkább utat nyitna, Vidombák és Keresztényfalva között a húszát karóba vereté, a tizenegyét felakasztatá; harmincegyet ilyen kínokkal a harminckettődikkel exequáltatá¹⁰, és azt Brassóba bebocsátá, de ez is a hóhérságért ott benn Fejér Mihálytól megölettették.

---

4 megakadályozzák

5 támadták

6 rekeszthették el

7 megadásra

8 kivesz

9 visszavonták

10 kivégezteté

Kézdivásárhelyi Matkó István

(Kézdivásárhely, 1625 – Kolozsvár, 1693)

A Kézdiszékről származó Matkó Istvánt hitvitázó kiadványok szerzőjeként tartja számon az irodalomtörténet. Fordulatos – és helyenként anekdotikus – élettörténetéről így ír Bod Péter a *Magyar Athenasban* (1766):

„Született Kézdivásárhelyen, 1625-dik esztendőben, tanult elsöbben a hazájában, onnan ment Kolozsvárra; annakutána a fejevári, akkor igen szépen virágzó, nagy hírű kollégyiomba; azholott a szükséges görög és zsidó nyelveket, s még a jó könyvekre nézve az angolai nyelvet is megtanulta. Szép híre elterjedvén, vitetett a kézdivásárhelyi oskolamesterségre, onnan nemsokára a szászvárosi oskolába. Annakutána a papi hivatalra szenteltetett a borbereki eklézsiába; onnan Rákóczi György fejedelem parancsolatjából Káránsebesbe, azholott oláh nyelven vitte véghez az isteni tiszteletet. Ott lakott mindaddig, amíg a törökök, tatárok által a helység elpusztított, s maga is mindenéből kifordult, s lakását változtatta. Életét is alighogy el nem vesztette azokban a fejedelmeket változtató háborúságokban. Midőn Bartsai Ákos fejedelemmé tétetett, kívánta, hogy hűségére esküdjék, nem cselekedte; melyért vasba veretvén, Segesvárt fogságba tétette; azhonnan a fogarasi eklézsia maga kezességén kivette s váltotta. Annakutána lett felsőbányai pap, onnan zilahi, ótordai, végre kolozsvári, azholott tizenyolc esztendei szolgálatja után megholt 1693-dik esztendőben, életének hatvannyolcadik esztendejében.

Erről íratik a Diplomátika históriában a hatvanötödik levélen, erősítvén azt más írások is, hogy Sámbar Mátyás misszionárius jésuitával felsőbányai pap korában disputálván a hit ágazatairól közbírák előtt, olyan kondícióval, hogy aki meggyözetik, fejét veszesse el; amely kondíciót tett fel és kívánt Sámbar, de Matkó is reállott; Sámbar meggyözetvén, fejét hogy elveszesse, Matkó nem akarta, hanem két első fogait egy kovácsfogóval vakmerőségének címeréül kivonatták a bírák. Én ezt sem nem állítom, sem nem tagadom; a' bizonyos, hogy Sámbarral sokáig veszekedett. Váradai Mátyás is *Égő szövétnék* nevű könyvében, a 198-dik levélen *foga vesztett s megkoszorúzott páter Sámbar*nak nevezi. Könyvei fordulnak elő ilyen nevezetekkel:

(1)*Fövenyen épült ház romlása*: amelyben megmutogatja a Sámbar írását haszontalan hiábavalóságnak lenni. Nyomtattatott 1666-dik esztendőben, 8. r.

(2)*X ut Tök könyvnek eltépése, avagy bányászcsákány, mellyel amaz fövenyen építettett s már leromlott házát elébbi fövenyre sikertelen sárral raggatni akaró és ezer mocskokkal eszelősön szinlő s mázló Sámbar Mátyás nevű tudatlan sárgyúró megcsákányoztatik kézdivásárhelyi Matkó István zilahi pap által, aki bányásznak nevezetett volt Sámbartól*. Nyomtattatott 1668-dik esztendőben. 4.r. Ez teljes az alkalmatossághoz kívántató sok vagdalózásokkal; vagynak benne szép és helyes mondások kis. Boldogtalan idő az, amely ily könyvnek írására kényszeríti az Istent félő papot.

(4) *Kegyes lelkeket idvességre tápláló mennyei élő kenyér, vagy az Úr-vasorájával való jól élésnek rendes módja és útja.* Nyomtatott Kolozsváron, 1691-dik esztendőben, 12. Fordította ezen szép könyvecskét angolai nyelvből.”

A Bod Péter által megjelölt munkákon kívül megjelent még a *Kegyes cselekedetek rövid ösvénykéje* c. könyve is (1666). A románság protestáns hitre térítésének kísérleteiben nemcsak karánsebesi papként vett részt, hanem a bibliát is elkezdte románra fordítani.

X ut Tök könyvnek eltépése, avagy Bányászcsákány,
mellyel amaz főnyenyen építettett s már leromlott házát elébbi főnyenyre
sikertelen sárral raggatni akaró és 1000 mocskokkal eszelősen színlő- s mázoló
Sámbár Mátyás nevű tudatlan sárgyúró megcsákányoztatik Kézdivásárhelyi
Matkó István, mostan zilahi eklézsiának együgyű lelkipásztora által, ki
Sámbártól bányásznak nevezetett¹

Matkó István Sámbár hazug és mérges nyelveskedése ellen való apológiája
(...)

13. Pag.ead. így ír: Úgyde ilyen tudományt tesznek ám Matkó István felől azok, akik fogságában mellette voltak.

1. Hogy Matkó Istvánnak a segesvári piacon új akasztófát csináltak volt.
2. Hogy hitin való ura akarta arra akasztatni.
3. Hogy azért akarta Matkó Istvánt felakasztatni, hogy nem fejedelemnek, hanem szász bírónak valónak mondotta Barcsai Ákost.
4. Hogy amiatt az egész erdélyi kálvinista prédikátorság kérte meg a Matkó István életét. Hogy úgy engedtetett meg élete, hogy Erdélyből harmadnapig kivakarodjék, mert egyébiránt azon sententia lészen rajta.
5. Hogy az akasztófa előtt szaladott Matkó István Felsőbányára.
6. Hogy ezekkel sem jobbította meg Matkó életét, hanem öregbítette gonosz-ságait rágalmazván itt is felséges királyát, etc.

Itt látjátok, kegyes olvasók, mely embertelen s moslékos szájjal akarja a pápisták bajnoka felépíteni a Babilon omlását! Ím látjátok, mely éktelen tajték-túrással s bűdös sárral akarja e jó tavaszon újobban raggatni a főnyenyen épített háza romlását! Hogyha a pápista papság adta instructiojában Sámbárnak a morgást, hazudozást, csúfolódást, örülhet néki az a társaság: mert nem tartá hiában nagy száját, hanem valóban kiokádá, ami háborgatta mája s tüdője táját. Vajon nem az ilyetenékről szól-é Salamon, Prov. 14 v. 3., mondván: *A boldognak szájában vagyon kevélységnek pálcája.* v.5. *A hívséges tanu nem ha-*

---

¹ 7–16., 100–102. o.

zud, kibocsát pedig szájából hazugságot a hamis tanu. v. 6. A csúfoló keresi a bölcsességet, de nem találja meg. v. 17. A hirtelen haragú szerez bolondságot, és aki bosszúállásról gondolkodik, gyűlölséges. v.18. Birják az esztelenek a bolondságot, etc. Bizony rossz fegyver a nyelveskedés! De vajon mikkel mentheti Matkó István magát ez mérges és nagy vádak ellen? Vajon mikkel törölheti le magáról ez bűdös szájából kifecskendett bűdös moslékot? Állj elő, Matkó, s szólj, ha vagyon valami mentségedre való szó!

Hálaadással áldom az én Istenemet, hogy nem halálom után engedte meg a Sátánnak, hogy felindítsa moslékos szájú szolgáját ezeknek költésére s világ eleiben való terjesztésekre, hanem akkor hagyott szólni s szavait nyomtatással kiereszteni ez hamissággal tajtékozó fecsegő barátoknak, mikor még élek, mikor még nyelvem vagyon a magam mentségére, mikor még élnek rabságom okainak tudói, s vagyon élő bizonyságim, kik jól tudják, mi okon kellett Barcsai Ákostól fogságot szenvednem (melyet sem ezelőtt nem szégyeltem, sem ezután nem szégyellek 1. Petr. 4. 16.). Mert halálom után, mint a rossz és semmirekellő eb a megholt oroszánt, úgy a Sámbar kölyke is megugathatott volna. Amint ma is ugatja maga Calvinust, *Har. K. pag. 65.*, és így talán nem lett volna senki mentőm. Fald beljebb hát morgó sípodat egy kevéssé, Sámbar, és számár füleidet hajtsd idebb, s ím világ láttára hazugságban hagylak, moslékos tekenőd mellől gyalázatodra el-csákányozlak, azután rabságomnak okát s végig való processusát (orcád hogy piruljon, ha vagyon) leírom. Hallgass ide!

(...)

2. Azt írod X.T: pag. 10.11. hogy Matkó Istvánnak a segesvári piacon új akasztófát csináltak volt.

Felelet.

1. Ez is Sámbar nagy szájához illendő nagy sámba hazugság: mert Matkó István még emlékezetben sem volt akkor, mikor boldog emlékezetű mélt. Rákóczi György kegyelmes urunk igaz híveit azok ölték a Barcsaiak. Pirulsz-é, Mátyás?
2. De ha éppen annak a segesvári akasztófának ötven singnyi lett volna is (mint Hámánének Est. 5, v. 6. v. 7.) a magassága, és (amint hazudod), csak egyedül Matkó Istvánnak csinálták volna is, úgyis nem volna nagyobb kisebbségére Matkó Istvánnak, mint amennyire lőn a Hámán ötven singnyi akasztófája Mardocheusnak. Mert Istennek neve áldassék, nem én, hanem az én ok nélkül való háborgatóim halának meg gyalázatos halállal. De én (hála legyen az igaz igyet elősegítő Istennek) a Sámbar Mátyás hazugságok moslékival tajtékozó szájának maga ganéjával való bécsapására ÉLEK (érted-é?), míg a jó Isten akarja. Kérdjétek meg, bányszlegények, mint vagyon még Sámbar Páter ökegyelme? És szégyenli-é, hogy vén pap lévén, ilyen sűrű piszok esik rajta oktalan és hamis nyelveskedéséért? Pfuj! Pfuj! Nagy száj!

4. Azt írod X.ut valóban nagy Tökben pag. 11., hogy: *Hitemen való uram akart engemet felakasztatni: Úgy-é?*

Felelet

1. Hogy uramnak írod, abban hazudsz; mert áruló urat soha nem szolgáltam; ez is volt rabságomnak derék oka, hogy idvezült Rákóczi György kegyelmes uramtól Barcsai kedvéért el nem szakadtam.

2. Hogy azt írod, hogy fel akart akasztatni; ha maga Barcsai Ákos élne, ma is azt mondaná, hogy hazud Sámbar.

3. De ha szintén akart volna is, mint más pápista derék embereket ugyan fel is akasztatott (aminémű vala Bakó István, Bekkenyi György, etc.) minden igaz ok nélkül. Vajon tenéked papnak tartván (mégpedig a méltóságos Rákóczi György urunk maradékinál) magadat, a tirannusnak gonoszságát illik-é justificálnod, és az ártatlant illik-é kárhozatnod? Bizony ha a méltóságos Rákóczi Ferenc jó consideratióban venné itt a dolgot, nem-hogy arra méltóztatna, hogy kenyerén hízlaljon tégedet, de pellengérből tövises vesszővel kellene inkább udvarából kipellengérezni. Az Isten is utál. *Prov. 17.15. Mert aki megigazítja a bűnöst és kárhozatja az igazat, utálatos az Úrnak mind a kettő.* Nagy ez is, Mátyás!

4. Azt írod (de igen hamisan), hogy azért akart engemet az akkori tirannus felakasztatni, hogy nem fejedelemnek, hanem szász bírónak valónak mondtam.

Felelet.

1. Hát te urad ellen legitimálsd-é a Barcsai fejedelemségét?

2. Vajon a szász bíróság Szebenben, Brassóban, etc. nem nagyobb és méltóságosabb tiszt-é a munkácsi páter prefectusságnál. Bizony ha azt mondtam volna is, nem érdemlettem volna a te akasztófádat meg.

(...)

Látod-e már, Mátyás? Ilyen prédikátort tartott ám Bánya öt esztendeig, mint én vagyok. Ilyent tart már, míg Isten akarja, Zilah városa is, vagy bánod, vagy nem. Te pedig mely gyalázatos válasszal üzettettél ki Erdélyben az ország házából, notum est. Kívánnád, hiszem, rút Achitophel, hogy Magyarország törvénye szerint elesnék fejem. Hess, kakas! De míg az léssen, meglátom addig, mint léssen tenéked miattam csendes álmod.

Tudd meg, hogy valamíg Isten életemet egészséggel együtt kegyelméből megtartja, csak nem szünöm világ eleiben vallásodnak s személyednek hamiságát terjeszteni, ha meg nem jobbulsz. Mostan pedig ez írásomban a te igaz vallásunk és az én együgyű személyem ellen készített és gyúrt bűdös sárodát vén pofádra (amennyire illik) vissza igyekezem jó csípősön csapni; hogy avagy csak már halálodhoz közelítő vénségedben tanulj emberségesebben írni. Most is nem ilyen bűdös ganéjval kell vala vallásodat gyámolítgatnod, hanem Szentírással, s emberséges emberekhez illendő ratiokkal, de NEMO DAT QUOD

NON HABET. Nosza már szepelkedjél Sámbar, míg időd vagy! Szolgáltass már misét magadért több társaiddal! Készíttess szentelt vizet (mégpedig jó bőven), lássad azzal is (míg Lymbust eléred) hogy hogy tisztulhatsz ki ennyi utálatos hazugságidnak fertőjéből, amennyit avagy csak előljáró tudósításodban okádoztál? Hát még azokból hogy hogy purgálódól meg, amelyeket világ eleiben fogok terjeszteni egész gazzal potrohosodott írásodból. Légy tova.

Írtam Zilahon Anno 1658, 24. Maj.

(...)

Lássuk már Sárogyúró Mátyásnak is szepelkedését.

1. Nagyot sóhajt s azt kívánja, hogy az Isten adjon eszet a tévelygőknek, hogy vegyék eszekben a Matkó kábaságát. De vajon kiket ért a tévelygőkön? A Cálvinistákat nem érheti igazán, mert azok nem az emberi leleményeknek gurdallós tövises kórós, etc. útján, hanem az Isten beszédének és ismeretének egyenes útján (a néma bálványok directioja nélkül) járnak. Érteni kell tehát a pápistákat, kik az apostoli vallástól elszakadván imitt-amott vándorolnak. Én is kívánom tehát ezaránt, hogy nyissa meg az Úr a pápistáknak éberi leleményektől kaprozó homályos szemeket, hadd láthassák, hogy *Vak vezérek vezetik őket*, s kövessenek szemesebbeket, *Matt. 15.14. Luc. 6.39.*
2. Hallatlan csudának tartja azt a kérdést, amelyet kérd Matkó, mondván: Vajon az egész Izráel országában nem azokból a hétezer emberekből állott-e az Isten igaz eklézsiája, amely hétezer embereknek térdek nem hajlott vala meg a Baálnak, és akiknek szájok nem csókolta vala meg azt? *1. R. 19.18.* De nem csuda, hogy azon álmélgodva elbámult.
  1. Mert nehéz a' néki, hogy nem akarja Isten a magáénak ismerni a bálványtisztelőket, szopogatókat, nyalogatókat, csókolókat, etc., mert igen tart attól, hogy ő is (azon fertelmes bűnben lévén) egy lében szóztatik azokkal. Mint ki is nem a bálványt utáló hétezer emberek közül való, hanem a baáliták seregéből való.
  2. Mert Izráel országában nemcsak valamely particularis ecclesiát üldöz és üldöztetett vala Acháb az ő Jézabeljével; hanem az universalis ecclesiát akarja vala a particularis ecclesiákban Istentől elszakasztani s bálványimádásra csábítani; de amint most sem teheti annak szerint Sámbar az ő complicesseivel, úgy akkor sem engedé meg a jó Isten a bálványozóknak, etc.
  3. Nem csuda mégis, hogy Mátyás elbámult; mert amint maga is mondja *pag. 321.*, Az ökör mikor új kaput (magas tornyot etc.) lát, csak elbámul azon. Úgy a mi számárunk is az előtte felemeltetett kérdésen. Vacca ad nova porta! De ha csak az ilyen hahó elbámulást felelet gyanánt vészen bé e világ? Nem kell bölcsesség, hanem elég lészen az ököri oktalanság. Nosza számár, csudáld mégis.

3. Örül csaknem tombolva veszett Mátyás azon, *pag 218.* hogy megvallja Matkó István, hogy ugyanakkor szépen fénylett a hit Júda országában Asa és Josaphát idejében. Lassan seperj, Mátyás, ne porozz! Nem veszed-e nagy számár eszedben, hogy olyan hitet enged meg (veled együtt) Matkó, hogy fénylett a Júda országában:
1. Amelyben az idegen istennek oltári letöretnek vala. Nem örülhet ennek a pápista vallás; mert építtetnek ebben s szaporodnak az idegen istenek oltári, nem rontatnak. *2 Chron. 14.3.4.*
  2. Amelyben pusztítottatnak vala az idegen istennek kápolnáí. Ennek sem örülne a pápista hit, mert többek ebben a megholt szentek templomai, kápolnáí, hogysen az egy örökkévaló és egyedül imádandó Istenéí. *2. Chron. 14.34.*
  3. Amelyben a bálványképeknek nem vala semmi becsületük, hanem minden kedvezés nélkül rontatnak vala. Ennek sem örülhet a számár Mátyás vallása; mert ő káromkodásnak tartja csak azt is, hogy ha valaki darabosan szól a képekről, hát még ha Asával s Jósaphát királlyal szemé láttára rontaná? *etc. ibid.*
  4. Amelyben az egy igaz Isten kéretik vala. Ennek sem örülhet a pápista tévelygés: mert ebben több imádság szóratik csak a rosarium szerint is Máriára, hogysen az Istenre. Látod-é, minek örülsz, Domine Matthia? Így örül a macska is a tükörnek. Látod-é, hogy csak Xut Tök minden nyálaskodásod? Annak is bizony nem tudom, hol az esze, aki tenéked hiszen s tégedet követ. Nosza örülj még moslékodnak, Sárgyúró Mátyás! Látod-é, újabb sárból raggatott fészket is mely könnyen bontja, sőt magaddal bontatja el a bányász! Várj többet is, mert bizony hátra még a fekete leves. Így bizonyíttaték meg ezúttal is, hogy a pápista vallás nem egyéb, hanem utolsó időbeli hittől való elszakadás, átkozott bálványozás. Ellenben pedig amit a kálvinisták vallanak, merő azon SZENT IGAZSÁG.

Köröspataki Bedő János**ERDÉLYNEK ÉS MAGYARORSZÁGNAK
SZÖRNYŰ ROMLÁSÁRÓL ÉS A NÉPEKNEK RABSÁGRA
VITELÉRŐL VALÓ
RÖVID HISTÓRIA**

Feltételezés szerint a szerző 1620 körül született Köröspatakon, s 1635 körül hagyta el Háromszéket: tanulni ment, s mezőcsávási református pap lett. Két nyomtatott históriás ének szerzője (Lupuj vajdáról való ének, 1655, A havasalföldi harcról való história, 1656). Az alább idézett históriája egy 18. századi kéziratban maradt fent, de valószínűleg nyomtatványból másolták.

Erdély- s Magyarország, érkezék nagy gondod,
Vedd eszedbe magad, változás te dolgod,
Mert idegen földön nyomorog magzatod,
Pogányok közt hever sok szép szavú dobod.

Elesék fejünknek ékes koronája,
Búra, gondra fordult hazánk állapotja,
Mert népünket pogány szintén elfogyatja,
Méltán azért magát minden sóhajthatja.

Békességben valánk, de elromlánk, omlánk,
Egész országostól bódulásra jutánk,
Szennybe borula bé szegény édes hazánk,
A sok sóhajtságban elhervadt orcánk.

Pásztorunk elhagya, jutánk árvaságra,
Nem akar viselni gondot országunkra,
Mevonta ő magát, nincsen oltalmunkra,
Kéért szörnyű romlás borula hazánkra.

Mikor gerlice jutand árvaságra,
Mindaddig nem akar szállani zöld ágra,
Sem siet repülni tiszta vízitalra,
Valamíg nem talál elveszett társára.

Jaj, mert országostól ügyünk juta arra,
Felső- és alsó rend a nagy árvaságra,
Mindaddig nem juthat lelkünk vígasságra,
Valamíg nem érünk régi állapotra.

Hallatlan dolog az, ami rajtunk forog,
Azért meggondolnii rettenetes dolog,
Mennyi kereszténység pogány közt nyomorog,
Kiknek ő testekből a vér bőven csorog.

Apró gyermekeket a földhöz paskoltak,
Kiket ömagukkal el nem hurcolhattak,
Gyenge leányzókkal éktelenül bántak,
Melyek nagy kínokban a halálra váltak.

Nemzetes főrendek és nemes asszonyok,
Melyeket elvittek rabságra pogányok,
Sírván kísérték el őket szolgálójok,
Kiknek, mint a dobszó, olyan volt siralmok.

Dali köntösöket, melyeket viseltek,
Mikoron házuknál békességben éltek,
Kiváltképpen hogy ők ünnepeket értek,
Mindazokkal együtt pogány kézbe estek.

Semmit sem vittek el egyebet házuktól,
Hanem a nagy jajszót, kit tőnek maguktól,
Sírván búcsúztak el minden jószáguktól,
Kik pusztán maradtak fene pogányoktól.
(...)

Jaj azért néked is, Háromszék, szép hazám,
Melyben e világra engem hozza anyám,
Csaknem hasadt szívem, hogy romlásod hallám,
Érted való bánat hervasztja az orcám.

Kellemetes népek belőled származnak.
Kik gyermekségükből felgyarapodtanak,
Szegény hazánk mellett nyughatatlankodnak,
Szükségek idején fegyvert is ragadtak.

De te, édes hazám, jaj, mire jutottál,
Dali népeidtől mind kifordítottál,
Magzatot neveltél s másoknak tartottál,
Mint a szedett szőlő, majd csak úgy maradtál.

Mert ezerhatszázban és az ötvenhétben
Országunknak színe esék tatár kézben,
Kikért nagy sok bánat rekedé szívünkben,
El sem felejthetjük életünk rendiben.

Most ismét újabban ötvennyolcadikban
Ugyanazon pogány nyargal országunkban,
Dúl, rabol és prédál, éget is azonban,
Lakó szép földünket hagyák pusztaságban.

Hegyek, völgyek zengnek, ahol rabok mennek,
Nagy siralmat tesznek, igen keseregnek,
Régi állapotról kik megemlékeznek,
Csaknem hasad meg már hártája szíveknek.

Zuhogó patakok éjjel-nappal folynak,
Széles nagy tengerre mikor alájutnak,
A szegény rabokra azok habot hajtnak,
Melyet akik látnak, színükben változnak.

Szép hírnevet szerzél magadnak, Csík s Gyergyó,
Noha reád jöve a viperakígyó,
De meggyőzéd ötet, mint erős bajvívó,
Mert helyén volt szíved; kezed, fegyvered jó.

Gidófalva, Szentgyörgy, és te, Illyefalva,
Kikben jeles népek voltak takarodva,
Rádment török, tatár szörnyű sivalkodva,
Elvivék népedet ők magukkal fogva.

Változásra jutál már te is, Barcaság,
Nem mondhatod azt, hogy nem volt ott pogányság,
Mert benned hagyaték kár és nagy pusztaság,
Majd csak úgy maradál, mint a fonnyadt virág.
(...)

Adjon Isten érnünk örvendetes napot,
Romlott országunkban támasszon oly magot,
Ki szabadíthassa idővel azokat,
Akik siralommal epesztik magukat.

Az ezerhatszázban és az ötvennyolcban,
Mikor szegény hazánk forga változásban,
Ez éneket szerzék nagy szomorúságban,
Lekencse vizének aláfolysában.

A SEPSIILLYEFALVI VÁRNAK

és abban szorult lakosoknak a tatárok
miatt lett elpusztulásának s szörnyű veszedelmeknek
– mely esett in Anno Domini 1658 –
régí rongyos írásból való
TRANSUMTUMA¹

(...)
Várban is erősen vívánk,
Míg szintén mind ellankadánk,
Kezünkön, hogy mind meghalánk,
Ez volt regulánk.

De hogy öt nap és éjszaka
Testünk sok viadal mia
Éhség szomjúság ezt hozá,
Erőnk elfogya.

Pogányság minket megtolya,
És várunkba betódula,
Tűz s fegyver mind rajtunk vala,
Lelkünk elhala.

Szörnyű romlásunk értsed,
Nyolcszázat rabságra vittek,
Várunkba kik égtek s vesztek,
Számba sem vöttek.

Volt ötszáz ember koponya,
Vár mellett sok test elhullva.
Széllyel másott is sok vala,
Kínnal meghalva.

Pincékbe rejtekhelyekben
Sokan rejteztek féltekben,
Vigyázó pogány ezekben
Sem hagyott helyben.

---

¹ Szerzője ismeretlen. 1. Orbán Balázs: *A Székelyföld leírása történelmi, régészeti, természetrajzi s népismereti szempontból*, III. kötet., Pest, 1869.

Krisztusnak hív tanítványi,
Sáphár Miklós illyefalvi,
Márton kézdivásárhelyi,
Pogány rabjai.

Péter pap árapataki,
András pap, a szentkirályi,
János pap is, a kilyéni,
Sokan a többi.

Simon pap kisborosnyai
Vitézzel pogánnyal vívni
Merészelt, szegény harcolni,
Kezén meghalni.

Mesterek is, kik voltak,
Veszték és raboltattanak,
Szörnyen megkínóztattanak,
Kik köztök voltak.

Anyáknak gyermekecskéjeket
Ölökből kivonták őket,
Kőfalhoz verték testöket,
Szagaták őket.
(...)
Lónak sebessége mellett
Kötözve ha nem mehetett,
Szegény rab hogyha elesett,
Vonva vitetett.

Melly miá meg is fulladtak,
Ló mellett hogy hurcoltattak,
Szörnyűképpen kínoztattak,
Jajt sokan mondtak.
(...)
Só nélkül az étket főzte,
Mely csak a csömört nevelte,
Hasnak férgeit többítette,
Gyomrot gyötrötte.

Lóhúst megennünk só nélkül,
Holott édes mindenestől,
Mondottuk, nem jó anélkül,
Megrongált mentől.

Némely rabot megsütöttek,
Tüzes karóba is vertek,
Testek rútul metéltettek,
Nem kíméltettek.

Láncokkal is kötöztének,
Lószőrből pórázt fűztenek,
Rabot szekérhez kötöttek,
Mezítlen vittek.

(...)

Kérünk Isten, mint atyánkat,
Szánjon meg nyomorodtakat,
Nézze Krisztus főpapunkat,
Bűn-oldozónkat.

Haragját a pogányságra
Fordítsa az ő nyakokra,
Döjtse tüzét országokra,
Végromlásokra.

(...)

VERSUS DE UNA MULIERE

(Ozsdolán keletkezett halotti búcsúztató a
17. század második feléből)¹

Oh sík jegen épült te világi sátor,
Elmulandó jókon miért vagy ily bátor,
Ez rossz, tökéletlen és csalárd szálláson,
Ez méreges, dögös, fortélyos világon?

Oh fonnyadt virágszál, ki minap virágszál,
Te házastársoddal kedved szerint valál,
Most minden vígságtól immár eltávozáál,
Kedves víg házadból mely messzi indulál.

Hirtelen maradál minden jószágodtól,
Ki reád maradt volt te édes atyádtól,
A halál megfoszta attól, mindenektől,
Szoros koporsóban szorultál egyedül.

Világ állapotja, látod, mint változott,
Kicsiny boldogsága ha miben bimbózott,
Hamar csakutána nyavalya nyújtózott,
Édes gyermekinek árvaságot hozott.

No immár nem szólok, elhagyom ezeket,
Mivelhogy elhagyta ez világi lépet,
Lássad mostan, ha mit ezekre felelhetsz,
Kedves nemzetidől végbúcsút mint vehetsz.

Responsio

Vártam hosszú időt, rövid napot adott,
Elrendelt határa semmit nem haladott,
Élők közül engem halál elragadott,
Mihelyt sűrű mérge szívemre fakadott.

---

¹ s.a.r. Varga Imre: *Régi magyar költők tára XVII. század, 9. A két Rákóczi György korának költészere (1630–1660)*, 511.

Én szerelmes uram, legyen Isten hozzád,
Ki ez mirigy² kínját velem megkóstolod,
Temetésem napján nehéz ágyat nyomod,
Én árváimnak mert jól viselted gondját.

Ti is engem szánó szerelmes gyermekim,
Négy árva fiaim, édes csemetéim,
Reátok is esnek most az én szavaim,
Isten tihozzátok, kedves csemetéim.

Mind kicsinytől nagyig, kedves nemzetségem.
Kik itt jelen vagytok nézni temetésem,
Legyen tinálatok lelkemről mentségem,
Hogy hozzátok térjek, már nincs reménységem.

---

2 pestis

Cserei Mihály

(Csíkrákos, 1668 – Nagyajta, 1756)

Előkelő családból származik. Előbb Teleki Mihályt szolgálta; átmenetileg Thököly hívei közé állt, majd a császár hűségére tért. A Rákóczi szabadságharc idején mindvégig császárpárti, állami tisztségeket visel. A kurucok elől menekülve családjával hét évig Brassóban él, itt írja Erdély történelmét. 1721-től visszavonul a közéletből Nagyajtára; Apor Pétert segítette irodalmi munkásságában.

Az erdélyi memoáriródalom megkerülhetetlen szerzője. Főműve Historiája, amelyben 1661–1711 közötti eseményeket örökít meg. Írása két évszázadra az erdélyi nemesség közismert olvasmánya lett, bár csak kéziratban terjedt: több száz másolt példány fennmaradt.

A nagyajtai unitárius templomvár külső falán Cserei-emléktáblát helyeztek el.

MINDEN ORSZÁGOK MOST FELHÁBORODTANAK...¹

Minden országok most felháborodtanak,
Fényes birodalmak földig leromolnak,
Hatalmas monarchák szörnyen levágnak,
Gazdag tartományok, ím, pusztán maradnak.

Mit gondolsz igyedről, szegény Erdélyország,
Akit környös-körülvett két hatalmasság?
Egyik leszáll rólad, másik hátadra hág,
Egyfelől az egyik, más túl keményen rág.

Magad nemzeted is meghasonlott immár,
Egyik rész amoda, másik ide fut s jár,
Végső veszedelmet azért magadra várj,
Térj Istenhez hamar, s úgy nem bánt semmi kár.

¹ Verse az 1691-re szóló kolozsvári kalendáriumban. 1. *A kuruc küzdelmek költészete. II. Rákóczi Ferenc születésének 300. évfordulójára.* Vál. Varga Imre, Ak., Bp., 1977.

ERDÉLY HISTÓRIÁJA²

1684

(...)

Teleki Mihály pedig nem elégedvén azzal, hogy ország generálisa, tanácsúr, főárendátor, Torda vármegyei főispán, kővári, huszti kapitány volna, a háromszéki és csíki főkapitányságokra kezdé áhítozni, melyet is hogy inkább elérhessen, a fejedelemnek intimálni³ kezdé, hogy a székelysége a régi mód szerint commissáriusokat⁴ küldjön ki a vitézlő rend dolgainak orvoslására. Ez magában igen jó, hasznos dolog vala, ha mind jó végre, mind jó processussal⁵ vitték volna véghez. Mert holott a székelység szabadsággal élő nátió, s fegyverrel szolgálja az országot, minden fejedelmek szorgalmatosan vigyáztak arra, hogy a közöttök való nemesség sem jobbágságra valakit közülök ne állítson, sem a székelyek szántóföldit, örökségit örökáron meg ne vásárolja, hogy inkább a vitézlő rend ne fogyjon; és azért szoktak vala commissáriusok kimenni közikben, ha azellen cselekedő nemes embert rajta érnek vala, a jobbágyot keziből kivévén, a jószágot is kifoglalván, toties quoties⁶ ötszáz forintig megbüntetetik vala. De Teleki Mihály nem a székely szabadságra vigyáz vala, hanem hogy a mentségeseket kicirkálja s annak alkalmatosságával mind Daczó Jánost Csíkból, mind a jámbor Nemes Jánost Háromszékről kiheverje. A fejedelem nem vévén esziben a practicát, annuála, és Teleki maga mellé Mikes Kelement választván, sok gyülevész szolgálkkal megindulának elsőben Csíkban, onnan Háromszékre s Udvarhelyszékre, mindenütt s mindennap pompás úri ebéd, vacsora készítettvén számokra a székek költségivel. Elkezdék Csíkban a mustrát, a popule⁷ vevén észre, hogy Daczó s Nemes János ellen cirkálnának, valamit kigondolhattak nyavalyások ellen, beadták Telekinek, ott pedig könnyen elhitték. Mennyi sok bectelenséget, gyalázatot kellett szenvednie, jelen lévén a két kapitány a mustrán. Mikor kérdették: ki mentséges voltál, mit fizettél? Én, úgymond, Daczóé, én Nemes Jánosé, ennyi-ennyit fizettem. Azt Teleki mind felíratta. Vajha az ő dolgait is felírathatta volna, ezer Daczó s Nemes Jánosban sem találtak volna annyi kivetőt, mint az egy Telekiben. A mustra véghezmenvén, a jobbágyok s jószágok cirkálásához kezdének, és soha annyi hamis ítélet véghez nem ment Erdélyben annyi idő alatt, mint akkor. Valakinek vagy Telekinél, vagy Mikesnél kedvessége nem volt, vagy őket nem ajándékozhatta, megromlott az a szegény nemes ember, vagy volt vétke, vagy

---

2 Cserei Mihály: *Erdély históriája 1661–1711*, s.a.r. Bánkúti Imre. Európa, Bp., 1983, 181–183, 231–234, 474–475.

3 meghagyni, tanácsolni

4 megbízottakat

5 eljárással

6 minden esetben

7 aljanép

nem. De akinek vagy fia, vagy atyjafia lakott valamelyiknek udvarában, vagy pedig volt miből ajándékozni, minden vétkeiről készen volt az indulgentia⁸. Az atyám még akkor rab vala, a parasztek a nyomorúságban levő nemesembert mindenkor persequálni⁹ szokván, mindenfelől citáltatták³⁸¹⁰ az atyámot. Ott kellett a nagy kietlen hidegben mindenütt járnunk, fel is szabadíták istentelenül két örökös jobbágyunkot s a harmadikát, ki a többivel egytestvér volt, jobbágyságban hagyák. A dánfalvi jószágunkot is, kit az atyám nem lófő embertől, hanem nemesembertől örökaron, ország törvénye szerint, Tatárországból váltatván ki azzal a pénzzel, vásárolt vala, egy Bíró Márton nevű ember szintén elnyeri vala a commisárius urak előtt, noha elévítettük nyilvánvaló igazságunkot, ha bátyám, Apor István, elkeseredvén a nagy méltatlanságon, Mikes Kelemennel egybe nem szólalkozott volna mellettünk. Ez ellen az istentelen commisáriusjárás ellen azután protestációt is ada be az egész székelységen levő nemesség, demonstrálván¹¹ a sok hamis törvénytételeket és aperte³⁹¹² declarálván magokat, készebbek meghalni, mintsem azt az illegalitást helybenhagyni, s mai napig is úgy van függőben a dolog. De Teleki véghez vivé a maga részéről, amit akara, mert a fejedelemnek beárulván a két kapitányokat, mennyit húztanak-vontanak a székeken, mind a két kapitányságot magának megkéré, és a szegény Nemes János a nagy méltatlan gyalázon megbúsulván, a guta megüté s úgy hala meg.

1690

(...)

A Thökölyvel levő török és tatár hadak számtalan erdélyi prédával megrakodván, mind hazaszöktének vala, a havasalföldi vajda is visszamenvén, az erdélyiek is a német jövetelin megütközvén, haza kéredzvén sok színek alatt, kevesen maradtanak vala Thököly mellett, hanem a kurucság maradtott volna mellette. Mégis azon nap, mikor beindulánk Havasalföldiben, erős hittel azon esküvék meg Thököly, hogy az országból ki nem menne, hanem itt ontaná ki vérit a hazáért. Mi erdélyiekül, kik még nem ismertük vala jól, el is hitük. A badeni herceg is elérkezék Földvárhoz, nem messze lévén tőlünk, mintegy másfél mérföldnyire. Thököly azért estve megindítatván társzekereit a hajdúsággal, minket erdélyiekül körülfogata a török s kuruc hadakkal, s azon éjszaka erővel a Bodzára felhajtata. A német tábor portásai utolérvén, sokat a hátuljárókban levágának, sok szekereket felprédálának. Akkor kezdők megismerni a kuruc politiát, hogy csak hazug biztatásból szokott állani. Sok erdélyi főemberek, nemesek menének be Thökölyvel, kik közül sokan oda is halának,

8 kedvezés

9 üldözni

10 törvény elé idéztették

11 bizonyítván

12 nyíltan

a többi egynehány esztendők múlva sok sonyorúság, szenvedés után, hol egy, hol más úton nehezen szabadulának ki, s alig jöhetének vissza hazájokba. A bátyám, Cserei György is szép ifjú legény fiával odamarada. Én tanulék akkor: bezzeg többször a hazámból senki hazugságára ki nem bujdosom, jobb, hogy az erdélyi kutyák egyék meg a testemet, mint idegen országra menjek reménység fejiben, mert könnyű a hazából kimenni, de nehéz visszajönni. Nemcsak a férfiak, hanem sok becsületes fő s nemesi özvegyasszonyok is menének be akkor Thökölyvel, mert elhirdette vala, mely kegyetlenül mészároltatná a német, valakiket otthon találna, azért ijedtenek vala meg. Abban pedig semmi nem vala, mert a német nemhogy bántotta volna az otthon maradtakat, sőt protegálá a kurucok ellen.

(...)

Mi pedig bemenvén Havasalföldiben Thökölyvel a csallási mezőre, onnan a sóaknához, és Valyin mellett elmenvén, szállottunk Ploesthez. Oda hozák a hírt, hogy Nándorfejérvárat megvette a török, és Thököly nagy pompával meglőteté az örömit. A ploesti mezőn negyedfél hétig voltunk táborban, gyönyörűséges őszi, tiszta száraz idő járván, borunk annyi volt, akár a lovaink is mind azt ittak volna, de kenyérünk bizony szűkön. Addig soha nem, ott ettem elsőben köleslisztből sült málét mézzel, igen jólesett, mert megéheztem vala. Azalatt szüntelen biztattak, maholnap eljő a segítség, bemegyünk Erdélybe. Azonban az idő megváltozván, rút havas eső kezdé esni, és Ploestről megindulván a Janovica mellé egy berekbe, onnan Cunsuresten túl más berekbe, onnan pedig a Királyhídján innen, közel Tergovistához egy erdőbe. Szörnyű hideg téli idők valának, úgyhogy magunkot, lovainkot csak meg nem ölt a hideg, a fák alatt megfagyott vadalmát szedtünk ki a hó alól, s jóízűen megettük.

Havasalföldiben létünkben convocáltatá⁴⁰¹³ a főrendeket s nemességet Thököly Imre, hogy Kálnoki Sámulere, kit Erdélyben fogatott vala meg, törvényt láttasson. Ugyanis Kálnoki Sámuel Brassóba szaladván be, jóakarata szerint, Thökölyhez való hűségiből-e, vagy amint ő azután is mondotta, politice, hogy inkább kitanulván mellette dolgait, a németnek apelálhassa, Brassóból kijövéen Thököly táborára jöve, és be is esküvék hűségire. Megsajdította Thököly, hogy nem igazán nyomja a kengyelt, s megfogatta. Midőn azért egybegyültünk volna, s Gyulai Ferenc proponálá¹⁴ Thököly nevel a dolgot, éppen rámennek vala, hogy megsentiázzák¹⁵, ha Horváth Miklós és Ferenc ellent ne mondjon. Kik is felállván, Horváth Ferenc azt mondá: „A mi kegyelmes urunk önnagysága méltóságos propositióját alázatosan értjük, de hol vadnak a tanácsurak, tábla fiai, ítélmesterek, regálisták, vármegyék, székek, városok követjei? Hol az országnak státusai, akiket illetve törvény szerint valamit megnótázní¹⁶? Mert

---

13 összehívata

14 előterjesztette

15 elítéljék

16 vagyonvesztéssel büntetni

mi, akik itt vagyunk, bujdosó emberek vagyunk, házunktól elrekesztetvén. Nem a mostani időhöz való ő nagysága propositiója, ne is szomorítson őnagysága bennünket afféle kedvetlen dolgokkal, legyen elég, hogy őnagysága hűségiért hazánkot, feleségünket, gyermekünket, jószágunkot elhadtuk. Mikor Isten őnagyságát boldogítja s Erdélybe beviszi, akkor lássa őnagysága, ha pereltetni akarja a directorral Kálnoki Sámuel uramot.” Mindnyájan ráhajlanak Horváth Ferenc voxára¹⁷, Thököly is megértvén, hogy az erdélyiek disgustálódtak⁴¹⁸, kezességén Kálnoki Sámuel elbocsáttatá. Én is száz tallérig lők kezes érte.

Még Ploestnél valánk, mikor Mikes Pált¹⁹ elküldé katonákkal Erdélybe, hogy Háromszéken valamely nemesembereket talál házuknál, ölesse meg. És ha akkor Háromszéken német nem lett volna, olyan kegyes, istenfélő ember vala ám Mikes Pál uram, bizony, nem sokat hagyott volna közülök életben. De a badeni herceg a több hadakkal kimenvén, Veterani generált két regimenttel Háromszéken hadta vala, hogy Thökölyre vigyázzon. Mikes Pál azt tudván, nem mere feljebb menni, hanem éjszaka Zágonba érkezvén, Jankó Boldizsárt, kire neheztelt, mert nemigen akart azelőtt is cedálni²⁰ Mikes Pálnak, resolutus²¹ lévén, a házánál megkapatván, ördögi kegyetlenséggel a nagy becsületes nemesembert a kapujára felakasztatja, Jankó Tamást pedig és Vajna Orbánt egybenvagdaltatja. Jankó Péter elszaladván, mindenit felprédáltatja, s visszajő Thökölyhez, ott kótyavetyélik fel azoknak az ártatlan főembereknek egyetmá-sait. De megfizete Isten Mikes Pálnak is. Mert nemsokára Bukuresten lévén, noha a havasalföldi vajdának sok grátiájával s jóakaratójával élt mindennapi intertentiójában, mégis a háládatlan gonosz ember szüntelen írogatott a vajda ellen Thökölynek, s vádolta azzal, hogy az erdélyi generállal correspondentiát tart, s nem vette eszibe, hogy a vajda mind elfogattatta levelit. Megintette a vajda, ne irkáljon ellene, mégis nem szűnt; a vajda éjszaka ráküld, mind magát, mind szolgálit megfogatja. Nem is tudták egynehány esztendeig, hová lett; azután érttem meg, hogy titkon kiküldötte az erdélyi generálisnak, és Fogarasba vitték, szörnyű kínzásokkal ott ölték meg: elsőben a szemeit tolták ki, azután mindennap egy-egy lába s keze ujját elvagdaldván s az egész testit megsütögetvén, úgy kellett meghalni, éjszaka kivitték a testit s eltemették. Így jár az, valaki Istentől nem fél, és minden latorságot elkövet, ha ideig elémégyen is dolgában, utoljára beesik a verembe.

---

17 szavazatára

18 elkedvetlenedtek

19 Mikes Kelemen apjáról van szó

20 engedni

21 elszánt

1711

(...)

Újjobban ezen esztendőben mind Erdélyben, mind Magyarországon is rendkívül való dolgok történének. Mert Szegednél a Tisza vize minden látható és tapasztalható ok nélkül elenyészék, annyira, hogy a számtalan halak a Tisza száraz fenekén künn maradván, nem győzték az emberek kifogdosni. Ugyanott közel a mezőben nagy öreg saskeselyűk sereggel gyűlvén össze, a barmokat kergették és ölték, úgy az embereket is, sőt a falukban is minden tartózkodás nélkül bementenek a házokra sereggel, úgy kergették az embereket, a sáskák hasonlóképpen ellepték a földet, és minden zöldséget megemésztettek. Háromszéken szintén sereggel jártanak a sáskák és nagy öreg sasok, sőt a havas alatt levő falukban nappal a medvék bementenek, és ottan sok marhát megölte. Az egész tavaszon és nyáron, egy héten néha háromszor is, olyan rendkívül való hallatlan éjszakadások és árvizek voltak, hogy csudául szemlélték az emberek, számtalan malmot, épületeket és élőfákat elrontottanak, mind a vetésekben, mind a szénarétekben megbecsülhetetlen károkat tettek, mely miatt búza is igen szegényül termett, széna majd mondani, semmi sem lett, mert a sokszori árvíz elseprette, a szőlők összerothadtak, nyomorú szegény bor lett mindenütt. Magyarországon a Duna és Tisza vizei megáradván, falukot seprettének el sok száz emberek és barmok veszedelmekkel, sőt egynehány ízben olyan szörnyű jégesők voltak, hogy mint az embernek az ökle, akora jégdarabok hullottanak, azok miatt is rettenetes sok kár esett a gabonában és szőlőben. Kálban, mikor a búzát aratni kellett volna, a szőlőmet is mind elverte a jég. Sőt itten, Brassóban, Háromszéken és más helyeken is, die 17. Octobris virradólag egy s két óra között szertelen nagy földindulás tapasztaltatott, melyet én is, még akkor Brassóban lévén, másokkal együtt nagy félelemmel tapasztaltam, érzettem és hallottam. Melyekből semmi jót nem remélhetni, de Erdélyben bizonyos experienciákból²² már kitanulták, hogy a földindulás Erdélyben mindenkor a jelenvaló állapotnak megváltozását jelenti. Én eddig három rendbéli földindulásra emlékszem, egyszer, mikor Apafi Mihály meghala, azután mikor a kurucvilág támada, mindenkor az akkori állapot megváltozék a szegény országnak nagy romlásával; bizony elhiszem, hogy mostan sem jóra, hanem még ennél is rosszabbra változik dolgunk.

---

22 tapasztalatból

Apor Péter

(Altorja, 1676 – Altorja, 1752)

A „gyükeres székely báró altorjai Apor Péter” 1686 körül a kolozsvári jezsuitáknál tanult, majd a nagyszombati egyetemen bölcsész és jogi képzettséget szerzett. A Rákóczi-szabadságharc idején hű maradt az udvarhoz, a kurucok több ízben zaklatták. 1706-ban táborot váltott, ekkor két évig osztrák fogságban volt Brassóban. Visszatért a császár hűségére, így 1708-ban Háromszék főkirálybírája lett, 1713-ban pedig bárói rangot kapott. Házassága felbomlott, öregségére egyedül maradt altorjai birtokán; 1747-ben megvakult.

Műveit a kéziratos irodalom közégek szánta. A *Metamorphosis Transylvaniae*-t 1736-ban fejezte be az altorjai udvarházban. Válságtermék a *Metamorphosis* az erdélyi német térnyerés és a „náj módi”-ban mutatkozó nyugatiasodás korából. Apor az új viszonyok alakulását nem társadalmi vagy politikai eseményekkel magyarázza, hanem az erkölcs romlásával, és csak a változás külső jegyeit látja. Erdélyi Don Quijote-ként Bethlen Gábor és Rákóczi György korát sírta vissza, melyről azonban közvetlen emlékei nem voltak: a megjelenített múlt inkább fiktív tündérálm.

További munkái között van a családtörténeti *Lusus mundi* (1727); a *Synopsis mutationum*ban az 1676–1748 közötti eseményeket jegyezte fel szárazan, krónikaszerűen.

Az altorjai Apor-kastély portikusában látható címeres latin nyelvű epitáfi-uma. Az újabb feltárások alkalmával a kastély egyik termében Apor Péter korából származó, későreneszánsz stílusú falfestmények kerültek elő. A kastély udvarán áll szülőháza, amelyben a család hazatelepedett utódai élnek. Porai a római katolikus templom alatti kriptában nyugszanak.

METAMORPHOSIS TRANSYLVANIAE¹

ÖTÖDIK CIKKELY

A régi Erdélynek köntösiről

(...) Abban az időben nagy főnemes asszonyoknak rásaszoknyája² volt, öve öreg rend fekete klárisból fűzve rendszerént. Ám lakodalomban s nagy solennitásokban³ öltöztek magok rendek szerént cifrán, mindennap megérték a rásaszoknyával. Nézd meg most, igyekezzél fogadni egy lotyó szolgálót, vagy nézd meg még a paraszt jobbágyleányokat is, már ezek között is közönséges a rásaruha, ha penig egy rühös alávaló asszonyt vagy leányt akarsz fogadni szolgálónak, ne is említs neki brassai vagy szebeni egyszer ványolt posztószoknyát vagy -mentét, hanem jó féle rásából valót, annak is az aljára három renddel arany massa csipkét, galandot, rókával prémzett selymgommbal rakott rásamentét, háromforintos pártát, arra szélyes ezüstös pántlikát. Értem, hogy a nemes asszonyokon kívül nem volt három falusi asszonynak mentéje, azoknak is brassai posztóból, báránybőrrel bélelve s prémezve. Értékes, mind szabad, lófő, darabont, jobbágy embereknek feleségek, leányok télben zekében, nyárban egy abroszt vagy kendőt kerítvén nyakok körül, úgy mentenek a templomba; gyolcsrokolyának, selyempántlikának híre sem volt közöttök; most sok asszony, leány, akiknek férjek vagy atyjok házánál nincsen egy falat kenyerek, mégis cifra a mente, gyolcs a rokolya, drága a párta, az asszonyoknak aranyos szélyű gyenge patyolat. Jobb volna, amit erre költenek, adnák a portióban, s járnának úgy, mint a régi jámbor asszonyok s leányok.

Ne hagyjuk el a régi székely asszonyokat. Minden lófő vagy darabant embernek a felesége nagy kontyot viselt, abban nagy két tőt szúrt fel, mintha két szarva lett volna; a konty felől való része a tőnek hólyagos volt, azt a kontyon kívül hagyta, akinek jobb tehetsége volt, annak ezüst volt mind a tője, mind a hólyagja, némelyeknek a hólyagja aranyas, a többinek olyan volt, amicsodás tőle kitölt, de az akkori asszonyoknak s leányoknak nagyobb dicséreti az, hogy ritka kurvát hallott az ember, kivált a magyarok között. Jut eszembe, gyermekkoromban, hogy egy fattyazó kurva vala Torján, meg is hala a szülésben, annak olyan híre volt, hogy kurva, mintha valami nagy csuda történt volna; de most bizony nem csuda, és talán olyan ritka most a jámbor, amely ritka volt abban az időben a kurva. Nézd meg, erdélyi ember, hogy bizony nem az császár adója szűkíti Erdélyben a pénzt, hanem feleségtekre, lányo-

1 Apor Péter: *Metamorphosis Transylvaniae*. Előszó, jegyzetek Kócziány László, a szöveget gondozta Lőrinczy Réka. Kriterion, Bukarest, 1978.

2 félfinom lenvászon szoknya

3 ünnepeken

tokra való haszontalan cizfrázás. Mind a két hemispherium⁴ politikáját elolvastam, de majd mindenikben rend vagy az asszonyok és leányok köntösiről, csak miközöttünk nem látok; nézd meg csak az erdélyi alma natio saxonalis⁵ az asszonyok és leányok köntösiben mely szép rendet tart, ezért is teli a láda; de mivelhogy a mostani sok cifraszág, haszontalan krepin, paszamánt s a többi a férfi köntösökön is nem kevésbé kispri Erdélyből a pénzt, lássuk a férfiak is Erdélyben régen mint jártanak, s micsodás köntösben.(...) Mind felső, alsó rendbéli ember, mihelyt megházasodott, a szakállát meghagyta, s holtáig úgy viselte; az egy Béli Pál szüntelen beretváltatta a szakállát, s hogy controvertálták⁶, azt mondotta, mikor tatárok rabja volt, nagy szakállá lévén, a tatár ura, ha megharagudott, annál fogva hurcolta, akkor tett volt fogadást, ha megszabadul, soha szakállt nem visel, s nem is viselt holtig. Ha valaki abban az időben a szakállát leberetváltatta, nem beretváltatta a haját is egyszersmind, az csúf volt, olyat mondtak neki, amit szégyenlek kiírni. A fejét majd mindnyájan borotváltatták, ha kopac volt, nem viselt idegen kurva haját, amit most barokának híznak, mert ha akkor elérhető volna a baroka nevet, más azt gondolta volna, hogy azt mondd, hogy bak róka megyen. Akinek haja nem volt, hogy kopac volt, szép fekete bíborból vagy bárszonyból való sapkát viselt. A bajusza a száját némelyiknek egészen befogta, abban soha semmit el nem vágta, sőt mikor ivott némelyik, megtölt a bajusza, s beszoppantotta. (...) Abban az időben híre-helye sem vala a paszamántnak, hanem nagy híre vala még Pázmány Péternek, azért ha valakinek elérhető volna a paszamántot, azt gondolta volna, hogy Pázmánt emlegeted vagy Pázmántot, a sz. István király hadi vezérít. Ezen mentéjeken volt szövés, ki egy ujj szélyes, ki két ujj, ki három, azt oldalpecsenyének hitták; mindennek inkább proportionate⁷ vitézkötés a végén, az ki arany-, ki ezüstoffalból, ki elegyesen, ki tiszta selyemből való volt, azt varratták sűrűn azon mentére.

TIZENKETTŐDIK CIKKELY

Az erdélyi régi esküvésről és szitkozódásról, alázatosságról

Bezzeg régen, mivelhogy nem valának ezek az éktelen, Istent méltó haragra indító káromkodások, mégpenig híre-helye sem vala, édes hazánkon is vala az Isten áldása. Mert emlékezem rá, gyermekkoromban nemcsak egy esztendőben, hanem többen is nyolc forinton jár vala egy köből búza, mégis oly bőv vala a kenyér, hogy bővebbet nem kívánhattál volna; hozták más országból búzánkért, gabonánkért a sok aranyat, tallért, amit szemeimmel láttam, s mint gyermek játszottam is véle. Az éhség elől számtalan nemzetség takaro-

4 félteke

5 jószágos szász nép

6 faggaták

7 arányosan

dik vala édes hazánkba, vala az Isten áldása, mind pénzesedék, mind népesedék vala hazánk; de miolta az éktelen Isten ellen való káromkodás bójöve, micsoda ínségekre s nyomorúságokra jutál, gondold meg, ó Erdély országa! Minden szitkozódások a férfiaknak, uraknak, nemeseknek, alábbvaló rendnek ez volt: *Aha bustya vére, lelketlen kurva fia, pogány kurva fia, számár kurva fia*. Az asszonyoknak pedig ez volt: *Aha hamis életű, tűzre való, tűz kénjára való*; most pedig férfi, asszony, leány, ifjú legény székiben mondja az *adtát, teremtettét, huncfutot* (bezzeg a *húsz fontot* értették volna régen, de mi az a *huncfut*, inkább elfutottak volna előle), *ördög szánkózzék a szegény lelkeken*, stb., még a gyermek is, mikor szólani kezd, azokat tanolja legelsőbbben meg. Ha a régi úri, főnemes asszonyok [közül] valaki azt mondotta volna, az akkori több tisztas asszonyok, mintha mással fertelmeskedett volna, úgy tartották volna. Az ilyenekért áldana-e meg Isten, Erdély országa? Sőt még a *bizony* szót sem mondták sokan az akkori fő- s nemesasszonyok, s a gyermekeknek sem engedték mondani (bizony gyermekkoromban nékem sem engedik vala meg, hogy *bizony* szót mondjak), sőt más sok olyan úri, főnemes asszonyokot is ismértem sokat, akik soha *bizony* szót nem mondtanak, hanem mikor *bizonyt* kellett volna mondani, így szólott: *Én ugyan nem, azt azért nem, elhiggye kegyelmed, úgy vagyon, nincs különben, igazán mondom*, satöbbi. Most pedig, úri asszonyokról nem szólok, de nemesasszonyok, nemesleányok is elegen vadnak, akik székiben minden szemérem nélkül szaporán elmondják: *Isten engem úgy segéljen*, s úgy esküsznek, mint akármely nyíri pajkos katonák. Azért is nincsen Isten áldása országunkon, s nem várhatunk utolsó veszedelemnél egyebet magunkra. Egy oláhot felakasztanak háromforintos marháért, aki Isten ellen káromkodik, csak nevetik s elhallgatják.

(...)

Mivel ezen kis históriában nem hiszem, hogy a méltóságos Petki familia offendálódjék⁸, mivel csak alázatos nyájasságnak kis históriája: Petki Farkas, az ifjú, egytestvér vala amaz nagy hírű Petki Istvánal; ifjú legénységében szekérbe lovakot fogatott, egynehány csicsai asszonyokot, leányokot egybegyűjtött, felülteti a szekérbe őket, maga lesz a kocsis, hogy Szeredába vigye a sokadalomba őket; ezt pedig nem bujaságból cselekedte, mert akkori időben jámborabb volt mind férfi, mind asszony, leány, mint most, hanem csak tisztességes tréfából s maga mulatságából. Egyik asszony fel nem fér a szekérre, eleget könyörög, hadd ülhessen fel ő is, fel nem veszik, mondja nékik: *Meglátjátok, bustya nősök, ha én el nem mehetek a sokadalomba szekéren, tū sem mentek el békével*. Azonban egy szekérkerékből titkon a szeget kiveszi; a több asszonyok kacagják, hogy amaz egyedül terpenkedik; Petki Farkas mint kocsis megindul sebesen, az ostorral megsújtja a lovakot, a kerék kiesik a szekérből, feldől a szekér a sok asszonyokkal együtt, s mind egybenromlik; kiáltottak,

---

8 kárt valljon

sikoltottak a szekérben ült asszonyok, amaz asszony pedig kacagta s csúfolta őket: Lám megmondám, bustya nők, ha én nem ülhetek a szekérben, tő sem mentek ma békével a sokadalomba. Petki Farkas más szekeret hozat elé, akkor azt az asszonyt a többivel felülteti a szekérbe, maga kocsiskodik darutollas süvegben, úgy viszi bé Szeredába a sokadalomba az asszonyokat, az egész sokadalom sokasága láttára. Most ha valaki olyan úrfi, de még egy alávaló nemes ifjú legény olyan tisztességes mulatságot indítana, megbolondozná érte. Kivált a Székelységen, mikor valamely úrfi vagy nemes ifjú legény vígan volt, s táncolni akart, leküldött a faluba, a falusi leányokat essze gyűjtette, a házához felvitette, virradtig is tisztességesen eltáncoltanak; még hogy legkisebb bujaság esett volna is, soha híre-helye sem volt. Az öreg Petki István édesanyja, Lázár Erzsébet és Apor Lázár nagyatyám anyja, Lázár Borbára egytestvérek voltak; történik, hogy Petki István, az a nagy ember, jó Torjára Apor Lázárhoz mint atyafiához; Apor Lázár is hosszú asztalhoz készül, mert sok vendégi voltak. Mikor leülnek asztalhoz, Apor Lázár egy bocskoros, zekés embert asztalhoz jól felültet; azt látván Petki István, magában csak törődik, mért kellett asztalhoz, kivált olyan elé ültetni a bocskoros-zekés embert; igen vígan vadnak ugyan az asztalnál, de mikor felköltek az asztaltól, nem állhatja Petki István, hanem félen hívja Apor Lázárt, és kérdi tőle: Bátyámuram, miért kelle a hitetlen számár zekés-bocskoros embert asztalhoz ültetni, kivált oly elé? Felele Apor Lázár: Azt, öcsémuram, azért, hogy én bocskorban-zekében is meg szoktam becsülni a nemesembert; az, ha megszegényedett, zekében-bocskorban van is, igaz ő nemesember, szép értelmes ember; akik utána ültenek, azok ki tegnapi, ki tegnapelőtti nemesemberek. Akkor mond Petki István: Tanolék ma bátyámuramtól (Apor Lázártól). Sőt teljes életiben mások előtt emlegette Petki István, mit tanol volt Apor Lázár bátyjától; s nem is emlegette pedig csak, hanem meg is tartotta. Adná Isten, hogy ma is vigyáznánk a szegény érdemes régi familiákra; de mint vagyon dolga a régi familiáknak, kérlek, keservesen observáld⁹. Elvégzem az alázatosságon Erdélynek az 1687 esztendő előtt[i] együgyűségig. Gondolod talán, ez az utolsó két-három históriácska nevetésre való; de bizony nem nevetésre, hanem nagy oktatásodra vagyon, kedves olvasóm, ha jól meggondolod. Kévanom azért, adjon Isten hazánkban régi alázatosságot, együgyűséget, igaz atyafi szeretetet (amelyet bizony nem remélek, amint folynak a dolgok); mely ha meglészen, akkor Erdély is régi boldogságára s gazdagságára visszatérhet.

---

9 észleld, figyeld

Vargyasi Daniel István

(1684–1774)

A kolozsvári unitárius kollégiumban tanul, majd Rákóczi seregében szolgál. A szatmári béketárgyaláson, 1711-ben a Moldvába menekült felkelőket képviseli – sikerrel (élete során gyakran volt igen fontos ügyekben követ). Különböző hivatalokat tölt be, bárói rangot kap. Miután udvarhelyszéki főkirálybíróvá nevezzik ki 1745-ben, főként Vargyason tartózkodik. Ezekben az évtizedekben adja ki latinul ill. magyarul írt műveit: az erkölcsi és kegyességi irodalomhoz tartozó négy munkáját valamint önéletrajzát. Utolsó éveit Szászvevesszősön élte le.

Felesége Pekry Polixéna (Pekry Lőrinc kuruc főkapitány leánya), aki anyja, Petrőczy Kata Szidónia példáját követve szintén foglalkozott irodalommal: németből vallásos munkákat fordított, bécsi útból útinnaplót írt. A fordítói hagyomány tovább él: Daniel István leánya, Daniel Polixéna korának kiemelkedően művelt asszonya, akinek irodalmi munkái közül csak egy jelent meg nyomtatásban – A keresztyén ethicának summás veleje c. fordítás. Az ő leányait, az immár Zsibón felnevelkedett három Wesselényi-lányt (id. Wesselényi Miklós nővéreit) ugyancsak nyomtatott fordítások révén tartja számon az irodalomtörténet.

Daniel István mindhiába igyekszik a császári ház hű alattvalójaként mutatni be magát latin nyelvű önéletrajzában: mivel az 1764-ben megjelent munkáihoz csatolta a protestánsok vallási sérelmeit bemutató feliratát, a kiadványt elkobozták, a szerzőt büntetés fizetésére ítélték. Az önéletrajz bővebb, kézíratos változatát száz évvel megírása után, 1862-ben fordították magyarra:

**VARGYASI ID. DANIEL ISTVÁN
L. BÁRÓNAK ÉLETE**

Kelt vargyasi ősi birtokomban május hónapja 22-én 1762-ben
(részletek)¹

Azonban midőn a Rákóczi katonaság Erdély belső részeiben is már hatalmat nyerne, s miután annak egy bizonyos részét Segesvárszék Holdvilág nevű falujánál a császári katonák megszalasztották és szétszórták volna, a brassói várórség parancsnoka, báró Vallenstein, egy valóban dicséretre méltó férfiú, a Rákóczi katonaság előcsapatai az előbbi módon legyőzve, nekem és testvéremnek mint nőtelen életet folytató ifjaknak házaikba való visszatérési engedélyt adni kegyeskedett. Egyszersmind azt is hozzá csatolta, hogy azon belváltások miatt erősen ártalmas időnek minden körülményeire komolyan¹

---

¹ Daniel Gábor: *A vargyasi Daniel család eredete és tagjainak rövid életrajza*, Bp., 1896, 348–352, 396–397.

figyelmezzünk, s ha azok megnehezednének, azokról nékie legottan valódi tudósítást adjunk; ilyen engedélyt nyerve én és a testvérem a várórség sorompóiból szabadabb levegőre jöni jónak láttuk, és a mi Rikán innen fekvő vargyasi úri lakunkba visszatérvén ott mulattunk egy hét lefolytáig – és ímé az a kedvetlen hír csapja meg füleinket, hogy a Rákóczi kiküldöttjei Csík, Gyergyó és Kászon székelyszékeket, nemkülönben a három, név szerint Sepsi, Kézdi és Orbai székeknek székely népek sokaságával leginkább bővelkedő kerületeit a magyar nemzet ősi szabadsága visszaállításának színe alatt megnyervén és a Rákóczi részére csábítván, mindezek fegyvert fogni készülnek, és ilyen szerződés alatt összetömött nagy székely sereggel síkra szállanak, s Brassó városa környékét tűzzel és vassal ellenségesen megrohanják. S amint ez a kedvetlen hír hozzánk jutna, egyszersmind az égő brassói külvárosnak nagy füstje is szemeinkbe ütközött. Amiért is mi, az azon idő szerint mindég készen tartott és felszerelt lovainkra legottan felülvén, azokat gyors lépésekben Brassó felé indítottuk; de az országútból, nehogy történetesen amaz emberek nyugtalan és rendetlen sokaságára bukkanjunk, kitértünk, és az Olt folyóján keresztülmenvén utunkat a Brassóig megszakadás nélkül tartó erdők alatt folytattuk. De minthogy nekünk több, a minap Vargyason hagyott és hozzánk hűséggel ragaszkodó szolgánk volt, ezek minket követének. Minthogy pedig a védett és már ostromzár alá veendő városban a szolgák számát szaporítani eszélyes dolog nem vala, csak egy régi szolgát vévén magunk mellé, a többieket, akiknek a Magyaros falu mellett épült Olt hídján keresztülmenniök kelle, minden eshetőségre nézve Istennek ajánlottuk. Akik, miután a hídon átmentek volna, a délről legközelebb fekvő Hídvég nevezetű faluban a Rákóczi neve alatt zajongó csapatokra bukkantak. Ezek a mi szolgálóinkat kikérdezték, bizonyosokká lettek afelől, hogy nekünk a brassói várórséghez van szándékunk menekülni, s minthogy köztünk és az ellenség közt semmi sem volt egyéb, csak éppen az Olt folyó, azoknak kitűnőbbjei a hídvégi hídon keresztüljönnek, hogy előnkbe kerüljenek, és minket Brassóba szándékolt utunkról a tőlük kitelhető módon elzárni igyekezzenek. Minthogy pedig ez a nyugtalankodó sokaság székely közkatonák és nemesek rendjeiből áll, de a főbb rendüekből még semmi szervezetetei nem valának, azért nagy kívánságok volt arra, hogy általában mindenkit, de különösen a főrendüeket magukhoz csatolják. – Azhonnan minden öndicsekedési viszketeg nélkül legyen mondva, minden fáradságot megtettek avégre, hogy minket is hálóikba keríthessenek. Azonban a felénkszállongó ellenségek törekvéseit még jó elején észrevévén, elkezdett utunk irányát megváltoztattuk, s a közelünkben levő erdők felé tértünk, hogy ott az ellenséges roham ellen rejtkehelyet keressünk, és pedig azon jó remény fejében, hogy majd a járatlan hegyek és erdők fáradságait leküzdve Fogaras várában menedéket nyerjünk, és ilyen módon a Fejedelem iránti hűségünket épségben megtartsuk. De midőn az ellenség minket üldözni meg nem szűnnék, makacsul nyomunkban lévén, és előnkbe, amint a havasalji hegyek gerince alá hatoltunk

volna, a hó roppant vastagsága miatt, amint ez márciusban – amidőn ez az eset velünk történt – lenni szokott, egy felülmúlhatatlan akadály gördülvén, ez bennünket megállni kényszerítene: akarva, nem akarva az ellenség becsület-szavára – amint mondják – magunkat megadni kénytelenek voltunk. Ők is a maguk részéről bántatlanságunk biztosítása alatt fogadtak minket, és tisztjeik táborába becsületes őrizet alatt vittek le; az ezen táborvezető tisztek egyike vala csernátoni nemes Kálnoki Péter, a másik Székely Zsigmond Kilyénből.

(...)

Midőn aztán a nyugtalan időknek ezen zavaros szélvészeitől a mi ifjú korunk is egészen elborítódott volna, akarva, nem akarva a szövetkezett magyarok társaságába belé kellett merülnünk. – Mert azon időtájban Erdély is a szövetség címe alatt Magyarhonnal egyesülvén legkevésbé kerülhetne ki azt, hogy az osztrák ház ellen fegyvert ne fogjon. Eközben azok, akikre a dolgok folytatásának főnöksége a szövetkezettek részéről Erdélyben reá volt bízva, tanácsosnak tartották, hogy a havasokon túl való Oláhország fejedelmét, a mi szomszédunkat a magyarok szövetségének és felvállalt hadviselésének okairól bizonyossá tegyék. Amely követségnek végrehajtását a szövetkezettek egyhangú szavazattal reám bízta. Azhonnan késedelem nélkül a havason túli Oláhországba mentem. Annak legmagasabb fejedelme, Bránkován Constantinnal szokott tisztelettel összejöttem, és miután őt a mi szövetkezetteink nevében alázatos esedezésekkel megtiszteltem volna, a fejedelem viszontlagos óhajtsal az én főnökeimnek és az ott felvállalt törekvéseiknek szerencsés sikert köszörögvén, miután engem igen kegyesen fogadott, és egy akkora fejedelemhez méltó ajándékkal megtisztelt volna, nekem az én előljáróimhoz csendes hazamenetelt engedett.

Közbevetőleg itten megjegyzésre méltónak találom: vala a fenn dicsért legmagasabb oláhországi fejedelemnek egy római szent birodalombeli kancellárja, Cantacuzen Constantin, a hajdani görög uralkodó Cantacuzenusok nemes törzséből származva le. Ez már előrehaladott korú férfiú volt, aki a maga keleti módon szőnyegekkel ékesített pamlagán ülven, könyvtárával körülkerítve volt, lelkének különös gyönyörűségét a könyvekben találván. Ez a magyarok szövetségén és annak okain aggódva és már azok felől megbizonyosodva a szövetség előljáróit intette általam, hogy emlékezzenek vissza a boldog emlékezetű néhai Bethlen Gábor végrendeletére, és annak szabálya szerint az ellenséggel nyílt csatában ne ütközzenek meg, mert mivel állá az, hogy a szövetkezett magyarok az ellenségekkel legkevésbé sem egyenlők, ugyancsak őket az ellenség mindég legyőzi, amint a dolgok kimenetele is ebben az egész hadviselésben ugyanezt így bizonyítja.

(...)

Ámbár a közhivatal folytatása nekem nem kevés bajt adott, mégsem engedtem soha magamat a világi és mulékony gondok által úgy elfoglaltatni, hogy az egy szükséges dologra, t.i. az Isten országának és az ő igazságának kere-

sésére (Mát. 6:23.) első gondom ne lett volna, azhonnan igyekezetemet oda akartam mindig irányozni, hogy az Isten útjainak vizsgálására és a boldogság szorgalmatos keresésére minden kitelhető gondot ráfordítsak. Mert amiután az én legkedvesebb emlékezetű feleségemtől, az én ritka erényekkel tündöklő és a házassági szeretet szent szövetségével hozzám csatolt élettársamnak legkedvesebb társaságától az isteni akarat bölcs tetszéséből megfosztódtam volna, miután az én legkedvesebb leányom, báró Daniel Polyxéna is a kiházasításnak és a hadadi 1. báró Wesselényi István házához történt behelyezésének általa, nemkülönben fiam, István, a kegyes emlékezetű kormányzó, néhai Bánffy György unokáját, Ágnes grófnőt jövődöbéli élettársul elvévén, ezek mindketten a házasság által az atyai hatalom alól kiszabadultak volna: egyedül maradtam a házamban, – hogy magános életet éljek, és pedig kétségkívül az Isten akaratjából történt ez így, hogy magamat ezentúl a szent elmélkedésekre annál szabadabban reá szentelhessem. Azhonnan szent használatokra szánt és az élet szentségének eszközlésére különösen hasznos könyvek írására szántam el magamat. Aminthogy az elsőt *Atyai intések* cím alatt fiam és leányom s mindazok számára, kik a kegyességet nem szégyenük és nem restellik, ki is adtam. A második, melynek különféle szent elmélkedések vegyes tárgyai, most van sajtó alá rendezve. Ezt a két előfutót rövid időn egy harmadik is követi, ha az Istennek tetszik nekem erőt és napokat adva az én igyekezeteimet szerencséseltetni.

Dálnoki Veres Gerzson**KURUC KRÓNIKA¹**

A szerző 1681-ben vagy 1682-ben született. A Rákóczi-szabadságharcban kapitány volt, később Alsó-Küküllő vármegyében gazdálkodott. 255 strofában írta meg a szabadságharc történetét; kéziratban maradt verses históriáját nyomtatásra szánta.

(...)

Örökké hallottam Magyarország híret,
Mégsem ehetem most szép komlós kegyerét,
Mert ahova szállok, a gazdám csak sirt-rítt,
Eb eheti az ő szálkás zabkenyerit!

Jártam és bujdosam Erdélynek egy részit,
Oláhországnak is némely szegleteit,
Már mostan bujdosom Pannónia földit,
Tisza, Bodrog, Hernád elpusztult mellékit.

Kövöcsös, elpusztult Göncön általmegyünk,
Ócsva nevű helyre Hernád mellé térünk,
Amit ott lóháton vittünk, abból eszünk,
Másnap Sóvár felé onnét igyekezünk.

Eperjes várának van szomszédságában,
De itt a föld népe szorult egy klastromban,
Szüköcske közöttük itt is a zabkliba²,
Lovainknak nincsen szénája, abrakja.

Sáros vármegyének a viceispánja
Az időben ottan Roth Mihály úr vala,
Eperjes várának e vala lakosa,
Engemet választván, hozzá küldtek vala.

Az mindennapi is mert szük vala köztünk,
Én azért küldtettem, hogy rendelést tegyünk,
Roth Mihály uramnál már asztalhoz ültünk,
Úri titulussal ebéd felett éltünk.

¹ *A kuruc küzdelmek története. II. Rákóczi Ferenc születésének 300. évfordulójára.* Vál., s.a.r. Varga Imre, Ak., Bp., 1977, 654–681.

² zabkenyér

Az úr asztalára előhozzák a sert,
Ott avval vendéglük az idegen embert,
Nincsen sok respektus, ha látál is tengert,
Soha nem becsülém a felföldi embert.

Mert a főrende is, elhidd, hogy nem mind úr,
Noha paszomántos, nyegődes³, de csak gúr⁴,
Nálunk a sertés is elég gyökeret túr,
A katona sem él, ha nem farag és fúr.

Mégis oly büzre⁵ tartja ittben magát,
Húzza-vonja rajta a kurta dolmányát,
Úri terminussal trágyázza⁶ a szavát,
Azt tudnád, megvette, bírta Hollandiát!

De ha már országát úgy tudnád, amint én,
Lakosit, szokásit majdan számlálom én,
A fejjérnépnek főztét enni nagy kén,
Kivált az Egernek ő pusztá vidékén.

(...)
Egerhez csak közel egy faluban szálltunk,
Itt a nagy füst miatt meg nem maradhattunk,
Házában a tótnak hajolva kell járnunk,
Mert kéményt a házán sehol is nem láttunk.

Hét és nyolc esztendős leánykáját férjnek
Adja itt a népség, és együtt felnőnek;
Apró menyecskéket látnál, mindenkinek
Konty vagyon a fejin – a prices⁷-lelkűnek!

Az asszonynépnek lepcseres⁸ nagy lába,
Mert tíz esztendeig vagyon egy csizmája,
Ezt magam kérdettem, egy szüle mondotta,
Melyen csudálkoztam, fülem hogy hallotta.

---

3 büszke

4 paraszt

5 nagyra

6 kifejezéssel fűszerezi

7 hercegkisasszony

8 repedezett

Az Ave Máriát mihelyen elmondja,
Tótul vagy németül, mint magyarul tudja,
A kemencére ül, nincsen semmi gondja,
Ott a két nagy sáros lábóját lógatja.

Az erdélyi ember nem eheti főttit,
Nem érzi sem savát, sem pediglen ízit,
Nem kívánja ennek a kenyere süttit,
Ha lehet, nem nyomom többször sovány földit.

(...)
Itt a nagy hőségben lakánk vagy két hétig,
Onnét megindulánk, mentünk éppen Hortig,
Ott mulat a tábor helyben vagy két hétig,
Onnét engem küldtek Gyöngyös városáig.

Regiment fegyverét odavittem vala,
Sok lakatos, csiszár⁹ a városban vala,
Azt megcsináltassam, parancsolva vala;
A nagy pestis engem ott szorított vala.

Három klastrom vala ebben a városban,
Sok barátok voltak, hidd el, a háromban,
Jobb része városnak római valláson
Voltak, meghalának, szemeimmel láttam.

Reggel két sorjában városnak hosszára
Házak alatt rakva a koporsó vala,
Tizenkét óráig azt temették vala,
Két órakor annyit még kivittek vala.

Kiket temettenek szintén el estvéig,
Megannyi holt másnap reggelre virradtig.
Nincsen olyan kőszirt, ki nem siránkozik,
Istennek ostora ahol így láttatik.

A labancnak sem volt szabad idejönni,
Nekem sem volt szabad táborra kimenni,
Isten hogy a pestist osztán megszünteti,
Meg kelle magamat nekem is füstöltni.

---

9 fegyverkovács

Áldassék Istennek szent neve érette,
Még csak fejem sem fájt ezen nagy pestisbe!
Katonák, kik voltak vélem, egy is benne
Nem halt meg, kimentem vélek szép seregbe.

(...)
Sok meglett dolgokat jobb csak elhallgatok,
Szórol szóra írni arról nem akarok;
Szigetről én is már haza masírozok,
Pütkösd szombatjára Pócsfalvára jutok.

Egy hét múlva mindjárt fogok építéshez,
Puszta a telekem, és sok kerteléshez⁴²¹⁰,
Hozzáfogék hamar szántáshoz-vetéshez,
Házat is csakhamar építék ezekhez.

Így múlték el tőlünk ez a Miska-világ!
Ha lehet, már lábom többször reá nem hág,
Mert elütte tőlünk, mit reméltünk, az ág,
Német, magyar kardja több embert le nem vág.

Vagyon minden rend már csendesen házába,
Urak is érkeznek maguk jószágukba,
Négy esztendeig itt békességük vala...

Mikes Kelemen

(Zágon, 1690 – Rodostó, 1761)

A háromszéki illetőségű tollforgatók közül a legjelentősebbnek ismert szerző; hírnevét a Törökországi leveleknek köszönheti.

Egyéves korában kivégzik édesapját, a Thököly-párti Mikes Pált; mostohaapja Boér Ferenc lesz. A kolozsvári jezsuitáknál tanul, majd 17 éves korától II. Rákóczi Ferenc legszűkebb környezetében él. 1707–1711 között a hazában, majd lengyelországi és franciaországi bujdosás után Törökországban szolgálja Rákóczit. 1715-ben őt is fő- és jószágvesztésre ítélik, kegyelemkéréseit, hazatérési kérelmét évtizedek múltán is visszautasítják. 1736-ban az ifjabb Rákóczi (a fejedelem József nevű fia) török által támogatott, majd lefűjt vállalkozásának résztvevőjeként jár Moldvában. Félévszázadot tölt száműzetésben – haláláig, túlélve Rákóczit és minden vele kibujdosót.

Véletlenül múlt, hogy írói hagyatéka megmaradt és hazakerült. A magyar próza nagy teljesítménye, a 207 fiktív irodalmi levélből álló, 1717–1758 között írt leveleskönyve a 18. század végén vált részévé az irodalmi köztudatnak. Ezt követően kutatták fel az erdélyi rokonoknál Mikes öt misszilis levelét – négyet féltestvérének, Huszár (Boér) Jánosnak írt –, amelyek mintegy folytatását jelentik a fiktív levelezésnek: mikor 1759-ben engedélyt kapott az otthoniakkal való kapcsolattartásra, kedvvel vetette bele magát a régen áhított valódi levelek írásába.

6000 lapra rúgó fordításait csak a 20. század második felében adták ki. A tizenkét, franciából készült fordítás 1741–1751 között íródott; van köztük át-dolgozott elbeszélésfüzér (Mulatságos napok), morális próza, misztikus-vallásos elbeszélés (A keresztnek királyi útja), janzenista Chatecismus, stb.

Zágonban az egykori szülőház helyét emlékkő jelzi; a telken álló két ún. Mikes-tölgyfát a hagyomány szerint még édesapja ültette. A Mikes-Szentkereszty kastélyban emlékszobát rendeztek be, az udvaron pedig szobra látható.

TÖRÖKORSZÁGI LEVELEK

7.

Drinápoly, 17. decembris 1717.

Ma, édes néném, a vezér izené az urunknak, hogy jó szívvel látná, ha hozzá menne. De minthogy mi mind hajdúk vagyunk, csak az urunknak vagyunk három lova, azért mindenikünk alá egy-egy lovat hoztanak, és nagy török ceremóniával menénk a vezérhez. De ítélje el kéd, mint megijedtem volt, mert midőn a vezér házában léptünk, a sok nép teli torokkal kezde kiáltozni, mint mikor azt kiáltják: tolvaj! Csak azt néztem már, hogy melyik ragad meg. De az ijedség nem sokáig tart, mert a vezér jó szívvel fogadá az urunkot, és maga mellé ülteté. Kérdeztem azután, hogy mire való volt az a kiáltozás? Mondották, hogy szokás kiáltani, mikor a vezér valamely idegen úrnak ad audenciát. Éljen Mahumet! Éljen a győzhetetlen császár! Éljen a hatalmas vezér! Édes néném, látja kéd, mikor az ember a szokást nem tudja. Másszor én sem ijedek meg. Elég az, hogy az urunk két óráig volt a mézáróssal. Azt mondják felőle, hogy több esze vagyok, mintsem egy mézárósnak, és nemcsak a bárdot tudja forgatni, hanem az ország dolgát is. Csak elhíhetjük, mikor olyan nagyeszű ember mondja azt felőle, mint a mi urunk, aki is a vezér paripáján ment vissza, és azt ide ajándékozta: már e' szokás. Tudom, hogy mikor a császárhoz megyünk, akkor is lesz egy paripánk.

Mondottam már, hogy ezek a vezérek a földi istenek. Egy királyhoz illenek ezeknek nagy pompájok, gazdagságok, nagy udvarok. De minthogy a pompájoknak egy része abból áll, hogy mindenkor szolgálja álljon előttök, mikor pedig országos dolgokról beszélnek, a szolgálók ott nem lehetnek, azért néma szolgálókat tartanak. És azok az intést úgy értik, mintha szólának, és ezek vannak benn a házban, amidőn a vezér titkos dolgokról beszél. E' nem jó szokás-é? Talán még nálunk is jó volna az ilyen szokás, és nem volna annyi temonda a háznál. Mi jutott eszembe, ha nálunk az öregasszonyok némák volnának, a leányasszonyok nem bánnák. De én azt bánom, hogy a mi dolgunk igen-igen némán foly, és semmi elébb való mozdulását nem látom, de attól tartok, hogy még hátrább ne menjen, és itt ne telepedjünk meg. Édes néném, a fazakas akaratján kell járni a fazéknak, és azt nem mondhatja a fazakasnak, miért küldöttél engem Drinápolyba. Jobban szerettem volna káposztásfazék lenni Erdélyben, mintsem kávé ivó fincsája a császárnak.

Azt nem okosan mondja-é a török, hogy az Isten rakás kenyereket hintett el imitt-amott az ember számára, és oda kinek-kinek el kell menni, és ott kell maradni, valamég a kenyérben tart. Itt vagyok a mi rakás kenyérünk elhíntve, azért együnk belőle, amég abban tart, zúgolódás nélkül, és azt ne mondjuk,

hogy jobb volna Erdélyben máliét enni, mint itt búzakenyeret. Édes néném, talán nem ok nélkül tartok én attól, hogy ha a jó Isten megtart ebben a bujdosó testben, talán egy kazalnyi rakás kenyeret kell megennem ebben az országban, mert ha egyszer megverik a törököt, ha lehet tőle, azt békességgel keni meg. A mi mézáróunk, ha jó vezér is, de nem jó hadi ember. Ha szinte jó hadi ember volna is, de őtet a császár úgy nem szereti, mint a kalmakánt, akinek igen nagy esze vagyon, de a hadakozást úgy szereti, mint én a prókátorságot, csak annyit is tud hozzá. De a vezérségen tudni való dolog, hogy kap; a császár veje lévén, el is érheti, ha azt pedig eléri, az bizonyos, hogy a békességet megcsinálja. Ha pedig a békesség meglesz, csak ülünk a rakás kenyérünk mellé, mert innét ki nem megyünk addig, amég azt meg nem esszük. Én pedig mindaddig, valamég a rakás kenyerebben tart, szívesen szeretem kédet. Hát kéd engemet? Az egészségre jól vigyázzon kéd, semmi nincsen annál drágább.

149.

Jász, 21. juii 1739.

Ideérkezőnk mi, édes néném, szerencsésen, Foksánig úri módon jöttünk a vajda hintójában, talán még a legelső havasalföldi vajdáé volt, akármicsodás volt, de hintó volt. Foksántól fogva eddig nagy nyugodalommal kocogva, mert mindenütt hatalmas rossz posta lovak vannak. De micsoda gyönyörű utozásunk volt! Az időről nem szólok, mert mindenkor esők voltak, kivált Molduvában, olyanok voltunk, mint a megázott kakasok. De micsoda szép térségeken, micsoda helyeken megyen az ember Bukuresttől fogva egész Jászig, hogy a szem bé nem telhetik. Micsoda kár, hogy ezek a szép és jó földek pusztán vannak, mert két nap alatt egyszer ha találtunk valamely lakóhelyre. Én soha annál szebb földet nem láttam, gyönyörűség volt a mi utazásunk, és egy menyasszony gyönyörűséggel járhatott volna velünk, mert Bukuresttől fogva Jászig csak a sok különb-különbféle szép virágon járt volna. Mindenütt a mezők bé voltának terítve virágokkal, hogy csak a szegfűre és a tulipántra léptek a lovaink. Egyszóval, mindenütt virágoskertben jártunk, de mit mondok, mert nincsen olyan kert, akiben annyi sokféle virág legyen. Hát ha még az elmuló gyönyörűségünk nem lett volna megelegyítve a félsszel, mert attól is kellett tartanunk, hogy valamely tévelygő jó magok reánk ne üssenek. Megmutathattuk volna a török császár fermányát, de tudom, hogy ők arra nem hajtottanak volna, és hacsak erővel is, Labkovicshoz vittek volna ebédre, mi pedig éppen nem óhajtottuk azt a becsületet. A mi őrzőink pedig ha valami lovast láttak, mindjárt az erdőt tekintették. Elítélheted néném, micsoda suhajtásokat bocsátottam, mikor az édes hazám havasi mellett mentem el; örömet bémentem volna Zágonba, de az Úr befedezte előttem az oda vivő utakat, mert az egész föld övé.

Tegnap másfél mélyföldnyire a várostól találók elöl a vajda secretáriusát, aki is köszöntvén bennünket az ura nevével, azután a vajda hintójában helyezték magunkot, és pompával menénk a városba és a szállásunkra. Ma reggel a vajda megizenvén, hogy szembe lehetünk véle, és a hintóját küldvén érettünk, nagy ceremóniával fogada bennünket sátorok alatt, mert ez a vajda is táborban vagyon. Majd másfél óráig voltunk véle, inkább is tudja ez magát alkalmaztatni az idegenekhez. Nem is kell csudálni, mert a portán főtölmács volt. A beszélgetés után visszavivének szállásunkra. Ezek most így fogadnak bennünket, mert meg vagyon parancsolva nekik, de maholnap reánk sem néznek. Ilyen a görög, főképpen hacsak egy arasznyira is felemelik a földtől, ha a közönséges meg vagyon spékelve kevélységgel, hát ligora hogyne volna, amidőn egy országnak parancsol. A muszkák közelítnek Molduvához. Most ezeknél többet nem írhatok, másszor másról. Maradok a jó nénémnek, ha egészségire vigyáz, jó szolgája.

MIKES KELEMEN LEVELE BR. HUSZÁR (BOÉR) JÓZSEFNEK,
Rodostó, 1761 márc. 19. (részletek)¹

A Felséges Királynénk itt levő miniszterének engedelmből írok.

Kedves lelkem, öcsémuram, adja a mi Megváltónk, hogy ezen levelem találja kegyelmedet friss jó egészségben.

Kedves öcsémuram, az elmúlt esztendőben tizenötödik 7bris datált levelét csak a szíveknek vizsgálója tudhatja, mely szívesen vettem, annál is inkább, hogy igen későre vettem. És csaknem esztendőre, amely irtóztató idő a választásnak. És ha Abafája Amerikában volna, a választ későbbre nem lehetett volna vennem. De az anxietast, amelyben addig voltam, bőven megjutalmazta ked a hozzám való atyafiságos szeretetével, amelyet örömmel látok a ked levelében, és amely egynéhány fonttal súlyosabbnak teszi terhét kedtől való elrekesztésemnek, de a keresztet nem válogatni, hanem hordozni kell. (...)

Köszöntse öcsémuram a drága Kriska kedves hűgomat, akit a lelkemben hordozok, és akinek megújítom kérésemet, hogy érettem imádkozzék mind életemben, mind azután. Azt pediglen megtiltják kedves Sándor öcsémuramnak, hogy azt nevesse vagy vizsgálja, hogy a hűgom sokáig marad-é a templomban, ha későn fekszik-é le, ha az olvasóját koptatja-é, a könnyít szaggatja-é. Azt a hűgom megengedi, ha őkegyelme a Márta életét követi, de őkegyelme se vizsgálja, ha a hűgom a Máriáét vette magának, mivel innét is pártját fogják. Kriska optimam patrem elegit².

Köszöntse öcsémuram a kedves jókedvű Storophila Susi hűgomat, akiben az

1 s.a.r. Hopp Lajos: *Mikes Kelemen Összes művei I., Törökországi levelek és misszilis levelek*, Ak., Bp., 1966.

2 a jobb részt választotta

Isten szeretete lakik, és aki olyan ártatlanságában is szereti a keresztről olvasni. Hogy a húgomnak megtetszett a könyvem³, a' nekem elég vigasztalás. Én is megvallom együgyűséggel, hogy azt kívánom, hogy még kereszt légyen.

József kedves öcsémuram tudom, hogy nincsen otthon, a tanulásban foglalatlanoskodik.

De öcsémuram, nem volna-é jó József öcsémuramnak még más ugyanolyan hasznos nyelvet megtanulni, valamint a deák nyelv? Hová lehet pedig szükségesebb nyelv, mint a német nyelv, amelyre mindennap szüksége lehet, akár mely tisztségben légyen, és amely oly alkalmatosságokban lehet, hogy nagy szerencsésjívé fordul. Annál is inkább, ha hadi szolgálatra adja ked, amelyre, gondolom, hogy kednek is szándéka legyen, mert ugyanis gyönyörűséggel lehet a gazétákban olyan erdélyi uraknak neveket olvasni, akik a hadakban vannak. Azt óhajtanám, hogy az öcsémuram neve is azok között volna.

Ked, öcsémuram a' bizonyos, hogy a gyermekkori dolgot igen megtartja az elméjében, de az is bizonyos, hogy én, ha idősb is vagyok is kednél, de a ked emlékezete sokkal idősebb az enyimnél. Én csudáltam, mint emlékezik ked a hétesztendő korában lévő dolgokról. Hogy lehetett volna azt nekem meg is gondolnom, hogy legkisebb ideája lenne kednek rólam, annál is inkább, hogy úgy leírjon ked, valamint egy képiró. A szürke ló, a fűrjeszet, a sütőház jól jut eszembe, de kednek hogy jutnak eszébe, és miért nem felejtette el ked százszor a sütőházban való embertelen cselekedetemet, amelyet, megvallom, hogy reá nem emlékezem. Immár azzal több rossz cselekedetimet tudom. Talán azért is jutottam kednek esziben. De bár jóért lett volna, és ne olyan rosszért, amelyet már most bánom, mert tudom, és kérem öcsémuramat, hogy bocsássa meg, és ne kívánjon bosszút állani. De a propos a confirmatióról azt írja ked, hogy nem emlékezik, hogy megbérmálták-é vagy sem. Abban teljes bizonyos lehet ked, hogy nem. Ha ked olyan gyermekkori dologról jól emlékezik, és a bérmálásáról nem, az a bizonyos jele, hogy ked nincsen megbérmálva. Addig nem is lehetett ked, valamíg az iskolába Kolozsvárra ked nem ment. Hogy ne emlékeznék ked az akkori dolgokról, mindezekből azt lehet kihozni bizonyoson, hogy ked ha a hetedik szentséget felvette is, de a másodikat még nem. Adjon hálákat ked az Istennek, hogy eddig ki nem vette kedet, mert a' bizonyos, hogy egynéhány héttel hosszabb mulatása lett volna kednek a purgatóriumban. Kérem azért kedet, hogy felvenni el ne mülassa. Eddig is csudálom, hogy aziránt valami kis scrupulusa nem volt kednek. Jaj, de talán se az öcséim, se a húgaim nem bérmáltattak. Adja az Isten, hogy azt olvassam a ked leveliben, hogy meg van ked bérmálva az egész famíliával.

(...)

Kedves öcsémuram, azon panaszkodik ked, hogy savanyó borai termettek, oh! mely édesek azok Abafáján, és mely keserűek nekem itt az édes bo-

---

3 A keresztnék királyi útja c. fordítását küldte el előző levelében

rok! A ked gabonás házát az idén meg nem szaporíthatom, se az asztogokat, mert most akartam volna búzát küldeni, de az emberek, akiknek olyan fekete búzajók vagy, nem akartak adni, tartván attól, hogy elegyes ne legyen másféle búzával, amely könnyen megtörténik, mikor nyomtatnak. Mert itt nem csépelnek, hanem szánforma vastag deszkával nyomtatnak. A szán eleiben két lovat fognak, aki hajtja, a szánra ül, hogy nehezebb legyen, és így egyszermind a búza is ki van nyomtatva, a szalma is igen apróra törődik, vágódik; mondom vágódik, mert a széles, vastag szánforma deszkák egészen bé vannak alól verve kovákkal, amely könnyű dolog, mert a deszkák lágy fából vannak. Az egész országban minden ló, marha azt az apró jó szalmát eszi. Úgyis már az idén már csak ősszel vetné el ked a búzát, azért mi-hent a búza érik, és aratnak júniusnak a közepin, ha azt érem, magam szedek a violaszínű búzából, akkor tudom, hogy nem lesz elegyes. A hétszer hozó szőlőmagból sem küldhetek, venigét küldhetnék, de nem lehet a levélbe tenni, hanem a magjából annak idejében küldök. Hanem a paketumba gyapotmagot küldök, amelyet a kertben el lehet vetni áprilisnek a vége felé, de a sok esőt nem szereti. Küldök tisztító seprűnek a magját, amely kis apró veres magok, azt is akkor vetik. Itt a mezőn vetik, mert sok van, ott a kertben vethetni; olyan magos, valamint a török búza, a levele éppen olyan, igen ritkán kell vetni. Küldök még ugorkamagot; amikor szokták, ezt is olyankor kell vetni. Az idevaló nem olyan vad, mint ott nálunk, nem csipkés, hanem sima, mind igen hosszú, mind vastag s egészséges. Itt a csecsszópo gyermekek azzal élnek nyárba. A magok között találkoznak gyűrűben való vagy pecsétnyomó kövek; azután küldök ugyan a magok között három kigyónyelvet, amely igen nagy raritás, Málta szigetiből hozzák, csak elhiszem, hogy nagyon valami haszna, de én nem tudom. Az egyiket ángyomasszonynak, a kettejét a két húgomnak. Legyetek okosak, valamint a kígyó, és együgyűek, valamint a galambok.

Azt írja öcsémuram, hogy irigyelve olvasta, micsoda szép metszetlen lovak vannak itt. Bizony nemcsak irigyelni, hanem csudálni azoknak szépségeket, amelyeket a képíró le nem írhatná. Sok országbéli szép lovakat láttam, de egy sem hasonlít ezekhez, mert ugyan örömmel, aviditással és csudálva nézheti az ember őket, és imádkozhatja teremtőjüket, mert ezek mind ama filagra munkák a többihez képest. De meg hogy tanítják itt azokat a nagy jámborságra, szelidségre, a nagy gravitásra, hogy mikor valamely pompás alkalmatossággal látja az ember azokat a drágán felöltötött lovakat, akik nagy csendességgel hordozzák nagyfejű urukat, ők az olyan nagy csendességű lovakat szeretik. Ki a pompákban olyankor ha valamely paripa meg találná magát nyéríteni, az bizonyos, minden becsületit elvesztené, soha többé pompára nem vinnék, mert a török utálja a lónyérítést, kivált maga alatt. Talám ugyan azért nem is nyérítnek itt a lovak. Hát még öcsémuram, miképpen látnak itt a nagy urak istállóiban a lovakhoz, azt csak az hiheti el, aki látta, micsoda nagy kényeztetés-

sel, micsoda szorgalmatossággal, micsoda nagy tisztasággal bánnak itt vélek, hogy az ugyan bálványozás. Azért mondják a franciák, hogy itt vagyon a lovak paradicsomja és az asszonyok pokla.

(...)

Azt írja öcsémuram, hogy a fiatfalvi atyafiak igen elholtak, elfogytak, Abafáján pedig hála Istennek szaporodnak a Huszár Mátyás fiai. Amely Béli János úrról írja ked, hogy üsmérhettem, úgy tetszik, hogy akit én üsmértem, Pálnak hitták, és idősebb volt nálamnál.

Kedves öcsémuram, ilyen formában minden (ismeretségből kifogytam Erdélybe, nem is emlékezem már másról egy nagy úron kívül, aki ha még él, sokkal öregebb nálamnál. Méltó is mind a hosszú életre, mind az úr nevet viselni, és akinek a kedvesebb erkölce a kegyesség volt. Én Kemény Simon urat tudakozom, ha él-e még. Ne sajnálja megírni öcsémuram.

Lelkem öcsémuram, annak igen örülök, hogy a könyvemmet vette ked, de még annak inkább örülök, hogy ked azt ítéli, hogy másoknak is hasznára lehet. Arról már nem gondolkodhatom, mert a providentia jó kézhez juttatta. Énnékem még több spirituális könyveim is vannak, amelyeket szívesen kívánám, hogy hazámban másoknak lelki hasznokra lehetnének, ha ked szabadságot ad reá, én azokat béküldeném. Ide gyakorta jönnek szebeni kereskedők. Az első könyvet az itt lévő követ nagy jóakarattal elküldötte, az Isten áldja meg, azt is mondotta, hogy akármikor küldjem hozzája a levelemet, elküldi. Én is assecuráltam, hogy soha más úton nem írok, hanem azon a fő úton, amelyen a lelkem üsmereti is megnyugszik, de átalom azt a jó úri követet búsítanom a könyvekkel, azonkívül is a postán nem lehet. Mindazonáltal azon igyekezem, hogy a kereskedőktől elküldhessem a követ engedelmével, hogy a fő úton vehesse öcsémuram. De akármikor légyen a béküldés, csak azon kérem öcsémuramot, hogy addig tartsa meg mind őket, amíg nem írok öcsémuramnak, hogy melyiket kinek adja.

Kedves öcsémuram, tudom, hogy kednek egyik szíves kívánsága az, hogy én is a felséges fejedelmünknek a hívei között lehetnék. Abban bizonyos légyen öcsémuram, hogy alázatos legkisebb hívének tartom magamat, erre mind az isteni, mind az emberi törvény kötelez, ha szinte olyan szerencsétlen vagyok is, hogy a kegyelmes égnek kapuján kívül kell lennem. Ezt annál is inkább elhiheti ked, hogy semmi más ok nem mondatja velem, hanem csak az igazság.

Úgy tetszik, hogy a hosszú epistolának egyszer csak véginek kell lenni, és arra vigyázni, hogy unadalmas ne legyen. Noha bizony nehéz, mikor elvégzem, mert úgy tetszik, hogy mindenik levél nékem az utolsó levelem. És kérem, hogy a kötelességgel megegyező atyafiságos szeretetből még éltemben ki ne rekesszen, a szentséges atyánk tartsa meg kedet kedves famíliájával együtt, és ajánlom magamat kedves lelkem öcsémuramnak atyafiságos szeretetében és maradok alázatos szolgája, bátyja, Mikes Kelemen.

Hermányi Dienes József

(Olasztelek, 1699 – Nagyenyed, 1763)

Református papi családban született, „a tanulásban telhetetlen, igen librarius” apától kapta a pályáját befolyásoló szellemi útravalót. Székelyudvarhelyen és Nagyenyeden tanult, 1735-től Enyeden ref. lelkész, itt élt haláláig. 158 kötetnyi irodalmi, teológiai, földrajzi, történeti jellegű kéziratgyűjteménye szétszóródott. Fennmaradt azonban csonkán hagyott önéletírása, egy prédikáció-gyűjteménye, az erdélyi püspökök életéről szóló műve, különböző forrásokból összeírt érdekességei, s végül nagyszabású anekdotagyűjteménye, a Nagyenyedi Demokritus: 1759–1762 között többszáz anekdotikus esetet jegyzett fel az erdélyi városok, egyházak, iskolák életéről, föltárva a társadalom szennyesét is. „Éz a sok dib-dáb dolgoknak tövel-heggyel, s éllel-fokkal, ággal-boggal összehánt szemétdombja is arra való, hogy bölcsőbbé légy! Légy is, barátom, Olvasó!”

Szüülőfalujában, az iskola udvarán 2002-ben avatták fel mellszobrát.

NAGYENYEDI SÍRÓ HERÁKLITUS, ÉS HOL MOSOLYGÓ S HOL KACAGÓ DEMOKRITUS¹

55. Barátosról holmi nász népe, menyasszony után menvén hajdon harmadik vagy negyedik faluig: midőn pedig hoznák a békontyolt menyecskét egy falucskán által, szúrának ki némelyek guzsalyat, némelyek hamvas fazakakat is tettek vala ki tréfából². A nászból egy pálinkás büszke lóhátú csak kiválék a többi közül, s kardot ránta, az út mellé letett hamvas fazékhoz csapa, s a fazakat nem találá, de a maga lovának egyik lába elszakada, s a lóval együtt ő leesék. Nézni kezdi a hitványság lónak fátumát, és látván, hogy az többé nem ló, elvágá a nyakát azon kardikóval, és a nyeret levévén a hátáról a maga hátára vevé, s bétevé egy házhoz.

95. Markosfalvi Deák Péter egy kiseded embernek, de hat fias embernek vala fia, s maga is kiseded ember vala. Tanula Enyeden, és Leidában is három esztendeig, ahol is szép disszertációt bocsáta ki a VIII. zsoltárra. Haza érkező esék hivatala Sepsiszentgyörgyre: de minthogy onnan factio³ által tudták ki Vásárhelyi Jánost, a Deák Péter hivatalának is valának ellent tartói; de az erősebb s nagyobb rész bévivé őtet. Ő mint kutak⁴ kis legény, szombaton megnézé a pré-

¹ *Hermányi Dienes József szépprózai munkái*, s.a.r. S. Sárdi Margit, Akadémiai–Balassi, Bp., 1992.

² A hamus fazék kitétele – rosszízű tréfából – a menyasszony tisztaságát vonta kétségbe.

³ intrikák

⁴ törpe

dikáló széket, ha nem igen mély-é nékie, és kövekből, téglákból s deszkából állást csinála magának mint Zákeus a figefán, hogy a hollándiai gusztust annál jobban kiadhassa; és elmondá békőszöntő prédikációját – de delictis⁵ kell vala prédikállani. Elméne azért előre titkon egy contrarie factionis⁶ rossz ember, s a prédikáló székben a polcot elbontá; de az új pap nem tudja vala; azért nem igen díszesen látszik vala ki a tanító székéből.

201. Bardóc székben vagyon Füle nevű falu – azon felül volt régen egy Dobó nevű falucska; de onnan eltelepedvén lassan a nép, e mai napon az a helység az olaszteleki Dániel famíliának a praediuma⁷; de fennáll, sőt megújított ott a régi falunak kápolnája is, és esztendőnként oda sok nép takarodik búcsújárással vagy processióval⁸. Én arról a helyről három nevezetes dolgot jegyzek fel igazságban, amelyek másképpen talán csak el nyomulnának.

1. Fülében reformátusok laknak; de minthogy Dobóban sernek, pálinkának, kalácsnak s bornak igen nagy keleti vagyon a sok nép miatt – a borkorcsma ugyan csak az uraké, de egyébbel ott mások is kereskednek; s Füle legközelebb lévén, adni s bávászkodni⁹ a falu eleitől fogva felmenyen vala oda, s minthogy ott éjszakákon a sok utriusque sexus¹⁰ ifjak között felettébb való a paráználkodás, és afféle személyeknek nappal a kápolna körül térden való csúszások in satisfactionem¹¹, Fülében annyira eláradott a paráznaság, hogy az odavaló pap nemrégén tudós embert tanácsolt, mint kellene elejét venni annak az eláradt veszettségnek. Szócs Ferenc német nemzet és olaszteleki lakos reformátussá lett vala hajdan született pápistából az ilyen prosonczio⁴³¹² miatt.

2. Nemrégén kezdték híresztelni a pápisták, hogy Dobóban nevezetes csuda eset volna hajdan, t.i. hogy a született néma gyermek hét vagy nyolc esztendő korában ott angyalt látott, ki is a gyermeket szólóvá tette, s izent tőle haza a szüleinek. Sőt ennek egy hosszacska históriát kezdetek immár. A dolog pedig csak e volt. Kolumbán Mihálynak s feleségének (kiket igen késő vénségekben esmertem, s valának istenfélő ártatlan emberek) születék egy fiók, kit kereszteltetének Mihálynak; a gyermek testben nevedik vala, de az elme nemigen látszik vala ki szegényből, és már jó suhancár fiúcska vala, s szólani nem tud vala. Elvivé pedig az anyja magával Dobóba, nehogy míg odajárna kendert nyöni, a vízbe esnék mint olyan együgyű, minthogy a Kormos vize Olaszteleken az ő házakon foly le. Lőn pedig, hogy az együgyű Moka Mihók ott kezdene szólani, míg az anyja a dobói kendert nyöné. De ezt senki csudának nem tartotta: az

---

5 a bűnökről

6 ellentétes pártbeli

7 birtoka

8 körmenettel

9 bámészkodni

10 mindkét nembeli

11 elégtételképpen

12 búcsújárások

asszony nem vitte a gyermeket oda superstitioból¹³, vagy hogy szállást keresen nékie, hanem azon vénasszonynak halála után kezdték a pápisták ezt a csudát beszélni. Mihókot én is jól esmertem, jó idős szakállas ember vala, de elméjében együgyű, beszéde ahhoz való; – fél vala, ha házasítják vala: ha levelet bíztak reá, elvitte annak, akinek küldötték, s egy aranyért sem adta volna más kezébe: ha hírt hozott valaki házasságáról, azt így mondotta ki: – *Az s az: két nyomorúságból egyet csinált, vagy ezzel Ez s ez megizélt!* Ha adtak sokat, megette, sokat ivott. A baróti vásárban a kézdivásárhelyi asszony nem esmer vén szegényt, mondotta nékie: *Jövel! Jövel! Jöjjön Kijed! Igyék! A sokadalomba sem találsz jobb italt!* Ád is a kezébe egy üveggel, s azt béönti, ismét mást is – s mikor vélte szegény, hogy elég, elindul: de az asszony megfogja, s az Aquavita¹⁴ árát kéri: Mihók pedig mond vala: *Ma nem ma, ha tudom: hiszen te mondad, hogy igyam!* S akkor mások pirongaták meg az asszonyt, hogy hagyja el azt a szegény együgyűt. És így Mihóknak az angyal eszet nem adott volt; hiszen ő szegény a *Hiszek egy Istent*, sem tudta. (...)

306. Anno 1759. egy hídvégi legény Középjártáról házasodván, annak a helységnek szokása szerint a legény papot vive magával. Most pedig a hídvégi pap Szotyori János, szép tudományú, jó orátor; de egy kicsi bortól sokat locsogó, szotyogó ember; de akadémikus. Hírét hallván a középjártai nász, hogy akadémikus pap jó, és az micsoda pompában s mesterségesen köszönt bé, előre álmélnak és félnek vala, hogy ők annak szólni sem tudnak: de ugyancsak bízzák vala egy igen szós áldós, papos parasztemberre. Azonban elérkezik a vőlegény s a nászcompánia; és a pap vígan leszállván a szekérről, mond: *Jó napot Kijeteknek, ha pap kellett, ihon vagyon né!* És így, eszerint a falusi emberen száradt a replika. No már kezdik szapulni, rágalmazni, contemnálni¹⁵, tudatlanozni a papot hát megé, hogy még bé sem tudott köszönteni. Ilyen az *Opinio*¹⁶, ilyen a *Mos*¹⁷: tyrannus trium litterarum¹⁸.

Hajdan felette hosszas köszöntésekkel is élnek vala s hasonló búcsúzásokkal, kiváltképpen a papok. Azt tudom, hogy Enyeden az exameni combibiumból¹⁹ kibúcsúzván Bajcsi Sámuel Pap és Szigeti István replikálván, szintén szinte egy óra tölt véle, noha oly ittasok voltak, hogy lábakon alig állhattak.

---

13 babonából

14 pálinka

15 megvetni

16 vélekedés

17 szokás

18 a három betűs zsarnok

19 vizsgai ivászatból

Bod Péter

(Felsőcsernáton, 1712 – Magyarigen, 1769)

A 18. századi Erdély egyik nagy tudósa. Székely köznemesi családból került a nagyenyedi református kollégiumba, majd három évig a leideni egyetemen tanult. Hazatérve gr. Bethlen Kata udvari papja és könyvtárosa lesz, eközben 1746–49 között olthévízi, majd haláláig magyarigeni lelkész.

Enciklopédikus érdeklődését jelzi teológiai, egyház- és irodalomtörténeti, egyházjogi ill. nyelvészeti munkássága. Huszonegy kiadott műve közül legismertebb az első magyar nyelvű írói lexikon, a Magyar Athenas (Nagyszében, 1766). Többek között írt magyar és egyetemes egyháztörténetet, bibliai fogalmakat magyarázó lexikont; megírta az erdélyi püspökök történetét, a kalendáriumi szentek históriáját, az erdélyi unitáriusok történetét. Újra kiadta Pápai Páriz Ferenc latin-magyar szótárát. Számos kéziratban maradt munkája közt van a székelységgel foglalkozó Siculia Hunno-Dacica valamint az erdélyi románok története: a Brevis Valachorum Transylvaniam incolentium historia is. Világi tárgyú erkölcsnemesítő munkája a Szent Hilárius... vagy szívetvidámító... dolgok (Szeben, 1760): anekdoták, példabeszédek, közmondások káté formájú gyűjteménye.

Felsőcsernáton református templomában márványtábla, a templomhegyen kopjafa és mellszobor emlékeztet a falu szülőttére. Szülőháza helyét emlékoszlop jelzi.

RÉSZLETEK ÖNÉLETÍRÁSÁBÓL¹

Én, Bod Péter, Erdélynek abban a részében, amely Moldvára tekint, a szántóföldben, rétekben, erdőkben, vizekben és más természeti javakban bővelkedő Felsőcsernáton községben, Kézdiszékben, a székelyek között születtem az 1712-ik évi február hó 22-ik napján. Atyám, Bod Márton, tisztos és iparkodó férfiú volt, aki azokban a szerencsétlen időkben, amikor Erdély, mivel Rákóczi Ferenc Magyarországon zavaros mozgalmakat támasztott, különféle rázkódtatásokat szenvedett, beiratkozott katonának. Anyám pedig Felsőtorjai Súlyom Euphrosina volt, Súlyom István és Albisi Bod Anna leánya, akit atyám, miután Magyarország királya s a magyarok között megkötötték a béke, az 1711-ik évben ősi telkére visszatérve, leányként vett nőül. (...)

Atyám nem volt tudományosan képezve, hanem minden tanulság híjával lévén, gyakran panaszkolt szerencsétlen sorsát és neveltetését. Ezért annál nagyobb szenvedelemmel szánt engem arra, hogy jártasságot nyerjek a finomabb tudományokban. Az 1718-ik év vége felé rábízott tehát az iskolamesterre, hogy bevezessen a tudomány elemeibe, de a dolgok hamarosan bekövetkezett változása és a beállott különféle szerencsétlenségek minden törekvést majdnem a csirájában fojtottak el.

¹ Bod Péter: *Magyar Athenas*, vál. Torda István, Bp., 1982.

Az 1718-ik év ugyanis vagy semmit sem jelentő, vagy nagyon csekély termést hozott Erdélyben, különösen pedig a Székelyföldön, amiért azután a legnagyobb gabonáinség állott be. Ezért történt, hogy a székelyek legnagyobb része Erdély más vidékeire és Havasalföldre meg Moldva szomszédos tartományába szóródott szét. Akik pedig a helyükön maradtak, különféle módon küszködtek az éhséggel. Megkísérelték ételek készítését az éhség csillapítására alkalmatlan anyagokból. A kőrisfának összezúzott kérgét keverték a liszthez: kevéssel megfelelőbb volt az a kenyér, amely a mogyorófa sarjaiból készült úgy, hogy két rész sarjat egy rész gabonához keverték, és ekként alakították kenyérré. (...) Sokan szerte bolyongtak, mint az árnyékok vagy félholtak. Hallottunk szerencsétlen anyáról is, aki saját gyermekeit falta fel. Nem kevesen eladták magukat örökös szolgaságra; az eladók és mások, ha vevőket találtak, legalább a saját és családjuk életét fenntarthatták.

Az éhség és a szokatlan étel miatt az ember nedvei szükségképpen elromlottak; ezért az 1719-ik évben, a tavasz beálltakor a Székelyföldet akkora pestis támadta meg, hogy egy év leforgása alatt több mint százezren pusztultak el. Ez a közös csapás atyámat is elragadta két gyermekével, Krisztinával és Mózzessel; engem is levert a pestis mérge, de Isten kegyessége által visszaadatván az egészségem, felgyógyultam, és két nőtestvéremmel, Zsófiával és Judittal árván maradtam özvegy anyám gondjára.

A szükségét akkora gabonabőség követte, hogy a mező terményeinek összegyűjtésére hiányoztak az emberek. Több helyen, ahol a megelőző évben nem vetettek, mégis bő aratás volt. Ez úgy történt, hogy a megelőző évben a silány, vékony és a földből alig kiemelkedő búzakalászokat nem lehetett learatni vagy kitépni, s a vadállatokra maradtak letaposásra; azután a szemek valahogy a földre estek és százszoros termést hoztak.

A következő esztendőben anyám, mivel így kívánták a rokonok és jóakarók, férjhez ment Vég Jánoshoz, egy nemes és becsületes férfiúhoz, akitől két fiút szült: Jánost és Istvánt. István rövidesen befejezte földi életét, János pedig férfikorba jutott.

Én tehát anyámnak és mostohaapámnak a gondoskodása folytán újból elkezdtem az iskolába járni, csakhogy szerencsétlen útmutatókat nyervén, lassú haladást tettem, míg eltelvén a tél és még egy másik is (tavasszal és nyáron kénytelen voltam ugyanis vagy marhákat legeltetni, vagy más mezei munkát végezni), az alsócsernátoni iskolában Szathmári Gábortól kapott oktatás mellett leraktam a tudomány első alapjait.

A legnagyobb hévvel viseltem a tudományok iránt, de hiányzott a tanulásra való alkalom. Végre, amiért olyannyira vágyakoztam, az 1724-ik évben, ősz táján, a nagyenyedi kollégiumba mentem. Ott Ördög Gábor diák oldala mellett a tanulásra alkalmat szerezvén, nekifeküdtem a tanulmányoknak, de az ő fősvénysége miatt gyakran kellett az éhséggel küszködnöm. Ezt a nyomorúságot mégsem éreztem oly nagyknak, mint amekkora volt, minthogy a tanulmá-

nyok édessége, amelyek iránt a legnagyobb szeretettel viseltetem, valahogyan könnyűvé tette a bajokat. (...)

Miután összegyűjtöttem a szokás szerint valamelyes alamizsnát, és mindent elkészítettem az útra, az 1740. év május 23. napján elindultam végre Enyedről. Főként méltóságos Bethlen Katalin grófnő pártfogása által nyertem segítséget... (...) Hollandia és Wesfrisia tekintélyes és hatalmas rendei teológiai kollégiumába a növendékek sorába az 1740. évi augusztus 23-án felvétetvén, lelkem legnagyobb gyönyörűségével három évet töltöttem el tanulmányok közt. (...)

Enyeden, miután üdvözöltem jótevőimet és pártfogóimat, megtudtam a kiváló Ajtai Mihálytól, hogy megbízása van meghívni engem méltóságos Bethlen Katalin grófnő, néhai Széki Teleki József római szent birodalmi gróf özvegye, egy minden keresztényi erényekkel ékes és majdnem páratlan úrnő udvari hitszónokául, sőt a meghívást hozzám el is küldötte, amit azonban én nem kaptam meg. Miután megtudtam a méltóságos grófnő kívánságát, mivel máskülönben is nagyon lekötelezettnek éreztem magamat, mint aki a kollégiumban az ő segélypénzével nyertem eltartást, beleegyeztem, hozzá mentem... (...) Az udvarban a szent szolgálatban működve több évet töltöttem nem minden haszna nélkül magamnak és másoknak. Az Isten jósága eszközölte ugyanis, hogy a grófnő irántam a legkegyesebb lélekkel viseltetett, és mások is megbecsültek. Ez a helyzet előttem is majdnem teher nélkülinek tetszett, és kellemes életet éltem, mely azonban nem volt tudományos működés nélkül való. Rendes munkáimon kívül, melyek az 1746. évtől megkétszereződtek, Hévíz községben is vállaltam a papi szolgálatot, és ekként egyszerre udvari és községi egyházi hitszónok voltam, megírtam és kiadtam néhány könyvet. (...)

SZENT HILÁRIUS²

– részletek –

81. Miről mondták azt: reggel négy lábon jár, azután hármon, délben ket-tőn, délután ismét hármon, késő estve négyen?

Értették az embert, aki kezén-lábon kezd járni elsőben; azután egyik kezével is támasztja magát; emberkort érven két lábon jár; ha vénhedni kezd, támogatja magát pálcával; igen elvénhedvén a két láb mellé két istápot vészen, s akképpen megyen.

205. Mi igen nehéz dolog?

Elhallgatni azt, amit nem kellene kimondani. Kimondani ellenben azt, amit nem kellene elhallgatni.

---

2 Bod Péter: *Szent Hilárius*, bev. Hargittay Emil, Szépirodalmi, Bp., 1987.

209. Kik hazudhatnak bátran?

1. A vének, mert a tudatlan ifjaktól nem tartanak.
2. A hatalmasok, mert nem félnek, hogy a gyengébbek szembefogják.
3. Akik messze földről jönnek; mert amíg más odamégyen, hogy megtudakozza, addig igaznak állítja. Így hazudott régen Antifánés, aki azt mondotta, hogy némely északi tartományban télben olyan hideg nagyon, hogy a szó megfagy a levegőégben, míg osztán nyárban kienged, addig lehet hallani s érteni zengését.

234. Micsodás a csalárd ember ékesen szólása?

Mint az arany pohárba töltött mérge: észre nem vészed, mikor beveszed örömet, s elromlottál.

276. Hogy kell társalkodni a méltóságban helyhezettettekkel?

Mint a tüzzel; azt mondotta nagy Sándor, ha igen közel állasz, megéget, ha távol, nem melegít. Medium tenere beatum.

277. Mit kell cselekedni az udvarban?

Ha kedves akarsz lenni, szólj keveset és kedvest; de aki a fejért mindenkor fejárnek mondja, az ilyent az udvar magából kifőzi és kihányja, mint udvar tajtékját.

278. Akinek semmijek sincs, mije nagyon?

Reményeségek; a reményesség táplál mindeneket.

395. Hány órakor kell ebédelni?

Diogenész úgy tartja, a gazdag ebédelhet, mikor akar, a szegény, mikor nagyon.

352. Micsodás az irigy ember?

Mint a jászolban fekvő eb, mely a szénát maga meg nem észli, nem is eheti, s az ökröknek sem engedi, hogy vele éljenek.

446. Ki a gazdag?

Akinek elég, amije nagyon.

490. Mivel szokták enyhíteni a tudós emberek bajoskodásokat?

A könyvek közé futnak, s ott keresnek magoknak vigasztalást; ott kérdenek tanácsot a holtaktól, mitévők legyenek.

491. Micsoda mesterek tanítanak harag nélkül, intnek félelem nélkül?

A könyvek.

AZ ERDÉLYORSZÁGBAN VALÓ BORSZŰKÉRŐL

A kantai gimnáziumból a minorita iskolai színjátszás gazdag forrásanyaga maradt fenn, ebből ad ízelítőt Az Erdélyországban való borszűkéről itt következő részlete. A kevert nyelvű, latin-magyar iskoladráma szerző-rendezője Kertso Cirják (Gyergyószentmiklós, 1744 – Firtos, 1806). Kertso szerzetesként többfelé tanult, tanított, lelkeskedett, Nagyenyeden és Marosvásárhelyen házfőnök is volt. 1771–1774 között volt a kantai főiskola tanára, más dráma-adaptációkat is állított itt színpadra (közülük legismertebb a Borka asszony és György deák c. közjáték).

Productus Cantae 14 Februarii 1773

ACTUS POETICO BACCHANALISTICUS
TEMPORI ACCOMODATUS PRO ANNO 1772,
QUO MAGNA ERAT VINI CHARITIES
IN TRANSYLVANIA¹

– részletek –

Personae Agentes (játsszó személyek)

Inferni princeps, PLUTO (a pokol fejedelme)

PIKULI, explorator sub nomine Sizandri

CHARON, nauta Stygis (a styxi hajós)

BACHUS

EPULO (étেকcsináló)

EBRIETAS, uxor Epulonis (részegség, az étেকcsináló felesége)

VENUS, filia

POTANDER, pincerna (nagyivó, pincemester)

EDANDER, cocus (nagyevő, szakács)

ANGELUS (angyal)

MEDICUS (orvos)

---

¹ s.a.r. Kilián István: *Minorita iskoladrámák. Régi Magyar Drámai Emlékek XVIII. század 2., Ak., Bp., 1989, 379–436.*

Actus primus**Scena tertia**

(...)

Pluto

Charon, kedves szolgám, tudod-e, mi végre
Hívattalak téged?

Charon

Talán vendégségre
Vagy pedig engemet te nagyobb tisztségre
Akarsz felemelni immár vénségemre?

Pluto

Mi az oka, Charon, restelkedésednek,
Eszkendőtől fogva lett heverésednek?
Semmi haszna nem volt szép mesterségednek,
Sem láttatja nálam vízi tisztségednek.

Charon

Uram, ne haragudj, én oka nem vagyok
Semminek, ámbátor hogy panaszid nagyok!

Pluto

Mi az oka tehát, hogy eddig hevertél,
Éppen semmi hasznot minékünk nem tettél?
Ha te oka nem vagy, mi bizonyost vettél,
És másoktól erről mi dolgot értettél?

Charon

Azt tudom, jó uram, hogy most a világon
Más állapot vagyon majd minden országon
Hogysem azelőtt volt, mert a vigasságon
Most nemigen kapnak, sem a mulatságon.

Mert tavaly ilyenkor tölt el sok multság,
Majd minden helyeken folyt a szép nyájasság,
Rendre ment egymás közt fársáangi vigasság,
Szaporodott melyből köztünk a barátság.

Mert a fársáng, bátor messze kihaladott,
Tavaly esztendőben bőven szaporodott,
Mégis fársánglásra sok nap elmaradott,
Melyekre azután a böjt kölcsön adott.

Majd minden házaknál volt tavaly nagy döngés,
Bálozás, táncolás, hegedű, lantpengés,
Meg nem szűnt fársángban a muzsikazengés,
Mely miatt a földön volt nem kevés rengés.

Ezekért jött tavaly hozzánk a nyereség,
Mert az emberek közt folyt a nagy feslettség,
Fársánglás, táncolás, dobzódás, részegség
Uralkodott, s azért csonkult az üdvösség.

Pluto

Hát hiszen mostan is a fársángi napok,
Folynak fársánglásra rendelt két hónapok,
Hogy ezek légyenek a fársángi napok,
Talán nem hirdették aztot ki a papok?

Charon

Uram, az is igen könnyen megeshetett,
De hiszen az másutt is feljegyeztetett,
Kalendáriumban, tudom, feltéteztetett,
Onnan, hidd el, uram, ki nem felejtetett.

Más lehet ám, uram, ennek a bibéje,
Jóllehet, hogy aztot az agyam veleje
El fel nem érheti, sem elmém ereje,
Jól meg nem foghatja koponyám mezeje.

Pluto

Hát csakugyan mostan mi dolog tartatik,
Micsodás fársánglás ott künn szolgáltatik,
A világról nekünk hogy most nem adatik,
Semmiféle préda hozzánk nem hozatik?

Charon

Megmondani néked én azt nyilvánosan
Nem tudom, megvallom, ezért világosan
Nem szólhatok hozzá, hanem homályosan
Valamit fülhegyyel hallottam titkoson.

Azt tudom, hogy mostan nem annyit báloznak,
S kevesebbel sokat mostan fársángolnak,
Hogysem mint a tavaly, ritkábban táncolnak,
A muzsikások is nem annyit dúdolnak.

Pluto

Mi annak az oka, talán üdvösségre
Fordula a világ, tökéletességre?
Ha úgy van, jutottunk szerencsétlenségre,
Országunk elpusztul mindenestől végre.

Charon

Hogy a világ fordult szent életre, éppen
Aztot nem hihetem, uram, semmiképpen.

Pluto

Miért azt nem hiszed, Charon, semmiképpen?
Valami bizonyost talán te tudsz ebben?

Charon

A szent élet jele, amint én ítélem,
Sőt első gyökere isteni félelem,
Melyhez kapcsoltatik az igaz szerelem,
Ahol e kettő van, nincs lelki sérelem.

E kettőt neveli a testi öldöklés,
Alamizsnálkodás, imádság, böjtölés,
Ezek nélkül nincsen szent életviselés,
Boldogságra vivő isteni művelés.

Kivált a böjtölés igen kellemetes
Dolog Isten előtt, s e kivált tetszetes.
Test zabolázására éppen nevezetes,
A Szentírásban is igen dicséretes.

Maga példájával eztet tanította
A Krisztus, amidőn negyven nap tartotta,
Ninivé városát hogy Isten meghagyta,
A böjt cselekedte, hogy el nem rontotta.

Pluto

Mindezekből, Charon, mit kell már érteni?

Charon

Nem egyebet, hanem hogy nem kell azt hinni,
Hogy a világ éppen szent életre menni
Kezdett, és a jóban gyarapodást tenni.

Pluto

Miért nem kell, kérlek, nekünk aztot hinni?

Charon

Mert a böjtöt mostan kevesen kedvelik
A világon, s aztot kevesen tisztelik.
Egyébként magokat miképpen viselik,
Nem tudom, a több jót miképpen művelik.

Pluto

Honnan tudod, a böjt hogy most keveset ér,
A világ fogára hogy az nemigen fér?

Charon

Élni szoktam, uram, halász mesterséggel,
De már régtől fogva semmi nyereséggel

Én abból nem vagyok, hanem csendességgel
Folytatom napjaim ritka békességgel.

Pedig máccor, uram, amidőn böjtöltek,
A halért engemet csakhogy meg nem öltek,
Olyan csoportoson és számosan jöttek.

De most igen ritkán jönnek vásárlani,
Csak a papok szoktak halért elhajtani,
Azért már sokaktól azt lehet hallani,
Csak a papok böjtöt tartoznak tartani.

Pluto

Héj, bár azok is hagynák el!

Charon

Biztatja a világ ugyan magát nagyon,
Hogy a böjt egészen immár elmaradjon,
Maga is, a pápa, mondják, azon vagyon,
Hogy dispensatit² mindenkinek adjon.

Pluto

Csak mondják azt, Cháron, de nem kell hinni,
Másként ha bé teljesednék, egyebet nem kívánnék,
S így már szent életre nem tért hát a világ.

Charon

Bizony nem, uram!

Pluto

Hát mégis mi az oka, hogy kevés nyereségünk vagyon a világról?

Charon

Aztot semmiképpen nem tudom megmondani.

Pluto

Cháron, kedves szolgám, annak járj végére!
Ha jól véghezviszed, emeltek tisztségre.

Charon

Jaj! Uram, Pluto, tekints ily vénségre,
Olyan terhet ne tégy ilyen ridegségre!

Nem szoktam, uram, Pluto, gyalog járni, mivel teljes életemben hajós mesterember voltam, azon kívül is már a szekeremnek kerekéi igen rosszak, a fentői³ igen megtárgultak. Azért, uram, ha lehet, bízd másra azon dolgot, mert én azon kívül is kevés nyereséget hajtanék, mivel a világnak jobb része ismeri az én ékes tekintetemet, ha hozzájuk ki fogok szállani, mint ellenségüket, úgy fognak engem traktálni.

---

2 felmentést

3 küllői

Pluto

Hát kit javallasz, hogy küldjek kémnek a világra?

Charon

Pikuli jó lesz, azonkívül is ő lingvista. Németül is alkalmasint henderget, amely most a világon igen szükséges. Azért én elmégyek, a hajómat hadd készítsem el, ha Pikulit velem el fogod küldeni.

Pluto

El fogom. Járj békével!

Actus tertius

Scena quarta

Pikuli

Mi az oka tehát, hogy ti bort nem isztok?

Mi jó reménységhez már ezután bíztok?

S miféle italtól már ezután híztok?

Potander

Gyomrunkot ezután víz fogja táplálni.

Pikuli

De azt uratoknak nem kell meghálálni,

Mert attól egyik sem fog ám még zabálni.

Edander

Nehéz ily italon minékünk szolgálni.

Potander

Okozta ezt nekünk a bornak szüksége,

De kivált asszonyunk ritka fösvényisége

És meggyőzhetetlen torkának mélysége,

Megmetszé torkunkat álnok mestersége.

Pikuli

S hát ugyan meddig tart ez a parancsolat?

Potander

Örökkön örökké, meddig az ég alatt

Éltünket tengetjük, csak a száraz falat

Gyomrunkat táplálja, és víz, mint a halat.

Pikuli

Valamely reménység nem táplál titeket,

Hogy valami módon bágyadt szíveteket

Megenyhíthessétek száraz melleteket,

S visszahozhassátok régi kedveteket?

Potander

Nincs semmi reménység, mert lehetetlenség
Amit parancsoltak, és tehetetlenség,
Mivel mielőttünk vagyon nagy ellenség,
Minket meggátoló nehéz éktelenség.

Edander

Bátya, én elmegyek, feltésem a vizet
A konyhán, mert ha nem, a fenekem fizet.
(Abit)

Pikuli

Ha mit parancsolnak, hogy véghez vigyétek
S minden hiba nélkül beteljesítétek,
És úgy boritalra hogy méltók legyetek,
S vígan kedvetekre azután éljete?

Potander

Az a parancsolat, pokol mélységéből
Hogy Bacchust kihozzuk Pluto tömlöcéből,
Mert míg ő ki nem jó pokol fenekéből,
Addig bort nem iszunk urunk pincéjéből.

Pikuli

Bacchusra tinéktek mi szükségtek vagyon,
Hogy ötet uratok óhajtja oly nagyon,
Hogy tiellenetek annyira fakadjon,
Érette oly kemény szentenciát adjon?

Potander

Mert mióta Bacchus pokol mélységébe
Elvitetett tőlünk Pluto tömlöcébe,
Igen kevés bor jött urunk pincéjébe,
Ki-ki nagy kárt vallott maga szőlőjében.

Mert mivel az idén igen kevés bor lett,
Ez a bálozásban nagy csonkulást ejtett.
A borszükség pedig országba miért lett?
Ezért, hogy közülünk Bacchus elvitetett.
(...)

Pikuli

Állapototokat mivelhogy fájlalom,
Nagy kárát Bacchusnak látom s tapasztalom,
Ha jól megfizettek, magamra vállalom,
Bacchust visszahozni én ma megpróbálom.

Potander

Az angyal szól, pajtás, bizonyal belőled,
Ily nagy szívességet nem véltem felőled.

Pikuli

Szívességem, pajtás, el nem megy előled,
Ámbár néha testem távozik mellőled.

Potander

Akármit kérj, pajtás, bizonyal megadjuk,
Tőled, hidd el, soha hogy meg nem tagadjuk,
Sőt, ha még kívánod, aztot is fogadjuk,
Néked örökösön mi magunkot adjuk.

Pikuli

Ha ti magatokat énnékem adjátok,
Örökösön nékem zálogosítjátok,
Neveteket nékem hogyha leírjátok,
Fogadom bizonyal, Bacchust meglátjátok.

Eredj hát sietve, menj az öcséd után,
Papirosat, pennát, tentát hozz szaporán!
Neveteket híven kezemben ezután
Adjátok, úgy én is megyek Bacchus után.
(*Abit Potander*)

Scena quinta**Solo Piculi**

Ímé, feltaláltam, mit régen kergetek,
Plutohoz én bátran már visszamehetek,
Mert jó kívánatos hírt neki vihetek,
S majd neki bizonyal két lelket vezetek.

Ímé, mire viszi embert a torkosság!
Valahol az vagyon, nincsen ott okosság,
Nincsen tiszta élet, nincsen semmi jószág,
Hanem uralkodik ottan a gonoszság.

Aki maga torkát szerfelett szereti,
És csak annak hasznát vadássza s kergeti,
Szegény lelkét pedig szárazba felejtí,
A lelkét itatni pokolra vezetí.

ÉNEK A TÖRÖK HÁBORÚBÉLI ROMLÁSRÓL

a Mária Magdolna históriájának nótájára⁴

Oh felséges Isten, ki lakozol mennyben,
tekints le mireánk ily nagy szükségünkben,
ne engedd elvesznünk, kik estünk nagy bűnben,
vigasztalj meg minket keserűségünkben.

(...)

Midőn ezerhétszáznyolcvannyolcadikban,
böjtelő havának első napjaiban,
fársági napoknak utolsó farkában
magukot foglalják a nép multságban,

Az gránicon levő székely katonáknak
nagy büntetés alatt így parancsolának,
compániájokhoz mindjárt rukkoljanak
ifiak és vének, kik kiírva vagynak.

Megparancsolt helyre hogy elérkezének,
sok szép székelységet felfegyverezének,
kiket szép modorral felöltöztetének,
azután pediglen ily rendelést tőnek:

Egy részét indíták bé Molduva felé,
másikat pediglen Muntyán ország felé,
a huszárságot is széllyel mindenfelé
tiszt urakkal együtt indítványok felé.

(...)

A háromszékiek a bodzai vámon,
Bodza vize mellett a Lukovics sáncába
rendeltettek vala ottan őrállásba,
kikből sokan estek török spadéába.

Mert a Lukovicsban első ütközettel
kijővén a török iszonyú sergével,
csak két compania szembeszállta ezzel,
várván segítséget, van jó reménységgel.

---

⁴ Szerzője ismeretlen. Kéziratból közli Demeter Lajos in: Történelmi Magazin (Sepsiszentgyörgy) VI., 2004/2, 38–39. ill. 2004/3, 32–33.

Azonban a pogány hátul mesterséggel
megkeríté őket sok ezer népével,
mint a fene farkas, nem gondol éltevel,
hízik, ha ihatik keresztény vérevel.

Kiúzvén a sánctól nagy szűkösséggel
nem bír e kevés nép a sok ellenséggel
az alsó Sztrimbáig utat magyar vérrel
megfestvén, azhol ott temettettek el.
(...)

Ezt a magyar látván, nincs már hová lenni,
alig tud csak egyet avagy kettőt löni,
azonban a pogány, mint a borsót szórni,
úgy kezdi reájok globissát ontani.

Megrémülvén a nép, nem vala mit tenni,
látván, hogy mind egyig ottan el kell veszni,
jaj szóra fakadván kezdőnek elfutni,
néznek mindenfelé, de nincs hova bújni.

Mert mint fene tigris, szintén oly szándékkal,
avagy sereg farkas juhokra ha tanál
mindaddig nem szűnik, amíg vagy egy fennáll,
mind a földhöz veri mérges fogaival.

Szintén úgy bánt itten a pogány török is,
nem akart meghagyni még egy keveset is,
mert egy magyar után futott még ötven is,
csuda, hogy maradott még csak egy ember is.
(...)

Megemlegeti azt szép Erdély országa,
főként Háromszéknek egyik tartománya,
aki virágoskert eleintén vala,
drága virágokkal béplántálva vala.

Mert midőn virágja e virágos kertnek
szépen ragyog vala nemes Háromszéknek,
bimbózáván pálmája édes nemzetünknek,
akkor lőn prédája a pogány töröknek.

Tekintsünk immáron szegény asszonyokra,
kik elmaradatok nagy siralmas gyászra,
béhomályosodott szívetek lámpása,
hites társatokat hogy rakták halomba.

Hát szegény gyermekek, akik árvaságra
maradatok sokan, csaknem koldulásra,
jut-e eszetekbe atyátok halála,
hogy tőlök megfosztott rút pogányok hada.

Öreg apák s anyák, akik reméltétek,
hogy midőn közelget a ti öregségtek,
fiaiatok lesznek néktek segítségtek,
néktek is főzetet készült étek.

Mert sok apák s anyák az ők magzatjától,
asszonyok uraktól s gyermekek atyjoktól,
sok szép leányok is kedves mátkájoktól
sokan megváltak sok jó barátjoktól.

Vannak, akik veszik noha siralommal
Istennek ostorát, nagy hálaadással,
némelyek pediglen szörnyű káromlással
bántják az Úr Istent sok átkozódással.

Okul vetvén ebben az ők szent Urukat
némelyek pediglen előljárójukat,
de nem ismerik meg maguk hibájukat,
hogy mindent az magok rút vétkeik okozott.

Vegye észre tehát kiki mostan magát,
vétkeik elhagyván kövesse szent Urát,
kérjen az Istentől kegyelmet, grátiát,
ha akarja látni az egek bíróját. (...)

Baróti Szabó Dávid

(Barót, 1739 – Virt, 1819)

Az udvarhelyi gimnázium elvégzése után, tizennyolc éves korában a jezsuiták rendjébe lépett; különböző helyeken tanult és tanított. 1773, a Jézus társaság feloszlása után Komáromban, majd a kassai főiskolán tanított. Hatvanéves korában nyugalomba vonult, s még húsz évig élt Virten, volt tanítványánál.

Előbb latinul, majd magyarul verselt. 1777-ben jelent meg első verseskötete: Új mértékre vett különb-különb verseknek három könyvei – az időmértékes verselésre tett kísérlet. Görög-római ritmusú verseit többször átdolgozta, s újra kiadta. 1788-ban Kazinczyval és Batsányival megindítja a Magyar Museumot, az első magyar nyelvű irodalmi folyóiratot. Legjelentősebb latinból fordított munkái a Vergilius-eklogák és az Aeneis magyar fordítása (nyomtatásban is megjelentek).

A szókészlet tekintetében is részt vett a nyelvújítás kísérleteiben. A Kisded szótárt (elavult szók és tájszavak gyűjteményét) kétszer is kiadta, először hexaméterekben. A magyarság virági c. kötete szólások, közmondások gyűjteménye.

Baróton ápolják emlékét: a szülőháza helyén található múzeumépületen emléktáblát láthatunk; a nevét viselő iskolában emlékszóbat rendeztek be, az iskola udvarán szobra áll.

A MAGÁÉVAL ÉLNI NEM TUDÓRÓL

Lent, kendert nevelünk: más nemzet elhordja, s nagy olcsón,
 S béjött vásznáért jól kifej, és kinevet.
 Van gyapjúnk: ezt is fele pénzenn elviszi, s mí nem
 Győzzük posztóját már kifizetni tovább.
 Nincs-e fonó? hát nincs-e szövő, s kallóra való szer?
 Mint más nemzetnek, nincs-e dologra kezünk?
 Volna fonó s a többi; de mi csak készre tanultunk:
 Sült madarat várunk szánkba repülni, henyék.
 Illyen az, aki, midőn étellel, itallal eluntig
 Lakhatnék, inkább nézi, s akarva koplal.

MAGYARORSZÁGNAK HAJDANI SZOMORÚ SORSA

Felhökből zúdúlva midőn lerohantak az essők,
A nap öröm-színben kékes egekre kiszáll;
A zúgó szelek harcok után békére ha léptek,
Öbleiből kifeszült tenger haragja lohad;
Nem tud hazánk a homályok után napfényre derülni:
Amit fájlaljon s féljen, örökre talál.
Bújában Niobé kövé vált; annak azonban
Megtörlé szemeit nem sok időre halál.
Ez pedig él; ámbátor, hogy él, nem tudja, de mégis
Él, s látván örökös kínjait, egyre zokog.

AZ HALÁLRAÓL

Ember vagy; készülj: a halál felvonta talántán
Már íját, már tán nyilat is üt ki reád.
Ember vagy; majd porrá léssz: azt, amit eleddig
Éltél, már a halál bírja, te nem vagy ura.
Hajnali kort élsz még? ugyanez rettenthet: az ifjú
Renden lévőkből több nyeresége vagyon.
A gyökeres vén tölgyfa nem hajt melegekre, fagyokra:
Egy deret, egy forrót gyenge palánta kigyó?z?
Életidőd kivirágzását most kezdi? ki tudja,
A gyász-padra lehull még ma virágja talán.
Nyers, eleven vagy még? de körül vagy véve veszéllyel:
Egy eset, egy csuszamás a temetőre vihet.
Eggy önéki fejér márvány nyak, liliom homlok,
Friss rózsákkal elült orca, pirossas ajak:
S tar fő, horpadt szem, ráncos bőr, ritka fogakra
Szállott száj, völgygel mély pofa, görbe derék.
Ember vagy, múltó vagy azért: megvetni tanuld meg,
Amit az enyves halál rólad örökre lehúz.
Utas vagy, nincs állandó maradásod: örökre
Hol fogsz lelteni helyet, sokszor eszedbe vedyed.
Sokszor imígy gondolkodjál: Ha ki kellene mindjárt
Múlnom, lelkem hová menne, s örökre hová?
Ily készüllettel meg mernék halni, vagy elsőbb
Másként intézném dolgomat Isten előtt?

Amikor leragad nyelvem, bédugja süketség
 Két fülemet, szemeim fényit elállja homály,
 Megmervít a végső dér, a halotti veríték
 Elfut, s éltemnek nem tudom adni jelét:
 Mit kívánandok, cselekedtem volna? – Miveld azt
 Minden nap, minden nap les az éhes halál.

A FÖSVÉNY FÉDONRA

Fédon elunt éltét végezni kötéllel akarta;
 Erre pedig négy pénzt kell vala szánni neki.
 Drágának látszott; négy pénz megmenti veszélytől:
 Még olcsóbban is, monda, vehetni halált.

KISDED SZÓTÁR,

mely a ritkább magyar szókat az A.B.C. rendi szerint
 emlékeztető versekben előadja
 – részlet –

Balha-pohár, beszkédi hegyek, berbentze, belezna.
 Bérc, bütykös, bújtás, birtoka, bölön-bika, búvák.
 Baj, búbáj, bökkenni, bitang, buga, bötke, baromság.
 Bókol, bedjesztem, bugolyás, boza, biccene, burdó.
 Bánya, burok, bugyorog, bányászna, büszítnei, bongás.
 Búg, bizonyodni, buár, bögöly, bukdoklani, burkos.
 Bets, bibe, börhe, bibor, бүрү, bötkösödni, bibirtsó.
 Bódúlok, becü, bél-fonalak, boly, birke,
 Berzenkedni, bakó, bálmos, bírálni, bufálni.
 Bordó-síp, barkóca, бүкөny, бүnhödni, budogtat.

A szerző magyarázatai:

balha-pohár – álomital, álom fejibe való ital
 beszkédi hegyek – Karpatus hegyei
 berbence – börbönce, szelence, piksis
 belezna – gánca a vászonnak a bélfonal rendetlen esete miatt
 butykos – bugyogós korsó
 bújtás – bojtás, szőlővessző-oltás, homlítás
 birtóka – ragya-ütött, elfajult szilvaszem

bölon-bika – vízi, nádi bika, ordító madár
baj – bajlódás v. ütközet, csatázás, viadalom, viadal
búbáj – báj, bojolás, kuruslás, büvölés, varázslás, ördögösség, búbájolás
bitang – kóborló, koslató, üllő-sillő vagy tolvaj-jószág
buga – guba, bubacs, galles
bötke – tölgyfa csomója, taplója
bókol – bólogat, szundikálva le-leüti fejét
bugolyás – bóbitás (bugolya)
boza – kevert italnak neve
biccene – billene, ficamlék
burdó – gyalog háti turbájok, tüző, tömlőforma turbabutyor, s.a.t.
bánya – förödő, ferdő v. földből mindenfelé kiásatandó szernek ez helye
burok – gally, leveles ág v. gyermek-tartó lantorna (burokban születni)
bányászna – bányászat, mindenféle érc
bug – madártartó hely, galamb-bug (súgni-búgni)
buár – buár, buvár (deák: mergus. Buvárkodni)
bögyöly – marhát kergető bogár
bukdoklani – víz alá szállani
becs – becső, becsű, becsület
bibe – sebecske, fakadék (ott a bibéje)
börhe – berhe, nadrág, gatyá, harisnya
bibor – bébor, bársony
bürü – palló, gyaloghíd
bötkösödni – csomósodni, csúfolódni
bibircsó – boborcsó, sömör, fakadók, rüh, tarjag, kelés, kelevény
bódulok – tébolyodom, kábulok, örülök
becü – becő, kerti vetemény
bél-fonalak – mellék-fonalak
boly – hangyaboly vagy fészek
birke – juhnak neve vagy бүрке, berke, berge, dió-mogyorófa virága
berzenkedni – ingerkedni, agyarkodni, másba kapni-veszni
bakó – hóhér, gyötrő, kínozó
bálmos – friss sajttal készült tészta étel
birálni – hatalommal ítélni v. más bírának isméri
bordó-síp – duda-síp
barkóca – süvöltin-körtvély
büköny – alakor sat.
bünhödni – a vétekben részesülni, vétkezni vagy büntetödni
budogtat – lemerít

A MAGYARSÁG VIRÁGI

Válogatás az *Eb, v. kutya* részhez sorolt szólásokból:

Két ház ebe: két háznál nyalakodó, cinkoskodó ember: kinek több küszöböt nyalt az alfele.

Rajta érték vagy kapták az ebet a szalonnán vagy hájon: a macskát a tejes fázékon: meglepték a tolvajságon.

Amely ebet el akarnak veszteni, elébb veszett nevét költik.

Messze Buda sánta ebnek vagy embernek.

Ebugatás, számárrívás nem hallik mennyországba.

Amely kuvasz egyszer által ússza a Dunát, nem fél a víztől: vagy másszor a tengert is megpróbálja: a kisedet vétekről nagyra lépni könnyű.

Nem mind bors vagy gyömbér, amit a kalmár ebe hullat.

A sokat ugató eb ritkán mar: a sokat kodácsoló tyúk keveset tojik.

Fogas eb kell a csontrágáshoz: fogas ebnek való a csontrágás: körmösnek való a fahágás vagy mászás.

Egyszer esett Bécsben ebvásár: nem mindenkor papsajtja. Aki ebet akar tartani, korpája is legyen.

Ebül gyült s ebül költ: amint jött, úgy elment: nincs szaporája, sikere a bitangnak: nincsen áldás a hamis kereseten: egy hamisan jött pénz száz igazat elhajt: nem fiadzik meg a hamis keresmény: a hamis kereset ritkán száll más ízre.

Roszul hegedülnek, ebül táncolunk ma: veréssel fenyegetnek.

Aki ebbel játszik, bot legyen kezében.

Ebhájjal kenték az alfelét: hamis, csintalan.

Benkő József

(Bardóc, 1740 – Közéapajta, 1814)

Református papi családban született. A nagyenyedi kollégiumból hazatérve közéapjaiti lelkész; a botanika és a történettudományok szerelmese és elismert tudósa. 1787–1789 között a székelyudvarhelyi kollégiumban ad elő, tanársága konfliktusokkal tarkított – lemondatják. Ismét Közéapjában, később Köpecen lelkészkedik. Anyagi nehézségekkel küzd, alkoholizmusa miatt elveszti papi hivatalát. 1799-től haláláig közéapjaiti birtokán tengődik, és több alkalommal elítélik törvénytelen esketésért.

Flora Transsilvanica címmel összefoglaló művet írt Erdély növényvilágáról, amely azonban támogatás híján kéziratban maradt és elkallódott. Ő ismertette először magyarul a Linné-rendszert, és a növényeket kettős magyar névvel nevezte meg. Jelentős történelmi és földrajzi munkássága is. Legtöbbet forgatott műve a korabeli erdélyi nagyfejedelemség államismereti-statisztikai leírása, a Transsilvania, sive Magnus Transsilvaniae Principatus – két kötetben Bécsben jelent meg 1777–78-ban. Szintén latinul jelent meg a milkói püspökség történetéről szóló munkája (1781) ill. 1791-ben a székelység történeti és politikai leírása valamint az erdélyi országgyűlésekről írott műve. Számos történelmi munkája, forrásgyűjteménye, botanikai tanulmánya kéziratban maradt, s több elveszett. 2004-ben kiadták az erdővidéki református egyházközségek történetét feldolgozó Filius Posthumus c. munkáját.

Szülőfalujában a parókia falán emléktáblát helyeztek el. Közéapjaiti sírján emléklakettet láthatunk, a templomkertben szobra, a toronyban pedig emlékszobája van.

TRANSSILVANIA SPECIALIS¹

A hazai nyelvünkön Háromszéknek, vagyis latinul Trisedesnek, (...) Bombardinál és Szászkyánál a „három” után Sedes Haramiensisnek nevezett székely szék igen szép, s Erdély legszélső vidéke keleten. A Sepsi, Kézdi, Orbai széket valamint Miklósvárat öleli fel, s ezért helyesebb volna a Négy szék névvel jelölni. (...)

A nevezetes Conscriptio Carolina erről a vidékről a következő előzetes leírást adja. (...)

c) A teljes szék földrajzi fekvése alak szempontjából inkább kerekdednek mondható, mint háromszögűnek vagy négyszögűnek, s ahol hosszabban elnyúlik, ott mintegy négy magyar mérföld hosszúságra terjed, s körülbelül ugyanannyi a szélessége is ott, ahol kiszélesedik.

---

¹ Benkő József: *Transsilvania specialis. Erdély földje és népe*. Ford., bev., jegyz. Szabó György. Kriterion, Bukarest–Kolozsvár, 1999.

d) Ennek a széknek a lakosai nagyobbára őslakó székelyek, elkeveredve kevés mágnással, igen sok nemessel valamint jövevény románokkal, akiket nemcsak alkalmaznak, hanem szorgalmasan utánuk járnak, mivel mind a nyájak őrzésére, mind a szolgálattelésre természetből fogva ügyesek, vagy pedig Havasalföldről megszökve és vándorolva életüket tunyaságban töltik.

e) Az egész szék hatáskörébe esik 91 falu, mezőváros pedig egy se; a négy taxális mezőváros ugyanis, amely a szék kebelében helyezkedik el, mégpedig Sepsiben Illyefalva és Szentgyörgy mezőváros, Kézdiven Vásárhely és Bereck közvetlenül a felséges Guberniumtól és a fejedelemség rendjeitől függ.

f) Maga a székely nép (a szabad székelyek) épületeit és lakásait (néhány nemesi kúrián kívül) rendszeren fából készíti. Ezek egyébként remekül vannak megépítve, és igen ügyesen felékesítik őket.

g) Mint a munkára mindenképpen alkalmas és egyszersmind kemény nyakú (és robusztus természetű) nép, a juss hangzását az anya emlőjétől kezdve szeretik, és a büntetések nagyszámú terhe sem képes elcsüggeszteni őket.

h) Ami a lakosság számát illeti (nyilván, amennyire hozzávetőleg megállapítható), az elmúlt években eléggé népes volt, ha a roppant éhínség és a dühöngő járvány pusztítása a mostani évek előtt nem végzett volna felmérhetetlen irtást az emberek között, örökül hagyva egy szerencsétlenséget, amely emlékezetes marad mind a pusztulásért, mind pedig sok menekülőnek a máig is tartó bujdosása miatt.

(...)

p) Zsindely, gerenda és fenyőfa az épületekhez Orbaiszékben és Kézdiszék felső részében bőven akad és könnyű úton beszerezhető a maguk és más falusiak számára; meg lehet vásárolni nem messze és olcsó áron.

q) Sepsiszék közösségének megfelelő kiterjedésű bükkmakkot termő erdeje van Havasalföld határán; ezenfelül ugyanazon Sepsiszék némely, de nem sok falva, úgyszintén a kézdiek és a miklósváriak is tölgyeseket birtokolnak, de a legtöbb erdeje Orbaiszéknek van, mégpedig bükkmakkot termő, amilyent nem minden falu mondhat magáénak. Mivel tehát az egész szék hizlalandó disznainak saját területéből nem jut elegendő, könnyű kitalálni, hogy ezt a hiányosságot a szék nem nagyon drága áron bepótolja Moldva területén és Fehér vármegye nemeseinek a közelebb eső erdeiben.

r) Nagyon súlyos és ezért szinte elviselhetetlen beszállásolást szenved el a szék, és a helyzetet, úgy tűnik, nem a vidék peremfekvése diktálja, hanem olyankor esik meg, amikor a katonai kvártélyokat a szomszéd székekből Brassó felé költöztetik, vagy valamelyik egység rendes kivonulást vagy visszavonulást végez a szomszédos szorosok felé.

s) A székhez közel Brassón kívül nincs más város, ahol a gabonát és egyéb eladnivalókat a szegény nép értékesíthetné. Brassó a szék nagyobb részétől nem esik messze: mindkettő határai és szomszédságai kölcsönösen érintkeznek. Az imént említett taxális mezővárosokból négy van: ezek közül egyedül

Vásárhely az, amely mind mesteremberei révén, mind a hetipiacon eladásra kerülő terményeivel, mind marháival nagy hasznot hajt a széknek. A másik három pedig, mivel lakosaik inkább a paraszti munkával küszködnek, nem jelentenek semmilyen könnyebbséget a széknek. (...)

[Sepsiszékbén] a két taxális mezőváros közül az első Sepsiszentgyörgy, összeolvadva a hasonló nevű faluval, és a helvét hitű egyház szempontjából teljesen egyesülve. Az Olt nyugati partján, ahol a városok közepén folyó patakot lebocsátó völgyecske húzódik, részint lejtős, részint sík helyen fekszik. Régebben az egész szék gyülekezőhelye és mintegy székvárosa volt. Jelenleg szállást nyújt az ezredes úrnak és a nemes székely lovas határőrezred stábjának. Évente négyszer tart igen népes nagy vásárt. (...)

2) A mezőváros úgy helyezkedik el, hogy nyugatról és a völgyben, mégpedig annak déli és északi oldalán (ahol egy kellemes dombon épül fel a templom és a várfallal körülvett torony) a lakóházak láthatók; délkeletről pedig egy síkság tárul fel: a többi lakos és a stáb kvártélyra befogadására. Ugyanott a Szentgyörgy nevezetű falu nem elkülönített helyet foglal el, hanem telkei több helyt beékelődnek a városi települések közé.

3) Régen azonban nagy volt, és ma is elég nagy az eltérés Szentgyörgy mezőváros és az azonos nevű falu között. A legrégebbi és számunkra ismeretlen időktől fogva ugyanis, amikor is a mezővárosi tisztséget ráruházták, egészen 1711-ig, amikor a székely katonaságot hazaküldték az eke szarvához, a mezővárosiak mint adófizetők és fuvarosok otthon maradtak, mentesítve a hadviselőtől; a falusiak ellenben mindig hadba vonultak, s ősidőktől nem voltak kötelezve adóra, csak akkor, ha mezővárosi telkeken laktak. (...)

[Kézdiszékbén] a fő mezőváros Kézdivásárhely, vagyis latinul Forum Kézdi, németül Neumark, amely Kanta faluval szomszédos, s a Kászon vize északi partján, szép fekvésű sík mezőn helyezkedik el. Népes helység, mint amely anyja és táplálója egy egész székely határőrszázadnak a gyalogos rendből, továbbá mesterembereknek, kereskedőknek és földműveseknek, akik mind egyforma előjogokat élveznek, és akiknek nem csekély hasznára vannak az évi nagy vásárok és a csütörtökön tartani szokott piacok. (...)

A városiak kereskedése leginkább a torockói (ritkábban hunyadi) vas ide szállításából és eladásából áll, továbbá a bor és hasonlók árusításából. Ezenkívül csaknem minden családnya gabonapálinkát párol; csak kevesen vannak olyanok, akiknek semmilyen párolóedényük nincs, a legtöbbször azonban kettő vagy több is van, s állandóan használják párolásra. Ezért a rozspálinka szagával (mert ebből szokták főzni, s emiatt a rozst gyakran ugyanolyan áron vásárolják, mint a búzát) sehol sem találkozol gyakrabban, mint itt. A moslékon (németül Spülicht) igen sok disznó hízik, amelyeknek a húsa szinte naponta látható a gazdag piacon. Továbbá sok asszony mézespogácsát (vásárhelyi pogácsa, németül Honig Kuchen) készít finom búzalisztból és mézből, amely jobb ízű, mint más helységekben; ebből az egész Erdélyben ismert és

kedvelt cikkből nem csekély nyereségre tesznek szert. Egyes asszonyok rákap-
tak arra az igen rossz példára, hogy a mézet hamuzsírral elegyítik, amely erő-
sen megsaporítja; az ezzel a keverékkel készített pogácsa nem olyan finom,
mint a hamisítatlan, s nem áll el sokáig. Nem számítva a nagy vásárokat, he-
tente tartanak igen népes piacot, ahova sokan gyakorta eljárnak csak a szóra-
kozás kedvéért.

FILIVS POSTHVMVS, VAGYIS ATYJA HALÁLA UTÁN SZÜLETETT GYERMEK²

11. Kérdés: Azt kérdem hát, minden eklézsiába bévették-e a reformatiot Erdővidéken, azaz Miklósvár és Bardóc székében?

Felelet: Erről így érts: Az erdővidéki eklézsiák egyről egyig elállottak vala a római hittől, de sokan az emberek közül nehezen szenvedhetvén azt, hogy az addig való ceremonialis rendtartások megszűntek volna, s a képek a templomokból kihányattak volna, ismét kívánczolni kezdenék vala az elébbi vallásra. Nevezetesen a barátiak az elébbeni hitre visszaállának, és mind e mai napig is a római pápától függenek. Ugyancsak vannak ott egynehányan reformátusok is, amint alább megvilágosítom. A magyarhermányiak is noha csak hirtelen reformálódtak vala, s a pápistaságban maradott papjokat is elküldték vala, melyért volt bajok Vitályos Lukáccsal, ki akkor vagyis addig az erdővidéki egyházi rendre vigyázott, de azután elébbeni állapotokra vissza kezdenék állani, melyre ilyen alkalmatosságot szolgáltatott vala az ott való András nevezetű legelső református pap, hogy ő valami rosszul fedett asztagjának tetejébe fel-függesztette a templomból kivetett zászlós keresztet a madaraknak onnan való elijesztésére, mely dolgon sokan felháborodtanak a hallgatók közül, kiváltképpen az asszonyi renden valók, kik is az akkori szólás és csodálkozás formája szerint (mellyel még most is élnek némely véghelyeken való széke-lyek) ilyen szókkal kiáltozának: *Végy Úr Isten! mi dolog ez, amit atyám uram cselekszik*, erre az eklézsiának nagy része elállott vala a reformata vallástól, de ugyancsak jó okkal és móddal ismét a reformata vallásra állították a tudósabb tanítók, kik ezen dolgokért ott megjelentenek volt, attól fogva azon vallásban is vannak. A több eklézsiák is igen későre s nehezen vetkezék le egészben a pápista vallásnak maradványait. Ugyanis circiter 1536-tól fogva 1550-ik esztendeig lett ezen a vidéken a reformatio, mindazáltal még 80 esztendővel is azután büntetések és kemény intések által kellett némely falukban a népet arra hajtani, hogy a pápistaságnak maradványiból kivetkeztetnének. Mint példának

---

² Benkő József: *Filius Posthumus vagyis atyja halála után született gyermek*, s.a.r. Csáki Árpád – Demeter László. Erdélyi Református Egyháztörténeti Füzetek 14, Kolozsvár, 2004, 42–44, 147.

okáért a hermányiak nem akarván letörölni a pápistas festéseket és rajzolásokat a templom oldaláról sok rendbéli intések után is, úgy kellett az 1635. esztendőben visitationak³ ezt a deliberatumot⁴ tenni: *A hermányiak azt fogadták, hogy templom oldalán belől való írott képet és egyéb mázlasokat béfejérisék sub poena fl. 24., melyet absque ulla misericordia et remissione megvehessenek rajtuk a jövődő visitatioban.* Ugyanebben az időben még megvoltanak minden eklézsiánként a pápistai papi öltözetek, sanctus harangok (amint szokták volt nevezni), érc-nemekből való keresztek, miseszolgáltatásra való könyvek és több effélék, melyekről a visitatiók sok rendben azt deliberáltak, hogy Brassóba vagy egyebüvé vivén adják el és pénzzé tegyék az eklézsia számára, mint erről sok helyeken láthatni az erdővidéki diocesisnek legrégebbi visitatorumában, példának okáért az 1656-dik esztendőbeli vizitatio így deliberált Hermányban: *A Hermányi uram a pápistai eszközöket, csengettyűt és mindeket, öltözetekkel együtt adják el, költsék a templomra sub poena fl. 12.* (...) Azt sem lehet itt eltitkolni, hogy ezen Erdővidéki tractusban a pápista vallásra erőszakosan hajtattott eklézsia is vagon, tudniillik Miklósvára, melyről ezeket értsd meg: E mostan folyó 18-dik seculumnak elején Bécsbe menvén és sok egyéb helyeken is megfordulván kőröspataki Kálnoki Ádám úr, és Timon Sámuellel (ki is igen híres és írásairól emlékezetes jezsuita vala) megismerkedvén, olyan indulattal jöve vissza hazájába, hogy Miklósvárán (mivel annak nagyobb részét bírta) a reformata vallást meg ne szenvedje. Ehhez képest a miklósváriakat, kik mindnyájan reformata religion valának, mind ígéréttel, mind fenyegetésekkel (sőt tömlöcözés által is sokakat) arra ösztönözte, hogy hajlanának a római eklézsiának hitére, de ezzel a móddal elégre nem mehetett, noha Miklósvára nagy részén az úr jobbágyaiból állott. De azután 1717-dik esztendőben a miklósvári jobbágyoknak egy része Középjártára gát igazítani, a más része pedig a miklósvári erdő alatt félen való egy szántó földbe szántani rendeltetvén, az úr mellett levő romano catholicus pap a reformatus pap (ki is Szentgyörgyi Márk István volt) házára ment, a templom kulcsát elvette, s a papot a parochiális házból kiköltöztetvén, a parochiát elfoglalta, s attól fogva lassanként fogydogáltak a reformatusok, szaporodtak a catholicusok, övék lévén a templom. (...)

Olasztelek

a) Erdély Országa eleitől fogva olyan volt, mint a Szent Péter lepedeje (Csel. 10.), melyben sokféle állatok valának, mert itt is csaknem mindenféle nemzeteknek összezavarodásuk volt. Midőn Traianus római császár Erdélyt a dacusoktól megvette, Decebalust, a dácusok királyát megverte. Hunyad vármegyében mind Decebalusnak, mind kivált Traianusnak mely sokféle emlékét lehessen látni s érteni, csak az nem tudja, aki tudatlan az Erdélyre tartozó antiquitásokban. De imé, mind Decebalusnak, mind Traianusnak néminemű

---

3 egyházlátogatásnak

4 határozatot

emlékezetét Olaszteleken is feltalálja az értelmes ember, ha Diogenes módjára délben gyertyát nem gyújt is. Mert amint közönségesen a historicusok és antiquariusok szerint Hunyad vármegyében Decebalus elrontott nevééről (mely könnyen meg szokott esni) neveztetik a Vecel nevű hely, azt lehet mondani, hogy Olaszteleken alól lévő mező is Vecelnek vagy mások szerint Vécernek innen neveztetik. Másfelől Traianus hozott legelőször római vagy olasz coloniát Erdélybe, s íme ezt a falut is római colonia lakta, és ezért neveztetik Olasz (nem Orosz-telek mint némelyek hibázzák) Teleknek, melyet Timon Sámuel jezsuita In *Imagine Novae Hungariae* Cap. XI. nem helytelenül nevez deákul Fundus Italicusnak. Lehet gyanítani, hogy itt is ezen szép mezőben volt a rómaiaknak ütközetek a dacusokkal. De légyen elég erről.

b) 1765-ben találtattak itt (Felsőrákosról is valami kevés reformata personak ide számláltatván) numero 344. Patronus itt ma méltóságos Daniel Gábor úr, drágalátos párjával, jó méltóságos úr asszonnyal együtt.

Andrád Sámuel

(Ikafalva, 1751 – Sepsiszentgyörgy, 1807)

Enyeden és Kolozsváron tanult, Bécsben szerzett orvosi oklevelet. Egészsége nem tette lehetővé az orvosi mesterség gyakorlását, írt, fordított. Bécsben gyakorlati retorikát adott ki, (A magyar írás-módról, 1791), bekapcsolódott a nyelvújítási vitákba (A magyar szólásnak módjáról, 1791). A humoros-populáris regiszter vonzotta leginkább: a magyar széppróza története szempontjából is fontos műve a 765 összegyűjtött anekdotából álló Elmés és mulatságos rövid anekdoták (1789–90). 1795-ben, hátrahagyva terveit és ambícióit, hazaköltözött a császár városból Sepsiszentgyörgyre. Itt a vártemplom falán emléktábla, alatta kopjafa emlékeztet rá.

ELMÉS ÉS MULATSÁGOS RÖVID ANEKDOTÁK¹

ELÖLJÁRÓ BESZÉD

(...)

Micsoda magyarsággal írtam? Csak amilyenel tudtam. Én született székely-magyar vagyok, tudom azért a székely atyafiak szájajárását (dialectus), még talán supra modum (felettebb), amint némelyek tartják; neveltetem Erdélynek olyan részében, hol az erdélyi hazának minden szegeleteiből egybegyűlt ifjúság neveltetik, és ahol minden, amely hibás, rossz szót hazul hoz, vagy viszont hazaküldi copertában, vagy megjobbítja, és a többihez köszörüli magát, hogy őtöt ne csúfolják, és úgy ne járjon, mint a meleg zsírba cseppent víz. Mely szerint akármi cseppenjen a nagy kád mustba, annak is musttá kell válni. Ha a magyarországi minden szájajárást úgy tudnám, mint az erdélyieket, elmondhatnám erről a könyvecskéről, hogy én ezt egy közönséges magyarsággal írtam. De Magyarországnak csak némely részeiben fordulhattam meg, s itt Bécsben is a magyarországi hazafiakkal nem lehetett akaratom szerint való társalkodásom. Ebben a részben azért méltán többet kívánhatok magamnak. Csakugyan, amennyiben lehetett, sokakban a magyarországi előttem esmeretes szájajárást, hol én azt az erdélyinél jobbnak ítéltém, minden részrehajlás nélkül követtem. Minekokaért némely helyeken gyűjteményes könyvecském-ben bátran elmondhatja a magyarországi vagy erdélyi vagy székely magyar, hogy ott nem írtam úgy, mint amiként ők beszéllenek. (...)

Azt pedig igazán megvallom, hogy én a kovácssághoz semmit nem értek,

¹ Andrád Sámuel: *Elmés és mulatságos rövid anekdoták*, vál., bev., jegyz. Molnár Szabolcs, Kriterion, Bukarest, 1988.

noha minden istenadta nap, kivéven az innepet, reggelől fogva estig a szomszédom egynehány legényeivel együtt trillákra kalapálja nem a magyar szót, hanem azt a fülemnek kedvetlen hangos vasat. Minthogy azért Vulcanus vagy fűrészlő asztalos, mint a másik szomszédom, nem vagyok: azért nem is kalapáltam vagy gyalultam új szókat. De ha tudtam volna is, minek faragtam volna? Hiszen elég van nekünk, Istennek hála, magyar szónk, éppen hogy szokatlanok. De fogjuk csak ezeket a pusztákban keringő jó magyar szókat, mint más nemzetek is a magokét, a philosophia s egyéb tudományok eleibe, hogy szokjanak, és megláthatja minden magyar idővel, hogy elbírnak úgy mindent, mint Demosthenes, Cicero, Voltér, Gellert s mások, sőt még jobban is, azt tartom. A délceg csikó s szilaj tulok is bajoson húzzák egyelsőbbben a hámat és jármat, de ha megszoknak, osztán jól vannak. Ahol azért valamely szót kifejeztem nemigen érhető vagy szokatlan magyarsággal, ott azt az idegen szót is rekeszben (parenthesis) melléje tettem, melyből fordítani kívántam. Amely szót pedig inkább megszoktunk és megértünk tudósok és tudatlanok idegen nyelvben, mintha a magunkén erőszakoson vagy szokatlanul vagy hosszason kitennök, azt más nemzetek jó példájok szerint meghagytam. Nem írok én azért augustus helyett sem *hevenest*, sem *Kisasszony havát*, mert az elsőt inkább megérti velem együtt a tudatlan pimasz is, mint az utolsókat. (...)

PARÓKÁS ABSÓLON

A parókacsinálóknak nemigen hasznos módi, hogy a férfiak ismét a magok hajókat kezdték viselni. Egy londoni parókás, hogy ennek az elhatalmazni kezdett káros módinak gátat vethessen, lefesteté, miképpen akadott fel Absólon egy cserfára a maga hajánál fogva, és hogy döfi keresztül Joáb generál. Szent Dávid távolról festve áll, és az a panasz jő ki a szájából:

– Absólon! Absólon! Szerelmes fiam, ha parókát viseltél volna, még máig is élnél.

LEGYEK A SERBEN

Innya kére egy ember az asztalnál; adának néki egy üveg sert, melyben egy-néhány légy vala. Melyeket ő kiveve szorgalmason, minekelőtte ivott volna a serből, de azután éppen olyanformán visszahánya így szólván:

– Én részemről ugyan nem szeretem a legyet meginni; de lehet, hogy valaki leszen, kinek azokhoz appétitusa vagon, azért visszahányom.

LEÓ PÁPA A MENNYORSZÁG KAPUJÁN

- X. Leó pápa halála után a mennyország kapujára mene és békopogtata.
- Ki a’? – kérdé Szent Péter.
  - Nyisd ki – monda Leó –, én vagyok, a megholt pápa.
  - No, hiszen – monda Szent Péter –, ha a pápa vagy, nyisd ki, ha kell, hiszen nálad van a mennyország kolcsa.
  - Igaz a’ – monda Leó – a kolcs nálam van, de tudod, hogy Luther a zárt megváltoztatta.

A MAGYAR DÉMOKRITUS ÉLETÉNEK DÉLIG VALÓ RÉSZE (BÉCS, 1791.)

Anyám beszélte, sokat tanácskoztak az atyámmal együtt aziránt éjjel-nappal, hogy az első nevemre nézve minek keresztelhessenek? Egy először, mint-hogy sírogattam, melyre akkor mint gyerek, inkább is érkeztem, mint most, azt mondta az anyám, hogy azt a mi fiunkat jó lészen Heraclitusnak kereszteltetni. De az apám erre azt felelte, hogy igen jó név volna, s illene is reám, ha szüntelen sírnék-rínék; hanem minthogy csak egyszer-másszor cselekedtem, és a szájam már akkor is valóságos nevetésre (risus seriosus) állott, így szólott az atyám: Feleség! ezt bizony most kereszteltessük meg egyébnak akármi a kurvanyának (ugyanis herregősebben szitkozódni szent hivatala miatt nem érkezett), azután osztán, ha látjuk, hogy a szájacskája összebb nem akar menni, bérmáltathatjuk Democritusnak is, jóllehet mind a ketten protestánsok vagyunk, és minthogy mi magunk is az én nadrágom talpalójától kezdve fel az én elnyírt bajuszomig originalis igaz székely-magyarok vagyunk, légyen az ő becsületes bérmált neve Magyar Democritus. És ihol van, akinek kell az én második nevemnek eleyes vallású tolerans eredete. (...)

Hogy azért úgy fel ne nevedjek, mint a nádbolóka, vettenek a szüleim a vásárban egy ábécéskönyvet, de közel sem olyant, milyent én a minap magam tulajdon kontójára mindeneknek a nevetésben a lehető boldog előmenetelekre írtam², és megfogadtak mellém egy Sehonna országában felette sokat tapasztalt hopmestert, hogy élhessen utánam.

Elsőben látván én annak szörötlen állat (nota bene szörös számár állat is eleget láttam) így gondolkodtam magamban: Bizony jó szüléim vagynak nékem, mert azok általlátván az én legnagyobb szükségemet s hajlandóságomat, még játszodó társat is szereztenek számomra. De megcsalattam gondolatomban; mert mihelyt hopmester uram elővette nagy hobjupáját, mindjárt olyanformát mutatott, mintha valamely jól megért elméjű ember lett volna,

---

2 Ábécérendbe szedett humoros helyesírási szabályzatára utal (*A magyar írásmódról*).

kinek az az ő régi füstös minémősége, hogy úgy tudott pipázni, mint egy török basa, úgy jut eszembe, mintha most is pörüsszögnem kellene a dohányja füstje miatt. Ugyanis az ember a gyermeki dologra jól emlékezik, mert akkor a pipafüst is inkább meghatja az ő gyenge agya velejét, mint nagy korában. Ez a hoptester engemet szüntelen, kivéven azt a mindennapi időt, mikor a sok heverés miatt nem érkezhett, szorgalmasan oktatott neve szerint a hopp-ide hopp-amodára. Minthogy maga is olyan ifjú volt testestől-lelkestől, hogy néki is lehetett volna elég megért nemcsak idejű, hanem eszű instructort találni.

Már mikor annyira tanított volna, hogy szembekötve is jól tudnám jászodni a hunyékát (Blinde Maus), gondolkodtanak rajta az én vér szerint való tulajdon szüléim, hogy micsoda könyveket adhatnának a kezembe. Mert arra szorgalmasan kívántak vigyázni, nehogy olyan könyvet engedjenek olvasnom, mely bennem, drága rigó rajkójokban kárt tehetne; mivel még olyan gyenge és szakálatlan kopasz volt az eszem akkor, mint egy darab viasz. Ezokáért én Erdélyben (mert az én székely atyámfiái és testvéreim máig is oda valók) soha nem is tudék annyira menni, hogy ott Ovidiusnak Szerelem-könyveit (Amorum libros) megolvashassam. Hanem egy szép legény barátomtól kértem el itt Bécsben az övét, melyet ő, amint mondta, még 12 esztendő korában szerzett volt itt ebben a nagy városban, hol nemcsak az orvoslásban, hanem mindenben nagy a praxis, s olvastam meg legelsőbben. És nem tudom, egyéb volt-e az oka, vagy talán bizonyosan az, hogy már arravaló megért eszem volt, én bizony mind egy betűig nota nélkül is inkább megértettem, mint a Metamorphosist. (...)

Az én testem azért felnőtt mégis kedves szüléimnek hírek és tanácsok nélkül, mint a bogáncskóró, kapálatlan is középszerű magosságra, amint Kegyelmetek megláthatnak tetétől fogva talpig annak idejében.

Az mégis az én legnagyobb jó szerencsém, hogy a természetemnek semmi különös nagy hajlandósága nem volt a nagy horgas görbeségre. Mert különben még a kaszás vénség előtt, igen ifjú koromban nagy complémentot hajtottam volna a földig még a koldusoknak is eléfelé; mivel engemet abban sem szüleim, sem tanítóim meg nem akadályoztattak volna.

Mikor láttam azért a falunkban, hogy a paraszt legények táncolnak, úgy gondolkodtam gyermeki eszemhez képest, hogy azok a táncoló személyek nagyobb vétkeket cselekszenek, mint amekkorákat ugordnak. Mivel a templomban hallottam az atyámtól in genere sine discrimine, hogy a táncolás, nem pedig csak az azzal való visszaélés nagy véték. És mint a tanítóimtól láttam, úgy kívántam cselekedni, mert mint a majom, mindent után kívántam csinálni. Ha azoknak az orrok horgason állott volna, mint a Cyrusé, én is az enyimet félre facsartam volna, s ha valamibe belé ütötték volna, én is belé ütöttem volna akkor, de most eszesebb vagyok. Itt nevetni kell, ha ha ha! – mert különben szart sem ér a mi jókedvünk. Az egyik ezek közül nagyokat lépett, és minden lépésére

elé hajtotta a fejét, és én azt a járást szépnek tartván, magam is csaknem erővel kívántam úgy szoktatni a testemet. Mert akkor nem tudtam, hogy az a szebb és egészségesebb járás, melyben az ember egyenesen tartja a testit és kicsinyeket lépik. Már bizony, ha haladni akar, mint a nagy lépéssel, lépjen szaporán, ne sajnálja a csizmája talpát, mert a vargáknak is (talp-érelőknek) élniek kell. Én ebből a testemnek hibás neveltetéséből csakugyan mégis azt az elmaradható hasznot vettem: előbb, hogy én megismerem a calvinista deákat itt Bécsben hátba is, ha alólról jött, hogy ő református deák, vagy legalább egy teste szabadságában nevedett magyar. Azért a mi nagy iskoláinkban is odahaza, ha vagy egy ifjúval a természet feltartatta az orrát, és azt mondotta néki, hogy járjon egyenesen, mi deákokul azt mondtuk, hogy izének izével se lehetne felérni az orrát, és hogy ötöt a többi nevéen lévő horgas deákoktól megkülönböztethessük, egyenes Izének neveztük; mely csúfos nevet néki azután is, akart, nem akart, viselni kellett, ámbár horgason járnai szoktatta is magát pro compania. (...)

Kőrösi Csoma Sándor

(Kőrös, 1784 – Darjeeling, India, 1842)

A híres ázsiai utazó, keletkutató, nyelvtudós Kőrösi Csoma Sándor neve a magyarság számára annak a szegény székely családból származó férfinak a mítoszát is jelenti, aki életét egy hazafiasnak tekintett eszmének szentelte; a vasakarát és állhatatosság szimbólumát.

A nagyenyedi kollégiumban töltött tizenöt év után, 1815–1818 között angol ösztöndíjjal a göttingeni egyetemen keleti nyelvtanulmányokat folytatott. 1819 őszén indult útnak felkeresni az „ázsiai magyarok” maradékait, választ találni a magyarság eredetének kérdésére. 1822-ben Nyugat-Tibetig jutott, innen vissza kellett fordulnia. Angol támogatással a tibeti nyelv és irodalom fele fordult figyelme, a régi tibeti feljegyzésekben a magyarok eredetére vonatkozó bizonyítékokat is fellelni remélte. Tibeti kolostorokban élt, és elsőként ismertette meg a nyugati világgal a buddhizmus vallásos irodalmát. 1831-ben visszatért Calcuttába, és 1834-ben megjelentette a tibeti nyelvtant és a tibeti-angol szótárt – mindkettő címlapján székely-magyarként tünteti fel magát. 1833-ban a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagjává választotta. Észak-Bengálban végzett nyelvtanulmányok után Calcuttában az Asiatic Society könyvtárosa.

1842-ben újra elindult eredeti célja, a magyarok őshazájának hitt Nagy-Tibet felé; útközben maláriában megbetegedett és meghalt.

Szülfaluja 1904 óta a Csomakőrös nevet viseli. Mellszobra a település központjában található, itt látható a Csoma-emlékszoba is. Emlékéhez kapcsolódnak még a felszegi Csoma-diófák.

A Kőrösi Csoma- illetve Mikes-kultusz valamint az idegen tájak vonzása a kommunista diktatúra éveiben is több háromszékit tett világvándorrrá, rendhagyó teljesítményekre képes utazóvá. 1972–73-ban a nyújtódi Jakabos Ödön (1940–1979) valósította meg életcélját, s tett többhónapos zarándokutat Darzsilingig¹; Fejér Ákos (1928–2002) mikóújfalusi tornatanár pedig tizenkét országot járt be kerékpáron diákjaival, megnyitva előttük Európa kapuját – az 1970-es törökországi túra során Rodostóba látogattak.

---

¹ Utazásáról l.: Jakabos Ödön: *Indiai útinapló. Kőrösi Csoma Sándor nyomában.* Kriterion, Bukarest, 1983.

Benedek Elek**KÖRÖSI CSOMA SÁNDOR²**

Az 1799-ik év őszén porlepte utasember kopogtatott be a nagyenyedi kollégium igazgató-professzorához. Tarisznya volt a vállán, somfa pálca a kezében. Mellette állott egy eleven tekintetű, serdülő ifjú: a fia. Szöttes ruha volt rajta: az igazgató első tekintetre látta, hogy székely fiú. Az apa elémondta az igazgatónak, hogy: ő Csoma András székely katonaeMBER. Háromszékről, Körös faluból való. Gyalogszerrel jött ide. Azért jött, hogy a fiát – Sándor a neve – beadja a kollégiumba. Eddig otthon tanult a falusi iskolában. De a fiú nem elégszik meg ezzel a tudománnyal, tovább akar tanulni. Ide jöttek hát, ha bevennék. S ha neki is adnának cipőt, mint a többi szegény székely fiúnak.

Az igazgató-professzor beírta a fiú nevét. Nem ütközött meg azon, hogy a fiú már tizenöt éves, s még csak most jó kollégiumba. Abban az időben még idősebb fiúkat is írtak be a kollégium első osztályába. Némely szülő csak azért vitte fiát kollégiumba, mert a diákot nem sorozták be katonának. Talán Csoma András uram is erre gondolt? Nem lehetne csodálni, mert az ő idejében nehéz élet volt a katonaelet. Ő tudta, mert ő próbálta. Székely határőr volt, s a székely határőrnek addig kellett viselni a fegyvert, míg vagy a fia, vagy valaki más az atyafiságból katonasor alá nem nőtt. Ez aztán felváltotta. Megesett, hogy húsz esztendeig, de még tovább is várt egyik-másik, míg akadt, aki felváltta.

Ez a hosszas katonáskodás sok székely család leszegényedésének lett az okozója: szegény ember volt Csoma András is. Látszik abból is, hogy gyalog tette meg a rengeteg nagy utat, mely gyorsvonati utazással is kilenc óra. Hogy Csoma András és fia Körösről indulva mely falukon és városokon haladott keresztül, annak nem maradt meg az emléke. Valószínű, hogy nem jártak végig országúton; hogy mezei s erdei utakon és ösvényeken rövidítették útjukat; de így is bizonyára négy-öt napot megtartott a gyalogolás. Katonaviselt embernek „katonadolog” volt négy-öt napi gyalogolás oda, ugyanannyi vissza, az ifjúnak pedig nagy gyönyörűsége telhetett az „apostolok szekeren” való utazásban. Egy atyjafia feljegyezte Körösi Csoma Sándorról, a gyermekről, hogy szívós természetű, erős testalkatú volt, s ha egyszer gyaloglásnak indult, a cél előtt soha meg nem pihent. Ha egy domb tetejére feljutott, nem érte be ezzel, mert kíváncsi volt megtudni, mi van a második domb háta mögött s amazon túl is. S így néha beláthatatlan távolságokig elbarangolt.

Szívós természet, erős testalkat, erős akarat: e három tulajdonság nélkül vállalkozhatik vala-e a merész feladatra: fölkeresni a magyar nemzet bölcséjét? Mert Körösi alig végezte a gimnáziumi osztályokat, lelkében felébredett a vágy: fölkeresni a magyarok őshazáját, megismerni ama népeket, melyek-

---

2 Benedek Elek *Nagy magyarok élete* c. sorozatából, 1907.

nek nyelve a mi nyelvünkkel rokon. Megszületett, megérlelődött, határozattá formálódott lelkében a vágy, s nagyszerű elhatározásától többé el nem tántorodott: e főcélnak élt, ennek a szolgálatában tanult, utazott, nélkülözött, sanyarkodott halálíg. De a magyar névnek világszerte nagy dicsőséget szerzett a szegény székely katona fia, ki a hazuról egyszer s mindenkorra kapott néhány húszszallal kezdte a tanulást a nagyenyedi kollégiumban, s jóformán üres zsebbel indult a nagy útra, hallatlan sanyarkodások közt tört a cél felé, melyet diákkorában tűzött maga elé.

2. (...)

...És Kőrösi jóformán üres zsebbel, 1819 novemberében elindul, hogy fölkeresse a magyar nemzet bölcsejét. A legnagyobb csendben, szinte észrevétlenül indult a nagy útra. Akkoriban nem voltak újságok, melyek telelármázzák az országot a székely ifjú vakmerő vállalkozásával, s ha lettek volna is, aligha veszik észre, mert Kőrösi szerény természete kerülve kerülte a nyilvánosságot, a személyével való foglalkozást.

Olvassátok csak, hogyan indult útjára Kőrösi. „Éppen vasárnap délután – írja Hegedűs Sámuel – látogatásomra jöven, így szólt »No, holnap isten segedelmével indulok.« Az idő most sem törle ki azon ártatlan vidámság képét, mely akkor egész valójában előmlött. Sugara volt ez azon belső örömmek, hogy céljához közelít. Akkor barátságos beszélgetések között megittuk a búcsúpoharat egy üveg tokaji mellett. Másnap, azaz hétfőn reggel, újra belép szobámba, könnyűszerűleg öltözve, mintha csak mezőre indulna frissülés végett. Kőrösi le sem ült, hanem csak ennyit mondott: »Még egyszer kívántam látni.« Ekkor mindketten kiindulánk a Szentkirály utcán, mely a szebeni útnak vezet. Itt a mezőn végképpen megváltunk.”

Így, minden ceremónia, minden komédiázás nélkül indult Ázsiába, akárcsak a szomszéd faluba indult volna. Csaknem üres zsebbel, de egyébként erős fegyverzetten: teljes tíz esztendeig tanult, mielőtt útnak indult. És mikor úgy hitte, hogy eleget tanult, a tíz év alatt szerzett tudományával elindulhat, pillanatig sem volt maradása otthon. A derék Kenderessy ígéletén kívül kétszáz váltóforintja volt: ezzel s „az isteni segedelemben, hazája iránt való áldozatkészségében s kiapadhatatlan lelkijében bízva” indult el kitűzött célja felé. „Nem tartozom én – mondja ő maga a tibeti szótárhoz írt előszavában – ama gazdag emberek sorába, akik saját költségükön utaznak, élvezetet keresve, avagy kíváncsiságból, én csupán egy szegény tanuló vagyok, akinek óhajta, hogy lássa Ázsiának különféle országait, az őskor annyi eseményeinek e színpadát; megfigyelje a különböző népek szokásait, megtanulja nyelvüket, oly reményben, hogy ezen eredménynek hasznát a világ egykoron majd belátandja.”

A harminc éves komoly férfi, s nem a könnyen lelkesülő ifjú az, ki elhagy-

ja hazája földét s nekivág a messze idegennek. Tisztán, világosan áll előtte a cél, mely felé halad, s érezzük jellemének eddigi ismeretéből, hogy ezt az embert csak a halál állíthatja meg útjában. Hogy, ha visszatér, nem jön üres kézzel haza.

Csodálatos, ritka jellemmel van dolgunk. Sokszoros érdeklődéssel kísérjük minden lépését, mert érezzük, látjuk, hogy nem mindennapi ember áll előttünk. Induljunk mi is, kísérjük az útjában.

3.

A magyarázatot részben ő maga adja, aprajára leírva egy jelentésben, honnan indult, mi célból, hol járt, míg az angol kelet-indiai birodalom északnyugati határszélén a Himalája közelébe, Szabáthu állomásra érkezett.³

(...)

2. Én a székely nemzetség szülöttje vagyok. Ez a magyar nemzetnek ama részéhez tartozik, mely a kereszténység negyedik századában a régi Dáciában telepedett le, és jelenleg Erdély nagyfejedelemségét lakja, mely Ausztria császári uralkodása alatt áll.

3. Miután bölcsészeti és hittani tanulmányaimat elvégeztem a Bethlen-kollegiumban Nagyenyeden, három évig, tudniillik 1815. évi augusztus elsejétől 1818. évi szeptember 5-éig Németországban tartózkodtam, s ő császári királyi Felségének engedelmével Hannoverában, a göttingai egyetemen hallgattam több rendbeli előadást 1816. évi április 16-tól 1818. évi július végéig. Folyamodásom következtében a hannoverai kormány egy egész éven át a „libera mensa regiát”⁴ engedte élveznem.

4. Mivel Erdélyben szlavón népség nem lakik, szülőföldemnek művelt egyénei pedig általában véve nem jártasak e nyelvben, ámbár hasznos lenne az már csak annál az oknál fogva is, hogy a szlavón írókból értesítést meríthessünk a régi magyarok történetére, látván, hogy mennyire körül vagyunk véve szlavón néptörzsektől; miután megismerkedtem több régi és újkori nyelvekkel: óhajtottam megtanulni a szlavónt is. Ennek okáért Németországból visszatérvén, Temesvárra utaztam, Dél-Magyarországba, ahol 1819. évi február 20-ika és november elseje közt e nyelvvel foglalkoztam, s Horvátországba, Zágrábba is elutaztam az eltérő tájbeszéd megismerése végett.

5. A liberális tudományok között legkedveltebbjeim voltak a nyelvészet, a földleírás és a történelem. Igaz, hogy hittani tanulmányaim hazámban tisztességes életpályára készítettek elő, de hajlamom a fentemlített tudományok felé ösztönzött, és arra késztetett, hogy tágasabb tért keressek behatóbb művelésök végett. Mivel pedig szüleim már elhaltak, s egyetlen fitestvérem nem szorult

3 Benedek Elek a továbbiakban Csoma C. P. Kennedyhez írt leveléből idéz (Szabáthu, 1825 január 28.)

4 királyi szabad asztal, vagyis ingyen étkezés

segedelmemre, elhatároztam, hogy elhagyom hazámat s keletre jövök, s ahogy lehet, biztosítván mindennapi kenyeremet, egész életemet oly tanulmányoknak szentelendem, melyek a jövőben hasznára lehetnek az európai tudós világnak általában, és különös világot vethetnek bizonyos, még homályban lévő adatokra nemzetem történetében. Ily célra útlevelet nyerni a császári kormánytól reményem nem volt, nem is folyamodtam tehát érte.

Nagyenyeden egy nyomtatott passzussal láttam el magamat, hogy avval bizonyos üzleti ürügy alatt Bukarestbe, Havasalföldbe mehessek, s biztosítván a nagyszebeni katonai parancsnok aláírását is, 1819. évi november hó utolsó napjaiban a hegyeken át Havasalföld határára léptem. Bukarestbe való menekülnem az volt a célja, hogy Konstantinápolyba utazzam...

MAGYARI LAJOS

CSOMA SÁNDOR NAPLÓJA

1

„Rejtelmeim birtokában, szárazon csikorgó
kínjaim között, de bírva még a
test romlását figyelő riadt elmét –
idegenek és más lelkűek között,
én, Csoma Sándor, meghalni készülök.

Nincs – mert szükségtelen – a testamentum:
porom itt marad; elég távol ahhoz tőletek,
hogy figyelmeztető szónak támadjon fel
ez idehurcolt test, e vacak,
miben nagy titkom porladni marad.

De elég közel, hogy a kegyelet
utánataláljon, ha majd megszereztétek
valahonnan a lángot, a lángomat,
mivel próbáltam felgyújtani...
a száraz, a szomjas rőzsét...
(De botorak vagyunk, de esendők,
ó, csak kései véreink ne nyögnek!)

2

Ki verte meg azt a kisfiút az utak igézetével,
dobogni ki lopott bele nyugtalan szívet,
s ígérte-hazudta, hogy messzire ér el?

Ki tette, hogy ÉHÉT csak ez veri el,
csak így tűri meg lelkesnek a föld,
s béna köveivel nem keveri el?

Ki áldotta meg megszállott álommal,
válthatatlan drága, de talmi kincssel,
szegénységen ragyogó cifra lommal?

Kicsi királyfík nyomára ki küldte,
pokolra-mennyre ki úzta ezt a kisfiút?

Az utat én akartam,
mert engem akart az út.

(...)
10

Most könyvek, nyelvek csendjében élek,
a nyugalom párolog, mint keserű teám,
időnként nyugtalan híreket hoznak,
nyugtalan Európa így talál reám.

S hiába várni tunya áltatás,
és mindenemet otthon őrzöm,
semmim sincs, hát lehetetlen,
hogy kincseim sorsa ne gyötörjön.

A lámák csak értetlen megállnak:
honnan bennem a kínok bokrai...
(A lámák süket fülébe magyarázom:
„Magyar vagyok, de európai.”)

(...)
13

A nép, melyből vétettem, bizonynal megél,
tagadjátok le előtte kínjaim,
elég, ha gond akasztja, próbálja a tél.
De tegyétek, hogy lelkét megtartsa – megtalálja,
táplálja a föld ott, ahol él,
szikkadjon el az emlék ázsiája,
szívünknek is jusson bor, kenyér.

Beváltatlan álmom minek fájjon?
A tévedésnél igazam erősebb,
nem az a fontos, hogy rokonok –
de testvérek lakják ezt a földet.

Én pedig? A test már vészt csenget,
de élek. Most a magam dolga minden,
nem hagyakozom, magamért nem remélek.

Ti se szerkesszettek majd belőlem
szakállas példabeszédet.”
1969

Széchenyi István, aki Csomának nagy tisztelője volt, egy 1858-ban ajándékba kapott fénykép alapján készítette a kis alakú képet, mely haláláig az íróasztalán állott. Keretére a következő szöveget vésette:

Egy szegény árva magyar, pénz és taps nélkül, de elszánt, kitartó hazafiságtól lelkesítve – Kőrösi Csoma Sándor – bölcsőjét kereste a magyarnak, és végre összeroskadt fáradalmi alatt. Távolság a hazától alussza örök álmát, de él minden jobb magyarnak lelkében. Az itt ábrázolt sírkő nyugszik hamvain. Brit Társaság emelte tudományos érdemeiért. Nem magas helyzet, nem kincs a nemzetek védőre, hanem törhetetlen hazaszeretet, zarándoki önmegtartóztatás és vasakarát. Vegyetek példát, hazánk nagyjai és gazdagjai egy árva fiún, és legyetek hű magyarok tettel, nem pusztán szóval, áldozati készséggel és nem olcsó fitogtatással.

Bölöni Farkas Sándor

(Bölön, 1795 – Kolozsvár, 1842)

Katonarendi családból származik. 1805-től a kolozsvári unitárius kollégiumban tanul, majd jogot végez és élete során különböző jegyzői állásokat tölt be. Wesselényi Miklóshoz baráti viszony fűzi, irodalmi kísérletei révén Döbrentei Gáborral és Kazinczy Ferencsel kerül kapcsolatba.

A reformkor nemzedékének képviselője: a kolozsvári közélet aktív és sokoldalú alakja, akinek nevéhez egy sor, az 1830–40-es években korszerű intézmény létrehozása fűződik. 1829-ben a kancellár elé terjeszti az erdélyi nemzeti múzeum megteremtésének tervzetét, de az ügyet nem karolják fel. Létrehozza a Kolozsvári Kaszinót (utóbb az „asszonyi olvasótársaság”-ot is); megalapítja a Vasárnapi Újságot, a takarékpénztárt, szervezi a vívóiskolát és zeneegyletet. Fiatalon drámákat fordít, később a színházi bizottság titkáraként van lehetősége tettekké váltani a színház iránti vonzódását. 1834-ben az Akadémia tagja lesz. Magánkönyvtárát az unitárius kollégiumra hagyta, fenntartását pénzalappal is támogatta.

Főműve, az Utazás Észak-Amerikában (Kolozsvár, 1834) politikai hitvallást tükröző útirajz, amelyben a polgári liberális eszmék megvalósulásaként tekint a fiatal Amerikára. Ez a reformkor egyik könyvsikere, nagy hatással van az országgyűlési iffúságra, és 1835-ben betiltják. A Nyugat-európai útinapló közvetlenül a franciaországi és angliai utazás alatt írt, formailag kidolgozottanabb feljegyzéseit tartalmazza. Töredékben maradt 1835–36-os Naplója.

1991-ben állították fel mellszobrát a bölöni unitárius vártemplom előtti téren; a templom homlokfalán emléktábla is őrzi emlékét. A közelben áll emléktáblával megjelölt szülőháza is.

**RÉSZLET EGY ERDÉLYI NEMZETI MÚZEUM
TERVEZETÉBŐL**

(1829 január)

Nem lehet pirulás nélkül elgondolnunk, hogy Erdély, mely hajdan oly buzgón s Magyarország előtt törekedett a tudományos művelődésre s a nemzetiséget élesztő különféle módokra, most majd mindenben egészen hátra van, egészen elaludt, s bűnös hidegségében vesztegelve henyeségét az elszegényedéssel akarja menteni! Nem tudom, ha még valaha nem kell-e számolni Erdély mostani időkorbelijeinek a historia ítélőszéke előtt azon érzéketlenségért, mellyel nyelve, literatúrája s kivált nemzeti hagyományai iránt viseltetik. Magyarország megmentette magát ezen szemrehányástól. Erdély hideg aluszékonyságban sínylődik, s néhány évek óta csak egyetlen intézet sem létesült hazánkban,

csak egy sem, mely a nemzeti közérzést fenntartaná, mely az időkor lelkével a nemzetiség művelődésére béhatna, vagy bár jövőre előre dolgoznék!

Avagy becsüljük-e nyelvünket azon kívül, hogy magyarul beszélünk? Az iskolákból lassanként haldogál ki az anyanyelven tanítás. A főkormány egy lépést sem teszen nyelvünk terjesztésére, egy lépést sem arra, hogy a sok nyelvű hazánkbeli vendégek és idegenek, ha szabad törvényeink oltalma alatt s hazánk áldásaival élnek, nem csak hogy nyelvünket megtanulják, hanem a magoké terjesztésével ne nyomjanak el. Avagy becsüljük-e literatúránkat, midőn nemcsak hogy egy nemzeti folyóírásunk sincs, hanem az idénig a Magyarországon régen megindultakból egész Kolozsvárra csupán csak két folyóírás jött? Van-e egy nemzeti könyvtár is Erdélyben? S a censurák rettegősködése miatt képesek-e a rosz könyvnyomtató műhelyek prédikációknál egyebet kiadni? A nemzeti hagyomány lévén az akármely nemben, mely az embert a hajdankor emlékezetével bizonyos édes érzéssel köti hazájához, s az idegen előtt bizonyos nemzeti büszkeséget érez annak fentartásával: avagy mi becsüljük-e nemzeti hagyományainkat? Van-e csak egy intézet is, hol fenntartathatnának hagyományaink? El hagytuk pusztulni fejedelmeink minden maradványait; zsidók hordják ki régiségeinket, s bűnös hidegséggel néztük el, hogy a kamara Déva várát – a história s annyi hazai tettek helyét – kótyavetyén adta el, s Vajdahunyadon, hol eleink tanácskoztak, Erdély büszkesége helyén – vasmagazinum van. S van-e tehát e nemzetnek méltó oka panasolni, ha közérzése s nemzetisége nem lévén, különböző nyelvű lakossai mind megannyi pártokra szakadozván, interesséjét is elszaggatták, s szegénységbe s henyeségbe süllyesztették? S van-e méltó okunk panasolni, ha a külföld lenéz s megvet, s ha eljő az idegen, nemzetet nem talál: eljő és találja a henyelő falusi nemest, a nyomorult oláhot, a csaló polgárt, a magába vonuló szászt és a felettünk míveltségével kérkedő németet – eljő és eltávozik a megvetés képzetével rólunk.

UTAZÁS ÉSZAK-AMERIKÁBAN¹

Az angol nemzeti daloknak valami különös egyszerű kedvességök van, s azt mintha büszkébb érzéssel, emelkedettebb szívvel s villámlóbb szemekkel énekelné az angol. Mert ő nemzete dicsőségét, nemzete boldog létét öntheti ki dalában, s a tengerek közepén s a világnak minden szegletében ő csak nemzetének él, s emlékében találja boldogságát; érte van minden óhajtása, minden lehelete.

Elandalodtam egy ideig e szép dalon, de elkeseredés és bánat, a hazaemlékezésnek homályos bánatja borított el, midőn a versezet végén mindig ismételtettek e szép sorok:

1 Bölöni Farkas Sándor: *Napnyugati utazás. Napló.* Bp., Helikon, 1984, II., X., XV. rész

„Rule Britannia, Britannia rule the waves,
Britons never shall be slaves.”

[Uralkodjál, Britannia! Britannia, tenger ura,
Brit nép rabbá nem lesz soha!]

Mely boldogság s mely dicső érzet, gondoltam magamban, oly nemzet tagjának lehetni, mely még dalában is hazája méltó dicsőségét s szabadsága érzetét ömledezheti! Tekintettem a sík tengerre, s hazám tűnt fel, hazámnak nemzeti dalai tűntek fel emlékezetemben, ah, s azoknak egytől egyig búsongó és elborult tartalmok, s még búsongóbb melódiájok van! Azok a titkos bánatok a múltnak homályos képeit s valami békételen helyezetet festenek! Ha vajon igaz-e, hogy a búsongó dal a szolgáltság emlékének felsőhajtása? Vagy az elfojtott mély érzés keserve-e? Vagy talán hajdani baleseteink visszhangja? Minden esetben sajgó szív keserve kifakadásai azok! (...)

Charlestownban szinte egész napot töltöttünk. Bostonban estvére Everett úrhoz voltunk teára híva, hol nagy társaságot találtunk, s mindazon fényt és szokásokat, melyek az angol tea társaságokban s a francia soirékban divatoznak. A tea előtt és után a társaság különböző körökre oszlott, s különbözők voltak a beszéd tárgyai. Valamint az idegen vágyik azon ország és nemzet dolgairól kérdezősködni, hol mulat, éppen oly kérdezősködők ők is, s vágyakodók az idegentől az ő hazájáról hallani. Magasztaltam egyik vendég előtt mindazt, amit eddig Amerikában láttam: a törvényeket, iskolákat, fogházak rendszerét s számtalan intézeteiket. A beszéd fordulatai természete szerint ők is nagy kívánsággal óhajtották volna hallani mindazt, hogy hazánkban, tőlük ily messze földre ugyazon tárgyak miként állanak: törvényeinkben mik a szabadság főbb elvei? Mik a garanciák? Iskoláink és a tudományok mely lábbon állanak? Mi a nemzet nyelve? Német-e, deák-e, vagy a német és deáknak valamely dialektusa? Fogházaink mely rendszeren alapulnak? S melyek nevezetesebb intézeteink az emberiség s nemzeti művelődés előmozdítására?

Mint aki nem igaz úton járt el valamely dologban, s becsülete érzeténél fogva szólíttatik fel, hogy a dologról számoljon, éppen oly szorongató helyzetben találtam magamat e kérdések alatt. Érzettem egész súlyát e kérdéseknek, hirtelen keresztüllebbent lelkemen hazánk e pontokbeli állása és az amerikai közötti különbség. Óhajtottam volna, hogy becsülettel vonulhassak vissza a pályáról, de azon kínzó állapotba voltam téve, hogy vagy tudatlannak maradjak hazám dolgairól, vagy hazudjak, vagy piruljak egy amerikai előtt. Próbáltam az e tárgyban Európa más nemzeteinél látottakra kitéríteni a beszédet, de azokat ők már tudták, s csak a miénkről vannak homályban – s megint az engemet égető pontra csavarodtam vissza.

Különböző habozásaim által hihetőleg nemigen kielégítő benyomatot hagytam náluk, de annál mélyebbek voltak szívemben a bánat benyomatai e háztól eljöttöm után. De sok ily bánat kesergetései aggodtatják a magyar utazót külföldön, ha az a szerencsétlensége van, hogy hazája emlékét is mindenütt

viszi magával, és ha honját nemcsak termékenységéről, hanem művelődéséről is büszkén kívánná emlegetni. Még soká kínzott a tea alatti bajos helyzetemre emlékezés. Feltűnt előttem hazánk állapotja, literatúránk, tudományink, művelődésünk állása, minden előítéletek s hazánknak ily ismeretlensége a külföldön, s szívem elfogódott. Ha vajon maga a magyar-e oka e hátramaradtának a mívelt világtól? Miért, hogy e nemzet csak örökös, messzerémlő vágyás közt eped? Mi az a fátyolozott, homályos bánat, mely íróink nagy részében fő karaktervonás? Mi az, mit oly sok jobbérzésű magyar ezerképpen és ezer formákban ki akar fejteni előmenetelünkre, s mégis senki az igazi nyelvet még el nem találta? Ezen érzések harc és csüggedés közt hánykódtatják a lelket, s csak a jövődre való hivatkozásban hagynak enyhületet. (...)

A víz partján várva hajónkat, egy csoport csónakot vettünk észre a város felé közelgetni s a parthoz érkezni. Ezek Mississagua tribusbeli indusok voltak, vadászni mentek a szigetekre, s Kingstonban kiszálltak eleséget vásárolni. Csónakjaik (canot) vékony deszkából, egészen bevonva fakéreggel igen különbözik a fehérekéitől. Mindenikben egy familia ült, gyermekeikkel, vadászkutyáikkal, fegyver, sátor, vadbőrök s eleséggel megterhelve. Az indus bőre veresrész szín, hosszú fekete hajuk különösen sima, termetök csontos. A férfiak csinos vadbőr- s posztóköntösben, mocassin-papucsban kiléptek a partra, s vásároltak. Az asszonyok a csónakban maradtak; színök ezeknek is rézsín, sima fekete hajok vállokra bocsátva, cifra apró csiga- s gyöngyfűzetekkel egybefonva; némelyiknek soknemű apró csigából s gyöngyből hosszan lenyúló fülbevalója; melleken s derekokon különféle cifraságok, sokszínű gyönggyel kirakott mocassin-papucsban. Mindön mind visszaültek a csónakba, vezetőjük után egy csoportban ellibegtek a víz mentében. Szegény indusok! Hazatokban már idegenek vagytok, s eleiteket legyilkolt ellenségeitek már idegen vándoroknak tekint!

A parton végig néhány száz kivándorolt várakozott a hajóra tovább haladhatni. Ott ültek portékáik közt a szabad ég alatt, idegen földön, ismeretség nélkül, elhagyva régi hazájokat, s még nem tudva azon helyet, hol új honjok léend. Ezeknek egy része az angol igazgatás költségén, nevezetesen Irlandból jött által megtelepedni Fel-Kanadában a kormánytól kiosztott földeken. A más része Angliából, Skóciából s Európa különböző részeiből önnön erején költözött ki; Oswegóban szándékoztak kiszállni, a szabad státusokban keresni új hazát magoknak; meglepő nézlet ennyi kivándorlót a hajókon s partokon látni! Az óceánon által nagyobb részének nincs módja külön kabinétot fizetni. Ott, a hajó közepén lévő nagy teremben, portékáik között, egymás hátán tolongva szigorognak; magoknak kell élelmekről gondoskodni, mely az utolsó hetekben kevesedik, vagy el is fogy. Midőn partra értek, még messze vannak céljoktól, s messze bé kell vándorolni, hol olcsóbb a megtelepedhetés.

Az óceánon által s azután is többször kellett ily kivándorlókkal utaznunk, s mindig elfogódott szívem, midőn reájok tekintettem, s magamat sorsokba

gondoltam. Rettentő érzés örökre, és pedig kéntelenségből hagyni el a hazát! Jaj annak, ki meleg szívvel, ki képzelődésének egész erejével csak hazáját hordozta kebelében! Ki éjjeleinek álmát, vágyásainak mindenikét s gondolatának legboldogítóbb fellángolásait csak neki szentelte, s sírján túli dicsőségét is hazája emlékében osztotta meg! Nem képzelek kínzóbb helyzetet, mint aki szívének ily érzelmeivel szakad el hazájától, idegen éghajlat, idegen nyelvűek s érzetűek közé számúzve önmagát, hogy a visszaemlékezetnek gyötrő, örök harcában éljen.

De ezen kivándorlókat talán az örökösen nyomott szegénység kényszerítette e lépésre, melynek súlya alatt nem is voltak képesek kifejtteni hazafi-érzelmeiket, vagy talán nem is csatolta semmi érzelm azon földhöz, hol jussaik már születésekkor meg voltak tagadva; hol meglehet, csak a levegőt s étel-italjokat tarthatták tulajdonoknak. Vagy talán hatalmasok üldözése, a privilégialtak nyomása, lelkiismereteik szabadságának megtagadása kényszerítik egy szabadabb hont keresni természeti jussaik gyakorolhatására. Meglehet az is, hogy lelki erejüknek félreértése vagy észre nem vett vigyázatlanság eltántorították a jobb útról, s sietnek ki onnan, hol bélyegezve van nevök, hogy félrevonultságokban újra a virtus útjára megtérjenek. Vagy pedig, igen hihetőleg, némelyiknek elméje, talentumi, lelki tehetségei s társai közötti felsőbbségének támadtak irigyei s rágalmazói, s nem elég erős lelke, vagy unja már a megváltakkal harcolni, s siet szabadabb mezőn lélegzeni. Vagy végre azok számából lehetnek, kiknek pártja a politikai pályán elvesztette ügyét, s most a győző fél által tolatva s üldöztetve sietnek ezen új hazába, a minden politikai pártokat egyesítő s az egész emberiség menedék-hazájába.

Mikó Imre¹

A BÉRCRE ESETT FA

Bölöni Farkas Sándor életregénye

Az öregek is úgy mesélik – s Bölönben nem egy vénember szötte a mesét –, hogy egy apának volt három fia, azok közül elküldte az elsőt, de az megtorpant fele útján, elküldte a másodikat, az utat tévesztett, s akkor elküldte a legkisebbet, aki célhoz ért.

Farkas Zsigának három fiút adott Kandal Judit. Elek kijárta a kolozsvári kolégiumot, s elment protokollistának a vásárhelyi táblára. Többet nem hallottak róla a faluban, többre nem vitte, haza sose jött. A második fiút Sándornak keresztelték, de ezt, mielőtt még felnőhetett volna, megfojtotta a torokgyík. Aztán jött a harmadik fiú, s mivel akkor éppen nem volt gazdája a Sándor névnek, ráakasztották, hátha több szerencsével viseli.

Farkas Zsiga más fiút szeretett volna. Olyant, akinek hasznát veszi a gazdaságban.

Igaz, hogy ő is járt iskolát, de aztán csak visszatért a földhöz. Neki olvasmányok elég volt Árgirus királyfi, a *Hármas história* és a kalendárium. Ez utóbbiból megtudta az elmúlt év nevezetes eseményeit, kinézte a vásárok határnapját, tanácsot kapott a betegségek gyógyítására. Minek a sok betű és szám egy gazdaembernek? Inkább tudjon számot vetni önmagával!

Sándort azonban más fából faragták.

Farkas Zsiga csak figyelte az ő ábrándos fiát, amint nyáron is a könyvet bújja, amíg mások játékkal üzik az eszüket: a madarat lépre csalják, az Oltban fűrésztik a jószágot. Leszedette vele az almát, gondjaira bízott egypár juhot, átküldte Ajtára petróleumért. Sándri el is végezte, amit reábíztak. De az esze mindig egyeben járt.

– Ez a fiú úgy nyúvi a könyvet, mint más a ruháját – mondta Farkas Zsiga a feleségének.

- Hadd, hogy nyúje!
- Ilyen még nem volt a famíliában.
- Most legalább lesz.
- Mit tegyek vele?
- Add felsőbb iskolába!

---

¹ Mikó Imre (Bánnfyhunyad, 1911 – Kolozsvár, 1977) – író, jogász, politikus, műfordító – a háromszéki Mikó grófok leszármazottja, európai kitekintésű tudós-irodalmár volt. Írásaival a szellemi szükségletek kielégítésére törekedett és a nemzetiségi öntudatot kívánta mélyíteni. Foglalkozott szociológiával, a nemzeti kérdéssel (*Az erdélyi falu és a nemzetiségi kérdés* – 1932, *Huszonkét év* – 1941, *Nemzetiségi jog és nemzetiségi politika* – 1944). Életrajzi regényeivel Bölöni Farkas Sándornak és Brassai Sámuelnek állít emléket (*A bércre esett fa*, *Az utolsó erdélyi polihisztor*). Sokoldalú ember volt, kinek egyéniségét a tiszta emberség, a tudás, a hivatástudat biztonsága és az emberben való hit határozta meg.

- Elekkel is megjártuk.
- De ez nem afféle. Ez a harmadik fiú!

Farkas Zsigának most már nem az járt az eszében, hogy mit mond a babona és mit a mesemondó vénasszonyok a Pozdorja-szeren, hanem inkább arra gondolt, hogyan teremthetné elő a taníttatás költségeit.

– Kicsépeltem a gabonát, csak a törökbúza van még kint a mezőn – szólalt meg benne a gazda. – A rozs eresztett hús kőbölt, a búza tízet. Elszámoltam a zsellérekkel, adtam a papnak képét. A szilvából lesz egy cseber pálinka. Jól hízik az ártány. Eladom a Szellő csikóját a vásáron, tíz forintot csak adnak érte. Az elég lesz útravalónak a Sándri számára. Menjen hát felsőbb oskolába! Menjen, ha kedve tartja!

De melyikbe?

Több neves kollégium terjesztette akkor a fényt Erdélyországban: Gyulafehérvárt és Marosvásárhelyen, Kolozsvárott és Nagyenyeden. Erdővidék nem egy tudós embert adott a hazának. Barótról indult el Szabó Dávid, a latinos versek költője. Ajtáról indult el Benkő József, oda tért meg Cserei Mihály, két jeles történetíró; Apáca indította el a nevelésügy előharcosát, Csere Jánost, pedig ő csak jobbágyfiú volt.

A rokonok osztották-szorozták a dolgot: kinek a nyomába lépjen, hova iratkozzék be Sándri?

Kandal sógor Enyedet ajánlotta, ahova ő is járt. Dicsérte a Herepei Ádám professzor nagy eszét.

Bagoly Bálint Udvarhely mellett szólott. Az közelebb van és kevesebbe kerül.

Az oskolamesternek más véleménye volt.

– Küldjék kigyelmetek az unitárius kollégiumba Sándrit, Kolozsvárra, hiszen apja, bátyja is ott tanult! A rektor Körmöczi, az egyik professzor Molnos. Mind a ketten Nagyajtáról. Molnosnak írhatok is. Együtt tanultunk. Meg aztán – s ez sem megvetendő érv – ott az unitárius hitűnek kevesebbet kell fizetni.

– Messze van – aggodalmaskodott Zsigmond gazda.

– Lászon világot – mondta Judit asszony.

S megkezdték az előkészületeket.

(...)

Amíg Sándor hibátlanul megtanulta a latin etimológiát és a szintaxist, s a Belső Magyar utcát is végig kikövezték, nagy dolgok mentek végbe Európában.

Azt, hogy Napóleon nem fog megállni Austerlitznél, még Daczó Laji is tudta Bölönben. De hogy Poroszország után Ausztriát is újból megtámadja és bevonul Bécsbe – azt még az államférfiak sem láthatták előre. Lett is nagy mozgolódás országszerte.

A Kolozsvárra nagy hirtelen összehívott országgyűlés elhatározta, hogy a megyék és székely székek 2554 lovast, 13 528 gyalogost állítsanak ki, a szász

nemzet pedig kétezer gyalog katonát. Az inkább kised, mint katonás termetű Bánffy György kormányzó is táborba szállt Besztercén, s onnan irányította a nemesi felkelést, az inszurrekciót.

Mielőtt távozott volna, megparancsolta a kolozsvári főbírónak, hogy állítson elő egy belső és külső védsereget. A bíró elébb ellenkezett, de mikor jobban megszorították, még a tömlöc lakóit is besorozta. Csak a tehetősebbek szabadultak, mert pénzért mást állítottak maguk helyébe.

A nagyobb diákoknak nem volt tanácsos este kimenni a kollégiumból, mert folyt a katonafogás. Akit lehetett, leitattak, s ittas állapotban kötelezvény aláírására kényszerítették, hogy a császárt fogja szolgálni. Körmöczi rektor megkettőzte a kapuórséget mind a két oldalon.

A városi tanács csak most sajnálta igazán, hogy engedélyt adott a várfalak lebontására, ahol a céhbeli polgárok építkezni akartak vagy középületeket emeltek, mert az építkezés az utóbbi években erősen megindult Kolozsváron. Most ismét ki kellett foltozni a falakat, megerősíteni a bástyákat, kitakarítani a sáncot, az egykori vizesárkot, ahol a holttestekkel és dögökkel trágyázott talajból buja növényzet nőtt ki.

– Rossz csillag alatt születünk – mondta Sylvester Székelynek. – Bármikor jöhet a behívó. Jó most a minoristáknak.

Sándor éppen zekéje kifoltozásával volt elfoglalva, amikor hívatják a kapuhoz, mert levele érkezett. Leszaladt, átvette, felbontotta.

Elek bátyjától jött a levél, Marosvásárhelyről.

Tisztelt öcsém, Sándri!

Kívánom, hogy epistolám jó egészségben találjon. Most ez a legfontosabb. Mert a családban csak ketten maradtunk férfiak. Jó apánk ugyanis az insurrectio alkalmával mint Fliegels Commendans meghala, s erről mi csak nagy későn szerzőnk tudomást. Engem azonnal behívtak helyébe a szélbeli katonasághoz. Mivel azonban a királyi táblán dolgozom, a magas Gubernium engedelmével sikerült felmentvényt kapnom. Most rajtad a sor, hogy mérték alá állj! Te még sokra viheted a határőröknél.

Az Ég Áldjon meg! Elek bátyád.

Sándor nekidőlt a hideg kőfalnak, és zokogott, mint egy árva gyermek.

Mikor némileg magához tért, még egyszer hozzákezdett, hogy elolvassa a levelet. De már a harmadik mondatnál megakadt.

– Ketten maradtunk? Én maradtam egyedül.

A szobában először Gálfi Jóskának tűnt fel, milyen dült az ábrázata.

– Mi van veled? – kérdezte.

Sándor átnyújtotta a levelet:

– Olvasd!

Jóska figyelmesen végigolvasta, és csak annyit mondott:

– Ezt ugyan jól kicsinálta az az Elek.

A levél kézről kézre járt, utolsónak Sylvester Györgyhöz jutott el. A szobagazda fejét csóválta, és az ablakon át felnézett az égre, majd sztentori hangon akart szólni:

– Azt a... – de inkább nyelt egyet – ... ennek a háborús világnak!

S miután levezette indulatát, kissé megjuhászkodva, így szól Sándorhoz:

– Holnap jelentsd a rektornak. Hátha kifundál valamit.

Körmöczi János, a képek és gépek közt ülve, türelmesen végighallgatta Sándort. Majd elolvasta a levelet, összevonta a szemöldökét, s rövid gondolkodás után úgy szólt a fiúhoz, mintha nem is tanítványa, hanem apja helyett apja lett volna:

– A katonai numerus alól, a már sok székely ifjaktól könnyekkel szankcionált törvények szerint, senki sem szabadulhat, hanemha a parancsnokságtól arra engedélyt kap vagy lemond székely örökségéről. Engedélyt háború idején nemigen adnak, legfeljebb akkor, ha más fiú is van a családban. A lemondás a te dolgod. Ha megválsz vagyondtól, lemondasz nemesi privilégiumaidról, az Alma Mater szívesen visszafogad. Ember és polgár leszel. Én is csak ennyi vagyok.

Sándor most értette meg Galilei igazát: Mégis mozog a föld! Forogni kezdett vele a világ, és benne is megmozdult valami.

Mondjon le apai, anyai jussáról, a zsendely fedelű házról, a hét szilvafáról, a földről a Nyerész-dülőben? Ezután csak vendég legyen Erdővidéken? Vagy vesse alá magát az örökös szélbeli katonaság törvényének, fordítson hátat a könyveknek, s idegen csatamezőkön tegye kockára fiatal életét?

Mért éppen őt állítja a sors ilyen választás elé, akinek olyan érzékeny szívet adott, mért éppen neki kellett milliók közül ilyen körülmények között születnie?

Így gyötrődött, így vergődött, s az idő múlásától várta a megoldást, amíg újabb levél nem érkezett. Most az édesanyja írt.

Özvegy Farkas Zsigáné, Kandal Judit keze elszokott a betűvetéstől. Reszketeg írását, fűszálként düledező betűit alig-alig lehetett olvasni. Sándor azonban így is megértette, hogy miről van szó. A parancsnokság azzal fenyegeti anyját, hogy tömlöcbe zárja, és ott tartja botozások között, amíg a fia haza nem kerül.

Most már nem habozott tovább. Az ő anyját ne bántsa senki! Az apja már nem védheti meg, a bátyja elpártolt tőle, most neki kell védelmébe vennie, ő a férfi a családban.

Este csomagolt, hajnalban útnak indult.

Egy vásári fuvaros vállalta, hogy elviszi Enyedig. A fiúk szomorúan állták körül a szekeret. Gálfi Jóska felkapaszkodott rá, és a Torda-kapuig vitette magát.

Egyre kisebbnek látszott a kollégium, egyre inkább eltörpült a város, amíg a feleki tetőre értek. Sándor visszanézett a Moş Nişa fogadjától, arról a helyről, ahol apja azt mondta neki, hogy az ott lent a kincses város.

Kövér fekete felhő pihent a város felett. Az ő lelke is elborult a bánattól. Arába csapott a kolozsvári híves szellő.

Isten veled, te kincses város! – így búcsúzott Kolozsvártól. – Vajon meglátom-e még valaha bástyáid kőbe faragott csipkázatát? Elrejtetted előlem kincseidet, de engem nem tudtál elrejtetni üldözőim elől. Maradj hát magadnak, s többé ne legyen gondod rám, aki hosszú útra megyek, s onnan, ki tudja, megterek-e?...

*

Két évet töltött Sándor a sepsiszentgyörgyi Erziehungs Hausban. Itt képeztek ki a serdülő fiúkat a határőrszolgálatra. Itt lett a legénykéből legény.

Sepsiszentgyörgy volt az egyetlen székely huszárezred székhelye, Csíkból is ide irányították a határőr huszárokat. Az Erziehungs Hausban fogarasi és hunyadi román fiúk is nevelkedtek. Nekik aztán az ő szakaszukon kellett védeniük a határt.

A nevelés inkább csak idomítás volt: katonai gyakorlatok, osztrák tisztek parancsnoksága alatt, német vezényszóra. Sándor az egzecirozás terén nem vált ki, de megtanult németül. Egyetlen vigasztalása a kaszárnyában Tana Jóska volt. Őt már hamarabb visszahívták a torockói oskolából, s időközben rangot is kapott.

Így teltek-múltak egyhangúan a katonai kiképzés fáradságos napjai és hónapjai. A lovaglásban, céllövésben versengő határőr fiúk feje felett Damoklész kardja lógott: bármikor behívhatták őket katonának a békétlenkedő franciák ellen. Akkor aztán a csatatéren kell vizsgázniok a hadi tudományokból.

„Ó, de ki állhat a Sorsnak elgördült golyóbisa eleibe?” – írta később Sándor, életének erre a sok viszontagság és üldözés közt eltelt szakaszára visszagondolva. Kit talál el a sors golyóbisa, amelyet az embervérre szomjazó istenek lőnek ki? Ezúttal nem a katonát találta el, hanem a polgárt, aki hivatalra, családra, békére vágyott.

Farkas Elek meghalt huszonhét éves korában.

Olyan csendben és feltűnés nélkül, ahogy csak egy tisztviselő halhat meg. Nem prédikálták ki, mint a hősi halottakat: „meglövetett a harcon Bajorországban“. Hanem csak annyit írtak a neve után: „Ispotályban halt meg“.

Halála senkinek sem tűnt fel, hiszen nagy volt akkor a halál aratása a harcmezőkön. Csak a katonai parancsnokság szerzett róla tudomást, s ott végképp törölték a nyilvántartásból. Most aztán Sándor lett a Farkas vagyon és a határőrszolgálat egyedüli örököse.

A határőrségnek már csak a neve volt az. A Kárpátokat nemhogy védték volna, hanem szorosait megnyitották a keletről jövő kereskedők előtt. Mióta ugyanis Napóleon blokád alá vette Angliát, a gyarmati áruk a Fekete-tengeren át özönlöttek Ázsiából Európába, Bécs felé. Megélénkült a forgalom a havasalföldi és az erdélyi utakon, jól kerestek a fuvarosok, vendéglősök, vám-

szedők. A határőr katonák pedig ugyanakkor több száz és ezer kilométerre harcoltak a határtól Napóleon ellen Austerlitznél, Wagram mellett, majd Lipcse alatt.

Háború idején minden egyes katonára szükség van. Az általános mozgósításkor azonban egy ember könnyen elvész a sokaságban. Ha minden törvényt, így a katonai törvényeket is szigorúan végrehajtanák, jaj volna annak, aki nem talál pártfogóra. De még a magányos embernek is akad néha pártfogója: a hivatali hanyagság. Mert az aktákat is emberek kezelik, tologatják, s a hivatalnokok közt mért volna kevesebb hanyag ember, mint a tanítók vagy a csizmadíák soraiban?

Így volt ez már akkor is, amikor Farkas Sándor az Erziehungs Hausból hazament Bölönbe és várta a behívóját. Közben Sepsiszentgyörgyről az osztrák tiszteket mind elvezényelték a frontra, s a parancsnokság irodájában csak ob-sitos székelyek maradtak. Ezek pedig nehezen ismerték ki magukat a német nyelvű nyilvántartásban.

Sándor csak várt és várt. Úgy látszik, megfeledeztek róla. Végül is fogta magát és elment Szentgyörgyre, hogy ha már nem jó katonának, legalább engedjék továbbtanulni. A parancsnokságon nem találták az iratait – talán a költözéskor kallódtak el. A parancsnok helyettese azt mondta neki, hogy menjen dolgára. Ha majd szükség lesz rá – hívják. De írást nem adott. Így hát volt is engedély, nem is.

Esteledett, amikor a hegyen át gyalogszerrel elérte a bölöni határt.

Kriza János

(1811–1875), népköltészeti gyűjtő, unitárius püspök, a Vadrózsák összeállítója

Nagyajtán született, Erdővidék déli csücskében. Mivel a szülőfalu és környéke rendkívül gazdag volt népi hagyományokban, már gyermekkorában elkezdett foglalkozni ezek gyűjtésével. 1820-tól Torockón tanult, ahol tanárának, Sebes Pálnak a buzdítására népies dalok gyűjtésébe kezdett. Tanulmányait 1825-től a székelykeresztúri unitárius kollégiumban folytatta, majd Kolozsváron teológiát és jogot tanult. 1835-től a kolozsvári unitárius egyházközség papjelöltjeként két éven át Berlinben képezte tovább magát. 1838-tól előbb papként, majd 1861-től unitárius püspökként tevékenykedett Kolozsváron. Irodalmi munkásságára kezdetben a versírás volt jellemző (pl. Erdővidék az én hazám), de később egyre inkább a népköltészet felé fordult. „Székelyföldön járásom alatt jöttem véletlenül azon észlelésre, mily sok ily régi kincs hever, senkitől sem figyelve meg, a nép alsó rétegeiben; s attól fogva ez egyet számtalan foglalatosságaim közepett sem vesztettem szem elől.” írta önéletrajzában.

1842-ben adta ki az *Előfizetési Felhívást* a „Vadrózsa” című népköltési gyűjteményre, mely jóval később, két évtized múltán jelent meg 1863-ban. Munkatársakkal dolgozott, „sok papi és világi rendű barátaival”, a gyűjtemény előszavában és jegyzeteiben tizenkilenc levelező barátjának mondott név szerint köszönetet. Kriza gyűjtőmódszere a mai értelemben vett tudományos mesegyűjtés fele közeledett, túlhaladva ezzel a kortárs népköltési gyűjtemények módszereit. „Lassanként tisztult bennem a gondolat: úgy adni ki a népkölteményeket s szólásmódokat, oly hangejtéssel, éppen mint a nép kiejti – a virágot egész színével, illatával mutatni bé a közönségnek.” Bár nem az első magyarul megjelenő népköltési gyűjtemény a *Krizáé*, a *Vadrózsák* halhatatlan értéke anyagának eszmei hatásában rejlik, hisz „valójában Kriza gyűjteménye ébresztette rá olvasóit a balladák sötét pompájával, a dalok friss kedvességével s a mesék bűbájával a paraszti alkotások szépségére”. (Ortutay Gyula)

ERDŐVIDÉK AZ ÉN HAZÁM...

Erdővidék az én hazám,
Katonának szült az anyám,
Zöld erdő zugásán,
Vadgalamb szólásán
Nevelt fel jó apám.

Mihent zekés gyermek lettem
S a kabalát megülhettem,
Mentem a szántóba,
S apám háborúba
A franciák ellen.

Nyílj mélyebben, te barázda,
Patakként folyj könnyem árja,
Apámat háború,
Anyámat sok gond, bú
Szegényt elragadta.

Holnap indul a legénység
Komondóba, semmi mentség.
Zöld erdő zúgását,
Vad galamb szólását
Majd meghallom esméég.

HÉJ PÁVA... (gyűjtés)

Héj páva, héj páva! császárné pávája!
Szégén legén vótam, gazdag léánt vettem,
S a gazdag léánnak kedvit nem lélhettem;
A vásárba mēntem, piros csizmát vőttem,
Aval hazamēntem, s az asztalra tēttem.
Kéncsēm felesegēm, mondj uradnak ingēm!
Én bizon sohasem, teljes életēmbe!
Mett apám házánál nagyobb urak jártak,
Őköt sem uraltam, téged sem urallak.

Héj páva, héj páva! császárné pávája!
Szégén legén vótam, gazdag léánt vettem,
S a gazdag léánnak kedvit nem lélhettem;
A vásárba mēntem, rojtos ruhát vőttem,
Aval hazamēntem, s az asztalra tēttem.
Kéncsēm felesegēm, mondj uradnak ingēm!
Én bizon sohasem, teljes életēmbe!
Mett apám házánál nagyobb urak jártak,
Őköt sem uraltam, téged sem urallak.

Héj páva, héj páva! császárné pávája!
Szégén legén vótam, gazdag léánt vettem,
S a gazdag léánnak kedvit nem lélhettem;
Az erdőre mēntem, somfabotot szeltem,
Aval hazamēntem, a pad alá tēttem.
Kéncsēm felesegēm, mondj uradnak ingēm!
Én bizon sohasem, teljes életēmbe!
Botom elékapám, hátára vagdalám.
–Uram vagy, uram vagy halálíg, uracskám!

Jókai Mór

1881–84 között két ízben volt országgyűlési képviselője a Sepsí kerülethez tartozó Illyefalvának, s ez írásaiban az erdélyi és székely témák eluralkodásával jár. A Sepsiszentgyörgy melletti Szentivánlaborfalváról származott első felesége, az ünnepelt színésznő, Laborfalvi Róza is.

BÁLVÁNYOSVÁR

– részlet –

A POKOL TORNÁCA

Bálványosvár körül nemcsak az istenek tartottak ám tanyát, a pokol is ott volt a közelében.

Nyugatról elnézve, a vár fokáról meg lehetett látni a *pokol tornácát*. Akiiket a bölcs horkázok a tuhudun vallásba beoktattak, az mind jól is tudta, hogy annak a rettenetes vidéknek a tájékára sem jó menni; mert az egész átelleni hegyet uralja a *Drómó* ördög. Ugyanaz az ördög, aki a *Rapsonné* szeretője volt fiatal korában. Azt a kis váracskát is az építette az ő számára ott a hegy tetején, de annak se megy közelébe semmi jó lélek; mert még aki csak olyan vakmerő volt, hogy a pokol tornácát megtapodta, mind odaveszett, egy sem került vissza. Minden emberöltő-ivadékban emlékeznek egy olyan esetről, hogy a föld alattiakkal dacoló vadászt, aki arrafelé hajtott vadat, a távolban legeltető pásztorok a hegyekről ott látták másnap feküdni a pokol tornáca szikláin, előtte az elejtett vad, mellette a két kutyája. Aztán mindennap ott látták. – S mikor a hullakeselyű lecsapott az ott heverőkre, maga is ott maradt, mintha csak nyíllal lötték volna szíven. Madárnak sem jó járni azon a vidéken.

A föld alatti erők csodaműhelye ez. A mai korban ez az egyszerű neve van: a „*Büdös*”. A rengeteg őserdők közepéből tolakodik előre egy óriási bércetőmeg, egymásra hányt dűledező sziklák romhalmaza: mintha egy bedőlt tűzhányó volna. Oldalait kiégett likacsok, súrlókövek fedik; ércsalak-maradványok: mogyoró-, galagonyabokor csenevészik a hasadékok között: azokon is rőt a levél. Csak a pemétfű látszik itthon lenni, s a sírok és romok két virága, a kövirózsa meg a sárga szaka. A halál országa ez.

A bérc oldalán, fenn a magasban ásít egy sziklaodú; félredült gúlák képezik óriás kapuját; májszínű rozsdaveres sziklák, fekete erekkel. Hanem a barlangszáda körül sárgán van zománcozva szikla és padmaly; mint a penész, úgy lepi be a halaványsárga nyirok az egész környéket. S a bejárat előtt reszketni látszik a lég, mint a délibáb: a kövek táncolni látszanak; az örökké nyitott kapu reszket, és a föld maga libeg-lobog. Itt van a pokol tornáca.

Mi lehel fel azt a haláladó léget, onnan a szikla mélyéből, amitől még a fellelte átrepülő madár is leesik? Kinek a szavára nyílt meg ez az üreg, amibe ember ha belépett, többé vissza nem tér?

Idejött Szilamér.

A horkázok azt verték a fejébe, hogy itt van a halál birodalma: – hívogatta valami szó ebbe a birodalomba!

Beletévedt azokba az erdőkbe, amiket soha emberláb meg nem tapodott. Idejüket régen elfeledt fák egymásra düledezve, őserdők, a másik őserdő temetőjéből előmagasodva, még a vadnak is útját állják, hát még az embernek. Incselkedő lidérc, kóborgó lobogvány belesalogatja a feneketlen „Mohosba”. Ott a hegyek tetején tó van; de benőve sűrű ingovánnyal: aki rálép, lerántják a csalóka pázsit alá a *vízi hüvelvények*. A völgyek mélyében ráijeszt a *Fortyogó* forrás; amint zúgva előtör a tőzegtelepből, sárgásbarna vize fojtó gőzt ereszt ki: amott megállítja a *Hammas* patakja, melynek sötétszürke vizén félelem át lépni. A lépésére szétoszló harasztból egész kígyófészek gomolyog szerteszt: azok ott fűtták a „kígyókövet” a királyuk fejére. A felháborított kígyófejedlem fejét magasra emelve kanyarog a maguktól világító redves fák odvába.

Menmeg süvegnyi béka állja útját, ami úgy tud üvölteni, mint egy disznóhajtó kürt, ha árvacsalánnal megveri a hátát: más fegyver nem fogja; majd meg ormótlan, idegen mezőkre bukkan, ahol minden növénynek vörös a levele; ismeretlen szálas lapuk fehér virágpálcáikkal, mint egy hadirend, úgy állnak előtte: s a sötét erdómélyből tűzvilágú szemek izzanak eléje, s olyan jajszó hallik, mintha elkárhozott lélek nyögne fel a sírból. Ez az ocsmány *sokatevő* hangja. Tanyáját felismerni a sötét erdőben az ott fehéredő nagy halom csontokról.

– No, hát lássuk a szörnyű pofádat! Még rád nem vadásztam!

A sokatevő csak éjjel jár martalékot orozni, s mintha tudná, hogy itt a halál tartománya: ide hordja a zsákmányát, innen ki nem riasztják, mikor jóllakva döglük.

Szilamér ráeresztette az ebeit. – Két hatalmas hosszú szőrű, hegyes fülű véreb volt az, híres medvefajok. – A fenevadat kizavarták tanyájából; az futott fel a hegyoldalnak, a vadász utána.

Az ebek kiverték a vadat az erdőből. A véreb nem csahol, mint a kopó; különben Bálványosvárban meghallották volna, hogy Szilamér merre jár. Mindenütt a sokatevő nyomában volt.

Ahol egyszerre megnyílt az erdő, előtte állt a kietlen meredek bércomladék, meredek falával, melynek tetejéről leszakadni készülő nagy csompók hajolnak lefelé. A kiégett kő törmelékéből támadt ösvény, az útjába hengeredett koloncokat kerülgetve, arrafelé vész el, ahol a pokol tornácának fénylő sárga szája tátong: a sziklák, a kilehelt világoskék légtől olyan libegést kapnak, mintha remegnének.

A sokatevő oda akart menekülni a barlangba.

Amint az odú szájához érkezett, egyszerre ledobbant a földre, hanyatt vágta magát; iszonyú fogait elvicsorította, s aztán többet nem mozdult.

A két véreb utánarohant, egy kutyahosszával megelőzve egymást. Azok is lefeküdtek egymás után, jobbra-balra az üldözött vad mellé. Nekik sem kellett több ringatás, olyan jól elaludtak.

Szilamér megállt fölöttük és elgondolkozott.

– Íme, milyen olcsó ez a halál. Nem kell hozzá mély seb, hosszú kín. Olyan gyors, mint a buzogányütés. S aztán megszűnik minden szenvedés. Milyen csendesen alusznak egymás mellett az ellenségek!

Milyen felséges pompája van a halál országa bejáratának! Az egész kapubolt, s messze körülötte a széles sziklatornác bevonva arannyal versengő sárga kénvirággal. Ez az egyetlen virág itt.

S sorban a fal mellett kőhalmok emelkednek, amiknek az ormába kopjás zászló van tűzve. Az itten megholtak sírhalmai azok. De hát ki temette el őket? Ki tűzte a fejük fölé azt a zászlós kopját? Odabenn a halál! Ki ment oda be értük?

Ebben a korban még kétszerte hosszabb volt a Büdös kénbarlangja, később döntötték le az előtornácát erős földrengések; ma már csak tíz lépés a hossza.

Szilamért úgy taszította az *Ármány* hátulról, hogy lépjen a barlangba.

Elszánta magát. Még egyszer megfűtta a kürtjét, hogy hallják meg Bálványosvárbán, merre tűnt el, s tudják meg: ne várják többet vissza. A pokol tornácában tűnt el.

E kúrthangra azonban egyszerre világosság jött elő a sötét barlang mélyéből, egy fáklya fénye vetett erős derengést a sárga falakra, mint az átlátszó víz, úgy reszketett a kiömlő kékes lég ebben a fényben.

S nemcsak a tűz jött elő a halálos veremből, hanem egy élőlény is. A szokott emberalaknál felével magasabb; egy óriás alak, fehér palástban. Ez tartotta kezében a fáklyát.

„*Ez a Halál isten*”, mondá magában Szilamér; s amint az arcát meglátta, azt gondolá, hogy milyen nagyon hasonlít ennek a halálnak az ábrázatja a vén *Rapsonnééhez*. Jobb szerette volna azt tudni, hogy a halál *férfi*: miért asszony? Hát annak adja meg magát?

De aztán még a hangja is egész Rapsonnéé, mikor nevéen szólítja az ifjat.

– Hát te, Opour Szilamér, mit keressz itten?

– Tégedet. A halált.

– Bolond te! Én nem vagyok a halál. – Hanem Rapsonné, öreg nénéd. S neked nem szükség a halált megtalálnod, hanem szükség volt megtalálnod Rapsonnét.

– Hogy jössz elő te a pokol tornácából?

– Ez csak a ti bolond tuhudun hitetekben pokol tornáca másnak élethosszító csodahely ez. Csak érteni kell a titkát. Ez a gyilkos párázat, ami a kőhasadék-ból feljön, nem emelkedik magasabbra az ember fejénél; aki lábtókon jön be ide, fáklyával a kezében, az végigjárhatja az egész barlangot, és se maga meg nem hal, se a fáklyája ki nem alszik. Alant a halál van, fent az élet.

– Hát te minek jössz ide, az ördögöt kísérteni?

– Mondtam már, hogy ez *élethosszító hely*. Csodatévő titok. Aki ebbe belép, úgy, ahogy én járok, csak a testével a halál országában, a fejével kinn az élet világában: annak minden tagja újra feléled, megifjodik: elalvó vágyai újra föl-ébrednek, fájdalma mind elmúl; jókedve visszatér; szemeinek homálya eloszlik, vére újra pezsdül, izma zsongul, szívéen az ifjúság lángja fut keresztül: egy más világ lakójának érzi magát. Száz esztendőnél több nyomja a vállamat; de mikor itten vagyok, nem érzem a terhét. Rossz kedvem itt hagyom, búbanatomat itt megfojtom, az egészséget hazaviszem. Ez az én nagy titkom: az élethosszítóm.

Ezzel egészen kijött a barlangból Rapsonné, s leszállt a lábtókról, amik olyan magassá tették a termetét. Künn a barlang előtt már csak a négy lábon járó állatot fojtja meg a nehéz lég.

– Hát minden fájdalmat meggyógyít ez a hely? – kérdezé Szilamér. – Tán az enyimet is?

– Mi a te fájdalmad?

– Ha én annak tudnám a nevét! Te talán megmondod. Régen, talán te még emlékezel reá, ezen a vidéken óriások laktak. Lassankint kivésztek. Egyik hegyoromról a másakra tudtak lépni. – Mikor aztán az utolsó óriásnak a fia szétnézett a világban, s nem talált egy leányt, mely a hozzá való óriások fajzásából volna, csak mind ez új, apró emberek leányait, akik nem őhöz valóak: hát akkor annak kellett valami olyan fájdalmat érezni, amilyen az enyim. – Van-e ennek írja?

– Kísértsd meg. Állj fel az én lábtóimra: vedd kezedbe a fáklyát, s lépkedj be a barlang közepéig; amíg a fáklyát égni látod, semmi véstől ne félj. – No, hát, akarod-e a kérdésre a választ megkapni?

– Akarom – mondó Szilamér s a lábtókkal bement a pokol tornácába, egész a félelmes barlang közepéig.

– Mondsza, mit érzesz most? – kérdené Rapsonné a barlangon kívül.

Az ifjú a barlangból visszafelelt.

– Szóval ki nem mondható gyönyört a szívemben.

– Van-e még félelmed?

– Óriásokkal is meg tudnék küzdeni.

– Fázol-e, reszketsz-e még?

– Csodálatos hőség állja el minden ízemet: más világon járok.

– Tudod-e már, hogy mi bajod?

– Tudom: szeretek.

– Kitalálod-e az írtját?

– Szeretve akarok lenni.

– Én azt is tudom, hogy kit szeretsz. Azt is tudom, hogy szeretve vagy.

– De ő nem lehet az enyém.

– Miért?

– Mert én az őshiten vagyok, ő pedig keresztyén. S én el nem hagyhatom apám hitét, s ő el nem hagyja az anyja vallását. Ez az, ami engem kínoz. Apámmal együtt az utolsók vagyunk az ősök hitén; minden nemzetsége a székelly vezéreknél áttért már a Jehovához. Mi is más világban élünk, azok is.

– Hasztalan látjuk meg egymást, nem lehetünk egyek. Akár azokhoz lennék hasonló, akik a holdvilágba szerelmesek, akár egy álmodott kép után epednék. Tudom, hol van, s mégsem találom meg.

– Hát még mindig visszatér a szívedbe az utolsó óriás fiúnak a fájdalma:

– csak az ereje, a bátorsága nem száll meg ezen a csodatevő helyen?

– Az is. Valóban.

– Akkor tedd őt magadévá.

– Hogyan?

– Akár így, akár amúgy. Van kétféle módja. Előbb nyúlj a gyöngédebbhez. Bízd reám a szíved titkát. „Imola” a neve, ugye? Hatalmas asszony az anyja. Ha rám bízod, én elmegyek hozzá „susogóba”. Elviszem a balitádat. Ha meghallgat, majd kisusogjuk szépen, hogy mit jövendöl a balitád. Hozd el ide holnap hozzám. Idefenn lakom ebben a kis fészekvárban. Ősszel mindig itt tanyázom, mikor a csontszaggatások, a nyilallások meg a zsábák bántanak; itt e barlangban elmúlnak rendén. – Sára asszonyt leveszem én a lábáról, s tied lesz a szép Imola, tied lesz még Torja vára, városostul, meg a Várhegy, a Fergettyű várral, akinek a lakójától nem kell rettegned soha, ha egyszer az Imola a tied lesz. Nohát menjek; vagy ne menjek?

– Eredj el. Én kérek.

– Először csak titokban, csak susogóba. Azután küldöd majd a násznagyaidat a kelengyével.

– Neki adom a lelkemet is.

– Ha pedig azt mondja Sára asszony, hogy ott kinn a szűröm az ajtó előtt, akkor majd mondok neked mást, de ahhoz aztán az óriás utolsó fiának a fájdalma mellé még annak az ereje is kell ám. Érzed a szívedben már ezt az erőt?

– Azt érzem, mintha magam teremteném magamat újjá.

– Akkor mára elég volt a gyógyító csodából, jöjj elő.

Szilamér egészen felvidulva jött elő a kénbarlangból. Mikor széttekintett a világban, úgy tetszett, mintha mindennek más színe volna, mint azelőtt; erdők, sziklák más képet mutatnak, mint eddig, s az égen futó felhőknek ábrázatja van: ínséget magyaráz.

Csak a lábainál heverő holt állatok s a sorba felkupacolt kő sírhalmok tudatják vele, hogy ez a halál tartománya.

– Holnap elvárlak a balitáddal – suttogá Rapsonné, előkeresve egy sziklaodúból a kigyóját, s a dereka körül övezve; amit nem vitt magával a barlangba, mert ott az is megfulladt volna. – A várba jöjj fel hozzám. De erre a helyre nálam nélkül el ne tévedj. Tudatlannak nem jó itten járni. Látod itt sorban ezeket a kőrakásokat? Ezek mind az előttem itt jártak csontjait takarják. Mind

ifjú legények voltak. Bizonyosan az a fájdalom hozta őket ide, ami téged. Én találtam meg őket itt. Én temettem el őket ide. Száz esztendő óta ismeri már ez a csörgő murva az én léptem hangját. – Siess vissza Bálványosra. Nézd, már gyűjtogatják az örömtüzeket. Eressz te is a lejtőnek egy tűzkereket a lyánkád nevével.

Késő éjjel került haza Bálványos várába Szilamér. Már akkor az atya és a két testvére fáklyával hajtották fel az erdőt. Meghallák a kürt szavát a Büdös barlangjától.

– Mit jársz te a halál tartományában? – kérde tőle Opour Kevend, gyöngéd-ségbe vegyülő haraggal.

– Azt, hogy vagy meghalok, vagy elveszem, akit szeretek.

– No, hát vedd el, akit szeretsz; de ne halj meg!

S az első dolga az volt a vén tuhudun rabonbánnak, hogy az új tüzet meggyújtatta a kohóban, s annak a legelső dolga az volt, szüzezüstből balitát olvasztani a Szilamér kedvese számára.

Mikszáth Kálmán

(Szklabonya; 1910-től Mikszáthfalva, 1847 – Budapest, 1910) – író, országgyűlési képviselő

1887-ben illyefalvi országgyűlési képviselő, székelyföldi élményei gyakran visszatérnek írásaiban. Alább egy irodalomtörténeti csemegét mutatunk be, mégpedig azt, hogy miként idézi meg az író ugyanazt a valós eseményt egy önéletrajzi vonatkozású írásában, valamint a *Két választás Magyarországon* című Katángy-szatíraciklusban. Császár Bálint (1826-1892), a város nagyhírű polgármestere, akinek hivatala alatt lépett Sepsiszentgyörgy a városiasodás útjára, az első írásban saját nevében szerepel, a második szemelvényben egy beszélő név mögé rejtve jelenik meg: ő Király János.

BÁLINT CSÁSZÁR

– Képek a székely életből –

Voltaképpen Császár Bálintnak hívták az ország egyik legcsalafintább emberét, hanem az ismerősök megfordították a nevét, mert olyan hatalmas volt, hogy ráillett a császár név, legyen hát Bálint császár.

Ha csakugyan fejedelmi embernek születik, egész Európát megzavarta volna agyafűrt észjárásával, hálót szövögető elméjének finomságaival, s az emberi tulajdonok és gyöngeségekre épített filigrán plánumaival, de Bálint császár hála istennek csak egy székely város polgármestere volt.

Hanem ott aztán úr volt. Féken tartotta a gyeplőket, mint egy Napóleon. Nem szerették, de féltek tőle, imponált nekik. Kegyetlen is volt, zsarnok is volt, de persze csak a maga kis hatáskörében.

Ha az odavaló tyúkok naplót vezetnének, Heródes helyett írják be évlapjaikra a Császár Bálint nevét. Mikor Tisza Kálmán meghalt a városban, Bálint császár dobszó mellett hirdette ki utcáról utcára előtte való délután:

»Tudtára adatik mindenkinek, akiket illet, hogy szigorú büntetés terhe alatt a kakasait mindenki ölje meg este nyolc óráig.«

Az összes kakasok kiirtattak, hogy öexcellenciáját éjjeli álmában kakaskorékolás meg ne zavarja.

És ebből következtetni lehet, tisztelt olvasó, a tyúktársadalom elkeseredésére. Milyen szomorú epocha volt ez nekik! Még Magdeburg ostrománál is minden asszony kivihetett magának egy férfit. De itt egyetlen kakas se maradt.

És még inkább lehet következtetni a Császár Bálint zsarnoki hajlamaira és hatalmára. Mi lett volna belőle, ha a polgármesteri pálca mellé kap egy guillotine-t is, s az egy szál kék atillás hajdú helyett egy jóra való hadsereget?

De a »ha« csak »ha«. A valóság az, hogy ő így is erős és hatalmas volt, mindenféle zsírral megkent kezei messze kiértek a város határából, s amennyi da-

rab földet belát egy torony tetejéről nagyító üvegen emberi szem, azon ő regnált valamely ügyes módon. Ő vezette, befolyásolta az embereket, akár akartak azok utána menni, akár nem.

Ma már azonban ő is csendes ember, alszik mozdulatlanul, némán, mélyen lent a földben, nagy hóbunda alatt.

*

Szép, piros arcú, gömbölyű emberke volt, ravasz, csillámló fekete szemekkel. Szinte fiatalnak látszott: a fehér szakáll és haj rajta, mint a rózsákra hullott hó. Olyan ravasz volt, hogy az ember majdnem azt hihette, Bálint császár fehére festi bajuszát, haját és szakállát, hogy nagyobb tekintélyt mutasson.

Azokban az időkben ismertem meg a fürge öregurat, mikor az a betegség rajtam is erőt vett, melyen minden kabátos magyar ember keresztül esik (még jó, aki bele nem patkol), a «mandátum-vágy».

Az öreg Bálint, aki mint afféle mandátum-specialista volt ismeretes, akár csak a jó doktor, legott felismerte rajtam a gyanús szimptomákat. S valahányszor Budapestre jött, mindig megbízott engem is:

-- Nono, majd csak kinézek valamit önnek is.

Egy alkalommal, meglehetősen közel a választásokhoz, a Váci utcán találkoztunk. Az öreg messziről kiabált huhogó szapora hangján:

-- Hóha, hahó! Álljon meg csak, édes uramöcsém!

Megálltam, az öregúr sebesen szedte apró, húsos lábait, de már jövet kiabálta nagy distanciáról, lihegve:

– Megvan már a hely, hogy a macska egye meg. Már ti. nem magát, hanem a helyet. Kutya egy hely, de meglesz benne. A macska egyen meg engem, ha meg nem lesz. (S kevélyen ütögette meg a mellét.)

Én csak mosolyogtam nagy szomorúan. Nem volt valami nagy bizalmam a macskában, hogy megessi azokat, akik nekem kerületet ígérnek, s aztán nem adnak. De Bálint úr nem látszott ez egyszer tréfálni.

– Becsületemre mondom meglesz, csak ügyesen kell csinálni.

– És hol van az a hely? – kérdém.

Az öregúr egy híres kerületet nevezett meg ugyanazon megyében, ahol az ő városa volt. Valamikor egy nagy író képviselte.

Lehangolt a kerület neve.

– Az nehéz pozíció – mondám –, ahhoz sok pénz kellene, de én szegény vagyok.

– Szegény az ördög – pattan fel Bálint császár –, mert lelke nincs. De ön gazdag, mert egy ördöge van.

– Miféle ördögöm?

– Hát az én vagyok.

S olyan barátságosan s mégis olyan baljóslatún vigyorgott, mint egy valóságos ördög.

– Nono, fiatal barátom, ha én mondom... Amit egyszer én mondok. Egyen meg engem a macska, ha nem lesz igaz. Azért csak ezt a kerületet kell kérni a végrehajtó bizottságtól. S ha ijesztgetik, bártortalanítják, mindig csak azt kell mondani: »Nekem csak ez a kerület kell, a macska fél, de nem én; ott fogok föllépni«.

Úgy is lett. Minthogy nekem egyre ment a dolog, mert sehol se voltak különbözőbb összeköttetésem, ezt a kerületet kértem el a párttól.

A pártban olyan közömbösen osztják oda a nehéz kerületeket, mintha egy-egy csillagot kérne el az ember tőlük a mennyboltról, hogy hát jól van, legyen a tied:

– De most láss hozzá, fráter, hogy ott valamiképp gyökeret verj!

Nehéz feladat! Gyökeret verni! De hova? A semmibe, a levegőbe. Hol kezdje az ember?

Végre is ott kezdtem, hogy írtam Bálint császárnak, mitévő legyek, mire ő visszafelelt, hogy nemsokára egy nagy névnap lesz a vármegye nábobjánál, aki éppen a kerület kellő közepén lakik, ott lesz minden valamirevaló választóm, hát menjek el oda a főispánnal, hol is egy karikacsapásra megösmarkedhetem inkognitó az összes faktorokkal.

Nemsokára ismét Budapestre jött e levél után, s felkeresett a lakásomon, hogy apró útbaigazításokkal lásson el a kalandos útra.

– Csak egy szemöldök-hunyorítással se árulja el most, hogy a kerületben föl akar lépni. Az nem jó volna. A hallgatás arany. S végre is, ha fecsegni kell, hát ott vagyok én. Ön csak azért lesz ott, hogy mint afféle író közlelről akarja látni a székely népet. A többit bízza énrám.

– Hát ön is ott lesz?

– Természetesen. De ön úgy tegyen, mintha engem nem is ismerne. Ha szóba hoznak ön előtt, beszéljen rólam fumigative.

– Mit gondol? Azt már a világért sem teszem.

Bálint császár fölfortyant, ravasz szemei háromféle szint is játszottak.

– Csak tegye azt – mondá fensőséggel –, amit én megállapítok. Mert annak úgy kell történni. Tetszik érteni? Meg lesz a kerület, ne aggódjék. A plánum jó, instállom, s a plánum teszi a dolgot. Egyben nyugodt legyen, uramöcsém, hogyha egyszer a macska beledugja fejét a köcsögbe, hát akkor fel is nyalja a benne levő tejfölt.

Bálint császárnak csak egyetlen állatja volt a hasonlataira – a macska. Örök-re a macskát varcalta, nyúzta.

A következő hetekben, mert már a parlament is vége felé járt, csakugyan elutaztam arra a nevezetes névnapra, messze a székely havasok közé.

Hó feküdt a mezőkön, mert tél közepe volt, a Nemere is fűjt, mikor a főispánnal az ő kocsiján megindultunk, amint ő is mondá, »a nábob« nevenapjára.

Három-négy apró falun kellett keresztül mennünk, szegényes házikók a székelyeké, de tiszták, a kopjas kapu a vendéget üdvözlő feliratokkal ott van

mindeniknél, ízléses tulipánokkal kifestve. A házak zsuppal vannak fedve – de kemencéik nincsenek. Bolond dolog is az, hogy már a füstöt is elfogják az okvetetlenkedő városi emberek, s mindjárt a tűzhelynél fogják el, hogy az egy lyukon menjen ki, akár tetszik neki, akár nem. Hát már a füst se legyen szabad? Ejh, csak hadd járjon, terjengjen és illatozzék, amerre és ahol neki tetszik a házban; hiszen a végén is felkerül a padlásra és miután kijátszotta magát, kioson a padláslécekhez, meglapul zsupok között, megfestvén azokat szép barnára.

Valami tornyos, bástyás, ragyogó várkastélyra gondoltam, mikor végre így szólt a főispán:

– Itt vagyunk a nábobnál.

Kicsinyke szerény kúria udvarán állott meg a négy párolgó ló, Magyarországon a szegényebb bocskoros nemesek laknak ilyenben. Az udvar tele volt kocsikkal, bricskákkal, hintókkal és bútorokkal. Almáriumok, ágyak, szekrények, bőrdívánok álltak künn a havon egymás mellé állítva.

– Itt valami költözködés van – mondtam.

– Dehogy van – jegyzé meg a főispán –, hanem kirakták az összes bútorokat, hogy a vendégek beférhessenek.

– Hát annyi van?

– Majd meglátod. A mi gazdánkat mindenki szereti. De ni, itt is van!

Valóban künn állt a gazda a faoszlopos tornác alsó lépcsőjén hajadon fővel, nyájas arccal, melyen valami méltóságteljes komolyság ült a nemes szerénység mellett.

Ez hát a nábob! Ez a kedves arcú, deresfejű öregúr!

Megrázta a főispán kezét, majd a bemutatás után engem fogott karon, és bevezetett olyan kordíális barátsággal, mintha örökké ismertük volna egymást.

A tornácból egy tágas szoba nyílt, mely tele volt szürkeposztós farkas-bundákkal. Egész a gerendáig értek a bundák. A mienket, mikor lehámozták rólunk, úgy kellett fölhajítani a garmada tetejére, mint ahogy a búzakévév szókás föladni az asztagra.

A «bundák szobája» után, melyben a bundák miatt csak egy kis átjáró maradt az ajtóhoz, egy másik nagy szobába léptünk, mely tele volt vendéggel, ember ember mellett szorongott. A képzelhető legtarkább társaság. Itt egy elegáns lakkcipős alak, divatos ruhában, mellette egy másik, ósdi formájú kopott bekecsben. A sűrű tömegben csak nehezen lehetett mozogni, s a bemutatkozások is lassan mentek.

S milyen különös volt hallani magyarországi embernek a különféle rangokat egymás mellett.

Gróf Z. birtokos B-ről.

Sándor Károly néptanító F-ről.

R. községi jegyző.

B. alispán és így tovább. A jó székely atyafiak, primipilusok és pixedari-

usok, szépen megfértek együtt, örültek egymásnak, diskuráltak, disputáltak – és nem tartották szükségesnek egymást lenézni.

Maga a nábob, bár a természeténél fogva lassú és nehézkes, mégis erre az egy napra bizonyos fürgeséget erőszakolt magára, s úgy tudott járni-kelni e tolongásban, mint a karika, s sasszeme észrevette, ha valakinek gyufa kellett vagy szivar az agyarára.

– No, ne is vegyétek rossz néven – mondogatta –, hogy nem tudtok leülni. Ha a székeket behoznám, ti nem férnétek. Hát én pedig inkább benneteket akarlak itt látni, mint a székeket.

A szoba teljesen bútortalan volt, csak a mestergerendán voltak némi szerzőszámok. Az ingóságok kivándoroltak, csak a nagy kályha maradt odabent. Az az egy, ami nem teddide-teddoda jószág, hanem valóságos családtag. Tetejéről finom birsalma illat szállott, terjengett barátságosan elvegyülve a pipafüst fojtó szagával.

Keresztül hatolva a sokaságon, kezet fogva a bemutatott alakokkal, egyszer csak megláttam a szögletben Bálint császárt is. Karjait összefonva állt ott. Első mozdulatom az volt önkéntelenül is, hogy feléje rohanjak, de egy tiltakozó morgó szemintés megakadályozott abban. Homloka tele lett ráncokkal, a szeme véghetetlen hidegséget fejezett ki, mintha egyenest reám akarna kiáltani.

– Ember, ne közelíts hozzám!

A főispán is sarkamban volt, s mint jó mentor megfogta a galléromat a kellő pillanatban.

– Gyere, nyissunk be a harmadik szobába.

A harmadik és egyszersmind utolsó szobában öt-hat asztalnál ferblit játszottak. Összezsúfolva ültek a játékosok és gibicek, itt is alig lehetett mozdulni. A főispán mégis befurakodott a szoba belső részeibe, s valamit beszélgetett a játékosokkal a legutolsó asztalnál, aztán megint végigviaskodta magát visszafelé hozzámig.

– Akarsz-e ferblizni?

– Nem éppen.

– De hát akkor mit csinálsz itt egész éjjel?

– Hát megvacsorálunk, aztán lefekszem.

– Lefekszel? Hol? (Nagy szemeket meresztett rám.) Hiszen láttad, hogy az ágyak odakünt vannak az udvaron.

– Hát a többiek se fekszenek le? – kérdém kétkedőleg pillantva végig néhány aggastyánon.

– Egész főispánságom alatt elő nem fordult efféle lefekvés névnapon.

– Teringettét, hát nincsen a házban több szoba? Valami alvó kamra?

– Télen nincs, de nyár volna, a szénapadláson lehetne aludni.

– No, a te nábobotoknál nincs valami nagy komfort. Kezdem is apródonkint nem érteni, hogy miben áll voltaképpen a nábobsága.

A főispán apprehenzívus képet vágott.

– A székely ember, barátom, nem biggyeszi ki léha cifraságokban, amije van, egyszerűen lakik és él, még ha gazdag is.

– Hát csakugyan olyan gazdag? És miben van a vagyona?

– A földjeiben; mind prima földek.

– Sok földje van?

Öméltósága elgondolkozott egy kicsinyt, mintha az elméjében össze akarná szedegetni a réteket, erdőket és a szántóföldeket.

– Van annak talán kétszáz holdja is.

– Csak? – kiáltottam fel önkéntelenül.

A főispán a tudásnak bizonyos fölényével ütött hátba.

– Ne beszélj olyan hangosan, és jegyezd meg magadnak, hogy a nagyságot mindig az arányok teszik. Ha csak három zsemlye volna a világon, és a tied lenne az egyik zsemlyének a féle, gazdagabb embernek tartanának a Rotschildnál. Igaz-e vagy nem?

– No, ez egyszer igaz.

– Akkor nyugodj bele, és gyere ferblizni. Látod, még csak hat óra, s a vacsora legfeljebb éjfélkor lesz. Az időt el kell ölni. Már szorítottam is magunknak két helyet a legvégső asztalnál.

– Kik játszanak ott?

Rendre elmondta a játékosokat; nagy történelmi nevet viseltek valamennyien; három gróf volt és egy fejedelmi ivadék.

Ijedten hőköltem vissza. Hogy üljek le ezekkel kártyázni? Mindössze néhány tízes bankó volt a zsebemben.

– Nem, nem – dadogtam röstelkedve.

– Meg kell lenni. Hogy akarsz ismerkedni az emberekkel, ha nem azt csinálod, amit ők? Gyere, ha mondom.

Megfogta a galléromat, s vitt. A hideg verejték gyöngyözött homlokomon. Mi lesz velem, ha elvesztem a pénzemet és nem tudok fizetni? Megöl a széken. Szaladni akartam, sőt már a vallomásra is el voltam szánva, de később volt, mire zavaromban szóhoz jutottam volna, már akkor ott ültem a székben két mágnás között, már a kártya is ki volt osztva, és a szomszédom, az egyik gróf, nyájasan kérdezte:

– Megadod a vizit?

Megnéztem a kártyámat, két piros volt:

– Megadom – szóltam fojtott hangon – mennyi a vizi?

– Egy picula – felelték –, többnek nem szabad lenni.

Egy picula! Ó, be édesen hangzott most ez a szó: picula. Meg voltam mentve. Visszanyertem legott lélekjelenlétemet és biztonságomat, amelyre e napon oly szükségem volt. De mint a villám egyszerre végighasította agyvelőmet egy aggodalom. Hohó! ki tudja, mi Erdélyben a picula? Hisz ezek kupának nevezik a kancsót, méltóságosnak mondják a nemes embert, nagyságosnak a főurat. Az ördög igazodik itt el. Hátha a tízforintos bankót nevezik piculának?

Félénken indítottam hát el szemeimet az asztal közepére, ahol csakugyan közönséges Lónyay-hatosok csillogtak nyájas, ismerős fényben. Üdvözöllek, kedves kis piculácskák!

Nagy megkönnyebbülést éreztem, s áhítattaljesen áldottam magamban a régi fejedelmeket, akik szűken adományozták az uradalmakat a székely főuraknak. Sőt el is szedegették néhanapján. De bölcsen cserélték – mert bizony nagy zavarba hoztak volna most engem önagyságaik – ha nem így történik vala.

Tehát ferbliztünk. Gyorsan múlt az idő. A fali óra kakukkja minduntalan előjött elkiáltani, hogy egy órával megint közelebb értünk a képviselő-választásokhoz.

Éjfél felé bejött a háziúr, és stentori hangon kihirdette:

– Az asztalokra és székekre szükség van, urak!

Abbahagyták a játékot, beseperték a pénzüket (valami keveset én is nyertem), felálltunk, mire aztán néhány perc alatt összetolták az üres asztalokat a két szobán keresztül, és vacsorához ültünk.

Azok a csodaszép, nyúlánk, szürke szemű székely leányok kezdték rendre hordani a nagy, egyszerű cseréptálakat.

A töltöttkáposztától és a ropogósra sült malactól kezdve, aki (mert megérdemli, hogy ne legyen: amely) még holtan is illedelmesen tartott a szájában egy sült almát, a kürtöskalácsig és levelen sültig ott volt a székely konyha minden dicsősége. Némely hatalmas illatú étel után be-beszölongatták a szakácsnőt, nemes János Péterné asszonyomat, aki be is jött pironkodva mindannyiszor (mint a színpadokra a nagy szereplők), és felhajtott egy-egy pohár bort, mellyel a hálás góbék megkínálták, miközben a száját törülgetve eldadogta:

– Jobb is lehetne, instálom.

Azután megindultak a tósztok. A székely keveset beszél a lakomáknál, nyugodt, méltóságteljes és mogorva. Ha beszél felköszöntőkben, beszél pátozzsal és meglehetősen virágosan. Egész disputák támadtak és zajlottak le lassú hömpölygéssel, kacskaringós szónoklatokban.

A vacsora eltartott éjfél után öt óráig.

Ekkor felállt a nábob és újra így szólt:

– Az asztalokra szükség van.

A vendégek felálltak, s az asztalokat és székeket visszahelyezték a régi helyükre. Restitution in integrum.

– Hát most mi lesz?

A főispán vállat vont, mint egy igazi fatalista.

– Hát mi lenne? Megint leülünk ferblizni.

– De hát aztán?

– Mikor megjön az ideje, megjön vele a fölöstököm. Mit akarsz még tudni?

– Hogy a hazamenetelre mikor gondolsz?

– Ó, az még messze van, édes jó barátom. Odáig én nem gondolkozom elő-

re. Hanem annyit mondhatok tájékoztatásul, hogy a névnapok itt közönségesen három napig tartanak.

– Abba én belehalok – szepegtem a meggyőződés határozottságával.

– A halottakra nem kötelező. Aki hamarabb meghal, az hamarabb megy, mert ide el se férne egy ravatal, hanem az életben maradókra kötelező a három nap; a negyedik a bundaválogatás.

– Hát az mi? – pattantam fel ijedten.

– Ejh, csak nem képezed, hogy mikor negyednap hazaindulsz, akkor a gar-mada bunda közül, amelyik mind egyforma posztóra, szőrre és szabásra, te egyszerre odaböksz a magadéra. Egy egész nap telik el a turkálásban, az ide-oda hánytorgatásban. Hidd meg, hogy nagy multság az. S igazi élvezet, ha az ember végre post tot discrimina rerum a jószágához jut – föltéve, hogy el nem cserélték és el nem vitték, másikat hagyva helyébe.

– No, az szép lenne... Az enyim haszonbérbe van véve a szabómtól. Minden napra egy forint árenda. Ha elviszi valaki, holtomig fizethetem.

A helyzet valóban aggasztó volt. Ez csak az első éj, és máris el voltam bágyadva, meggötülva, szempilláim minduntalan leragadtak; Majmuna istenaszony sűrű öltésekkel kezdte összevarrogatni.

De a mandátum, a mandátum! Suttogta a nagyravágyás ördöge, és minduntalan kiszedte a fércet a szememből.

A kedves székely atyafiak elkezdtek velem kötödni:

– Hát a palócok csak ilyen legények?

Egy kissé el is szégyeneltem magamat, mert a tósztokban csak az imént dicskedtem vele, hogy a palócok még a székelyeknél is régebben laknak itt – ha igazak a krónikák.

– Bizony igazak lehetnek – felelte egy éltes úr –, mert látszik is, hogy régebben itt vagy már, mint münk, mert ehol ni, hamarabb kezdesz kidőlni.

Bálint császárral egyetlen szót sem váltottam volt még idáig, messze az asztal végén ült a vacsoránál, mint »kun kapitány«. A kun kapitány egy ad hoc tisztség, Csaba vezér utódai közt és abból áll, hogy a kun kapitány töltöget a szomszédjainak. Minden négy-öt vendég közt ül egy kun kapitány, akit a gazda nevezett ki ilyenek, többnyire a kisebb tekintélyű emberek közül. Hogyan? A hatalmas Bálint császár szolgálja fel a szomszédait. Lehetséges-e? Vagy talán a szemem káprázik. Az is feltűnt, hogy az elszámálhatatlan felköszöntők közül egyik se szólt a «székely Bismarckénak, ahogy a jelöltek szokták nevezni a követválasztást megelőző évben. (Persze a ciklusok elején csak »vén Császár«.) Ezen mellőztetés miatt meg is interpelláltam a szomszédomat:

– Mi az, hogy az öreg Császárt nem becsülik meg valami nagyon?

– Nemigen szeretik itt a megyében ökelmét. Nyikorgó talyigának senki se mondja «gyere hintó».

– De ott bent a városban azt hallottam, nagy hatalom az öreg.

Az én bal szomszédom kedvetlenül sodorgatta, törülgette a tömött bajuszát.

– Hja no – szólt végre –, a róka is tisztartó a maga lyukában.

A vacsora után, mielőtt újra a játékhoz ültünk volna, mégis sorát kerítette Bálint császár, hogy elsuhanva mellettem, a fülembé súgja:

–Nagyon jól mennek a dolgok, nagyon jól.

S hová később mindinkább kezdtek érezhetőbbé lenni a machinációi. Egy fiatal-ember félrehúzott egy sarokba és arra kért, hogy pártfogoljam a miniszternél valami hivatal elnyerésében; menyasszonya van már két év óta, de nem bírja elvenni, mert a szerelemhez éléskamra is kell. (Már, hogy ezt a lány öregei mondották így.)

– De nekem nincs befolyásom a miniszterre.

– Majd lesz – felelte jelentőségteljes hunyorítással, mintha azt mondaná: »tudok már én mindent«.

Kártyázás közben pedig odajött a hátam mögé az öreg Derczey János, a kerület legszázásabb embere, megveregette a vállamat szeretettel, és valami hízelgőt, szépet akart mondani, amivel megbíztasson, de azért a tapintat határát át ne lépje még most, másik agyarára tolván át nyelvével a szivarját, így szólott jelentőségteljesen, de szörnyűséges nyugalommal:

– Éppen olyan formájú lapockád van, öcsém, mint a Jókaié.

Felkacagott erre a főispán gibice, egy megyei aljegyző. (Azelőtt régebben ugyanis Jókai Mór volt a képviselőjük.)

– Csak tán nem lapocka szerint szemeli ki bátyám, a követeket?

Az öreg mogorván, szigorún tekintett le a szája eljárt ifjoncra.

– Vagy hogy igen, hékás. Csirke vagy te ahhoz!

Míndezebből láttam, hogy jelöltségem lanszírozva lett már. Szinte megfoghatatlannak tűnt fel, miképpen történhetett. A főispán senkinek sem szólt, mindig együtt voltunk, Bálint császárt pedig nem szeretik, alig is állnak vele szóba a megyei urak, s mégis észrevettem a barátságos nyílt tekintetéből, hogy jól indul a dolog.

Hát biz az úgy indult meg, hogy Bálint császár mindjárt este, amint megérkeztünk, elpletykázta nagy suttogással azoknak, akikkel jobban barátkozott.

– Hm, a főispán megint töri a fejét valamiben. Ravasz ember, rettentő ravasz ember. Olyan fej az, mint a Griff konyhája Brassóban, mindig fő benne ott valami. Vagy azt hiszitek, hogy hiába hozta ide azt a pesti embert.

– Hát miért hozta volna?

– Miért? Hát miért? Képviselőnek akarja varrni a nyakatokra.

A székely urak, akik hallgatták, összenéztek, hogy »ez bizony igaz lehet«.

– Hogy igaz-e? Tudom. Hogy kitől tudom? Hátha éppen tudni akarjátok, megmondom nektek, hogy maga Tisza mondta nekem, mikor a múlt hónapban nála jártam.

A székely urak gyanúsán kezdtek erre méregetni engem úgy félszemmel, savanyún, de a székely Bismarck csak folytatta az ő leleplezéseit:

– No, de megmondtam Tiszának, hogy abból ugyan semmi se lesz, s ha nem fogadott szót, ám ő lássa. Itt ugyan nem lesz követ, azt én mondom. De uram-

fia, nem is nekünk való. Hiszen nem tud ez még magyarul sem. Ugyan hallgassák csak, hogyan ejti ki a szavakat.

Bizonyos ímmel-ámmal fogadták eleinte e közléseket, de azért terjedtek a vendégek közt, mint a futótűz, s az öreg Bálint bá' az egyik csoporttól a másikhoz kacsázott, hogy ott is elmondja a maga nézetét, végezve imígyen:

– Nem lesz meg, ha mondom... ha egyszer én mondom... Macska legyek, ha engedem.

S ilyenkor hetykén a mellére ütött. Magam is többször láttam azon este, hogy a mellét egyre veregette az öreg – de ugyancsak el nem képzeltem volna, hogy milyen ravaszágban.

Természetes, hogy rögtön akadtak a kevély megyeiek közt, akiket bosszantott a Bálint császár prepotenciája:

– Nem engedi? De hátha megválasztjuk? – szólt egyik-másik gúnyolódva.

– No, azt szeretném én látni - -pattant fel az öreg, mint egy mérges kakas.

De már erre feljebb hangon kezdte a másik is.

– Ejha! De nagy úr az úr. Hiszen önnek itt még voksa sincs. Csak azt szeretném tudni, hogy mi jögon akar itt rendelkezni?

Bálint császár a halántékáig vörösödött haragjában.

– Azon a jögon, mert én jobban tudom, milyen követ való ide, mint az urak.

– Ohó! Otthon parancsoljon, de nem itt. Nézze meg az ember. Hát én erre azt mondom önnek, uram, hogy én azért is őrá szavazok. Amit mondtam, mondtam.

Ha a diskurzus már túlságosan élénk lett, közbeléptek a csitítók.

– Pszt. Ne okoskodjanak. Ami nem járja, nem járja. Nézzék az urak, ide figyel, talán már meg is hallotta. (Ti. engem értettek.)

A higgadtabbak elkezdtek szidni Bálint császárt, hogy illetlenül viseli magát. Ha már engem nem néz, legalább a házigazdára legyen tekintettel, akinek én most a vendége vagyok.

– Nem szégyenli magát, hogy folytonosan szapulja? Bizony még a fülébe jut.

De Bálint császár javíthatatlan volt. Verte a mellét, hogy őt nem lehet elnémitáni:

– Én karakter vagyok – rikácsolta –, ami a szívemen, azt én ki is mondom.

Egész éjjel hallottam, átszűrődve heves beszédeket a szomszéd szoba hangzavarából, s nekem úgy rémlett, mintha a nevemet is hallanám. De ki gondolt volna effélére? Azt hittem, képzelődés az egész.

Bálint úr folyton folyvást dolgozott, agitált ellenem, s úgy fölpaprikázta az embereket, hogy mire megvirradt, már mindenki egy véleményen volt, mindenki hangoztatta:

– Meg fogjuk választani a pesti embert, punktum.

Volt olyan is, aki hozzátette:

– Ha kell, még a két lovam is eladom, és voksokat veszek az árán, de megmutatjuk, isten úgy segítjen, Bálint császárnak, hogy ez lesz a mi követünk és nem más.

Mikor kilenc óra tájban bejött a háziúr az ő sztereotíp kikiáltásával: «Kérem az asztalokat», Bálint császár is beosont, s elejtve valami gombot, a hátam mögött, amint lehajolt érte, hogy fölvegye, a következő hadijelentést morogta:

– Gratulálok önnek. Egyhangú léssen a választása.

A reggeli után megint ferbli következett. Egyéb változatosság nem történt, csak a szivarok fogytak el. Egy lovas embert el kellett küldeni a szomszéd faluba, ahol állítólag kaphatók kurta szivarok az örménynél. (Zsidó nemigen tud megélni a székelyek közt, mert ők az élelmesebbek. Egyetlenegy volt a megyében, de azt nagy becsben tartották a ritkasága végett, az ott névnapozott velünk.)

Szivar nem lévén, a házigazda összekereste öreg pipáit, pipaszárazakat hevenyészett, néhányat kölcsönzött is imitt-amott a faluban. Nagy delícia volt az úgy is. Még a mágnások se fintorgatták az orrukát, amiért a pipaszár szotyagos.

Az ebédnél, mely körülbelül uzsonna tájára esett, megint megindultak a tóztok. A legtekintélyesebb emberek emelkedtek fel, rám ürítve a poharukat, olyanforma célzásokat szöve be, hogyha az isten is úgy akarja, mint mink, ezen mi vendégünket szívünkhöz jobban is megragasztjuk. Valamiképpen a kanyarodó patak messziről jön az ő csörgedező vizével, de akár milyen messziről érkezik, amerre elfolyik sehol se mondják, hogy ehol jön ni a nógrádi vagy a zólyomi patak, hanem mindenütt azt mondják: »Ez a mi patakunk«. Engedje az úristen ő szent felsége, hogy itt a mi megyénkből váljék a kis patak nagy folyammá.

Szépen, szívhez szólón tudtak ők beszélni, van valami bibliai őserő az ő különös észjárásukban; a Libanon cédrusainak illatával és Thibeza mézével.

A nagy éljenzésbe, az általános lelkesedésbe csak a Bálint császár egy-egy rakoncátlan gúnyos közbeszólása vegyült.

«Vagy ki tudja?» »No, majd meglássuk.« «Ember tervez, isten végez.»

Egyik szomszédjának fennhangon odaszólott:

– A macska is szereti a tejfölt, de ha mély köcsögben vagyon, hát akkor mégsem juthat hozzá, mert a feje be nem fér.

– Ez sértés! – kiáltottak a szomszédok. – Ez illetlenség!

Kevés híja, hogy rögtön ki nem dobták Bálint császárt, én vettem magamat közbe, hogy szabad országban minden vélemény szabad legyen – s az a legjobb, amelyik szemtől szembe nyilatkozik.

Hallottam is a megjegyzéseket köröskörül:

– A mi leendő követünk nemes szívű ember. Kenyérre lehetne kenni, mint a vaját.

Az ebéd végén megszorította a kezemet a főispán.

– Szerencsés ember vagy, bizonyosan burokban születél. Megfoghatatlan, hogy mi tetszett meg nekik rajtad annyira.

Vállat vontam, »isten tudja«, pedig most már teljesen világos volt előttem, hogy nem én vagyok itt a rokonszenves, hanem Bálint császár az antipatikus. S erre bázírozza a székely Bismarck a csatatervét, mely oly fényesen ütött be.

– Most már azt merem mondani – folytatá a főispán –, hogy biztos a mandátumod, ha csak gróf J. föl nem lép. Ő még hideg, mint egy jéghegy, s valami rejtélyes aggasztó van az arcában, ha a jelöltségedre céloznak.

Valóban J. gróf tartózkodó volt irántam. De ez, megvallom, e percben nem is aggasztott. Alig tudok akkori érzésemről számot adni, de az bizonyos, oly állapotban voltam, kimerülve, elbágyadva, hogy immár becsesebbnek látszott előttem egy órai alvás egy ötéves mandátumnál. Ha én egy órát alhatnám, istenem, de boldog volnék! Tízéves álmom lett valósággá, a mandátum e szinte biztos kilátásával, s most egy órai álomért odaadnám az egész valóságot.

Különféle terveket kezdtem kovácsolni, s abban állapotam meg, hogy megszököm. Meglehet mindent kockáztatok ezzel, de mégis megszököm. Ha egy trón várna ébrenlétemre, mégis jobb szeretnék aludni egy szalmazsákon. Ah, az ember roppant gyenge, még ha képviselőjelölt is.

Míg újra összetolták a ferbliző asztalokat, kimentem az udvarra, hogy a levegő megmarjon, felfrissítsen, féltem az összerogyástól. A pitvarban Bálint császár enyelgett a szakácsnéval.

– Kedves cicám – mondá –, minden jó volt, minden fölséges volt, hanem egy kis túrós derelyét szeretnék estére. Van-e túrójuk?

– Van, instálom.

– Nagyon jól van. Hát meglesz? – S megveregette kedveskedően a bal combját, persze a szoknyán keresztül.

– Meglesz, nemzetes uram.

Egy fiatal sugár leány éppen vitte ki az udvarra kiönteni egy csöbörben a piszkos vizet, melyben az edényeket öblögették.

Bálint császár jelentőségteljesen hunyorított felém.

– Csinos kis macska. Hm. Nem igaz?

Figyelmesebben megnéztem, csakugyan gyönyörű gyerek volt. Szép hosszúkás arca, halvány piros színű, mint a barackvirág, s a szemei, ezek a gazella szemek, olyan szelídek, ábrándosak, mint egy szenté.

– Hogy hínak, fiacskám?

Amint megszólítottam, első dolga volt a kékvirágos szoknyáját görcsre eresztetni, mely fel volt gyűrve és hátul összekötve úgy, hogy az inge nagy darabon látszott ki alul. Durva volt az ing, de mégis bájos és ingerlő. Csak miután leeresztette a szoknyáját, akkor felelt.

– Zsuzsinak.

Körülnéztem, hogy nem hallja-e valaki, amit mondok.

– Hallod-e, Zsuzsika, megtehetnél nekem egy szívességet.

– Kettőt is, instálom.

– Szavadon foglak, Zsuzsika. Éppen kettőt kérek.

A leány elmosolyodott.

– Bizony, már sajnálom, hogy nem hármat mondtam.

S annyi kellem, annyi természetesség volt a mozdulataiban, amelyekkel ez udvarias szavakat kísérette, hogy egy comtesse is megelégedhetett volna vele.

– Elég a kettő is. De tudsz-e hallgatni?

– Meglehet – mondá dévajkodva –, de eddig nem próbáltam.

– Jaj, szívecském, ha te hallgatni nem tudsz, akkor minden elromlik.

– Ej, no – szólt, a fejét féloldalt hajlítva –, hát olyan romlós portéka?

– Biz az olyan. Egy fuvarost kellene fogadnod számomra a faluban, aki éjjel megvárjon itt átellenben a haranglábnál nagy titokban, és elvigyen Brassóba.

Zsuzsika ijedten csapta össze a kezeit:

– Jézus Mária, Szent József, még csak az kellene. Hiszen akkor engem mindjárt elcsapna az urunk a szolgálatból.

– Csak tán nem?

– Vagy igen. Ránk van parancsolva, hogyha valamelyik vendég szökni akar, azonnal jelentsük a tekintetes úrnak. Mi lenne, ha magunk szöktetnők el?

– Hát nem teszed meg, Zsuzsika? – szóltam rimánkodó hangon. – Nagy jutalom ütné a markodat.

– Nem, nem – s még a keze mozdulatával is elhárította a tervet – nem tehetem. (A kezecskéit bűnbánóan összetette.) Bizony isten, nem tehetem, pedig tudom, hogy maga itt nagy úr lesz...

– Már hogy én leszek nagy úr.

– Hogy maga lesz. Megmondták nekem. Tudjuk mi, miről beszélnek az urak maguk közt, de mégse teszem, mert lássa... mert... mert...

Nagy zavarba jött, a kötényt a szájába vette és harapdálta.

– Mert nekem senkim sincs, nekem semmi se kell, hanem a Borbála, az megteszi... én azt gondolom, megteszi...

– Ki az a Borbála?

– Az is olyan cselédleány itt, mint én, de annak szeretője van a katonaságnál, hát az megteszi. A Borbála nem fél az ördögtől sem – mert annak szeretője van.

– Hol van az a Borbála?

– Az a konyhában mákot tör. Hát nem hallja a mozsárkongást?

– Küldd ki, fiacskám! Légy oly jó.

– Nagyon szívesen.

– Hopp, megállj még. Ha már olyan makrancos vagy ebben, pedig nem illik ám egy ily szép leányhoz.

– Ilyet hétfőn kell mondani – szólt a leány könnyed pirulással –, hogy egész héten igaz legyen.

– De fiam, én nem várhatok hétfőig. Elég szép vagy te így hét közepén is. Azonban arra kérlek, azt tedd meg legalább, hogy kikeresed estig a bundák közül az enyémet, hidd meg, nem leszek háládatlan.

Zsuzsika tiltakozón rázta a fejét, a dús szőke varkocs kecsesen himbálózott a vállán jobbra-balra.

– Ó, hogyisne! Még mit ki nem gondol! Isten ments! Hisz rá se ösmernék a bundájára. De különben se tehetném, mert részes lennék a szökésében.

Ebben a percben lépett ki a pitvarból Bálint császár az udvarra, s felmarkolván egy marék friss havat, elkezdte vele dörzsölni az arcát. (Székely medicina a bágyadtság ellen.) Elég volt ránézni Bálindra, hogy egy kis együgyű furfang jusson eszembe.

– Jól van, jó, Zsuzsika. De hát legalább a szivartárcámat keresd elő.

– No, azt már megteszem, de hol van?

– Bizony isten nem is tudom. Hiszen ha tudnám, akkor nem kellene, hogy keresd. Azazhogy... megállj csak. Az bizony a bundám zsebében lesz valahol.

– Majd megtalálom én – szólta a leány tettetett együgyűséggel. – Ha sorba tapogatom a bundákat.

A székely észjárást kell eltalálni, ha a székelyekkel boldogulni akar valaki. Ez a kis fruska is csak a kellő formát várta. S olyan buta pofácskát vágott hozzá, hogy öröm volt ránézni.

– De a Borbálát el ne felejtse.

– Azonnal küldöm.

Csakhamar kijött a Borbála. Szép szál leány, nyurga termetű, gödrökkel az arcán, élveteg vérpiros ajkakkal, fekete szemei fénylettek, villogtak, mint két szentjánosbogár. A nehéz, nagy bunkójú mozsártörőt a kezében himbálta könnyedén, mint valami légyecsapót.

– Eszemadta hugom, te, amint látom, buzogánnyal jössz.

– A Zsuzsika küldött, instálom, hogy valamit parancsolni tetszik.

Elmondtam neki a kívánságomat. Csóválta a fejét meg a buzogányt. Egy darabig habozott.

– Nehéz dolog – mondá –, de én is nehéz dolgot fogok kérni a méltóságos úrtól. Tyúkért tyúkot, ökörért ökröt. Megteszi?

A szemembe nézett, mereven, fürkészve.

– Hogyne tenném meg. Megteszem.

– Egy levelet visz tőlem a királynak. Megteszi?

– Elviszem.

– És személyesen adja oda. És négyszemközt. Mert szégyenlős a dolog, nem szeretném, hogy sokan tudják. Átadja?

– Odaadom, ha találkozom vele.

– Már hogyne találkozna, hiszen egy városban laknak.

– Ugyanazon egy városban.

– Hát akkor jól van. Minden rendben lesz. Megfogadom a fuvarost éjjelre, és egy kavicsot dobok az ablakra, ahol kártyáznak. Ez annyit fog jelenteni, hogy a kocsí a haranglábnál várja.

Kitanítottam a bundára nézve is, hogy azt a Zsuzsika, aki belső leány, előkeresi, s akkor azt valahogy ügyesen a konyhába kell csempészni, és éjjel feltenni a kocsira.

– Meglesz, instálom.

Mint egy olyan ember, aki veszedelmes nagy terveket mozgat, némi izgatottsággal kerestem fel a ferblitársaságot, ahol egy üres szék várt. S ez az izgatottság fenntartott, erőt adott, pillanatokra. A kemény fejű székely grófon ellenben meg se látszott, hogy már a második éjszaka felé járnak. Vidorak, frissek voltak. Istenem, micsoda anyagból gyúrtad meg ezeket az embereket!

Egy óra se múlt el, már bejött Zsuzsika lábujjhegyen, és élémbe tette a bundában hagyott szivartárcámat.

Lázás öröm fogott el: tehát sikerült. A bunda megvan. A fele már elsült a tervnek. Csak még a másik fele lóg. Kinyitottam a tárcát, két britanika volt benne.

A partnerek megdöbbenve néztek össze. J. gróf vérfagyasztó pillantást lövellt szúrós szeméből a kincsré.

Britanika szivarok! Az ördögbe is, ez nem tréfa, két napi kurta szivar után.

Síri csönd támadt e látványra, s roppant feszültség uralkodott, a főispán, aki éppen osztott, letette a kártyát, mintha érezné, hogy valami nevezetes fog történni.

Azt hiszem, felfogtam a pillanat jelentőségét, mert egy belső ösztöntől mintegy kényszerítve, egyszerre kivettem az egyik szivart, a szebbiket, és J. grófnak nyújtottam.

A gróf mosolygott, édesdeden mosolygott, aztán leharapta a szivar végét, és még egyszer rám mosolygott.

A szivar pompásan szelelt. Nagy füstököt eregetett szép lassan az orrán keresztül, hogy minél tovább ott bolyongjon a becses pára a szájpadról és az orr belső lyukaiban.

A harmadik szippantásnál egész ábrázata mennyei kéjt fejezett ki.

– Pompás szivar – dűnyögte –, igazán kapitális egy szivar.

Később azután óvatosan veregette le a hamuját.

– Én csak akkor szívok ilyet, ha Pestre megyek.

– Valóban ritkán jársz oda – szólt közbe a főispán.

– Talán nem is megyek többé soha.

– Hogyhogy? Pedig nekem azt mondták, miképp is mondjam csak... hogy a jövő országgyűlésre szándékos van...

– Ah, üres beszéd. Vén, lomha csont vagyok már. Egy pillanatig talán gondoltam, hogy föllépek, ha más nem akad, de – tette hozzá – már úgy nézem, akadt. (Nyájasan hunyorított felém a szemével.) És végre is, mint mondom, vén, lomha csont vagyok, és végre is ez a szivar olyan fölséges... és végre is, mi a vízi?

Egy kő gurult le a szívemről. J. gróf már nem lép föl ellenem. A britanika leteperete.

Vígan folyt most a ferbli – bár én szórakozottan játszottam. Fejem zúgott a

kimerültségtől, szemeim kápráztak, az eszem pedig megzsibbadt. De a szerencse szeszélyes istenség, nem merem már mondani asszonynak, mert a legkimerültebb emberhez szegődött. Valóságosan belém csimpeszkedett, s boldogul nyertem, egyre nyertem. Igyekeztem visszaveszíteni a pénzt (mert a jelöltnek nem jó nyerni), hasztalan, a könnyelműen eldobott piculák minduntalan visszakerültek a »zsinórból« egy falka hatosokat hozva magokkal.

Vagy ötven, hetven forint nyereségem volt már éjfél előtt, mikor egyszerre megcsörrent az ablak.

Felkeltem. A hátam mögött egy becsületes képű, szeplős arcú fiatal úr ült, mint gibic. Nem tudom a nevét, nem is tudtam.

– Vedd át, kérek, egy kicsit a kártyámat, míg kimegyek. A vizit már beadtam. Szó nélkül leült a helyemre.

Mire az ajtóhoz értem, a kártyaasztalok mellett kifejlődött tolongás közt az érdeemes helynök utánam kiáltott:

– Kóstáltatnak. Adjam?

– Amint neked tetszik.

A pitvarban Zsuzsi ült egy ládán, és tejes habot vert egy sárga agyagtálban. (Mert persze a vacsora még csak ezután lesz.)

– No, Zsuzsika, isten áldjon meg – mondám halkán, egypár forintot nyújtva feléje.

Leeresztette a tálát a ládára, és hátratette a kezeit.

– Nem fogadok el pénzt.

– Hát mit adjak?

Zavartan sütötte le a szemeit.

– Azt gondolom, semmit. De ha mégis eszébe jutnék, küldjön inkább... inkább...

– No, ugyan mit küldjek, talán szeretőt?

– Ó nem azt! Kell is nekem!

Kétszer is megakadt, míg kinyögte.

– Küldjön Brassóból a fuvarostól egy stangli szagos szappant...

Elmosolyodtam.

– Igazad van, kis Zsuzsika. Előbb a szappan. Ez a sorrend. A szagos szappanhoz majd megjön a szerető. Igaz-e?

Durcás arcot vágott, s a habtól tajtékos kanállal felém hagyintott kedveskedve, mintha meg akarna ütni:

– Ugyan, menjen már!

Künn szurok sötétség volt, alig bírtam kibotorkázni az udvarból, nem láttam semmit, csak a harangláb fehérre meszelt alapzatát. Csakugyan ott izgett-mozgott, feketéllett valami eleven dolog. Ezek az én lovaim lesznek. Inkább sejteni lehetett a szekeret, mint látni.

Közelebb érve a toronyhoz, szoknyasuhogást hallottam. Ah, ez a Borcsa, a szép nyúlánk Borcsa, azokkal a szemvesztő piros cseresnyeajkakkal, a villogó

hamis szemekkel. Bolondos éjszaka, hogy még ezek a szemek se bírnak átragyogni a feketeségén!

Csak a ruhasuhogás jelezte, hogy ott van. S a szoknyasuhogás az éjben varázslatos, ingerlő, valóságosan ellenállhatatlan.

- Maga a fuvaros?
- Én vagyok, instálom – felelt egy tompa férfihang.
- Mehetünk?
- Mehetünk.
- Látja-e majd az utat?
- Ahogy az út lát engem, instálom, úgy én is látom őtet, instálom.

Ezalatt közel jött a magas női alak, és kezembe csúsztotta a levelet.

Egy pillanatig éreztem, amint keze az enyimet érintette. Sajátságos érzés fogott el. A saját fantáziám megrészegett, mert az kiegészítette, teljessé tette a Borcsa szépségét, és rárakott az éj átláthatatlanságán keresztül annyi bűbajt, annyi varázst, hogy fölbizsergett a vérem tőle, s egy démoni vágy rám kényszeríté, hogy átkaroljam a derekát, s egy csókot lopjak tőle – ami pedig azt a bizonyos katonát illeti.

Pillanat műve volt e pajkosság, átkaptam a derekát s magamhoz szorítottam a fejét, mely gyapjas nagykendőbe volt burkolva.

– Ó, jaj! – sikoltott fel. – Ne bolondozzon teens úr, mert összetöri a pápaszememet.

Erre a szóra egyszerre eleresztettem.

- Miféle pápaszemet?
- Ami a szememen van.

A hangja ismeretlen volt előttem. Ezt a nyalka, vékony hangot én még sohasem hallottam.

- Hát kicsoda vagy te?
- Én a Péter István nagymamája vagyok, özvegy Péter Mihályné, instálom.

– Milliom ördög! Mit keres maga itt? És ki az a Péter István, akinek maga a nagymamája?

– Az, instálom, a Borcsa leány jövődöbelije, ha az isten is, meg a király is úgy akarja, és hazaereszti.

- Úgy? A Borcsa levelét hozta? Hát úgy is jól van.

Ezzel felültem nagy bosszúsán a szekérre, s reggel felé beértünk szerencsésen Brassóba, ahol huszonnégy órát aludtam egyhuzamban. Sok-sok év elmúlt azóta, de még most is kedvesen emlékszem szeretetreméltó székely gazdámra, és szeretetreméltó vendégeire. S gyakran képzelem úgy, mintha még mindig folyna ott a ferbli, s mintha még mindig ott ülne helyemen a szeplős gibic, és játszanék helyettem.

Egyszer csak megnyílik az ajtó, szinte várom, hogy megnyílik és hopp, belép rajta, lassú cammogó lépteivel, fontoskodó arcával, amint pillanatra megvillan emlékezetemben, és teleönti a szobámat bankókkal, hatosokkal, mondván:

– Meguntam már várni az urat, instálom, hát vagy más embert ültessen oda, vagy fogja a pénzét, ahol van ni. Éppen egymillió forint és néhány ezer.

Persze, hogy sok év múlt azóta. Semmi sincs már meg az emlékezeten kívül e napokból. Az ifjúság sincs meg. Bálint császár sincs meg (no ugyan kialussza most magát), a mandátum sincs meg (már ti. az, amit őtőlük kaptam), csak a Borcsa levele hányódik még egyre az íróasztalomon, sokszor látom, ha az irataim közt turkállok, mosolygásra fakaszt piros pecsétje, mely egy gyűszűvel van lenyomva, és ez együgyű címirata:

T. C. Ferenc Jóska úrnak magyar apostoli királynak őfelségének tisztelettel adassék Budán.

Szegény Borcsa, tudom, sokat epekedett, de mit tehetek én róla, hogy sohase voltam még azóta négszemközt a királlyal? Nem énrajtam múltott, de őfelségén.

Benedek Elek

(1859 – 1929)

Kisbaconban született újságíró, író, szerkesztő, a magyar gyermekirodalom úttörő szerzője és szervezője. Földművelő, székely katonacsaládból származott, s egész életén át megőrizte felelősségét a szülőföld iránt. Budapesten végezte a bölcsészetet. Diákkorában néprajzi gyűjtőútra ment Sebesi Jóbbal, gyűjtését a Magyar Népköltési Gyűjtemény III. Köteteként adta ki a Kisfaludy Társaság, Kriza János és Orbán Balázs anyagával együtt. Újságíró lett, a Budapesti Hírlap és más lapok munkatársa. 1887-től 1892-ig a kormányon lévő Szabadelvű Párt képviselője a nagyajtai választókerületben. Parlamenti beszédében erkölcsi értékű gyermekirodalmat sürgetett, s leleplezte a vidéki iskoláztatás siralmas állapotát. Jelentős alkotása az ötkötetes *Magyar mese- és mondavilág* 1894 és 1896 között jelent meg. Meséit mint mesemondó átkölti, hogy korszerűsítse a néphagyományt, ősi szókinccsel, népi gondolatfűzésekkel, szemléletes és fordulatos kifejezésmóddal gazdagítja.

Napilapokat és folyóiratokat szerkeszt: Magyarország (1901-02); Magyar Világ (1902-03); Magyar Kritika (1897-99); Nemzeti iskola (1890-1905); Néptanítók lapja (1907-09). 1889-ben Pósa Lajossal együtt megindította az első irodalmi értékű, hazafias szellemű gyermeklapot, *Az Én Újságomat*, Sebők Zsigmonddal együtt szerkeszti a *Jó Pajtás* hazafias szellemű gyermeklapot.

ÉDES ANYAFÖLDEM! EGY EMBER S EGY NÉP TÖRTÉNETE

ELSŐ FEJEZET

– részletek –

Kicsiny falu az én falum, legkisebb az egész vidéken s a legszebb. Gyermekkoromban alig hatszáz lakója volt, s ennek is jó felerészét az én nemzetségem tevé.

– Ez a falu, ennek a falunak erdeje, mezeje – emlegette gyakorizben édesapám –, ösfoglalás. Három nemzetség az ösfoglaló: a Benedek-, a Benkő- s a Boda-nemzetség. A többiek: a Gálok, a Vajnák, a Bakók, a Putnokiak, a Lakatosok mind jövevények.

Két-háromszáz esztendeje éltek már itt a Gálok, a Vajnák, a Bakók, a Putnokiak, a Lakatosok, s édesapám szemében még mindig jövevények voltak. Nincs e mondásban kicsinylés, egyszerűen a történeti igazság megállapítása ez. Szegről-végről csaknem valamennyi jövevény familiával atyafiságba keveredtünk, s hogy messzebb ne menjek, édesapám anyja Gál Rebeka volt.

Már a Rebeka név sejteti az avatottabb olvasóval, hogy az én nemzetségem annak a népnek a sarjadéka, amely még nem oly régen Mózes népének neveit igen kedvelé. Az öregebb rend emberek közt még szép számmal vannak Mózesek, Jakabok, Jákobok, Judák, Ezékiások, Izsákok, Timotheusok, Benjáminok, s dédapámnak, aki a hagyomány szerint, nagy erejű, nagy virtusú ember vala – Jeremiás volt a neve. Ezeknek a neveknek a gazdái – e könyv írójával együtt – már mind a temetőkert felé tekingetnek; a fiak, az unokák közt már alig akad bibliai nevű: ami nevet az úri rend magához méltónak talált, mind eljutott az én falumba. Elhozta a vasút. Ide, az Isten háta mögé. Mind a temető felé tekingetnek a Rebekák, Judithok is, bár büszkén emlegeti a nemzetségem, hogy Judith volt az ősanja (e névnél merül homályba a nemzetség terebélyes fája a XI. században), egyetlen Judith sincs köztünk, pedig, ugye, szép e név?

Az én falum szinte félve húzódik meg a Barót-patak jobb és bal partján, igen szűk völgyecskében. Nemcsak a falu kicsiny, de a neve is: Kisbacon. Nem csoda, ha szűk völgyecskében húzódott meg, ugyebár? Olyan emelkedő, lankás hegyoldalra tolta-tologatta idők során a szaporodás. Észak, kelet és dél felől szelíden, csendesen emelkedő hegyek karimázzák, s ha nyugati oldalára is vet még egy kis hegyet a Világteremtő, tökéletes volna a kép rá mája, legteljesebb a nép nyugodalma: nem háborítaná a nyugati szél, mely a civilizációval fagyos szeleket is röpít szárnyain. Ennek a szélnek *német szél* a neve. Nyilván sűrű oka volt őseinknek, hogy ennek nevezzék...

Egy hosszukó tál, melynek kicsorbult egyik vége, ebben a tálban egy csuda-szép bokréta: ez az én szülőfalum. Ebben a faluban minden háznak van gyümölcsfás és virágoskertje, s május havában, amikor itt a gyümölcsfák virágba borulnak, Csikorra tetejéről (a szomszédos „Csikország” orra ez a hegy) óriási bokrétát lát ájtatosan bámuló szemed. Bokrétát, melynek szépségét a kikan-dikáló piros cserepes házfödelek nem rontják, de sőt emelik. Az én gyermekkoromban ritka volt még a piros cserépfödél. Széles cserfafsindely barnállott az alacsony falú, magas tetejű házakon; naptól, esőtől fakult szalmazsúpfdél jutott a pajtáknak meg a csűröknek; de akkor is megvolt minden háznak utcára mosolygó virágoskertje, minden kertnek a maga gyümölcsfája: rozssal érő, főtós, zsíros, édes, íros (más néven sólyom) páris almát, eleinérő, vagyis korán érő, nyakas, bartamisz körtét, moskotát, madárka perpenca szilvát termő fája: – akkor is egy szépséges szép bokréta volt az én falum, talán szebb a mainál. Bizonyosan szebb. (...)

***

Az édesapám háza a 40-es évek elején épült, hetven évvel később, mint a pi-tyókáért épült ház. Ennek már nemcsak a fundamentuma volt kő, de azon fe-lül is egy félméternyire ott kezdődött a fa, mégpedig faragott, a közök kirakva apró kövekkel, s így bemeszelve sima téglaház képét mutatá. Széles ereszt volt

a benyíló a ház közepén, ettől az eresztől jobbra egy nagy szoba, virágos, méhes kertre nyíló, balra egy kisebb szoba és konyha. Az ereszből volt a bejárás a kamrába s a pincébe, mely a föld színén volt s nem a föld alatt; az ereszből a feljárás a hijjuba (padlás) egy odatámasztott jó magas létrán.

A mi házunk már szép, piros cseréppel volt fődve, három kémény füstölt rajta, a pityókás házon egy sem; annak a nagy szabad tűzhelyéről a füst a hijjuban széledt el, s szivárgott ki lassanként a fazsindelyek hasadécai közt. Az esztendő verejtékes munkájának minden gyümölcse szépen elfért e piros cserépfödél alatt. A hijjuban négyoldalt sorban állottak a falusi ácsok faragta szuszékok, öt köblöstől fel húszt köblösig; ezekbe hordták fel a búzát, a rozst, a zabot, az árpát, a borsót, paszulyt, az aszalt gyümölcsöt. Ami nem fért a szuszékokban, ott hevert csomókban, a hijju tapasztott földjén. A pityókának nagy verem volt ásva a pincében. A gerendákhoz volt erősítve, a pince hosszában, négy-öt széles polc a téli almának. Átellenben a házzal, az udvar túlsó szélén állt a kukoricagóré, székelül: a törökbúzás-kas, ennek lécbordái közül mosolyogtak ki a piros meg sárga kukoricacsövek. A galambbúgos kapu egyik sarkában, a pityókás ház közvetlen szomszédságában, kis házikó állt: ebben a kenyérsütökemence. Egyszerűen *süjtő*-nek hívtuk. A kis kaputól oldalt volt a gémes kút, mellette egy nagy meg egy kis kővállu: este, reggel friss víz benne a legelőre járó állatoknak. A ház háta mögött konyhakert, melyre mindkét szobából kis ablak nyílt. Tyúkleső ablak volt a neve. Innen lestük, nem kapirgál-e tyúkanyó a veteményesben. Az utcára néző szoba előtt néhány lépésnyi előkert, virágos. A ház már nincs meg, de egy fátyol rózsabokor, melyet édesanyám ültetett, még él és virágzik...

Három ablak nézett az utca felé, kettő a hátsó virágoskertbe, egy nagyobb és négy kisebb az udvar felé. A hátsó virágoskert volt legkedvesebb helyem. Az ágyásokban fehér szegfű, piros szegfű, packona meg csukros viola illatozott. Az ablakokra felnyúlt a mályvarózsa, s ha kinyitottuk, be is hajolt azon. A kert egyik sarkában orgonafa. Boroszlán nálunk a neve. A kerítés egyik falának épített méhszín alatt sorakoztak a méhkasok. Itt szerettem üldögélni, játszodozni egymagamban. Sok-sok száraz ágacska szurkáltam szép sorjában a földbe, öt-hat sorban. Nem katonák voltak ezek, hanem kisdíások. Ezek helyett a kisdíások helyett mondogattam fel a leckét. Szándékosan hibát ejtettem sorban tizzel, hússzal is, mígnem valamelyik a hátulsó sorban hibátlanul mondta fel a leckét. Nosza, elévittem az első sorba, így játszottam ösztönszerűen az életet. Mert, így lesznek az utolsóból első, az elsőből utolsó, különösen, ha egy felsőbb hatalmasság beleavatkozik. Én voltam ez a felsőbb hatalmasság, de gyermekkorommal búcsút is mondtam ennek: sohasem lett többé senki általam utolsóból első, elsőből utolsó...

Az udvar hosszában még egy veteményes húzódott, a „pityókás” ház folytatásaként. Felerésze a béresház járuléka volt: itt termett meg nagyokat füllentő Demeter András esztendei káposztája, hagymája s egyéb zöldsége. A karós

paszuly meg a lopótök indája felfutott a ház ereszére, összekeveredve lógott az ereszről a hosszú szárú lopótök meg a hosszú, vékony hüvelyű paszuly. Ece-tet lopott ezzel a lopótökkel a kis hordócskából az öreg füllentő, bort aligha. Átellenben a pityókás házzal, a telek alsó sarkában egyszobás házikó húzó-dott meg, hajdan pálinkafőző, most „bérház” ez is. Ebben a kis termetű Rigó zsellérkedett. Amennyire emlékszem, sokat zsémbelt miatta édesapám, mert a munkát nemigen kedvelé. Forró meleg napokon, míg a falu künn izzadt a na-pon, otthon felejtette magát, ült, üldögélt az árnyékos szobácskában, eregette a füstöt naphosszat – vajon miről gondolkozhatott? Őneki is volt egy vetemé-nyeskertecskeje, melyet keskeny udvar választott el a Demeter Andrásétól. E keskeny udvar végén húzódott meg a zsúpfődeles pajta, a hozzáragasztott sertésóllal: a két zsellér kevés számú állatainak hajléka.

Szóval, a mi telkünk kettős telek volt: nagy és kicsiny, s mintha két gazdáé lett volna, kerítés választotta el. A nagy telek hátsó felében L alakban három nagy gazdasági épület sorakozott: két szalmafüdeles meg egy cserépfődeles csűr, mind a háromnak füdele alatt egyben pajta is. A cserépfődelesben te-leltek a „köteles marhák”, ökör, tehén, ló, a zsúpfődelesekben a borjak meg a juhok. Külön kis ólak voltak a sertésnek meg a baromfinak, kissé közelebb a házhoz, hogy a rőfögő meg kodácsoló jószágok mindig szem előtt legyenek.

Ez volt a falu első gazdájának belső telke. A csűrök mögött, természetesen, tágas csűröskert a szalmakazlaknak, a fedél alá nem fért szénának, mely rend-szerint tavasszal került sorára, amikor a csűrök odrai kiürültek. A csűröskert mögött terült el a gyümölcsös, emögött egy lucernás, mely kirúgott a Macskás patakra. Ez a patak volt a határ. Ezentúl kezdődött a mező, lankás hegyoldal, mely a falu egyik szélét végigszegi. Hajdanában, az ősfoglaláskor a Benedek-nemzetség birtoka, az idők során ősi és „jövemény” nemzetségek közt úgy el-aprózódott, hogy húsz esztendő keserves munkájába került nekem, a pennás ivadéknak, amíg a kardos nemzetség földjének egy részét csereberével meg háromszoros-négyszeres áron visszahódítottam. Igazabban: könyvíró tollam-mal *visszaírtam*. (Csak türelem, türelem, majd meglátjátok, mi lelket rendítő dráma lesz még ebből.)

A mi házunk már nagy haladás volt a Mária Terézia pityókás háza után, külsejében is, jóllehet a két házat hetven év választotta el. De hát akkoriban csakugyan lassan forgott a világ kereke, kevés volt a világjárta ember, s ha egyik-másik hozott is magával valamit, próbált is egy s más újat, nemigen kö-vették. Ellenben a mi házunkat s a Gábor bácsiét huszonöt év sem választotta el, de a különbség száz esztendőt is kitett. Ezt a különbséget én a szentgyör-gyi német iskola javára írom: itt tanulta meg Gábor bácsi az építés művészetét. Ő rajzolta meg házának tervét, eszerint épült az újmódi, kőfundamentumos, égetett téglafalú ház, melybe téglaoszlopokon nyugvó tornácból nyílt a főajtó nagy, tágas szobába. Ennek a szobának két ablaka nézett az udvarra, az ud-var mellett egy kis gyümölcsösre, melynek minden fáját András nagyapó, egy

ablaka egy nagyobb gyümölcsöskertre, melynek fáit már, egy vén diófa kivételével, Gábor bácsi ülteté. E szoba bútorairól csak egy darabot említek meg: a feketére festett íróasztalt, melybe széles palatábla volt beleillesztve. Igen jó arra, hogy hirtelen számolást elvégezzen rajta, papirost emiatt ne pazaroljon. Ennek az íróasztalnak a gazdája háziszőtt, fehér posztónadrágot viselt, akár a cselédje. Mondhatnám, dacosan, szinte tüntetően ragaszkodtak az ősi viselethez a szabad székek ivadécai, hívták magukat fehér harisnyás székeknek, ellentétben azokkal, akik nemeslevelet szereztek vagy nem is szereztek, de így meg úgy elurasodtak. Igen szegény urak voltak ezek többnyire, kicsiny, rosszul művelt földeken tengődtek, s volt rá okuk, hogy a Huszárok, a Benkők, a Keresztesek, a Nagyk, a Bardoczok, a Balók (csupa kis- és nagybaconi famíliák) jó módját irigyeljék.

Gábor bácsi íróasztalos szobájából jobbra is, balra is ajtó nyílt. Jobbra egy tágas „tessék szoba”, benne háziszőtt gyajútakaróval bevont dívány, üveges szekrény, nagy ruhaszekrény s ágy is. Ha akarom „szalon”, ha akarom vendégszoba. Mellette keskeny oldalszoba. Volt hát három lakószoba, eggyel több, mint a mi házunkban. Az íróasztalos szobából balra a konyhába lépünk: háromszorta tágasabb, mint a mienk. Innen garádics vezet fel a kamarába, kamara mellett szintén garádics a hijjuba. A konyha oszlopos tornácra nyílik, erről a tornácról garádics vezet le a sütökemencéhez s egyúttal a pincéhez is, amely már igazi pince: a föld alá került.

Néhány lépésnyire a ház mögött kisebb épület, ennek födele alatt a nyári konyha meg a gabonás: két oldalt egy darabban nyúltak végig a hombárok, falusi ácsok mestermunkája, de főmestere Gábor bácsi legkisebb fia, aki András nagyapó nevét viseli. Ővé már a szülei ház. Gábor bácsi, „a vén jegyző”, aki harminc esztendeig volt három falu pennája, külön házat épített magának a telek másik oldalán. Kedves kis kőház: faragott kő az alja, kis, oszlopos tornáca van, kétoldalt rózsabokrok, a kicsi házban két szoba, konyha: éppen elég egy öreg pár embernek. A világháború sem tudta megkomorítani e kis ház nevetős képét: úgy nevet, úgy mosolyog, mintha az ég soha, de soha be nem borult volna fölette.

CSALATORNYA

Az almási barlang átellenében van egy karcsú, magas szikla. Olyan mint egy torony: Csalatornya a neve.

Ez a Csala, kiről a sziklát elnevezték, híres vitéz volt a tatárjárás idejében. De hiába, sokan voltak a tatárok, a maroknyi székelység nem tudott sokáig ellentállani s mint rendesen, nagy veszedelmek idején, behúzódtak az almási barlangba. Csala is ide vezette a népét, de mentek nyomukba a tatárok is, elállották a barlang nyílását s nem mozdultak onnan. Arra számítottak, hogy

kiéheztetik a székeleyeket. Ezek vittek magukkal, amit vihetek; éltek szüköcskén, ahogy lehetett, de egyszer aztán elfogyott minden eleség. Voltak vagy ezeren s egy maréknyi lisztjök volt mindössze.

Hanem a tatároknak sem volt valami jó dolguk odakint. Közel s messze vidéken, ami ennivalót találtak, mindent fölettek s már-már azon gondolkoztak, hogy tovább álljanak.

Valahogy megsejdtette ezt egy vén leány s mit gondolt, mit nem, – azt a maréknyi lisztet hamuba keverte, maggyúrta, mint az igazi tésztát s akkora kenyeret sütött, mint egy talyigakerék. Jó pirosra sütötte a hamukenyeret, aztán beleszúrta egy karóba, kinyújtotta a barlang nyílásán s megforgatta, hadd lássák a tatárok, hogy van kenyerük elég.

Hát csakugyan jól számított a vén leány.

Ahogy látták a tatárok a rengeteg nagy kenyeret, gondolták magukban: jobb lesz odébbállni, mert ezeket ugyan ki nem éheztetik.

Csakugyan el is indultak s ameddig a barlang szájától el lehetett látni, egy óra múlva híre pora sem volt a tatárnak.

Hej Istenem! Örültek a népek. Hazamehetnek ismét a falujukba; felépítik újra házaikat; szánhatnak, vethetnek, nem sanyargatja többet a tatár.

Míndjárt nekikészülődtek, de akkor előállott Csala vezér s mondá az embereknek:

– Megálljatok! Várjatok még, nehogy nagy örömeteknek siralom legyen a vége.

Ismerem én a tatár természetét. Vigyázzatok, mert cselet vet ellenünk. Maradjatok itt egy keveset, én itt átellenben felmegyek arra a sziklára, onnét látni lehet egész Erdővidéket, majd meglátom, hogy csakugyan elmentek-e?

Kiment Csala a barlangból, leszállott a patakba s a patakából egy szempillantásra felmászott a sziklatorony tetejére. Olyan keskeny volt a szikla teteje, hogy éppen csak ráléphetett, de az ő lába nem ingadozott, úgy állott a szédületes magasságban, mintha a sziklából nőtt volna ki. Aztán végigtekintett az erdőkön, a pusztaságokon: látta egész Erdővidéket, látta a leégett falukat.

Hamuban hevert valamennyi, hanem a tatárnak híre-nyoma sem volt, bármerre tekintett. Úgy megörült ezen, hogy szertelen nagy örömeben megfellekezve magáról, hirtelen a barlang nyílása felé fordult, de csak ennyit kiálthatott: jertek! – abban a pillanatban eltántorodott, lezuhant a torony tetejéről s szörnyű halált halt. Eltemették nagy jajszóval, keserves sirással Csala vezért a torony tövébe s áldott emlékezetét nem feledték el soha. Neve s emléke él ma is s azt a magas sziklaszálat Csalatornyának hívják, míg egy székeley lesz a földön.

Benedek Elek a Trianoni döntés után, 1921. augusztus 3-án érkezett haza hosszú távollét után Kisbaconba, és itt élt haláláig. Itt szerkeszti a *Cimbora* című ifjúsági lapot. Erről az időszakról, édesapja utolsó éveiről, fia, *Benedek Marcell* (1885-1969) számol be a *Literatura c*” folyóirat 1930-as almanachjában közölt megrendítő emlékiratában.

Benedek Marcell

MAGYAR ÍRÓ TRAGÉDIÁJA 1929-BEN

– részletek –

...És Benedek Elek odairta a szedésben levő Édes anyaföldem végére: „Tavaszn nyíltán hazamegyünk, Mária”.

Mit jelentett ez a mondat? Mit jelentett az, hogy Benedek Elek 1921 tavaszán csakugyan hazament Máriával? Csak egyszer jelent meg még Budapest szeme előtt, hogy a székely balladáról olvasson fel – aztán ment, sietett haza.

Láthatta-e már akkor, hogy milyen szükség van rá? Nem hiszem. A határzár még mindig túlságosan szigorú volt. Pest semmit sem tudott az erdélyi viszonyokról. Ami akkor Benedek Eleket hazavitte, csak érzés volt, csak ösztön. A szülőfaluja után való sóvárgás tíz esztendő ténitett rajta az utolsó esztendőben. Hatvanegyedik születésnapján – amikor fia haláláról értesült – hetvenévesnek látszott. Az első Baconban töltött év visszaadta ezt a tíz esztendőt.

Megfogadta, hogyha Isten egyszer visszasegíti Baconba, egy esztendeig ki nem mozdul a kertjéből. Szülei és fia sírjánál járt csak – sehol egyebütt.

Ebben az esztendőben csak levelek, újságok, gyér látogatások tájékoztatták az erdélyi viszonyokról, az új impérium elhelyezkedésének lázas napjairól. Nem akart beléavatkozni semmibe – politikába legkevésbé. (A politikát sikerült is utolsó napjáig elkerülnie. Az ájultából ébredező erdélyi szellem megmozdulása érdekelte csak. A hirtelen szárbaszökkenő, új erdélyi irodalom, amelyben akkor együtt kavargott a legeslegmodernebb nyugatiság s a „fajmagyar” meg a „fajszekely” írás. Világnézeti szélsőségek, jobb- és baloldali írók harca. Már hívogatták innen is, onnan is. A „beérkezett” író tekintélyére szüksége volt a kialakulóban lévő irodalomnak. Benedek Elek állta a fogadását: egy esztendeig nem lépett ki a kertjéből. Átvitt értelemben sem.

Ez az esztendő olyan intermezzo-féle volt, negyvenesztendei szakadatlan küzdelem után – és az utolsó nagy harc előtt. Otthon. Kert. Magánélet. Elek és Mária. A két öreg és a fiú sírja a temetőben. Közte kettős sírhely, ahol...

Aztán 1922-ben, Segesvárott Petőfi-centenáriumot rendeznek. Benedek Elek az Erdélyi Irodalmi Társaság felkérésére könyvet ír Petőfi életéről. Az ünnep napján már letelt a fogadalmi esztendő. Július 31-én Segesvárott sok ezer ember előtt olvas fel Petőfiről, szabad térségen. A magyar nép öntudatá-

nak első nagy megnyilatkozása ez az ünnep. Benedek Elek itt ismerkedik meg személyesen az új erdélyi irodalom képviselőivel. Legnagyobb részükkel levelezett már ekkor, de a Petőfi-ünneptől datálódik az a gyönyörű, meleg viszony, amely közte és erdélyi „fiai” közt fennállott. Az egy Zágoni Istvánt (a Falusi bohémek családjának sarját) ismerte gyerekkorától; Szentimrei Jenőt, Nyíró Józsefet, Tompa Lászlót, s a nagyszerű szavalóművésznőt, Tessitori Nórát itt látta először. Szentimreivel már nagy levelezésben volt, mindenféle gyermek- és néplapügyekben, de ez ... külön felvonás. (...)

Jegyezzük fel, hogy a segesvári ünnepről teherkocsikban, vagy magyarán szólva: marhakupében távozott a sokezernyi közönség legnagyobb része. Benedek Eleket, aki tehetetlenül állt a segesvári állomás reménytelen tülekedésében, a brassói dalosok vették fel „negyven embernek, vagy ... stb.” jelzésű kocsijukba, ölében emelte fel egy daliás csiki tisztelője. Így kezdődött az a hétesztendős barangolás, amelynek során döcögő autóbusz, rozoga autó, parasztszekér, fűtetlen vasúti kocsik s a jó ég tudja még milyen alkalmatosságok képviselték Thespis kordéját.

De nem ez a fontos. Hanem, hogy a Máriával kettesben töltött tél s a boldog kerti munkában telt tavasz után Benedek Elek kilépett a kapun. A „hazamegyünk” szó nem magánügy többé. Egy végzettragédia indul meg vele. A címe ez lesz: Magyar író tragédiája 1929-ben. (...)

...Szóval: Benedek Elek kezébe kapja a Cimborák első számát. Bizony a lap még „nem az, aminek lennie kellene”: Megmosolyogatóan primitív, kiállítás és szöveg dolgában egyaránt. Felelős szerkesztője egy igen kiváló szatmári publicista, akinek a maga „felnőtt” újságja mellett nemigen van ideje, hogy foglalkozzék vele. Amikor Benedek Elek közvetlen levelezésbe kerül a Cimborák kiadóival s arról van szó, hogy a neve főmunkatársi minőségben szerepeljen a lapon: előbb heteken át fűrésztik, kenetik a Cimborát, mint az Ahaszérus elé készülő Esztert, s ezt a munkát már ő dirigálja. Maga is írni kezd a lapba, másoktól is kér kéziratot (közben nyaralásra Baconba érkezett családjából is befogja a tollforgatókat), – hosszas levelezéssel reformálja a lap tipográfiáját, illusztrálását –, így jut el a Cimborák odáig, hogy Benedek Elek neve a címlapjára kerülhessen, előbb mint főmunkatársé, aztán mint főszerkesztőé. (...)

A Cimborák tényleges szerkesztése fantasztikus munkává nő fel. Valóban fantázia kell az elképzeléséhez. Szatmár és Kisbác: ez a vasúti és postai összeköttetés jóvoltából nagyobb távolságot jelent, mint Budapest-Kisbác. Kiadó és szerkesztő évszámra nem látják egymást, szerkesztő és nyomda úgyszólván soha. A Jó Pajtás szerkesztése úgy ment, hogy Benedek Elek minden délben besétált a Franklinhoz, ott megtárgyalta a dolgokat a nemrégiben elhunyt, szeretetreméltó Jancovius úrral, a vállalat „mindenesével”, aki ezer dolga mellett a Jó Pajtás legapróbb részletkérdéseivel is szeretett elbábelődni; lehívták a főszerkesztőt, aki annál is ambiciózusabban szedte a lapot, mert maga is társalgott üres óráiban a múzsákkal s boldog volt, ha egy-egy versikéjét ala-

posan megfésülve, beszorította a lapba a szerkesztő; közösen megbeszélték az illusztrációkat, a tördelést, s a szerkesztő mindig maga korrigálta, revideálta a lapot.

A Cimborá kézirát megjelenés előtt három héttel kellett Szatmárra küldeni. Korrektúrát így sem kaphatott a szerkesztő; hogy a tördelés hogyan sikerült, mi fért be a lapba a kéziratból, mi nem, s hány sajtóhibát hagytak benne kézen-közön: az minden egyes számnál külön izgalom és bosszúság volt ... már a mézeshetek idején is. Minden kéziratot úgy meg kellett fésülni, hogy nehezen olvasható, sajtóhibára alkalmat adó szó lehetőleg ne maradjon benne. Később, amikor a kiadó írógépet küldött Baconba s rövid ideig gépírónőt is bocsátott a szerkesztő rendelkezésére: úgyszólván az egész anyag legépelve ment Szatmárra. Amikor már csak a rozoga gép maradt meg s a gépírónőt nem lehetett tovább tartani, mert éppoly kevésbé kapta meg a fizetését, mint a szerkesztő; anyánk tanult meg gépelni, és ő másolta a kéziratokat, de akárhányszor a szerkesztő úr maga, saját kezével írta le a rosszirású szerzők műveit.

Volt olyan időszak is, amikor más városban volt a kiadó s más városban a nyomda. De az illusztrációk cinkografálása dolgában mindenesetre külön kellett levelezni – Kolozsvárral. Külön a rajzolókkal – Szombathelytől Marosvásárhelyig. És külön az írókkal, akiktől kéziratot kért, vagy akik kéretlenül küldték jószándékú dilettáns írásukat, lelkes sorok kíséretében.

A gyermeklap-szerkesztés, ami Pesten a legnagyobb lelkiismeretesség mellett is könnyű mellékfoglalkozás volt, kezdte tökéletesen elfoglalni minden idejét a szerkesztőnek. A gazdasággal csak a jó Isten és a cselédség törődött. A maga-ültette fák között alig ért rá még csak sétálni is a kisbaconi paradicsom megteremtője.

De még csak a technikájáról beszéltem a szerkesztésnek, a lelkéről nem.

A lelke: a gyerekekkel való levelezés volt. A szerkesztő postáját Baconba irányították. Nyáron, amikor mi is napról-napra láttuk a posta érkezését, napi húsz levél volt a legkevesebb, hatvan levél nem ment ritkaságszámba. Ha sok volt a levél, zsörtölődött, panaszkodott Benedek Elek: hogy lehet ezt győzni? Ha kevés: kedvetlenül magyarázgatta, hogy nyáron, játék közben lusták a gyerekek levelet írni, de télen annál inkább írnak... Ebédnél akárhányszor végig kellett hallgatnunk az érdekesebb gyerekleveleket. Sok kis „Cimborá-unoka” nevét, sorsát ismertük. Egyikkel-másikkal levelezésbe kerültek a mi gyerekeink is, a Nagypapó írásaiban sűrűn szereplő „igazi unokák”.

A Cimborá legfontosabb rovata az *Elek nagypapó üzeni* volt. Ha egyebet nem, ezt mi is hűségesen olvastuk mindvégig. Ebben a rovatban, amelynek jelentőségét a be nem avatott ember el sem képzelheti, benne volt Benedek Elek egész szíve, de benne volt az a kultúrpolitika, az a magyar politika is, amely a sokbeszédű „felelős tényezők” működéséből oly tökéletesen hiányzott. Az üzenetek szerető gonddal kísérték minden egyes Cimborá-unoka éle-

tét. Mennyi mindenről számoltak be ezek az unokák Nagyapónak! Sokszor a szüleik gondjairól is, az elveszett állásról, a megváltozott életkörülményekről, a maguk kínlódásáról az idegennyelvű iskolában... Amint az évek teltek, egyre rosszabb helyesírású levelek kezdtek érkezni: olyan gyerekektől, akik az iskolában már nem is tanultak magyarul írni. Most kaptak csak igazán jelentőséget az ilyen szerkesztői üzenetek: „csak írd nekem minél többször, minél többet. Ezzel is gyakorolod magad a helyesírásban, a fogalmazásban”. Üzenetein kívül külön, sajátkezű levelet írt időnként a szorgalmasan levelező gyerekek buzdítására...

„A levélírásnak igen fontos szabálya, hogy a levélen rajta legyen: hol s mikor kelt”. Ez volt az állandó szöveg a rovat élén. Bent a rovatban minden név után a gyerek városának vagy falujának magyar neve. És itt-ott, egyre sűrűbben, ez az ártatlan kérdés: mi a magyar neve a faludnak? Mert a gyerekek lassanként kezdték már bizalmas leveleik keltezésében is az új, hivatalos községneveket használni...

Ha már erről van szó: beszéljünk arról is, hogyan állott szemben Benedek Elek az új impériummal. A szerkesztői üzenetek teljes őszinteséggel megfelelnek erre a kérdésre. Egészen bizonyos, hogy Benedek Elek ha itt marad is Magyarországon, nem áll szolgálatába annak a felelőtlen, lármás, gyűlöletszító propagandának, amellyel oly végig gondolatlanul s annyi bajt okoznak a magyarságnak. Napilapokban írott cikkeiben, budapesti interjúiban sokszor megmondotta. Hagyjatok békét nekünk! A Cimbora egész szövegével, de szerkesztői üzeneteivel is más „politikát” csinált: a most egyedül lehetséges, de minden körülmények közt helyes politikát, melynek a soknépű, soknyelvű Erdélyben mindig uralkodnia kellett volna. „Az állam nyelvét meg kell tanulni, az édesanyátok nyelvét nem szabad elfelejteni”. „Kapok leveleket erdélyi, magyarországi, jugoszláviai, csehszlovákiai, burgenlandi, de még amerikai unokáimtól is. Mindenik más-más nyelven tanul az iskolában. Mit gondoltok, ha ezek az unokák egyszer összekerülnének, milyen nyelven értenék meg egymást?”

De a magyar nyelv kultusza mellett ott van a népeket, fajokat, felekezeteket összebékéltető, igazán krisztusi szellem. Nekünk, akik ezen a földön egymásra vagyunk utalva, magyarnak, romának, szásznak, ilyen vagy amolyan felekezetűnek, meg kell ismernünk, meg kell értenünk egymást. Ezt prédikálja felnőtteknek és gyermekeknek egyaránt. A Cimbora román és szász írók munkáinak áttűtetéseit is hozza – nem megalkuvásból – (senki köszönetet nem mond ezért), hanem a megértés, megismerkedés eszméjének szolgálatában.

***

Tamási Áron

VADRÓZSA ÁGA

– részlet –

Nem sokkal a helikoni írók szereplése után, az úgynevezett székely írói csoportosulás tagjai is megjelentek Benedek Elek vezetésével a Zeneakadémia nagytermében. A bevezető részt Benedek Elek mondta, aki engem a nagyközönség előtt Áronkának nevezett, bátorzkodván azt a jóslatot is megkockáztatni, hogy Áronkából lesz még Áron is.

Eme jóslattal fűszerezett kivonulás az elején történt annak az irodalmi-művészi hadjáratnak, amelyet a Benedek Elek vezérsége alatt az akkori Magyarország városaiban, de különösképpen az erdélyi nagyobb és kisebb városokban viseltünk. Ezek az igehirdetések sok kedélyt is teremttek. Ilyen kedélyes termés volt például a tordai félszeg történet. Én ugyanis *Ha igazság, harmatozzék!* című novellát olvastam fel olyan hallgatóság előtt, amely jórészt álszemérmes emberekből állt, közöttük az unitárius püspök. Már jól benne voltam a novellában, amikor eszembe jutott, hogy a későbbi szövegben szerepel az a versike, hogy „Egyszer jártam nálatok, letörött az ágyatok”. Sorról sorra haladván a novellában, egyre rémültebben gondoltam arra, hogy a versikén megfognak botránkozni. S percek alatt, miközben tovább olvastam, elhatároztam, hogy a versikén enyhíteni fogok. S odaérve, ahol a parázs volt, fönnakadás nélkül olvastam tovább, mondván: „Egyszer jártam nálatok, ropogott az ágyatok.” Némelyeknek a közönség közül nem tetszett a versike, s legfőképpen nem tetszett az unitárius püspöknek, aki az ágyropogás után rögtön felállt az első sorban, s a botjával kopogtatván a padlót, tüntető módon eltávozott. Amikor pedig én learattam a pódiumon a dicsőséget, visszavonultam a függöny mögé, ahol Elek bácsi megrökönyödve így fogadott:

- Te ugyanbizony mit csináltál?
- Enyhítettem – feleltem neki.

Azóta szójárás lett közöttünk, a melléje szólást enyhítésnek nevezni, s hozzá nevetni is egyet.

A tisztelő barátság, a Benedek Elek részéről, a tordai enyhítés után, irányomban még fokozódott. Minden jel erre a fokozódásra vallott, s többek között ennek a megtisztelő barátságnak köszönhettem, hogy Elek bácsi meghívott engem vendégül a kisbaconi udvarházba. Nagyon jól töltöttük az időt. Én még Dózsáról is írtam egy novellát, mely ha nem is sikerült a legjobban, én voltam abban a hibás, s nem a környezet vagy a szeretet hiánya. Azt hiszem, hogy a novellánál, legalábbis az én számomra, jobban sikerült az a rövid eszmefuttatás, melyet az Elek bácsi részéről hallottam, s amelyet mai napig kedvesen őrzök. A nagy kert tetejében fenyőfacsemetéket ültettünk, Elek bácsi s

vele együtt én. Ültetés közben azt találta mondani Elek bácsi, hogy én a nőket nem vetem meg, úgy hallotta.

– Nohát, miket beszélnek az emberek – feleltem erre.

Elek bácsi mosolyogva leintett engem, s azt mondta, hogy ne tiltakozzam, mert nem lehet örömtelen, ha a nők nem vetik meg az embert. S elmondta azt is, hogy fiatal házas korában jó kiállítású legény lévén, utána is veselkedtek a nők, s ezek között különösen egy, aki nagy művésznő volt, és a mohóságáról is nevezetes. Mindent elkövetett, hogy Elek bácsit megingassa, de ő bizony elle-
ne állt a csábításnak.

Ennyit mondván, mosolygós barna szemével rám nézett, s így szólt:

– De tudod, most már olyan bánom-forma.

Móricz Zsigmond

(Tiszacsécsese, 1879 – Budapest, 1942) – író, szerkesztő

ERDÉLY
I. KÖTET: TÜNDÉRKERT
HARMADIK KÖNYV
– részlet –

Közben megjöttek a hajdúk is, s az Imreffy erélye és gyorsasága, pontossága az egész ország minden hadierejét még egyszer mozgósította ebben az esztendőben.

Weyrauch Dávid, kőhalmi királybíró meg is írta Brassóba idejében, hogy egyezkedjenek ki, mert a fejedelem nagy hadikészülődéseket tesz, s isten ne adja, hogy a szászság második fővárosát is elveszítse.

Weiss Mihály azt válaszolta rá: „Ha az egész ország ránk jön is, se baj, van mivel megvendégnünk, szállások bőven vannak a falakon kívül, a fejedelmi konyha készen jön a lakomákra, s bors hozzá a mi ágyúinkban van”...

A városban a hangulat harcias volt, s mindenki bízott, hogy most aztán végeznek, hiszen még eddig nem is érte őket semmi veszteség, s velük a magyar nemesség egy része, velük Géczy s a porta kegyelme, s odaát hiányzik Bethlen Gábor; kitől féljenek? Imreffytől, vagy a részeg kandúrtól?

Weyrauch Dávid írt, hogy a fejedelem kész a kegyelemre.

– No, ami a fejedelem kegyelmét illeti, abban nemcsak én vagyok Tamás, hanem mind az egész város, s nem hiszünk benne, míg itt nem lesz ő maga köztünk, hogy kezünket oldalába tehessek... Ha pedig te azt akarod, hogy mindnyájan Dávidok legyünk, küldd be hozzánk a magyarság Saulját, s megláthatja, milyen vígan várjuk...

Vígabban is tudtak volna azért lenni Brassóban, s Weiss Mihály írta is a levelet egyre-másra a portára, hogy: „Nem hagyhatjuk s nem is hagyjuk magunkat megrézfálni, mint a szebeniek, pedig Báthory Gábor ugyancsak hozza ránk a hajdút, katonát, székelyt, s ölik, vágják, pusztítják az hatalmas császár juhait, a portának nem kicsiny kárára... Pedig neki is észbe kellene venni, hogy Báthory Gábor nem a maga erejéből lett erdélyi fejedelem, hanem a győzhetetlen császár kegyelméből: ezért nem kellene neki a hatalmas császár juhait megnyúzni, csak a gyapját venni... Nem is félünk mi ettől a híres fejedelemtől, aki még egy romlott kastélyt se tudott soha megvenni, csak az hatalmas császár köntösihez tartjuk magunkat, s ő hatalmasságától várjuk az mi sorsunkat.”

Weiss azonban már egyre többet gondolt csöndes éjszakai órákban, mikor a város számadásait rendezte, arra, hogy a török csupán fermánt adott Géczy-

nek, s a hadsereg egyre késik. Néhány nap múlva meg is jött futva Mehemed bég, azzal a hírrel, hogy a brassaiak miatt őt a nagyvezér csaknem megölette: mert a brassaiak olyan lelkes izeneteket írtak, hogy a portán mind azt vélték, hogy az egész ország alig várja a szultán új fejedelmét, s most még sereget is kívánnak hozzá. Őneki kellett szegény fejének megszenvedni amiatt, hogy a „bolondkirály”, ahogy Báthoryt a portán csúfolják, nem esett térdre s nem csókolta meg a Géczy kezébe adott szultáni írást.

Weiss fanyarul hallgatta a jó béget. No nem baj, mondta: a magunk erején is megleszünk, s szállást és prebendát, ellátást rendelt a bégnek.

Géczy folyton a sarkában volt s lelkesítette őket: Báthoryról oly rosszakat beszélt, hogy ez maga felért egy segédcsapattal, s a fogoly hajdúkat felbérelte s megfogadta a város számára. Ezekkel egy hajnalon ki is ütött, s a feketehalmi erősségbe besétált; a székely őrség hajdúknak, magyaroknak nézte őket, s beeresztették, ők aztán az egész őrséget lekenyerezték: akik még úgy virradtak, hogy Báthorynak védték a bástyákat, délre már Géczynek lesték az ellenséget: egy sem akart fára kerülni.

A brassóiakat fellelkesítette ez a kis siker, s egyre-másra kitörtek, egymással versenyeztek, s Géczy vezérlete alatt Törösvárt isten tudja hányadszor elfoglalták.

Csak azt sajnálta Weiss, hogy a régi fegyvertárs, Radul nincs, hírek jöttek róla, hogy családjával együtt Bécsben van, ahol minden vagyonát s hitelét elvesztette, leányai varrással keresik kenyerüket.

Mehemed bég azonban vállalkozott rá, hogy az új vajdával is megköti a szövetséget, s kiderült, hogy Michne vajda éppolyan Radul, mind volt Serbán: a véd- és dacsövetség egyszerre nagyra emelte a brassaiak önérzetét, s most aztán maga Weiss Mihály rettegett attól, hogy Báthory meggondolja, s nem jön ide helybe.

Géczy biztatta:

– Ha nem jön az ebellette, majd elmegyünk mi utána Kolozsvárig.

Weiss a fejét csóválta:

– Tudod-e, nagyságos fejedelem – mondta Géczynek –, mennyit adott ki a város ez esztendőben?... Csak követségekre kétezer forint, a katonák zsoldja négy hónap alatt tizenkétezer forint... A brassaiak se vájnak könyökig a tallérban...

Géczy nevetett:

– Tudod-e, bíró – mondta –, hogy mikor odaát voltam, jöttek a katonák a hópénzért, rendelte a fejedelem, hogy fizessék meg nekik, mit mondott a kincstartó: azt, hogy: felséges uram, akit *monétának* híjnak, olyan valamink nincsen...

– Mégis visszautasította az én négyezeröttszáz talléromat – mondta gúnyosan Weiss.

– Lehetetlen – csodálkozott Géczy.

– Őkeme visszautasította – sóhajtott a bíró –, Imreffy uram azonban elvötte duflán...

Nevettek.

E napokban már az egész város lázba gyulladott.

Minden házban s minden ajkon ének volt, zengett a dicséret, anyák gyermekekkel a karjukon futkostak az utcán, s a brassai nagy templom szakadásig telve volt egész nap imádkozóval, s három pap felváltva folyton prédikált. Mintha nem hadba, hanem lakodalomba készülének, oly nagy volt az öröm.

Minden készen volt, zsoldosaik már szinte kiélték a várost, s csupán becsületből is jól kellett dolgozniok, az oláh csapatok Töröcsvárán voltak; volt ezer-nyolcszáz oláh, nyolcszáz magyar s székely, kétszáz oláh lovas, a többi gyalog és némi török, tatár, akik azonban csak rettegtetésre valók voltak, s huszonkét deák kísérte a háromszáz szász polgár kemény seregét.

Elhatározták, hogy kimennek a Székelyföldre, hogy azt fellátsák, onnan Segesvárra, hogy a többi szász nemzet népeit magukhoz vegyék, s onnan föl Gyulaféhevárra, hogy ott Géczyt a fejedelmi székbe ültessék.

Szeptember tizennyolcadikán indult ki Brassóból a had, a nép zokogva s ujjongva kísérte a külső falagik, s messziről kendőket lobogtattak utánuk.

Egyenesen mentek a Székelyföld felé, s mikor a szekerek simán repültek az úton, a lovak oly nyugodtan ügettek, a gyalogosok oly vidáman énekeltek: akkor Weiss Mihály fölemelte szemét az égre, s visszagondolt arra a szegény kis mesterlegényre, aki a nagy pestis után gyalog ment vissza azon az úton, amelyen atyja bejött, Csehország felé... Milyen vígan, könnyen s mily egyedül gyalogolt az úttalan utakon, fűtörészve s zoltárokat énekelve a porban, s friss vízbe áztatta kiégett, forró lábát... Rendes kis árva legényke volt, írástudó s lelkes, aki jól kinyitotta a szemét, s nem ijedt meg a maga árnyékától: s most íme egy hadsereggel megy, ő a vezér, egy fejedelem is büszkén nézhetne: „No te Weiss Mihály – mondta magában –, neked ugyan fölvitte az isten a dolgodat.”

Ma már nem volt rossz kedve, mint tegnap, s mosolygott magában, hogy a végrendeletét is megírta: miért? a jóisten sokkal nagyobb veszedelmektől mentette ki már őt: most ijedezzen, mikor ennyi lelkes, bátor, kardos, sisakos, ágyús katona van mellette, alatta... Ej bizony nem, akkor ha meg nem ijedt, midőn a Sajó mellett egy vén hajdú megtámadta, hogy őt, a vékony szász legénykét agyonüsse a megnyútt csizmájáért: most ijedni, mikor az övé Brassó városa?

Büszkeségében könnyes szemmel nézett vissza a drága Brassóra, annyi munkájának, örömének, aggodalmának, reménységének tanyájára, ahol oly híven, annyi ragaszkodással, szeretettel kapcsolódott hozzá a nép, s nem volt a városban egy gyermek sem, aki ne kiáltotta volna az ő nevét s ne nézett volna rá, mint egy istenre...

De mikor elmúlt a város, a dombok kanyarodóin eltűnt a vár, s egyre messzebb értek, lassan mély bánat kezdett benne feltámadni: hová, hová e háromezer emberrel?... mintha kiindulnának a világból...

Egy kis vízen kellett átlépniük estére, ez a határ Brassó földje s Székelyország között; a hidat éppen találták rajta.

Géczy mondta, háljanak meg ezen a parton, de őneki kellett, neki ki kellett lépni a szász föld határiból, őneki a testében kellett éreznie, hogy túl vannak a kétségen, s hogy nem haboznak és nem tévóváznak, hogy vége a fecsegésnek, a tervezgetésnek, várakozásnak: ő meghódított területen akarta tölteni már az első éjszakát...

A szekerek megindultak s szépen mentek, ráhajtott az első ágyú, az alatt beszakadt a híd...

Nagy hűhó, nagy lárma, beszéd, az ágyút kivenni, kiszedni: közbelépett, parancsolt, rendelkezett, erő kellett s akarat s kötél, saraglyafa s csapórudak...

Megijedt ettől a kis balesettől: ha a legelső percben ennyi jajt csinál egy ágyú beragadása, még mi következhetik...

Géczy nevetve nézte felháborodását s kétségbeesését:

– Mit kínlódsz vele – mondta –, van elég léhűtő gazember, majd kiszedik tavaszra!

A bíró fel volt háborodva: magyar könnyelműségnek mondta, s mélyen megvetette Géczyt: emiatt veszítik el a háborúkat – gondolta: elpotyázní mindent, ez az egész életük.

Belemelegedett, végül már ő maga is megfogta a kötelet: ettől tette függővé, hogy sikerül-e a vállalat vagy sem, s boldog volt, mikor az ágyú a holdvilág mellett mégis szabadon s mozgó állapotban volt a túlsó parton.

Másnap egész nap azzal telt el, hogy a sereget átszállították a kis vízen.

A nép hamar megette a tarisznyában hozottat, s egyszerre csak jelentkeztek és sürgették a szekerekre rakottakat.

A bíró még el sem csodálkozott ezen, mikor tűz verte fel az ég alját, a sereg előre elkalandozott s a környéken levő falvakat kezdte rabolni.

Mélyen felháborodott, humánus nevelése eddig folyton csak azért zúgott, hogy ők szenvedték a rablásokat: s most azt kellett látnia, hogy a saját népe, amint Brassóból kilépett, s a várfalak által megszabott fegyelmet s a törvényeket áthágták, éppen olyan vidám s vad csürhe lett, mint bármelyik martalóc csapat.

Ő nem lett volna képes rá, hogy a szegény asszony malacát elrabolja, s el kellett néznie, hogy a legjobb emberei az oláh segítőkkel versenyt fosztogattak, ahol kit megfogtak, lehúzták róla a ruhát, a falu házai mind üresen álltak, s valóságos kéjjel cipeltek ki minden megmozdíthatót, mit ottbenn találtak.

Neki a szekerekre, poggyászokra, fegyverekre kellett gondolni, nem lehetett mindenütt jelen, s kapitányai, hadnagyai, tizedesei, porkolábjai nem bírtak a jókedvű fickókkal, a deákok a toronyból ledobták a harangot azzal a kiáltással, hogy: a mienket is elrabolták s pörölyökkel darabokra zúzták.

– Megvesztek, megvesztek – mondta Weiss Mihály, a agyonlövetett két katonát, akik egy szegény asszonyt az ő szeme láttára hasítottak ki.

Valahogy rendbeszedte, sorra állította őket, s egy újabb nap megint azzal telt el, hogy most meg Illyefalvánál az Olton keltek át.

Ott is üres volt már az egész teremtett község, a magyarság mind futton fu-

tott s menekült fölfelé, csak a templomkastélyt védték, s a kiküldött kémekek azzal jöttek vissza, hogy egész Háromszék üres, menekül a nép az utolsó csecsszopókkal, mennek Csík felé, a hegyekbe...

– De hisz nem azért jöttünk, hogy mi a székelyeket megpusztítsuk – kiáltotta Weiss Mihály magából kikelve –, hanem azért, hogy őket pártunkra vonjuk s fellázítsuk a fejedelem ellen.

A katonasága azonban mit törődött azzal, hogy a brassói bíró hogy képzelte el odahaza Brassóban a sétát: ez rabolni jött s minél előbb megszédni magát, hogy loppal, szökve elillanhasson át a hegyeken a saját otthona felé.

Weiss Mihály nem értette Géczyt, aki mit sem törődött ezekkel a dolgokkal, semmiségnek mondta, s egyre csak arról beszélt, hogy kutatni, tudakozni kell a fejedelem hadai felől.

Illyefalvát háromnapos ostrom után feladták, a kastélyból Weiss Mihály elnézett Sepsiszentgyörgy felé: a népe sürgette s követelte, hogy Szentgyörgyöt azonnal megtámadják, de ő úgy érezte, ezzel örökre eljárszaná a székelységgel való megegyezést, s elhatározta, hogy egy tapodtat sem megy beljebb a székely földre, s reggel elrendelte, hogy az egész sereg fordul vissza a szász földre, Botfalunak, Földvárnak...

Mindenki nevetett rajta: ezt ugyan könnyebben is megtalálhatták volna, kár volt ily kerülőt tenni, Földvára egyenes úton is mehettek... Soha nem hitte senki, ha maga szemével nem látja, mennyi kár, baj tud történni ily kevés utazással. Mire még egyszer átkeltek az Olton, egy kerekük nem volt épségben.

– Hova tettem a szememet – kesergett Weiss Mihály –, hogy e gyülevész népséget hadseregnek néztem, mi közülük ezeknek hozzám s az én ügyemhez, mindenféle csavargó tatárok, rácok, oláhok, hajdúk, s mezítlábas székelyek...

Megbújt néhány száz főnyi brassai testvére közt, s most bánta, hogy sajnálotta a jó brassai polgárokat kihozni a városból erre a nehéz útra... De sajnálta őket szíve szerint, úgy érezte: erre jók lesznek e csordabeliek is...

Géczy el is vált Weisstől s maga mellett tartotta Nemes Balázst, Horváth Györgyöt, Kálnoki Jánost, a székely kapitányokat.

Mikor Weiss elrendelte, hogy Botfalúval szemben újra keljenek át az Olton, Géczy méregbe jött s addig veszekedett, míg a bíró bele nem nyugodott, hogy maradjanak csak a túlsó parton, s húzódjanak lassan Hídvég felé.

De Weiss nem tudta visszahozni a már átkelt népet, s azok a túlsó parton mentek felfelé, ha ugyan mentek, s nem cserkészni szóródtak szét s tovább rabolni a szász síkon...

Egy egész hét eltelt, s Weiss kezét-lábát majd megette, hogy még sehol sincsenek s mit se tettek: nem lett volna jobb ezalatt a városban ülni?...

Szeptember huszonnegyedikén kapták a hírt, hogy a fejedelem az Olt túlsó partján Földvárhoz közeledik.

Weiss Mihály rögtön imát mondott s kardjára esküdt, de Géczy gyanúsán nézte lóhátról a reggeli ködben a túlsó partot, ahol a kék darabontokat ismerte meg.

– Ezekkel akarsz te megütközni, te Fejér Mihál? – mondta Weissnak s a hátuk megett s körülöttük rendetlenül álló seregre mutatott. – Jobb lesz, gyerünk vissza a legsebésebben Brassóba.

– A húsos fazekak mellé! – mondta Weiss mérgesen – még nem ültél ott eleget!

Géczy vállat vont: nojsz neki ugyan mindegy.

De napközben is előhozta, hogy jobb lesz legalábbis a hermányi kastélyba húzódni.

– Ej, ilyen parádé után vissza nem megyek csata híján – mondta Weiss, aki már egészen elvesztette otthoni kedélyességét s nyugalját, epévé keseredett benne a lélek... Síri tudott volna, ez is háború: – nem térek vissza többet, nem látom én Brassót soha – mondogatta Fronius Mihálynak.

Rögtön hozzáfogtak az átszállításhoz, s az egész sereget sikerült Földvár alatt a Brassó felé eső réten felállítani.

Még készen sem voltak, a fejedelmi hadak megrohanták őket, csupa lovasok, s szilajok, frissek, vadak s legázolták a rusnya előcsapatokat. De a szászok helytálltak, a azt kiáltották: árulás, az oláh vajda eladta őket...

Géczy karddal vágta, Weiss puskával lövette, de az oláhok futottak, s egyszerre eltűntek, mint a disznócsürhe a bozótban.

Imreffy vezette a szemköztiakat s némán nézte a földvári dombról a lába alatt s szeme előtt kavargó csatát. A nap ekkor kibomlott a fellegek közül, s Géczy felismerte Imreffyt.

– No szász – mondta –, azt ott lövesd le, akkor ha elveszited is a csatát: megnyered Brassót.

Weiss Mihály a szász puskásokkal célba vétette a kancellárt, aki nem vette észre, hogy reá fordulnak, oly fáradt s rezignált volt: Az éjjel a fejedelem egy pillanatra sem engedte el magától, folyton őrséget kell váltani körülötte, mert minden bokorban Géczyt s Bethlent várja.

Ebben a pillanatban fordult be a fejedelem maga, testőrsége élén Veresmart felől s hujjahóval hajtott rá a szászságra, nem nézve, maga embere-e vagy sem.

Ő maga vezetett, lovon ült s lova táncolt, neki a tömegnek, ami még tartotta magát, Géczy már messze vágatott, egyenest Brassó iránt, meg sem állt a város kapujáig.

Nevetett az egész dolgon, egy szikrát sem fájt neki.

A fejedelem is nevetett: az ilyen csatát szereti, amely csak egy rohamból áll: mint pozdorját, szórta szét a szászságot; ő maga három szászt vágott le, s csak azért nem többet, mert már a többit előtte ellőtték, vagy ki tudott, futott, hogy lóval sem érték utol.

Soha még ilyen boldogságot nem érzett, mint most, mikor a halottakkal borított csatamezőn táncoltatta lovát.

– Weiss Mihályt, Weiss Mihályt! – kiáltotta – hozzátok nekem a brassai bíró fejét, amennyit nyom, annyi aranyat adok érte.

Weiss Mihályt nem hozták el, mert azt ismeretlenül vágta le a Barca vizénél Tunyogi Gergely nevű hajdú a csizmájáért, amit mindjárt le is húzott róla; de elhozták az Imreffy tetemét, amelyet a szászok golyói lyuggattak át...

A fejedelem győzelmi mámorából valami határtalan rémületbe ocsúdott:

– Az utolsó emberem! – kiáltotta – az én utolsó emberem!...

Fölemelte a két karját az égre, s megfenyegette az eget, aztán zokogva fakadt:

– Átkozott legyen ez a nap, ez a győzelem!

Szabó Dezső

(Kolozsvár, 1879 – Budapest, 1945) – író

Élete során többször járt Háromszéken, jól ismerte a székelyföldi falvakat, hisz testvére, **Szabó Jenő** – aki maga is több verseskötet szerzője – Barátoson, ill. Illyefalván, majd Kézdivásárhelyen volt református lelkész, nővére Szabó Ilona Lécfalván tanító. Ötödik gimnazistaként nővérel együtt két hónapot töltött Jenő bátyjánál a barátosi parókián. *„Életemnek sok gazdag hete, hónapja és éve volt, amikor olyan gáttalanul gyűlt belém a világ, hogy akár a másik életre is eltehetnék belőle. De talán mégis ez a barátosi két hónap volt a legnagyobb bőségek, a legmélyebb fogamzások ideje. Elkószáltam Barátostól egészen Zágonig, aztán Kovásznáig, Dálnokig, Eresztvényig, a rétyi nyíresre, bejártam a „szent földet”. Így neveznek Kézdivásárhelyhez közel egypár katolikus falut, ahol minden házon kereszt van. A dolgok, a mezők, az erdők, a nép ezer arcát láttam. Majdnem mindenki megszólította a magánosan kóborló diákokskát, aki nagy mesehallgató kék szemével, lobogó szőke fürtjeivel szétjárt a székelyek életén. Hosszan elbeszélgettem a mezőn dolgozókkal, az utak gyalogosaival, a falvakban maradtakkal. Milyen kár, hogy az írók jelentékeny része mindig a székelyek góbéságát, kéteszségét, furcsa, tréfás mondásait pécezte ki, megtoldva bőven a saját kitalálásaival. Pedig mély és nagyon emberi nép ez a háromszéki nép, s mélyebb tárnákból is hosszú üzeneteket lehetne hozni felőle”.* (Életeim)

ÉLETEIM

MÁSODIK ÉLETEM. AZ ALMA MATER ÖLELÉSÉBEN

– részlet –

Milláék egész szombaton sütöttek-föztek. Nagy kirándulásra készültünk Radinába. Jenő annyiszor hallotta vidám szekerekben robogó emberektől, hogy Radinába mennek: elhatározta, hogy minket is elvisz a híres kirándulóhelyre.

Másnap reggel hat órakor előállt az öreg Kölöntér bácsi a szekérral. A reggel húsében akartuk megtenni az utat. Felpakoltuk a saroglyába a sok drága enni-innivalót. Aztán felköltöztünk mi is a szekérrre, én a Kölöntér bácsi mellé kerültem a bakra. Kölöntér bácsi kezébe vette ostorát, hátrafordult:

- Aztán hová megyünk, tiszteletes úr?
- Radinába – felelte kicsattanó kedvvel Jenő.
- Igen, igen, ezt tegnap is tetszett mondani. De kihez, hová, instálom.

Jenő hajlandónak látszott dúsnak találni a Kölöntér bácsi szeszbeli állapotát:

– Ej, Kölöntér bátyám, nem megyünk mi senkihez, csak Radinába. Ott aztán a magunk vendégei leszünk és maga is a miénk.

Az öreg székely viszont papja egészségi állapota iránt kezdett aggodalmakat táplálni:

– De tiszteletes úr, radinába csak valakihez lehet menni. Ha nincs senki, akihez menjünk, nincs radina se. Önmagához az ember nem mehet radinába. Különbben is a tiszteletes asszony még csak ezután ad alkalmat a radinára, engedelemmel legyen mondva.

Nagy nehezen és roppant elhülésünkre megértettük, hogy a radina nem kirándulóhely, nem is írják nagy betűvel. Radina az, hogy az ismerős gyermekágyas asszonyhoz látogatóba mennek, s mindenféle jó enni-innivalót visznek neki ajándékba. Viszont: a család meglakomároztatja az ajándékozó vendégeket.

Egy percig nagyon savanyú orcával néztünk egymásra. De Jenőből egy óriási kacagás kanyargott ki.

– Na, feleség, ez klasszikus! Rajtunk fog röhögni az egész Háromszék. Már most mit csináljunk?

– Szálljunk le a szekérről – mondta Milla.

Jenő megrázta a fejét:

– Azt már nem. Ha én egyszer felülök egy szekérrre, annak valahova kell vinnie engemet. Meg aztán ezeket a gyermekeket sem ültethetjük fel azzal, hogy hiába ültek fel. Hova menjünk?

– Nekem mindegy.

– Neked minden mindegy! Neked mindig minden mindegy. Tudod, hogy mi a mindegy?

Harsogó kacagással elmondta a mindegy kissé túl diákos magyarázatát, melyet én első pacalista koromtól kezdve vagy ezerszer hallottam. Milla valami mosolyfélével fásasztotta az ajkait. Jenő a homlokára ütött:

– Klasszikus, feleség! Tudod, hová megyünk? Elmegyünk Z.-ékhez, még úgysem adtuk vissza a látogatásukat.

Z. református lelkipásztor volt K. faluban, mely több mint harminc kilométerre volt Barátostól. Milla tétován kérdezte:

– De mi lesz az elemózsiával?

Jenő hányaveti vidámsággal felelte:

– Na, amiatt nem kell sokat törnünk a fejünket. Az ennivalókat odaadjuk az úton valakinek. Az innivalót pedig este hazahozzuk. Vagy ott isszuk meg Z.-éknél, ha nekik rosszabb lesz a boruk. Na, Kölöntér bátyám, szóljon azoknak a lovaknak, hogy szedjék a lábukat.

Az öreg székely egyet mozdított a levegőben az ostorán, s a két kis székely ló egyenletes szapora léptekkel indult a világ túlsóbbik reménysege felé. Már közel voltunk a falu végéhez, mikor Jenő egy mélyen zúgó állj-t kiáltott. Leszökött a szekérről, kiemelte a saroglyából az elemózsia-batyut, odakiáltott

egy asszonynak, aki egy csomó gyermek közül nézte a vásárnapot egyik kapuból:

– Bartáné asszony, jöjjön csak egy kicsidég ide, adjunk egy kis munkát a kölykök fogainak.

És az értetlenül ámuló asszony karjaiba zuhantotta a hatalmasa pakkot. Pirosra sült prézlis csirkék, túrós bélesek, sajtok és egyéb jók vándoroltak a Bartáné karjaiba. Jenő már újból fenn volt a szekéren. Vidám megkönnyebbüléssel mondta:

– Most aztán neki a világnak, Kölöntér uram.

De a megindult szekérről még visszakiáltotta az asszonynak:

– Aztán ma a kántor fia prédikál, egyenek jó étvággal!

A lélek és a test érdekeit ily sikeresen egybetömörítő mondat után nagy vídamság és némi elérzékenyülés is ment át az arcán. Kék szemei ilyen pillanatokban nagyon gyermekszemek voltak:

– Látod, kis szentem, jobb adni, mint venni. Bartáék nagyon szegények, jól jön nekik ez a kis lakoma.

Nagyon jónak, nagyon a „nép atyjának” érezte magát. Milla, „a kis szent” nem nagyon lelkesedett:

– Ezért ugyan kár volt tegnap reggeltől estig törni magunkat, hogy parasztok egyék meg a prézlis csirkéinket meg a tésztáinkat. Szegény Erzsí még a kezét is megégette.

Jenő ránk tárta apaságát, mint egy nagy viharálló gesztenyesütő ernyőt:

– Hadd, fiacskám, legyen a szegényeknek is egy jó falatjuk. Milyen szép, mikor a Vörösmarty anyja még az imakönyve felét is odaadja egy még szegényebbnek. – És zúgó hangját letompítva mondani kezdte:

Most ott ül az asztal mellett,

Imakönyvében keresget.

Könyvét híjják Rózsáskertnek,

Melyben szent rózsák teremnek...

Elmondta végig az egész verset. Én kilúdbőröztem, ami a legnagyobb esztétikai hatást jelenti nálam. Ma is minden esztétikám: a bőröm. Ha egy irodalmi mű elolvasásakor, egy kép, egy szobor, egy épület megpillantásakor meglúdbőrözöm: feltétlenül nagy lélek szárnyai csattognak el fölöttem. Így haladtunk vidáman a fejedelmi nyári reggelen. Néha Jenő és Milla énekelt. Közben Jenő adomázott és verset mondott. Már vagy két órát mehettünk s mikor elhaladtunk Fitos, Fotos, Martonos és Angyalos mellett, Jenő nem mulasztotta el a közismert versike elmondását. Már elég közel voltunk célunkhoz, mikor Milla, nagyon panaszos arcot vágva felnyöszörgött:

– Jenő, én nem is tudom, miért megyünk Z-ékhez.

– Miért, kis szentem, azért, hogy ott legyünk náluk. Jól tetted, aranyom, hogy tőlem kérdezted meg. Nem szeretem, ha nagyon fárasztod a kis koponyádat.

– De az Ilonka (ez a Z. pap felesége volt) mindig olyan kiállhatatlan volt velem szemben. A télen a kovásznai bálon meg sem akart látni – panaszolta Milla.

– Állj! – kiáltotta Jenő ítéletes hangon.

A szekér megállt. Jenő fellobogó kedvvel kérdezte:

– Hát akkor hova menjünk, aranyom? Az igazat megvallva, azt a Z.-nét én sem nagyon állhatom. Mindig olyan pofát vág, mintha csak nehezen tűrné az embert. Kölyök, tudod, mi a türelem?

Ez már felém volt törődés. Én a köztünk meghonosult szemtelen hangon fordítottam rá az ódon tréfát:

– Tudom. Türelem az a mód, ahogy Szabó Jenő barátosi tiszteletes úr egy dögölt disznó közvetítésével limonádéhoz jut.

– Klasszikus, feleség! Ennek a kölyöknek aztán vált az esze. Emlékszel, kis szentem, mit mondott Enyeden Váró professzor, mikor megmutattam neki a Dezső verseit?

Milla nem emlékezett, Jenő minden részletével bőven előadta az esetet. Mikor aztán az Önkénytelen az ember mindenre születik kezdetű Petőfi-nótára rágyújtott: közénk reszketett a Kőlöntér bácsi kérése:

– Tiszteletes úr, talán már mennénk valamerre.

Jenő homlokára ütött:

– Igaza van, Kőlöntér uram. Na, Kis hajnali rigóm, hová menjünk?

– Nekem mindegy – felelt a hajnali rigó.

Jenő széles megértéssel kacagott:

– Igaz, elfelejtettem, neked mindegy minden. Tudod, szívem, min csodálkozom? Azon, hogy te annak idején rá tudtad magad szólni arra, hogy megszüless. Ebbe a merész lépésbe beleviharoztad minden akaraterődöt, Kőlöntér bátyám, tudja, merre van Bodok?

– Hát hogyne tudnám.

– Elmegyünk Bodokra. Ott az erdőben felséges hideg borvízforrás van. Meglakomázunk, és aztán hideg borvizes bort iszunk rá.

– Az jó messze van ide, tiszteletes úr – intett Kőlöntér bácsi.

– A maga táltosainak nincs messziség. Előre. – És szép mély hangja már a levegőbe szökött:

Te vagy, te vagy, barna kislány...

Szemem, lelkem fénye...

Erzsi és én nem mertünk a hangzóművészetek terén tolni. De Milla vele énekelt. Az ének után Jenő felém nyúlt:

– Na, kölyök, miben van ez:

Ó, hallom, hallom a jövő dalát,

Mely a vén földet ifjúvá teszi.

Megmondtam. Most én kérdeztem:

– De miben van ez:

Kinek, míg napja múlt,
Nem a neve hangzott, szíve vert magyarul.

Most ő mondta meg. Egy jó órát töltöttünk így, váltakozó kérdésekkel. És ha valamelyikünk hibásan felelt, vagy nem tudott felelni: nehéz zoológiai terminust kapott a másiktól. Ez az idézetesdi máskor is nagy mulatságunk volt. Aztán megint nóták, kötődések, adomák következtek. Több mint két órai ügés után Jenő megint a homlokára csap:

– Állj!

A szekér megint megállt. Jenő elrémüléssel kérdi:

– De feleség, miből fogunk lakmározni? Hiszen az elemózsiát elajándékoztuk.

– Látod, Jenő, milyen könnyelmű vagy. Ezért dolgoztunk tegnap egész nap, hogy ma éhezünk. Te mindekire előbb gondolsz, mint a családodra – búslakodott Milla.

Jenő egy percre felfortyant:

– Már megint kezded! Én nem gondolok a családra, én! Mikor minden gondolatom értetek van. Nem te vagy mindig...

Mind nagyobb erővel elődübörgő hangja eltört. Elnevette magát:

– Ne veszekedjünk ma, kis szentem. Van egy klasszikus gondolatom: forduljunk haza. Csak nem kóricálhatjuk be így éhesen egész Háromszéket.

Minket már a sok szekerezés minden szekértelen javaslatra készre rázott. Az öreg Kölöntér szó nélkül fordította a lovakat a hazai tájak felé. Jó három óra múlva dermedtre rázva a szekértől, hulltunk le a barátosi parókia kapujában. A saroglyából kiemeltük a borosüvegeket. Jenő egyet a szekeresnek adott a nap emlékére. Benn a házban igen hajótörött képünk volt. Bátyám kérdezte a feleségétől:

– Aranyom, mikor megyünk megint radinába?

– De mit eszünk? Én olyan éhes vagyok – siránkozott Milla.

Mi csatlakoztunk az előttünk szóló véleményhez. Jenő új lobogással kiáltott fel:

– Feleség, csináltass egy bő rántottát, felséges kovászos uborkánk van.

Mikor aztán az ebédlő nagy asztala körül faltuk a rántottát és a jó kovászos uborkát, Jenő az élet tetején érezte magát, és rájött az örök igazság:

– Látod, feleség, az emberek futnak a sok után. Pedig a kevés adja a legnagyobb meglepődést. Én úgy érzem, hogy talán ez volt életem legboldogabb napja.

És az volt az érdekes, hogy mi sem tudtunk volna ellentmondani neki.

Gyallay Domokos, családi neve Gyallay-Pap

(Bencéd, 1880 – Budapest, 1970) – író, szerkesztő, tanár

A kolozsvári egyetemen szerzett tanári diplomát. Gyakorlótanári évei után bevonult és tisztiként végigharcolta az I. világháborút. 1921-től újságíró Kolozsvárott és néhány évig tanár. A Magyar Nép című képes hetilap felelős szerkesztője. A Magyar Nép könyvtára című olcsó könyvsorozatban 1940-ig több mint félszáz olvasmányos szépirodalmi és ismeretterjesztő művet adott ki. 1924-30-ban a Pásztortűz című irodalmi lap szerkesztője volt. Novelláskötetei 1921-től jelentek meg. Regényei közül kiemelkedik a Vaskenyéren (Kolozsvár, 1926) című, mely a torockói bányászok 18. századi mozgalmáról szól. Utóbb írt művei, a népi romantika és a nacionalizmus felé közeledve már nem érték el az előzők irodalmi színvonalát. 1940-1944 között a Szebb jövőt című lap szerkesztője. Tagja volt a Kisfaludy és a Petőfi Társaságnak. 1945-től Budapesten élt, 1946-48-ban négy kis színpadi játéka jelent meg, majd visszavonult az irodalmi élettől.

Főbb művei: Ősi rögön (Kolozsvár, 1921); Mindenre sor kerül (Kolozsvár, 1924); A nagy tűz árnyékában (Kolozsvár, 1928); Falusi színház (jelenetek, Kolozsvár, 1928); Nyár Solymoson (Kolozsvár, 1938); Külön nőta (népi játék, Budapest, 1940); Hívó hegyek (Budapest, 1940); Egy fődél alatt (Budapest, 1943); A kontár (történeti játék, Budapest, 1946); Ocsu a búzában (színmű, Budapest, 1947); Fehér foltok (három kis játék, Budapest, 1948); A tábornok paplana (jelenet, Bp., 1948); Erdélyi legendák (New York, 1968).

MINDENRE SOR KERÜL

Sokat hergelődtek a régi világban Sepsiszentgyörgy városának lakói. Egyik félen állott a polgári rend, – cébeli művesek, boltos kalmárok és mindenféle árus népek – a bíró pálcája alatt, a másik félen a székely vitézlő rend – címeres nemesek, lófők, gyalogok, – a hadnagy zászlója alatt.

Két kard egy hüvelyben: lehetett-e ebből egyéb háborúságnál?

Ezerhatszázkilencven táján bizonyos Binder Pál volt a polgárok bírója.

Alkalmasabb embert nem igen tehettek volna fejükké civis uraim. Binder Pál szalmájában is derék ember volt, magas, testes; merő-járású, szép piros férfiú; ugyancsak megtelt vele a szem amint zsinóros zöld mentéjében, kordován csizmájában, ezüst-gombú nádbotjával végigevezett a nagyutcán. Hát amikor gyönyörű leányát, Ágnes kisasszonyt is karján vezette? Öröm volt rájuk nézni!

De Binder Pálnak nemcsak méltó külseje, hanem egyéb talentumai is voltak a hivatalhoz...

A felyülmondott időtájban a török uralomnak a gyökere is veszni indult Erdély földjén. Csalán helyett tövis!... A török szultán helyett a német császár

kezdett törvényt tenni Erdélynek. A Székelyföldre császári zsoldosok szálltak, a főtisztviselőkbe a császár hívei ültek.

Binder Pál szüretje! Atyja után szász-eredet lévén, értett a németek nyelvén, barátságot tudott tartani officérekkel, kommandánsokkal s így nagyon sok terhet leszedegedett a cívisek nyakáról (a maga nyereségeiről nem is szólván.)

– Jó világ ez, higgyék meg kigyelmetek, csak érteni kell a hímét! – mondotta a cíviseknek. – Békén fogunk élni a német császár oltalma alatt: gyűjthetünk, gyarapodhatunk...

Egyszer egy nagy tervvel állott a polgári rend elé. Az Olton malmot kellene építeni s annak erejét különbbnél különbb mesterségekre fölhasználni. Rengeteg jövedelmet hajtana egy sokkereű malom, telnék belőle császár adójára, papok képéjére, iskola táplálására.

Cíves uraim nem idegenkedtek a bíró tervétől. Még Csiszár Mihálynak; az Ötvösnek is kedve volt hozzá, pedig ő ritkán voksolt a bíró indítványára. No azért most is volt némi külön szava az üggyhöz.

– Azt gondolom – mondotta – hogy ilyen költséges nagy művet csak egész városul tudunk megteremteni, tehát a székely vitézlő rendet is bele kell vonnunk...

Binder Pál gúnyosan legyintett.

– Hazabeszél Ötvös uram, az atyjafiai javára! (Csiszár Mihály a vitézlő-rendből eredt.) Azt a vizzálykodó, erőszakos népet ölünkbe ültetni? Isten őrizz l- örökké zavarnák köztünk a jó egyetértést! A malmot csak mi, kebeles polgárok fogjuk fölépíteni, vagy így lesz, vagy sehogysem lesz...

Dejszen, amit Binder Pál egyszer a fejébe vett! Nincs az ellen se bévevő, se rákenő orvosság!

No, a vitézlő rendnek éppen nem fáj, hogy a bíró nem vette be őket a malom dolgába. Hadnagyuk, nemes Kele György, váltig dohogta nekik bor pohára mellett:

– Bolond fut oda, ahol fizetni kell. Majd meglátjuk, mit nyernek a vámon civis uraim...

A bíró pedig építtetni kezdte a malmot. Faragó malommesterek, gátkötő cigányok, pallérok, kovácsok, zszindelyezők éjjel-nappal szorgoskodtak a munkán. Itt is, ott is Binder Pál nevezetes nádbotjával...

Eszendő sem telt bele s készen volt a nagyszerű alkotmány. Egy napon a bíró kivezette a cíviseket az Olthoz s megengedte a malom összes zsilipeit. Itt lisztet örölt négy malomkő, ott nagy tőkefákat szeltek a fűrészek, amott meg olajütő, posztványoló botok dübörögtek a vállukban. Triumfáló muzsika a polgári rend dicsőségére...

Binder Pál diadallal tért meg aznap otthonába. Megölelte Ágnes leányzót és érzékenyen mondotta:

– Életemnek legszebb napja ez, leányom! Még csak az a nap lesz szebb, amikor tégedet a te szived és a magam tetszése szerint férjhez bocsáthatlak.

– Mikor lesz az édes apám? – pillantott fel hamisan Ágnes leányzó.

– No, nem fog sokáig késni! Egy napon majdcsak beállít a császári ármádia valamelyik csinos, előkelő tisztje s a kezédért fog könyörögni...

II.

Hát a székely vitézli rend? Biz arra mind gonoszabban nehezedett a németvilág. A fegyvert immár a császári zsoldosok viselték: odavolt a vitézi becsület! S a székely nemesi szabadság is napról-napra romladozott. A császáriak pénzzel, gabonával sarcoltatták postálkodásra hajtották, kvártélyozással emésztették, gúnynal, megalázással keserítették őket. Fogyni, gyérülni kezdtek, mint az osztályra vetett erdő...

Utólag persze nagyon sajnálták, hogy kimaradtak a malom dolgából. Rengeteg haszontól estek el!...

De hát mire lehet menni bölcs vezetők, bátor szószólók nélkül? Kele Györggyel, ezzel a régimódi, tudatlan hadnaggal, ugyan semmire sem!

Sóhajtottak, morgolódtak egymás közt a szentgyörgyi vitézek. Új hadnaggal kell szerencsét próbálni!...

Nem magától indult meg az a gondolat vitézek elméjében. Már tudtak is valakit, akit örömezt tiszteltek volna hadnagyokul...

Beke János volt ez, egy fiatal szentgyörgyi nemes.

Hogy mi ajánlta Beke Jánost ilyen fiatalon tisztségre? Noshát, főként azt tekintették a vitézek, hogy mostanában tért haza Enyedről, a kollégium legfelsőbb classisának tudományával bőven megrakodva. Ez aztán el tudna igazodni az újmódi világ síkos ösvényein, gonosz átalutjain!...

Sok kérés, törekvés után Sepsiszek székely kapitánya Kelé György helyébe hadnagyságra emelte Beke Jánost.

No, majd meglátjuk, mihez fog a fiatal ember!

Hát az bizony mindjárt keményen megfogta a székely vitézek kötetlen zaboláját. Lajstromba vette őket, elosztotta adóikat, városi terheiket, egyházi tartozásaikat. S rászorította őket, hogy minden kötelezettségüknek pontosan eleget tegyenek, igen jól tudván, hogy azzal kezdődik a becsület. De másként is becsületre tanította őket. A korcsmákról kardjával űzte ki a korhelyeket, maga ültette le az izgágákat és patvarkodókat.

Rezgelődtek, zúgtak a vitézek az újítások miatt, de már szájukban volt a fék. No, rendre megbékültek a hasznáért. Mert a fiatal hadnagy immár a kancelláriákon, ítélőszékeken, katonai kommandókon is szorgalmasan és nagybátran forgolódott a vitézli rend oltalmazásában... De ami legjobban tetszett a székely vitézeknek: hadnagyuk a város és az ecclesia gyűlésein is emberül megállotta helyét. Még a városbirónak is olyan kemény galuskákat adott be egy-egy szólásával, hogy a nagyember ugyancsak kapkodott a levegő után, amíg lenyelhette.

Hanem meg kell adni, hogy gyarló állhatatlan szerzet az ember! Mert az csak a napnál világosabb, hogy Beke hadnagy minden lépésével a polgári rend ártalmára törekszik s mégis – ime ! – napról-napra többen hódolnak hozzája, a cívisek közül. Binder uram már nem mehetett családjával olyan vendégségbe, ahol a hadnagy is ott ne lett volna a meghívottak között. S hogy kényeztették, ünnepelték a tejfölös-szájút!

S ha csak ennyiből telt volna! De mi történt egy napon? Csizsár Mihály ötvösmester felállott a városgyűlésén s hosszú dicsérő beszédet mondott a Beke János tisztségéről és a vitézljő rend szép előrehaladásáról.

– Tanácsolom – lyukadt ki végül – hogy osszuk meg velük malmunkat, törlesszük közösen a jövedelemből terheinket. Forrjunk össze végre egész városul!...

A bíró ábrázatán kidagadtak az erek az indulattól.

– Micsoda megkerült beszéd ez? Kész terített asztalhoz ültessük őket?

– Megtáláljuk a megegyezés módját, bíró uram...

– Úgy látszik, nem az kopogtat, aki be akar lépni – nézett gúnyosan a hadnagyra Binder Pál.

Beke hadnagy nem haragudott meg. Nyugodtan emelkedett szólásra.

– Szépen megköszönöm ötvös uram keresztényi jóakarátát s a többiekét is, akik velem egyetértenek, de ki kell jelentenem, hogy mi, vitézljő rend, nem kívánunk osztozni cívis uraimmal a malom hasznából. Nem kívánunk pedig azért, mert magunk is hamar időn belől malmot fogunk építeni, még pedig – reméljük isten után – hasznosabbat és tökéletesebbet, mint a cívis uraimé...

Míntha tüzes petárda robbant volna föl!

– Hogyan?... Új malmot építenek?... Tökéletesebbet a miénknél?... – riadoztak egymás szemébe a cívisek.

Beke hadnagy a nagy zajban elvonult a gyűlésből s jóideig a piacsoron sem mutatkozott. Pedig a cívis atyafiak ugyancsak szerették volna kivallatni a malom terve felől. Céhgyűlésén, cinteremben, bor pohara mellett mind csak arról beszéltek: a vitézljő rend malmáról. Mindenki talált ki valami szépet és ékeset a képzeletbeli malomról. Bizonyosan sötörő mestersége is léssen, amiről – sajnos – bíró uram (sok egyéb közt) megfélekedett. Dejszen megcsinálja ez az ördögös hadnagy!...

A hadnagy dicsősége napról-napra növekedett, a bíróa napról-napra homályosodott. Binder Pál érezte a szelek fordulását. Már nem pihen rajta olyan tisztelettel a cívisek szeme, a köszönésük is meghidegedett...

Emésztődött titkon a bíró – gyűlölte a hadnagyot!...

Voltak azonban, akik komolyabban latolgatták a vitézljő rend malmának az ügyét.

Ezek egyszer az ötvös vezetése alatt a városházán megkörnyékezték Binder Pált.

– Bíró uram, meg kell előzni a bajt, közre kell bocsátani a malmot, mert a hadnagy olyan művet csinálhat, amivel mi nem tudunk majd concurrálni.

– Eh, mit riadozik kigyelmetek attól a hitvány hadnagytól? – legyintett a bíró. – Ugyan mire tudnak menni ezek a híres vitézek? Verekedni tudnak, de valamit jó renddel megcsinálni...

– Hát, ami a hadnagyot illeti... nem mindenkinek van olyan rossz véleménye róla bíró uram – vetette ellen az ötvös.

– Tudom... az én irigyeim, az ő barátai...

– No és Ágnes húgunk?... Az csak nem irigye bíró uramnak s a szíve mégis teljességgel Beke hadnaggyal van...

A bíró megtántorodott.

– Mit kárhoztok emberek? – kiáltott föl rémulten. – Az én leányom szíve a hadnaggyal?...

– Bizony, nincs különben!... mosolyogtak gúnyosan a deputáció tagjai. – A pap házán gólyafészek... Az egész város tud róla...

– Gonosz leány, alattomos kígyó... apád ellenségével cimborálni!... Megállj, majd eszedhez térítlek!... hörögte Binder Pál s ezüstgombú botjával kirohant a tanácsházból.

III.

Pillangók csatája fergeteg gyülekezésekor!

Erdély földjén akkoriban, úgymint ezerhatszázkilencvennégynek tavaszán, új vihamak szele söpört végig. A török oroszán amelyet Bécsből, Budától kelet vadonjába űzött vissza napnyugat szövetkezése: új erőre serkent, s csattogó dühvel rontott be a temesi végekre. Lett szörnyű riadalom! A császári katonák pakkoltak, öltözködtek, lovakat, szekereket rekviráltak s hirtelen sebbel-lobbal kimasiroztak Erdélyből.

Kinek mit fog vetni a harcok kockája? A német fog-e győzni vagy a török?

Mielőtt erre a kérdésre megérkezett volna a felelet, a Székelyföldnek keserves próbát kellett kiállania! A török szultán leggonoszabb népe: a krimiai tatárok, Mirza Khán vezetése alatt Moldván keresztül rácsaptak a keleti szélekre s rettenetes dulást, égetést indítottak. Falvak népe kietlen havasokra, városoké a várak és bástyás templom-kastélyok közé menekült. A sepsiszentgyörgyiek is betakarodtak a várba. Polgári rend, vitézlő rend bezzeg megfértek most a szoros helyen egymással, mint a különféle szelid és vad állatok a Noé bárkájában.

Csak Binder Pál nem feledkezett meg most sem a hadnagy ellen való haragjáról.

– Észre ne vegyem, hogy correspondeálsz a hadnaggyal mert a vár piacán magam teszek kalodába! – fenyegette meg Ágnes leányzót.

Az őrségtartás a vár régi constitúciói szerint a székely vitézek kötelessége volt.

– Mégis csak jó, hogy itt vannak ezek a mi derék vitézeink – jegyezte meg Csiszár Mihály ötvösmester, amint a bíró a tanács tagjaival megszemlélte az őrségeket.

– Az a jó ötvös uram, hogy várunk van... erős bástyáink és falaink vannak ... Azokat ugyan nem nehéz megoltalmazni! ...

No, azért Binder uram nem követelte a maga és a polgári rend számára a vitézek dolgát! Nem, sőt igen-igen vértelen volt az ajka és borús a tekintete, amint a falak és bástyák árnyékában ide-oda futkosott,

– Meglátják kigyelmetek, errefelé sem jön a tatár! – szólt kísérőihez a lövőréseken ki-kikukucskálva. – Megőriz isten a veszedelmes próbától...

A valóság csakhamar megcáfolta a Binder uram jóslását. Itt is, ott is a távolban gonosz tüzek lángja-füstje kezdett föltünedezni. Jönnek, közelednek, tagadhatatlan!... Egy déleesti órában végre Szentgyörgy határában is megjelent egy tatár csapat. Előköszöntőül mindjárt fel is gyújtottak néhány házat a város szélein.

Nagy sivalkodás támadt a várbeli nép között! Binder uram szederjes ajakkal futkázott a falak körül. Lőni, vívni fogják-e a falakat? A székely vitézek harcrakészen állottak a lövőréseknél. Lesték a tatárok mozdulását...

Végre csöndesítő hírek indultak el a vitézek köréből.

A tatárok nem hoztak ostromló szerszámokat, úgy látszik nem derekas se reg, csak afféle nagyobb lézengő, fitető rabló csapat!

Némiképpen megnyugodva tértek éjjeli pihenőre. De mit hoz a virradat? Nem érkeznek-e új csapatok, nagyobb készüllettel?

A reggel csakugyan nevezetes újságot hozott. A vitézek a várkapuval szemben, póznára tűzve, egy írást fedeztek föl. Szólott pedig az írás ilyenképpen:

„Hitetlen gyaurok, könnyen rátok törhetnök haszontalan falaitokat s megszagathatnánk, mint farkasok az erőtlen juhokat. Életeteknek mégis kedvezni akarunk és megengedjük, hogy pénzzel váltsátok meg magatokat. Ötezer tallért fogtok fizetni, s akkor békén tovább sietünk. Ha pedig elég vakmerők volnátok, hogy ezt a nyomorult sarcot megtagadjátok: ime mi léssen büntetések! Foglyainktól értettük, hogy fölötté büszkék vagytok nagy vizi malmotokra, s méltán is, mert napról-napra bőségesen híztok, lépesedtek belőle. Nos, ha a váltságdíjat megfizetni vonakodnátok: tüzet adunk híres malmotok alá... a csupaszköveket hagyjuk meg számotokra. Egy teljes napot engedünk a sarc összegyűjtésére, holnap délig az ötezer tallért táborunkhoz, a malom mellé kiküldjétek és hiány nélkül leszámoljátok...”

A tatárok levele inkább megnyugovásra és reménykedésre gerjesztette a cíviseket. Különösen a városbíró fogadta vidáman ezt a megoldást. Hiába, mindent lehet pénzzel!...

Nosza, kirótták és hajtani kezdték a cíviseken az ötezer tallért. Bizony, lassan gyűlt a nagy summa, senki sem nyult szívesen a zacskója mélyébe.

Csiszár ötvös, látván, a pénz lassú folyását, azt javasolta a bírónak, hogy a

székely vitézlő rendet is vonják bele a sarc fizetésébe, s ennek fejében osszák meg velük a malmot.

– A kigyelmed régi bolondsága! – szólt foghegyről Binder uram – Azzal az izgága néppel osztózódni? Soha... inkább magam pótolom, ami a sarcból hiányozni fog...

Hát csak tovább hajtották a pénzt. A bíró maga ment nagy botjával szállásról szállásra. Így is nagy összeg szakadt a nyakába, dehát kifizette, s így estére együtt volt az ötezer tallér.

Binder uram összehívta a communitást.

– Most aztán választanunk kell valakit, aki a pénzt kivigye a tatároknak – jelentette.

Halálos csönd keletkezett, az emberek lekapták fejüket és igen-igen sárga színnel meredtek csizmájuk orrára ...

Az ötvös törte meg a kínos csöndet.

– Azt hiszem tisztelt tanács, nincs miért választással fáradnunk... itt van bíró uram, nála alkalmasabb embert úgysem igen találhatnánk ilyen kényes dologra. Vigye ki a pénzt bíró uram...

A helyeslés hatalmasul tört ki a gyülekezetből.

– Vigye ki bíró urunk!... Miért is akarja másra kenni? Hivatalból kell ezt a dolgot megcsinálni!...

Binder Pál sáppadtan hallgatta a lármát, majd maga is belesüvöltött.

– Mit, hogy én a tatárok közé menjek? Hova gondol kigyelmetek?... Hiszen engem, mint vagyonoshírű embert, bizonyosan rabul ejtenének a hitszegők...

– Azt mással is megtehetik! – feleltek innen is, onnan is. – Bíró uramnak olyan kedves a malom. – Bíró kötelessége helytállani a városért!...

A hátsó sorokból mindjárt szállingózni is kezdtek kifelé az emberek. Binder Pál lehanyatlott, a székre. Szinehagyottan dévedezett körül a tekintete. Előtte az átkozott tele zacskó...

Kínos percek teltek.

– Jól van – szólt egyszer a bíró – kimegyek a tatárokhoz, de lelkük feleljen azoknak, akik a halálba vagy a rabság kínjába kergetnek bele.

S azzal hóna alá vette a zacskót, s szállására ment, a templom falához ragasztott kis házacskába. Nagy jajjveszékélés támadt az asszony nép között, mikor elmondotta, hogy reggelre kelve milyen gonosz út áll előtte...

Az órák múlásával mind nagyobb és keserűbb félelem lepte a Binder Pál lelkét. Föl-, s alásétálván szobájában, ami gonosz dolgot, hallott vagy olvasott a tatárok kegyetlenségéről, az most mind eszébe jutott. Hogyan gyötrik, kínozzák foglyaikat, hogyan csereberélik őket, mint hitvány, oktalan állatokat... ólba vetik, dióbéllal hizlalják, s aztán felfalják őket istentelen lakomáikon.

Néha megtorpant a nagyerős ember és hevesen hadonászott mindakét kezével.

– Nem megyek, nem kockáztatom életemet!...

A nép közé is kiszivárgott a bíró rettegése. Némelyek a bíróék ablakához loptak s beleskelődtek.

Beke János hadnagy is, amint késő este végig vizsgálta az őrségeket, betekintett a bíróék ablakán. Gyertya égett az asztalon, s a halovány fény mellett ott ült Ágnes leányzó lehajtott fővel, kisírt szemekkel. Maga a bíró akadozó léptekkel méregette a kis szoba padimentumát.

– Úgy kell neked, dölyfös bíró! – szólt magában a hadnagy. – Most megszenvedsz sok bűnödért, amiket a vitélző rend ellen elkövettél...

Aztán jó ideig elnézte Ágnes kisasszonyt... így bánatba borulva tán még gyönyörűbb volt!...

A világ egész éjszaka égett a bíróék szállásán. Hánykolódott a bíró lelke: kockára vesse-e életét a malomért? Ágnest aludni küldte, maga testamentumot írt, jegyzéseket csinált. Mert hiába, mégis ki kell mennie a tatárok közé. Nemcsak a malomról van itt már szó, hanem a becsületről. Örök gyalázat volna meghátrálni.

Kínos gyötrődések között végre eljött a virradat. A bíró buzgó fohászt küldött istenéhez, majd magához intette Ágnest.

– Jöjj, édes leányom, kisérj el a kapuig!...

A nap felsütött már, indult a bíró. Balhóna alatt zacskóban az ötezer tallér, jobb kezében fehér zászló. Arca fehérebb a zászlónál. Kiléptek a vár udvarára.

Itt egyszerre különös dolog tűnt föl nekik. Mindenki a falakra és bástyákra sereglett: nagy zsidongás, kiabálás mindenfelől.

– Mi történik itten? – nézett körül Ágnes csodálkozva.

– Hát nem érted? – szól a bíró reszketegen. – A hálátlan gazok a várfalakra tódulnak, hogy lássák, hogyan esem a tatárok törébe... A kinjaimban akarnak gyönyörködni...

A várkapú felé fordultak. Holteleven képpel lépegetett Binder Pál... az embergomolyagból ekkor hirtelen kivált Csiszár Mihály ötvös és a bíróék elébe sietett.

– Hova, hova, bíró uram, azzal a fehér zászlóval?

– Oda, ahová a kigyelmed gonosz lelke kívánta. A vágóhidra...

– A tatárok közé, bíró uram? No, attól ugyan elkésett! – kacagott az ötvös.

A bíró zavarodottan nézett az ötvösre.

– Hát nem tud róla, bíró uram? A székely vitézek – az ördögös fickók – megfizették a sarcot a tatároknak!... Hajnalban Beke hadnagy kivezette embereit a rablókra... odavan a tatárcsapat... ki az Oltba fült, ki a fűvön fekszik, ki pedig a vitézek rabja lett...

Binder Pál arcán feltündöklött az öröm.

– Igaz volna? – szólt repeső hangon.

– Jöjjön a bástyára, s bizonyosodjék meg! – intett az ötvös. – Most gyűjtik össze a zsákmányt a vitézek...

Fölhágtak a bástyára, s szétekintettek a téren. A székelyek már vezetékre fogták a sok szép tatár lovat, s sorba állították a prédával rakott társzekereket. Nagy vidáman, énekszóval indultak a vár felé.

A menet élén táncoló, szép tatár lovon Beke János hadnagy. Ágnes leányzó selyemkendőjével integetett a hadnagynak.

– No, bíró uram, ugye mindenre sor kerül, ugy-e, a vitézségnek is üt az ő órája? Úgy-e, úgy-e, a verekedés tudományának is hasznát veszi az ember? – fecsegett az ötvös nagy örvendéssel.

Binder Pál csak mosolygott, bólintgatott, majd levette kalapját és meglengette a vitézek felé...

(Kolozsvár, 1923)

A szöveget az eredeti helyesírás szerint közöljük, csupán az értelemzavaró hibákat javítottuk benne. (szerk. megj.)

Csáth Géza (Brenner József)

(Szabadka, 1887 – Szabadka közelében, 1919) – *író, zenekritikus, orvos*

Az első világháború előestéjén, 1914 nyarán Előpatakon, Háromszék mesze földön híres gyógyfürdőjén dolgozik gyakorló orvosként. Ottani emlékeit eleveníti fel az alábbi szemelvényben.

EMLÉKIRATAIM A NAGY ÉVRŐL

– részlet –

Június hó másodikán a feleségemmel Előpatakra utaztunk. Az előpataki fürdőorvosi állásra egy hónap előtt választottak meg, tehát az első saison lett volna ez a nyár a híres székely fürdőn. Három csinos szobát béreltünk a legjobb szállóban, és boldogan rendezkedtünk be. Képeket, szőnyegeket, szobrokat, vázákat és egy kis könyvtárat hoztunk magunkkal, mert úgy terveztük, hogy október közepéig ott maradunk. Azt akartuk tehát, hogy igazán otthonosan legyünk, és semmi városi passziókat ne kelljen kielégítetlenül hagynunk, mint amilyen a könyvekben való válogatás, a csinos terítés, jó edény stb., amiről az ember, ha fürdőre megy, rendszeren lemond. Magammal vittem a kottáimnak egy kis válogatott gyűjteményét, és hegedűmet is. A zongorámat nem akartam kitenni a nagy útnak, de reméltem, hogy találok tűrhető zongorát, s így azután elő- és utósaisonban lesz alkalmam zongorázni is. Magammal vittem az összes Wagner- és Puccini-operákat, Beethoven szonátáit, szimfóniáit két kézre és négy kézre, Bach Wohten-perietes klavierját, Bach Máté passióját, hegedűszonátáit szólóhegedűre, Beethoven és Mendelssohn hegedűversenyeit, ezeken kívül sok kedvenc apróságot és néhány újabb zongora- és zenekari kompozíciómat, amelyeket még kedveltem.

Megérkezésünk után hamarosan lefeküdtünk a szíves fürdő-igazgatóék vendégszobájában, és a 1 1/2 órás kocsiót Földvállról Előpatakra – az éles, friss, új székely levegőben –, no meg a 16 órás gyorsvonati utazás fáradtsága hamarosan elintézte az elalvást. Reggel nagy örömmel nézegettünk ki az ablakon a hegyekre, az ismeretlen, kedves és rokonszenves vidékre, a hegyi országútra, amelyen teheneket hajtott egy karakterisztikus arcú székely vagy oláh férfi, és nagyokat mosolyogtunk a szobalány beszédjén, aki illedelmesen és okosan felelt a kérdéseinkre.

– Hogy hívnak?

– Bagoly Ágnes, instálom.

(Micsoda nagyszerű dolog! Bagolynak hívnak egy csinos kis parasztlányt. Bagoly! Nini csakugyan milyen nagy bagolyszemei vannak.)

– Hány óra van?

– Fél kilenc, instálom. (Hallod, mindig instál. A magyar nem ismeri ezt a finom udvariaskodást. A székely azonban instál, mint a francia, aki mindenhez hozzáteszi a s'il vous plait-t.)

– No és mondd csak, vannak-e már vendégek a fürdőn?

– Vagy igen! (Haha! Hallod ezt a hangsúlyt. Mélyen kezdi, fölmege vele és megint le. Mint a Salome-motívum.) Füttyöltem a motívumot:

– Vagy igen!

Vagy igen, gyönyörködtünk mind a ketten az új szóhasználatban. Eddig legfeljebb Jókainál olvastunk, most azután valóságban is hallhatjuk.

– Miért nem mondja: de igen! – kombinálgat a feleségem. Azután reggelit hozott két tálcán Bagoly Ágnes:

– Nini, micsoda nagy kifli!

– Igen, ez borvizes kifli, instálom, ez nagyon finom.

– No ez igazán nagyszerű, a legfinomabb fővárosi süteménynél jobb és finomabb.

– Ennek a tésztáját borvízzel gyúrják víz helyett, instálom.

– Ahá, hát azért fújódik fel ilyen nagyra és ilyen szépen, érted... a szénsav!

– Hát ez a fehér micsoda?

– Tejszín, instálom.

– No ilyet se láttunk még.

– Mert ez bivaltejszín, instálom.

– No lásd, most megismerjük a bivalytejet is, mennyi újság!

– De milyen finom! Sűrű és jóízű a kávéval.

– Elsőrangú ital, mily furcsa, hogy az emberek Budapesten nem is ismerik ezt!

– Van eszük a kávésaknak, hogy nem adnak föl ilyesmit drága pénzért se. Mindenki ezt követelné, és ezt a sajátságos bivalyízt és -illatot nem lehet hamisítani.

– Ebben igazad lehet...

Ilyen beszélgetések között öltözködtünk tele jókedvvel és friss örömmel a sok újság kellemesen csiklandozó hatása alatt. Még délelőtt megismerkedtünk a fürdő állandó lakosaival, az igazgatóékkal, két rokoncsaláddal, akiknek őseit szintén egy Jókai-regényből ismerhettük. Örültünk az új világnak, a hegyeknek, a jó friss levegőnek, amely egészen más illatú, mint a Kárpátok hegyi levegője.

Már a berendezkedés napjaiban kezdtek jönni a betegek, és sietnünk kellett, hogy a rendelőt minél hamarabb rendbe hozzuk. A harmadik napon már meg-

érkeztek az első levelek és a pesti lapok is. *És ezek közt a levelek között volt egy új rózsaszínű katonai ajánlati lap is.* A nép főlkelő tiszt azaz tisztjelölt ugyanis nem kap katonakönyvet, hanem csak egy ajánlati lapot, amely beosztását tartalmazza. Orvosoknál, és az én lapomon is, rendszeren egy kórház neve szerepel, ahová a megfelelő népfőlkelő osztály behívásának elrendelésekor be kell vonulni. Éspedig „48 órán belül elindulva, a lehető legrövidebb úton, oly gyorsan, amint csak lehet: vasúton, kocsin, vagy bármely más járműn, esetleg gyalog is.”

Régebben minden további nélkül alá szoktam írni a vétel elismerését, és postára adtam a mellékelt borítékban az előírás szerint. Most azonban hosszabban foglalkoztam ajánlati lapommal. Többször is figyelmesen elolvastam az elolvasandó rendelkezéseket, és határozottan bántott, hogy semmiféle felvilágosítást nem tudtam kapni arról, hogy tulajdonképp milyen szolgálat vár a népfőlkelő orvosra behívás esetén. 9 kg podgyászt vihetek magammal – állott a rubrikák közt. Ezt nagyon keveselltem. Félig tréfából, de mégis inkább azért, hogy lássam, mennyire veszik komolyan katonáék a népfőlkelő orvost, hogy ebből következtessek reá, hogy fontos vagy csak egészen mellékes kiegészítő szerepet szántak neki: egy levelet mellékeltem az átvételi elismervényhez. Ebben megkérdeztem, hogy nem engednék-e meg, hogy legalább 20 kg podgyászt vigyek magammal bevonuláskor, természetesen úgy, hogy a 9 kg-on felüli súlyt megfizetném. (Mert ingyen az utazáshoz és a 9 kg podgyász szállításához az ajánlati lap feljogosította a tulajdonost.) Másodszor arra kértem a szíves válaszlót, hogy küldje el nekem – ha van – azt a listát, amely felsorolja, mi legyen az a minimum, amit a 9 kg keretébe be lehet szorítani. Szóval mi az, amit a hadserg a katonaorvos podgyásza számára a legszükségesebbnek tart. Ez valóban érdekelt.

A levelet föladtam, de választ hiába vártam. Többször eszembe jutott a dolog, időközönként elővettem a lapot, nézegettem, nem tudtam megérteni, hogy miért kell a népfőlkelő orvosnak 9 kg podgyászra szorítkoznia, amikor ügyis városban, kórházban fog szolgálatot teljesíteni.

De jött a saison. Június közepe táján már reggeltől késő délutánig sőt estig is dolgoznom kellett. Csinos várószobám egész délelőtt tele volt betegekkel, és én azt a kellemes önbizalmat éreztem, amit az orvosnak csak a közönség különös bizalma adhat meg. Az, amikor észreveszi, hogy gyógyításban elért sikerei mint eleven energiák működnek tovább, és szuggesztibilis, bízó és reménykedő a beteg már akkor, amikor először vizsgálja. Egyébként is megvolt rá az okunk, hogy jól érezzünk magunkat a fürdön. Igen szép terveket csináltunk (saison után 5–6 hétre a tengerpartra készültünk), jó társaságunk volt, kedves új barátokra tettünk szert, kellemesen éltünk, és az étkezéssel nagyon meg voltunk elégedve. A vendéglős ritka jó ízlésű embernek bizonyult, értett a menük összeállításához, s így hízókúrás betegeimnél a legjobb eredményeket tapasztalhattam. A feleségemmel valósággal tobzódtunk a székelyországi

delicettesekben. A székely túró, a számóca, a málna egy nap sem hiányzott az asztalunkról.

A fürdőn napról napra élénkebb, mozgalmasabb volt az élet. És ekkor egy este a postán a trónörökös meggyilkoltatásáról halottunk. Nem hittem el a hírt. Az utóbbi időben sok-sok merénylet közül egy sem sikerült. Bizonyosra vettem, hogy ha merénylet történt, a halálhír már csak koholmány vagy újság-kombináció lehet.

– Reggelre megjön a cáfolat! – mondtam, és ugyanez a szkepszis fogadta a hírt a fürdő csaknem összes vendégénél. *Reggel azonban a hírt megerősítették.* Hivatalos táviratok érkeztek, és a sétány csak úgy zsidongott az izgalomtól. A csinos, kacéran öltözött román asszonyok férjeikkel, barátaikkal, egymással, hangosan tárgyalták az eseményt. (Előpatak vendégeinek $\frac{2}{3}$ része román. A bukaresti Lipótváros kedvenc fürdője. A magyarok, a szászok főként Brassóból.) A budapestiek külön csoportokat alkottak. Magyar, német, román és francia nyelven folyt a vita és a megbeszélés. A vendéglős izgatottan jött kérdezősködni: mit gondolok, lesz-e háború, mert akkor odavan a saison.

– Nem lesz háború – mondtam –, mert a táviratban világosan benne van, hogy a tetteseket elfogták, ki fogják őket végezni, és rendben lesz az ügy. Miért legyen háború?

Egy görögkeleti román pópa hevesen gesztikulálva, rikácsolva adott elő a közelünkben.

– Hej! – mondta a vendéglős –, ezek nagyon szeretnék a háborút. Mindjárt ránk jönnek!

A trónörökös párt eltemették. Csend volt. A publikum legfeljebb az udvarmesteri hivatal intrikáival és hasonló külsőségekkel foglakozott, a magyar lapokban vagy két hétig szó sem volt háborúról. De azután egymásután napról napra mind veszedelmesebb, aggasztóbb hírek érkeztek. A szerbek voltak a merénylők, egész összeesküvés-hálózat, állami emberek rendezték. A magyar lapok *most irtak először* érdemlegesen a Narodna Obránáról, erről a szerb nacionalista maffiáról, amely orgyilkossággal és bombákkal akarta kiterjeszteni Szerbia határait.

Estefelé, ha végeztem a rendeléssel, és kiültem emeleti szobánk teraszára ozsonnázni, újságot olvasni és cigarettázni, keserű szájjal olvastam az idevonatkozó jelentéseket. Roppant fájt annak a megállapítása, hogy diplomatáink egyáltalán nem álltak hivatásuk magaslatán. Ehhez a foglalkozáshoz emberismeret kell, amivel pedig az arisztokraták ritkán rendelkeznek. Csak közsorsú, sőt szegény sorsú ember lehet igazi jó diplomata. Ez tudhatja az életből, hogy mennyi rosszhiszeműsége, ravaszságra, számításra van szükség mindenütt, ha boldogulni akarunk. Vajon lehet-e várni egy született gróftól vagy hercegtől, hogy igazán ébren vigyáz, és figyel a nemzetét fenyegető veszedelmekre, amikor az ő egyéni existenciáját és boldogulását sohase fenyegette és fenyegetheti semmi veszély. Borzalmasnak éreztem, hogy ezt a fontos kérdést a mi

külgyminisztériumunk ilyen lanyhán kezelte évtizedeken át. Nem jött reá, hogy a diplomáciát nem lehet, nem szabad nagyúri passzióknak és sportszerű ambícióknak kiszolgáltatni, mert itt valamennyiünk bőréről van szó. Ide professzionatusok kellenek, amilyenek az orosz diplomaták, és nem amatőrök. Úgy tűnt fel nekem, hogy a mi diplomáciánk legnagyobb sikere, Albánia alapítása csak afféle véletlen, ügyes úrlovas győzelem volt, míg a gaz Izvolszkij és társai, mint mesés zokék, napról napra fel tudnak mutatni egy-egy ilyen eredményt, ami ha külsőleg nem is annyira mutatós, belsőleg valójában sokkal nagyobb értéket jelent hazájuk számára, mint nekünk a mi véletlen kis sikerünk.

Elekes György

(Kézdivásárhely, 1894 – Sepsiszentgyörgy, 1969) – újságíró, költő

Középiskolát szülővárosában végzett, jogot Budapesten, miután az I. világháborúban orosz fogságba esett és hat évet Szibériában töltött. 1922-ben hazatérve Kézdivásárhelyen telepedett meg, ahol a Flekken és Bogács című satirikus hetilapokat szerkesztette. 1923-ban Brassóba költözött, ahol egy névkonával könyvkereskedést nyitott, s a színházi évadokra Színházi Újság című lapot adott ki (1923–32). A Hétfői Brassói Hírlap szerkesztője (1925–27), a Brassói Napló felelős szerkesztője (1930–35). Kézdivásárhelyen adta ki következő versfüzeteit: Szibériában pergő homokszemek zenéje (1921); Szürke csendben (1922); Bábszínház (1923); Mindegy (1924). Lirájában főleg a hadifogság lelki élményeiből merít: eseménytelen, zord „hiába-évekből” küld lemondó jelzéseket. Hoffmann három meséje (Kézdivásárhely, 1923) az operaváltozat hadifogoly-színpadra készült szabad fordítása, a fantasztikum és a csalódás hangulatait idézi fel. Újságokban szétszórt útleírásai a Székelyföldtől Vlagyivosztokig s onnan Japánon, Kínán, az Indiai-óceánon, Perzsián át haza kalandozó ifjúkorát elevenítik meg. Hírhedtté vált egy bukaresti kiadó üzleti megbízásából Katolnay László néven írt több mint 3000 lapnyi terjedelmű füzetes regénye, a Szívek harca (1926-tól), egy németországi bestseller szabad „átköltése”, amelyet román, horvát és angol nyelven is kiadtak.

A NAGY KÖR

Mint egy körnek a fonala,
úgy futok körbe én is,
saját magamat kerülöm,
ezerszer, újra, mégis.

Nagy, bódult kör az életem,
s az útját egyre járom,
hol szaladok, mint egy bolond,
hol csiga lesz a lábom.

És kipattanni nem tudok,
túl lépni a határon,
a buta törvény nyakamon,
mint nehéz, szörnyű járom.

És megyek, futok szüntelen,
elcsépett, ócska körbe,
s nem lesz belőlem óriás,
maradok szürke, törpe.

AKÁR A BAJKÁL MELLETT

A Bajkál csipkés partját látom...

Mintha csak cukor lenne minden,
s a cukortömböt kalapáccsal
összetörte volna az Isten.

így lett a parton ennyi csipke,
így lett a szírt, a szikla, hegy,
fogoly vonat amerre megy.

Oly fehér minden, mint a márvány,
és néma, mint a téli hold,
a hóköntösön semmi folt.

Csak két vonal, két vasvonal,
vág feketén a szűzi tájra:
a halál két vaskarikája.

S az életem e két sínen
gurul neki az éjszakának,
ahol a vonatok megállnak, -

S a lelkeket, a Bajkál partját,
fekete kendőbe takarják
feketeruhás asszonyok.

Tamási Áron

(Farkaslaka, 1897 – Budapest, 1966) – *író*

Utolsó nagy regénye: a *Hazai tükör* cselekménye a háromszéki Bereckben kezdődik és ott is ér véget, az 1848-as szabadságharc erdélyi emlékeit idézi fel.

Kovács László, az Erdélyi Helikon hajdani szerkesztője nagyapjának, a szabadságharcról szóló, nyomtatásban meg nem jelent emlékiratával kereste meg Tamásit. Az író nagyszabású történelmi regény helyett „regét” ír, történelmi mesét, „előszót” a 48-as szabadságharchoz.

HAZAI TÜKÖR

MÁSODIK FEJEZET:
ELŐRE A HATFORINTOS SZÉLBEN
– részlet –

Ezeket hallván, szinte bántam, hogy miért nem nézém meg jobban ezt az Áron bátyót. De nem sokáig kellett bánnom, mert másnap este hát jön Márton pap s véle Gábor Áron, hogy atyámat a családja körében meglátogassák. Hosszan szorongatták egymás kezét atyám s Áron bátyó, baráti módon s mégis tisztelettel adózva egymásnak, mert atyám Gábor úrnak s ő pedig Madár uramnak szölongatták egyik a mászt.

Bor is került az asztalra s a bor mellett beljebb-beljebb melegedtek. Márton pap a világ erjedéséről beszélt, hogy a francia forradalom eszményei miképpen ütköznek ki, hol itt s hol ott, a nemzetekből. Áron bátyó egy-egy darabot melázva hallgatott, majd hirtelen erősen bólogatott s olyanokat mondott, hogy hadd tisztuljon a világ, de mi lesz nálunk! Atyám, mint fogadó gazda ügyesen gyűjtötte egybe, amiket hallott s azokra néha sapkát tett az ő véleményével.

Így folyt a beszéd.

S hogy halmozódtak a szavak, egy-egy kérdéssel Áron bátyót, mint bolygó embert is, kicsit-kicsit előbbre taszigálták, hogy hol járt s miket látott. Mondta, hogy Szentgyörgyön sokat volt s Szemerján szívesen; aztán Brassóban s Szebenben is; majd Szebenből elment, a Verestorony szorosán keresztül, Oláhország fővárosába, Bukurestbe is. (...)

– Jaj, aztán – mondta ismét hirtelen – onnét Bukurestből felmentem Moldovába s az Ojtozi szorosnál, dugva magam a hegyek között, titkon hazajöttem.

Már derűsebbnek látszott, hogy a beszédében is haza tudott jönni.

– S milyen világ van oda által? – kérdezte Márton pap.

Áron bátyó elgondolkozott, hogy legkurtábban miképpen felelhetne; s majd kevés belső hányattatás után így szólt:

– Az ember s a nyúl nem drága.

Atyám kissé elborult.

– Szolgaság alatt vannak? – kérdezte.

– Hát igen, ők is-felelte bátyó. – Nehogy megunják a törököket, most az oroszok kormányozzák őket, már tizennégy esztendeje. Szedik az adót s a maguk képeére katonaságot állítanak. S közben legfeljül terjesztik a franciás divatot, minden szokásokban s úri öltözetben. Azért vittük a cylinder kalapot is. De alábbacska, vagyis még a módos és úrias emberek, azok törökösen élnek; s csak még alább nyomorognak románul. Egyszóval hát oroszul parancsolnak nekik, ők törökül fogadják és románul engedelmesskednek. De hogy ez ily rosszul legyen, azért a németekre haraguszna.

– Nincs rossz helyen a harag – mondta atyám.

Márton pap, igen vidám lélek lakozván benne, ezen jó ízzel nevetett; kedves anyám azonban oda enyhítette atyámat, hogy aki mondja, nem cselekszi.

– Nem-e?! – buzgott atyám. – Hát a védelmező egyesület!

Mint egy rakoncátlan gyermeket, úgy intette őt titokban anyám, hogy hallgasson az ilyenekkel, hiszen több versben megmondá már, hogy a németeket bosszantani nem leszen jó. Hanem Gábor Áron, hallván az egyesületet, felütötte már a fejét.

– Az mi lenne, Madár uram? – kérdezte.

– Csupán egy helybéli társaság – felelte atyám, – mely ellene vagyona annak, hogy német áru cikkelyeket vegyünk s pártolja a magyar portékát.

Menten felállt Áron bátyó s olyan nyughatatlan lett, hogy ide-oda tette a két kezét; majd a jobbikat a zsinóros ujjasába dugta, mellén a gomb alatt.

– Hát ez kell nekünk! – mondta ki darabosan.

S a gomb rögtön leszakadt az ujjasáról.

Elgurult a fűtő felé, honnét én vettem fel.

– Add oda anyádnak, hogy varrja vissza – mondta atyám.

Apró nevetések közben kedves anyám csakugyan varrni kezdte a gombot. S varrás közben egyszer-kétszer felnézett Gábor Áronra, kinek a buzgalom tüzeiben bizony vérmes volt az arca.

– Kendet is a német gutta fogja egyszer megütni – mondta neki nevetve anyám.

Erre Áron bátyó nem szólott semmit, hanem furcsa ábrázattal csendességben ült, miként úgy várokozánk mi is, kik az ő fényes szemét vigyáztuk. Figyelmünket úgy magára vonzotta azzal a kigyúlt orcájával és furcsa tekintetével, hogy bizonyosra gondolhatánk valami olyas dologra, mint egy kurta szózat, vagy a jövőendő lebbentése. Hanem ökelme, mintha csak magában, halkkal és szerelmesen akarva vala mondani, csak ennyit suttogott hangosan:

– Gyufa... Gyufa!...

Anyám elszakasztotta éppen a cérnát és álmélkodással tekintett reá; s bizony mi is úgy néztük Áron bátyót, mert nem tudtuk a mondása értelmét s

még magát a gyufa szót is akkor hallottuk először, bár én gondoltam, hogy az gyújtó fácska lehet, semmi egyéb.

De a másik pillanatban Áron bátyónak már enyhülésbe simult az ábrázata s a katonás bajusza alól gyermekes örömmel kezdé magyarázni:

– Semmi dolog nincsen, amiben jobban a németekre lennénk szorulva, mint éppen a gyújtó, vagy ahogy a minap valakitől oly találó módon hallám, a gyufa. Igaz, hogy kénnel már itt-ott nálunk is készítenek gyufát, amaz bűdös kövest; de újabban, s még pedig magyar elméből, feltalálták az oly gyufát, minek a feje foszforral lobban fel s alig sem terjeszt semmi rossz szagot. Csakhogy ezt Bécsbe vitték s nekünk úgy kell megvenni, ha ugyan kaphatunk is belőle, mint német portékát. Hát én úgy vélem, hogy ebbe belé nyugodni nekünk nem kell, hanem állítsunk gyártó társaságot s készítsünk ilyen jóra való gyufát, nagy számmal.

– Az iskoláját! – lelkesedett atyám.

Nekem is tetszett, hogy gyártanánk gyufát.

– Gábor úr tudja a titkát? – kérdezte Márton pap.

Azt mondta erre Gábor Áron, hogy a gyufa titkával baj nem leszen, mert szerkeszt ő olyan gépet, mellyel a fácskákat gyártani lehetséges lesz; a kotyvalékot pedig, miben fejet mártanak a fácskáknak, azt röviden megtanulja.

Atyám a védelmező egyesületet ajánlotta, hogy annak a gondjába adnák a találmányt; s Márton pap is dicsérte eme gondolatot, de Áron bátyó jobbra-balra kezdé mozgatni a fejét, mellyel hamarosan és mind sebesebben s már egészen félkörben kaszált.

– Magunk legyünk a mag! – mondta.

Hát ebben egyetértésre is jöttek; s oly nagy volt bennük a buzgás, hogy amidőn menésre búcsút vettek, Márton pap vállon ölelte Áron bátyót s azt mondta neki:

– Reménykedünk Isten után, hogy hamarosan gyufa gyárosok leszünk.

Igy elmenvén ők ketten, kedves anyám azt találta mondani, hogy azzal a gyufával nagy tüzet nem fogunk tenni; atyám pedig annyira megduzzogott ezen, hogy Löketi Ferencet kezdte szidalmazni.

De azért baj nélkül kerültünk ágyba.

Ellenben a rájövő hetek nem egészen úgy kezdének telni, mert a három gyufagyártó úgy megbokrosodott a nagy találmánytól, hogy a való életben semmi hasznot nem hajtott egyik sem, hanem örökké csak bújtak volna valahol össze. Így a kereset nálunk is igen megsűkül, mert atyám ilyenformán alig járatta jövedelmező utakra a lovakat, sőt még a kicsi gazdaságot is reánk bízta s főképpen Lázár bátyámra, kinek a lába már egészen járhatóvá kezd vala épülni. De nem volt pirosabb a rózsa Márton papnál sem, hol a könyvek fokain háborítás nélkül tőprengettek a pókok s a gazdaság pedig nagyokat pihent a szarvas Wukkó árnyékában.

Igy múltak a hetek.

S aztán a hetek belementek ismét lassan az őszbe.

Én még akkor is az iskolába jártam, de már a hatodik osztályba, ami olyan nagy dolog volt, hogy csak hárman tudánk erre a fokozatra jutni, mert a sok többi elmorzsolódott a bajos esztendők alatt. A tizenkettedik esztendőmet töltvén, már nemcsak jól megépült legényecske voltam, hanem egymagamban szinte három személy is. Mert ugyanis nemcsak tanuló voltam az iskolában, hanem az alsóbb osztályosoknál tanító is, majd pedig otthon a gazdaságban dolgozó személy. Dehát mindez nem is lett volna baj, mert én mind a három minőségemben is vígan megtettem, amit kellett; hanem atyám úgy elferdült a gyufa gyártásában, hogy szinte csak vendég gyanánt járogatott haza s emiatt kedves anyám búval hervadozott s még zokszavakat is rakott atyámra. Őt azonban sem a könnyes aggodalom, sem a megélhetésben való hátra maradás nem tudta vissza fordítani, mert minden idejét a Hajduháton töltötte.

Ez a Hajduhát a falu északi részén feküdt, egészen az erdők tövében, szép kies helyen. Darabig mezei szekérút vezetett arrafelé, de aztán a vadóc út ösvénybe változott. S ott mindjárt egy kicsi gyümölcsös bennvaló húzódott meg, melyen valami remete házacská is állott. Ez egykoron az idvezült nótárius egyik kertecskéje volt, ami adósság fejében egy özvegy asszonytól maradt volt reá. Hát ezt a remete helyet a nótárius, még java életében, oda adta volt legnagyobbik Áron fiának; gondolom, úgy tíz-tizenkét esztendővel a gyufa gyártása előtt, vagyis akkor, amidőn Áron bátyót a hébe-hóba eléjövő lidérces betegség miatt elbocsátották a katonaságtól. Gondolta nyilván az atya, hadd legyen ez a nyughatatlan fiú ama csendes és elzsongító helyen, ahol fűrés-faragással elegendő módon töltheti a kedvét, vagy akár szöheti a maga bolondos álmait, a madarak éneke mellett. Volt is ott, abban a remete házikóban, mindenféle szerszám, melyeket Áron bátyó a világ minden tájáról össze hordott oda. Mert örökös buzgásban és akaratosságban is szenvedvén, darabig meszterkedett a szerszámokkal, majd hirtelen nyakába akasztotta az ő szokott borz tarisznyáját s elindult valamerre, de gyakran olyan messze is, hogy napokig csak ment.

Hát idejárt atyám, erre a szállásra; s idejárt Márton pap is.

Ott gyártották ugyanis hárman az áhított gyufát, de inkább még csak szájjal, bár három hónapja is betelt már annak, hogy a gyártásra össze adák vala magukat. Igaz, azt a három hónapot sem mulatták azért hiába, mert egy irdatlan műhelypadra olyan gépet szerkesztett kettőt Gábor Áron, amelyek alkalmasok voltak arra, hogy gyújtó fácskákat hasogasson az egyik s vagdosson a másik. Atyám s a pap nemcsak csiholták az Áron mester kitaláló kedvét, hanem a szükséges miegymást elő is kerítették neki s a hevült embernek kezébe adogattak mindent. Azonkívül pedig alkalmas fát kutattak s készenlételbe tettek három féléit is, úgymint nyárfát, fenyőfát és zádogfát. Gondolák, s igen helyesen, hogy próbát tesznek mind a hárommal, hogy vajjon melyik szolgáltat jobb gyufaszálakat. Minta gyanánt már vágtak is azokból kívánt fácskákat s el lehet gondolni, hogy minő örömmel szemelgették s nézegették azokat s gyuj-

togatták is meg német gyufával, hogy vajjon melyik égne jobban. A mustrával jól meg voltak elégedve. Hanem atyám, kinek előre nézni mindig szokása volt, azt találta mondani, hogy így is megjárja a dolog, de igazi akkor lenne, ha nem ember által működne a gép, hanem példának okáért víz hajtaná, mint a malom. Mert nem ezer fácska kell, magyarázta nekik, hanem millió s még millió. S mily rabszolga munka embernek annyit hasogatni, akár a legjobb géppel is! De bezzeg, ha csak etetni kéne a szép hasábokat a géppel s az embernek egyéb dolga nem lenne, hanem csupán a gép alól söpörhetné össze a készen gyülemelő fácskákat, hát az lenne aztán a pénz és a diadalom!

Igazat adtak atyámnak.

S itt kezdődött a baj.

Mert patakot nem találhatván a közelben, ellenben igen szeles tájék lévén ez a Hajduhát, Gábor Áron azt találta ki, hogy vízi malom helyett szélmalmot fog szerkeszteni, mely alkalmas lesz arra, hogy a hasogató s a vágó gépet elhajtja. Azt a szélmalmot pedig úgy gondolta el, hogy a ház tetején ki kell döfni egy óriási nagy rudat, minek a tövét a ház földjébe belé ássák, fenn a tetejébe pedig szerkesztenek egy szélmalom kerekét; majd a hatalmas rúd mellett felvezetnek egy vascsövet, melyet odafenn a szélmalom forgatni fog s amely lent a házban a gépeket fogja hajtani.

Hát jó.

Két hét alatt el is készítették ezt a szélmalmot s akkor várni kezdték a szelet. Áron bátyó ott ült nagy éberen a műhelypad mellett, a rúd tövében; atyám künn az időt vizsgálta, hogy a fákon a levelek nem mozdulnának-e; Márton pap hol kiment a házból s hol bement abba, imádkozván is bizonyosan közben, hogy jöjjön egy erősebb s tartósabb szél. De ahol azelőtt örökké fújni tudott a haszontalan szél, most csak lebbenést sem mutatott, úgy hogy inkább a gyufa gyártók duzzogtak-forogtak lent a földön, mint a nagy szélmalom fent a magasban.

Igy múlt el két nap.

Harmadiknak egy péntek következett, mely a honi gyufa gyártásában nevezetes nap lett. Ugyanis a déli időben hirtelen mord lett a levegő ég s az erdő is kezdett zizegni. Messze a Perkő hegye elborult egészen, majd a síkságon keresztül rossz kedvű felhők gomolyogtak előre. Nohát, gondolták a gyártók, most lesz, ami nem volt. Gábor Áron a műhelypad mellé kuporodott, Márton pap a kicsi ablak közelibe állott; atyám pedig, az ablakból is látható módon, künn vigyázta a szélmalmot. A gomolygó felhők hideget fújva közeledtek, de a szél csak annyira növekedett, hogy csupán nógatta a szélmalom kerekét.

– Mi van odaki? – kérdezte Gábor Áron.

Az ablakon által a pap tovább küldte a kérdést, mire atyám azt felelte vissza, hogy hat forintos német szél közeledik. Ez nem volt jó hír, mert az áldatlan és sorvasztó nyugati szelet hívják nálunk hat forintos német szélnek. Morgott is a mester a műhelypad mellett, de nem valami sokáig, mert egyszerre és nagy

zúdulással megérkezett a szél. Az erdő nyögött, az ablak besötétedett s fent a szélmalom kereke csikorgott dühödten; majd neki lódult és forgatni kezdte veszedelmesen a vas csövet, de oly irgalmatlanul, hogy a műhelypadon a két gép szikrázni kezdett.

Aztán az egyik gép kifordult a helyéből, a másik pedig leugrott a földre.

S hogy ez történik vala, abban a pillanatban Gábor Áron felszökött ültő helyéből, de az volt a szerencséje, mert egy fület zúdító recsenéssel kiszakadt a földbe ásott farúd s olyat szökött felfelé, hogy egész hosszában, a ház tetején keresztül, nagy robajjal a mennybe ment. Utána odakünn recsegve zúdult is valami s megdőndült a föld is a veszett szélben.

Mérges reszketésben állott Gábor Áron a ház közepén, Márton pap az ablak alatt lapult, atyám pedig odakünn egy vastag fa tövében.

S ott feküdt a szélmalom kereke is, teljes roncsaiban, atyám mellett a földön.

Igyhát minden össze romlott, ők magukon kívül.

El lehet gondolni, hogy a megdühödött német szél miatt mily kurta-vastag szavakat mondanak; s el azt is, hogy a szélvihar multán minő keserűségben vakargatták a fejüket.

Aztán tanakodni kezdettek, hogy most immár mit tegyenek; s mindenre figyelmet fordítván, abban egyeztek meg, hogy a szélmalom dolgát most elnyugtadják. Ellenben gyártani fognak kevesebb gyufa szálat, de még annak előtte elvégzik, hogy a meglévő fácskákat megmártogadják, vagyis gyujthatási képességet adnak azoknak.

Mindjárt hozzá is kezdenek.

Volt ottan egy négylábú kicsi vas kályha; s kiválasztottak egy alkalmasnak tetsző vas fazekat, mellyel kárt akkor sem vallanak, ha soha többet más egyébre használni nem lehet, mert hiszen eléggé ódon fazekacska volt. Ebben kész gyertyát és viaszt olvasztottak, kevés torjai ként is vegyítvén hozzá, mely kén igen jól fogja a lángot. Elkészülvén eme kotyvalék, kezdék a fácskákat abba belé mártogatni, de bármily gyorsan cselekszik vala azt, a fácskák igen sok gyertyát vettek magukra. Hanem Áron mester ezen is tudott segíteni, mert azt találta ki, hogy mártogatás előtt a fácskákat is meg kell melegíteni. Meg is melegítették, még pedig olyan drót-hálós rostában, melyben a török-búzát szokták pattogatni. Midőn a fácskák a kívátnak így megfeleltek, következett a végső nagy dolog, vagyis azon művelet, midőn a megmártogatott gyujtó szálatnak fejet ragasztanak. Ezen célra új kotyvalékot kellett készíteni, mégpedig igen kényes módon és nagy tudománnyal, mert hiszen a gyufának a feje mondja meg, mit ér az egész. Könnyen kell neki gyúlni, s égni megfelelő lánggal! Dehát abban hiba nem lesz, mondta Gábor Áron, s elévett egy pléhből való kis lábaskát. Azt a kályha sarkára tette, távol a tűztől, hol atyám a viaszos kotyvalékot kevergette s a pap a gyufaszálat rázogatta ama drót-hálós rostában. Mind a ketten nagy figyelemmel nézték Áron mestert, aki egymás után

tette a kicsi lábaskába, amit tudománya szerint oda tenni kellett: vagyis arab gumit, ami legjobban ragaszt, valamint foszfort és salétromot. Nagy ügyelettel ezekre ráöntött valamit, de csak igen kis mértékben, nehogy a kotyvalék hígabb legyen a szükségesnél. Aztán kézbevett egy fakanalat, hogy annak a nyelével szépen kavargatni fogja. Belé is mélyesztette a fakanál nyelét, de hogy keverni kezdé-e, vagy mit csinált, azt már nem lehet tudni, mert abban a percben olyan robbanás lett, hogy az ablak betörött, a fazék a viaszos kotyvalékkal lerepült a földre s a pap kezében pedig lángot vetett a rosta.

Dehát élnek, azzal a gondolattal térének magukhoz.

Éltek, az igaz, de Gábor Áronnak a két karjáról nemcsak a ruha égett le, hanem onnét még a szőr is, mert igen szőrös és akaratos ember volt. Atyámnak a meleg kotyvalék tele pökte maró foltokkal az arcát, a papnak pedig a két szemöldöke és jobb felől a haja egészen leperzselődött.

S még annál is nagyobb volt a szégyen.

Anyám legelsőbbben sírva fakadt, aztán hol az atyám arcját ápolgatta, hol pedig szidalmakat szórt a gyufagyártásra. Márton pap, mint Isten szolgája is, belényugovással vette a dolgot. Hanem Gábor Áron az ő akaratos lelkében még jobban gyulladozott, mint addigéle, mert miközben kenegette a két karját, égen s földön mindenre megesküdt, hogy gyufát azértis fognak gyártani. Már egy hét múlva atyám s a pap is késznek mutatkoztak erre az újfajta gyártásra, de akkor oly dolog következett be, ami az újabb nekibuzdulást egészen megakasztotta. Ugyanis valamelyes rossz utakon az a hír terjedett el, hogy atyámék Hajdúháton nem gyufát akartak gyártani, hanem robbanó golyókat s más illynemű találmányokat. Az efféle temondákon nyugalmas világban csak neveltünk volna, most azonban úgy meg vala bolydulva minden, hogy nem lehetett tudni, valami bolond beszédből minő baj lehetséges. Igaz, hogy még csak suttogással, de így a hamu alatt igen izzott már az egész országban a parázs, mert abban az esztendőben sok kedvezést tettek az országgyűlésben a népnek. Kossuth az úrbéri állapotot egészen el akarta törölni, Galíciában pedig kiütött a forradalom. A hivatalbéliék haragudtak, mert törvény jött arra, hogy mindenki viselhessen hivatalt; s a birtokosok is morogtak, mert immár nemcsak a nemes emberek vehettek maguknak földet. Hanem a legjobban mégis a németeket ölte a mérég, mivel a hivatalokban csak magyarul akartak szólani az emberek, a törvény pedig jussot adott a főkirálybíráknak, hogy parancsolhassanak a fegyveres katonáknak, bárha azok németek is.

A levét ennek a nagy mérgüknek még velünk is meg akarták a németek itatni, s bizony egy kicsit meg is itatták.

Ez pedig úgy történt, hogy Kézdi-Vásárhelyen az ezredi hivatalba is eljutott ama híresztelés, miszerint atyámék bombákat gyártanának a Hajdúháton. No hamar, írtak is onnét a bombásoknak egy-egy citáló német levelet, hogy ekkor és ekkor jelenjenek meg a szüntelen katonai törvényszék előtt, magában

Vásárhelyen. A levelet fegyveres hajdú hozta az atyám kezéhez s a családban eléggé nagy volt az ijedelem, bár kedves anyám többször is megjövendölte volt, hogy a németek egyszer bajt csinálnak nekünk.

Kiknek ily levelük volt, ők hárman még azon este összebujtak nálunk, hogy immár mit cselekedjenek. Mint házi gazdának, az első szót atyámnak adták; s atyám azt mondta, hogy Bereck véghelyi város lévén, a benne lakó polgárok számára nem máshol van a törvény, hanem a berecki tanácsnál: ennekfolytán tehát ne menjenek se Vásárhelyre, se máshova. Midőn helyeslő módon az atyám szava elhangzott, következett a pap. Ő pedig úgy szólott, hogy mivel éppen friss buzgalom vagyok arra, hogy hivatalosan is mindenki a magyar nyelvvel éljen, a címzettek nem tudnak németül s így a saját magyar ujjukból nem szophatják azt, hogy Vásárhelyre kéne nekik menni. Ezt is helyeselvén mindenki, Gábor Áron kezdé igen villogtatni a két gömbölyű szemét s nagy dühösséggel azt mondta, hogy ő sem német levélre, sem magyar levélre, sem Vásárhelyre, sem pedig a helybéli gyáva tanácsba el nem megyen.

Az idéző levelet a lámpa mellett nagy lánggal el is égette abban a percben. A német levélnek ez a lángbamenetele olyan nyomaték volt, hogy egy akaratlan állottak a megtagadó szóra.

Vártuk, hogy mi lesz.

S ha vártuk, meg is láttuk, mert a harmadik napon, hogy a menés ideje lejárt volna, egy katonai szekér érkezett a faluba. A szekéren négy puskás katonát ült, de azok magyarok voltak; s ült egy szakállas német kapitány is, ki hadbíró volt. Legelsőben a paphoz mentek, akit bilincsben hoztak a mi udvarunkba, hogy atyámat is melléje tegyék, úgyszintén bilincsbe verve. De már akkor számosan állottak a kapu előtt s egyre gyűlt a nép, hogy a német mi az annyát akar. Látván atyám is a biztató népet, jól félre taszította a katonát, ki a vas nyűgöt a kezére akarta volna tenni. Erre a német parancsolt s a katonának éppen a fegyverükhöz akartak folyamodni, de akkor a nép, a kapuval együtt, bérontott az udvarra. A kapitány sárgulva curukkolt a nép előtt s nem merészkedett a puska elsütésre parancsot adni, mivel a magyar katonák is úgy álltak, mint akiknek emberre puffantani nem igen van kedvük. S ha már így nem mozdult előre, amit a német akart, akkor hátrafelé ment, mert a papról is levették a bilincset s abban alkudtak meg, hogy nem viszik atyámékat Vásárhelyre, hanem a katonai szekéren szívesek lesznek kivinni őket Hajduhátra, ahol is a kapitány bíró megszemléli a bombás helyet.

Hát oda el is mentek, de a nép is tódult a szekér után, nehogy a német ismét erőszakosságba essék.

Midőn oda megérkeztek, Gábor Áront is ott találták az ő remete házában, hol bekötözött karokkal nagy munkában volt éppen. Igen, mert a robbanás óta még inkább akaratos lett s a citáló levél is még jobban edzette arra, hogy adhasson nekik istenes választ. S úgy látszik, sikeresen is feszíté magát, mert meglátván a szakállas németet, arra sem ért rá örvendő lelke, hogy valami

rosszra gondoljon, sőt azt hihette, hogy a gyufa titkát meg akarná venni tőle, mert nevetve mondogatá a németnek:

– Nem adom! Nem adom!

Abban a nagy örömeben, ami eltöltötte őt, arra sem hallgatott, hogy mit mond a kapitány, sem a katonákkal nem ügylet, hanem a gyártott gyufájával kitörtetett a ház elé, hol a nép nagy várakozásban volt. S ottan a nép előtt megállott és gyujtogatni kezdé előttük a gyufákat, mondogatván azoknak lángja mellett:

– Magyar készítmény! Ezt mi csináltuk!

Atyám s Márton pap is csak abból a lángból tudták meg, hogy Gábor Áron mégis fejet kevert a gyufának, mert ime, könnyen gyúlnak s jól égnek azok! Hamar s nagy öröm hevülettel ölelgetni kezdték a sikeres mestert, ki mindjárt három felé osztotta a dicsőséget; majd annak a hasznával a népet örvendeztette meg, olcsó pénzen ígervén nekik a megszületett magyar gyufát. Csak-hogy az újdön született kincset nagy baj találta már akkor melegében, mert amíg a gyártók egymásnak s ők együtt a néppel örvendeztek, azalatt a német kapitány elkobzás alá vette a gyártógépet, szekérbe tétetvén a katonákkal. Jóformán csak akkor vették észre a zsákmányolást, amikor a katonák már fegyverrel ültek rajta. De segíteni még akkor is kész lett volna a nép, ha a kapitány jogot és békességet nem hazudik vala; hanem azt cselekedte, mert egyfelől fogadalmat tett, hogy a gépet vissza adják, mihelyt a gyártók szabadalom levelet váltanak reá; másfelől pedig atyáméknak békességet ajánlott, megbizonyosodván arról, hogy nem robbanó cikkelyeket gyártottak, hanem gyufát.

– Vigyék... – mondta Gábor Áron, de már olyan szomorú volt akkor, mint a beteg madár, amikor kénytelen leszállni a földre.

Hát elvitték a gépet.

Magukra maradván, még mondott annyit a szomorú bátyó, hogy amit egyszer meg tudott csinálni, azt máskor is meg tudja; de aztán a kedve mégis igen nagy rozsdát kaphatott, mert másnap úgy odalett Bereckből, hogy gyenge hírért is alig hallottuk sokáig neki.

HATODIK FEJEZET:
HIT A HARCBA, REMÉNY A BAJBAN
– részlet –

Kicsi megmelegedés után atyám indította el a szót, szerencsétlen állapotnak nevezvén, amit látott és tapasztalt; s annak okául azt róttá fel, hogy elsősorban nem jó a politika, mert a románokkal egyességre kellett volna lépni; másodsor nem valóságos a magyarok egyezése, mert ki emez s ki amaz dolog miatt gondolja a harcot; harmadszor pedig nem jó a katonai vezérlet, mert sokan vezérkednek s gyakran egymás ellen. Midőn ezt elmondá kevés szóval, Cseh Ignác bátyám-uram a románokba szólott belé, úgy vélekedvén, hogy jó lett volna

s jó volna ugyan a románokkal egy akaratra jönni, de ők sem azt akarják, hanem a Dákó birodalmat. Mert lám, most is majd-majd két millió holdat kaptak a jobbágy felszabadítással s mégis úgy viselik magukat, mintha semmit sem kaptak volna.

- Ugy van – mondá a pap is.
- Kaptak papiroson! – szólt belé atyám.
- S amit a magyarok kaptak, azok hol kapták? – kérdezte a királybíró.
- Azok is papiroson – felelte atyám.

Erre Márton pap ismét letette a szót, úgy mondván a gondolatát, hogy mind a magyar s mind a román számára valóság lenne a papirosból, ha a szabadságért együtt harcolhatnánk. Így azonban mi vesztegetjük ugyan magunkat a szabadságért, minek a példája legalább megmarad, de a románokat bizonyosan megcsalja a császár. Miután úgy látszott, hogy ebben váltig egyeznek is, megállapodtak abban, hogy nemes ember és más ember mind legyen egyenlő joggal honpolgár s ilyen jegyben forrasszon mindenkit egybe a harc; majd a katonai vezetésre fordítván a szót, úgy vélekedtek, hogy Kossuth Lajoshoz kéne folyamodni, hadd küldene egyetlen vezetőt.

- S főképpen ágyút, de mindjárt! – mondá erős szóval atyám.

Midőn ezt kimondhatá, abban a pillantásban furcsa dolog történt, mert Gábor Áron, ki a folytatott beszéd alatt megdugulva s szinte elborulva hallgatott, hirtelen úgy megrázkodott egész testében, hogy ijedelemmel pillantottunk reá. Az arca keserű volt és vadul váltotta színét, kerek szeme tágra lobogott, mintha az elméje nagyon háborgott volna; majd ültéből felállt s miközben két öklét az asztalon nyugtatta, megindult göröngyös hangon így szólt:

– Ne küldjön ágyút. Hanem adjon pénzt! S nekem hatalmat. Mert én csinállok ágyút!

Azzal leült s úgy meredt reánk, mintha nem is egy, hanem egyszerre négyöt Kossuth Lajost látott volna maga körül. Néhány pillantásra olyan csend lett, hogy még a lámpa is kínlódva égett abban a csendben; majd Márton pap, ki-ben a lélek tudománya mégis a legnagyobb volt, helyesen feltalálta magát és hasonló fennhangon mondotta:

– Ne küldjön ágyút. De a nép adjon hatalmat. S akkor Gábor Áron ágyút fog csinálni!

Hát ebben nemcsak egyek lettek, mint közös tűzön megannyi hasáb fának a lángja, hanem elhatározták azt is, hogy a szent-györgyi gyűlésre, minek a hí-rét Cseh Ignác bátyám-uram hozá, együttesen vonulnak elő s ott az ágyú dol-gában leteszik a szót.

Arra a gyűlésre, ami két nap múlva zajlott, engemet is elvittek, aminél jobbat nem is tehettek volna, mert egész életemre tapasztalám, hogy minő dolog a megforrósodott népnek a füstölgése és lángcsapása. Ebből a kóstolót már a székház előtt ízleltem, mert midőn a szekérről ottan leszállottunk, hát sok ember nyüzsgött a kapu előtt s bent a kapuban pedig két széki hajdu hatalmas-

kodott, hogy üzné tovább az embereket. Márton pap velünk lévén, mi bátorsággal fúródunk előre, de a kapunál atyám kérdést vetett az emberek s a hajdúk felé, hogy mi volna a fennakadás. Erre az atyafiak, kik között igen sok volt a rongyos, zúgni kezdettek, hogy a hajdúk nem akarják a gyűlésbe beereszteni őket; a hajdúk pedig vissza lármáztak, hogy nem vásári mutatvány lesz a házban, hanem a haza ügyében határozás. Atyám felvetette a fejét, mint hirtelen indulatában szokása volt, s elkiáltotta magát:

– A népé a haza!

Erre az emberek úgy elsodorták a két hajdút, mint az árvíz a fadarabot; s utánunk bétódultak a nagy terembe, ahol a hosszú asztal mellett már ott ült a hét urakból álló háromszéki kormány, melyet nem régen választottak vala; s ott ültek az ezredes és alezredes főtisztek is. Mi a jobbik fal mellett a nép között állottunk meg, mely rövid idő alatt tömöttre töltötte az egész termet. Mellettem atyám állott s előttünk Áron bátyóval a pap. Igen nagy zsongás volt és izzó moraj. A kormányos urak pattogó szemmel és hevülten ültek, majd egy nagy csengettyút megrázott a főkirálybíró, ama Horváth Albert, akiről mindenki tudta, hogy az idők megzendülését nem szereti. A csengetés után mindjárt felállt egy kicsi szakállas ember, kinek okos arca volt és jóféle szeméjára. A pap hátra súgta nekünk, hogy ez a kormány feje, a laborfalvi Berde Mózsa; de már beszélt is okos és nyájas szóval ez a Berde Mózsa, atyafiaknak és polgártársaknak nevezvén minket. Elmondotta, hogy Háromszék magára maradván, immár egyetlen fellegvára lett a szabadságnak, Erdélynek egész területén. Ebben a nagy órában tehát, melynek minden perce egy-egy szívdobbanás, számot kell vetnünk jelenünkkel és olyan jövődőt egyengetnünk, mely nem rejti magában a pusztulást, bárha dicső módon történnék is az; de nem hordja arculatán a szégyen foltjait sem. Vagyis bölcs értelemmel, de a szív sugallatában meg kell néznünk jelen állapotunkat, melyről nyílt szóval csak azt mondhatjuk, hogy teljességgel szorongató. Szorongató, mert először: nemcsak az anyahon kormányától vagyunk szerencsétlenül elvágva, hanem Erdély minden részeitől is, köröskörül az önkény a maga uralmát borítván testvéreinkre. Szorongató, mert másodszor: Pukkner fő hadi parancsnok levelet küldött nekünk, melyben a katonák további állítását megtiltja és Háromszéktől is meghódolást követel. Szorongató, mert harmadszor: Erdély másajkú lakosai nemcsak elpártoltak tőlünk, hanem a szászok meg nem szűnnek az országban és az országon kívül fondorlatot keverni ellenünk; a románok pedig a császári hadvezetők alá állanak és számos helyeken felborítják a nyugalmat.

Mindezt elmondván, fejet már nem is tudott tenni a beszédnek, mert a feszülő csend egyszerre megrepedt és nagy zúgás támadott. A zúgásban, mely a vihar csak üzenő szele volt, a gyűlés népének közepén székre állt egy öreg pap, bizonyos gidófalvi Nagy Ferenc esperes, s felnyújtva a magasba két karját, csak ennyit kiáltott:

– Inkább meghalunk, de meg nem hódolunk!

Egyszerre felzúgott mellette a nép, de csak egy robajlás volt az egész s utána ismét vissza ömlött a csend. Nem tudom, hogy a pap szava alatt-e, vagy éppen a hang zuhatagában, de által villant bennem mindaz, amit Kirilla atyánál Zajzonban beszélünk volt. S valahogy történt, nem is gondolkoztam rajta, hanem leszakadván a csend, tiszta szívvel és zengve kiáltottam:

– Kössünk szövetséget a románokkal, hogy együtt harcoljunk a rém ellen!

Mint a hangyaboly, ha váratlanul belécsap valami, egyszerre olyan nagy bolydulás keletkezett. A zavarodásban mindenki arra én felém nyujtotta a nyakát s még a vezetők is ágaskodtak az asztal mellett, hogy vajjon ezt ki monda. De a morgó zajban már hangok is hallatszottak, melyek ellenem s engemet keresve csapkodtak, meg-meg vijjantva, hogy a románok mily kegyetlen dolgokat követnek el. Legfőképpen a katonák lobbantak fel, akik a maroszéki harcokból kavargtak oda. Látván a nagy indulatot, bizony megijedtem, hogy most széjjel fognak engemet szaggatni, de Áron bátyó és a pap védelmül előmbé álltak, atyám pedig a feje fölött lógatni kezdte a jobb karját s úgy kiáltotta:

– Ésszel akarja legyőzni az ellent!

– Kinek mije van! – felelt egy hang.

S ez, hogy »kinek mije van«, rögvest elvitte rólam a nép haragját, mert nagy buffogás keletkezett és kacaj bugyogott széjjel. S akkor, hogy vége szakadjon a félrement zavarodásnak, a főkirálybíró ismét megrázta a csengetyút, mire az asztal mellett felállott egy ezredes főtiszt, a választott hadi vezető, bizonyos Dobay Károly. Mihelyt beszélni kezdett, atyám közelebb bújva hozzám, oda szólt nekem:

– Többet ne beszélj!

– Nem is akartam – súgtam vissza.

Az ezredes főtiszt kínlódott a szavakkal, mert inkább szokott volt a kard forgatásához. A politikáról nem is igen beszélt, csak meg-meg legyintette, hogy jóban-rosszban együtt a helye mindenkinek; s hamar a katonai állapotrara fordította a szót. Kicsi idő múlva azonban itt is bokorba lépett, mert midőn elősorolja vala az ellenség nagy számát, annak kalapot úgy tett, hogy ezt mondotta:

– Vagyis egyetlen magyar katonára öt ellenséges katona jut!

– Annyi kell is! – kiáltotta rá valaki.

Hát erre olyan kacagás borította el az egész nagy termet, hogy az ablakok megpárásodtak belé; s a kormányos urak s még maga az ezredes főtiszt is mosolyogni volt kénytelen. Mind nagyot enyhülvén ebben a multságban, a főkatona sorolni kezdte, hogy nincsen elegendő pénz, nincsen kellő ruházat, nincsen szükséges számban fegyver és nincs puska. Midőn mindezekre az volt a válasz, hogy »ha nincs, lesz«, akkor a fejét a makacs nép felé előre dőfte s mint a legnagyobb okot, úgy gurította oda:

– Nincsen egyetlen ágyú!

– Csinál Gábor Áron! – kiáltotta atyám.

Mindenki keresgélt a szemével s Berde Mózsa úr meg is szólalt, hogy ki az a Gábor Áron! De akkor Áron bátyó az emberek sűrűjében már törtetett előre, kezében egy vessző-pálcikával, amit hordani szokott; s útjában olyan hangot adva, mint a nehezen induló malomkerék. S előre vergődve annyi szem sugárában, félig a főemberek asztalával s félig a néppel szemben megállt, s fennhangon így szólt:

– Én vagyok nevezett Gábor Áron. Tanultam az ágyú titkát s itt a főtiszt urak előtt és a nép színe előtt nyilvánítom, hogy tudok is ágyút csinálni. Csak bizalmat kérek, az öntéshez matériát, a nevemre hatalmazást valamely vashámorhoz s a kezem alá engemet megsegítő embereket. Ha mindezt elnyerem, mához két hétre itt lesz a három ágyú, melyekkel célba lövök! S ha pedig nem lenne meg a három ágyú, ítéljen rajtam a nép! Vagy ha meglesz s azokkal célba nem találok, magam állok az ágyúk elé, hogy engemet szaggassanak széjjel a golyók!

Mint a gát, midőn által szakad, úgy zúgott fel a lelkesedés áradata. Mindenki üvöltözött, hogy éljen Gábor Áron; a falakat döngették, a padlót tapodták, a székeket recsegtették; s még a kormányos férfiak és a főtiszt urak is felálltak, úgy megperzselte őket a berecki bajnok.

Ezzel aztán a megadás ellen fordult egy akarattal a gyűlés, mert utána nem vala már semmi huza-vonás, sem oldalozás. Hanem határozatba tettük, hogy álljon egész Háromszék fegyveres lábra s falunként szerveződjék az őrsereg, mely vezetőket magának fog választani.

Igy vége szakadván a gyűlésnek, darabig még a teremben várakoztunk, mert Áron bátyónak már ott helyben írni kezdték a szükséges levelet, hogy azzal a fülei vashámorba indulhasson. Elnyervén a levelet Erdőfűlére, hogy az ottani királybíró a szükséges pénzt és mind a segítséget neki megadja, együtt indultunk kifelé a házból. Menet nem győztem eleget csodálkozni, mert Áron bátyó nem is vala már az az ember, akinek addigelé ismertem volt, mert például játszadozván a pálcikával, könnyűszerrel lépkedett, az arcája fiatal kedveségben fürdött, az a göröngyös szava pedig gyöngyként bugyborékol.

Márai Sándor

(Kassa, 1900 – San Diego, 1989) – író

A már sikeres regényírót 1936 decemberében kérte fel a *Pesti Hírlap*, hogy külső munkatársként a lap állandó szerzője legyen, és felélessze a Molnár Ferenc által a tízes évek elején elindított *Vasárnapi Krónika* c. rovatot. Munkája során jutott el először Erdélybe, így Háromszékre is – az alábbi szemelvények az *Ajándék a végzettől – A Felvidék és Erdély visszacsatolása* című könyvéből valók.

CSEHY URAM ARCKÉPE

I.

A székelyföldi magyar városépítők szerettek nagy terekben gondolkodni. Sepsiszentgyörgy sem több, mint egyetlen nagy tér, pazarló kézzel odavetett méretekből, Erdély délkeleti sarkában. A téren sok a virág, s akad néhány szép empire-ház. S a város felett, a domboldalon őrködik az ötszáz éves, gótikus vártemplom. Erdély és Háromszék egyik legszebb, legkülönösebb történelmi épülete.

A vártemplom körbefutó, lőréses kőfalának kapujában a custos ideadja a templom kulcsát, s rám bízva, nézelődjek e történelmi helyen kedvem szerint. Egyedül vagyok a templomban, találmra felnyitom a szószéken felejtett Szentírás gyűrött, foszlott kötetét, és olvasom a textust. Ellenségeink száma légió, ezt olvasom. S nagyon kell hinni, hogy győzedelmeskedjünk.

A templom körül, a virágos előkertben a város polgármestereit, előkelőségeit temették. Olyan ez a templom, mint a magyarság utolsó őrhelye Kelet felé. A kereszténység nyugat-európai értelme itt hatolt legtávolabb keletre, s megépítette ezt a várfallal kerített, lőréses kegyhelyet, ahol egyszerre védték textussal, fejszékkel és ágyúkkal a keresztény műveltséget mindenfajta zagyva vagy erőszakos keleti támadással szemben. Az Örkön túl, a Háromszéki havasok és az Ojtozi-szoros mögött a kereszténységnek már más értelme van, mint ebben a templomban. Ez itt még Európa és a magyarság. Egy lépéssel odább már Kelet kezdődik és Bizánc.

Nem lehet rossz halottnak lenni a sepsiszentgyörgyi vártemplom kertjében. A csend mély itt, és a virágágyak illatosak. Aki itt pihen, a maga jogos helyén van és nyugodtan várja a harsonát. Ma mindenfelé nyugtalanabbul alusznak az élők is, a holtak is.

II.

A város másik sajátossága a Székely Nemzeti Múzeum. Egy imecsfalvi székely nagyszony, Cserey Jánosné gyűjtögette fél századon át mindazt, ami a székelység életére jellemző, s aztán a városnak adományozta apró, tarka kincseit. Egy ménasági parasztházat érintetlen szegénységében – vagy gazdagságában – idetelepítettek a múzeum kertjébe. A termekben látható még Báthory Endre miseruhája, Bocskai István órája, Basa Tamás karosszéke, Gábor Áron kredence és ágyúja, s a kétféjű borjú, kitömve. Mindezt udvariasan nézegetjük. De a képtárban, Barabás Miklós és Gyárfás Jenő kitűnő arcképei között, talállok egyet, mely megállít. Csehy úr arcképe ez, Gyárfás festette.

Ki lehetett Csehy út? A sepsiszentgyörgyiek bizonyosan ismerték, talán alispán volt vagy fiskális, a város vagy megye egyik előkelő tagja. A művész pontosan dolgozott, ihletett lelkesültséggel, mert a téma elragadta. Nagy szerencse, mikor egy művész olyan témával találkozik, mely teljes és érett, nem is kell mást cselekednie, csak papírra vagy vászonra vetni azt, amit az élet már tökéletesen megalkotott. Ilyenkor száguld a toll a papíron, s a festő lázasan, könnyed készséggel dolgozik. Csehy úr tökéletes modell volt: az, aki. Ki lehetett? A kép mindent elmond: a gentryből polgárrá érett századvégi magyar úr.

Az arc, a magatartás, az öltözék, mindez varázsosán ismerős. Pontosan ilyen emberek között éltem le gyermekkorom, az ország másik szögletében, a Felvidéken. Csehy úr kissé még tábla bíró a szó jókai értelmében, s kissé már a Munkapárt tagja. Szürke ruhát visel, kitűnő posztóból szabott, bő és kényelmes ruhát, melyet talán nem is a pesti belvárosi szabó, hanem a karlsbadi mesterek egyike készített, akik remekbe tudtak szabni, ha kövér ember lépett az üzletükbe. A művész hűségesen visszaadja a képen a szövet elsőrendű minőségét: a ruha – fogadást ajánlok – száz forintba került 1880-ban, a karlsbadi *Old England*nél. Lehajtos kemény gallért visel Csehy úr s finom, puha szürke selyemből lazán kötött, öblös nyakkendőt; azt a nyakkendőt – megint tartom a fogadást – ugyancsak Karlsbadban vásárolta Csehyné úrhölgy, aki elkísérte a dietikus zarándokútra urát, a *Carneval de Venise* című méregdrága üzletben, négy forintért, a millennium esztendejében. A szivarzsebben finom limburgi zsebkendő, természetesen monogrammal és koronával, a mellény gombjai között, a pocak fölött szeliden kígyózó arany óralánc. A kis, májfoltos bal kéz kisujján jeggyűrű és címeres gyűrű. Haját rövidre vágta Csehy úr, mert a régi Magyarországon csak a vándorfényképészek és az álhírlapírók viseltek hosszú haját, például Zerfi, az aljas, Petőfi becsmérője. Úriember lehetőleg rövid sertehajat viselt, ötven után, s természetesen pedrett bajuszt, valamilyen átmenetet Rákóczi Ferenc és Ferenc József bajsza között. Az arc gondosan borotvált, a bajuszt reggel, a fogmosás idejére, bajuszkötővel kikötötte és megkente brillantinnal. A szemek nyugodtak és derűsek. Száztíz kilóra becsülöm, s nem volt különösebben magas termetű; nyáron gombos cipőt viselt, télen

everlastingosat. Májbajos volt, és parádival itta a bort. Úgy ismerem, mint magamat; talán még jobban.

III.

Ismerem, s az ország délkeleti szögletében a művész varázslata csodálatos erővel, érzékletességgel állít előm egy embertípust, kinek légkörében Északon, gyermekkorom töltöttem el. Ifjúságom Csehy úr társaságában telt el; hozzá jártunk vacsorára, ők béreltek páholyt a színházban, ők boroztak nálunk a nyári lakóház tornácán, ő vásárolta a könyveket a helybeli könyvkereskedésekben, ahol számlája volt, s lassan csakugyan tekintélyes könyvtár gyűlt össze dolgozószobájában, egyrészt, mert szeretett vacsora után, vizes bor mellett olvasni, másrészt, mert a helybeli könyvkereskedők mutatóba nyakára küldtek tücsköt-bogarat, s ő aztán, úri tunyaságból és nemtörődomségből, elfelejtette visszaküldeni a drága köteteket, újévkor legyintett s kifizette a háziorvost és a könyvszámlát. Minden évben utazott: Sepsiszentgyörgyről, mint Kassáról, útnak eredt; először Karlsbadba ment, ahol reménytelen harcot folytatott három héten át az orvosokkal és a vendéglősökkel – (a vendéglősök győztek) –, aztán a német városokba vagy Firenzébe, vagy Stockholmba. Útjáról hamisított *renaissance* bútorokat, méregdrága műtűrkéket hozott haza s természetesen a „Tövishúzó fiú” egyik kicsinyített mását is, márványban. De hozott városrendezési terveket is. S hozott, nagyon kényelmes, bő, széles utazókabátja valamelyik zsebében, s bő, széles eszmélete egyik zugában, sok mindent Európából, amitől aztán a város, ahol született, ahol Csehy úr volt, ahol leélte életét, városiasabb, európaibb, műveltebb lett. Kedves írója Mikszáth volt, s ő tudta, miért. Mert Csehy úr is, mint Mikszáth, szíve mélyén pontosan tudta, hogy a századvégi magyar nyugalom mögött egy életforma bomlik, s nincs emberi erő, mely meg tudja akadályozni ezt a bomlást.

Csehy úr nem volt „középosztály”, nem; s főként nem volt az a szó mai, joggal és egyre keserűbben bírált, igénytelen és mohó értelmében. Csehy úr még polgár volt. Ő volt az utolsó polgár Magyarországon, a szónak kissé terebélyes, kényelmes és ráérő, de mindenestől őszinte felelősségérzettől, európai életigénytől és a magyarság iránt átérzett, végzetes kötéstől sugallt értelmében. Csehy úr nem volt hős: mondom, hogy a Munkapárt tagja volt, s Andrásyval csak azért nem állt össze, mert gögösebb volt, mint a nagyúr. De Csehy úr – úgy, ahogy a művész megörökítette, májfoltos kezében a *regalia mediával* – még rokona volt annak az európai polgárságnak, amely Európát naggyá nevelte. Ő még helyén állott, egy világban, mely földrengésszerűen elmozdult körülötte. Ezért nézem áhítattal a portrét. Utódait ismerem, de azokról már nem érdemes művészi képet festeni, olajban; megteszi egy fotomaton is.

1942. október 4.

CSOMAKÖRÖS

Csomakőrösön majdnem kaptam két almát. A falut görbe mezei utakon lehet csak elérni, Zágon felől jövet. Itt született Kőrösi Csoma Sándor: de erről nem tud senki, csak néhány öregasszony a faluban, továbbá Ördög Sára néni és Bíró Béni bácsi. Mindezt egy öregasszonytól tudom meg, a sáros és szegény falu egyik mellékutcájában, egy vénasszonytól aki elvezet Csoma Sándor egykori szülőházának helyére. A nyomorúságos házat már lerombolta az idő; Ördög Sára nénit és Bíró Béni bácsit, akik állítólag közelebbit és megbízhatóbbat tudnak Csoma Sándor szülőházáról és gyermekkoráról, családi körülményeiről, nem lehetett előkeríteni, mert nagy a sár, s máskülönben is rettenetesen vének már, szegények. Ezért csak állongunk a düledező deszkakerítés előtt. Kőrös-körül süppedő házak. A vénasszony barátságos és szaporán ad elő; szavára gyermekek és más vénasszonyok gyűlnek körünkbe, s megerősítik előadásának igazságait. Csoma Sándor szülőháza itt állott valamikor, mint ezt az összes helybeliek igazolják, de a házat már széthordták az örökösök. Nemrég jártak erre hivatalos emberek, ünnepséget tartottak az udvaron, hosszan beszéltek és énekeltek is. A csomakőrösiek mindezt tisztelettel, de tartózkodással hallgatták. Nem ártana megjelölni valamilyen emlékfával vagy oszloppal e nyugtalan szívű magyar vándor születése helyét a távoli székely faluban. Dardzsilingiben nagyobb a becsülete és több a jele Csoma emlékének, mint szülőfalujában.

Igaz, emlékköveken nem múlik semmi: egy ember mindig művében él, a többi nem számít. S itt, a helyszínen, az indulás parányi színterét vizsgálva, itt is, örökké csak ugyanaz érdekes: a környezet, ahonnan egy erős lélek elindul, hogy megkeresse helyét és elvégezze dolgát a világban. Ez a környezet több, mint szerény: nyomorúságos. Ezek a roskadozó viskók, ez a szegény, nagyon szegény székely falu, ahol zsúpfedelű házakban évszázadok óta kimerül minden emberi energia a mindennapi kenyérért folytatott küzdelemben, ahol a négy-, öt holdas gazda már módos embernek, birtokosnak számít, ahol kukoricacsutkákat is felemelnek a földről, ahol érték egy elhullott férges körte is: egy lélek felemelkedik a sárból és a nyomorúságból, s elindul a világba, mert feladata van. Mindig ez a csodálatos. Egy székely fiú arról álmodik, hogy megkeresi a magyarok őshazáját, s gőgös nyomorúságban, hihetetlen szellemi és testi erőfeszítések árán, megszerzi a szükséges műveltséget, gyalog elmegy Keletre, megtanul angolul, elsajátít távol-keleti nyelveket, megbirkózik a távolság, az idegenség, a bizalmatlanság, az életveszély minden ellenállásával – s innen indul el, e putrikból, a sárból, csendes, évezredes földdel, állattal, terménnyel és időjárással verekedő szegény emberek közül, ahol senki nem tüzeli, nem segíti –, de elindul, innen is, mert szól egy hang, a lelkében. S ez a hang végülis csalóka fények felé vezeti a világ homályában: az ősmagyarok

nyomát nem leli a tájakon, ahová végzete elsodorja. De feladata van, s az ember, akit a sors alkotásra jelölt ki, nem tudja mindig pontosan, mi is a feladata. Mi igazi műfaja? Az angyal vezeti, kézen fogva, az ilyen lelkeket. Csoma Sándor elindul ebből a faluból, s megérkezik Tibetbe, ahol megalkotja az első tibeti nyelvtant és szótárt. Bizonyos, hogy nem erről álmodott, mikor e faluban megszólította az angyal. Az ember néha csodálatos kerülőkkel jut el élete feladatához. De eljut, mert dolga van a földön, s elébb néha körbejárja a földet. S csak aztán pihen meg, lázas fejét odaajtva a Himalája tövére.

Mondom, Ördög Sára néni és Bíró Béni bácsi minderről többet tudnak; igaz, a nagyvilág is tud Csoma Sándorról valamit. Állunk a palánk előtt, s nézzük a papsajtós telket, ahol egy magyar született, aki adott valamit a világnak. Más látnivaló nincsen itt. A vénasszony, a szegények tékozló gavallériájával és gyöngédségével, megszán, s egy csorba bádoglábasból két almát emel ki. Valamit mégis akar adni nekem, mert szegény, tehát gavallér. S körös-körül a sár, a sár. S a sárból, néha felrepül egy lélek.

1942. szeptember 24.

Márai Sándor, *Ajándék a végzettől*. A Felvidék és Erdély visszacsatolása. Budapest, Helikon kiadó, 2004.

Ignác Rózsa

(Kovászna, 1909 – Budapest, 1979) – író, műfordító

Kolozsvárt érettségizett (1928), Budapesten elvégezte a Színművészeti Akadémiát (1931). A Nemzeti Színház tagja (1931–39), a budapesti Színházi Magazin párizsi tudósítója (1939–40), napilapok esszéistája és riportere.

Első írását Benedek Elek közölte a Cimborában (1925). Budapesten megjelent regényeiben és útirajzában a moldvai és bukovinai csángók életét eleveníti meg (Anyanyelve magyar, 1937; Született Moldovában, 1940; Keleti magyarok nyomában, 1941), megírja Laborfalvy Róza életregényét (Róza leányasszony, 1942), a színházi világ kérdéseire később is visszatér (Prospero szigetén, 1960). Mint ifjúsági író meséskönyvekkel és regényekkel (köztük az erdélyi tárgyú Torockói gyász c. történelmi regénnyel, 1959) jelentkezik, útirajzaiban argentinai és afrikai élményeit dolgozza fel, néger és hawaii meséket és mondákat közöl.

AHOL GYEREK VOLTAM

– részlet a *Mindenki levele* című önéletrajzi jellegű visszaemlékezésekből –

Húszévi távollét után, egy röpke nyári látogatáson ismertem fel szülőfalum igazi arcát. Ez az arc mindig bennem élt; belevésődött gyermekéveimbe, irányt szabott életemnek, de csak azóta tudatosodott, mióta egyre távolodón, kívülről nézem a falut s benne magamat...

Kovászna Háromszék megyei, erdőségi falu, a Déli-Kárpátok könyökhajlatában. Városias. Emeletes ház is, járda, villany is akad benne. „Pokol-sáróról, borvíz-kútjairól s erdőiről nevezetes; számos a gőzfűrésze, de vannak Erdélyben nála dúsabb fatermőhelyek; kéziszővésű gyapjuszövetei majdnem homespunök, ízletes füstölt sajtjai majdnem svájci remek; Kovászna lüktető, szüntelen fejlődése már évtizedek óta majdnem egy Viktória-korabeli angol gyarmatéhoz hasonlatos...

A székelység legiparosodottabb elemének egyik főgócponjtja. Külső és belső jellegét két szó jelzi bennem egy ideje. Milyen is Kovászna? – kérdezem magamtól, s azonnal ráfelelem: fortyogó, és a szó jobbik értelmében: törtető.

A fortyogás illik talajára s székelyeire is. Rozsdavörös Kovásznán a patak vize; a laposan csepergő patak kellős közepén, ormóttan szikladarabok között borvíz bugyborékol; reumagyógyító iszap vulkánocska repeszi meg a piac közepét; nem hánnya a sziklát, csak forgatja, rotyogtatja a köveket; a gazdporták kútjaiból böffentő szénsavas víz tör fel. Feltör, nem tör ki, nem csap magasra, csak sistereg, morgolódik, igazából se kitörni, se elcsitulni nem tud soha ez a dinamikus talaj, éppen úgy, mint a hátán élő székely, az örökké kez-

deményező, a morfondírozó, a nyughatatlan újító, az ezermester, aki kézzel, fából csinál orgonát, mit sem törődve vele, hogy vannak világhírű acélezüst orgonagyarak, a székely, aki a maga feje után újból feltalálja, ha kell, a puska-port, s a kutat úgy szereti, ha tud muzsikálni is...

Kovászna örökké törte magát valamiben. Földje nem nyugodott, népe sem. Árvíz elöntötte, földrengés rázta, hegy elcsuszamlott, új borvíz-kutak keletkeztek. Lakói pedig ehhez képest szüntelenül alapítottak. Borvíz tört fel a kovásznai székely portáján? Nosza! Gödröt ásott, jó hamar, jó kicsit, körülvetve deszkával, ácsolt néhány fürdőkabint, s még le sem gyalulta a deszkakapu szálkáit, máris árulta a fürdőjegyet. Összegyűlt egy kis pénze? Vett sebesen egy erdődarabot, egy szálíg kivágatta a fát – ami fa, az arravaló, s nem is ér semmit az olyan, amelyik gyümölcsöt teremvén, kényes a fejszére –, kiirtotta az, erdőt, eladta a fát. Vett az árából egy gőzfűrészt. Volt már társa is vagy három, s versenyzett velük fenemód, de még le sem dülhatta őket, mást gondolt. A nyereségből hamar alapított egy gyapjúszővő gyárat, de az is lehet, hogy borvíz-fuvarozást szervezett, villát épített Kovászna kiesebb vidékén, Vajna-falván vagy a fenyvesek koszorúza Tündérvölgy felé, s mikor még a vakoláson gondolkozott, akkor már meg is egyezett a nyaralókkal, akik a villát jó pénzért kibérelték.

Önmagából élő s önmagát pusztító erő jellemzi Kovásznát, szülőfalumat. Akar, küzd, mozog, fejlődik, fortyog, törtet. Mondhatnám: fölös üzemanyaggal dolgozik. Élet van benne, lüktetés, de rengeteg kisszerűség is, semmi összhang, semmi arány, semmi nyugalom. Öregedvén, ma nem találok szépnek belső nyughatatlanságát és külső képeinek tervszerűtlenségét.

Pedig gyermekéletem emlékképeiben Kovászna az alkotó szépség maga...

Lehet-e szép, ami annyira nyugtalan, serkentő, összhangtalan és drámai? Nem kutattam egykor...

Apám a falu papja volt. Volt ott más pap is, más felekezeté. A „falusi papja” ő volt. Magas, vállas, megnyerő jelenség. Haragjában zöld, nagy kék szeméhez szénfekete Kossuth-szakállt s kabátnak ferencjósát viselt. A Kossuth-szakáll nem ellenzékiségét jelezte. Apámnak nem volt pártállása, világnézete s más efféle – szerinte – haszontalan időtöltése. A munka embere volt. Hajnalban gyümölcsfát nyesett s fát fűrészelt, reggel templomozott, délelőtt az irodában kattogott a gépje. Nem ismertem népszerűbb férfiút nála. A székely gazdák: Borbálhok, Butykák, Csornák, Gönczök, Becsekek, Demék őt keresték fel, hogy „né lelkem tiszteletes úr, igazicssa el, hogy a legénykék odabé, a sepsiszentgyörgyi kolégyomba, terménybe fizethessék a tandíjat”. S apám utazott, szekerezett Szentgyörgy és Kovászna között, összeírta, hogy a háborús konviktusnak milyen élelem kellene, s mit adhatnak a szülők? Hat gimnáziumot szerettek jární ezek a gazdafiúk – az érettségire hiába biztatta őket apám –, úgy érezték, hogy ennyi tanulás kell egy földművesnek, de ennél több már ártana. Mikor bimbózni kezdtek a kamasz székely legénykék, szépen hazaszökdöstek

a kollégymból az ekeszarva és a leányi szoknyák mellé. Tisztelte apámat Kovászna nemesi társadalma is: a fél falut birtokló előkelő Deák-had, a Dancsok, Ugronok is, jóllehet nem mulatott, nem kártyázott velük, s csak ritkán látta őt belülről a sétatéri patak mellett, a kaszinó. A szegénység meg éppen rajongott érte. A Karácsonypataka menti napszámosnépség egymásnak adta erdősűrű kertünk kapujának kilincset. A falu minden rendű, rangú embere megfordult a papi házban.

Legérdekesebb volt számomra, tán négyéves koromban, egy cigány esküvő, amit apám tartott az iroda előtt, a nefelejceses virágágyás mellett. Reformátusok voltak a cigányok Kovásznán s székeleyesen beszéltek. Egy vadházaspárt esketett össze apánk. Négy gyermeke volt az ezüstpitykés cigány vőlegénynek s a zöld, piros és sárga színekben rikító menyasszonynak. Ott álltak azok is, sorban a szülők megett; a legnagyobb leány villogó fehér fogán füstölgő pipával.

– Tedd le a pipát, fiam, az Úr színe előtt! – mondta apám, nyakába kanyarította a palástját, s összeadta a szülőket, azután vette a dombormíves aranykancsót, s megkeresztelte a négy gyermeket. Testvéreimmel az őszi floxok viruló bokrai mögül néztük a cigány ünnepet. De bebújtunk mi az irodai szekrénybe is érdekeset látni s levélragasztó, kerek pecsétostyát lopni, aminél nem volt gyermekkoromban különb csemege.

Egy ilyen bújócska alkalmával tapasztaltam, hogy akad vakmerő ember, aki az én apámat nem tiszteli. Asztalosgéd volt, Debrecinek hívták. Megdobbant a szívem a szekrény hűvös öblében, mikor hetykén rászólt apámra:

– Osztán mit kér azért a kis hitvány papirosért?

– A keresztlevél hivatalos kiállítási díja egy korona – felelte apám. Az ember elveresedett:

– Elég sok. Egy percnyi írka-firkáért!

– Úgy! – Apám szeme nagyon elzöldülhetett, mert nyomban letette a tollat s mondta:

– Igaza van! Tessék! töltsé ki Debreci úr az űrlapot. Itt a könyv, amiből ki kell írni – s megmutatta a rubrikákat –, igaza van, egyszerű munka. Amíg maga kitölti, addig én komolyabb munkát csinállok.

S a megdöbönt embert otthagya, kiment az iroda elé. Ott állt kézi fűrész. Füttyörészni kezdett, s vágta a fát. Debreci dühösen lépett az íróasztalhoz; testi munkától nehezült ujjai ügyetlenül megmarkolták a tollat; a tinta nyomban malacot freccsentett a papírra, de azért írni akart, összeszorított szájjal s tétova szemmel a hatalmas anyakönyvbe bámult. Apám vígan füttyörészett. Tíz perc is eltelhetett, mikor bekiáltott:

– No, kész van, Debreci úr?

Az asztalos izzadó homlokkal tette le a tollat s kiment.

– Nem úgy gondoltam én, tiszteletes úr, megkövetem...

– Hát akkor rendben vagyunk, Debreci bátyám! – kacagott apám, a keresztlevelet megírta, s a koronát visszaadta az embernek:

– Majd akkor adja meg, ha nem lesz munkanélküli...

Ilyen módon szerezte a népszerűségét? Nem tudom biztosan... Mindenki szerette Kovásznán, s a messziről jövő, nyári vendégek, a nyaralók is úgy érezték, hogy meg kell vele ismerkedniök. Jászai Mari, a nagy tragika, több nyáron átvárt le Kovásznára, a Pokolsár nevű hideg, iszapos fürdőcskében gyógyítani reumáját, s ebéd után hozzánk tért be, hogy a papi ház sátoros gesztenyéi alatt gyakorolja a hangját. Homérosz *Béka-egér harcát* szavalta legszívesebben, úgy mesélték szüleim, a nagy gombú, kovásznai torony árnyékában. Apám ezerkilencszáztizennyolcban búcsúzott Kovásznától, s vele mi is, de nyolc év múlva visszatért, hogy mint Háromszék megye egyhangúan megválasztott képviselője intézhessen Bukarestben a kovásznai székelyek ügyeit...

Anyám nem szerette Kovásznát. Városi lány volt. Olyan családból származott, ahol a szellemi táplálék volt az első, s az anyagi szegénység nem fájt senkinek. Ahhoz volt szokva, hogy a nagyapám a tudós történelemtanár, nagyanyámmal (aki csak sütő-főző, gyermeknevelő, egyszerű asszony volt), mint egyenrangú szellemi társal beszélje meg készülő tanulmánya néhány szakaszát. Anyám tanult, művelt asszony volt, és Kovásznán társaság nélkül, árván és valami gögös szomorúságban élt. Sűrűn panaszkolt, hogy a kovásznai népmódelett anyagiasság. Az anyagiasság lehetett erénye is e népnek, hiszen szorgos, gyűjtő, gyarapodó volt itt mindenki. De azért anyámnak is igaza volt. Hogy csak két kicsi példával bizonyítsak: Kovásznán úgy becsülik a pénzt, hogy a református templom falára is ráírták, olvasható ma is: „Ez a templom épült az Úr 1715. esztendejében, mikor egy köből búza ára 38 rhénes forint volt.” S Kovászna társfalujában, Vajnafalván, a temetőben egy sírkő ma is áll, melyen jól olvasható, hogy néhai Vájna Károlyné, az egyház kegyes patrónája mennyit hagyott a templom újra-fedésére s hány forint, hány krajcárt az iskolára.

Anyám ridegnek tartotta a falut. Úgy érezte, nyomják a nagy hegyek; a rablanc-csörgető hegyi patakok szüntelen zúgó zörgése minden idegszálát gyötörte. Fázott s köhögött a lélekkaparó téli szelektől, nemeréktől, s visszariadt Kovászna-fürdő hangos, üres, léha, nyári életétől. A kovásznai sétaterén már reggel kilenckor bécsi valcereket húzott a düledt szemű cigányprimás, s a dús fák alatt reggeltől estig hullámozott a kovásznai előkelőség: utolsó divat szerint öltözött, semmittevő asszonyok s kesztyűskezű, sétapálcás lovagjaik. Árvaságában a munkát választotta anyám is. Az óriási kertet – amit olyan sűrűn beültetett, hogy idegen be ne lásson oda –, a négy gyermekét s a szegényeket. Járt a karácsonypataki árvákat és özvegyeket...

Hatéves koromban, lobogó lokálpatriotizmussal arról ábrándoztam, hogy ha nagy ember leszek, világhírűvé teszem a túl sok természeti kincsel megvert falut. Hogy messze földön híres legyen a Horgász nevű savanyúvíz-forrás, az Árpád-fürdő éppen európai hírű, a Pokolsárt ezek látogassák, s a száraz kén-gőzlő mellett tömegeket befogadó, reumagyógy szállók épüljenek.

Kovászna volt számomra a csodák világa. Az erdő rengetegnek tetszett, a patak Dunának. A falu társadalmi tarkasága első eszmélésemtől kezdve izgatta képzeletemet: a szegényeket, anyám példájára, támogatásunkra váró embereknek tartottam, a sétaterek hullámzó semmittevőit ugyancsak anyám példájára megvettem, de ugyanakkor sóvárogtam is közéjük, mert mások voltak, mint mi, mert nem értettem őket, mert azok nem dolgoznak semmit s mégis gazdagok, utazni szoktak és nem könyvekről beszélnek, mint anyám, hanem élő valóságáról, városról, színházról, csillogásról: Budapestről... Borzongva néztem Vajnafalva idegen ajkú lakóit, akik feketék, szőrösek, kecskét legeltetnek, hegyekben laknak, és apámmal igen barátságosan, olyan nyelven beszélnek, amit nem lehet megérteni. Gyakran hallottam, hogy mindig baj van velük: Ők tőlünk féltek, mi tőlük, velük ijesztgettek dajkáink, róluk meséltek, hogy éjjelente átszöknek a gránicon, bé Móduvába... Kovásznán hallottam először azt a szót is, hogy: Moldova, ott láttam először Moldovából jött, kieresztett ingű magyart. Kovásznán történt, hogy egy erdőirtó csiki munkás, aki Kovászna felett, a komandói fatelepen dolgozott, leütötte fejszével munkaadóját, azután bemenekült a faluba, s az üres templomban az orgona sípjai közé elbújt. Éveken át játszottuk Kovásznán a csiki „ölögető” legény históriáját, aki embert öl, a templomba menekül, azután kitepi magát a csendőrök keze közül, s nyoma vész valahol, a Moldováig nyúló rengetegben. Ma is összerezzenek néha, ha szép, magas, ezüst sípú orgonákat látok, pedig hányszor lipinkáztam Laci bátyámmal az orgona nyomós fújtatóján, még az ölögetős legény ideje előtt!

Apám és anyám végletes természete között hánykolódva, Kovásznán pártoltam először s mintegy segélykérően a néphez. Parasztleánykák voltak a barátnőim. Két legdöntőbb élményemet is Kovásznán szereztem. A tizenhatos meneküléskor a fejvesztetten menekülő középosztállyal szemben lenyűgözött a földjén maradó, magabiztos nép látása. Azt éreztem, hogy a nép sohasem fél. A maga földjén urabb s biztosabb, mint „úri” bizonytalanságunkban magunk. Veszély érzetét éltem át, ez hajtott először a parasztok felé...

Mikor tizennyolcban Fogarasra költöztünk, nyolcéves voltam. Sírva öleltem meg minden egyes fánkat; megcsókoltam a kerek kút oldalát, s később, Fogarason, tündérmeséket hazudtam gyermekkorom csodás falujáról, Kovásznáról: ahol muzsikál a kút, fortyog a borvíz s iszapot hány a föld.

Holló Ernő

(Gyergyószentmiklós, 1910 – Sepsiszentgyörgy, 1983) – költő, újságíró

Középiskolai tanulmányait Hajdúböszörményben, Gödöllőn és Aszódon végezte (1928), majd újságíró lett. 1929-től a Kis Újság, 1930-tól az Új Idők belső munkatársa Budapesten, írásait közli a Válasz és Vigilia, Erdélyben a Pásztortűz és Vasárnap. 1941-től Sepsiszentgyörgyön a Székely Nép állandó munkatársa, 1944–45-ben ugyanott a Szabadság szerkesztője, később a Népi Egység munkatársa 1949-ig. Versei, elbeszélései, jegyzetei az Igaz Szó, Utunk, Művelődés, Dolgozó Nő, Megyei Tükör, Előre, Hargita és több más heti- vagy napilap hasábjain jelentek meg. Hol elégikus, hol balladás verseiben a társadalom és természet mindennapos megfigyelései mintegy életrajzszerűen tükröződnek. Több verseskötete magyarországi éveiben Budapesten jelent meg (Estéli utazás, 1930; Mindent meglátni benned, lélek, 1933; Tűz a tóparton, 1935; Férfiének, 1939; Versek, 1941). Több költeményét megzenésítették, így Kleopátra halála című versét Kazacsay Tibor (1942). Szerepel a Kapuállító című antológiákban (Sepsiszentgyörgy 1971, 1982). Hazai verskötetei: Tisztító tűz (Csikszere-da 1946); Téli készülődés (1966).

TALPONÁLLÓBAN

A cigarettafüst az ajtóba kiáll;
 igyál.
 Az alkoholszag elédbe szökik
 s kínál.

Asztalokon, asztal alatt
 eldobva füstjét, parazsát
 kornyadtan heverész
 a sok-sok cigarettavég.

Az üvegek, mint várfokok,
 állják az ostromot.

Egy feldúlt: Nem baj, testvér.”
 Feldördül a háttér:
 „Azért ehetnél.”
 Valaki átlódörög
 a székek, emberek között,
 dobja magát, mint megveszett rakéta

„Úgyis hiába,
tegnap is berúgott.”
S beténfereg a ruhatárba,
ahol a fogasok
üzemszünetet tartanak,
mint üres méhkasok.

„Tudod, mi egy meg egy.”
A füstöt szeletelni lehet,
akár a kenyeret.
„Az újságban az volt.” „Na de
az üveg kiürült.”
„Akad majd más megint.”

Egy autóbusz lámpáival átoson
az ablakon –
nyomában nem marad barázda.
„Rendbe jó, így kell lenni.”
„Zaáróraaa, kérem, hazamenni.”

Az ajtó szélesre nyitott száj,
rajta utcára száll
a szesz s a cigarettafüst,
s beloholja az úrt.

ÖREG LÓ PÁNYVÁN

Ősz, erdősél. A fa körül
pányván ló lépeget,
dérvert avarból tépdesi
a vénülő füvet.

Néhány lépés világa csak,
mit körbe-körbe jár,
szemében darabokra tört
a dombos láthatár.

Magányosan ide-oda
himbálja némán tétova,
lecsüggesztett fejét.

Ha én lennék helyében, én, én
a kötelemet rágnám,
tépném s ordítanék.

Gagy László

(Fintaháza, 1910 – Marosvásárhely, 1991) – író, szerkesztő, tanító, könyvtáros.

A lírai hangú próza jellegzetes képviselője a romániai magyar elbeszélő irodalomban. Mint vidéki tanítócsalád szülötte, korán megismerkedik a parasztság és a falusi értelmiség életével, ez művészetének fő élményforrása. Tanulmányait a Marosvásárhelyi Református Kollégiumban és Nagyenyeden végzi, itt szerez tanítói oklevelet 1929-ben. Egy ideig Illyefalván, Nagysajón, később Marosvásárhelyen tanítoskodik. A KZST tagja, a Pásztortűz, Erdélyi Helikon, Ifjú Erdély közli írásait. 1949-től kiadói lektor, majd az Igaz Szó szerkesztője (1953-59) és könyvtáros.

Kötetei: Szomorúságok énekei (novellák, Sepsiszentgyörgy 1929); Bánat-aratók (regény, Marosvásárhely 1934); Szegény kicsi bojtár (balladajáték, társszerző Nagy Jenő, Marosvásárhely 1937); A kiválasztottak (regény, Kolozsvár és Budapest 1938); Pillangó Zsuzsika (regény, Kolozsvár és Bp. 1941); Nehéz órák (regény, Kolozsvár 1943); Tiszta út (tanulmány, Marosvásárhely, 1946); Fekete angyal (regény, Marosvásárhely 1947); A korbács (kisregény, 1949); A hadnagy esküje (regény, Marosvásárhely 1955, 1959); Ilvai pisztrángok (novellák, 1955); Tanárok (regény, Marosvásárhely 1956); A belga nyúl (vígjáték, bem. Kolozsvár 1956); A két testvér (elbeszélések, 1956); Emlékezetes nap (novellák, Marosvásárhely 1956); Vadrózsa (novellák, Marosvásárhely 1957); Vidéki Hamlet (novellák, Marosvásárhely 1958); Díszvacsora (vígjáték, Marosvásárhely 1962); Holdfényes öböl (karcolatok, 1964); A tábormok (regény, 1970); A kiválasztottak – Pillangó Zsuzsika (új kiadás, 1969); A tenger varázsa (novellák, 1975); Doktor Fúrge rendel: alvástól ébredésig (mesenovella, 1975) Egyedül (elbeszélések, Bukarest, 1990).

A BELGA NYÚL

Damó Áron már úgy az ötven felé járt, de alig látszott meg rajta az idő. Csak kopár fejéről lehetett a szálló éveket gyanítani. Apró szemei éppoly elevenek, fiúsak, érdeklődők, gunyoros-csillogóak maradtak, amilyenek legénykorában ismerték a lányok. Arca is megőrizte friss színét, derűs kerekdedségét, fiatal-ságát. De a kackiás, hetyke bajusza helyett most nagy sodorintású, kissé felfelé szűrő, ezüstös bajuszt viselt. Teste, gömbölyded pocakja ellenére, megőrizte rugalmasságát. S ha nem is olyan acélosan, de azért szaporán és betyárosan járt most is, mint valaha, s egy félliter után szívesen kirúgtatott a középre.

Híres táncos volt, ismerte a legmesszibb vidékek táncait is: a karikást, a meny-asszonypörkölőt, a verbunkost, a berzencei és karcsai kanásztáncot, a porcsalmi botolót, a figurást, a legényest és lassú csürdöngölőt. Hát még a csárdások: a csa-

logatós, lippentős, mártogatós, csusszantós, ugrós:, kopogós, kacsintós! Csodájára jártak, és versenyekre vitték. Idő ide, idő oda: szívesen kaptak rajta a xötyögő természetű asszonyok most is.

De meg aztán értelmes ember is volt, gyors gondolkodású, ötletes; okosan vezette az „Új Élet” közös gazdaságot.

Elnöksége néhány éve megtépázta ugyan nagy népszerűségét, de kifogyhatatlan volt benne az életöröm, a folyton lobogó akarat. Sokféle harcot vívott meg, és mindig győztesen került ki.

Két szép kitüntetése is volt.

Érdemeire büszke volt, s az évekkel nőtt, egyre terebélyesedett ez a büszkeség.

*Egy kicsit jellemzővé vált reá kedvenc nótája:
Megismerni a kanászt hetyke járásáról...*

Vagy még inkább egy másik nóta, amely szerint a gyűléseket kezdte vezetni az utóbbi időben:

*Ezt akarom, ezt szeretem:
Félre innen: helyet nekem ...*

Egyre gyakrabban tett fel ilyen kérdéseket: „Ki vezette be a keskeny vágányt? Ki szerzett hozzá csillét? Ki szervezte meg a kertészetet? Ki szerez hozzá bulgárkereket? Ki alapozta meg a dohánytermelést? Ki emelt hozzá száritószíneket?”

És egyre sűrűbben felelt: ÉN.

Úgy szikráztak benne az ügyes ötletek, mint sötétben a tűzkő, de szikrázott az „én” is. „Én így, én úgy, én amúgy, én igen, én nem, csak azért is.” De ott hon csendes volt, mint a sült hal, halkán járt, mint aki folyton mezítláb van, mert a kalapot az asszony viselte.

Legutóbbi leleménye a nyúl gazdaság volt.

– Meglátjátok, önteni fogja a pénzt – dicsekedett. Addig szimatolt, szaglászott, szervezett, szaladgált, amíg: egyszer csak készen volt minden, ott makogtak a nyulak a diófa fényben ragyogó koronája alatt, vadonatúj drótos ketrecben. Észre se vették, s már ötszáz nyúl makogott, és ömlött a pénz.

– Amit én mondok, annak magja is van – ütötte a mellét. – Ha én nem volnék itt, koldusok maradnátok. Lám, micsoda haszna van a nyúlnak. És ami a legfontosabb: nem okoz galibát.

És mintha csak ezt mondta volna acélos mosolya: amelyik úton én járok, azon jár maga a fénylő igazság is.

Nem volt gyermekük, s Kati egy kicsit elnyafogósodott mellette. Többet adott magára, mint amennyi jól állt neki, s ezért meg-megnyalintották a csípős megjegyzések. Nem mintha nem lett volna kedves. Kedves volt ő nagyon, ha kedve volt hozzá. De az utóbbi időben nemigen volt kedve kedvesnek lenni.

Ha Damó Áron mindegyre azt mondta: én, ő mindegyre azt mondta: mi. „A mi dohányunk, a mi kertészetünk, a mi bulgárkerekünk, a mi csillénk.” De érteni kellett a szóból: „Ezt mi teremtettük az urammal, s ti csak éltek rajta, mint a kullancs a birkán.” Hogy nem volt gyermekük, hát az állatokra vetette magát. Valósággal gyűjtötte a kutyát, macskát, libát, malacot.

Ha rezzen az ág, rezzen a virág is – szokták mondani. Ha rezzent az elnök, rezzent a felesége is.

Ujabban ő is csak a nyulakról beszélt. És milyen tudósan, akárcsak valami nyúltudós. Tisztára nevetséges volt, pukkadni kellett rajta, így sustorgott: „Jaj, a nyulak! A felső ajkuk hasadt, testük hosszú, farkuk rövid; van mezei nyúl, tengeri nyúl, házinyúl és füttyülő nyúl; a házinyúlban van orosz hermelin, belga óriás, bécsi kék, fehér angóra; évente négyszer kölykezik, s olyan szapora, mint a fene; egy Helgoland nevű városban a nyulak úgy aláásták a sziklákat, hogy majdnem nemzeti szerencsétlenség lett belőle; nyáron megél lóherén, murkon, salátán, káposztán, de télen fakérget rágcstal, úgy hízik, mint a rémhír, néha eléri a kilenc kilót is; ha nem hoztuk volna ide mi, akkor még azt se tudnák az emberek, hogy nyúl van a világon.”

S milyenek az emberek! Sokan még meg is csodálták.

Hanem egyszer Damó még őt is bámulatba ejtette.

– Nagy eset történt, Kati.

– Mi? – kíváncsiskodott az asszony.

– Hát ide füllents! Hoztam egy belga hímet. Úgy fog berregni, mint az istennyila.

– Hím: az hím – mondta lenéző hangon az asszony, de azért megcsillant szemében a kíváncsiság. – Nincs abban különbség. Mindenki úgy berreg, ahogy tud.

– Mert öregedsz, Kati. Egynek veszed az egészet: De nem egyforma az, te. Rang van a hímek között is.

– Miféle rang?

– De érteden vagy! Hát például én annyi vagyok neked, mint Gergely bácsi? Nekem rangom van.

– Ó, menjen a rangjával! Mit bolondozik?

– Na, most már érted? Olyan belga hímet hoztam, hogy csodájára fog járni a világ. Attól majd mind óriásnyulak születnek.

Öntelten nevetgélt.

– Olyan hasznunk lesz, hogy akár be is csukhatjuk a közös gazdaságot.

Az asszony elgondolkozott.

– Nem hozná haza? – kérdezte váratlanul.

– Minek az, te? Csak nem akarsz belga gyermeket?

– Ne bolondozzon. Mindig félrejár az esze. Nem akarok én semmit, csak éppen meglátni azt a belga hímet.

– De értsd meg, hogy onnan semmit se szabad elhozni.

– Csak egy napra!

– Egy órára se!

Az asszony erre nyafogni kezdett.

– Ugyan, miféle elnök maga?

Damó egy darabig hallgatott, aztán megszállták az édes magasimogató érzések.

– Igaz is – mormogta. – Mi az nekem? Majd holnap elhozom, bámuld meg. Nem hiszem, hogy még egy ilyen nyúl lenne az országban. De nem is akarták ideadni. Ha nem én vagyok ott, üthetjük a nyomát. De én voltam ott, s az más. Amikor vonogatták a vállukat, csak úgy odamondtam: vigyázat! Magam vagyok itt, személyesen.

És úgy mosolygott, mint aki az emberi kötelesség legmagasabb fokán áll, teljes fényben, elhomályosíthatatlanul.

Kati meglegyintette az arcát kicsi, párnás kezével.

– Még elhiszem – s csúfondárosan felhúzta az orrát.

3

Damónak csak úgy délfelé jutott eszébe a nyúl. Első gondolata az volt, hogy nem viszi haza. Egy szabálytalan előleg miatt nem volt tiszta a lelkiismerete. Majd mond valamit Katinak: a nyúl beteg, tüdőgyulladásra van, valami ilyesmit. De hát lehet hazudni Katinak? Képes lesz bejönni a gazdaságba, és akkor mit mond? Micsoda ostoba ígért volt! De most már mindegy. Damó ígért, Damó tartja. Felér az ő tekintélye egy nyavalyás belga tekintélyével. Még aláírt egy-két írást, számolgatott, majd csak úgy félig odafigyelve vitatkozott a főkönyvelővel, aztán kisomfordált az udvarra.

Anti bácsi, a süket nyúlgonдозó éppen a ketrecek előtt sürgölődött. Ő hozta ide ezt az árva öreget is, hálni jár belé a lélek, de megfelel a nyulak mellé. Azokkal úgyse kell beszélni.

– Na, mia? – állott melléje. – Mit csinál a belga?

Az öreg megrezzent.

– Köszönöm, megvagyok – mondta, és elmosolyodott. Szelíd mosolya volt, mint egy csecsemőnek.

– Nem azt kérdelem, te – nyomta meg a hangját, és óvatosan körülnézett. Nem szerette volna, hogy meghallják, miről beszél. Nem tartozik minden az

emberekre. Utóvégre vannak kádertitkok is – gondolta nagyképűen. – Esznek, mi? – kiáltotta.

– Mint a farkasok – kapta el a szó értelmét Anti bácsi, és akkora nyíltsággal, olyan ártatlan szeretettel nézett a nyulakra, hogy Damó szinte megkívánta ezt az ártatlanságot.

– Jó – mondta. – Rendben van.

Közelebb ment a ketrechez, és nagy kedvteléssel mosolygott. Nagyon szépek, kövérek, mókások voltak a nyulak, akár egy napig is el lehetett volna gyönyörködni bennük. Volt ott hófehér, hosszú szőrű, mintha pihébe mártották volna; aztán ezüstös, melynek a színe finom kékbe olvadt; volt tirketarka meg koromfekete, mint a halál; meg olyan, mint az igazi vadnyúl, csak éppen nem volt vad. Némelyik bátran a dróthoz ugrált, két lábra állott, s olyan huncutul mozgatta a bajszát, mintha tüszenteni akarna. Játszadoztak, szökdécseltek, ropogtattak, éltek. Éltek gondtalanul, önfelelt vidámságban, mint a gyermekek.

– A belga hol van? – kérdezte.

– Káposztát – bólintott rá Anti bácsi, s mutatta, hogy éppen most adott nekik káposztát. – Úgy van ez, mint a katonaságnál. Ha őrmester úr Zágrábi azt mondta, hogy zupa, akkor zupa volt mondva, s enni kellett.

– Nem azt kérdem, te – emelte fel megint a hangját. – A belgát kérdem.

– Ahá, a belga. Ott van, la!

És kinyitotta a belga ketrecét. Fejedelmi állat volt, úgy ült a ketrec közepén, hízóttan, mint egy esperes. A nézése is olyan komoly volt, mintha csak éppen a percet várná, hogy kimondjon valami törvényt.

– Ez már igen – mondta elégedetten Damó, s meglökte Anti bácsit a könyökével – Ez megteszi, mi?

– Nem éhes – hagyta rá Anti bácsi.

Damó lassan körülnézett, mintha a szilvafákban gyönyörködne, aztán hirtelen az öreghez hajolt, és élesen rászólt;

– Egy napra elviszem!

– Nem adhatom ki – mondta Anti bácsi.

Damó szigorúan összeráncolta a szemöldökét. Micsoda szégyen! A végén még nem viheti a nyulat. Ő, aki vette, ő, aki ezt az egész nyúlataistenséget ide teremtette a diófa alá. A harag lángja végignyalta orcája színét, idegesen megrendült a szája.

– Velem ellenkezel? – kérdezte keményen.

– Hát nekem csak a közgyűlés parancsol.

– Majd megmutatom neked – és meglobbantak a szemei.

Anti bácsi riadtan körülnézett. Végleg megértette, hogy az elnök el akarja vinni a nyulat, és neki most harcba kell szállania az elnökkel. Könyörgés volt a tekintetében.

– Hiszen én már öreg vagyok – rebegte. – Mi van már nekem hátra? Hát ami nem szabad, az nem szabad. A katonaságnál is: őrmester úr Zágrábi...

– Az jó volt, amikor idehoztalak? – mondta a szeme közé Damó. – Éheztél, kenyeret adtam. Az úton voltál. Fedél alá raktalak. És most ellenkezel! Hiszen csak egy napra viszem el. Mit bámulsz? Mit állingálsz? Vedd ki azt a bűdös nyulat!

És az ijedt szemű öregember kivette a belgát.

– Van egy tarisnyád?

– Csak murkot – hagyta rá, és olyan nehezen lélegzett, mint akit valami borzalmas lelki csapás ért.

– Tarisnya, te, Isten süketje! – mondta türelmetlenül, s ő is olyan nehezen szedte a levegőt, mintha birkózott volna valakivel.

És már indult ki a tarisnyával, szaporán, az óvatosan menekülő ember gyorsaságával.

Anti bácsi zavartan pillogott utána.

4

Ahogy átment a fényben szikrázó udvaron, mindegyre körül nyaldosta szívéét az aggodalom. Majd a kapun kívül melyet lélegzik, és nem érez semmit – remélte. De az út fényes szalagján is körülfogták a mardosó érzések.

Csak amikor átlépte kapuja küszöbét, akkor nyugodott meg egy kicsit. Nagyot sóhajtott, mint a mesebeli ló, amikor lerázta sörényéről az ördögöt.

– Phú – fűjt, mint egy mozdony, amikor belépett a szobába. – Itt van.

Az asszony olyan diadallal fogadta, mintha egy valóságos élő gyermeket hozott volna neki.

– Aj, be szép, be gyönyörű – dicsérte.

Ez a hirtelen feltörő derű letörölte ijedségét, noha még egyszer-kétszer felrémlett előtte az öregember fájdalmas tekintete, s mintha a hangját hallotta volna: „Hiszen én már öreg vagyok! Mi van még nekem hátra?!”

– Szép, mi? – vetette oda.

– A húsa jó?

– Ennek? – és megint elragadta a dicsekedés lendülete. – Olyan, mint a haram. Ennek van a legjobb húsa az egész világon. A belgák például csak ilyent esznek – lódította. – Reggel, délben, este. Nem is dolgoznak, csak eszik ezt a bűdös dögöt. A belgáknál – és már hitte ő is – a nyúl helyettesíti a disznót, a tehenet és a... királyt is!

Lovat akart mondani, de azt nem hitte volna el Kati. A királyt se hiszi el, de az legalább tréfás. Az asszony kacagott is.

– Hát csuda egy állat – dicsérte egyre.

Reggel határozottan vissza akarta vinni, de Kati nem engedte. Nyafogott, tette magát, hogy megszakad a szíve.

– Mindig egyedül vagyok, semmi örömöm, semmi szórakozásom, az sincs, amit megsimogassak.

– Ott a tehén – mondta Damó.
 – De az nem belga! – vágott vissza. Egyszóval, maradt a nyúl.
 – Aztán hogyan eszik a belgák? – kiáltott utána Kati.
 – Babérral – adta a tudóst. – Belga babérral, de hagyd a fenébe őket. Ne nagyon belgázz, mert a belgák ellenségeink. Éppen csak a nyúl köt össze minket – tette hozzá, noha nagyon jól tudta, hogy ez a nyúl nem is látta Belgiumot soha. – Valami csak össze kell kösse az idegen népeket – politizált –, kit a nyúl, kit az oroszlán.

Reggelenként első dolga az volt, hogy körüljárja a gazdaság belső munkaterületét: a kertet, a dohány szárítót, az istállót, a kovácsműhelyt, az ólakat. Ma nem nagyon volt kedve. Alighogy belépett a szép felírájú kapun, megint megrohanta a nyúl miatti rossz érzés. Elindult megszokott körútján, de olyan sandán, mint akit megnyilaztak, s nem látja sehol az ellenséget. Kicsit beszélgetett a tehéngondozókkal, de Anti bácsi bizalmasan pissegett neki, és odaintette. Vad harag lobbant fel benne. Ilyesmi még sohase történt: pisszentett neki valaki! Nem merte bevárni, hogy közelebb menjen az öreg, gyorsan odaszaporázott. Az volt az érzése, hogy a tehéngondozók utána nevetnek...

Hirtelen visszanézett, de nem nevettek. Csak nézték őt fenyegető-komolyan, nem értették, hogy miért bizalmasodik Anti bácsival. Vagy mindent tudtak már? Kegyetlen érzései voltak.

– Megbolondultál? – szólt rá az öregre, és a nyúlketrecek felé húzta. – Mi van veled? Mit pisszogsz nekem, mi?

– A nyúl – mondta rebegő hangon az öreg. – Hiszen azt rám bízták. Tegnap ketten is látni akarták. „Anti, Anti bácsi, hol a nyúl?” Hát hol a nyúl! Az ördögbe van a nyúl, fekszik, beteg, hányt, fel van kötve az álla. Mit hazudjak ezzel az én öreg nyelvemmel? Nem hazudtam soha!

– Na jó – próbálta megnyugtatni. – Délben visszahozom – és megveregette a vállát. – Nem kell belőle olyan nagy dolgot csinálni, mint egy erdőégésből.

Persze, nem erdőégés egy nyúl. Semmi, valósággal nulla, egy kis szőrös nulla. De most olyan a világ, hogy lobogó áram csap ki ebből a szőrös nullából is, és szíven perzseli az embert. A kis dolgok is nagy dolgok, mindennek van valami jelentősége, egybefolyik minden, az ördög vigye el azt a nyulat!

Nehéz délelőttje volt, nem ment semmi úgy, mint máskor. Ötön is panaszra jöttek az elszámolás miatt, pedig a falra kifüggesztett táblázat világosan feltüntette a naponkénti normahelyzetet. De van egy-egy értetlen ember, százszor is meg kell rágni neki az igazságot, mielőtt egyszer lenyelné. A dohányfüző asszonyok is összekaptak, hiányzott egy zsinég dohány.

– Lopnak – kiáltotta az egyik asszony dühösen. Nem mondta, hogy ki lop, de a szó sújtott, szinte sisteregve, mint a haragos istennyila.

– Mit lármáztok? – kiáltotta, mintegy magát védve. – Ki lop? És miért lopna? Legfeljebb kölcsönvett egy pakli dohányt, majd elrendezzük.

– De ebből nincs osztás, hát aki kölcsönvesz, az lop. Alig rázta le őket, újabb

panaszosok jöttek. Hiába volt híres az Új Élet, sokféle és bonyolult súrlódás akadt, s több türelmet követeltek meg a dolgok, mint amennyit ma a magáénak mondhatott. Ráadásul bejött Anti bácsi is, és hangosan odaszólt:

– Aztán kell a tarisnya!

– Kell a ... – indult fel. – Mit zavarasz? Amit megmondtam, az úgy lesz. Eridj már!

Az emberek jelentősen összenéztek. Csak úgy csapkodtak gondolatai, mint a héjától megzavart galambok. Mit nézelődnek? Mi nem tetszik nekik? Tudnak valamit? Vagy a modorára gondolnak ítéletet? Azonnal felismerte a helyzetet, nem lehet lappangani, mondani kell valamit.

– Kölcsönkértem a tarisnyát – mondta zavartan. – Na, mi az? Úgy odavan, mintha... csak úgy elvittem volna! Mi az? Az elnök nem kérhet kölcsön egy tarisnyát? Ezért ugyan harcolhattam, hogy bulgárkerekünk legyen!

Nem mondtak erre se semmit.

Haraggal és elkeseredéssel indult haza. Úgy érezte, hogy nem követett el semmi szabálytalanságot, hogy neki több szabad, mint másoknak. De a szíve nyugtalan volt. Vén süket! Kétszer is beleszúrt az agyába. És az emberek most akármit gondolhatnak magukban: pénz volt a tarisnyában, esetleg dohány. De hiszen nem volt abban semmi, csak egy... ez az!

Úgy nyomta a szívét ez a dolog, mint valami kegyetlen tövis. Vagy kirántja ezt a tövist, vagy kettészakad a szíve.

5

Belépett az ajtón, és elkeseredett arccal a kanapéra dobta a kalapját.

– Fene ezt az életet – mormogta maga elé. – Minden az én vállamon van.

De milyen más volt itthon! A derűsen sürgő-forgó Kati elhessentette a gondjait. Így volt ez mindig, csak rálehel az asszony, s olyan fényesek lettek a gondolatai, mint valami tükördarabkák a szikrázó napfényben. Az utóbbi időben már szétválasztotta magánéletét a közösség életétől. Ez volt az egyik, a jobb, az volt a másik, a rosszabb.

– Mi az ebéd? – kérdezte. Kati huncutul elmosolyodott.

– Majd megtudja.

Ez jó jel volt, a titokzatosság. Erő feszült az asszony mosolyában, az élet áradó ereje. Az ilyen titkos mosolyok jólestek a lelkének.

Még kiment, körüljárta az udvart, megveregette a kutya fejét, megnézte a kertet, a tehenet, a malacokat. Az asszony utánakiáltott:

– Nem hoz fel egy kicsi bort?

Egy kicsi bort? Mi a kő! Hétköznap ritkán fordul elő az ilyesmi. Kati nem nagyon szerette, ha hétköznap ivott, bő vérű férfi volt, a félliter után már mindjárt a csalogatós, koppantós, lippentős, mártogatós, csusszantós bujkált a

gondolatai között. Szóval: egy kicsi bort! Miért ne, ha Kati is akarja. Nagyon megpendült az asszony, nagyon ragyog a szeme, mint a vacsoracsillag. Most nyílt másodvirágzásra, s az telibb, mint az első.

Lebandukolt a pincébe a rózsás korsóval és a lopótökkel. Kicsit nyelt is, de az csak véletlen volt. Régen nem ivott már, hát megcsillant a szeme a hús ital erejétől. Úgy érezte, mintha az izmai is megroppannának. Mégis szép az élet – gondolta. – Értelme volt ennek a néhány évi harcnak. Más ki se bírta volna. Szilárdság, erő, körültekintés, önfeláldozás kell a közös gazdaság vezetéséhez. Főképpen önfeláldozás, ezt mondták a tartományi pártbizottságnál is. És mindez megvolt benne. Ki tudta volna így virágba borítani az életet? Akárhogy körülnéz, nincs ilyen ember az egész faluban. Damó Áron csak egy van, egyetlenegy. Micsoda érzés ez: itt vagyok, zúg bennem az erő, félre innen, mert előre megyek. És ellenség és jóbarát csak úgy hull jobbra-balra, a sánca, a laboda és csihány közé, a helyére. Ő pedig megy előre, valósággal szárnyal.

Még egy kortyot nyelt a kancsóból.

De az asszony már kiáltotta is.

Bement, leült az asztalfőre, és megelegedetten rámosolygott Katira. Nem mondta, miért mosolyog néha úgy, ezt nem is kell mondani soha. A rendet, a tisztaságot, az asszony kedvteli sürgölődését, az élet ízét és erejét ünnepli ez a férfias mosoly. De ez nem tartozik senkire, még az asszonyra se!

– Nehéz napom volt – mondta,

– Miért?

– Megint a norma. Nem is tudod, milyen emberek vannak a világon. Hasonotalanok – mondta ki olyan hangon, amely az ő értékét önkéntelenül is kiemelte. – Vadasinak már éppen hatszor magyaráztam meg, hogy aki fél kézzel dolgozik, hiába dudál egész pofával. Azt hiszed, érti? Meg az a bűdös nyúl is!

– Miért?

– Baj volt miatta.

– Többet nem lesz – vetette oda Kati, de olyan különösen csendült a hangja, hogy Damót egyszerre elfogta valami nagy borzongás.

– Miért? – kérdezte.

– Mert levágtam – mondta Kati olyan természetesen, hogy Damó majd hanyatt esett.

– Mit csináltál?

– Levágtam. Fele a pácban, fele a lábasban. Nem csináltam belga babérral, de azért a mienk is megteszi. Hát csak a belgáknak jár ki ez a finom hús? Éppen az ellenségnek?

– Engem vágtaal le – pattant fel Damó, és olyat ütött az asztalra, hogy egyszeriben kiloccsant az arányló leves, a macskák meg ijedten kicsisszentek az ajtón. – Ilyent csinálni – kiáltotta –, levágni a belga hímet! A legszebb nyulat, amit csak becsületem kockáztatásával hoztam el.

Máris suttognak róla. Anti bácsi úgy néz, mintha gyilkoltam volna. Mit tet-

tél, szerencsétlen? Engem öltél meg! Kati erre zokogni kezdett, de a zokogás hüppögő hangjai közül egész mondatocskák is kigyóztak Damó felé.

– Ötszáz nyúl van... de csak egy elnök!... Legfeljebb kifizetjük... Maga elég nagy ember, hogy megtehesse... Mindent magának köszönhetnek...

És akkor Damó így gondolkozott: nincs igaza Katinak? De bizony igaza van! Mit számít egy nyúl, amikor az egész világ forrik, dübörög, mint egy katlan?! Mit számít egy belga hím, amikor az ember a szocializmust építi?!

– Na, ne bőgj – vigasztalta. – Ha megtörtént, megtörtént. Ezen már az Isten se segít, legföljebb én. Igazad van. Sok a nyúl, de kevés az elnök. Elég érdeket szereztem egy belgához, meg aztán ide füllents, te! Hiszen ez nem is látta Belgiumot soha, csak tréfáltam. Éppen úgy lehetett ez magyar, román vagy szlovák nyúl is. Csak a fajtája volt belga, ette volna meg a fészkes fene. Gyere, együk meg!

És milyen az asszony! Könnyei közül máris kiragyogtak a vidámság eleven lángocskái.

– Majd megmondom az igazat – mondta Damó. – Te nem tudtad, miről van szó, aztán levágtad. Mi van ebben? A bőréből lélekmelegítőt csinálunk. Ennyi.

– Csak engem be ne mártson – könyörgött Kati. – Be ne mártson, mert a kútba szököm. Éppen eléggé hegyezik rám a nyelvüket. Mondja azt, hogy meg akarta kóstolni.

Damó ráhagyta, de nem nyugodott meg a szíve. Tudta ő jól, hogy két úton lehet elindulni. Egyik az, amelyikről ő beszélt, ez a becsülethez visz. A másik az, amelyiket az asszony gondolja, s az csak összekuszálja az életét. Egy pillanatra meglobbant benne a vágy, hogy a helyes úton induljon el. De még ott volt az aranyló bor, meg kellett inni egy pohárral. Még meg kellett ragyogtatni az asszony előtt:

*Megismerni a kanászt
Hetyke járásáról...*

Még ki kellett rúgtatni a szoba közepére, s hármat koppintva csizmája sarkával, meg kellett libegtetni az asszony szoknyáját.

Még közbe kellett rikkantani legényesen, kacsintósan, szívet szakító erővel:

*Ezt akarom., ezt szeretem,
Félre innen: helyet nekem ...*

Damót behívták a tartományhoz. Nagyon szívesen ment, szívéen feküdt a jövő-megyék, szerette a mozgást, a szimatolást, ilyenkor mindig új tervek szikráztak fel benne.

Indulás előtt benézett Bíró Tamáshoz, az alapszervezeti titkárhoz.

– Te Tamás – kezdte, s fél szemmel körülpillogta a fiatalasszonyt, aki lángra hevülten szedte ki a kenyeret –, nekem most be kell menni a városba, de azt telefonálták az Arany Sarló közösből, hogy valamiféle bizottság jön át.

Kihúzta a derekát, hogy roppant a gerince. Olyan szépen hajladozott az asszony, mint valami fiatal jegenyefa. Hiszen jó, jó. Hajladozik Kati is, de hát száll az idő, röppen, s az öreg szírom már elhalványul, ilyen az élet

– Hát, majd elvezetem őket, Áron bátyám – mondta szusszantva tempósan Bíró.

„Mit is csinál ez az ember ilyen tűzlangja-menyecske mellett?” – gondolta Damó, és visszatért előző gondolatához.

– Mutass meg nekik mindent, ügyesen. Hadd csorogjon az édes nyáluk. Hadd tanuljanak!

„Még egyszer megragyogtatta szemét az asszony formáin, aztán elment.

Délelőtt meg is jött a bizottság.

Hárman voltak: az elnök, igen szigorú szemű, komoly férfi, aki mindenre csak hümmentett; egy alacsony emberke, aki mindenbe beledugta az orrát, s ez volt a szavajárása: ide süss, Jani; végül egy jóvágású, kínai arculatú férfi, aki nehéz, kövér kezével mindent beleírt egy zöld fedelű füzetbe, s a beírás után félhangosan így szólt: „pont”.

Amikor már mindent bejártak, az elnök így szólt:

– És most nézzük meg azt a híres belga hímet.

– Már maguk is tudják? – mosolygott Bíró. Hirtelen megértette, hogy a többi csak amolyan játék volt, ezek a nyúl miatt jöttek.

– Hát hírlik, hírlik – mondta az alacsony, és a ketrecek előtt vidáman felkiáltott: – Ide süss, Jani!

S nemsokára utána hallatszott a füzetes komoly hangja: – Pont! Bíró könnyedén rászólt Anti bácsira:

– Nyissa ki a ketrecet!

Erre szokatlan dolog történt. Anti bácsi riadtan forgatta a szemét, valamit maga elé mormogott, és uzsgyi! Ahogy az ő öreg lába erejéből kitelt, elszaladt. Ők meg utána bámultak: hát ezt mi lelte?

– Süket szegény – kelt védelmére Bíró. – Biztosan a ketrec helyett peracet értett. A múltkor azt mondtam: „Ügyes tag ez a Török”, erre ő kiment, és behozott egy tököt. Hahaha – kacagott szívéből. – Na, nem baj, kinyitom én azt a ketrecet.

Bement a ketrechez, és így tréfált:

– Na, vigyázzanak, mert mindjárt kinyitom. Háromig számolok, aztán táthatják a szájukat – mondja büszkén, s apró, szúrós szemével az innen-onnan odaszívargó emberekre hunyorított. – Egy, kettő, három!

És kinyitotta az ajtót.

Dehogyan nézett a ketrecre, a vendégeket ügyelte, hogy táthatják-e a szájukat. De azok csak néztek maguk elé meg egymásra meg reá.

– Hínnye, a belga istenit – mondta az alacsony emberke –, ott fut ni!

És egy kis egérre mutatott, amelyik hirtelen kifirregett a ketrecből, s villanó gyorsasággal eltűnt a fedélszerkezetben.

Bíró gyanút fogott.

Benézett a ketrecre.

A belga nem volt sehol.

– Hát nem mondom, szép ez a nyulászat – vigyorgott maga elé az Arany Sarló elnöke, s oldalt vágott huncut szemével. – De azért kár volt teledicsekedni a vidéket egy ilyen üres ketreccel.

– Pont – hallatszott a füzetes ember halálosan komoly megjegyzése.

Már reg elporzott a bizottság lószekere, de Bíró még mindig megsemmisülten állott az üres nyúlketrec előtt. A szájatátók egymásra sandítottak.

– Itt valami lé esett a tébe – jegyezte meg az egyik csendesen.

7

Alkonyodott.

A kondás lelkesen fújta a takarodót, s a szálló nap aranyában sivitva rúgtatt haza a konda. Anti bácsi szinte könyörgőn nézett Bíró Tamásra.

– Hadd menjek eléjük, elvtárs.

– Innen nem – mondta Bíró, és rátért a főkérdésre. – Valamit suttoznak, Anti bácsi.

– Hát biza hűvösödik – hagyta rá Anti bácsi, de zavartan pillogott, s homloka öreg redőiben meggyűlt a verejték. Tudta ő jól, honnan fúj a szél, de kívárta, amíg a lényegre kérdeznek.

– A nyúl! – koppintott az asztalra Bíró, s nagyot szusszant. – Na, bökje ki!

– Van elég – mondta az öreg. – Van itt mindenféle, fekete, mint az antikrisztus, de fehér is, kisasszonyos. Az bezzeg nem jár condrában, mint én.

– Maga vitte el?

– Één?

Nyugtalanul feszengett a széken. Most mit csináljon? Az elnök is fontos ember, a titkár is fontos ember. Búzaszem lett belőle, amely két kő közé került, s most őli az ijedelem.

– Már én csak olyan katonás vagyok – indult neki jó messziről a kérdésnek. – Én csak a parancs után járok. A fronton is: ha őrmester úr Zágrábi jobbra

mutatott, akkor jobbra volt mutatva, s arra kellett nézni. De igaz is, mért nézen balra az ember, ha egyszer jobbra mutatnak, s arra is van szeme az embernek?

– Na – vágott közbe Bíró. – Mi lesz? Maga vitte el?

– Één? Azt nem. Öreg vagyok én már. Meddig élek még? Mire volna jó hazudni? Az elnök vitte el, fiam. Ő egyedül. Egy napra vitte el, de még nem hozta vissza, s ezért érte ma az egész Új Életet a szegyen.

Bíró összevonta szemöldökét.

Szóval igaz, amit suttognak: Damó nyulat ebédelt. Ez a nagyszerű ember, akiben csak úgy ég, lobog a tetterő. Lám, mire vezet az önteltség. Na várj, Damó!

– Mért engedte? – kérdezte szigorúan.

– Hát ha egyszer rám parancsolt. Az elnök: az elnök, fiam. Azzal nem lehet szembepössenteni. A katonaságnál is: ha egyszer őrmester úr Zágrábi azt mondta, hogy hátra arc, akkor nem lehetett szembefórnán maradni, mert hát hátul is világ van, s az ember nem lát a fenekével, meg aztán ha tátod a szádat, könnyen hasba is rúghatnak. De forgolódni kell az éberség okából is.

– Na, itt a baj, Anti bácsi. Az éberségnél maga is hibás. Mert látja, maga egy becsületes öreg tag, s ha fejébe szállott is az a hülye „őrmester úr Zágrábi”, azért magának jelentenie kellett volna a dolgot.

– Tudom én azt – s megszegyenülten lehajtotta ősz öreg fejét. – De hát lassan szokom én meg, hogy nekem is több szabad, mint régente, hogy az elnök is csak tag, mint én... hogy...

Elszorult a torka, s a kézfogásnál, amelyből csak úgy sugárzott a biztatás, elhomályosították öreg szemét a könnyek.

Damó teli torokkal érkezett. Így volt ez mindig, valahányszor hazajött a tartománytól. Valóságos kis népgyűlés kerekedett össze az irodába, s hallgatták az elnököt.

Damót most is egy sereg ember fogta körül, és ő jól ismert teli hangon rángatta meg a saját dicsőségét zengő nagyharang kötelét.

– Ide füllents, fiam – magyarázta főként Bíró Tamásnak, de körülhunyorított a többiek arcán is –, ismét nagyon megdicsértek. „Jól van, Damó elvtárs, csak előre.” S én csak úgy odaszúrtam nagy ravaszul: „Tudunk mi itt lenni is valamit!”

– De még miket! – szólalt meg nagy komolyan Képiró Ignác, a tréfamester.

Damó szigorúan összevonta szemöldökét, nem tetszett neki ez a hang.

– Ezért hívtak be? – kérdezte halkán Bíró. Damónak már összeértek a szemöldökei. Ez a hang se tetszett. Csak nem történt valami a bizottság körül? De a Bíró arcából nem lehetett kiolvasni semmit. Csak ült, nagyokat szusszantott, fújta a füstöt, s néha megvillant a szeme.

– Ezért hát – mondta valamivel bizonytalanabb hangon. – Azt mondják nekem: „Na, Damó elvtárs, hogy izeg a dohány?” A dohány, az atyaságát! Az az én fő leleményem, kiteszi holdanként az ezerhétszáz kilót. És milyen dohány,

te, mint az arany, lehet belőle havannát csinálni – lódította, pedig nem is tudja, mi az a havanna, egyszer egy finác cincogott valamit róla, de mit számít! Ahol ő az elnök, ott mindenképp lehet mindent csinálni.

Képiró csavargatta a bajuszát, s az emberekre sandított. Gyanús komolysággal megmarkolta Damónak a szívét.

– Meg a kisvasútról beszéltem – mondta zavartan. – Jó, mi? Csak úgy gurigázunk azokon a nyeszlett síneken. Hát mikor volt ilyen jó dolga a trágának, csillén viszik...

– A nyulakról nem volt szó? – kérdezte Bíró.

– A nyulakról – csapott a kérdésre Damó. – Ugyancsak megrágtuk ezt a kérdést is. Hogy így, meg úgy: szaporodnak, mint a reménység... Már van száz bécsi kék, ötven orosz hermélín, de van egy rakás fehér angóra is.

– És belga?

– Az is – hebegte.

– Baj van a belga hímmel – vágott oda hirtelen Képiró Ignác. – Nagy baj van, életveszélyes nagy baj.

Damó csak sápadozott az égő szemek kereszttüzeiben, s egyszerre szerteszét hulltak benne az ágáló szavak.

– Most telefonált a tartományi állatfőorvos, a postáról jövök – folytatta Képiró. – Nagy baj van a belgával! Olyan telepről került hozzánk, amelyikben most kitört a... pestis.

– Pes... – dadogta Damó, és sűrűn kezdett pillogni, s meg-megrándult a szája, mint akivel a csuklás kezd pajzánkodni.

– Tudja a fene – magyarázta Képiró –, ez valamiféle új pestis, amék az embert is leteríti. Azt telefonálta az állatfőorvos, hogy azonnal le kell vágni, s a hetedik határban kell elásni, s még ott is kerítést kell fonni köréje.

– Pes ... – hördült fel Damó.

Hirtelen felállt, s úgy szédelgett ki az ajtón, mint egy beteg nyúl.

A teremben pedig harsogó, durranó, étellel teli kacagás robbant ki, hogy még a lámpa is pislákolni kezdett.

(1954)

SÁNTA FERENC

(Brassó, 1927 –) – író

Első életéveit Sepsibükszádon, majd Marosvásárhelyen töltötte. Innen Kolozsvárra költöztek. A Farkas utcai Katolikus Elemi Iskolában kezdte meg tanulmányait, majd az Unitárius Kollégium Gimnáziumában folytatta 1940 és 1945 között. 1945-1946-ban a Debreceni Református Kollégium Gimnáziumában tanult. 1968 után írói munkásságából élt. 1954 elején egy pestlőrinci író-olvasó találkozón ismerkedett meg Szabó Pállal, aki az Irodalmi Újságban mutatta be a Sokan voltunk című elbeszélés közlésekor az év márciusában. A mű nagy feltűnést keltett. Két évvel később jelent meg első novelláskötete, a Téli virágzás (1956).

További művei: Farkasok a küszöbön (novellák, 1961); Az ötödik pecsét (regény, 1963); Hús óra (krónika, 1963); Az áruló (regény, 1966, Isten a szekéren (válogatott novellák, 1970); A szabadság küszöbén (esszék, cikkek, interjúk, 1993).

SOKAN VOLTUNK

Már harmadik hónapja éhezünk, s két hete csak egyszer ettünk egy nap. Anyám már marékkal mérte a puliszkát. Egy marék, két falás, másnapig semmi. Négyen gyerekek ágyban feküdtünk a nagy pokróc alatt. Ott melegedtünk, és láb alatt sem voltunk. Apám már nem járt napszámba, élet után. Eleget próbálta. Sok volt a szegény, kevés a gazda, neki nem jutott. Ült egész nap a kis vékán a kályha mellett. Nagynéha odajött hozzánk, és mesébe fogott. De amilyen hirtelen jött, olyan váratlanul abba is hagyta. Ilyenkor így szólt: „Majd holnap elmondom a többit.” – Azzal ment vissza a maga gondolatához. Sohasem mondta végig. Nem is bántuk. Akkorákat hallgatott mesemondás közben, hogy jobb volt, ha megül a helyén.

Nagy dolog az éhség. Aki nem volt benne, el sem gondolhatja. Mikor megkaptuk a marék puliszkát, és behabzoltuk úgy forrójában, ahogyan volt, ugrotunk le az ágyról, ölbe vettük a nagy lapító deszkát, amin anyám szétvagdosta a porciókat, és ki ujjal, ki bicskával, lekapartuk róla, amit találtunk, és ettünk. Pedig több volt közötté a szálla, mint az étel. Ilyen éhségben minden száj számít. Minél több van belőle, annál nagyobb a baj. Mi pedig voltunk elegen.

Egy este történt, hogy nagyapám, aki már túl volt a hetven éven vagy már a hetvenötön is, nem ette meg a maga adagját, hanem odahozta az ágyunkhoz. Nagy, ráncos kezével szétszórta közöttünk, s mi kaptunk rajta, mint a csirkék. El sem gondolhattuk, s így szóval sem mondtuk, hogy mi lelte, hogy eladja a magáét. Néztünk nagy csodálkozó szemekkel; és ettünk. Csak apám szólalt

meg. Felnézett beesett, szürke szemével nagyapámra. Aztán elfordította magát a kemence tüze felé, és azt mondta: – Azt bizony jól teszi. – Én gondoltam is, hogy igen, mert ha kevés is volt, jólesett a váratlan falat, de egyebet nem. Nagyapám tovább kapargatta tenyeréről a puliszkamorzsát, és mintha csak magának mondaná, csendesén odaszólt.

– Gondolod, Ferkó?

– Én igen! – válaszolta apám.

Anyám leejtette a nagy mosdótálat, és arra ráfigyeltünk. Nézett megijedt arccal a beszélőkre, hol apámra, hol nagyapámra, mintha maga nem is lett volna. Aztán találkozott apám szemével, és lassan elfordult, mint amikor nem asszonydologba üti a fejét. Nagyapám végigtörölte a kezét a nadrágján. Utána igazítani kezdte fejünk alatt a vánkost. De olyan gonddal és lassúsággal, mintha pesztra volna, vagy legalábbis asszony. A keze még a fejünk alatt volt, de már fordult, és indult apám felé. Mikor a kályhához ért, lehajolt, és elkezdte törni az ágat. Egyenként, szépen sorba rakosgatta őket, s hogy végzett vele, azt mondta apámnak.

– Jövöre próbáld meg a Kácsa András földjét negyedében. Másként úgysem adja. Jó föld a Fehér Martok, s addigra a Ferikét is használhatod.

Apám nem nézett rá, valamit vett a foga közé, és rágott.

– S amit a Tótos Jani mond, azt is gondold meg. Vigyétek a borvizet a városba. Három esztendő alatt lovatok lehet.

Apám csak hallgatott. Régi zsémbe ez már nagyapámnak. A borvíz meg a Fehér Martok. Máskor apám végig sem engedte mondani, de most hallgatta, és azt sem tudtuk, hogy hova legyünk a csodálkozástól. Nagyapám is gondolkodta, hogy hiába beszél, mert felállt, s rátette a kezét apám vállára.

– Hát akkor, ne késlekedjünk, Ferkó, hallod-e, fiam?

Apám felállott, megrázta magát egy kicsit, s mintha anyámnak mondta volna, odanézett.

– Hát készüljön. A többit majd én elrendezem.

Akkor láttam, hogy anyám már ott áll az ajtóban, és sírt, mintha temetésen volna, és hogy apám felállott, nyúlt az akasztóra, adta a kabátját meg a kucsmát. De mintha adta volna, nem is. Olyan volt, mint mikor tudja, megverik, ha nem úgy tesz. Apám csak vállára vetette a kabátját, pedig nem volt szokása, és vissza sem nézett, úgy ment ki az ajtón.

Én már nagyobbacska voltam, és néztem, mi ez a nagy szótlanság. Addig néztem, míg nagyapámat nem éreztem magam mellett.

– Aztán... hallod-e! Azt a fészket, amit mutattam a Bálványos oldalában, leszeded-e te?

Nézett rám, s olyan volt, mintha sírna.

– S azt a parittyának való szép bodzaágot levágod-e te?

Néztem, és nem tudtam, hogy hova gondoljak.

– Aztán tavaszon azt a szép, erős rókát, amit megmutattam, kifüstölöd-e? Te, Ferike, te?

Néztem, és nem tudtam, könnyezik-e. Anyámra pillantottam, de nem találtam a szemét. Odafordultam nagyapámhoz.

– Magának mi baja van, nagyapó?

De nem nézett már rám. A furulyát fogta, amit a párnám alól húzott ki, és annak lyukacskaít tapogatta, simogatta, mintha nem is ő csinálta volna. Szájához is emelte, de alighogy beléfűjt, letette. Odament anyámhoz.

– Add azt a változót, te, Anna.

Eddig is furcsa volt minden, de most már nem tudtam sem apámat, sem anyámat, sem nagyapámat, hova tegyem. Mert anyám kinyitotta a nagyládát, és adta sorjában a tisztát. Gatyát, inget, harisnyát. S olyan szépen adta, nem mintha parancsolná, hanem mint nekünk, gyerekeknek, ha templomba öltöztetett. Nagyapám felvette mind. Az arcát is megkente egy kicsinyke vízzel, és leült az asztalhoz. Olyan volt, mintha vendégségben volna. Nem nézett se le, se föl, csak ült ott magának, két kezét az ölébe engedte, szipákoltszerűen, s csak olyankor mozdult, ha megtörölte az orrát a keze fejével. Még anyámra sem nézett, s még rám sem.

Anyám vizet tett fel a nagy fazékba, pedig már megvolt a puliszka, meg is ettük – s rakta alá a tüzet, hogy főjön. Csak azt, hogy minek, azt nem tudtam. Mert apám a szemét kiverte volna, ha csinál még a puliszkából. Így szokta mondani, ha anyám megsajnál minket, s lopva adni akart még.

Mikor apám megérkezett, még mindig azt csinálták, mind a ketten, anyám is meg nagyapám is. Az egyik vendégnek mutatta magát, a másik meg főzte neki a meleg vizet. Hogy apám nem jár egyenes úton, mindjárt láttam. Tyúk volt a hóna alatt, szép nagy kendermagos, a kezében pedig pálinka. Azt meg csak hitelbe kérhette, s nem tudom, ki lehetett az a bolond, aki adott neki. A tyúkot anyám kezébe adta, a pálinkát meg nagyapám elé. Levette kabátját, s úgy ült le az asztalhoz, mint aki éjszakától dolgozott. Pedig egész nap csak melegítette magát.

Amíg kész lett a tyúk, hallgattak. Apám a körmeit vagdosta a bicskával, nagyapám meg ivott.

Olyan szag áradt a fazék felől, hogy nyál gyűlt a szájam sarkára, bökdöstük egymást a pokróc alatt, igazítottuk a lábainkat, hogy legyen helye a lábasnak. Aztán nem kaptunk egy falatot sem. Nagyapám ette meg egymaga, mind az utolsó szálig. Tekintett felénk, és egyszer adni akart. De apám úgy megfogta a kezét, mintha haragosna volna.

– Őköt csak hagyja, egye meg, mert ez mind a magáé.

Ha nem lett volna minden, amit csináltak, olyan bolond és értelmetlen, mint még soha, biztosan elsírtam volna magam. De a nagy meglepődöttségtől most még azt sem tudtam. Bámultam, hogy eszik nagyapám, hogy szaggatja ujjaival a húst, s csak akkor vettem le róla a szemem, mikor láttam, apám rám néz. Verés

volt a szemében, nagy verés. A csöndességben, ami megülte a házat, csak nagyapám szuszogása és csámcsogása hallatszott. Mind megette, mind egy szálíg.

Anyám az asztalt kezdte takarítani, s nagyapám meg sem várta, hogy végezzen vele, felállt, vette a lájbiját, kabátját, fejszóját. Apám ott állt mögötte olyan megnyúlt arccal, mint a pap előtt áll az ember. Hirtelen mintha félne, hogy becsukják előtte, az ajtóhoz ment nagyapám. Kinyitotta, már félig kint is volt, amikor megcsendesedett és visszafordult. Olyan szégyenlősen, vagy mint ahogy a siratóban szokták, igazítani kezdte a bajuszát. Most már mégiscsak úgy láttam, sír egy kicsit. Anyámra nézett, s onnan rám. Anyám hozzám jött. Felöltöztetett, apám hagyta, s ez sem volt még soha.

Kimentünk a setétbe. Csillagos, nagy éjszaka volt. Kegyetlenül hideg, mintha a levegő is megfagyott volna. Apám hajadonfővel állt, én a bátyám papucsában, és meglepedkeztem arról is, hogy fázzam. Néztem a nagy csuda dolgot, s valami sírás feszült a torkomban, mint amikor nagy baj van, a ház ég vagy megvernek. El nem vettem szemem a nagyapám alakjáról. Ott állt a tornác lépcsőjén. Egyik kezét a zsebében hagyta, a másikkal fogta erősen a fejszóját úgy, mint amikor medvétől tart az ember. Éppen úgy. Éppen olyan is volt. Apám sem mozdult. Valahová elnézett, pedig nem sokat láthatott. Nagy soká nagyapám szólt bele a csöndbe.

– Holnap reggel gyertek ki, mert mindent otthagytok.

Apám csak a fejét mozdította az ég felé, mintha a csillagokat számolná. Nagyapám beakasztotta a fejszét a karjába, s elköszönt.

– Isten áldjon benneteket, fiam!

Apám megmozdult, lenézett a földre, és úgy mondta, mintha annak beszélne.

– Isten áldja.

S mikor nagyapám elindult, nagyon csendesen utána szólt.

– Aztán vigyázzon magára.

Én csak néztem nagyapám után, ahogy ment át az úton a sikátor felé, és akartam kiáltani neki, hogy el sem köszönt, s Isten áldja. Már szaladni is akartam, mikor éppen megállt. Topogott egy kicsit, de mégiscsak megfordult. Alig lehetett hallani a hangját.

– A Ferikét... Hadd jöjjön sze... el velem egy kicsinykét!

Mintha akkor vett volna észre, úgy rám nézett apám kucsmától a nagycipőig.

– Eredj nagyapádhoz!

Ott állt egy helyben, s ahogy odaértem hozzá, megfogta a kezem. Úgy vitt, mint mikor málnázni mentünk, s útközben mondta a szép meséket, tanítgatott erre-arra, tojást szedni, mézt találni, bakszakállt s más füvet keresni. De most nem szólt. Nagy lassan lépegetett, meg-megszorította a kezemet, mint olyankor szokta, ha nagyot mondott a mesében. Én botladoztam mellette, mert őt néztem, és nem tudtam, hogy bolond-e, vagy ki bántotta, s akartam mondani, ne csinálja, mert nekem sírni kell mindjárt. A kerítésnél megállt. Lekuporodott hozzá. Nézegetett egy darabig, aztán megköpdösött háromszor egymás

után keresztre, ahogyan az újszülöttet vagy a kicsi beteg gyereket szokták, hogy ne fogjon rajta soha semmi rossz. Meg is csókolt, amit soha nem tett, és csúnya rekedt hangon azt mondta.

– Menj be, s mondd meg anyádnak, ügyeljen rád, mert engem többet nem láatsz!

Olyan gyorsan felállott, mintha szólították volna. Többet nem is nézett rám, s mire észbe kaptam, csak épp hogy láttam a nagy hóban, ami közben eleredt, hogy megy, és elvész a fák között, mert ott volt mindjárt az erdő.

Apám még ott állt, ahol hagytam. Ugyanúgy nézte az eget, és beküldött egyedül.

A kisebbek aludtak, anyám nem volt a szobában. Leültem a nagyapám helyére, és hogy bejött apám, megkérdeztem, mert tovább már nem tarthattam magamban – nagyapám mikor jön vissza?

– Ő akkor, amikor te nem kérdezed! – mondta, és nagyon mérges volt. Húzta a szemét, járkált fel s alá, mint láncolt medve a botos ember kezén. Megfogott ezt, azt, le is tette mindjárt, míg végül leült a vékára. Elkezdte nézni a tüzet. Mikor anyám behozta az ágat, elkezdte rakni rá. Csak rakta, rakta. Akkora tűznek, hogy olyant még nem láttam a kemencében. A lángja kicsapdosott a fején, az ajtaján is úgy fújta ki magát, mint az istennyila, úgy forogtak, pattogtak a szikrái, mint a pokol tüze. És ropogott, nyöszörgött az egész alkotmány. Ő meg ott ült, és rakta olyan félelmetes arccal, hogy gondoltam, pisszenni sem volna jó, mert biztosan agyonütne.

Valaki topogott az ajtóban, anyám kiment fogadni, és Csűrös Ignáccal jött vissza. Kelemen nagyapjával, az én nagyapám komájával.

– Jó estét!

– Adjon Isten – fogadta apám, de nem mozdult, csak a kályha ajtaját csukta be. Anyám széket törölt, s Ignác bá, botjára támaszkodva leült. Nem szólt hozzá senki, pedig láttam, erősen beszélni akar. Mozgolódott, köszörülte a torkát, pislogott kis öreg szemeivel, és hogy sokáig senki sem firtatta, megszólalt.

– Hát apád hol van?

Apám most nem nézett rá.

– Láthatja, hogy nincs bent.

Ignác bá, elővette a dohányát, de mintha elfelejtette volna, mit akar, nem gyújtott rá. Körülnézett. Ránk is, anyám arcára is, végül a kicsi székre, ahol meglátta nagyapám levetett ciháját. Nyugtatta rajta egy darabig a szemét, elkezdte bocskorát piszkálni nagy, horgas botjával, s fel sem nézve megkérdezte.

– Aztán igaz-e, hogy elment?

Apám felkapta a fejét.

– Hová? – kérdezte, és nézett Ignác bának a szeme közé.

– Fel a Büdösbe – válaszolt az.

Akkorát lökött a szívem, mintha megütötték volna. Olyan száraz lett a torkom, mintha most hirtelen beléfúttak volna. Olyan forró lett a takaró, mintha tüzes vas volna.

Jaj, a Büdös. Aki csak belézippent, mind megfullad egy sorban. Onnan élő fia ki nem jön. Ha madár belérepül, ki nem száll, mert meghal. Nagyapám is meghal. Csak vigyázzon, baja ne essék, apám is mondta, mikor utánaszólt. Pedig nem jön vissza. Hát éppenséggel oda ment, és apám akarta, anyám is hagyta, hacsak nem ők küldték. Jaj, édes Istenem, nagyapám! S utána sem mennek, nem is akarnak, én sem tudok. Volt már egy hónapja, hogy más mesélte, és azt mondta, ez a rendje. Csak azt nem tudtam, hogy így csinálják, és így készítik. Es éppen a nagyapámnak. Jaj, jó Istenem, merre tart már? Az Uzonkán biztosan túl van. Biztos a fenyőpadján is. Farkasos vidék, baja ne essék, le ne üsse egy is közülük. Elöntött a sírás, csuda gyáva módon, de apám meg ne lássa, úgy vigyáztam.

Apám Ignác bácsit nézte.

– Maga azt honnan tudja?

– Áron mondta, a fiam. Beszélük, hogy kocsmában voltál pálinkáért. Tyúkot is láttak nálad.

– Az igaz – válaszolta apám, s már megint olyan volt, mint az előbb. Még a kályhaajtót is kinyitotta, hogy lássa a tüzet.

– Rég ment-e el?

Apám nem beszélt többet. Észre sem vette Csűrös Ignácot. Anyám szólt, de alig jött hang a torkára.

– Úgy fertályórája megvan.

Ignác bá, bólított rá, felállt, és elindult. A kinyitott ajtónál visszafordult, mireánk nézett, és azt kérdezte anyámtól.

– Őköt megcsókolta-e?

– Egyet se – mondta anyám, s kötényével a szemét kezdte törölgetni.

Mikor anyám visszajött, leült, és elkezdett varrni. Apámnak újból erősen jött a baja, mert lángoltatta a tüzet jobban, mint előbb. Nem szólhattam, és nem is szóltam. Úgy aludtam el a nagy sírásban.

Reggel apám keltett fel. Olyan volt, mintha le sem feküdt volna.

– Készülj, mert megyünk az erdőre favágni.

Igaza volt, mert egy szem fa sem volt a háznál, mind elégette az éjjel. Délig fát vágtunk, az én eszemben nagyapám járt, az apáméban nem tudom, mi, de egyszer sem ütött meg, pedig az ujjamba is belevágtam.

Mikor azt mondta, mehetünk, én nekifordultam az ösvénynek hazafelé. De visszaparancsolt: „Nem arra, te!” És nekivágtunk a köves partnak, fel a Büdös felé. Kiabált a szívem, mint a vészben meghúzott harang. Lépkedtem apám nyomában. Ő nem fogta a kezem, mint nagyapám szokta volt.

A barlang szájában megtaláltunk mindent. Szép sorjában rakva ing, gatyá, kabát, a nagyapám holmija. Legfelül a kucsmája, lenyomtatva egy nagy kővel. A fejszójét elvitte magával. Olyan kicsi, semmi volt az a rakás ruha, mintha nem is a nagyapámé volna. Mintha bele sem férne egy ember.

Apám lehajolt, és elkezdett sorba adogatni mindent a karomra. Mikor a

kucsmát adta volna, valami kiesett belőle, kigurult messzire a hóba, s mi megnéztük: egyik combja volt a tyúknak. Nem tudtam mozdulni érte. Apám vette fel. Méregette a kezében, s utána olyan gyöngéden, szelíden, mint valami kis madárfiókot, becsúsztotta a tarisznyámba. Közel lépett hozzám. Még sohasem tette, s most úgy a keze fejével végigsimította az arcomat.

– Majd otthon megeszed – szólt –, mert most fagyott.

Nem gondolt arra, s nem is mondta, hogy többen vagyunk otthon testvérek, mert tudta, én voltam nagyapám szíve kedvese.

Lejjebb, a barlang feneke felé még egy holmi feketéllett. Megismertem. A Csűrös Ignácé volt. Azért még nem jött senki, s talán ezután sem jön majd, mert még így is látszott, lyuk lyuk hátán, egy garast sem adna érte senki.

BEKE GYÖRGY

(Uzon, 1927 –) – író, műfordító

Középiskoláit a sepsiszentgyörgyi Székely Mikó Kollégiumban, a magyar nyelv és irodalom szakot a Bolyai Tudományegyetemen végezte. 1947-ben a sepsiszentgyörgyi Népi Egység szerkesztőségében dolgozott, 1948-tól a Romániai Magyar Szó, illetve az Előre belső munkatársa. Tagja volt a Művelődés szerkesztőbizottságának, számos bel- és külföldi folyóirat munkatársa, A Hét szerkesztője. Első írását az Ifjú Erdély közölte 1943-ban. 1990-től Budapesten él.

Legszorgalmasabb terepjáró írónk, aki a valóság sokoldalú riporteri feltárása mellett élményanyagának regényes feldolgozására is törekszik. Ríport-hőseinek belső rajza az évek során fokozatosan mélyült (Tizenöt esztendő, 1959; Diótörés, 1964; Az utolsó Bethlen, 1968), a széppróza felé közelítve dokumentáris írásait. Kisregényeiben (Hullámgyűrű, 1965; Vándorvillám, 1967; 2. javított kiadás 1973), valamint Bűnben társtalanul (1969) c. regényében visszatérnek a „riportos” élethelyzetek. Sajátos, szépirodalmi rangra emelt műfajához, az emberi és közösségi sorsproblémákat hordozó szociográfiai riporthoz újra meg újra visszatér, s közfeladatként jelöli ki a honi elmélyedést (Magunk keresése, 1972). Utat tör a moldvai csángók újrafelfedezése felé, tájakat emel köztudatba (Feketeügy, 1974), Erdély mai társadalomrajza kerekedik ki népszerűvé vált és közvéleményt formáló riportkönyveiből, melyekben egy-egy megyét mutat fel egészében (Szilágysági hepehupa, 1975; Nyomjelző rokonság, Fehér megyéről, 1978; Búvópatakok, Beszterce-Naszód megyéről, 1980). Legkiválóbb írásai, tanulmányai az eddig már hétkötetesre duzzadt Barangolások Erdélyben (Budapest, Mundus – Miskolc, Felsőmagyarország; 1996-2006) című gyűjteménysorozatban jelennek meg kötetenként tájegységek szerint csoportosítva: Szigetlakok (1996), Boltívek teherbírása (1998), Az Értől a Kölesérig (2000), Bartók szülőföldjén (2002), Déva vára alatt (2003), Székelyföld. Maros, Nyárad, Kisküküllő (2004), Nagyüküllő, Fehér-Nyikó (2005) – megjelenés előtt áll a sorozat nyolcadik, Háromszékről szóló kötete.

Az alábbi szemelvény az író második világháború-beli mikós diákéveit felidéző *A Haynal-ház kapuja* önéletrajzi vonatkozású regényből való: a Székely Mikó Kollégium történetének egyik legszomorúbb eseményét eleveníti fel: az 1940-es földrengést, amely akkora rombolást okozott az iskola épületében, hogy magasságát egy szinttel csökkenteni kellett.

A HAYNAL-HÁZ KAPUJA

– részlet –

Az internátusba az ős hangulata áradt be a nyitott ablakon át. Néha egy-egy járókelő lépteit hallottam. Távolról kutyaugatás jött, egészen közlelről, a törvényszék kicsi tornyából óraütések.

Azt álmodtam, hogy engem huzatnak. Kelemen fogja a spárga végét, és úgy röhög, hogy csorog a könnye. Hozzá akarom vágni a bakancsomat, de inkább megalázó szóval sértek:

– Te vipera!

Röhög az egész háló, Kelemen röhögi; a kacagás alaktalan hangzavarrá erősödik. Csak a törvényszéki óra kongását tudom kivenni a zavaros lármából. Űt az óra, üt, üt, megállás nélkül kongat, mintha megkerült volna. Kong belé a háló, kong a főtér, a város. Engem pedig megint huzatnak, de olyan erővel, hogy mint óriási bölcső ring velem az ágy.

Iszonyú kiáltás. Nem én kiáltottam. Felültem. Az óra tovább ütött, megállás nélkül, kongott belé a háló, kongott a főtér, a város, a világ. Az ágy csakugyan ringott alattam, velem...

– Jaj!...

– Földrengés!

Ki kiáltotta el magát? Ki ugrott ki elsőnek az ágyából? Mindenki kiáltott, mindenki szaladt, velünk mozogtak, elindultak a falak, táncoltak az ablakok.

Tántorogva értem az ajtóhoz. Megálltam a vastag ajtókeretben. Kísértetiesen recsegett a deszka, orromat sűrű malterszag csapta meg. Minden lámpa kialudt a bentlakásban, a főtéren, a városban. A sötétséget meg tudtam volna markolni, beléje kapaszkodni, egyedül ez tűnt szilárdnak, miközben minden ingott, rengett körülöttem. Nem mertem tovább menni az ajtótól. Valaki szaladt a folyosón, sokan szaladtak, valaki kiáltott, sokan kiáltottak.

Mellettem lihegő szuszogás: sírás és félelem, reménység és döbbenet. Valaki állt még az ablakkeretben. Álltunk egymás mellett, dermedten, akarat és cél nélkül, pusztán a rajtunk kívül álló erőknek kiszolgáltatva, mint a falak, a szekrények, a kollégium, a város... Az udvar felől tompa dörgés, dübörgés, csattanás, mintha a föld nyílt volna meg.

– A díszterem! Összedőlt a díszterem!

Kelemen rémüldözött. Ő állt mellettem az ajtókeretben. Bambán csodálkoztam, ugyan honnan tudhatja, hogy a díszterem dőlt össze pokoli robajjal. Én semmit nem láttam. Kelemen megismételte, már nem annyira rémülettel, mint fájdalmas csodálkozással:

– Összedőlt a díszterem!

Nagyon magas mennyezetű terem volt a második emeleten, a kollégium mindennapi világától különálló, ünnepi világ, a falakon hatalmas olajfestmények, rideg, rangos férfiak, szigorúak és számomra idegenek. Nem tudtam még róluk semmit, majd később értettem meg: nekik köszönhattuk e falakat, a kollégiumot, amelyben tanultunk, a szellemet, amit magunkba szívtunk... Idegen és hatalmas volt a pompás, emeletes terem, nem hittem el, hogy egyszerűen összedőlhet, a szigorú arcú férfiak leeshetnek a falakról, bele a porló vakolat sírjába...

- Honnan tudod?
- Láttam...
- Hazudsz! Nem láthattad!
- De láttam, biztosan láttam!

Kezem előrenyújtottam, megfogtam a Kelemen kezét. Ösztönös biztonságkereséssel: hiszen ő jobban lát, mint én! Közelebb léptem szorosan melléje. Megéreztem, hogy ő is reszket. Én is reszkettem. Az épület is remegett, a világ is remegett velünk.

– Jaj, édesanyám! – nyöszörgött valaki egy másik ajtókeretben.
– Mi lesz velünk? – kérdeztem megszeppenve Kelemenről, s úgy, mintha félnék, hogy meghallja az a hatalom, s még jobban megharagszik!, amely ezt az iszonyatot reánk borította, a dísztermet ledöntötte, a szigorú arcú férfiakat térdre alázta.

– Félsz-e, Gergely? – súgta vissza Kelemen. Újabb döndülés. Feldől egy szék, becsapódott egy ajtó, vagy egy újabb fal omlott le?

Azán csönd. Ijesztő, kibírhatatlan csönd.

Fogtuk egymás kezét, mintha így erősebbek lennénk. Veszélyben megkeressük egymás kezét, utána újra elengedjük, vagy éppen egymásra emeljük!

Nagyon bután azt kérdeztem:

– Haragszol-e reám, Kelemen?

Ugyanúgy ő is:

- És te?
- Soha többé?
- Soha!
- És Juliska? Szétvered-e előtte a pofámat?
- Nem is szerettem soha Juliskát!

Villany gyúlt a városban, egy pillanatra besütött a szobákba, elért a folyosókig, az ablakkeretekig, aztán elaludt újra. Most a folyosón villant fény, valaki zseblámpával közeledett.

– Óvatosan, fiúk! A folyosó szélére lépjétek mindig! Gyertek utánam! Csak a szélén! A közepe beomolhatik!

Bertalan tanár úr volt, alig ismertem meg a hangját. Kelemennel továbbra is fogtuk egymás kezét, amint tapogatózva elindultunk a bizonytalanságba. Minden lépés a halálhoz vagy a szabaduláshoz vitt közelebb. A Kelemen keze

olyan meleg, és erős volt, hogy úgy éreztem, a folyosó nem szakadhat le alattunk, amíg egymásba kapaszkodunk, a falak nem dőlhetnek reánk. Mintha Kelemen az ölében vitt volna le az udvarra, az osztályterem felé kerülve, az összedőlt díszterem mellett. Már nem kételkedtem, hogy összedőlt, már tudtam, előbb tudtam, mint megláttam volna a hajnali sötétségben szürkén előremeredező csonka falakat... Betereltek a tornaterembe, a pedellus behozott egy petróleumlámpát, olyan fénye volt, mint ködös éjszakákon a teleholdnak. Hírek futottak végig az egymáshoz bújó csoportokon: reggel újabb földrengés lesz. Kiszivattyúzták a petróleumot a földből, az üregek most omlanak össze. A háborúban sok petróleum kell, nagyon sok, kiszivatták a föld minden olaját. Szerettem volna a pedellusra kiáltani: – Ostoba, fújja ki a lámpát! Nem kell több petróleum! Összedől miatta a föld!... Aztán újabb hír: összedőlt a városháza. Később valaki a városból jött, mondta, hogy nem igaz, a városháza nem dőlt össze, az utcákon katonák cirkálnak, a városban nem alszik senki, de rend van és szeppent nyugalom.

Nevek harsantak a tornateremben. Bertalan tanár úr névsort olvasott. Szobák szerint, egymás után többször is kiáltotta a neveket. Háromszor is jelentkeznem kellett:

– Igen, itt vagyok, Bardócz Gergely vagyok! Minden jelentkezés: élet volt. Egyik szólításra nem jött felelet:

– Csórja Bandi! Semmi válasz.

– Csórja Bandi! Nem hallod? Felelj! Szájról szájra adtuk:

– Csórja Bandi, hol vagy?

Fika volt, borzas hajú, barna fiú, eggyel alattam járt, a felső emeleten lakott. Csórja Bandi nem felelt. Egyedül ő hiányzott a kísérteties névsorolvasáson.

Három nyolcadikos indult a bentlakásba. Megfeszült megint minden idegszálam. Mi történhetett Csórja Bandival? Féltem kimondani – agyonütötte a fal? Felérnek-e szerencsésen a nyolcadikosok? Hátha alattuk szakad le a folyosó? A veszélyek, amelyekről már megszabadultam, újraéledtek, és most – hogy mások kísértették meg őket – biztonságérzetem fedezékéből átéltem megint az iszonyatot. De egészen másképpen! Lelkem mélyén valami szörnyűség bekövetkezését vagy felfedezését éreztem előre, nem félelemmel, hanem szinte várakozással. Talán azt, hogy a mentésre indult nyolcadikosok alatt beszakad a megrepedt folyosó, vagy hogy Csórja Bandit nem találják meg, eltűnt, mint a szigorú arcú férfiak a díszterem faláról... Mintha nem lennék elégedett a magam megmenekülésével, ha nem mások elvesztése mutatja a magam szerencsését! Ebben a torz tükörben nagyobb lehet a magunk véletlen öröme? Visszagondolván mindig szégyenkezek magamban: ennyire gonosz voltam azokban a percekben, ilyen alantas indulatok bujkáltak bennem? Sánta képzeletem volt az oka? Egyszerűen izgalmat vágytam, de nem tudtam volna magam elé idézni a mélybe zuhanó nyolcadikosokat, a fal alá temetett Csórja Bandit. Nem a fantáziám lódult ki, öntudatom billent meg, részeg mérlegként... Mintha nem

lett volna elég jutalom az átélt borzalmakért a magam megmenekülése. Ha mindenki megmenekült, nincs mihez mérnem a magam szabadulását. Másokat megkísértett-e ilyen torz érzés? Esztendők múltán, ha felidéztük a föld-rengés éjszakáját, minél jobban távolodtunk tőle időben, annál több új szint szőttünk a mesékbe, valószínűtlen epizódokat, kitalált szenvedéseket, elképzelt szörnyűségeket. Azon az éjszakán, hajnal közelében a tüzelő szemek, az elfulladt némaság árulkodott a bénító belső feszültségről, ami valamennyiünket lebéklyózott. Harsogó jókedvbe oldódott a görcs, mikor a mentők visszaérkeztek, magukkal hozva a zavartan mosolygó Csórja Bandit.

– Hol voltál? Honnan szabadították ki? Mibe kapaszkodott bele? Az ablakpárkányba? Bandi, tudsz-e még beszélni? Van-e erőd, Csórja?

Egyik nyolcadikos dühösen lökdöste félre a tolakodó érdeklődőket: – Eredjetek innen, nincs semmi baja... Aludt a jámbor az ágyában!... Horkolt, mint egy részeg... Észre sem vette a felfordulást... átaludta a földindulást!

Hihetetlen és komikus volt ez, tovább faggattuk a mentőket és magát Csórja Bandit a részletekről. Az előbbi félelem, várakozás és képzelődés felhorkanó nevetésekbe oldódott.

Eljött a hajnal, a föld nyugodt maradt, a jóslások nem teljesedtek be. A kollégium előtti utcából behallatszott a lárma, emberek kiáltozása, lovak nyerítése, szekerek zörgése. A megrémült szülők sorra érkeztek, előbb a közeli falvakból, aztán a távolabbiakból. Különös „lezuhanások” voltak; riadalom és száraz közöny az arcokon, egyik azt nem hitte, hogy a gyermekét épségben viszontlátja, a másik azt, hogy olyan nagy veszedelem volt a földmozgás, ahogy híre még az éjszaka szétfutott. Egy idősebb férfin, a kabát alatt hálóing, ideje sem volt éjszakáról nappalra váltani. Fiatal lány fekete hárász kendőbe bugyolálta fejét, bátyját szólongatta a tornaterem ajtajában. Idősebb parasztasszony batyuval érkezett, még ezen a zűrzavaros éjszakán is előbb a kamrába ment, felcsomagolt – a szokás hatalma? – nem akart üres kézzel indulni a kollégiumba.

Megérkezett édesapám is, fogadott szekéren. A fuvaros is bejött a tornaterembe, köszöntött éppen, és sietett vissza a lovához: – Csupa verejtek szegény állat – mondta búcsúzás helyett; mentegetőzés volt, amiért elsiet, vagy édesapámnak szólt, hogy ezért a gyors fuvarért nagyobb bér jár.

– Meghajsoltattam szegény lovát – magyarázta apám.

– Otthon történt-e valami?

– Hiszen a miénk faház, a sarkainál egymásba eresztett gerendákkal, ágyúgolyó sem töri szét... Édesanyád mindjárt reád gondolt, sírni kezdett... Nem tudtam vigasztalni. Ő költötte fel a fuvarost a harmadik utcában...

– Mégsem jött magával?

– Nem mert, fiam. Előbb vigyek hírt neki, hogy mi történt... Amíg rossz hírt nem hall, addig reménykedhetik... Asszonyi logika, de ilyen veszedelemben nincs idő vitatkozni...

Úgy mondta ezt, mintha ő, édesapám meg sem ijedt volna, eleve tudta,

hogy nekem nem eshetik bajom. Kicsi gyermekkoromban – ha beteg voltam – apámnak ez a biztonságérzete gyógyító nyugalommal töltött el. Remegő keze azonban most árulkodott: az arcomat simogatta mindegyre, mintha újra és újra meg akarná győződni arról, hogy csakugyan beigazolódott a bizakodása:

– Tele az utca itt, a kollégium előtt – folytatta hosszú hallgatás után. – Heti vásáron nincs ennyi ember... Rendőrök, katonák, pedig egy káromkodást nem hallani... Bokáig ér a törmelék... Te Gergely, csupa idegen ember és mindenki úgy beszélget a másikkal, mint régi barátjával. Mintha nem lenne többé irigység, bűn, hazugság, gyűlölet.

Édesapám sokszor kifakadt előttem a gonoszság és irigység ellen, az életét nem egyszer megkeserítették. „Csakugyan nincs többé harag és gyűlölet, édesapám, akartam felelni. Ma éjjel én is kibékültem Kelemennel... de nem félelmemben, higgye el, hogy nemcsak félelmemben...”

Nagy Árpád tanár urat észre sem vettük, mikor jött be a tornaterembe. Pedig egy fejjel kiemelkedett közülünk. Hosszú falusi paposkodás után hívták meg vallástanárnak a kollégiumba. Kiderült, hogy irodalomtanári és énektanári diplomája is van. Ő lett a kórus vezetője, az iskolai ünnepségek szónoka. Nem is volt szónok, olyan közvetlenül szólt, mintha barátaival beszélgetne. Még Györkös úrnak sem volt különvéleménye róla, ami nagy csoda.

Köhécselt Nagy Árpád. Csend lett. Talán a legrövidebb beszédét mondta el összes kurta beszéde közül. Hangján érződött a megindultság:

– Ma éjjel szemtől szembe találkoztatok a halállal. Ilyenkor még a cinikus ember is önmagába néz. Ha nem fél annyira saját magától, hogy elmenekülne tőle. Ilyenkor nagy fogadalmakat tesz az ember. Istenem, csak most szabadíts meg... A nagy fogadalmakat rendszerint elfelejtjük. Túl nagyok ahhoz, hogy erőnk lenne megtartani őket. Egy valamit mégse felejtsetek el. Hogy ma éjjel nem voltatok magatokra. Közel vagy távolabb tőletek ott volt egy-egy társatok is. Csak ennyit jegyezzetek meg!

Fáradtan kezdett bele: Tebened bízunk eleitől fogva... A tornateremben világosság ömlött szét, kint a felkelő nap hunyorogva tekintett végig a meggyötört városon...

BODOR ÁDÁM

(Kolozsvár, 1936 –) – író

Gyermek- és ifjúkorát nagyrészt Kolozsváron töltötte, ahol 1952-ben államellenes összeesküvésért öt év börtönbüntetésre ítélték (barátaival kommunista-ellenes röplapokat gyártott és terjesztett). A börtönből, amelynek élményei Bodor Adám írói világának alakulására döntő hatással voltak, 1954-ben szabadult, majd nem sokkal később a Református Teológiai Főiskola hallgatója lett. A teológiát szülővárosában végezte el, de lelkési szolgálatot nem vállalt. 1960-tól levéltáros, 1964-től másoló-fordító irodában dolgozott. 1965-ben jelent meg első novellája a kolozsvári *Utunkban*. 1968-tól szabadfoglalkozású író. 1982-ben áttelepült Magyarországra. 1984-től a Magvető Könyvkiadó lektora, felelős szerkesztője. Érett íróként jelentkezett a *Forrás*-sorozatban kiadott első könyvében, *A tanúban* (1969).

További művei: *Plusz-mínusz egy nap (Novellák, karcolatok)*, 1974, *Megérkezés északra (Karcolatok, novellák)*, 1978, *Milyen is egy hágó? (Válogatott novellák, karcolatok)*, 1980, *A Zangezur hegység (Karcolatok, novellák)*, 1981, *Az Eufrátesz Babilonnál (Elbeszélések)*, 1985, *Sinistra körzet. Egy regény fejezetei*, 1992, *Az érsek látogatása (Regény)*, 1999, *A börtön szaga (Válaszok Balla Zsófia kérdéseire – Egy korábbi rádióinterjú változata)* 2001.

A BÖRTÖN SZAGA VÁLASZOK BALLA ZSÓFIA KÉRDÉSEIRE

Egy korábbi rádióinterjú változata

A hatvanas évek végén, a hetvenes évek elején, amikor megismertelek Kolozsváron, keringett rólad néhány furcsa mendemonda. Mi volt például az a sepsiszentgyörgyi véres éjszaka?

Hű, az nagyon rég volt. Idestova harminc éve. Azért megpróbálom fölidézni. Csattanója, hacsak sebtében ki nem találok valamit, nincs a történetnek, tanulsága is legfőnnebb annyi, hogy ott a végeken, a földrész egyik keleti szegletében egyegészében komor korszakban mégsem búskomorságban teltek napjaink.

Sepsiszentgyörgy a maga fénykorában még egy bohém természetű, edzett fiatalember számára is életveszélyes hely volt. Amikor az ember kietlen szektől látogatott vasútállomásán leszállt a vonatról, a lét különleges szférájába lépett, a zabolátlan provincia világába, és ezzel hihetetlen kockázatoknak tette ki magát. Nem ellenszenves környezet volt ez, csak öntörvényű, telve

ezernyi veszedelemmel. A bukás, egy buta kaland lehetősége minden utcáron kísértett. Rettenetesen kellett ott inni – az alkohol talán a levegőből, a pórusokon át is behatolt a gyöngé, kiszolgáltatott szervezetbe –, ezért aztán az emberrel bármi megtörténhetett. Olyasmi, például, hogy délután gyanútlanul beült egy kávéra a Sugás vendéglőbe, aztán egy dermesztő kora hajnalon a fogarasi halpiacon ébredt dideregve. Lehet, hogy megismerkedett valakivel? Egy férfival? Egy nővel? Talán éppen egy kalauznővel? Nincs is élő ember, aki megmondhatná.

Én többször megfordultam Szentgyörgyön, és megvallom, sosem unatkoztam. Az a bizonyos véres éjszaka nem a hírhedt Sugás vendéglőhöz kapcsolódik, akkor már inkább egy hasonlóan legendás helyhez, a Kolcza kerthez, mert ezzel szemben laktak a minden tekintetben kitűnő és vendégszerető Strömpel lányok, otthonuk számtalan multság színhelye volt. Szentgyörgyön magyar hetilap is működött, egy-egy ilyen összejövétel fényét olyan ismert fiatal írók, szerkesztők emelték, mint Csiki László, Vári Attila, Bogdán László, vagy Farkas Árpád, és akkor még nem beszéltem azokról a mindkét nembeli rátermett cimborákról, akik a színjátszás berkeiből kerültek ki. Azon a bizonyos véres éjszakán, ha már így neveztük, telt ház volt. Éjfél tájt Strömpel Migdál – a két lány közül akkor csak ő volt otthon – bizalmasan érdeklődött, nem vagyok-e éhes, mert ha igen, levághatnánk egy tyúkot, biztos megfő reggelig. Egy tyúk, amely reggelig illatos zöldségek között rotyog, kissé kapatosan ennél pompásabbat el sem lehetett képzelni. Kivonultunk a baromfiak éjszakai szálláshelyére, a kertbe, Strömpel Migdál kezében egy hatalmas konyhakéssel válogatott a rossz előérzettől gyötört szárnyasok között, én egy elemlámpával világítottam neki. A tyúkot rövid úton előállítottuk, Strömpel Migdál annak rendje-módja szerint elnyisszantotta a nyakát, én pedig, amíg lábánál fogva hagyta kivéreznit, letettem mellé az elemlámpát és elkértem tőle a kést. Várj meg itt, kérlek, mondtam neki, mindjárt jövök. Kezemben a vértől csöpögő konyhakéssel betámolyogtam a házba, kikapcsoltam a magnót, és megálltam a terem közepén. „Gyerekek – szólaltam meg halkán, rekedten a döbönt társaság előtt –, megöltem Migdált.” A bűnbeesés balladai pillanata volt ez: a helyiség fülledt párájában az alkoholmolekulák között még úszkáltak a magnóba fojtott rockzene utolsó foszlányai, a késről a vér, amelyről mindenki azt hitte, a Strömpel Migdálé, a végzet könyörtelen egyhangúságával csöpögött a padlóra. Elcsukló sóhajok emelkedtek a női keblekből, a férfiak fogukat csikorgatták. A jelenet forgatókönyvét nem dolgoztam ki, pedig a helyzetből sürgősen ki kellett volna mászni, rögtönöznöm kellett volna valamit, valami fürgetegesen jópofa feloldozást, még mielőtt meglincselnek. Ám többé nem is juthattam szóhoz, mert az élet váratlanul a segítségemre sietett: a ház egyik büszkesége, a hatalmas üvegcsillár kiszakadt a mennyezetből, és rettenetes robajjal a szoba közepére zuhant. Jutott belőle a zongorába is, a húrok közé, gyászos akkordok zümmögtek a falak között. Ez most már kataklizma volt,

végpusztulás a javából. A konyhából és a szomszédos helyiségből szűrődött be kísérteties pászmákban némi fény, a levegőben kiömlött pálinka illata és a fölkapart por keveredett, a hölgyek jajveszékelték, a férfiak ordibáltak. Ekkor rontott be a házba kezében az elemlámpával és a még vergődő, véres tyúkkal Strömpel Migdál: Tisztára megőrültetek! Mi folyik itt? Elemlámpája fényében, amely arcát alulról érte, inkább kísértetnek hatott, a társaságon mintha a rosszallás moraja hullámozott volna végig: ejnye, mégiscsak él. Jóllehet az éjszaka dramaturgiájában a csillár döntő szerephez jutott, az esemény mégis az én nevemhez kapcsolódott. Erdély-szerre többféle változatban is keringett, ellegendásodott a történet. Volt, aki meglepődve állított meg az utcán, hogy szabadlábon vagyok.

CZEGŐ ZOLTÁN

(Bukarest, 1938. –) – költő, író

A középiskolát Sepsiszentgyörgyön végezte, a Babeş-Bolyai Egyetemen pedagógia-magyar szakos tanári képesítést nyert. 1967-ig tanított, majd a Megeyi Tükör, később a Háromszék külső munkatársa. 1966-tól közöl verset, nagyobb költeményei a személyesen megélt vívódás jegyeit mutatják; forráskötete a Pogány liturgia (1970).

További kötetei: Titkos délután (1973); Ezen a parton (1978). Ember a Kénos-tetőn, publicisztikai írások, vallomások, Kolozsvár, 1981; Nyár, köd alatt. Hosszabb, rövidebb lírai írások versben és prózában, Bukarest, 1983; Lelkek világhuzatban, versek, 1995; Muskátlis Európában: Írások ingujjban, vértések között a magyar oldalon, Budapest, Püski, 2000; Medrében él – regény, Budapest, Hungarovox, 2004; Foltozott szívárvány: Új versek, Budapest, Masszi Kiadó, 2006.

TISZTULÓ KÉPEINK

A fénykép tiszta ma is, egyre tisztább, mindenek ellenére, őt
figura rajta, emberforma virág-figurák, amennyiben ifjak s
tiszták mind-öten, mindenek ellenére.

Mindannak ellenére, ami odakinn maradt, kívül a lencse
látómezején, tiszta a felvétel s tiszta ma is, 13 esztendő
ellenére, hófehér abroszon hűsítők, sör, hús vizek 1968
totálisnak induló tavaszán a Sugás kerthelyiségben.

Miess (Ritoók) János így-csak-ő-tud-kedvesen hajlik jobb vállam
felé, úgy beszél, s mintha mondana valami máig
elhallatszót, sovány ujjaim közt ég a cigaretta, figyelek,
egyetlen pohár sincs tele, elfelejtettünk rendelni, vagy kiittuk
s elfelejtettünk tölteni, – már csak a mindent-tudók közt
Ritoók ennek a megmondhatója finom mondathajlatokkal,
szintagmák bronz-fény-ötvözetével,

meg Kormos Gyula, aki a töprengő, még-fekete hajú Gajzágó bal
vállánál érvel ott valamit a jó sors kegyeltjei ellen (talán), a
rossz sors *ab ovo* pusztulandó volta mellett (talán),
bor-baritonja idehőmpölyög, – de fönnakad a szó, szava,
már sikongva is kérdehetem Gajzágót: Mit, isten, mit! mit
mondhatott jó Kormos bátyánk 1968 májusának illatos hóna
alatt, a bal válladnál?! tudnod kell! emlékezned az *akkorra!*
az egyszerűre!

Ő, az *akkori* mindig csillogóbb (jól szidoloz az idő!), s távolabb mindig az *ekkoritól*, mint emez az eljövendőtől – Kormos a megmondhatója, befejezője annak a fönnakadt döngve-gördülő mondatnak, Ritoók János jobbján a mindent-tudók között,

Csíki amott, emitt e képen is *páratlan*, slukkol még egyet a *marosestiből*, Sepsiszentgyörgyből, ő az ötödik a tiszta képen, figyel, szublimál, fenéken ülő félholdba görbülve, nem tölt, ő sem, mindannak ellenére, amit odakinn hagyunk, túl a gesztenyefákon, nem tölt.

Ezen a fényképen is már csak hárman maradtunk, Gajzágó fél szeme enyhén szólva gyenge, Csíki patkóbélfekelyét hol öblögeti, hol nem öblögeti, én csak makkegészségesen, de hát – mivel tagadhatatlanul és megmásíthatatlanul hárman maradtunk csupán az ötből, terítéken („étek egy hatalmas halász asztalán” – Pilinszky), – ez nem jelent semmit, ennyien maradiunk, illetve ők maradtak vélem, oly szépen retusál a halál csak 1968. és 1981. között is, és fordítja felém saját éveim, éveim az ő érvei a névsorban, „...egy pincérnek álcázott kaszás alak már valahol Brétfű gerincén törtetett a kórház felé, és kurjongatott...”

G.: Ó, hagyd, Gyula, mindannak ellenére valahogy... persze

R.: ...mintha Berlioz... Zoli, nem? mintha a *Fantasztikus szimfónia*, úgy érzem...

Cs.: (magában) szín-orgia talán... sok eklektika... késő májusi késleltetett hektika... ám mindenképp fantasztikus, szól *Berni-Óze* anyó... eh, fenyővíz ez a május is.

Én magam is hallom és hallom, most mintha képzelt hangjukban hallanám az odalett májusok sövényén átzúgva közelítő Óze-anyám hangját:

–*Fiam, az a ló, melyre tettél, az ördög lova volt.*

És nincs ítélet, mert tárgyalás sincs, nincs ítélethirdetés, mert a fő(pincér)nek álcázott alakok nem vizsgálnak, nem latolgatnak sosem, csak kivezetnek a nagy bálteremből.

Hallom a saját hangom,
egyetlen ítélet a szerencsétlen 13x365-ben:

IO TI NON PARDONO

senki hiszékenynek, senki naivnak,
senki lelkesedének, csupán
a meg-lélekesedett testnek magának!

Hárman maradtunk lelkes állatok az egyre tisztább, az egyre
gyanúsabban meg-megtisztuló képen

IO TI NON PARDONO

s eltávolodnak sovány ujjaim a cigarettával együtt
ajkamtól, hát látom magam lehajtott fejjel, jó,
a Nagy Retusáló nem tud ötünket két páros csoportra
osztani semmiképp, csak ha mellénk áll, *közénk*,
hol egyik, hol másik mellé.

Az Ige beteljesedik, s hármunk közül mindenképp nekem kell a
krizantém-illatú stafétabotért nyúlnom utánuk.

Vajon hová ment el?

Vissza fog-e jönni?

s itt lesz? idebenn?

és jön persze a főpincér, és harsány és röhög,
és jön persze Gálfalvigyuri és raccsolva megérdeklődi, hogy
marad-e a láz, a lázam?

és mi, lélekesült testek tudván tudjuk, hogy akkora
márványtáblát sem kapunk, mint falumban a milícia
vadonatúj épületének falán:

„ÉPÜLT X. Y. PARANCSNOKSÁGA IDEJÉN”

Ha visszajönnének a jó boldogok,
csillag is eltörnék rajtuk,
márvány is olvadna leheletüktől.

Az a ló, amelyre tettetek, az ördög lova volt –
de hát nem ilyen lovat akartunk

ötten,

továbbá négyen,

hárman,

— — — ketten — — — egyedül

és tiszta lészen majd az arcunk s összes fényképeink is
mindhasonlatosan.

ZÁGONI ATTILA

(Kovászna, 1945 – Kolozsvár, 1989) – *író, közíró, humorista*

Megjelent kötetei: Jégbe hűtött szerencse – humoreszkek, szatírák, paródiák, Bukarest, 1978; Kötések, sodrásban, [Cseke Péterrel], társszerző, riportok, Bukarest, 1980; A sóderhivatal, paródiák, Bukarest, 1981; Sánta Pegazus, humoreszkek, paródiák, Bukarest, 1985.

CZEGŐ ZOLTÁN
(PARÓDIA)

Születési körülményeire mindeddig nem sikerült vissza emlékeznie. Egyik költeményében szová is teszi: nem kizárt, hogy valakivel összecserélték a klinikán, akkor pedig másvalaki Czegő, és neki egy ismeretlen alak helyett kell verset körmölnie.

Mielőtt végképp körmölésre adta volna fejét, tanárkodott egy ideig, de kicsinek érezte a szűk, falusi iskolát (a rím kedvéért kirúgta az oldalát), és felcsapott újságírónak. Több költeményén nehéz gőzmozdonyok vagy legalábbis füstölő váltókezelők kajtatnak végig. Kihajtott gallérú költői énjét meghitt hangulatú kocsmák lírai alaphelyzeteiben is tetten érjük.

A KENGYELFUTÓ

Hevertem
agyagos földön, elfolyva,
mint talpfákon a fáradt olajfolt,
mígnem elhordták alólam a képlékeny agyagot
(pedig a környéken senki sem korongolt...)

Hortyogtam
vetetlen ágyban (nem tudom, hol s mivégre)
és szék támláján is, mint ócska ing, zokni,
vagy viseltes kabát;
– flekkent áldoztak szent füstű tömjénnel,
nem hívtak, pedig éreztem liturgikus szagát.
Magamat csaltam mással, és mást is csalogattam,
nyissa rám megvasalt ajtómat este...

(Élpogányult testem minden porcikája
a csuromvizes,
teltkarcsú
blúzokat
leste.)

Ültem vonaton (hejehuja vicinális!),
és álltam a síneken rittyegő időben –
hátha jön a vonat...
Könny párállt a gőzmozdony szemében,
s ívben került ki, hogy össze ne gyűrje
kölcsonvett lódenkabátomat.
Álltam ványadt szélben, ültem vendéglőben,
a kocsmák zaja után olykor csak egy halk „Súgás”
jutott,
sosem jártam Kubában, tengerész sem voltam,
de fél kézzel lötytyintettem fel egy-egy egész rumot.

Sebaj, fiúk, vitéz süvölvények!
Ha majd a lét s nemlét ostoros kanyarában
eltűnik nagy csontú, kengyelfutó énem,
a Súgásban éjfélíg skandáljátok:
„FŐÚR! CZEGŐ HELYETT A PANASZKÖNYVET
KÉREM!”

MAGYARI LAJOS

(Székelyudvarhely, 1942 –) – költő, műfordító, közíró.

Középiskolai tanulmányait szülővárosában végezte, 1966-ban a Kolozsvári Babeş-Bolyai Egyetemen magyar nyelv és irodalomtanári oklevelet szerzett. A Vitorla-ének című antológiában jelentkezett, 1969-ben Hétarcú ballada címmel jelent meg Forrás-kötete. 1966 és 1968 között a Maros megyei Héjjasfalván tanított, 1968-tól a sepsiszentgyörgyi Megyei Tükör, majd 1989 után a Háromszék belső munkatársa, első főszerkesztője. Politikai szerepet is vállalt, 1992 és 1996 között Kovászna megyei RMDSZ-szenátor, majd az országos médiatanács magyar tagja.

Kötetei: Hétarcú ballada (Kányádi Sándor bevezetőjével. Forrás, 1969); Csoma Sándor naplója (poéma, 1970. Hétnyelvű – a magyar mellett román, német, orosz, japán, francia, angol – kiadása Kádár László bevezetőjével. Debrecen 1976; hindi nyelvű fordítással bővített változata Debrecen 1978); Kötések (verseskötet, 1976); A föld igazete (versek, 1988); Út az alkonyatba, Sepsiszentgyörgy, Bon Ami, 1994.

ARCOK**VÁRADI, BARTALIS**

*Az isten sem hitt a győzelemben –
mért vállaltad, mért vállaltam ...?
Úgy számolnak el most velünk,
szakszerűen, csaknem untan.*

*Mért vállaltad, mért vállaltam
veszett fejsze nyelét fogni?
Egy istentelen cifra dulás,
hát nem volt elég az okosodni?*

*Az isten sem hitt a győzelemben,
hasztalan elvetett mag voltunk,
de ha mégiscsak kikelnénk:
Tavaszzelző lesz a sorsunk.*

GYÁRFÁS

E sekély, szennyes patak partján
lesem a dolgok égi mását,
s hiszem: egyszer csak megtartják
a Szellem Tetemrehívását.

BAÁSZ IMRE

Helyet kellett volna találni a sebzett
madaraknak, álmat az állatnak, embernek

otthont, egy sávnyi kék eget a gondolatnak,
a színnek egy színt, a formának formát...

Mert madárgyilkoló, állatot kízó világban
éltünk, hol a legeslegtíportabb maga volt az

ember, kifordultak jelentésükből a színek,
visszaokádták magukat a kékké hazudott

zöldek, a vörössé mismásolt rózsaszínek,
a barnává pacsmagolt büszke kárminok;

összeroppantak a hősi ívvé hazudott gömbök,
magukat fogyatták el, s falták fel a

lágyan ívelő, de harci merevbe szorított
kosárboltok, a csúcsívek szégyenkezve

töpörödtek össze, és leomoltak...
Az ember pedig? Oly paránnyá félté önmagát

s a lelkét, hogy nézni sem mert immár
a szabad egekre, csak találgatott, jósolt,

vajákolt, vajon mit ígér néki a játszi
vagy éppen komor felhőjáték; elfelejtett látni,

aztán nézni is, simogatni. A gondolat
cikkanása bűn volt, mivel enlelkébe vágott,

akár korbácsütéssel; s már remegett-reszketett
kimondani (mit? – sejtetni csupán!), hogy én

vagyok a Teremtő, hogy testvérem: Isten!
Helyet kellett volna keresni a fűnek, virágnak,

közjük dőlni, s töltekezni mindük nyers illatával,
de mi csupán beléndekre, bürökre leltünk,

sebző krisztustövisre, kardfüre, lándzsakatángra,
erdeinket ordas fenevadak lakták, egeinken

nem is járt immár, csupán prédázó keselyű,
vizeink, ereink megkeseredtek, megbűzlődtek

folyóink, csermelyeink; s a fönséges
Tenger sem volt más immár, mint vak

és homályos sírbolt: enyészettel ijesztő, szomorú.
Helyet kellett volna keresni e téveteg világban

annak, mi forma volt egykor, értelem,
igazság, embernek haszna: öreg tárgyak

józsánságát szemlélni hosszan: rokkát,
guzsalyt, vízkereket, fentőt és jármot, ekét

boronát...
Kezes jó állatokat vezetni, figyelni vadak

futását, nászát, örömét, riadalmát,
magamentését mindenkinek.

S szólni minderről egy-két szót, motyorászni,
néhány vonallal örökké tenni a pillanatot,
hogy száz év múltán is gondolkodhass
egy perc töredékén, szívedbe dobbanjon a forma,

gyönyörítsen-vakítson, gyógyítson a Szín.
Es lőn, hogy késő már áhítózni mindezekre:

keresetek – ha volna tán – magatokban
egy emléknyi nyughelyei – nekem.

FARKAS ÁRPÁD

(Siménfalva, 1944. –) – költő, író, műfordító, publicista

Iskolába Székelyudvarhelyen járt, egyetemre Kolozsvárott. Első kötetével 1968-ban jelentkezett. Nem tartozik a termékeny alkotók közé, mégis egyike a leggyakrabban citált erdélyi kortárs költőknek. 1968-ig Vajnafalván tanít, majd 1971-ig a sepsiszentgyörgyi Megyei Tükör munkatársa, később az Igaz Szó szerkesztőségi tagja, 1990-től a Látó című folyóirat szerkesztője, a Székelyföld munkatársa. Ma Sepsiszentgyörgyön él, 1993-tól a Háromszék című Kovászna megyei napilap főszerkesztője.

Főbb kötetei: Másnapos ének, Bukarest, Irodalmi Könyvkiadó, 1968; Jegyekör Kolozsvár, Dacia, 1971; Alagutak a hóban, Bukarest, Kriterion, 1979, A befalazott szószerk, Budapest, Magvető, 1975; Asszonyidő: publicisztikai írások Bukarest, Kriterion, 1983; A szivárgásban, Budapest: Püski, 1991, Bolhalakodalm, Csíkszereda: Pallas-Akadémia, 1998; Határátkelés, Csíkszereda: Pallas-Akadémia, 2004; Ecce poeta! – Farkas Árpáddal beszélget Benkei Ildikó, Budapest, Kairosz, 2005.

SZALONNAEVŐ

Hitből, földből, ami sikerül,
lassan e tenyérre kerül.
Réteggént rá az áhítatnyi ég
simul, kevéske zsiradék, s
hogy ne bántsa azt, mi
    úgyis paprikás:
hüvelykje alá bújik egy falás
kenyérmnyi héj.

A világ kész. Azt már csak hümmgeti.
Egy nyisszanás – és leválik neki
    az elv,
mely szerint ízleli is az anyanyelv.
Hersen tovább a kés és arra vall:
ha jóllakik is ez a ravatal,
marad még három szalonnaszelet:
a hit, remény és szeretet.

Nos, hát a hit, az elfogyott,
a remény bőre megmaradt,
a szereteten ennyi csak a rés:
ajkához ér
a kés!

A SZIVÁRGÁSBAN

Ülve tivornyán, józan férfikor jobbján,
csömörös lakomákon,
szomorú fejem csak szegem föl,
emelem ki a ködből,
míg dőzsöl az Isten,
s álmoknak bőre is marjul, bévül
az alvó gyermekkor belekékül,
ha szivárvány ujjal veri a ritmust,
dobol koponyán, hátgerincen.
Ülve tivornyán, csömörös lakomákon,
jelentem, amit gyulladt,
alvatlan szemmel látok:
a Csodák Csodája csöndben
belőlünk elszivárog.

Tűnik halkán, mint a szél a huzatban,
szivárog láthatatlan, mint megdobott madarak
tollai közt serkedező vér,
elillan, elároklik, s tündöklük száz alakban,
nem állja útját kő – se költemény.
S míg szegem szomorú fejem föl,
jonhomat mossá,
nyaldossa sóim,
fenséget kiold, sodor lázat,
szent tartalmaimból kiforgat,
mossa nyelv alól
az ezeréves, barlangfényű szókat,
s a megtartó, illő igéket,
mint a sav a fémét,
hús égéssel kikezdi.

Nem kapkodok. Legyen hát úr a Szivárgás!
Tapasz se jöjjön résre, sebre.
Víg nedvei odakint vidítsanak lármát,
kapjon zöld lángra árokfű, menta, langyos terje,
bozsogjon élet! S ha száradna is ránk
zörgön a bőrünk, higgyük, hogy belőlünk
piroslik égen egy bolygó:
ágon a savanyú som!
Nem óvok már, s nem alkuszom!

Állok munkába itt, tivornyán,
józan férfikor jobbján,
hol a szivárgás kél s elered.
Sürgetek sajgó igéket,
lázítok velőt, verőereket,
s mi belőlünk loppal illan el, már újratermelik
működő álmaink és „szorgos szerveink”,
fogyunk-növünk,
fogyunk-növünk,
de vagyunk! részt veszünk
e lakomán, s jelöljék májfoltok bár testem:
– lélegzünk!, élünk! ím
Csodák Csodáját
újra és újra megjelentem!

CSIKI LÁSZLÓ

(Sepsiszentgyörgy, 1944. –) – költő, elbeszélő, drámaíró, műfordító

A középiskolát szülővárosában végezte, román-magyar szakos tanári oklevelet Kolozsvárott szerzett. 1968-tól 1971-ig a Megyei Tükör szerkesztője volt, majd a Kriterion Könyvkiadó lektora Bukarestben, később Kolozsvárt a Forrás-sorozat kiadói szerkesztője lett, 1980 júniusától az Utunk szerkesztőségében dolgozott. Ma Budapesten él. Első verse az Utunkban jelent meg 1965-ben. Versekkel, novellákkal, könyvismertetésekkel, publicisztikai írásokkal rendszeresen jelentkezik a hazai sajtóban, esszéi, kritikái is jelentősek.

A második Forrás-nemzedékhez tartozik: Esőt kaszáló versek, 1968; Kezdetben vala az ige – kisregény, megjelent folytatásokban az Utunkban 1970-ben; Kellékek versek, 1972; Cirkusz, avagy: búcsú az ifjúságtól, elbeszélések, 1971; Az idegen város, történetek, 1974; Szombat. A bűvár hazamegy. Verskönyv haladóknak, 1977; Az eladott nagyapó, történetek, 1977; Öreg ház, dráma, 1978; Nagypapa látni akar benneteket, dráma, 1979; Kirakat, elbeszélések, 1981; Ártatlanok, öt színjáték, 1981; Magánháború, elbeszélések, 1986; Kisértethajók. Válogatott és új versek, 1986; Álkulcsok, színjátékok, 1986; Titkos fegyverek, regény, 1988; Elhallgatások, versek, 1989; Titkos fegyverek. A céda nyúl. Adam Adam, három regény, 1990; Idegen tollai, Vélekedések és vallomások, 1990; Adalék, Vélekedések, vallomások, tárcák, 1992; A keresztező, versek, 1993; Kutya a Holdban, elbeszélések, 1994; Magánbirodalom 1995; prózaantológia, szerk., 1996; Lépések, kopogások, versek, 1996; A pusztulás gyönyöre, elbeszélések, 1997; A kellemes bandita, színjátékok, filmnovellák, Miskolc, 1998; A hely szellemei, Budapest, 1998; Égen lógó hadsereg, verses mese, Budapest, 1998; Visszaút, esszék, 2000.

A BŐRÜNK VÁSÁRA

Farkas Árpádnak, szülővárosomba

Magamról neked én többé már semmit.
Kit ijesztene akár hogy meghalok?
Ennyi a költő? Hajóduda hangján,
de sorsáról, mint a létről, úgy nyafog?
Kívülem, bőrömben kétmillióan
bújnak, költők mind – azokról írhatok.

A jobb világot ők is kitalálják.
Ezt egyenruhaként éppen viselik:
testükben üre, fejükön hamuja,
és bőrükön ég, akár az iperit.
E jó nyelv nekik is életet adó,
habár a jó szó már rajtuk sem segít.

Ott a pázrás tán örökké szerelmes
– túlélni két félnek egyben így lehet
nem jelképnék, nem csak szóként tartják
szoros szájukban a földet, kenyeret –
nemcsak szeretik: ismerik a folyót,
hát költőknél többek: ők már emberek.

Pontosabban fájnak, mint mit képzelek,
mássá lesznek s tűnnek, míg még láthatók –
kék feltjaikon a motozó ujjak
mint óceánokon a csempészhajók –
bőrükön a fagy kis tornyokat állít –
na, ott, na azokban lakni volna jobb.

Borzongó szerelmet, meleg havakat,
őket nézném én onnan: jobb magamat –
de elburjánzik tekintetem rajtuk,
túlérzékenyeken, akár a daganat –
Mint kinek vesztenivalója sincs,
és életéből csupán fél nép maradt.

A HAJTÁNY

Tizenhetedik születésnapomra megszereztem a rollert. Egy mozigépésszel és dohánygyári géplakatosokkal barátkoztam akkoriban; úgy volt, engem is ilyeneknek taníttatnak, Temesváron. A mambófrizura és a keskeny bajusz dívott, de a mozigépész csak bajuszt viselt félkopasz fején. A géplakatosok csesztonsapkát hordtak és csónadrágot, velük kirándulni jártam a hegy mögé, és egyikük nekem adta a pulóverét később. A mozigépész viszont azzal hencegett, hogy ő minden „belső filmet” lát, és hogy egy nő elájult alatta a kéjtől. Furcsa dolog volt mindkettő. A gépész maga is furá volt, és szemüveget viselt, mert félig megvakult a metilalkoholtól valami távoli tájon. Sok messzi vidékről hallottunk mi ott. Nem engedett be a „belső filmre” a gépházba, de utóbb elmesélte. Igazi bankrablást adtak, löttek is, valódi volt az egész, azaz visszajátszás.

Az ájulós nőt sem mutatta be. Állítólag az én iskolámban tanított. A rendőrnek, aki a gépház magas lépcsőjén elállta az utamat, biztosan haza is vitte, a háziasszonyát meg elküldte valami jó mozis ürüggyel. Eszerint a rendőrrel kettesben kellett felmosnia kimeredt tanárnőmet, amikor a végsikolyra ő is beharant a rongyszőnyeges konyhából.

Ugyanott beszéltek meg ezt is, mint a rollert meg a többit, az udvarunkon, a félspirál alakú mozilépcsőn, ahonnan ellenőrök érkeztekor megtanultam már leugrani. Esernyő nélkül, ami a kisfiúk álmához illik. A lépcsőt utólag toldották a mozihoz, ami szikvízgyár volt hajdan. Tulajdonosa meg egy magyarországi filmszínésznő elcsapott vőlegénye, amikor az még a Moulin Rouge-ban táncolt. Párizsban, két világháború között. Szédítő távlat volt, még hallani is. Minden ilyennek hatott egy kicsit.

A „belső film” hangját azonban legalább olyan jól hallottam, mint a nézőtéren izzadó őrmesterek; azt nem lehetett kitiltani. Ablakom a nemesi kúriához illő, de moziudvarra vezető hosszú-tág kapubejáratra nyílt, a gang alá, s abban még Sarita Montiéi nyúlós mozidala is úgy felerősödött az éjféle vetítések, hogy nem bírtam megtanulni miatta a der-die-das-t. Miszerint a fogalmak semlegesneműek. Anyám szerint: nem. De hát ő apácazárdában nevelkedett.

Hajnalban a kapualji vitrinek előtt a szövőgyári munkásnők éjszakai és dél-előtti csapata váltotta egymást, és ha volt ideje, mindkét csapat elmagyarázta a filmek kirakati képeit. Azt is hallottam. Összeálmodtam én ott mindent, mert elég sok minden beszivárgott. A macskahúgy büze is; ahogyan ilyen helyeken szokott. Meg a szemközti orvosi rendelő száraz fertőtlenítőszága. Egy hosszú nevű, kancsi orvos kakadukiáltása. Ő volt a süket fülész. Nem hitte el nekem, hogy nyolcvan évvel ezelőtt dédanyám fülébe fokhagymát dugtak, gyulladás ellen, és szerintem biztosan helyrejön, ha ki tudják piszkálni azt a gerezedet. Én még egyre vártam, hogy kihajt, és akkor fokhagymaleveleket lenget füléből a dédanyám.

Egy asztalosból lett színész és egy aktivista is lakott az udvaron, a mozi mellett. Nem arról van szó, hogy hozzánk jártak át, kölcsönkérni borra, amit egy Bimbó nevű, itt ragadt bohóccal ittak a köpködőben, és ébresztőórát meg kamgarnadrágot hagytak zálogba. Hanem hogy ők sem voltak éppen olyan bátrak, mint a történelmi nevű csehóban.

Tudniillik, aztán végre történt is valami. A mozi pénztárfülkéjével szomszédos fűskamrák ajtajában, a lakatok mellé egy éjjel vonalazott papírra írott jelmondatokat csíptettek valakik. Igazában egyetlen szó állt rajtuk: az ország-rész neve, melynek szélén éltünk. Szakiskolás tanulókra vallott az írás, j-t rajzoltak a szó végére, *ly* helyett. Nevelőapámat kihallgatták az ügyben, nekem utána azt mondta, semmit nem mondott nekik, mert nem tudott semmit.

A dohánygyári géplakatosok és marósok nagy tüzet raktak a közeli fürdőhelyen, de amellet sem vallották be nekem, vajon ők rajzolták-e fel harmincszor azt az egy nevet. Néhány percen át – láttam – nem is nagyon szerettek, amikor kiderült, hogy nekem a tetejébe rollerom van. Aztán nevetve élvezték. Merthogy elmagyaráztam nekik.

A rollert a mozigépész fivérének sógorától szereztem. Ő nagyapám asztalosműhelyéből vitte el (ahol a színész is tanonckodott). Nagyapa a gyalupadra állított, úgy mérte hozzám a rollert, még nyolcéves koromban. Aztán államosították az egész hóbelevancot, gépestől, rollerostul. Nagyapa erre meghalt. A mozi-sógor is eltűnt valahol – ehhez több mesés hely létezett, mindenféle bányák, mocsarak, csatornák, rizsföldek –, a roller a törvényszéki raktárból került vissza a családjához. Ő maga nem. Rovott múltú roller volt – kacagtuk a géplakatosokkal a rözetűz mellett.

Mások is voltak, a gépész helyettese vagy társa – a moziudvari hárpia szerint, amilyenek mindenütt van egy egérlyuknyi helye és egy kis özvegyi nyugdíja – a fiúkat szerette; rám mégis ferdén nézett, amikor a vetítő szobában átvettem a rollert, és cserébe átadtam a Csárdáskirálynőt, lemezen. Csípte szemet az égett filmek szaga, vagy talán a meghatottság, a helyettes nem érdekelt. Utánam a gyári kantin szakácsa járt, vörösborból és vaníliából kotyvalt likőrt hozott, viszont ő is a Csárdáskirálynőt szerette. Anyám, nevelőapám ölbe ejtett, tétlen kézzel ült – pedig lábtörlőt kellett volna fonniuk –, vagy az asztal viaszosvásznát kapargálta csöndesen, miközben Edvin herceg nagyokat énekelt, a szakács aprókat sóhajtott, én meg vonalazott cédulákra irkáltam a szomszéd szobában. Korán nyugdíjazott szüleim nem tudták még, hogy a szövőgyári kintinban egész tyúkot kapok ebédre, kövér, fehér kéz nyújtja ki pléh-tányéron, a bádoggal bélelt konyhaablakon át. Két barátomat is beoptam oda, pedig én nem a fiúkat szerettem, csak cigarettázni velük. Egy jó lánnyal jártam, akit még nagyanyám is megtűrt mellettem, mert katolikus volt, és szülei halála után egész házat örökölt volna. Úgyhogy nagyanyámhoz mindig beugorhatunk, ha a lánynak séta közben hirtelen kisdolgoznia kellett, vagy megszomjazott.

Valójában olyan lány volt, le merte vetni a melltartóját a malomszigeten. Hasra fordult, benyomta két mellét a homokba, kigombolta hátul a pántokat és kirántotta maga alól, hogy spriccolt a fővény. Aztán persze nem akart többet mozdulni, pedig még körbe is táncoltam, hogy megforduljon utánam, ha látni szeretné, hogyan csinálom a flick-flackot. Kicsavart nyakkal, hátrafelé csókolózott, és forró volt a háta. Nekem ettől állandóan be kellett gázolnom a hideg vízbe, legalább derékig.

Fentről, a gátról két idős színész horgászott, arrább toltam zsinórukat a sodrásban. Nem kiabáltak rám, mert ők már sok mindent tudtak az ilyen dolgokról, meg ittak is.

Némán versenyeztek paducfogásban, évek óta nem beszéltek egymással, valami vidéken elrontott végszó miatt. Fáskosarak billegtek mellettük, amikor egy-egy halat beledobtak. A miénknek, az udvarunkbélinek segitettem is hazavinni. A lány mögöttünk jött, élvezte, amint a meleg sár kitüremkedik a lábujjai között. Szép nyár volt, utolsó előttinek látszott, már akkor.

A vakációban egy helyi harcosról elkeresztelt városgazdálkodási vállalatnál dolgoztam, az ugyancsak róla elnevezett utcában. Téglát hordtunk, éppen a vállalat kerítését raktuk, és én napokon át rózsaszínű vakolatot kentem a kapulábakra. Aztán egy század eleji kazán alól mertük ki a poshadt, olajos levet. A betonmedencéből feladogatott vedrekből állandóan a nyakunkba loccsant vissza, még este, a moziban is büzlöttünk tőle, hiába fürödtünk folyóban vagy lavórban – kinek mire telt. Itt kerestem a pénzt a rollerra, azaz a Csárdáskirálynőre. Pontosabban egy másik lemezre, amit ennek a helyére tettem otthon. A szakács el is maradt a háztól. A pénz egyébként diákegyenruhára kellett volna. Tanárain, illetve -nőim, anyám hajdani bajtársai az apácaképzőben, elnézték, hogy szürke nadrágban járok kék helyett, és a szovjet filmek iskolás matinéin azzal a bátor lánnyal csókolózom, de azért mindig beszámoltak a száj tartásomról. Ahogyan felolvasom az igazgatói közleményeket órák előtt a lányosztályoknak, miszerint moziban az egyenruha kötelező. Ott álltam a színész szürke kamgarn-nadrágjában, átlag huszonhat bentlakó vidéki lány és három városi fiú előtt, olvastam a nagy füzetből, aztán átmentem másik ugyanennyihez. Valójában állandóan mozogtam; nyűttem a főteret is. Én az élmunkások táblája előtt nem támasztottam a majomszigetnek nevezett sarkon az egyetlen akácfát, aminek fényesre dörzsölődött a kérge a magamfajtaiktól és a géplakatosoktól.

Esztergált fakerekű roller volt a járművem. Nagyanyámnak is azzal hordtam az ebédet, fel a román templom irányába, szintén gömbakácok alatt. Tele volt velük a város. Egyiken a fő válóperes ügyvéd nyula rágta a lombot délig, akkor gazdája leemelte és megsimogatta. A toronyórás törvényszék előtt már kifulladás a rollerral, és sokan kacagtak rajtam a válóperek szünetében. A berendelt cséplőgépes gazdák komoran néztek. Cséplőgéptől, úgy látszik, nehezebben lehetett szabadulni, mint a feleségtől. Azt egy életre beírták a dossziéjukba. Az

alperesek általában gumicsizmában, a felperesek szandálban topogtak a nagy ház előtt. Létezett egy ilyen megosztás. A vádlottak már a Duna-csatornához öltöztek.

Legkomorabb mégis a törvényszékkal szomszédos rajoni pártszékház kapusa volt. Rollerrel ő sem szeretett. Hiába, hogy vasárnaponként együtt gombásztunk a fiával, és kifogtuk a patakából az összes rákokat. Tüzet raktunk a pihenőhelyek padjaiból, azon sütöttük pirosra őket. Mindig volt nálunk kenyér, só, akár a sarkkutatóknál és az államfőket fogadó bizottságoknál. Oldaltáskával jártunk, még színházba is.

Szörnyű volt az a három lépcső a székház előtt, ott nem lehetett elsuhanni, ölben vittem fel a járművemet, szarván nagyanya zöldsglevesét. Mindig rálötyögött a lakkozott fára, rosszul zárt a piros kanta fedője. Ez az átkelés annyi időbe telt, hogy közben a rendőr is kijött kuckójából, és megnézett magának. Nem szólt, tehát az éjszakánként kigondolt válaszaimat sem mondhattam el neki. De aztán odább úgy éreztem, hogy ingem alatt veritékcsöppként görög hideg szeme, felfelé a gerincemen. Egy ízben meztelen felsőtesttel rolleroztam nagymamához. Ugyanazt éreztem, mint ingben.

Nem értettem, miért ne járhatnék én rollerral. Elvégre felnőtt voltam, vagy majdnem. Egy év múlva színpadon nagykorúsítanak, ünnepélyesen, és majd a jövőmről beszélnek. Nem bántottam én senkit. Csak éppen túlságosan nagyra nőttem ahhoz a hajtányhoz. Valójában nem is éreztem rosszabbul magamat – a székház előtti szakaszt leszámítva –, mint egy tengerész a fehér lován, amikor hegyre megy. Nekem viszont rollerom volt. A szikvízgyárosnak párizsi menyasszonya, a mozigépésznek bajusza és farkasvaksága, a gyári szakácsnak meg likőrje. A fülész nem hitt a fokhagymában, a paducfogó színészek nem beszéltek egymással. Nagymama szellemet idézett, a bátor lány nem engedett magához. Nem mindegy itt minden? Rakhatják félcéduláikat az ipariskolás tanulók a lakatok mellé, a moziudvaron. Egy földön élünk, és arról is kiderült, hogy gömb. Mehet az ember, ahova akar és tud, úgyis visszajut. Aludni a legjobb.

Vittem tehát kézben leveses rolleromat nagyanyához, a székház előtt, és szembejött két mozigépész. Kora délután lehetett. Egymás felé marjultak derékból, az ájulónős meg a homokos. Fémládát cipeltek, és rám kacsintottak. Titkos filmet vittek, „belsőt”, világos. – Cucus, holnap nőszülök – hecceit az egyik. – Aztán elgyere, – A másik éppen röhögött, vagy tele volt a szája vagy valami.

Nem tudtam, melyik másik. A roller kormányán lefolyó zsírlevet néztem, és fölfelé görgött hátamon az a rendőrszem. A mozigépészek ismerik az ilyen érzéseket, úgy látszik. A kapus intett is nekik: hagyjanak békén. Ezek itt mind ismerték egymást. Én is őket.

Két dohánygyári géplakatos is jött – de azért lehetséges, hogy ők egy másik napon, amikor ugyanúgy mentem fölfelé a hegyen a levessel, vagy le a malomszigeti lánnyal. Ilyen szülőhelyeken hasonlítanak egymáshoz a napok, az enyéim egyenesen és juszta is azonosak voltak, akárcsak a barátaim. Ilyesmiről később

a felnőttek már vicceket mesélnek; kész politika. Én akkor a géplakatosoknak azt meséltem, hogy a hajdani, az első békevilágban, vitéz előnevű nagybátyám volt a gyáruk igazgatója, harcos antinikotinista. – Horthysta – mondta egyikük. Ilyen vicceken nevtünk. Anti: anti. – Miért becézed? Antal az. Antaldühning!

– Pro-pro – humorizáltam. – Pro libertate, meg ilyesmi. Pro patria móri, nem egyébert.

– Téged is elhülyítettek – bólogattak maguknak a géplakatosok a rőzsetűz mellett.

A lány a malomsziget homokján azt mondta:

– Nagyon szeretem a rollerodat – és hasra fordulva kezdte tépni a pántjait. – Jó neked?

Tele volt már homokkal a fürdőnadrágom, annyit ültem mellette, hiába.

– Mindig azt képzeltem – mondtam – hogy délben, a nagy paszulygőzben, végigmegegyek egyszer a főutcán, két aranyyelű pisztoly lesz a csípőmön, a combomra leszíj azva.

– Az felsért – mondta a lány.

– Szóval. Az ablakból aztán nem a nyanyák néznek gyöngyház színházi látcsővel, hanem puskacsővel az öreg urak. Meg a maiak.

– Kik? – Ekkor már oldalt fordult a homokon.

– Nem hiszed el, de szerettem volna, ha lelőnek. Legalább igaza lenne valakinek.

– Naná – mondta. Csupa homok volt a nedves bal fele, mert jobbra gurult. Aztán hanyatt hengeredett, grízes fehér volt a melle, felbillent, nem illett barna testéhez, és remegett is még egy kicsit. Gyűrött kis bimbója felmeredt. – Nem fordulsz el? – kérdezte.

Elfordultam, néztem a két öreg színészt a gáton, néztem a füzeket is. Vigasztaló zöldeket villant a levelük.

Nagyanya libazsírral kente a roller csapágait, ha zöldséglevesével túljutottam a székházi lépcsőkön meg a Tito-képen, és nem tartott fel túlságosan sokáig sem kapus, sem ládát cipelő mozigépész, a dombon lakó géplakatosok között épp nem jöttek szembe barátaim, és az a lány sem pimpikázott mellettem, mert talán zongoraórára ment, vagy máshová, ahol csörögét ehetett csipketerítőre rakott porcelántáblából.

Betoltam a hajtányt a birsalmafa alá, és nagyanya megkente a csapágyat. Soha nem ismerte fel. Hogy a holt férje hattyúdala az a roller. Igaz, ő akkor már a répát is marhahúsnek nézte a levesben. Számára minden más volt, mint ami – de talán így volt valóságos. Irigyeltem. Hősi halottak fényképe lógott minden tény fölött, beglóriázta. Neki ezt nem mertem elmondani. Ne bántunk senkit fölöslegesen. Ha muszáj: szabad. De ha valaki nem ért valamit, sértésnek tartja; ezt már akkor tudtam.

– Ne siess megint – mondta –, mindjárt’ megjön nagyapád, kapsz tőle pépiskörtét – és lenyalta ujjáról a maradék zsiradékot.

Holt nagyapám ilyenkor talán felnyújtotta intő ujját a fűrészporból. Szerintem ott bujdokolt, a nyárikonyhának használt régi asztalosműhelyben, a gyalugép kései között. Onnan fújta a port, ami lassan belepte az egészet.

– Nagyapi Gyergyóban áruja a deszkát – mondtam nagyanyának.

Erre apámat szólította, kit réges-rég fölvéstek egy emlékoszlopra valamelyik határszélen. Nagybátyámat esténként idézte meg. Két szál gyertya közé tükröt állított, cernára fűzött jegygyűrűt lengetett előtte, és akkor látta. A nagybácsinak holtában is akkora füle volt, megtartotta a nagy karakul kucsmát, amiben az anyjának megjelent, egy hómezővel a háta mögött. Derengett és kavargott minden. Nagymama ott volt, ahol éppen akart, szabadon járta az ismeretlen vidékeket. Én meg csak a rollert toltam ide-oda. A szikvízgyárosok menyasszonyai Párizsban táncoltak, toliakkal a fenekükön. A tanárom egy másik világba ájult át a kéjtől, és nagybátyám holtában anyajuhokból kimetszett bárányok bőrét viselte a fején. Így megy ez.

A székházzal ellentétes oldalon gurultam le a rollerral, meztelen felsőtesttel, és közben próbáltam elképzelni, milyen lehet, ha megfagy az ember. Hadifogságban vagy azelőtt. Utána is lehetett. Bimbó mondta, a bohóc, akit még báróként vittek a bráilai nagyszigetre, gödörlakásba, ahol közös szemüveget használtak a feleségével. Így van ez a távoli vidékekkel, bólogatott, és zörgött fejében a műfogsor. Az is a feleségé lehetett.

Zörgött a roller lefelé a virággrupp túloldalán, a macskafejekken, Tito meg ott meresztette seggét a nagy pannon, mutatta a fekete talpnyomokat az egyenzöld farán. Mögötte, a park szélén, négy kőbéka okáta vissza a vizet a kis medencébe. Ennek betonlaja, a szóbeszéd szerint, háborús óvóhelyként szolgált. Sem a mozigépészek, sem a géplakatosok, de még a szakácsok és kapusok, szabók és licista lányok sem tudták, most mi van alatta, kik bujkálnak odalent. Lehet, hogy csupán víz volt a föld alatt is, abban meg igazi békák.

Azt hiszem, csend volt, szálltak a bogarak, én gurultam a rollerral lefelé. Nem olyan sok az életünk. A moziban pereg a film, rabolják a bankot a hősi betyárok, és nézik a rendőrök. Ennyi.

Velünk, a mozival szemben egy sikkasztó dolgozott, talán az is ott ült nálunk ilyenkor. Szép feleségének vásárolt farkasprémet a lopott pénzből, egy volt apáca írta alá a számlákat. A sikkasztó fekete volt és okos, az apáca fehér. A sikkasztó rokonszenves, az apáca nem. Az túlságosan csöndes volt és hipochonder, még akkor is a szíve táját tapogatta, amikor a sikkasztót mesélte anyámnak. Eközben egy színházi szabó egyszer megitta a folttisztító benzínünket. Délelőtt jött ő is, amikor nem szokás, szabad bejárása volt a kamrába, ott tévesztette el az üveget. De azért rendesen berúgott tőle, és már azt hitte, elfogadják válókeresetét a szomszédos törvényszéken, ahol ismert egy púderos bírót. Ilyen emberek közé érkeztem haza a konyhának használt külső szobába.

Letettem rolleromat az ajtó elé, a dohány virágokkal teli ágyasba, bent mondtam, hogy nem maradhatok, várnak, anyám az apácára és a színházi szabóra nézett: Látják, milyen?

Azon a napon talán azt hitte rólam, én raktam ki a röpcédulákat a fűskamrák ajtajába; úgy néztem ki. Talán nevelőapám is ezért hazudott a kihallgatáson. Kimentem a moziudvarra, és valóban vonalazott fél füzetlapokat szűrőkódtam a lakatok mellé, gondoltam, így mentesülnek a vádtól, gyanútól az ismeretlen ipariskolások, akikkel huszonnégy órája beszélgetek már abban a fehér házban, hogy még a „belső filmre” se jöttek el az őrmesterek. Ők nem lehettek azok. Talán én sem voltam én magam. Engem nem érdekelt. Csupán más lettem, egy pillanatra, amikor elhatároztam, mintha Párizsba indultam volna, vagy ki a hőmezőre.

Fogtam a rolleromat, végighajtottam a főutcán. Nem csüngött aranynyelű pisztoly az oldalamon. Sokan jártak. Jöttek a szövőgyárból a nők, mentek a szövőgyárba, tisztviselők, egyebek sétáltak nyakkendősen hazafelé meg vissza, ha kedvük tartotta, vagy kizárta őket a feleségük. Tele volt az úttest elegáns, fáradt emberekkel. Hétféjére kitiltották a járműforgalmat a központból, és éppen szombat volt, legfennebb vasárnap. Én meg ott rolleroztam hiába.

A főutca körbehaladt a régi gimnázium, az új színház és néhány üzlet tömbje körül. Mindig azt hittem, azért állnak annyian a veszélyes sarkokon, hogy kiélvezzék a hétféjéi baleseteket, amikor másnak folyik a vére. Háromszor kerültem meg a tömböt a rollerral, harmadszorra már integetett a malomszigeti lány. Nem intettem vissza. Este fél tizenegyig hajtányoztam körbe-körbe; akkor már furcsa öreg lányok álltak a sarkokon, meg facér kamaszok.

Aztán kijöttek a moziból a gépészek is.

– Hello – integettek –, gyere fel majd, ha befejezted.

A váltásból hazafelé tartó dohánygyári géplakatosok egymással voltak elfoglalva, Egyikük odaadta a pulóverét, nehogy megfázzam, majd ő is továbbment. A legjobb barátom volt. Azt hittem.

A székház kapusa meg a rendőr bólogatott.

VÁRI ATTILA

(Sáromberke, 1946 –) – író, költő, publicista

Színművészeti főiskolával, majd bölcsészkarral próbálkozott, végül a bukaresti színművészetin rendezői oklevelet szerzett. Volt újságíró, tévészerkesztő a Román TV magyar nyelvű adásánál, szabadfoglalkozású író. 1983-ban áttelepült Magyarországra, ahol a Mafilm irodájában, majd a televízió irodalmi osztályának vezetőjeként dolgozott. Több írószövetségi díjat kapott Romániában is. Két verseskötetét, annak ellenére, hogy munkássága zömét prózája teszi ki, irodalmi eseményként értékelték.

Kötetei: A véges nap, Bukarest, (1967); Casanova – a zongora árverése és más történetek, Bukarest, (1972); Középkori villamosjegy, Kolozsvár, (1976); Változatok ütő és védekező hangszerekre, Bukarest, (1978); A virágmadarak hajnalban lehullanak, Bukarest, (1980); Lassított lónézés, Budapest, Magvető, (1985); Volt egyszer egy város, (1986); Az elsodort babaház, (1987); Holtak köve, Budapest, Szépirodalmi Könyvkiadó (1987); Kettőskereszt, Marosvásárhely, Mentor, (1996); Cselédfarsang, Budapest, Palatinus, (2001); Idegen ég. Válogatott versek 1970-2004, Csíkszereda, Pallas-Akadémia, (2006).

ÓVÁROS DÉLUTÁN

vénasszony-foghíj grádicsok
és kongó templomi hideg
és térdig ér a délután
a harangnyelv idegbeteg

egyedül vagyok
hallgatok
a vérem pezsdül
ingerel
dadog a gond
magam vagyok
s éveim szennyje leteper
apám
nagyapám
dédapám
tört csontjuk
törvény
kegyelet
jogállam
föld- és munkajog
a tornyon repedt cserepek

dadog a gond
magam vagyok
és kongó templomi hideg
a lépcsőn Dózsa üldögél
és majszol bolti kenyeret
különben csend és béke van
a fészületen fecske ül
különben csend és béke van
Dózsa is
én is egyedül

ŐSZI KÉRDÉS

Miért kellene bocsánatot kérnem azoktól,
akik a versenylovak őszi délre vonulását,
melyet pince egén látott a megnémult kántor...
S a boltozaton darvakat kerülgetve,
egy fiákerben Krúdy Gyulát,
és pincérek és zsokéak integetését is látta...

Miért kérik számon tőlem az álmod,
mintha ártanék azzal, hogy ezt mesélgetem,
s nem azt, amit ők szeretnének megírni?

Miért kérik számon az összegezést,
amikor a lét legalsó határán,
ahol csontját elemésztve hibernál az élő,
már csak sebnyalogató fejmozdulatra futja,
s ebből a szögből visszafele fordul
a fiáker küllő,
Krúdy köszönt,
meghív az asztala mellé,
s eleredve a hallgatás köztünk,
kortyolgatjuk fejbe fölszálló
ejtőernyős seregét spriccereknek.

Így, ebben a csendben
nem kell vallani, hogy ki s mi.
Nem kell vállalni, hogy majd ...
Krúdy a legszebb ittmaradt mondat,
a nyelv –
megért,
hiszen Ő éppen annyit adott,

hogy Ő a nyelv,
 a legszebb élő mondatok
 kirajzottak belőle...
 nagybundás téli orosz állomás,
 zenére sétáló szerelmesek sóstói fái ...
 egy pincér álmodik bővített, feltételes módban.

Jó lenne tudni,
 mikor indul végre
 az őszi postakocsi?

Láttam minap a kislányt.
 Így igaz, bátyám.
 Tászkáját lóbálva jött az őszi körúton.
 Kis prepa még. úgy ahogy írtad.
 s jó, hogy az illem miatt,
 annyit mondhatok róla csupán,
 hogy szép.
 És megértő.
 S mintha szeretőbb lenne amannál.

Csoda hát, ha nagy zavaromban,
 azt hittem,
 rezedakázmérozva ott vagy a ködben,
 mint itt most,
 virzsiniázva,
 s a kávé fekete tükrébe nézve ...

Nos, hadd mondjam, miért kértem a kántort,
 hogy idenézzen a pince fehér boltjaira téged,
 aki több volt, mint jövő szellem,
 hisz szellemek seregét
 parancsnokolta
 sűrű árkusok csendjén menetelve:
 mondd, mi az, amit úgy mesélhet az ember,
 hogy magamagát csontra kitarva,
 ne bántsa magát,
 és, hogy... ..
 ... .. Ezlehet.

Úgy igaz, bátyám.
 Láttam az őszi körúton, táskáját lóbálva a kislányt,
 és ő az, akiért jó, s még érdemes
 valamit írva mesélni.
 Én, aki álmodtam dörgő vad seregekről,
 pásztori ösztönöm egyetlen lényre szabom.

BOGDÁN LÁSZLÓ

(Sepsiszentgyörgy, 1948) – író, újságíró, szerkesztő

Költői munkássága mellett jelentősek prózai munkái (elbeszélések, regények). A sepsiszentgyörgyi Háromszék, több művelődési lap munkatársa. Termékenysége, munkabírása kivételes. Versépitkezésére is elsősorban a nagyívűség, az epikai elemekkel tűzdelt lírai hőmpölygés jellemző. Következtesen merít a rendszerváltás előtti idők kegyetlen, embertelen élményeiből. 1971 és 1974 között a Megyei Tükör újságírója, 1974–75 a Művelődés, 1976–85 a Megyei Tükör szerkesztője, 1985–93 A Hét, 1993-tól a Háromszék szerkesztője. A Román Írószövetség, a Magyar írók Szövetsége, a Romániai Magyar Pen Klub, a MŰRE, és 2005-től a Magyar Művészeti Akadémia tagja.

Főbb művei: Verseskötetek: Matiné (1972); Ingaévek (1984); Erdélyi kertmozi, Mentor Kiadó, Marosvásárhely, 1995; Átiratok múzeuma (1998); Argentin szárnyasok, Mentor Kiadó, Marosvásárhely, 2001; Az erdélyi Madonna, Pallas-Akadémia, Csíkszereda, 2004; P. a ketrecben, Mentor Kiadó, Marosvásárhely, 2004; Fogoly vadászat, Mentor Kiadó, Marosvásárhely, 2005; A démon női alakot ölt.

Regények: Helyszíneresések forgatáshoz, (1978); Címeremben két hattyú, (1980); Luca napi időjósítások, (1985); Promenádnád, (1989); A késdobáló (1991); A szökés, (1994); Eltűnés, avagy a jobb kézre húzott kesztyűk városa, Polis Kiadó, Kolozsvár, 1994; A késdobáló, avagy a jobb kézre húzott kesztyűk városa, Kriterion Kiadó, Bukarest, 1991; Promenádnád, avagy a jobb kézre húzott kesztyűk városa, Kriterion Kiadó, Bukarest, 1989; Agitátorok éjszakája, Bon Ami, (1995); Az ördög Háromszéken (1997); A szoros délben, Pallas-Akadémia, Csíkszereda, (2002); Drakula megjelenik, Mentor Kiadó, Marosvásárhely, (2002); Hol vagytok, ti régi játszótársak?, Mentor Kiadó, Marosvásárhely, (2003); Bűbájosok Mentor Kiadó, Marosvásárhely, (2005).

Elbeszélések: Játék mozgó tükrökkel (1983); A bőrönd elföldelése, (1986); Szentgyörgyi Demokritus, (1999); Öt korsó sör a Golgotában, Kortárs Kiadó, Budapest, (2000); Ház a kopár hegyen, Mentor Kiadó, Marosvásárhely, (2000); Oldás és kötés (esszék); Felsőmagyarország Kiadó – Szépírás Kiadó, (2003).

VÁROS, ÉN SOHA TŐLED...

Milosz-plágium

Város, én soha tőled nem tudtam elszakadni.
 A Csíki utca kópésan tett kicsinnyé, tétova marionett-
 figurát, és hiába szöktem el, az egyre kiismerhetetlenebb
 világba, mindég itt maradtam, könyvekkel válltáskámban,
 a délibábokat bámulva a vártemplom tornya mögött,
 a fellegek tajtékos paripáit, lófő székeltyeket, kivont
 karddal, akik természetesen már régen nem élnek,
 ha éltek valaha egyáltalán? A régi moziteremben
 változatlanul pörögnek a filmek: a Hét mesterlövész,
 a Ház a sziklák alatt, az Iván gyermekkora.
 És mindennap megnézem a Színi ház erkélyét, ahonnan
 a kékszemű meseköltő szólott választóihoz a dübörgő időben.
 Hűségem – ha ugyan az? – nem érti senki. „Tűzzél el
 már innen a fenébe is – szól át Előd a másvilágról. – Mire vársz?”

PROMENÁD

(1) KOCKÁK EGY LÓUGRÁSSZERÜEN ÉPÍTKEZŐ TÖRTÉNETBŐL

– regényrészlet –

Semmi sem biztosabb annál, hogy városunk 1332-ben már „jelentékeny” helység, nevét először pápai tizedszedők lajstroma említi; mielőtt ebből is levonnánk a lelkesítő konklúziót, el kellene döntenünk, mi a pirosabb: annak a leányságát mába sugárzó, példássággal, foggal-körömmel védő hajadonnak az arca-e? akit éppen egy tatár lovas készül nyergébe ragadni, az egyik, nevezetes tatárbetörés alkalmával, vagy azé az atyafié? név szerint Ipacs Mózesé, aki a csíráztatott árpa levéből mégiscsak többet iszik a kellenénél, s most a Deber-Kapui Szabad Aszalóhely falának dőlve azon töpreng, kisdolgát végezve, menjen-e vagy maradjon; vagy mégis a textilgyár vörös mutatóujjként az égre mutató kéményének legvörösebb a színe? még a zászlónál is pirosabb, amely egy szabad május elsején mégiscsak felkúszik erre a kéményre. Még nem tartunk itt, és szerencsére, nem is kell döntenünk. Elég, ha annyit tudunk, hogy

az Örökön általában fel-fellobbannak a lármafák, hírül adva ezt-azt; s a Törvény-fa, Akasztófa, Égetődomb, Nyakvágókő helyneveink napnál világosabban mutatják, a törvény mindig is „szent” volt ebben a városban, mely mai nevén először 1459-ben fordul elő s promenádján – valamikor a múlt század végén, a huszadik század elején (az évszám esetében nem döntünk, minek mindent elsietni, minek mindent eldönteni „idő” előtt?), délután öt és hat óra között feltűnik egy tigris. Szórakozottan vicsorog a lányokra, biccent a nyugalmazott bankigazgatónak, a promenádi zenészeket mancsát felemelve üdvözli, sejteni sem, lehet, mire gondol. Lehet, hogy a szőlőtermésre (iszik bort egyáltalán egy tigris?), lehet, hogy a hosszú forró nyarakra, amikor az S. környéki falvakban álmosítóan dongának a nagy zöld döglegyek a földbe süppedő falusi budik előtt. Bár van olyan falu is, ahol még a huszadik század első harmadában sem állandósul helyiség (?) ilyen célra, ezekben a fal-vakban – a hitviták elkerülése végett ezek nem okvetlenül a fentemlítettek – az istállók mögötti trágyadombok fölött köröznak a legyek olyan lassan, hogy a szemlélődő akár azt is hiheti, megállanak a levegőben. Sajnos Paracelsus, teljes nevén Aureolus Philippus Theophrastus Paracelsus Bombastus ab Hohenheim, a neves orvos és alkimista januárban vesz szemügyre egy ilyen gőzölgő trágyadombot, ő tehát a legyek állórepülésében nem gyönyörködhet, őt a trágyadombok otthonos gőzölgése deríti jobb kedvre. A gyermekeket viszont a tigris. Tisztes távolból követik, évre év zúg, felnőnek, esznek, isznak, ölelnek, alszanak, dolgoznak (semmi biztosíték arra, hogy „a mindenséggel mérnék magukat”), aztán örök álomra hajtják fejüket, de új és új gyermekhadak kerülnek elő a sarok mögül (noha ismeretes, hogy például az 1658–61-es tatárbetörés minő pusztítást visz véghez a lakosság körében!), s mióta kikérte magának, nem merik kórusban kiáltozni: „né, tigris!”, csak mutogatnak és boldogok. Leghátul gyanakodva, fejét félretartva, mintha láthatatlan hegedűsökre figyelne, Feri caplat, a város közszeretnek örvendő bolondja, akiről két-három gyermek állandóan azt hiszi, hajóskapitány volt, csak a kalózok bosszúja elől volt kénytelen visszavonulni a szárazföldre. Alaptalan-e hiedelmük, nem tudni? nem is fontos! az öneszmélés évtizedeit éljük; a Vasárnapi Újságban A nemi élet titkai és veszélyei címmel jelenik meg hirdetés, meg nem erősített feltételezések szerint ezt is buzgón tanulmányozzák városkánk fiai és lányai, és megnyugodhatnak végül is, hiszen az Értekezések nemzés-, terhesség-, önfertőzés-, magömlés-, sápkór-, fehérfolyás-, közösülési tehetetlenség-, női magtalanságról stb. ez utóbbi betegségek óv- és gyógymódjaival még időben kerülhetnek eléjük (függelékben a bujakóri ragályzásról és dr. Rodet lyoni orvos RAGÁLYELLENI LEGBIZTOSABB ÓV-SZERÉRŐL, a férfi és női ivarszervek ábráival) egy újforintért, hogy egészséges és minden szempontból kiegyensúlyozott házasságok köttethessenek, melyeknek egyenes eredményei: a tigris után menetelő gyerekek egyre nyugodtabban, hivatásuk mélyen átértett tudatában vonulhasanak, szüleik és a bámész járókelők őszinte örömére. És vonulnak is a tigris

után, körbe-körbe a főtéren, kikerülük a nem oly gyakori, de már fel-feltűnő kerékpározókat, megcsodálva a megyei tisztiorvos feleségének merész kerékpáros kosztümjét. A sporthölgy szőke fejét homokszínű sportsapkával díszítette, a foulard ingre előbb fehér pikémellényt, majd sötétkék figarót húzott. Homokszínű szerzből készült bugyogó, „gombos szarvasbőr szárharisnya” és lakkecipő egészítette ki a sikkes öltözetet; sajnos nem minden délután csodálhatták meg a járókelők, ugyanis a korai esőzések miatt felázott az út, és tengegyig süppedt a kissé nehézkesnek látszó velocipéd, amelyet annyi bájjal és ügyességgel kormányzott ezen úrhölgy, s csak akkor állt meg, meglepődve, amikor meglátta a sarki édességárusnál a Benkő borvizet vásárló tigrist, aki szórakozottan nézett át rajta, aztán meghúzta az üveget, bajuszát mancsával törülte meg, mint suszterinasok vagy templomszolgák, bormérésekben vagy serházakban. A mozdulat a bensőségességig „csiszolódva”, de némely szemlélődőben így is jogos megütközést keltve évszázadokon át ismétlődik, s legnagyobb meglepetésünkre Sükösd Sámuel tábori lelkész is így törli meg verejtékező homlokát élete utolsó napján a tömösi szorost védve, a katonák között feküdvé s a közelgő kozák lovasokat kémelve a fák között. Igen itt esik el ő is, a többiekkel együtt, s „ha genialis lelkének porsátora fölé nem ültethet virágot, nem rakhat koszorút a maradék”, próbáljunk legalább mi most tisztelegni emléke előtt, ígérvén, még visszatérünk hozzá, most viszont újra a promenádi kerengő köt le, vonulnák körbe-körbe a főtéren, elől a tigris, hóna alatt a félig kiürített ásványvizes üveg; ezek szerint mégsem lehetett zákányos? noha mégiscsak ihatott valahol, hiszen nem dobta el, hurcolta magával az üveget. Mögötte a gyermekek csendben, de áhítattal, feladatukat átérezve, küldetésükhöz híven, az öröm pírjával pufók arcukon. Ez a pír a tatár rabolta lány arcának pirosságánál halványabb, de a Szabad Aszaló falánál kisdolgát éppen befejező férfiú arcánál is, a gyárkémenyt akár ne is említsük, ha nem akarjuk nevetségesség látszatába fulladva abbahagyni ezt a sakkozást. (Különösen a lovak ugrásaiban rejlő szabálytalan lehetőségek logikája köt le.) Leghátul Feri caplat és énekel, azt énekli, hogy Fel, fel, vitézek a padlásra. A szépasszony maga számára is váratlanul leszáll a velocipédéről, és járművét tolva csatlakozik a menethez. Maga sem tudja, miért, nincs is minden cselekedetének tudatában, később, mikor mégis felelősségre vonja szigorú férje, beismeri, hogy egyszerűen nem tehetett másként, valami melegséget érzett mellkasában, majd dide-regni kezdett, noha meleg volt, a gyógyszerértári hőmérő szerint huszonkilenc fok. (Igaz, hogy a hőmérőt egész délután sütötte a nap.) Még van időnk a hőmérőre pillantani, helyzetét feltérképezni, onnan tudjuk, de aztán újra a tigris köti le figyelmünket, mindig semmivé foszlik hat órákor a bazár előtt, eltűnik, felszívódik, az órákat megy fel megnézni a toronyba; volt, nincs. A gyermekek csalódott arccal szélednek szét, noha lelkük mélyén boldogok, van mire emlékezniük, és ez is valami. Ha nem is sok, mondja jelentősegteljesen Feri a velocipédje mellett csalódott arccal álldogáló hölgynek, akit szigorú férje ag-

gályosan vizsgál sokáig, majd közli vele, hogy áldott állapotban van, és arca felderül. De még nem tartunk itt. Az öregasszony, aki virágokat árul a színház mellett, negyed hétkor már hiába bizonygatja strichelésből élő lányának (két „füvar” között néha leáll szülőanyjával is trécelni, és ki találhatna még ebben is kivetnivalót?), hogy ma megint láttam, Rozi, mert a lánya már egy katonatiszttel szemez (nem tudni, a helybéli garnizon tisztje-e, vagy csak átutazóban tartózkodik a város főterén?), megvetően löki arrébb a pálinkásüveget, melyet édesanyja alkoholistáknál eléggé nem méltányolható nagyvonalúsággal nyújt feléje. Ugyan, anyám, maga megint több pálinkát ivott a kelleténél. Az öregasszony nem válaszol, nem sértődik meg, a mártírok mindenkori mosolyával maga iszik néhány kortyot az üvegből. Ha fiú lesz, ábrándozik az orvos, és nem engedi el felesége ápolt, fehér kezét, Endrének kereszteljük a nagy király emlékezetére. De ha lány lesz mégis? – kérdezi a megyeszerte híres szépasszony, nem is emlékszik, mikor foglalkozott vele ennyit egy este a férje, és nem húzza el a kezét, ahogy akkor szokta, amikor „udvarlóí”, a helybéli tisztek holdvilágnál jósolni akarnak belőle.

A város él, virul. Fiai és lányai fel és alá hömpölyögnek a promenádon, és megértő arccal fordulnak el, amikor a tiszt gáláns mozdulattal nyújtja karját Rozinak, aki szó nélkül hagyja faképnél szülőanyját, s egy hasonló „állású” nőnél szokatlan módon: elpirul. Kalandok előérzete hullámszik a levegőben, láthatatlan szálakkal szövik a párkák a viszonyokat: fél hétkor megkezdődik az első világháború; negyed nyolckor a rikkancs már Matuska Szilveszter nevét kiabálja; a farkasok nem tisztelik a megyeházát, hideg téli éjszakákon az újvárosi kertből leereszkedve, hátulról közelítik meg az épületet, és orgonáinak az ablakok alatt, noha saját bőrükön tapasztalhatják, hogy Erdély-szerre híres vadászok élnek errefelé. Az Örkön sem lobbannak fel a lármafák, a textilgyár dudaszava fél hatkor ébreszti a várost, van aki még visszaalszik, van aki nyújtózkodva vagy káromkodva (ki-ki vérmérséklete szerint) tápászkodik fel. Kezdődik a nap másutt, mondjuk Lisszabonban, egy szolgálatból hazaugró postás, bizonyos Lion Juanez Sito, reszkető kézzel zárja kulcsra ajtaját, és nekiesik szemérmesen elpiruló szerelmének, Mária Colónnak. Nincs idejük, csak „így” találkozhatnak: rövid félórakra; de most meg sem szusszanhatnak, hogy ruháikon csak a legszükségesebbeket igazítva, sietősen, állva ölelkezzenek, mert zörgetnek az ajtón. A feleség hamarabb érkezik a reggeli miséről; a mise is rövidebbre sikerül a szokásosnál, megjön a pap unokahúga Brazíliából, és a lelkiatya siet mihamarabb együtt lenni kalandos életű nőrokonával. De nehogy valami „vérfertőzőses” jelenetsorra gondoljunk; nem, üzleti ügyeket kell megbeszélniük: a világot az érdek igazgatja. Kiszámíthatatlan minden, gondolja S. S. református lelkipásztor, és nem imádkozik, nem is gondol istenére, megmarkolva puskáját céloz a fák közül állásaik felé lopakodó kék dolmányos alakokra. Mi is sietünk, nem érdekel most a levegőbe emelkedő biatorbágyi híd sem, mintha csak sejtenénk, hogy a hetvenes évek végén Amerikába távozó barátunk gyufaszálakat varázsolván egymásra be tudja mutatni

majd nekünk, akár egy vendéglői asztalon is, a híd levegőbe emelkedését; de most még a történelemben tartózkodunk, kiszálláson; az S.-i korzón, a virág-árus (negyedóránként alkoholizáló) öregasszony mellett posztolva figyeljük a fejleményeket. Tudjuk, hogy Julis, a megyei orvos szolgálója éjnek évadján kísérli meg kipróbálni a velocipédet; nincs asszonyához hasonlító öltözéke (ne játszunk meg magunkat: honnan is lehetne?!) ezért hosszas gondolkodás után kibújik ruhájából, majd fehér ingéből is, mert rájön: akadályozza a biciklizésben. Végül barchent alsóban ül a velocipéd nyergében (asszonya levetett holmijait öröklő), a holdfényben megvillannak telt fehér mellei is, ahogy a kormányra hajolva igyekszik nyomni a pedált. A bokrok közül két suszterinas figyel, most még gyerekek, de történetünk során (ami mindenképpen kialakul majd!) ők is felnőnek, s mire fél kilenckor megölik a trónörököszt Szarajevóban, már a legénytoll is pelyhedzik a fiuk állán, míg lányuk épp aznap üli lakodalmát. Mind a fiút, mind a vejt (kíméletlenül?) besorozzák, az orvos Endre nevű, nem mindennapi muzsikustehetségével mindenkit elbűvölő elsőszülött fiával együtt, aki természetesen tiszt lesz, míg a fiú és a vej bakák. Úsznak a felvirágozott katonavonatok után a zsebkendők is a peronokról, zúg a nóta: Megállj, megállj, kutya Szerbia! Az 1914-es esztendő nevezetes év volt az életben, kiadásra fogadták el egy könyvem – írja korai példaképünk, Joyce, de most ezen sincs időnk megrökönyödni. Julist figyeljük, aki asszonyánál jóval ügyesebben kormányozza, a holdfény sütötte udvaron a Bécsből rendelt Velocipédet. Öt perc múlva Gagarin a kozmoszba, repül. Pionírok vagyunk, de már nem tüntetünk Kuba mellett; az idő telik. Mese az egész, kérem, foglal állást a helyi esperes, és elégedetten nézi kártyapartnerét, a gyógyszerészt, aki tréfából lila színű orvosságot ad egy szobrásznak a szakállába fészkelődő lapostetük ellen. Barátunk kénytelen – ha rövid időre is – megszabadulni szörzetétől, és lila színű arccal ténfereg a lakásban, egy hétig nem tud kimozdulni. Neki mégsem költik halálhírét, mint Julis unokabátyjának, aki Amerikába indul egy hajóval és szép reményekkel. Háromnegyed kilenckor már senki sem emlékszik a tigrisre, csak a promenádi zenészek emlegetik: pont úgy emelte a mancsát, mint a báró úr, amikor mulat, esküszöm, meg is szólalt, azt kérdezte, hogy Ki tanyája ez a nyárfás? Ezt mi sem tudjuk, városunk környékén nincs is nyárfás, és a Daczó család évszázadokig a fejlődés kerékkötője; azt, hogy nyárfás miattuk nincs-e errefelé, nem tudni, de kétségtelen tény, hogy ők vonták ki magukat testületileg a városi adózás terhe alól, „kúriáikat és nagyszámú jobbágyaik telkeit falunak minősítették és a Szék igazgatása alá helyezték, s így állott elő az a különös helyzet, hogy S. falu-város volt”. De történetünk idején ez a promenádi zenészeket egyáltalán nem zavarja; már ők sem beszélnek a tigrisről, azt a lefátyolozott szőke nőt bámulják, akit három szerecsen gyermek kísért óriási feltűnést keltve a város főterén lézengő polgárok és ügyes-bajos dolgaikat intéző szabad székelyek között. A gyülekezetre vegyül Ipacs Mózes egyik ükunokája is, Ipacs Márton és hátát a Bazárral szemben ül-

tetett gesztenyefának támasztva, száját tátva bámulja a két hatalmas termetű humuszos arabot, akik szintén a lefátyolozott nő kíséretében vannak és rezzenetlen arccal tartanak úrnőjük fölé két hatalmas pávatollakból összeállított legyezőt, noha a nap már eltűnt a várost környező hegyek mögött. A tájkép kétségtelen idillikus; nyugalmat, békét sugall, akár Paracelsus arca a gőzölgő trágadombok láttán. Nyugalmunkért harcolni is kell, gondolja S. S., és tüzelni kezd, löfegyverre cserélve a keresztet. Kozákok vére festi pirosra az avart, pirosabbra, mint hinnénk, s most végre dönthetünk: igen, mindenek között ez a legpirosabb, a gyárkémény, Ipacs Mózes és a tatár rabolta lány arca számításba se jöhet. A piros zászló már igen, és hát azt amúgy is a munkásosztály kiömlő vére festette pirosra. De térjünk vissza a várost környező hegyek kétségtelen idillikus képéhez. Ezek miatt a hegyek miatt tetszhetett meg Petőfinék is a környék, egy Júliához írott levelében még bizakodva itt (éppen itt) szeretne fészket rakni, aztán mégis a csatatér következik, az utolsó futás. Arról viszont nincs adatunk, látja-e a lefátyolozott nő a panorámát. Arra viszont bárki mérget vehet, hogy Pusztai, a környék híres betyárja (az ötvenes évek elején székely ruhában – inkognitó – ül a színházzal szemben, egy padon, fesztelenül szemlélve a járókelőket és a pöfögő Zisz kocsikát) nem látja a nőt, szerencsén gyermekeket és a humuszos arabokat, ehhez azért ő maga is megkésik egy kicsit. Az eddigiekből is világos talán: az S.-i korzón vagyunk, és nem tudjuk elég erővel felhívni a figyelmet Orbán Balázs egyik magvas megállapítására (ide nem elég az idézet és a felkiáltójelek, a tamtamokat is kellene verni): S. „várostere egyike a Királyhágón inneni rész terjedelmesebb piacainak, nagysága még a kolozsvári főterét is túlszárnyaló.” Bár nem tudjuk, hogy pontosan így látja-e dr. D. Zs., akit 1957-ben helyeznek – váratlanul – az egykori Magyar Autonóm Tartomány végvárába, messze „vidékre”, és arra sincs semmi bizonyítékunk, hogy ha mondjuk így látja (pontosan!), ez örömmel tölti-e el? Persze tudjuk, nem láthatja így, hiszen O. B. „látletele” óta teljes sikerrel befejeződött a barompiac és piactér háromnegyedének befásítása. „Alakja e piacznak – hogy folytassuk az »egykori« látletet – hosszúkás négyszög, keleti oldalán nagyszerű bazár van épülőben.” Nyilván a portugálok látogatásakor ez a bazár már javában üzemel, mégsem nyeri meg a plébános üzleti szellemmel bőven megáldott unokahúgának tetszését, mindenáron képeslapot szeretne küldeni rokonának, persze nem, talál; amúgy is finnyás ez az élete virágában lévő, harmincegy éves hajadon, és igazán felfigyelhetne arra is, hogy mennyi deli, kackiás bajuszú férfiember (megannyi szabad székely) sűrög-forong a piactéren, de a képeslappal van elfoglalva. Marta Colon és Lion Juanez Siro sem tudják lebeszélni a képeslapküldésről; erősebb hangot nem üthetnek meg vele szemben, hiszen máig tisztázatlan, hogy tulajdonképpen miért is vannak a kíséretében; máig eldöntetlen státuszuk is, viszont boldogok, hogy végre együtt lehetnek, nem kell összerezzenniük minden neszre. Nagyapánk, néhai B. Sándor, akkor már a textilgyár fűtője, s még nem tudja, hogy végig

fogja harcolni a világháborút, hiszen néhány év és eldördül Szarajevóban ama pisztoly. Tigris? – néz társára 9 előtt három perccel a helybéli kollégium tudós tanára. Bár a virágáros, öregasszony arcára igyekszünk koncentrálni (kocsija mellett állnak meg a tanárok), nem tudjuk nem észrevenni, hogy a tudós tanár hangjában nem is annyira kíváncsiság, mint inkább megütődés bujkál, ettől függetlenül, vagy talán éppen ezért, sokat köszönhet neki a helybéli művelődés. A virágáros öregasszony arca ikonra emlékeztet; a teljes nyugalom előtt van még valamivel, még ébren, de már nem látja, mi történik előtte; a pálinka hatása-e? a ráncokban bujkáló váratlan vendégé-e? nem tudni. Nem is érdekes. Azt mondod, hogy tigris? Itt?! A tudós tanár neveltetése és nem elhanyagolható műveltsége is akadályozza, nem ragadhatja tehát el magát, viszont úgy néz társára, mint évtizedek múlva az a pszichiáter a betegeire, aki viszont a betegek magnóra vett szövegeit, vendégei derítése végett, baráti körben is lejátsza. Nincs időnk kinyomozni, nevetnek-e vendégei, vagy ellenkezőleg, szomorkodnak, mert megszólal a másik tanár. Tigris, Vilmos! Tigris! – bizonygatja, igyekezetében kis dióbarna körszakállát simogatva. (Ha Kossuth Lajos már nem is él Turinban, a nagy száműzött szakállviselete még divatban van.) Nekem igazán hihetsz. Én nem vagyok olyan, mint – és itt kollégák és környékbeli tiszteletesek nevei következnek mint negatív példák –, bennem esztendőök óta nem járt szesz! Saját szememmel láttam. Hogy lett volna tigris? – nevet a másik, és szórakozottan pillant ide-oda, végre felfedezi a virágáros öregasszonyt, és virágokat kezd válogatni a hitvesének, égővörös rózsákat. Az enyhe léghuzattól meglibbennek kezében a virágok, mintha, szelíden tiltakoznának ők is a képtelen feltételezések ellen. Tigris? Ha lett volna, mondjuk, Orbán báró is lefotografálta volna, akár a barompiacot vagy a székházat. Nézd végig a felvételeket, barátja az erénynek és a rendnek, és ha egyetlen fia tigrist is találsz rajtuk, neked adom fele királyságom. Nevetnek. Ugyan? kérlek, tigris S.-en. A körszakállas tanár újabb magyarázatba kezd, szavát elnyomja az egyik első automobil pöfögése, a gépkocsi után – nem tudjuk egyelőre, kié (íme, máris feladatunk van, újabb: kinyomozni) – gyermekhad rohan, lelkesen kigyúlt arccal, kiabálva. Sejthetjük, ugyanazok, akik az előbb, a tigris után is. De Feri most sem tűnik fel, talán elhajózott valahova. Rozi viszont újra megjelenik, a tiszt most nincs vele, fiatal, cvikkeres, kecskeszakállas férfi kíséri (biztosítási ügynök lehet, ez a szakállviselet erre majd csak évtizedek múlva lesz majdnem divatos). Az orvos saját kezűleg tölt savanyúvizet egy pohárba, és nyugtatóport ad hitvesének, ellenőrzi, a nő valóban beveszi-e a gyógyszert, és megnyugtatóan mondja: Moll Seidlitz pora rögzött szorulásoknál, emésztéshiány és gyomorhévnél, továbbá görcsök, vese- és ideges bajoknál, szívdobogásnál, idegesség okozta főfájásoknál... De Elemér kedves – dől hátra a pamlagon sápadtan a nő (Julis tisztos távolból figyel, párolgó feketekávés csészével a kezében) –, én nem a betegek vagyok; de még mindig nem engedi el férje kezét, szorítja, homloka gyöngyözik. De Paracelsust ez a békés családi

jelenet sem nyugtatná meg, s ha érez is lelke mélyén valami sajnálkozásfélét, amikor a trágyadombok mellé beáll a szekér, ahogy megvillan a szabad székelty kezében a vasvilla, azonnal rájön, miről is van szó, nemhiába van kortársainál alaposabb természettudományos műveltsége, s nemhiába hisz a természet örök körforgásában mint egyetlen alaptörvényben. Tigris, tigris, motyogja negyed tízkor a virágáros öregasszony, pillanatra felriadva, és a biztató módon kiürülő pálinkásüveget elgurítja a korzón. A suszterinas felé gurul, aki időben ugrik félre, hogy éjszaka zavartalanul megleshesse a félmeztelen Julis gyakorlatozását a velocipéden. Két perc múlva a Vezúv kitöréséről tudósítanak a rikkancsok, Jaltában aláírják a békét (is) biztosító fontos okmányokat, az újvárosi kertben két farkas köröz a holdsütésben, mintha előre rögzített „táncrend” szabályzata szerint. A vadórt is ez nyugtázza le, így amikor végre lövésre szánja el magát, az egyiket elhibázza. Nem tudni, ezért sóhajt-e az elguruló üveg után bámuló öregasszony, de összecsomagolja virágait, lehunyja szemét, szemhéja mögé a promenád képével együtt az összekeveredő történelmi idő is bezárul, pihenni; csend lesz, csak egy békételen kóbor kutya ugatja, a park fái közül a vörösén vigyorgó holdat.

SÜTŐ ISTVÁN(Marosvásárhely, 1949 – Marosvásárhely közelében, 1987) – *költő*

Építészeti technikumot végzett, majd magyar szakos tanár lett. A sepsiszentgyörgyi Megyei Tükör, majd a városi művelődési központ munkatársa, később vidéken tanít. Marosvásárhelyre visszatérve, életének utolsó szakaszában alkalmi munkákból, segédmunkából élt. Útban Sepsiszentgyörgyről Marosvásárhelyre a vonaton megfagy az alig 38 éves költő, kirobbanó tehetségű költészet torzóban maradt, versei egy része poszthumusz jelent meg.

Kötetei: Arcfogyatkozás, Bukarest, Kriterion, 1981; Nagy családi album, Bukarest, Kriterion, 1983; Én, Dániel, Bukarest, Kriterion, 1987; Utazások álruháért: Összegyűjtött versek, Marosvásárhely, Mentor Kiadó, 2004

százhuszonkettő: barokk

a kilyéni templom előtt engem barokkra ítélték
nem az idő ahogy áttűnik emléken és jóslaton
nem az idő a kilyéni templom előtt nem az idő
tűnő fejmozdulata AZ csak ahogyan állasz
a színes dombormű alatt nem nem az idő hanem
az *arcod mely minden névre válaszol* ARCOD BÁRKIT
SZÓLÍTOK VÁLASZOL a király körül a márványtégglák
koccanó válasza ahogy elhal engem barokkra ítélték
nem az idő az arc a kilyéni templom előtt ahogy
megszűnni akar és mégsem akar ó mögötte omlik a templom
ott sohasem voltál és mégis arcod mögött pusztul a templom
EMLÉKEN ÁTDÖFÖTT INDULAT AZ EMLÉKEZÉS
lúktet pulzál az arcod a templommal együtt valahol
málik a vakolat
kiüt a falfreskó-történelem a dombon a barokk ítéleten
a kiugró pofacsonton a barokk domborműveken
a lúktető arc-porondon a bezúzott idomár járomcsonton
a lovatlan éhségízű gondon a nem tudom mivé lesz porontyon
a málló falfreskó-nyelveken
NE CSALJ arcod fénye milyen színűvé öregedhet
én látom-e majd ha látnám ide idéznék ebbe a versbe
vissza a király lábához egy pillanatra A pillanatra
a múlt egy nő arcába öltözött
megöllek én ha ilyen a béke kényszerülsz lenni
a más cseléde ugatni csahos szuka embertelen gondokat
földből feljövök keresem ráncatlan torkodat
minden megcsalt költő összefog értem az emberiség
nem nem az idő kihuny arcod elmúlok szomorú önmagad
nem az idő szavakon átdöfött indulat

ARCFOGYATKOZÁS

I

elfogy az arcod árnyéktalanul
a kéz mozgása nem jelez delet
éjféli pohárcsengéssel többé nem kísért

az arc belülről összetákol
keresztléc összevarrt hasadások
elfordulsz elfogy az arcod

II

mi marad meg a felhagyott fedezékből
legkésőbb a sebesült búcsúzik
küklopsz szemének véres bora
egyszerre táplál menekvőt s titánt

nincs az arcnak semmihez köze
összegöngyölve hever mint önmagad

III

túlélni a túlzó allegóriákat
menekülések önkényes dobolását
a mesterség kínzó ürügyeit
szimbólum mögül előkaparni az arcot
ami ki tudja mit jelenthet

vissza a költészet szünetéig
arcod mögé az őrség fölvonul
s a kéz mozgása semmit sem jelez

MARKÓ BÉLA

(Kézdivásárhely, 1951 –) – író, költő, tanár, politikus

A Babeş-Bolyai Egyetem Bölcsészkarán, magyar-francia szakon végzett Kolozsváron 1974-ben, az egyetem elvégzése után két évig Marosszentannán francia szakos tanár. A Marosvásárhelyen megjelent Igaz Szó irodalmi folyóirat szerkesztője 1976-1989 között, majd az annak örökébe lépő Látó irodalmi havi folyóirat főszerkesztője. Az 1989-es változások után kezdett el tevékenyen politikával foglalkozni, 1990-től Romániai Magyar Demokrata Szövetség (RMDSZ) képviselőjében szenátor, 1992-től pedig a Szövetség elnöke. 2004-től a román kormány művelődési, oktatási és az európai integrációs tevékenységeket felügyelő miniszterelnök-helyettese.

Fontosabb verseskötetei: A szavak városában (Bukarest, Kriterion, 1974); Sárgaréz évszak (Kolozsvár, Dacia, 1977); Lepkecsontváz (Bukarest, Kriterion, 1980); Talánítás (Bukarest, Kriterion, 1984); Szarka-telefon (Bukarest, Ion Creanga, 1984); Friss hó a kövön (Bukarest, Kriterion, 1987); Mindenki autóbusza (Budapest, Magvető, 1989); Tücsöknóta. Versek kisfiúknak, kislányoknak (Bukarest, Ion Creanga, 1990); Ellenszélben (Budapest, Püski, 1991); Kiűzetés a számítógépből (Bukarest, Kriterion, 1991); Kannibál idő (Budapest, Könyves Kálmán, 1993); Érintések (Budapest, Széphalom Könyvműhely, 1994), Karikázó idő. Versek kisfiúknak, kislányoknak (Kecskemét, Antológia Kiadó, 1996); Balkáni fohász (Csíkszereda, Pallas-Akadémia, 2003);

Egyéb munkái: A feledékeny Európa, Beszédék, előadások, interjúk, 1990–1999. (Marosvásárhely, Mentor, 2000); Önállóságra ítélve. Beszédék, előadások, interjúk, 1999-2002. (Marosvásárhely, Mentor, 2002); A lábujjhegyre állt ország (Csíkszereda, Pallas-Akadémia, 2006)

A NAGY KÖZÖS SAKK

A gordiuszi csomót
nyilván ketté kellett vágni,
és előbb-utóbb a sakktáblát is
ketté kell vágni,
hogy a fényes fekete ruhások
békét hagyjanak a fényes fehér ruhásoknak,
s hogy a fényes fehér ruhások
ne akarják mindenképpen maguk alá gyúrni
a fényes fekete ruhásokat,
tűzzel, vassal, fűrészszel és lángvágóval
kell őket szétválasztani,

az ilyen futókat az olyan futóktól,
az ilyen lovakat az olyan lovaktól,
az ilyen parasztokat az olyan parasztoktól,
be kell vezetni az áramot
a sakktábla két fele közé,
vizesárkot kell ásni
vagy magas falat emelni,
hogy a fehér ruhások
és a fekete ruhások
tehetetlenül viczorogjanak egymásra,
de az az igazság,
hogy egy fél sakktábla is alkalmas
egy jó kis játszámára,
mondjuk, az egyik bástya
a másik bástya ellen,
az egyik futó a másik futó ellen,
hát ezt is irgalmatlanul ketté kell szelni.
persze, az a helyzet, hogy
egy negyedtábla is,
sőt, egy nyolcadtábla
vagy egy tizenhatodtábla is
veszélyes lehet,
tűzzel, vassal,
vizesárokkal,
fallal,
atombombával
kell darabokra verni
ezt az átkozott sakktáblát,
hogy végre ki-ki a maga kockáján:
parasztkocka, királykocka,
vezérkocka, lókocka,
Istenkocka,
hullakocka stb.

BOÉR GÉZA

(Torja, 1952 – Kézdivásárhely, 1989) – *költő, tanár*

Írásai kihívást jelentettek a diktatúra kultúrát sorvasztó politikája számára. Bátor volt, önmagát vállalta egy uniformizálódó és képmutató korszakban. Hagyatéka több száz kéziratoldal: vers, próza- és műfordítás-kísérletek.

Megjelent kötetei: Hiányok térképe, Bukarest, 1980; Létlelet, Bukarest, 1989.; posztumusz kiadásban Borcsa János rendezte sajtó alá írásait: Sorskesztrejtvény. Kézdivásárhely, Ambrózia, 2002.

hiány – két tételben

1. csípd el az időt, dühöngj
ha szétpörög világnyi gyöngy

szidd az elszalasztott esélyeket
dühöngj egyre, ha gyanúsán méreget
a végtelen

ne érdemelj meg semmit, ne is sírj
magadnak magad vagy a sír

megérkeztek már a bolydult végek
cigánytáncot járó meztelen vétek

rimánkodik zuhanó remény hunyó lélek
ha én még vagyok, akkor csak várat remélek
2. kisiklik az idő kezedből, hiába
vágtyál csillogó gyöngyökre, hiába
dühöngsz, a legendás tunya formái
rádözönlenek, hiába bolygatod a véget
vizsla-reménnyel, hiába: reményeid
hiába hűségesek: szabadságod nem
érkezik
-----

hiába adtál címet
megtört költeménynek

a címek immár
semmit nem remélnek

sorskuruc

a költő háir
csakvétkezik

végtelen
tvámol
kétség
beesik

alig vanszava

hallgatását
lehallgatják
asztántőle
mégiselveszik

nemis káromkodikmár
azistenit!

BORCSA JÁNOS¹:

A KÖLTŐ ÉJSZAKÁI

A földrajzi táj, ahonnan indult, s ahová visszatért élni-halni Boér Géza, az emberi természet szélsőségeit és szépségeit-fenségét egyaránt magán viseli. Kevés szavú, de gyors cselekedetű emberek közül való volt. Könyvtárak és dolgozószobák csendje, irodalmi körök szabad vitaléggöre, párolgó kávé melletti kétszereplős hallgatások jelentették többnyire azokat a tereket, ahol elemében érezte magát.

Fiatal és bátor férfi volt Boér Géza. Élt harminchét évet: Torja, 1952. március 13. – Kézdivásárhely, 1989. január 23. A két stáció között egy, a szellem fényétől és erkölcsi tisztaságtól sugárzó életút, de amelyről letérő nyílt a nyers és próbára tevő valóság, a Pokol irányába is. Ezt az utat is bejárta Barátunk.

---

¹ **Borcsa János** (Kézdivásárhely, 1953 *tanár, szerkesztő, irodalomkritikus*. A szentkatolnai Bálint Gábor Általános Iskola magyartanára több mint két évtizede. Három irodalom-kritikai tanulmányokat tartalmazó kötete jelent meg: *Megtartó formák* (Bukarest, 1984), *Szövegközelben – létközelben* (Marosvásárhely, 1994) és *Szövegsgizgettenger* (Kolozsvár, 1997). 1998-ban Ambrózia néven saját könyvkiadót alapított, melyet ő maga vezet – ennek kötelékében jelentette meg Boér Géza hagyatékából válogatott verseit, amelynek előszavából választottuk fentebbi szemelvényünket.

Lényének talán legmegragadóbb vonása a nyíltság volt és egy állandó készenlét a párbeszédre. Véleményét nem leplezte. Megnyilatkozásaiból, magatartásából bármiféle személyiségromboló szerep hiányzott. Önmagát vállalta egy uniformizáló és képmutató korszakban.

Ahogy mind elviselhetlenebbé vált belső világa és nyomasztóvá a külső, úgy mélyült el a hallgatásban, de a fehér papír előtt és fölött zajlott a szemérmes és befejezetlen vallomás önmagáról és a versről. Az elhallgatás és a megszólalás kísértésével küzdött. Költő volt.

Hogy miért csak az éjszakái? Távol tartva magát a nappalok kis meg nagy kompromisszumaitól és általánossá lett maskarás színjátékától, az éjszaka vonzaskörét kereste. Itt talált társakra – könyvekre s a fehér papírra. De viaskodott is az éjszaka lehúzó, démoni erőivel – végső soron önmagával. Győzelmei – ha lehetnek az embernek – pírrosiak voltak. Újjászülte ezekben mégis önmagát, hogy a riasztó diadalmámortól megbénított nappalokat, a felfüggesztett időt túlélhesse.

A látszatok szerint volt csak zárkózottnak mondható Boér Géza, aki versben – keserű iróniát párolva – még családnevével is eljátszott:

*engem minden távozás beér
mert nem vagyok csatlósa
naponta becsapó szélnek
pedig a nevem boér*

(háromszínek: melyik melyik)

Mondottuk, éjszakáit könyvek foglalták le, a világirodalom, főként a huszadik századi regény. Ha verset kívánt *hallgatni*, előszeretettel választotta a színész Boér Ferencet – semmi rokoni, vérségi kapcsolat közöttük! – közvetítőül. Nem véletlen, hogy verset ajánl neki (*sánta futamok*).

Egyik verse szavait idézve: „a költők / éjszaka / írnak / amikor sötétfehér a magány // amikor a vers / egyetlen / végső / lehetőség” (*leskelődés*). E vers, akár csak az előbb említett, Boér Géza második kötetében (*létlelet*. Bukarest, Kriterion Könyvkiadó, 1989) található, amely a diktatúra megdöntése előtti nyomasztó hónapokban, és már – fájdalom! – a költő utóéletében jelent meg, a Forrás-kötete (*Hiányok térképe*. Bukarest, Kriterion Könyvkiadó, 1980) kiadásától számított kilencedik esztendőben. A posztumuszá lett kötet törzsanyaga a nyolcvanas évek első felében keletkezett – a közlés reményének szinte teljes hiányától kísértén. A kritikus és esszéíró Boér névvel még találkozhatunk a nyolcadik és kilencedik évtized fordulóján (Korunk, Ifjúmunkás, Igaz Szó Fialatok melléklete), a költőtől viszont alighanem egyetlen közlést jegyezhet fel a krónikás a két kötet megjelenése közti időszakból, éspedig a Szilágyi Domokost idéző kötetben (*A költő életei*. Bukarest, Kriterion Könyvkiadó, 1986), de ebben sem reprezentatív verskompozícióját, *a teremtés csapdái* címűt közlik. Teljességgel hiányzik

ezen időszak csoportos jelentkezéseiből, antológiáiból: *Kimaradt szó* (Bukarest, Kriterion Könyvkiadó, 1979), *Ötödik évszak* (Marosvásárhely, Igaz Szó kiadása, 1980), *Bábel tornyán* (Bukarest, Kriterion Könyvkiadó, 1983).

Nem kívántak, sőt üldözöttek voltak Boér Géza versei. Kihívást jelentettek a diktatúra kultúrát sorvasztó politikája számára. De az igazi irodalmi hagyományhoz mérten is merész kísérletnek számít Boér Géza lírája. Bomlasztja a mondattan és szóalaktan szabályait, és döntő jelentőséghez jut a versek tipográfiai képe. Az írásjelek is például, ha előfordulnak, fontos jelentést kapnak: valamely zárójel nyitó vagy záró elemének szándékos elhagyása, szóelemek, betűcsoportok kiemelése, felkiáltójelek szóbelseji alkalmazása mindmind a versbe zárt üzenet formálói.

A késleltetett megjelenés nem fojthatta meg a költőt, írt élete utolsó heteiben és hónapjaiban is, amikor – úgy tűnt – csillapodni látszanak belső viharai. Tervezgetett, de a kimerült, évekig próbára tett szervezet már nem tudta követni mindenben a ráció és a jövőendő szavát. 1989. január 23-ára virradóan elfogyott előle az oxigén.

Egy előrevetített – kívánt és félt! – vég közeledtével (vagy talán korábban?) füzetlaprán írt prózaversszerű *Testamentumában* ezt írta:

„Rád hagyok egy mondatot, de azt neked kell megfogalmaznod. Ne csodálkozz, annak a mondatnak nem foghatok neki, hátha épp mondat közepén ér a halál. Sejtheted, a régi vágy konok követelőzése: a legtökéletesebb mondat, amely végső soron az életed, s mert becsvágyó vagy, a másoké is.

Még nem vagyok képes erre a mondatra. Kisujjammal félresöpöröm papírom mellől a szivarhamut, pedig nem zavar. A szemembe hull valami, de az a pernye már nem létezhetik. Ködbe menekülök, ne lássak semmit, engem se lássanak”

(...) Küzdelmesek voltak Boér Géza éjszakái. Hol a tiszta gondolatért és művészi formáért küzdött, hol a démoni erővel viaskodott. Egyik, első változatban maradt, kézírással lejegyzett versében írja: „most én vagyok az éjszaka / most én vigyázok rátok”.

Értékek védelmezője és teremtője volt. Higgyünk szavainak!

VERESS GERZSON

(Sepsiszentgyörgy, 1956 – Sepsiszentgyörgy, 1998) – költő, író

Rövid élete alatt négy verseskötete jelent meg. Tizenéves korától közöl, briliáns verstechnikával. Alkalmi újságírásból, könyvtárosi munkából és megjelent versei jogdíjából élt. Életének utolsó éveiben súlyos beteg volt, gyógyíthatatlanságának tudatában leszámolt az élettel, öngyilkos lett.

Megjelent kötetei: *Ezer énekből vérzem*, Sepsiszentgyörgy, 1995; *Színekre hullt festmény*. *Versfüzet haladóknak*, Sepsiszentgyörgy, 1996; *Tépett verskoszorú Tamási Áron sírjára*, Sepsiszentgyörgy, 1996.

KÁVÉHÁZ A MAGASBAN

Holló Ernő emlékének

„Ha van odafenn talponálló
vagy bisztró, s csoszogva, gyalog
ő érkezik, fogadjátok be, s
szolgáljátok ki angyalok.”

– Záróra előtt egy utolsót!
– Még egy utolsó rundot mérek.
– Főúr fizetem, nem hozomra! –
szabványosított áru méreg...
Kérem, ne teketóriázzon
– hígít teke-teóriával? –
...gurítani be megtanultunk!
Ősi népsport itt, kilenc bábbal...
– Kísérőként mivel szolgálhat?
...Hogy bennünket így is kísérnek?!
– ...szóbeszéd, kétségek s tán lányok...
Egy pohár ásványvizet kérek.
– Hogy ismét bedugult a *forrás*?
Persze, Főúr, ki tehet róla?
Ki itt ma bűnbakot keresne
– istenbocsássa: – kelekótya.
Hogy elkelekótyavetyéltük
egykor? s kettőre így lett rendjén...?
Nem, nem a Holló úr pipája,
az kapadohány – ez meg... tömjén.

Zavarja, Főúr, persze-persze,
 ezt mindjárt gondolhattuk volna,
 későre jár, túl sok idő múlt
 a *kitűzött* Záróra óta.

– Beszállni, mert a Volga nem vár!
 Hogy merre?, lám csak kitaláltad...
 Italbüzös vagy – ott utálják.
 Jobb lesz, ha befogom a szánkat.

Ajánlás

Föl- vagy szétszállunk mindahányan
 – Ön érti ugye, drága Mester?
 s a törzsasztalnál egymagában:
 Higénius, a szifiliszter.

KÁRTYÁBAN SZŐKE FÉRFI

sütő istván emlékének

túl új- és óperencián
 hol az ég merő encián
 tárulnak mennyei ajtók
 seregek és sereghajtók
 minő végtelen karaván
 verseidnek holdudvarán

mélyen alattad messze lent
 az alkohol-puccs fuccsba ment
 s a sűgásban a nagycsapat
 nem kapatos és nem kapat
 s a lányok ó a lányok ó
 hová a nyári dáridó

az olton és a maroson
 hiányod lábtalan oson
 s előjönnek kísérteni
 hány év meg nem írt versei
 szőke férfi a zöldes ász
 már végtelennel paroláz

felmentés nincsen a konok
 líralkimista rokonok
 aprópénzre váltják a lázt
 és senki nem oszt szőke ászt
 hogy rájuk nyissa a valót
 főúr utolsó fordulót

verseidnek holdudvarán
 minő végtelen karaván
 sereghajtók és seregek
 páncéljuk csilló fellegek
 csuknak rád mennyei kaput
 kaputt kaputt kaputt kaputt

hol az ég merő encián
 túl új- és óperencián
 dani égi délkörön
 fogatos a göncölön

FEKETE VINCE

(Kézdivásárhely, 1965 –) – *költő, író*

A kolozsvári Helikonnak a Serény Múmia című egységét szerkesztette. A csíkszeredai Székelyföld szerkesztője. Az Előretolt Helyőrség csoport oszlopos tagja, egyik alapítója.

Kötetei: Parázkönyv, 1995 és Ütköző, 1996. Legutóbbi könyve: A Jóisten a hintaszékből (versek), Erdélyi Híradó, Kolozsvár, 2002. Lesz maga juszta isa (paródiák, szatírák, állatmesék), Erdélyi Híradó, Kolozsvár, 2004.

S EGY UTOLSÓ KATTANÁS

Hogy mennyire vártuk! Miként
vizet föld – szárazság után.
Szorongva, tétlenül, s milyen
esetlen, sután.
S aztán itt volt hát!
Mint mikor megáll az óramű,
a szerkezet, s a rugók, a
tengely a kerekek. S egy
utolsó kattanas még, aztán
a csend.

Aztán a határon át: udvarias
katonák, győzelmet jelző
vébetük. S az az öröm, mikor
a sok házat, tanyát; a szürke
után a kéket, a sárgát, a lilát.
A polcok roskatagát!
Rokonok, barátok fürkésző
szemét, hogy hogy volt?
Rokonok, barátok sóhaját,

hogy a gyerekek mégis mekkorák!
Az öröm, a könny. Hatalmas
vacsorák, hogy végre együtt,
s eztán másképp már, másképp
lesz tovább.

Aztán át apák, fiák, nagyapák.

Kőműves kancsók, vízmérték,
kalapács. *Szerszámok* át a
határt. Aztán a *Mustra* tér, alul-
járók, szöttes, őrlők, porcelán-
fejű babák. Az ingázók oda-vissza.
S akik csak át, és onnan át, és
még tovább.

Hogy mennyire vártuk! Miként
vizet föld – szárazság után.
Szorongva, tétlenül, sután.

LÁTÓ ANNA, árneve Gyulai Anna

(Komandó, 1906 – Kolozsvár, 1993) – író, újságíró, szerkesztő, műfordító

Brassóban végezte a gimnáziumot, Budapesten érettségizett (1924), a bécsi egyetemen hallgatott pedagógiát és lélektant, Alfred Adler tanítványa. Pályáját a Brassói Lapok újságírójaként kezdte, a lap budapesti tudósítója (1932–39). A fasizmus elől Angliába menekült, ahol a II. világháború alatt háztartási alkalmazottként belülről ismerte meg az angol polgári család életét. Hazatérve a Dolgozó Nő belső munkatársa, főszerkesztője (1947–53), majd az Utunk szerkesztője, irodalmi titkára (1953–63).

Zenei, színházi, irodalmi tudósítások, személyi életképek szerzője, novella-író. Szolgálni mentünk Angliába c. riportregényéről (1957) írja Aszódy János a Korunkban: „...olyan könyvet még egyetlen kiadó sem adott a kezünkbe, amelyben egy cseléd-vízumos bevándorló hitelesen, lehiggadtan, a krónikás tárgyilagosságával, de ugyanakkor a vérbeli riporter szenvedélyével számol be arról, hogy milyen az élet az angol kispolgár ebédlőjében, hálószobájában, konyhájában, milyen a háborús Angliában egy lencház, öregek otthona vagy a gyárnegyed és maga – a gyár.” Szubjektív monográfia Honvágyam hiteles története (1981) c. munkája is, egy háromszéki fatelep alapításának, úttörő faiparának fejlődésrajza a gyermekkori emlékezés tükrében, „fakósárga levéltári okmányok, apám feljegyzései, szájhagyományok, negyedszázadnyi személyes tapasztalat” alapján.

Angolból magyarra fordította Somerset Maugham Sör és tea vagy a család szégyene (1967) és Aldous Huxley Pont és ellenpont (Bp. 1983) c. regényét.

Önálló kötetei: Barátaim (Arcképek. 1956); Szolgálni mentünk Angliába (riport, 1958); Honvágyam hiteles története (Szubjektív monográfia. 1981); A különvonal utasai (1984).

Az alábbi szemelvényt a Honvágyam hiteles története című lírai monográfiájából választottuk, amelyben szülőhelyéről, Komandóról vall szép szavakkal.

HONVÁGYAM HITELES TÖRTÉNETE

– részlet –

Őslakónak lenni Komandón még ötvenéves múltat sem jelentett. A kutya-bőrt nem teregette senki, s mégis a sokféle-fajta ember közül kiváltak az első telepesek. A pionírok Horn Dáviddal érkeztek a Felvidékről, szláv hangzású nevekre hallgattak, s akadt közöttük, aki sohasem tanult meg hibátlanul beszélni se magyarul, se románul. Szlovákok voltak, tekintélyüket szakmai tudásuknak köszönhatték, kissé elkülönültek a többiektől, éreztették, hogy ők a Tátrában, tanulták meg, mi a fa. Pribnovtól például, a főerdésztől egyenesen

féltek, még a családja, gyermekei is, mert szigorú, szűkszavú, barátságtalan ember volt, csak az erdőben engedett fel. Vállán vadászpuskával járt ki az erdőbe, zöld hajtókás kabátban, zerge-tollas kalappal a fején, és egy erdőőr kísérette. Mentségére szóljon, hogy ismert minden fát, fűvet, követ, bogarat.

A munkásság zöme paraszti eredetű első nemzedék volt, legtöbbjüket a környező székely falvak nyomora kényszerítette vándorlásra. Évek óta éltek már Komandón, azért ha azt mondták, „nálunk” vagy „odahaza”, a falut értették rajta. Hazavágytak. Vissza a földhöz. De nem térhettek vissza, nem is akartak az éber eszükkel, később már beilleszkedni sem tudtak volna, megszokták a munkáséletet, a péntek esti fizetést, ami kevés volt, de legalább minden héten kijárt.

Székelyek és románok közé vegyülten éltek a krajnerek, olaszul beszéltek, ami senkit sem zavart. Szép férfiak voltak, tetszettek a telepi lányoknak. Ruszinszkból ruténok vándoroltak át hozzánk, s együtt dolgoztak a többiekkel a gyárban, rönktéren, deszkaplaccon. A kisoroszok a legszegényebb emberek voltak, akikkel életemben találkoztam. Oly gyámoltalanok, akár a birka és a kecske, melyekkel együtt laktak a pusztá földre terített szalmán, egymás melegében. Mikor beszállingóztak Komandóra, az Erdős-Kárpátok mostoha, mindenfajta közigazgatástól elhanyagolt vadonából, tekintetükben az őzek féltelme és szelidsége tükröződött. Nyelvüket senki sem értette. Ingüket a tetvek ellen avas zsírba áztatták, hajukat is zsírozták, hogy fényes legyen. Magukban bolyongtak, sokáig nem barátkoztak meg senkivel. De ünnepnapokon, esküvőn, keresztelőn vagy temetésen csodálatosan megváltoztak. Nemcsak a ruházatuk, mely gazdag és szép lett, mint a virágos rét, de egész lényük, viselkedésük megváltozott. Mintha a hófehér gyolcsgatyákkal, az oldalukra akasztott hímzett táskákkal, mesterien szőtt gyöngydiszeikkel önbizalmuk is megnőtt volna, szilajul énekelték vagy búsongva rítették különös, fájdalmas dalaikat, táncukba szenvedély és bánat keveredett, és úgy szólt a furulyájuk, a világ legpanaszosabb hangszere, hogy szégyenkezve lesütöttük a szemünket.

A ruszin munkások néhány év alatt zárkózottságukból és szépségükből is sokat veszítettek. Régi viszonyaikhoz mérten emberebbül éltek, az egyszobás lakás s a betevő falat nekik is kijárt, fiatal orvosunk az egészségügyi nevelésüket is szorgalmazta, tisztaságra szoktatta őket, egész tekintélyét latba vetve rájuk kiabált, ha észrevette, hogy a beteg gyermek és a birka együtt alszik – csak éppen megszürkültek kissé, tekintetükből eltűnt az őz és előlépett a macska, s a honvágygal együtt szép dalaik is elcsitulak.

Nemzetségi, faji ellentétek nem dúlták a telep életét; a munkások többé-kevésbé egyformán nehezen éltek, egyformán a megélhetés volt legfőbb gondjuk. Valamelyes zavar csak akkor támadt, mikor 1926-ban néhány kaftános, tincses zsidó érkezett Máramarosból. Munkát kerestek. Sokgyermekes, nehéz családú emberek, sápadt arcukban túl nagy szemekkel. A fűrészben és a rönktéren kaptak munkát. Rövidesen követték őket a családjaik, rokonaik. Sok

nyüzsgő gyerek, és nemsokára jelentkezett az első kereskedő is. A telepiek örültek, hogy az egyeduralkodó kantinos végre konkurenst kapott, akinek az öltözeke sem volt olyan különös. Mert a többit idegenkedve, de csöndben vizslatták, hajukat, szakállukat s a módot, ahogyan imádkoztak. Vallási törvényeket az újonnan jöttek épp olyan szigorúan betartották, mint Máramarosban, a rituális baromfi vágásra saktert hoztak magukkal, aki gyári munkája mellett gyakorolta második hivatását. A Talmudot és az Ótestamentumot betéve tudták, valóban csodálni való szegény emberek voltak.

Néhány hónap alig telt belé s a zsidó munkások iránti érdeklődés jelei már mutatkoztak. Volt egy nagy titkuk: írástudók voltak, jól számoltak, ezekért az erényeikért megbecsülték őket a gyáriak. Sőt, versengtek értük. A munkások ugyanis kisebb csoportokban, úgynevezett partikban dolgoztak, akkordbérért, és a fizetési listát csak úgy ellenőrizhették, ha a csoport teljesítményéről pontos kimutatást készítettek. A többségükben írástudatlan munkások azonban sokat kínlódtak az elszámolások elkészítésével és ellenőrzésével, és egyáltalában nem alaptalanul gyanakodtak, hogy a pénztárnok úr becsapja őket. Ha partijukba egy zsidót szerezhetek, sokkal biztosabban álltak a lábukon. És bár új munkatársuk fizikailag esetleg gyengébb volt, szellemi ereje pótolta a munkateljesítményében mutatkozó hiányt. Magam ugyan hatalmas termetű, szőke zsidó munkásokat is láttam, vonásaik szláv keveredésre vallottak, de ebben a kelet-európai nagy olvasztótégelyben igazán meddő kísérlet az efféle keveredések felderítése. Tény, hogy a román és magyar munkások, a kisoroszokról nem is szólva, kapkodtak a kevés számú zsidó munkás után, ajnározták őket, csak maradjanak a partijukban, ők pedig idővel levetették a kaftánt, levágatták a fülhájukat, gyermekeik az iskolában elvegyültek a többi gyermek között.

Élt még a telepen néhány csángó család is. Nem munkások, hanem állattenyésztéssel foglalkozó gazdálkodók. Paraszti életformájukat érintetlenül őrizték az ipari környezetben, szinte mindent, amire szükségük volt, maguk állítottak elő, józan életű, dolgozó, önellátó kis közösség volt, mely anakronisztikus törvényei szerint élt, és úgy látszott, jól érzi magát. Az üzem területén kívül, túl a munkások házsorain, saját házaikban laktak, ami kiváltságnak számított Komandón, mert rajtuk kívül senkinek nem volt saját háza, a cég tulajdonát képezte minden, lakóházak és középületek. Gyönyörű helyet választottak maguknak a csángók, patak partján, virágos rétek között, fenyvesekkel szegélyezett miniparadicsomban. A legidősebb Tankóné – most is látom magam előtt – az ősasszony méltóságával vonult végig a telepi utcán. Rendkívül magas, férfiasan kemény, szálegyenes termetűn hosszán, egészen a lábszára közepéig ért a maga szőtte, ványolta, varrta szürkésbarna condraposztó kabát, amit ott-hon Gyimesben cseldelének neveztek. Fejét csángó módra kötötte be, de lábán már bakancsot viselt, ennyiben engedett az ipar csábításának. Járása is férfias, határozott hosszú léptekkel mérte a járdát, nyikorogtak a deszkák talpa alatt. Vaját, tejfölt vitt valamelyik úriháza, de nem mint valami tejesasszony vagy

pláne kofa, dehogy, inkább úgy, mint aki ajándékot hoz, áldozatot mutat be a legelők oltárán.

Hogy került ez a különös társaság Komandóra? A nemzetség egyik legöregebb tagja, Farkas Imre bácsi mesélte el nekem áttelepülésük romantikus történetét.

Élt pedig Gyimesközéplekon egy Tankó György nevű fiatal csángó, aki a földesúrtól bérelt legelőn egy társával együtt legeltette a juhait. Megállapodás szerint felesben. Éveken át becsületesen elszámoltak, megkapták a részüket, és éldegéltek, mint a többi havasi szegény ember. Azon a tavaszon is, 1870 körül, fent legeltettek a havason, éjszakára behúzódva a szullakalyibába, abba a szullafából rakott, boglya formájú kis tákolmányba, ami mégiscsak megvédte őket az Isten hidegétől. Kora tavasszal máskor is hideg szél fújta a havason, de azon a tavaszon ítéletidő tombolt: szélvihar, hó, jeges eső, úgy ármánykodott fölöttük az ég, hogy a lélek is vacogott bennük. Hát még a szegény állatok, velük mi lesz? Először megetették a juhaikat a saját, nehéz napokra gyűjtött kis takarmányukkal, azután – mi egyebet tehettek – megetették az úrét is. Mikor lejöttek a havasról, megmondták, hogy amit elvettek, megtérítik a jövő évi szénából. Az úr hepciás, kötekedő természetű fia mégis rájuk támadt, de olyan csúful, hogy Tankó Györgynek fejébe szállt minden vére, csak az orra maradt fehér, ami nála a legrosszabb jel volt, s „gonosz nagy indulatában úgy megsuppantotta vót az úrfit, hogy az menten meghótt”. Utána átment a határon, bé Moldvába. De a juhokat nagyon szerette, hű maradt hozzájuk, egészen a Duna-deltáig vándorolt, hogy ott egy bojár juhait legeltesse. De mintha a balsors hozzászegődött volna s nem engedné ki a keze közül. Télen, nagy hidegben tüzet rakott, a szél a szikrát felkapta, a nádasba fújta, a nádas kigyulladt, s a juhok odaégték. Menekült megint Tankó, visszavergődött valahogy Erdélybe, elcsámborgott Papokra, s Zathureczky Gyula úrnál lett juhász. És felballagott juhaival a Komandó környéki kövér legelőkre, szépen gyarapodtak tőle a báránykák, s hízogatót a Tankó mája is, mert igen-igen hasonlított a táj a gyimesi havasokhoz. No, végre a szerencse is kicsit rámosolygott. Megkedvelte Zathureczky úr az ügyes csángóját, s a maga szerencsés tapasztalatai alapján rábeszélte, hogy okosan tenné, ha átköltöznék Komandóra, sok ott a munkás, tejnek, túrónak, sajtnak keletje volna, könnyebben megélne, mint odahaza.

Így kezdődött. Nemsokára Tankó fivére és két sógora is megérkezett: Tankó Antal, Farkas András és Ferencz András asszonyokkal, gyermekekkel. Az áttelepülés 1898-ban ért véget, és szerencsét hozott a nehéz sorsú gyimesi csángóknak, ötven év múltán is hálával emlegették Tankó Györgyöt, a nagyerejét, aki egymaga, egy szál késsel, három medvét terített le a Mató-bércen.

De miért éltek olyan elszigetelten a csángók a telepen? Ötven év alatt alig keveredtek.

– Megmaradtunk pásztornépnek – mondja Farkas Imre – s annak is szeretnénk maradni, ha hagynák, de úgy látjuk, nem fog menni. Az idő nem nekünk

dolgozik. Már csak két tehenünk van, juhaink nincsenek, a legelő is kevés. Vadór lettem, mert én igazából az erdőt szeretem. Gazdálkodjék a feleségem, elég ahhoz egy is. Én ismerem az erdőt. Kitanultam. – Imre bácsi eltűnődött, hallgatott, és egyszer csak elmosolyodott. – Volt nekem egyszer egy olyan tudós vizslám, amilyen több nem akad a világon. Az nagy nyestleső volt, de olyan, hogy kiszagolta a nyestet, akárhova bújt, egy se szabadult a körme közül. Akkor hasznat hozott, egymásnak adták a kilincset a szücsök, s egy ökör árát fizették egy nyestért. Kutyám sincs többé, széttépték a farkasok. Idáig jöttek be, a reterátig, az egész falka, s éjszaka szétszaggatták az én tudós vizslámat, éjszaka, míg aludtam.

Régebb kerestük mi a barátságot a telepi néppel, de az urak nem jó néven vették. Nem közöttünk volt a hiba. Farkas András bátyám háromszor épített utat a maga háza s a többi csángó ház közé, úgy, hogy az végigkanyarodott a telep szélén a munkásházak mellett, s a vége belekapaszkodott a papolci útba. De Móric igazgató úr háromszor verette szét, a pallóját tűzre hányta, s azt mondta, Komandón nem lehet olyan, út, amit ő az irodából nem lát. Ember se, állat se közlekedhet a telepen az ő tudomása nélkül.

A több nemzetiségű telepen akadtak persze buzgó kísérletezők is, akik – különösen nehéz időkben – megpróbálták feltüzelní az ellentéteket, de nem túlzott sikerrel. Egy alkalommal az egyik polgári párt küldötte kereste fel a telepet, és engedélyt kért, hogy beszélhessen a munkásokkal, de egyenként, külön a románokkal és külön a magyarokkal, mert – mint mondta – szeretné, ha tanúk nélkül, bátran megmondhatnák, mi a panaszuk. Elsőül behívatta a román munkások szószólóját, egy ügyes, derék bütüzt, kérdezgette erről-arról, lényegében a nemzetiségek közötti ellentétekről. A munkás csodálkozva s némi gyanakvással hallgatta, a városi nadrágos ember mindig gyanús, meg nem is értette egészen, hogy. Mire megy a játék. Erre az idegen kereken megkérdezte: volna-e valami panaszuk a magyar munkások vagy a zsidó hivatalnokok ellen? – Mi bajunk lenne a magyar munkásokkal? – kérdezte a kérdezt. – Semmi. Ha verekedni akarnak, egymás közt verekednek, román a románnal, magyar a magyarral, a maga módja, szokása szerint, az urakkal van egy nagy baj: kevés a napszám. – Utána bement a magyar munkás megbízott, vele rövidebb volt a tárgyalás, csak megkérdezte tőle az idegen, hogy mi a panasz. – Kevés a napszám – mondta a munkás –, egyébként megjárna. – Ezzel a kihallgatás véget ért, és a napszám maradt, amennyi volt.

FÁBIÁN ERNŐ

(Kovászna, 1934 – Kovászna, 2001) – tanár, író, irodalomtörténész, politológus, filozófus

Kovásznán középiskolai tanárként tevékenykedett. Kiemelkedő gondolkodó, aktív tagja a parancsuralmi rendszerrel szembe forduló erdélyi magyar értelmiségiek által alapított Limes körnek. Tanulmányaiban, esszéiben a liberalizmus, kisebbségi lét és az önkormányzatiság kérdéseit járja körül.

Munkái: Apáczai Csere János, kismonográfia, Kolozsvár, 1975; Az ember szabad lehet. Eötvös József eszmevilága, kismonográfia, Kolozsvár, 1980; A tudatosság fokozatai, Bukarest, 1982; A példaadás erkölce, tanulmányok, Bukarest, 1984; 1993; Az értelem keresése, Budapest, 1994; Kovászna (Benkő Gyulával), Sepsiszentgyörgy, 1995; Az élet értelme – Tanulmány Madách Imre filozófiájáról, Sepsiszentgyörgy, 1997; Egy polgártárs a kuckóból, Sepsiszentgyörgy, 1997; Görbe fából nem lesz egyenes, Csikszereda, 2001.

Az alábbi írását Egy polgártárs a kuckóból című kötetéből közöljük.

MAGUNKRÓL ES MÁSOKRÓL

Nemrégem a császárváros utcáin sétálgattam, nézelődtem, nem tagadom, elégedetten, hogy a sokat emlegetett, már-már elérhetetlen Európában lehetek, otthon. Bécsben otthon éreztem magam, ez a város az enyém is, legalább fél évezred közös története (most ne firtassuk, hogy milyen emlékek sokasága) kapcsolódik a Burghoz, a város palotáihoz, a régi magyar kancellária épületéhez, a Ringhez. E városban nem vagyunk jövevények, szeparatisták, ha a nyelvet keréketörve megszólalunk, mosolyognak, és nem rendreutasítanak.

Éppen a PEN-világkongresszus egyik legérdekesebb vitadélutánjáról jöttem kószálni a városba, ahol a „másik személyről” (The Other Person in New Structures of Freedom) folyt az okos véleménycsere. Olyan alkalommal, amikor a világ értelmiségének elitje (nem magunkra gondolok) összegyűl, csak okos beszélgetésekre, előadásokra kerülhet sor. Legfeljebb a helyzetismeret és a tapasztalatok hiányosak. Egyébként minden a dolgok kemény logikája szerint való. A világ rendszerint nem olyan, amilyennek elképzeljük. Különösen, ha távolról nézzük. Éppen azon töprengek, hogy innen, Béctől keletre és délre, ahová, ha nem is kultúrgyökereimmel, de egzisztenciálisan sodródtam, a másik személy, ha nemzetiségileg nem tartozik a többséghez, csak szolgálta státusban juthat levegőhöz, de elvárják, hogy magát pusztán lojalitásból szabadnak deklarálja – amikor arra leszek figyelmes, hogy kalodába szorított német nyelven arabok árulják, reklámozzák a bécsi újságokat. Tegnap, a kongresszus résztvevőinek rendezett bálon a városháza dísztermében török pincér udvari-

askodott, választékosan, nem is szólva a piacok és az állomások bábeli nyelvzavaráról. Mindenféle idegenek, bevándorlók. Bécs mindig vegyes város volt, erről tanúskodnak a temetők sírfeliratai is (ott is, ahová Mozartot temették), de ezek a mostaniak nem a birodalomból jönnek, mint egykor, hanem más kontinensekről, más civilizációkból.

Bécsben is érezni – mint Párizsban, Londonban, Svájcban, az NSZK-ban – az Európát próbára tevő új népvándorlást, s mások (európaiaktól különbözőek) masszív betelepődését Occidens országaiba. Kelet saját nyomorúságában fuldokol. Nem egyszerű bevándorlással, hanem új népvándorlással van dolgunk: délről északra, keletről nyugatra, jórészt a nyomorból a jóléti társadalom felé. A kommunizmus kelet-európai bukásával a népvándorlás fokozódik. A híres és keresett Mariahilferen hazánk fiaival és leányzóival is gyakran találkozni, akik jobb megélhetésben reménykedve, vagy agresszív nacionalizmustól félve áruajánlókként tengetik életüket. Nem mondom, megnyugtató, hogy itt a világ bármelyik nyelvén lehet beszélni és megvételre kínálni a portékát, az úgynevezett államnyelvet senki sem követeli. Mikor lesz így Bukarestben? Egyelőre a kérdőjel a biztos.

Az Európát előzőnlő új népvándorlás nem olyan erőszakos, nem olyan felforgató, mint hajdanán a germánok, szlávok, török-tatár népek betörése volt. A vándorlók repülőgépekkel, vonattal, személy- és társasgépkocsikkal érkeznek, nem prédálnak, sarcot sem vetnek, munkát, életlehetőséget keresnek, hajlékot és kenyeret. Mindenképpen elmondhatjuk, hogy az új vándorlók nem hordákba verődve jelentkeznek, akiknek nyomdokait romok jelzik, hanem szerény és alázatos embercsoportok képében.

Mondhatnánk, hogy minden rendben, semmi különös nem történik. Csak-hogy – sétálgatás közben erről elmélkedem – minden népvándorlás, történjék hordákban vagy barátságos embercsoportok formájában, beláthatatlan következményekkel jár. A népvándorlás, ilyen vagy olyan alakváltozataiban, a történelem normális ritmusához tartozik. Mindig volt, csak a blőd nemzeti mítoszok akarják elhitetni; hogy egyes kivételezett népek öt- vagy ki tudja hány ezer éve ugyanazon a helyen őshonoskodnak.

A népvándorlásokat eleinte megpróbálják kivédeni. A római császárok límeseket létesítettek, légiókat küldtek a benyomulók ellen, majd letelepítették őket, a római polgárjogot kiterjesztették a birodalom minden polgárára. A rómaiság romjain létesültek a mai európai országok alapjait alkotó barbár királyságok, s alakultak ki az európai nyelvek, népek és azok a társadalmi és politikai intézmények, amelyek elindították az európai társadalom fejlődését. Népvándorlás nélkül nem volna modern Európa.

De említhetném az arab terjeszkedést, Amerika benépesítését Európából, a legrégebbi időkben a sémi népek kirajzását az arabiai őshazából. A sémi nyelvek közül a legtöbbet az akkádról tudunk. (E nyelv legrégebbi szövegei az i.e. III. évezred elejéről származnak.) Mint említettem, az e nyelvet beszélők Ará-

biából hatoltak a két folyó – Tigris és Eufrátesz – vidékének déli részére, majd onnan északra húzódtak, és rátelepedtek a legrégebb kultúrnépre, a sumerokra. A sumerok átvették ugyan a rájuk telepedő hódítók nyelvét, de a sumer hatás olyan erőteljes volt, hogy az akkád kultúra az idők folyamán meglehetősen eltávolodott eredeti jellegétől.

Mindezt azért említem, mert a népvándorlásokkal a történelemben civilizációk bomlanak fel, és újak keletkeznek. A harmadik évezred hajnalán e tényről nem lehet játszi könnyedséggel elfordulni még akkor sem, ha alakulását mi – akkor már régen nem létezők – nem tudjuk döntően befolyásolni, és nem lehetünk újnak részesei.

Az új civilizációkkal együtt jár a nyelvcsere, identitásváltás és a beolvadás: az etnikai, nyelvi, kulturális különbségek megszűnése. A folyamközi példánál maradva, az akkádok nem kiirtották a sumerokat, hanem a sumer családok egyre gyakrabban beszéltek akkád nyelven, a gyermekeiknek is akkád neveket adtak, s ezeknek gyermekei csak akkádul tudtak beszélni. Megtörténhetett, hogy Uruk, a sumer város, megszűnt sumernak lenni anélkül, hogy lakossága – antropológiai értelemben – kicserélődött volna. (Hazafelé utazva olvastam Komoróczy Géza tanulmányát: Meddig él egy nemzet?).

Csak látszólag távolodtunk el eredeti problémánktól. Ahhoz, hogy a jövőbe pillanthassunk, a legrégebb múlt (még inkább: múltak) felé is fordulnunk kell. A mostani masszív bevándorlás a nyugati civilizáció országaiban nem fogja az európai civilizációt sarkaiból azonnal kimozdítani. A népesség elszíneződése is hosszú időt igényel. (Vajon fél évezred múlva lesz-e fehér ember?) Nemcsak arról van szó, hogy meddig fog élni valamelyik európai nemzet, hanem az európai kultúra alakulásáról.

Kétségtelen, hogy a bevándorlás (népvándorlás) olyan sajátos, a klasszikus kisebbségi kérdéstől eltérő társadalmi és kulturális gondokat okoz, amelyekről, nem tudni, miért, keveset beszélünk. Gondoljunk például arra, hogy az arab kultúra – szokás, hagyomány, vallás – megengedi a többnejűséget. A bevándorló araboktól az európai civilizáció megtagadhatja-e a többnejűséghez való jogot? Meddig terjednek az európai tolerancia határai? A többnejűség terjedése milyen hatással lesz a monogám európai családokra és a jogrendszerre? A jogilag elismert többnejűség nem korlátozható csak az arabokra és törökökre. Egy példát, talán a legérdekesebbet ragadtam ki annak bizonyítására, hogy az afrikai, ázsiai bevándorlás (népvándorlás) okozta problémák nem tekinthetők azonosnak a klasszikus európai kisebbségi kérdéssel, mely, ha eltérő (néhánykor egymáshoz alig hasonlító) történelmi régiókban is, de azonos civilizáción belül jelentkezik. Most többről van szó: teljesen eltérő kultúrák érintkezéséről és szimbiózisáról. Minden bizonnyal a bevándorlók még sokáig amolyan etnikai csoportot („ethnic group”) fognak alkotni, mely határozottan különbséget tesz tagjai és nem tagjai között, de adaptálódik a befogadó civilizációhoz. Természetesen a befogadó országnak szabályoznia kell a befogadottak jogi és

társadalmi helyzetét. Távtatban tekintve azonban, a harmadik évezred embe-
rei felkészülhetnek az afro-európai (Umberto Eco) vagy valamilyen más, még
nem is sejthető kultúra keletkezésére. Per analogiam, a régi kultúrákra, népek-
re gondolva, ennyit lehet sejteni. De ki láthat a jövőbe? Ez az eszmefuttatás
egyáltalán nem tudományos, de ennyi csapongás Európában járva-keelve talán
megengedhető.

Mégis, a bécsi Bornemissza Péter Társaság irodalmi estjén nem ezekről a
sejtésekről beszéltek, hanem a valóságosan létező problémákról. A jelen ide-
jű Európáról. Legalábbis annak egyik feléről. A kisebbségi sorsba szorított-
nak (e sorsot senki sem választja önként) majdhogynem lehetetlen a szabadság
új struktúrájáról beszélnie, amikor másod-, harmadrendű állampolgárként a
régiből sem részesülhet. Milyen struktúrájú „szabadság” az olyan, amikor a
kisebbségi a törvényszéken vagy a közigazgatásban nem szólalhat meg anya-
nyelvén, ha pedig különálló anyanyelvű iskoláról, autonómiáról merészel szót
ejteni, rögvest szeparatistának bélyegzik. Ez egyenlő az állandósított létve-
széllyel és a pokolba vettetéssel. Ezért a kortárs irodalomról – a kongresszu-
son elhangzott előadások mondandóját is ideértve – nem a szabadság új struk-
túrája jut eszembe, hanem annak hiánya, mindennapi tapasztalatainkkal és
élményeinkkel összhangban.

Csingiz Ajtmatov – sajnos, nem jött el a kongresszusra – regényében a naj-
mon törzsbeli anya meséli, hogy hajdanán az elfogottak közül többeket ke-
gyetlen eszközökkel, megfosztottak emlékezetüktől. Ezekből lettek a man-
kurt-rabok. A mankurt nem tudta, hogy milyen törzsből, nemzetségből való,
nem ismerte szüleit, elfelejtette gyermekkorát: nem tudta magában felismerni
az emberi lényt. Egyenértékű volt a szótlan állattal; engedelmes és veszélyte-
len, mint az idomított kutya, csak a gazdáját ismerte, csak az ő parancsa léte-
zett számára.

A homogenizáló nemzetállam politikája is ilyen mankurt-sorsra akarja fog-
ni a kisebbségeket. Nemcsak a kultúrák szintézise, hanem a törzsiség felé is
vezet út. Mégis – akárhogy lesz a távoli jövőben – egyetlen járható utat lehet
(kell) választani: *az autentikus létet biztosító önkormányzati autonómiát*, hogy
mindenkire egyaránt mosolyogjon a nemzeti lét angyala. Ez a terápia. Erre a
balkáni-égboltozat alatt, mely közelebb áll a törzsiséghez, mini-Európához, a
jelenben még csak transzcendens reményünk lehet, de addig kell mondani,
ameddig meghallgatást talál. A PEN-kongresszuson is tapasztaltam, hogy a
fülek mintha érzékenyebbek lennének. De mily nagy távolság tátong az értel-
miségi lét és a muszaj-emberké (politikusok) között!

IMREH ISTVÁN

(Sepsiszentkirály, 1919 – Kolozsvár, 2003) – történész, szociológus, egyetemi tanár

A második világháború idején a kolozsvári Ferenc József Tudományegyetem Közgazdaságtudományi Karán szerzett oklevelet. Történész, életpályája szorosan egybefonódott az Erdélyi Tudományos Intézet és a Bolyai, majd az egyesített Babeş-Bolyai Tudományegyetem keretében folyó tudományos illetőleg oktatói-nevelői munkálkodással. A kolozsvári Történeti Intézet munkatársa, az Erdélyi Múzeum-Egyesület történeti levéltárának megbízott igazgatója is volt. A Magyar Néprajzi Társaság 1977-ben tiszteletbeli tagjává választotta. A Magyar Tudományos Akadémia 1990-ben vette fel külső tagjai sorába. Kutatási területe a jogi népelet, falutörténet, agrártörténet, különös tekintettel Erdélyre, ill. a Székelyföldre. Összegyűjtötte és közzétette a székely falusi írásbeliség dokumentumait, feldolgozva ezt a sajátos történelmi forrásfajta, amelyben a legbeszédesebben tükröződnek a középkori magyar falu közösségi hagyományai.

Kimondottan székely vonatkozású könyvei: Székely falutörvények (Kolozsvár, 1947); Majorsági gazdálkodás a Székelyföldön a feudalizmus bomlásának idején (Bukarest, 1956), A rendtartó székely falu. Faluközösségi határozatok a feudalizmus utolsó évszázadából (Bukarest, 1973); A törvényhozó székely falu (Bukarest, 1983); Székelyek a múltó időben (Budapest, 1987), Kászonszéki krónika, 1650-1750 (Budapest, 1992), Látom az életem, nemigen gyönyörű (Bukarest, 1994). Ezenkívül még legalább tucatnyi könyvet írt, több mint háromszáz közleménye jelent meg. 1999-ben kiemelkedő történetírói és közéleti munkássága elismeréseként az Erdélyi Múzeum-Egyesület emlékkönyvet jelentetett meg tiszteletére.

SZÉKELYEK A MÚLÓ IDŐBEN

– részlet –

IV. A REND ÉS TISZTESSÉG DOLGA

1. A TISZTASÁG ÉS AZ EGÉSZSÉG GONDJA

Az erdélyi parasztság tudatvilágát a feudalizmusban meghatározta, magatartását, cselekedeteit át- meg átszötte a babonaság, a hiedelmek sokasága. Így volt ez a székely székekben is. Az újtó jó szándék különösen a felvilágosult abszolutizmus korától kezdődőleg azonban – harcának jogosultságát igazolandó – nemegyszer a valóságosnál is sötétebb képet rajzolt az állapotokról. A nép ugyanis nem csupán a természetfölötti hatalmakat, a fűvekben, azok főzeteiben rejtőzködő – vélt vagy valóságos – gyógyító erőket hívta segítségül élete és egészsége védelmére, hanem ősi ésszerű elveket, sok tapasztalatból leszűrt hasznos parancsolatot is.

A *köztisztaság* kérdésére például a community többféle módon is gondot velt. Mindenekelőtt kialakította az ítéletmondó közvéleményt. A népdal, a népi vers gyakran szólott a test gondozása, a tiszta kéz, ruházat, használati eszköz szükségességéről. A homoródszentpáli énekeskönyvbe 1721–28 táján jegyezték be:

*Hol mosdatlan kézzel az tehent megfejik...
a tejszűrőt pedig úgy alatt keresik,
Nem kár az kerítő ha onnat elkésik.*

A *Vadrózsák*-ban ugyancsak a tisztaságot tekinti fő szempontnak a jövőbeli élettársat kereső:

*Ahol a nagy leány borzos fővel szítál,
A lisztlang a fején, mind malomba, úgy áll,
Napestig ahogy jár, éccaka is úgy hál...
Dagasztván az ingit nem meri főtűzni,
Mett fél, hogy meglássák rút, koszos könyököt,
Három hétbe egyszer fésüli meg fejét:
Heába fárosztod oda a nász népit.*

Aki a „házat”, a szobát délben söpri ki, és nem kora reggel, ahhoz sem küldi a népdal a kérőt, és azt is elmondja, hogy ahol mosdatlan kézzel szelnek a kenyérből, „Ne keresd ott himit a tiszta életnek”. A Nyárad menti legény azonban büszkén hirdetheti, hogy szeretőjének „Tükör a tűzhelye, gyémánt a házfödje”. Tiszta az utca is. Az „élet”, a telek előtti szakaszt, ha gyakrabban nem, de szombaton tisztára kell söpörni.

A norma, a követelmény ott áll, kőtáblába vésett sok-sok parancsolathoz hasonlóan, a community rendtartásában, a falujegyzőkönyv végzéseiben is.

Különösképpen vigyáznak arra, hogy „*útra ház szemetit, udvaron való gazt*” *senki se hányjon*. A szemerjaiak 1727-ben úgy döntenek, hogy „szoba szemetét vagy genéjt ha valaki utcára kihányja, megbünteti az falu ad den. 50”. 1771-ben pedig már kétszeresére növelik a bírságát „a szoba szemetét” vagy mást az útra kiszórónak.

Különösképpen oltalmazzák a helység *patakjának*, a falut átszelő *folyóvizeknek* a tisztaságát. A szacsvaiak 1717-ben „az falu közönséges élő vizit” rútitók, a fonalat, egyebet festők, a mészárosok ellen szólnak. A papolci 1759. évbeli statútum kimondja: „A víz mellé, úgy az utcákra is semmi házbéli szemetet, ganét, annál inkább akármi nemű dögöt senki hánni, vetni ne merészeljen. A szócsók, tímárok a csávált bőrköt belé ne mossák, se ne áztassák, úgy a kendert se falu között, se a falun feljel vagy alól...” Másutt szintén hasonló tilalmak születnek, s büntetik azt, aki a levágott szarvasmarha, sertés beleit vagy más „rútságot” a patak vizébe mossa, „lúgzó hammát” patakba tölti, gazt hány a patak martjára, füz-, égerágat belevagdos, „mivelhogy a tisztaság mindenféle dologban jó...”

A szankciók sem formálisak, nem szorítkoznak csak a megítélésre, a megszólásra. A protocollumok bejegyzései tanúsítják, hogy a köztisztaság ősi rendje és rendszabása ellen vétőket kemény pénzbírsággal sújtják. Zalánban például 1783. január 29-én az, aki olyan helyre épít sertéspaját, „ahonnan minden gazság a falu patakjába folyik”, míg el nem viszi onnan, minden héten köteles egy forintot befizetni a falu pénztárába.

Külön rendelkezésekben intették a falusi *mészárszékekben* húst kimérőket, hogy betegséget, járványt okozó körülményeket ne teremtsenek. Az ozsdolaiak 1774-ben továbbra is megengedik mindenkinek a „pecsenye”-vágást, de kimondják: „ezelőtt tapasztaltatott, hogy némelyek döglött s némelyek beteg, nyavalyás marhájokat kivágták és pénzen eladták. Arra nézve végeztetett, hogy aki húst akar vágni, ha más faluból hozza a marhát, hiteles testimoniumja legyen, hogy igaz, nem lopott marha és egészséges és tiszta helyről való, Így bíró hírével leütheti. Ha pedig falubeli, a bírónak vagy hütösseinek hírt tegyen, lábán megmutatván a marhát, addig le ne üsse egy forint bírság alatt...” Az árkosiak 1824-ben a falu „hét pontokban írt constitutiójá”-ban kötelezik a mészárosokat, hogy a „húsvágó széket” tartsák tisztán. Oda vért, bőrt, belet bevinniük nem szabad. A falusi tímármestereket pedig „minthogy azok sokféle bőrrel s düggel hajolnak”, eltiltják a húsvágástól. A Gyergyóalfaluban 1825. február 18-án kiadott parancsolat szerint kell lennie egy „húsbíró”-nak, aki két esküdtel megvizsgálja a vágásra szánt állatot, majd 1832-ben – mert Gyergyószentmiklóson sokan megbetegedtek – azt is kötelességükké teszik, hogy ha az állat egészséges voltáért felelősséget vállalnak, szarvára sütővassal jelzést égessenek.

A népdalban tükröződő értékrend, a falu törvényében megfogalmazódó igény, a mértékül kiszabott színvonal természetesen nem mindig vált való-

sággá. A népi verselők csúfondáros gonoszkodása, a rendtartásokban szereplő jelentős összegű bírságok is erre utalnak. Megvolt és szabályba rögzítődött azonban a követelmény, s nem is minden eredmény nélkül. Különben Újfalvy Sándor sem írhatta volna emlékiratában, hogy például Háromszéken: „bent a házban és künt az udvaron s mezőben oly szép rendben láthatni mindent.

A főkormányshéék és a határőr-parancsnokság érdemeit is meg kell itt e fejezetben említenünk. Az ész, a ráció jelszavaival díszített zászlaikkal a népszámnövesztés kormányzati programjának megvalósításáért harcba induló – felvilágosult abszolutizmus korabeli – katonatisztek szintén a mindennapok gyakorlatával egybekapcsolódó egészségvédelmi határozatokat hoztak. Jellemző, hogy az 1787. évi ozsdolai „Compagnia-parancsolat” határvédő őseink számára nemcsak a fegyverzetet, az öltözetet, sőt a gondozott, rendes külső megjelenést írta elő, hanem arra is kötelezte őket, hogy kirukkoláskor egy darab szappant is vigyenek magukkal.

A személyes tisztaságra vigyázás mellett – csíkszenttamási 1828-as kapitányi parancsolat tanúsítja – a lakószobák rendje, tisztasága is gondoskodásuk tárgya. A „házak vizitációja során” arra intik a népet, hogy reggel a szobákat kiséperjék és naponta többször szellőztessék. A hálószobában rúdra parádénak bőrlőtözetet ne aggassanak, főleg burgonyát, káposztát a lakóházban ne tartsanak, még inkább marhabőrt ott ne szárítsanak; és azt is előírják, hogy vaslapockát tűzben melegítsenek, arra bőven házi ecetet töltsenek, és azzal fertőtlenítsék a szoba levegőjét. Ez utóbbi rendelkezés azonban már a ragályos betegségek és elsősorban a pestis elleni védekezést szolgálja.

A II. székely gyalogezred vezetősége 1776-os rendeletében előírja az egészségügyi inspektori tisztség megteremtését. Kiss Mihály ezredes parancsa így hangzik: „... minden tíz-tíz szomszédban lévő házaknál egy arra rendelt ember legyen, aki is azon tíz házat mindennap meg-megvizitérozzon, és ahol beteget tanál, kötelessége szerént az bírónak és káplárnak jelentést tegyen; és annak az embernek hivatalt viselő neve lészen az Egészségnek Inspektora.”. A falujegyzőkönyvekbe a XVIII. század utolsó harmadában, majd a következő fél évszázadban gyakran jegyzik be orvosnak, sebésznek, felcsernek a nevét. A számadásokba beírják a nekik járó juttatásokat, fizetségeket, vagy például említik a kézdivásárhelyi „Regiment felcsernél scholára” járt és hitet tett bábák alkalmazását. A parancsolatok könyvében a himlőoltás szükségességéről, a vérhas, a görcsös, lázas megbetegedés orvoslásáról, de főleg a pestis, majd a kolera gyógyítás módjáról olvashat bő leírásokat „a testről való gondoskodás” múltját kutató. Megfigyelheti, hogy újat és régít együtt sodorva miként mozdul előre ez a kis részlege a világnak, hogyan formálódik át az ember-, valamint a természetlátás, és mi a szerepe ebben a közösségnek, az előljáróságoknak és a falutörvényeknek.

VERESS DÁNIEL

(Sepsiszentgyörgy, 1929 – Sepsiszentgyörgy, 2002) – irodalomtörténész, dramaturg, esszé- és drámaíró

A tragikusan eltávozott költő, Veress Gerzson édesapja. A kolozsvári Bolyai Egyetem filozófia-lélektan szakán végzett. Egy ideig írásaiból tartotta fenn magát, majd 1970-től 1990-ig a sepsiszentgyörgyi Állami Magyar Színház dramaturgja. Elismert Mikes-kutató – neki köszönhető az első román Mikes kötet értő válogatása és jegyzetanyaga, a felvilágosodás kora erdélyi műveltségének kitűnő ismerője.

Főbb színházi munkái: Négy tél (1968); Véres farsang (1970); Gräfenbergi éjszakák (1971); Báthory. Wesselényi, két dráma, (1973); Örvényben (1978); A félreértés (rádiójáték, 1980). Ünneprontók (1982); A megtévesztett Misztótfalusi Kis Miklós monológja az eklézsiakövetés után, monodráma, 1993. Könyvei: A hamis közérzet nyugati irodalma (Bukarest, 1964); A színház vonzásában (Sepsiszentgyörgy, 1980).

Irodalomtörténeti munkái: Mikes. Vándorúton, esszék, portrék, tan., (Bk., 1971); A rodostói csillagnéző. Kalauz Mikes Kelemen leveleskönyvéhez, kismonogr., (Kvár, 1972); Mikes és a szülőföld, tan., (Bk., 1976); Szerettem a sötétet és a szélzúgást. Kemény Zsigmond élete és műve, kismonogr., (Kvár, 1977); Így élt Mikes Kelemen, (1978); Wesselényi Miklós, életrajz, (1982); Vékára tett méceses: Esszék a XVI-XVIII. századi erdélyi magyar kortörténetek és emlékirások köréből (Csíkszereda: Pallas-Akadémia, 1998).

Az alábbi részletet az Édes néném. Zágoni Mikes Kelemen (Medium Kiadó, Sepsiszentgyörgy, 1995) című kötet előszavából közöljük.

MIKESRŐL MÚLT ÉS JELEN IDŐBEN

(...)

Zágon az egyetemes magyarság tudatában, azokéban is, akik, szertegurultan a világban, talán még a térképen sem találnák meg, réges-régen nem egy puszta helységnév, hanem egy szimbólum, az olthatatlan hazaszeretet, a töretlen hívség szimbóluma. Mikes számára éltető erő volt, a valahová tartozás szoros köteléke, az otthonézés tudata, mely tucatnyi – áttételek nélküli és áttételes, de mindég szíve mélyéből jövő – vallomást sugott pennája alá. Nem valami szükértelmű táj hazafiság volt ez. Mikes számára Zágon a bölcsőhely és a szívárványos gyermekkor, egy nemesen feláldozott élet szüntelenül visszatérő ábrándja, maga a vágy és a vágyakozás az elérhetetlen után, amitől végzete örökre elvágta. Elvágta, de el nem szakította, hiszen minél reménytelenebbé vált a hazatérés, annál mélyebb volt a ragaszkodás a szülőföld, a zománcosra

szépült, foszló és mégis ráspolyozódó emlékek, ízek, hangulatok legendavilága iránt. Zágon, Mikes számára, végső soron egy – a mindennapi valóságosnál valóságosabb – lelki, érzelmi tartalom, egy mélyből felcsapó élményvilág, mely csendjével évtizedek múltán is túldübörögte a tengerek hangját. (...)

Rákóczi, a kiemelkedő, rendhagyó történeti személyiség létezik Mikes nélkül is. Rákóczi, a köznapi ember, önfegyelmével, garasoskodásával az emigrációban, rendszeretével, a szakállába akaszzkodó gyaluforgáccsal nincs Mikes nélkül; Mikes pedig – ahogyan ma látjuk, ahogyan bennünk él – nehezen képzelhető el Rákóczi nélkül. Rákóczi a köznép tudatában voltaképpen az és annyi, amivé Kelemennek, a zágoni székely származéknak ítéletében lenni tudott.

Mikes hűségként legendásult nagyságának Rákóczi a tartóoszlopa. Még kamasként mellé sodorta a sors, megkedvelte, hitt benne, szolgálta, világtörténelmi sorsához kapcsolta a maga kicsinyke életét komondorhűséggel, és amikor az eszmény kidőlt a sorból, nemcsak megsiratta, de megőrizte és tovább szolgálta emlékét. Végsősoron a legszabadságharcosabb kurucok végzetét vállalta magára, hiszen inkább szándéktalanul, mint politikailag tudatosan választva, de magával az üggyel is holtig elkötelezte magát. *„De én, aki egész életemben bujdostam, és végtire 16 esztendő koromban a hazámat elhadtam, a' bizonyos, hogy a szabadságkeresés az elmémben akkor nem volt, és ha eddig tart bujdosásom, az igaz, hogy az uramhoz való vak szeretetem okozta. Így mondhatni természet szerint, de keresztényi módon szólván, Isten rendelése, és meg kell csókolni a vesszőt, amellyel ostoroz”* – olvasható az 1727. november 8-án kelt, nevezetes 85. levelében, amelyből Mikes jellemzésére egyetlen kulcsszót emeljünk ki: szeretet.

Úgy tűnik, hogy sok egyéb mellett éppen ebből, a szeretetből igen kevés van jelen korunkban a világban, így hát nem árt nyomatékosítanunk, hogy Mikes apaként ragaszkodott Rákóczihoz, követte a megpróbáltatások tövises útján, pusztán a szeretettől ösztönözve.

Am ebbe a Mikes-képbe jelzésszerűen néhány vonást erősebben meg kell húznunk. Annál is inkább, mert a költők mindmáig némileg romantizáló Mikes-képe félrevezethet oly értelemben, hogy szinte olajnyomatként csak Mikes egyik arcát mutatja.

A leveleskönyv figyelmes olvasója számára nyilvánvaló, hogy Mikes nem volt az a szüntelenül búsongó, szomorkodó, tengerparton mélán kóválygó, szüntelenül hazaepekedő, Zsuzsi után sóhajtozó kifacsarult lélek. Búsult ő, hogyne búsult volna, de aligha többet, mint más emberfia, akit a sors megszorongat. Lényegében – s ez igen fontos – dolgos, tevékeny ember volt, aki állapotuk, a helyhezkötttség ellen, a szürke, eseménytelen, semmi jobbat nem hozó hétköznapok ellen munkával, szellemi munkával védekezett; igen sokat, alaposan, gondosan és türelemmel fordított. Ez a hatalmas hagyaték megjelent, szaktudományosan még feldolgozatlan, de már méreteiben is jelzi egy rendhagyó irodalmi műhely kapacitását. Ha volt Mikesben becsvágy, meggyő-

zódésem, hogy volt, úgy az az írói. Munkásságával, nem annyira a levelekkel, mint fordításaival használni akart, s nem úgy általában, hanem otthon, Erdélyben, miként írta, a szív megjobbítására és az elméknek multságára. A játékosan, sokszor ízes humorral mórlikáló levelekből azt is tudjuk, hogy Mikes Kelemen alapjában véve egyszerű lélek volt, természetesen és gyakorlatiasan gondolkodó elme, aki ódzkodott a politikai szenvedélyektől, a hatalmi harcoktól, diplomáciai fondorlatoktól, és igen jól átlátott az emberek apaként szeretett fejedelme gyengéin is. Legyintett a politikai fantáziálgatásra és ködevésre. A mindennapi valósághoz szabott bölcsességében nemcsak tiszteletre, de nagyon szeretetreméltó is. Nem önmagát fitogtatni, nem érvényesülni akart, hanem embertársai, főleg a fiatalok javára tenni, nevelni és tanítani őket. Ezt diktálta élettapasztalata és természetes józan esze, ítélete, alkotó és bíráló hajlama, mely megértéssel párosult. Ha humorának, melyről sokat lehetne beszélni, csúfoló és öncsúfoló szemléletét keressük, túl a személyes alkati adottságokon, valahol e tájon találjuk meg. Az észjárást lehet csiszolni, finomítani, de valahonnan eltanulni nem lehet, az az egyénnek egészen a sajátja. Zágoni Mikes Kelemen istenáldotta írói tehetség volt, az egyetemes magyar irodalomban egyike a legnagyobbaknak.

EGYED ÁKOS

(Bodos, 1929 –) – történész, író, egyetemi tanár

Középiskolai tanulmányait a sepsiszentgyörgyi Székely Mikó Kollégiumban végezte, majd 1952-ben Kolozsváron a Bolyai Tudományegyetemen szerzett történelemtanári oklevelet. 1998-as nyugdíjazásáig a Kolozsvári Történelmi Intézet főkutatója volt. 1992-től a Debreceni Tudományegyetem, valamint a Budapesti Eötvös Loránd Tudományegyetem meghívott előadója.

Magas színvonalú kutatómunkájának középpontjában – melyet az igényesség, a módszertani alaposág, a történelmi tények tisztelete jellemzi – szűkebb páttriája, Erdély, s azon túl Székelyföld 19–20. századi nagy átalakulásának komplex története feltárását találjuk. Eddigi gazdag életművét 17 saját könyv, 15 társszerzőkkel írott könyv, s mintegy 240 tanulmány képviseli. Jelentős tudományos tevékenység mellett fontos ismeretterjesztő munkát is végzett, több mint 150 honismereti, tudomány népszerűsítő írást jelentetett meg. Egyed Ákos közösségépítő munkássága is kiemelkedő: a '70-es években szabadegyetemet, majd népfőiskolát szervezett, tanulmányokat jelentet meg itthon és a határon túl. A romániai rendszerváltás után aktív szerepet játszott a magyar tudományosság újjászervezésében. Ennek keretében 1994–2002 között az Erdélyi Múzeum-Egyesület Bölcsészeti-, Nyelv- és Történettudományi Szakosztályának elnöke volt, 2002 óta pedig az Erdélyi Múzeum-Egyesület elnöke. Tagja a Magyar Történészek Világszövetségének, 1990-ben a Magyar Tudományos Akadémia külső tagjává választotta. A Debreceni Egyetem doctor honoris causa oklevéllel tisztelte meg.

Legismertebb munkái: A megindult falu – Tallózás a régi erdélyi faluirodalomból, 1849–1914 (Bukarest, 1970); A parasztság Erdélyben a századfordulón (Bukarest, 1975); Háromszék 1848–1849, monográfia (Bukarest, 1979); Falu, város, civilizáció. Tanulmányok a jobbágyfelszabadítás és a kapitalizmus történetéből Erdélyben 1848–1914 (Bukarest, 1981); Csutak Vilmos: Közösség és művelődés (Bukarest, 1993); A korszerűsödő és hagyományörző Erdély I-II. (Csíkszereda, 1997); Erdély 1848–1849 I-II. (Csíkszereda, 1998–99); Erdély metamorfózisa a hosszú 19. században (Csíkszereda, 2004); Gróf Mikó Imre – Erdély Széchenyije (Debrecen, 2005).

GONDOLATÉBRESZTŐ ADATOK BODOS FALU TÖRTÉNETÉBŐL

– részletek a bodosi iskola névadó ünnepségén, 2001 őszén elmondott beszédből –

Bodos a kies Erdővidéken települt, a Dél-Hargita és a Baróti-hegyek között a Bodos patak völgyében. Mai tudásunk szerint a nevét első alkalommal 1459-ben írták le Miklósvárszék jogainak megerősítése kapcsán (...). A valóságban még nagyobb idő telhetett el az alapítástól, hiszen 1459-ben már kész faluként említi Bodost Vingárti Geréb János erdélyi főkapitány (...).

A történettudomány már jó ideje tisztázta, hogy falvaink keletkezése nem feltétlen esett egybe az első ránk maradt írásbeli feljegyzés idejével. Bodos alapítását én mintegy évszázaddal korábbiak tartom az első ránk maradt írásbeli adatnál, mert évszázadnyi időbe telt, amíg néhány család szálláshelyéből falu települése lehetett. (...)

Bodos létrejöttétől az 1848-as magyar forradalomig tiszta katonafalu volt. A családok a székely katonai rendekhez tartoztak, akár lófők, akár gyalogosok voltak. Meg kell jegyeznünk, hogy a bodosi családok nagy többsége gyalogrendi volt, bár egyes időszakokban, mint gyaloglovasokat írták össze őket is, ami azt jelentette, hogy lóval vettek részt a hadműveletekben, de ez nem változtatta meg a rendi állapotukat. A katonai rendszer értelmében a falut tizedekre osztották fel, s a tizedekhez tartozó férfiak valamely szomszéd falu tizedeivel együtt századot alkottak. A hadfiaknak ott kellett lenniük a magyar királyság erdélyi hadai sorában, nevezetesen a székely kontingensben bármikor, ha hívó parancs érkezett. Mátyás király külön összeíratta a lóföket és a gyalogokat, megparancsolva, hogy a katonanépet senki ne merészelje elnyomni. Ezért nem lehetett a székely falvakban, Bodosban sem, jobbágyásra vetni a családokat egészen 1562-ig. Akkor azonban nagy változás következett be, ugyanis a székely szabadságjogok, főként az adómentesség védelméért kirobbant felkelésben résztvevő családokat ideiglenesen fejedelmi jobbágyokká minősítették, természetesen Bodosban is. Hogy ebből az állapotból megszabaduljanak a bodosiak, siettek a Báthori Gábor fejedelem zászlói alá, s ott voltak a bodosi hadfiak is a török elleni hadjáratban Havasalföldön. Ekkor kapott Józsa Máté nemeslevelet a fejedelem szolgálatáért. Bethlen Gábor fejedelem aztán nagyrészt visszaállította a régi helyzetet, s I. Rákóczi György alatt Bodosban egy (nemes) lófőt, 28 gyalog lovas és 9 gyalogost írtak össze. A II. Rákóczi Ferenc vezette kuruc szabadságharcban körülbelül ugyanennyi bodosi katona harcolt. A katonáskodás nagy kiadással járt, mert a felszerelésről nagyrészt az illető katona családjának kellett gondoskodnia, ezért különféle jogok (privilegiumok) illették meg a katonacsaládokat. Nem fizettek adót, ingyen kapták a sót (ami akkor nem kis privilegium volt), személyes szabadságuktól nem foszt-

hatták meg, képviselőik jelen voltak a széki közgyűléseken, a falu köteles volt nyílföldet osztani számukra, földjüket még a fejedelem sem vehette el, hanem az apáról fiúra szállt. Ezt a birtoktulajdont nevezték székely örökségnek. Az önálló Erdélyi Fejedelemség megszűntetése után az Erdélyben berendezkedő osztrák Habsburg-hatalom átmenetileg megszüntette a székely hadrendszert, de 1764-ben Háromszéken és Csík székben megalakították a székely határőr-seget, amit a székelység kényszernek érzett, azért állandóan küzdött ellene. A székelység soha nem nyugodott bele jogai elvesztésébe, az osztrák uralmat idegennek érezte, s 1848-ban szívvel-lélekkel bekapcsolódott a Kossuth Lajos által vezetett magyar szabadságharcba. Nem hiányoztak a bodosi katonák sem Bem tábornok hadaiból, többen életüket áldozták a harcokban. Ők, valamint az első és a második világháborúban a frontokon elesettek, megcsönkultak a falu hősei. (...)

A faluközösség szervezése valószínűleg a falualapítással elkezdődött, hiszen gondoskodni kellett a megtelepült családok együttműködésének folyamatosságáról. Házakat kellett építeni, erdőt kellett irtani, hogy a növénytermesztést elkezdhessék, a határt őrizni kellett a vadak dúlásai ellen és a legeltetést is szabályozni kellett. A falu élére vezetőt, bírót választottak. Bodosnak nem volt földesura, tehát magának a faluközösségnek kellett gondoskodnia saját dolgainak intézéséről. Ebben nyilvánvalóan segített a katonai szervezettség, az egyház is, a falunak azonban saját előjáróságra is szüksége volt. Sajnos a kezdetekről nem maradtak ránk írásos feljegyzések. Az első pontos leírás Bodos faluközössége vezetőinek személyi összetételéről 1635-ből való. (...)

Bodos sohasem tartozott a gazdag fálvak közé, határa szűk volt, nagyrészt hegyes-dombos, agyagos talajú. Emiatt gondosabban kellett művelni s mégsem termett annyit, mint Nagybacon, vagy Barót határa. Ennek ellenére a bodosi ember mindig megtalálta a megélhetés lehetőségeit. A földművelés és állattenyésztés mellett sok mindennel foglalkoztak elődeink, hogy ne kelljen elhagyni a szülőfalut, amelyhez nagyon ragaszkodtak. Sokan értettek a szekérszítéshez, s ebből is némi jövedelemhez jutottak, aztán a kőművesség vált majdnem általános foglalkozássá. Persze a férfinep azért tudott akár messze is munkát vállalni, mert otthon az asszonyok felvállalták a családi gazdaság munkáit, az öregekkel és a gyermekekkel. Az idős emberek addig dolgoztak, ameddig erejükből telt, a gyermekek pedig már hatéves koruktól hasznos munkát is végeztek, a játék mellett persze, ami azért kijárt a gyermekeknek. Tanulmányaimból azt a következtetést szűrtem le, és ezt a magam tapasztalatai is megerősítik, hogy Bodos faluközösségének egyik nagy öröksége a kölcsönösség szokása volt. A második világháború végéig, s talán még a kollektivizálásig is szokásban volt a bajba jutottak megsegítése, egymás megsegítése a kölcsönösség, a viszontszolgáltatás alapján. Gondolok itt a gépi cséplésnél kialakult szokásra, a gabonahordásra, a házépítéskor szokásban volt kalákára és egyebekre. Ez a kölcsönösségre épülő segítő szellem tette igazán közösséggé Bodost. És

az élet szokásokban rögzült rendje. Rendje volt a munkának és rendje volt az ünnepnek. A viszonylag szűk határon, a meredek oldalakon folytatott földművelés kitartó, folyamatos munkát követelt, főként tavasztól késő őszig. Aztán jöhetett a tél, amikor jutott idő a szomszédolásra, beszélgetésekre fonóban és családi körben. És jutott idő az ifjúságnak, sőt nemcsak a fiataloknak a táncra, énekekre. Rendje volt a családalapításnak is. Vénlegény és vénleány alig volt. Az egyházi nyilvántartások bizonyossága szerint a családok sok gyermeket vállaltak, igaz nagy volt a gyermekhalandóság is. Egy-egy járvány sok fiatal életet oltott ki.

Az iskoláztatásról csak 1814-től vannak adataink, de jogos feltételezés szerint jóval régebbi lehetett. Az írást a székely férfiak zöme, a katonáskodók, legalább a 18. század közepétől ismerte. 1814-től ismerjük a tanítók nevét: Budai István, Nagy Ferenc, Józsa Lajos, Józsa Izsák, Gáspár Albert (nagyapám), Bakó Károly s Egyed Géza (édesapám). Aztán sorra jöttek a fiatalabbak egészen napjainkig. A tanulási kedv régi volt Bodosban, amit az is mutat, hogy Sepsibodok tanítója 1684-ben bodosi születésű Bodosi István volt. Említést érdemel az is, hogy 1829-ben Bodos hozzájárult ahhoz a segélyakcióhoz, amelyet a székelyudvarhelyi református kollégium érdekében hirdettek meg, s pénzadománnyal segítette a sepsiszentgyörgyi új székház építését is, amelyben nemsokára Gábor Áron bejelentette, hogy "lesz ágyú, amennyi kell". Sok mindenről lehetne még szólni, a csürből átalakított régi kultúrházról, amelynek felavatásán Benedek Elek is jelen volt, és amelyben számos kedves színdarabot láttunk, sok előadást hallgattunk, s ahol megannyi vidám táncmultság zajlott le. Szót érdemelne az új kultúrház is, a Hangya Szövetkezet, s az ünneplés módja. A falu történetéhez tartoznak a kebelében élt költők, kiemelkedő gazdák, a fejfa- és kopjafafaragók, azok, akikről szólásmondást őriz a falu.

Bízunk abban, hogy Isten segítségével szülőfalum, Bodos a következő századokban is éltető otthona lesz utódainknak.

DOMOKOS GÉZA

(Brassó, 1928 –) – író, műfordító, szerkesztő

Pályája alakulására döntő befolyással voltak iskolái: az elemi Zágóban, Mikes Kelemen szülőfalujában, a középiskolát Sepsiszentgyörgyön, a Székely Mikó Kollégiumban végezte; egy évig a kolozsvári Bolyai Tudományegyetem filológus hallgatója volt, innen a Moszkvai Maxim Gorkij Irodalmi Főiskolára került. 1970-től 1989-ig a Kriterion Könyvkiadó igazgatója. A rendszerváltást követően az RMDSZ első elnöke volt.

Írói munkásságát útijegyzetekkel, riportokkal kezdte (A legszebb üzenet, 1953; A negyedik emlék, 1961), de írt elbeszéléseket, kritikát is. Az Irodalmi Könyvkiadónál töltött évek alatt útra indította a Romániai Magyar Írók, a Horizont, a Forrás sorozatot. Majd a Kriteriont emelte – annak igazgatójaként – az ország határain túl is ismert, fontos művelődéspolitikai hivatást teljesítő nemzetiségi fórummá. E kiadónál az ő szerkesztésében jelent meg a Bibliotheca Kriterion sorozat, amely a romániai nemzetiségek szellemiségének klasszikus és kiemelkedő mai értékeit közvetíti a román olvasóközönség felé.

Fontosabb művei: A negyedik emlék: Feljegyzések Békásról, Bukarest: Ifjúsági Könyvkiadó, 1961; A Kriterion műhelyében, Budapest, Kossuth Kiadó, 1988, Esély I.-II.-III.: visszaemlékezés 1989-1992; Csíkszereda: Pallas-Akadémia, 1996, 1997, 1998; Igevár: Kriterion-történet tizenhat helyzetképben elmondva, Csíkszereda: Pallas-Akadémia, 2000; Éveim, útjaim, arcaim, Csíkszereda: Pallas-Akadémia, 2002; Apályban: Napló – ezerkilencszáznyolcvannyolc, Csíkszereda: Pallas-Akadémia, 2004.

ÉVEIM, ÚTJAIM, ARCAIM

– részlet –

Magániskola

Fontosat, hittem a későbbiekben is, a legfontosabbat tanultam meg az első iskolai napomon. Idegen környezetben, anélkül, hogy megértettem volna egyetlen szót is a többi gyermek beszédéből.

Riadtan fűlve-nézelődve az azugai iskolaudvaron, majd az osztályban, ahová nagy félenken társaimat követtem, úgy éreztem, nincs nálamnál elhagyottabb ember a földkerekségen. A többiek beültek kettesével a padokba, én is behúzódtam az egyikbe, ahol üres helyet láttam. A tanító néni, fiatal, nagyon szép kisasszony, kitette a hóna alatt hozott nagy-nagy füzetfélét az asztalra és olvasni kezdett belőle. Olvasott és felnézett, olvasott és felnézett. A gyermekre, aki felállt a helyéről és mondott valamit. Egy szót, jól odafigyeltem és a fe-

jembe véstem, mert azt ismételte minden felszólított. Éppen idejében, a neve-
met hallottam. Különösen csenghetett, mert a kedves tanító néni előrehajolt a
füzet fölött, hogy jobban megnézhesen. Az osztály is felém fordult és nézett
nagy kíváncsian. Felálltam s jó hangosan azt kiáltottam: Prezent! Hogy mit je-
lent, akkor még nem tudhattam, Minthogy azt sem sejthettem előre, hányszor
lesz szükségem az életben ennek a Jelen!~nek nem a hangos kimondására, ha-
nem csendes, kitartó gyakorlására. A felismerésre, hogy most, ebben a minu-
tumban s nem később, így s így kell szólnom, ezt s ezt kell tennem. Távolság áll
tőlem, hogy higgyem, minden valaha elhangzott vagy leírt szavam igaz, min-
den cselekedetem helyénvaló volt. Vallom azonban, hogy ettől az indítéktól ve-
zetve, ettől a – bensőmben újra és újra megfogalmazódó buzdítástól serkentve
– bármilyen nyelven villant elő tudatomban – ismertem fel helyzeteket, ame-
lyeket mások talán nem vettek észre, megláttam lehetőségeket, amelyek sokak
szemében tűntek túl terhesnek vagy értelmetlennek; az is meglehet, a túlzott
óvatosság, a kényelmesség sugallatára vélték mások csapdának, amelyet jobb
elkerülni. Végeztem feladatokat, amelyek rám vártak, engem szólítottak. Nem
azért, mert én voltam a legalkalmasabb a véghezvitelükre, hanem azért, mert
egy gondolattal előbb fogtam meg a dolog végét. S kitartottam amellett, ami-
hez hozzákezdtem. Elviseltem a kudarcot, de jobb szerettem győztes lenni.

Akkor már magabiztosabbnak, tehát humorérzékkel megáldottnak kellett
volna lennem s a román nyelv elsajátításában is előbbre járnom, hogy megér-
tem szójátékon alapuló gúnyneveket: Cizmăgar! Amihez az ötletet fain zá-
goni csizmám adta osztálytársaimnak, akik rajtam láttak először életükben
effajta lábbelít. A măgar, vagyis a számar, magától adódott toldalékként az el-
més szóösszevonáshoz. Nem láttam benne semmi sértőt, és nem haragudtam a
csizmámra sem. Vele azonban, tegyem hozzá, a következő esztendőben össze-
különböztünk. Reggelente csak nagy ügyel-bajjal tudtam felhúzni. Sokszor
kellett körülszökdelnem féllábon a szobát, anyám segítségével, amíg sikerült
elindulnom. El is késtem emiatt néhányszor az iskolából. Ekkorra már feledés-
be ment a gúnynevem is. Amilyen ízibe kitalálta az osztály, olyan gyorsan el
is felejtette. Akadt más gyermek, más ürügy a keresztelőre. Ez volt különben
az egyetlen eset, amit most utólag úgy is értelmezhetnénk, hogy bántalom ért
másfajtaságom, különállásom miatt, azalatt az öt év alatt, míg az azugai isko-
la tanulója voltam. Azt is, mint mondtam, nem nemzetiségem, vallásom miatt
„szenvettem el”, hanem életem első és utolsó csizmájáért. Amit a huncut pra-
hovai tekintetek menten észrevettek és a gyermekfolklór egyetemes eljárása
szerint bámulatos nyelvi találékonysággal soha nem létezett szóba rögzítettek.
Annyira emlékezetes volt, hogy nagyon sok évvel később, amikor az egyik
szélsőséges magyarfaló újság – ellenem érzett indulatában –, következetesen
vöröskáposzta fejűnek titulált, csak mosolyogtam. Hol vagytok ti szerencsét-
lenek, szellemességben a valamikori cizmăgar pajkos kitalálóiót!..

Azuga helyneve sokáig képezte vita tárgyát a román nyelvészek és telepü-

léstörténések között, de, – meggyőződhettem, – foglalkoztatta magát a lakosságot is. Neki az azonos nevű szép hercegisasszonyról szóló legenda volt a legkedvesebb. A hetvenes évek közepén, amikor Eugenia Moldovánnal, a helyi születésű, nemzetközi rangú operaénekesnővel együtt díszpolgárrá avattak, alkalmam volt elolvasni egy Constantinescu nevű tanár, megbecsült helytörténész dolgozatát. Szó esett benne a helynév etimológiájáról is. Váratlan felfedezést jelentett számomra, amikor a tanár állítása szerint kiderült, hogy a névadók földijeim voltak. Azok a pásztoremberek, akik a Déli-Kárpátok erdőségéig felnyúló völgyben és a Sorica-hegy lankáin elterülő legelőkön őrizték a zágoni gazdák csordáit. A hatalmas térség a sinaiai kolostor birtoka volt, az ottani kalugyerektől bérelte sok-sok éven át a háromszéki Zágon község.

A székely pásztorok hívták azt a helyet, ahol a szállásaik álltak, és ahol a völgy vize a Prahova folyóba ömlik, Zúgónak vagy *A zúgónak*. Ami a helyi népek hallásában Azuga formát öltött. Hálát éreztem az ismeretlen történelemtanár iránt. Ha kézirata szerencsés véletlen folytán a kezembe nem kerül, soha meg nem tudom, hogy gyermekéveim két színterének köze van egymáshoz.

A két prahova-völgyi városka közkedvelt üdülőhely, a valamikori királyi udvar nyári rezidenciájának, egyúttal Románia legelőkelőbb játékkaszinójának helyet adó Szinája és az Ó-Királyság és az Osztrák-Magyar Monarchia határán található Predeal között elterülő Azuga a századfordulón, de még jóval azután is, Románia legiparosítottabb kistelepülése volt. Elsősorban a brassói szász érdekelttség szívesen fektette be itt vállalkozásokba a tőkét a közelség és Erdélynél előnyösebb adózási rendszer okán. A Cenk alatti posztó-, sör-, cementgyárak fiókvállalatokat hoztak létre, mellettük szesz-, sajt-, pezsgő-, üveggyár létesült.

Sok ipari vezető, mérnökkari tag, de a legtöbb mester is német nemzetiségű volt. A tisztviselők és a munkások között akadtak szép számban a románok mellett magyarok, elsősorban a közeli Székelyföldről betelepedettek, előfordultak azonban zsidó, szlovák, örmény és török származású alkalmazottak is. Mikor az 1990-es évek derekán utoljára arra jártam, a száz év késéssel városi rangra emelt település polgármesteri székében egy Debreczi nevezetű, régi magyar család sarja ült. A település már csak etnikai sokszínűsége folytán is nyugodt légkörűnek, toleránsnak számított. Ám, talán az egykori határvidék múltjára is emlékező őshonos közösség, a többségi románság önnevelési eszköztárából nem hiányozhatott az erős nemzeti eszme sem. Azuga mindenkit megmozgató hagyományos ünnepét a május 9-i Hősök napja jelentette. Előtte egy héttel az egész iskolát elvitték „csontgyűjtésre” a Predeal feletti hegyoldal erdőibe. A sűrűben minden évben találtunk koponyát, lábszárcsontot, átlukasztott acélsisakot, golyóhüzlit, akna repeszdarabokat. Az itt lezajlott egykori harcok emlékeit. Zsákba gyűjtöttük a feltehetően román, magyar, német katonák maradványait, majd közös koporsóba helyezték, s a hősöknek szentelt ünnepségen – Predealról átjött egy hegyivadász alakulat és a katonazenekar Magániskola

– elhantolták. A Bukarest-Brassó országút jobb oldalán, az időtől megfeketedt fenyőktől szegélyezett haditemető, évente újabb fehér kőkeresztrel gyarapodott. A mai általánosan elfogadott gondolat, miszerint minden hazája védelmében, nemzetének lobogója alatt elesett katona hősnek számít és kijár neki a tisztelet, iskolás koromban magától értődő parancsolatnak számított. Amit, ha nem is mindenki, de az azugaiak többsége követett.

Gondolom, a liberálisabb hazafias nevelést, a dinasztia iránti tisztelet elmélyülését volt hivatva szolgálni két olyan esemény is, amelynek kék rövidnadrágos, fehér blúzos és svájci sapkás, sárga nyakkendő s strájer-ként – a sztrezerek vagyis örökösök, vigyázok II. Károly király védnöksége alatt álló afféle román cserkész, s még inkább, a háború után megjelent úttörőkhöz hasonló iskolás szervezet tagjaként – magam is részt vettem. Egyik eseményt a Carmen Sylva néven ismertté vált Mária királynő temetése, pontosabban színajai búcsúztatása – a Peles-kastélyban hunyt el -jelentette. A másik történet a trónörökös Mihály herceg, hegyivadász hadnaggyá avatásához fűződött. Megmaradt bennem a poéta anyakirálynő kedvenc színével, lila drapériákkal bevont épületek, a gyászokocsit kísérő lila karszalagos előkelőségek látványa. Ma is emlékszem a Szinaja és Poiana Țapului közötti réteken felsorakozott, új egyenruhás hegyivadász századokra, a fess, kipúderezett – köztudott, hogy sokan fűzővel karsúsították magukat – pompás lovakon grasszáló tisztekre. S a szép, a többieknél fejfel magasabb Mihályra, aki számára kiöltötték a Marele Voevod de Alba Iulia, a Gyulafehérvári Nagyfejedelem címet.

Iskolai emlékem nem sok maradt abból az időből. A tanító néni megtanított írni, előbb palavesszővel palatáblára, majd ceruzával s végül tollal tintával. Harmadikos koromban Gheorghe Ivant, a Hősök napjának szentelt rendezvények főszervezője volt az osztályfőnököm. Őt kedveltem a legjobban a férfi tanítók közül. Kerestem Azugában jártamkor, de valamikori testvéri barátomtól, Titi Crețutul megtudtam: Bușteni-ben lakik. Amikor 1940 őszén a Vasgárda hatalomra került, a helyi légionáriusok elűzték Azugából. A szomszéd városban telepedett le s ott is ragadt. Egyszer nagy meglepetésemre és öröömre becsengetett bukaresti lakásunk ajtaján. Megőszült, odalett egykori délceg tartása. Elbeszélgettünk a régi Azugáról, a közösen ismert emberekről és természetesen iskolánkról. Ő mesélte, hogy volt iskolaigazgatóm, a szigorú Constantin Drăgoi tanító úr is nehezen élte túl a vasgárdisták rémuralmát, bujkálnia kellett.

Mozgolódtak a zöldinges fiúk azelőtt is. Egyszer kora reggel apám segített zágoni falustársának, Kertész Lajosnak a sörgyár kocsisának egy elpusztult csikó eltakarításában. Ez a Lajos bácsi mindig lenyűgözött, ahogy állt a sörös hordók szállítására alkalmas társzekéren – szétterpesztett lábait mintha oda-cövekelték volna – kurta szárú pipával a foga között és nagy erős lovait hajtotta. Amint a dögkert felé szekereztek néhány cementgyári fiatallal találkozta. Az egyik a csikótetemre mutatva így szólt: „Vigyétek, vigyétek, holnap így viszünk titeket is bangyenek!” Lajos bácsi már veregette ki a tenyerébe a pi-

páját, hogy leugorjon a szekérről, de meggondolta magát, csak annyit mondott megvetően: szarházik. Ami történt, semmiképpen nem illeszkedett a megélt tapasztalatba, ahogy apám elmesélte otthon, anyámnak és nekem reggeli kalandjukat. Igaz, pár hét választott el a bécsi döntéstől. Én gyermekfejjel nem tudhattam, nem foghattam fel: forrósodik körülöttünk a levegő.

Ha az iskolai események, az ortodox szluzsbák – ahová vasárnaponként felekezetre való tekintet nélkül tanítóink elvittek –, el is halványultak emlékezetemben, annál tartósabban megragadt bennem a hétköznapiok néhány helyzetképe. Például a medvetáncoltató cigányok megjelenése Azuga utcáin. Vagy a fagyaltos annyi csalódást okozó ígéretése. A medvékben nekem nem a táncnak nevezett elcsigázott totyogás tetszett, mint a legtöbb báméskodónak, hanem a gyári népet elbűvölő tapodás. Különleges egészségóvó, biztos gyógyító hatást tulajdonítottak annak, ha az ember a mackóval jól megdögönyöztette a hátát. A kezelésnek alávetett kuncaft hasra feküdt a cigány földre terített pokrócán, és fűjtatott, sóhajtozott, nyögött, mialatt az orrához erősített boton vezetett medve elé-hátra idétlenkedett a hátán. Tanított állat volt, ami abból is látszott, hogy vigyázattal járt a vese tájékán és jól ránehezedett a prolitestre a nyakrészen és a lapockákon. Akik már részesültek az élvezetben vagy a sorukra vártak, körülállták a mutatványt, biztatták a medvét, drukkoltak nyögéscselő társuknak, különösen, ha cingárabb, vékonyabb csontú volt az istenadta. Férfiember, asszonykép s mi, a gyermekesereg, mind nagyon jól szórakoztunk. Ha ma belegondolok, azt hiszem volt az ősznépi vigasságban némi irigység, sanda kíváncsiság, de még valamilyen gyönyörűséges szorongás is, lám, az ipsének akadt pénze – a medveterápia nem volt olcsó mulatság – és kurázsija odafeküdni a medve talpa alá. S mi lesz, ha az állat hirtelen megvadul, kitépi a botot gazdája kezéből, harapni nem tud, mert erős szíjából szájkosár szorítja az állat, de csúnyán felmordul, irtóztatón kiegyenesedik és igaziból tapodni, csúnyán, dühösen hengergetni, tépni kezdi a fekvő szerencsétlent. Lesz itt baj, lesz mit mesélni másoknak. Kibújt a kalandvágy, a veszély iránti titkos vonzalom, az emberben lefelkelő káröröm belőlünk.

A másik apró emlék – utólag is úgy látom – tanulságot hordozott. Említettem, fagyaltos is működött Azugában. Az iskolával szemben, a templom előtt állította föl minden tavaszkor frissen festett, négy keréken álló fehér ládikóját. A fagyaltos edényt rejtő alkalmatosságnak mind a négy oldalán, minden évben felfrissített írás volt olvasható: Azi cu bani, mâine fărã bani. Más szóval valahogy így: Măma pénzér, holnap ingyér. Mivel ritkán volt pénzem fagyaltalra, a vasárnapi mozira is nehezen gyűjtöttem össze a lejeket – többnyire a labdaszedésből a teniszező sörgyári urak jóvoltából – izgalomba hozott, reménnyel töltött el a közlés. Mint láthattam, hogy csalás az egész, mindig csak fizetéses *ma* van, sosem ingyenfagyaltos *holnap*, változatlan bizakodással nyújtottam meg lépteimet, amint megpillantottam a fekete és vörösbetűs ládikát. Veressel, persze a szép ígéretet írták. Azt hiszem itt kezdődött: ettől fog-

va lestem a szerencsét, akkor is, amikor tudtam, hogy másfelé van dolga, esze ágában sincs felém fordulása. Alighanem gúnyolt, annyiszor felsült optimizmusomat jéghideg ládikában ringatták, járásra pedig egy édességkereskedőnek nem rossz, ám szavahihetőség dolgában megbízhatatlan, szúrós tekintetű, hegyesre pödört bajuszú török atyafi noszogatta a legelején. Honnan tudhatta ökegyelme, hogy minden utólagos bajom és csalódásom ellenére, derűlátásom pátyolgatásával végül is jót cselekszik velem.

Az iskolai és a templomi hatásokról, illetve azok szegényes voltáról mondotton módosítanom kell. Részesem voltam ugyanis egy olyan tanulási formának, amelyik egyedül az enyém volt, mintha grófi csemete vagy királyfi lettem volna. Csakhogy egyszemélyi skólámnak nem volt tanítója, feleléstől sem kellett félnem. Jegyet sem írtak a nem létező értesítőbe, bizonylatot sem állítottak ki az év végén előmenetelemről. Ilyés Gyula az ég magasságában fénylő Hazáról beszélt. Különös, feledhetetlen iskolát küldött nekem a magasból Teremtőm. Hányszor eszembe jutott életem során! Különösen az elmúlt bő évtizedben, mialatt a jövőnkkel, a nemzetként való megmaradásunkkal egyjelentésű „iskolaháború” politikai harcainak küszködünk. Ki ahogy tudott. Magát a kifejezést mint metaforát én használtam először nyilvánosan egy tévéinterjúban 1990 elején.

Szóltam róla, hogy amikor megkezdtem a tanulást az azugai elemi iskolában, nem tudtam románul. A nyelvtanulás olyan sikeres volt, hogy néhány év múltával azzal a két-három magyar gyermekkel, akiknek a szüleivel apámék összejártak, egymás között is, az iskola, az utca, környezetünk nyelvén beszélünk. „Hát ti hogy beszélgettek? – kérdezte bosszúsán anyám, ahogy hazatérünk magyarok vagytok, beszéljete magyarul.”

Amikor a dolog megisméltódott, s úgy látta, intelme nem fog rajtam, mással próbálkozott: iskolaalapítással. Ha másként nem lehetett, ha nem állt módjában fiát anyanyelvén iskoláztatni, ő, a gyakorlatias asszony az álmot, a csodát, a misztériumot választotta. Segítségül hívta a Bibliát, amelyik akkor volt utoljára a kezében, amikor a bevett szokás szerint az utolsó lapra bejegyezte apja halálának a dátumát. Most szorultságában eszébe jutott a Szentírás, Isten törvényeinek, Jézus Krisztus tanításainak a foglalata, a Hit hatalmának bizonyossága. A bajbajutott, tanácstalan ember megsegítője.

Kezdjük azonban a történet elejével. A nemcsak Erdély-szerte, de nemzetközileg is ismert rétyi fúvós zenekar alapítója Kováts András nevét viseli. A Székely Mikó Kollégium volt növendéke ez időben Bușteni-ben szolgáló lelkész református imaházát létesített abban a gyári épületben, amelynek a szomszédságában mi is laktunk. A tágas, kisebb teremnek is beillő helyiségben, frissen gyalult, fenyőillatot árasztó fapadok álltak. Velük szemben, a pódiumon szószék, mellette harmónium. Kováts tiszteletes úr papunk és kántorunk is volt egy személyben. Hol a szószéken imádkozott és prédikált, hol a hangszernél ülve kísérté, bátorította a gyülekezet énekét. A ragyogóan fehér falakon hitünk

jeles férfiainak arcképei, főhelyen Kálvin János és Zwingli Ulrich. Egytől egyig sovány arcú, szigorú emberek. Minden vasárnap délután családunk jelen volt az istentiszteleten, ahová nemcsak protestánsok jártak, de katolikusok, még zsidó hitűek is. Azt hiszem, legtöbbször nem is Istent keresték, hanem magyar anyanyelvük melegségét az idegen világban. Itt megjegyzem, hogy sok-sok év múlva hasonlóval találkoztam egy floridai Hungarian Church-ben vagyis magyar templomban, amint a bejárat melletti, bronztábla hirdette. Megkérdeztem a gyülekezet vezetőjét, egy nyolcvanon túli prédikátort, miből tudja, ki milyen felekezetű, így felelt: „A térdüket meghajtók, keresztet vetők pópisták, a fejüket leszegők, összekulcsolt kézzel imádkozók kálomisták, a kalappal fejükön ülők zsidók. Jól megvagyunk együtt. És én is arra igyekszem, hogy mindenkire külön is legyen szavam, baptista vallásom igen alkalmas erre.”

Azt hiszem, az azugai gyülekezetben papunk szép magyar igehirdetésében s egyházatyáink – eszembe sem jutott, hogy nem magyarok – számonkérő tekintetében lelte meg anyám érlelődő elszántságának a tápláló forrását.

Ahogy az imaházból hazatértünk, elővette a családi Bibliát, amelyet emlékül kapott az édesanyja, amikor áttért Apácán az evangélikus hitre, lapozott benne, keresett valamit. Megtalálta – Krisztus urunk imája volt – papírt, ceruzát tett elém és meghagyta, hogy írjam ki vigyázattal. Pont úgy, ahogy a szent könyvben látom, egy betű eltérés ne legyen benne. Amikor végeztem a másolással, elolvasta hangosan, velem is elolvastatta a szöveget, majd összevetette szóról szóra, mondatról mondatra, amit én írtam, s ami a Bibliában állt. Ha elhajlás volt, kiigazította velem, miközben a telkemre kötötte: jövő vasárnap jobban figyeljek.

Mert a feladatkiadás megtörtént minden istentisztelet után. Édesanyám szándéka és töretlen hite szerint a miatyánk lelkiismeretes másolása meg kellett, hogy tanítson írásra anyanyelvemen, meg kellett engem őriznie magyar gyermeknek az idegenségben, védelmet kellett nyújtania, áldást hoznia reám és családjunkra. Ennek az ösztönös felismerése hozzásegített, hogy elkövetkező iskolámban leküzdjem az anyanyelvű oktatás hiányával járó bajt, szerencsésen meghaladjam a se szeri, se száma gátlást. Hogy úgyszólván, kamaszként megfogadjam: azon leszek minden lehető módon, hogy őrizzem, féltsem – s ha tehetem – ápoljam a kincset, amelyet kevésen múltott, hogy örökre elveszítsem. Mondom ezt arra is gondolva: otthon megbeszélték, hogy az iskola elvégzése után beállók villanyszerelő inasnak a sörgyárba. Ami csaknem biztos, hogy teljesítette volna anyanyelvem, nemzeti önazonosságom elvesztését. A veszélyt elsőnek egy fia jövőjéért aggódó anya ismerte fel. Szentül hiszem, hogy édesanyám, amikor jót, dicsérőt hallott rólam diákéveimben s később bukaresti életem során – RMDSZ-elnökségem idejét is beleértve – eszébe jutottak a Kováts tiszteletes úr igehirdetését követő azugai délutánok. És ha kedvezőtlen hír vagy rossz vélemény jutott el hozzá, elszomorodott: hiábavaló lett volna mégis bibliás iskolánk? Olyan nagyot vétettem volna az Úr imádsága ellen?

SYLVESTER LAJOS

(Alsócsernáton, 1934 –) – *színházigazgató, drámaíró, újságíró*

A kolozsvári Babeş-Bolyai Tudományegyetem magyar nyelv- és irodalom szakát végezte. 1974-től 1985-ig a sepsiszentgyörgyi magyar Állami Színház igazgatója.

A Megyei Tükör, majd a Háromszék belső munkatársa. Számos szakkikk szerzője.

Főbb művei: Boszorkány (Móricz Zs. Erdély-trilógiája nyomán Nemes Leventével, 1980); Gyanú, 1983, Úz-völgyi hegyomlás, Sepsiszentgyörgy, 1996, Az őrnagy visszatér, 1999. Csupa csapás az élet, 2000.

APÁM CSEREFÁ ARCA

Részlet az *Amerika ihlető tájain* című könyvből

A Snake – Kígyó – folyón átpattantak a karcsú fenyők égő bojtjáról a túlsó partra a tűzcsóvák, s lángra lobbantották a túlsó hegyoldal meredélyét is. A Kígyó-folyó fölött aláházbó hegyi patak mellett pihentünk, a geológiai törésvonal mentén kialakult vető többlépcsős alábukásra kötelezte a spriccelő vizet. A Yellowstone park tüzes története Zoltán fiam előadásában olyan plasztikus, hogy egyszeriben emlékezetembe lobbantja az én erdélyi tüzes históriáimat is. Persze az emlék elővillantásában nem kis szerephez jut a „helyszíni szemléltetés”, a túlsó hegyoldalból szembe meredő látvány mintha az égő avar perzselő szagát is az orromba fújja.

Csodákra képes az emberi agy. Fél évszázad és egy másik kontinens tízezer kilométernyi távolságából hordja emlékezetembe az erdélyi pernyét.

Otthon még 1986-ban a Megyei Tükör mellékletében, a néhány szám megjelenése után betiltott Fórumban közöltem *Apám cserefa arca* címen gyermekkori tüzes emlékeim egy részét.

Apám, anyám, mint minden gyermekét a szülő engem is fedett eleget: ne játssz a tűzzel! Fogatja annyi lehetett, mint általában a falusi élet természetközelségében fölcseperedő más gyermekek esetében. A tűztől soha nem féltünk mi, sőt, ahogyan jó szüleink estefelé kitették a lakásból a lábuk, föl kellett csak nyúlni a ler tetejére, ott aszalódott a majdnem ceruzányi vastag és arasznyi hosszú tűzgyújtó, csak be kellett dugni a bádogg kályhaajtó szellőző lyukának valamelyikén, ahonnét az esti homályban kipislantva vibráló ábrákat rajzol a láng a szoba falára, és sejtelmessé és titokzatossá teszi a lámpagyúj-

tás előtti félhomályt. Nos, ha lángra kapott benn a nyárfaszálka, kihúztuk, és ellobbant, izzó parázló rudacska maradt a végén, ami aztán, körbeforgatva, pántlikaszerű tűzcsíkokat rajzolt a szoba sötétségéből szőtt vastag posztójára.

A legtermészetesebb módon éltünk és háltunk együtt a tűzzel, számunkra a mindennapi élet kelleke volt, én valami gyermeteg rácsodálkozással tudtam bámulni, tűzélményeim eléggé mélyen beégődhetek emlékezetembe, különösen az őszi, legelőszéli, patakparti tüzeké. Amint lekaszálták a sarjút, és megjelent az őszi kikerics selymesen lila virága, bandákba verődve hajtottuk ki a teheneket a rétre, egy csorda tehén és egy kölyöksorda került így össze. Hatalmas katlanokat kotortunk a patak meredek martjainak oldalába, kemence alakúra képeztük ki a belső tűzteret, kürtöt is fűrtünk a gyepebe, hozadékfát, fűzfaágakat és kéregdarabokat hordtunk össze, gomblyukba vékony láncsal felkötött bugylibicskával apró szálkákat hasogattunk száraz fűzfából, és ebből elkészítettük a tűz magját, de odahordtuk a fonnyadt pityókáit is. A labodakórokat is összeszedtük, és ezzel fojtottuk le a tüzet, miután a piszkafával szétkapart parázsba betakartuk a pityókát, hogy ne kapja meg a láng és aszárza hirtelen parazsa. Majszoltuk félnyersen már, fekete-kormosra maszatolva arcunkat, hogy aztán mondhasa anyám: Ismét olyan mocskos vagy, mint a kent kas, és nevehessen apám: mi van, ismét malacot szoptál?

Mondom, hogy a mindenkori életünkhöz tartozott a tűz, én máig sem értem a gázkályhák picinyke lángnyelvén tűzhöz szokott városiak ijedt sopánkodását, ha lekuporodnak egy nagyobbacska tábortűz mellé. A tűz számomra csodás dolgokat mágikusan sejtelmes titkokat tartogatott mindig. Géplakatos apám, aki maga javította mindig a gőzkazánt, gyakran rászorult és élt együtt a tűzzel, egyszer még szenet is égettünk! Istenem, mennyit hajtottam én, csupa játékból a tábori fűjtató fémlendkereket, amivel fehérre izzítottuk a fűjtató tűzteknőjébe helyezett vasat, mezítláb nyomkodtam, ritmusra a pedált, hiába mondta apám, hogy belelépsz valamibe, meg hogy rád pattan valami tüzes vasdarab.

Apámnak vastag, inas karja volt, bal kezében tartotta a durva vasfogót, a jobb kezében, amelyről hiányzott a középső ujj, mert inaskorában belekapott a cirkula, a nagykalapácsot fogta, mindig úgy, ahogyan a készítenő tárgy formájának alakítása azt megkívánta. Ujjnyi vastagságúra dagadtak ilyenkor karján az erek, már fiatal korában is mélyen barázdált homlokán először borsó nagyságú verejtékcseppek jelentek meg, majd a homlokredők mély vajatáin lecsurogtak az arcára. Szünet nélkül pengett az üllő, – addig üsd a vasat, amíg meleg! –, ha le kellett állni, és tüzetesebben szemügyre venni az izzó fémdarabot, akkor is apró, csengő koccanásokkal táncolt a kalapács az üllő vasán.

Ebben a korban magam is sokat gépészkedtem, az őszi cséplési szezonban a kazán faránál halomba hányták a felvágott tüzelőfát, nekem fűrészelés közben tilos volt ott tartózkodni, nehogy egy jókora hasábbal megdobjanak, de ha befejezték ezt a műveletet, akkor közel mehettem a tűzszekrény estefelé kellemes meleget árasztó nehéz fémajtójához, és gyors mozdulattal bedobhattam egy-egy súlyos fadarabot. Sietni kellett, hogy ne eressze el a kazán a melegét. Benn tombolva morgott a tűz, fehéren izzottak a gőzkazán csőhurkái. Ismerem én jól ezt a szerkezetet, mert amint akkorára cseperedtem, segítenem kellett apámnak, például rátartani a kalapácsot a szegecs végére. A tűz ilyenkor napirenden szerepelt nálunk, anyám tudniillik mindig rettegett a cséplési tüzekről, rémséges történeteket mesélt nekem igenis áttetsző nevelési szándékkal, hogy vigyáznék nagyon a kazánra, egész utcarészek megsemmisülését adta elő. Apám hiába erősködött, hogy az ő gépe egészen biztonságos, az idén is új szikrafogót helyezett el a kéménybe, meg hogy a cséplő körül nincs helye a bagózásnak, egymást felváltva szippantanak egyé-egy slukkot az emberek, a csűr mögött, a gyümölcsfák alatt.

A tűzzel nem gyült meg apámnak a gép mellett soha a baja, egyszer azért bennünket anyámmal majdnem kitört a frász. Akkor apám éppen a szomszéd faluban, Albisban cséplelt – még mindig közvetlen a háború után vagyunk, és ezért igen megkéstek a betakarítással, a mi alsócsernátoni kertünkből jól át lehetett látni az apró falucskába. November volt és hideg, piszkos imperitenciával süvöltött a Nemere szele. Anyám egész nap nyugtalan volt. Hátra-hátranézett a kertbe, én is ott tébláboltam mellette, egyszer aztán estefelé nyüszítve kezdett sikoltozni és szaladgálni a kerítés mellett, mint egy megbokrosodott vad. Mondtam én – kiabálta –, meggyúl valami ma, úgy összezsúfolják azok a francos albisiak az asztagokat, hogy hozzáért a forró kazán, jaj, mondtam én, hogy tönkremegyünk egyszer, hogy mindenünk elpusztul egyszer, jaj...

Hozták aztán a hírt, hogy másutt volt a tűz, nem a mi kazánunk okozta. Kicsúszhatott valami a számon, mert anyám ütésre emelte a kezét, és szinte gyűlölettel szólt rám: nem szégyelled magad!

Aztán az aszály!

Tikkasztó száraz estéken a mezőről hazamenet néztük, amint a túlsó hegyekben, Zabola meg Kovászna fölött, a lángok szabálytalan övként fogtak körbe hegyderekat, válla, fojtó füstjükkel körbefontak hegynyakat, messziről izzó vörös csíknak látszottak csak, és a sopánkodó asszonynépség jajveszékelésétől nagy bajok jöttét szimatolva vált libabőrössé a bőrünk.

A lovakat felcsaptuk a Bodoki havas alatti legelőre, a Mikócsára, mert ott-hon nem volt *kósta*. A kecskeszakáll-fű állat számára ehetetlen pamacsai őszesen fehér szakállszínűre aszalódtak, de lenn a legelőn, jól meghajkurásztam a lovakat, teletömtem magamat vad egressel, ami akkor, a szárazság miatt, korábban pirosodott, s a máskor szájcsücsörítő éretlen savanyúsága édeskésen kellemessé vált. Csak a csihányoknak nem ártott az idő, ami az egresbokrok alatt tisztességesen össze is csípett, de csak ennyi baj legyen! Az idő, az telt, késő délután volt már, amikor azon kaptam magam, hogy az úton rám esteledett. Usgyí, indultam haza. A Sónyalkodón, a Baláska-pataka felé ereszkedtem be, szaladtam is jószerivel az Avas bartafalvi oldala felé – valamikor a hegyek közé ékelt, elpusztult falu nevét őrzi a hely –, már elfogott a szürkület, mikor émelyítően csípős füstszag csapott az arcomba, a félhomályban a bokrok alatti avaron osonva, egyet-kettőt szökkenve, aprókat pattogva és sercegeve borított be mindent a tűz. Lángja nem is volt magas, világos, kékes sárga és mohó nyelvecskék nyaldosva legelték az avart, csak egy-egy csutak tövében a tőkére száradt moha és zuzmó eregetett fehér és gomolyogva bodorodó füstfelhőcskéket.

Először félelem nélkül, megtorpanva csodálkoztam a látványon, babonázottan néztem, amint a tűz birtokba veszi a hegyoldalt, amint a hátam mögött is megjelent és átugrott a gyeper erdei út másik oldalára. Roppant érdekesnek találtam, ahogyan a lábam előtt lévő apró ágacska színe az égéstől feketedni kezdett, kávéban kunkorodott és egyet pattanva, mint egy piciny rakéta, maga után keskeny füstcsíkot húzva átröppent a keréknyomon, ott lángnyelvecske lobbant a félmaréknyi cserelapi fölé, hogy aztán méternyivel arrébb, a bokrok aljára száradt leveleket felfalva szaladjon föl a hegyoldalra.

Helyzetemmel számot se vettem. Nem, nem volt bennem veszélyérzet, vékonyabb alom borította csak azt az erdőrészt, önfeledten szemlélődve vettem számba a *harapégés* viselt dolgait. Eddig így, élőben soha sem láthattam, csak messziről bámultuk a hegyeket elborító lángtengert és a gomolygó füstfelhőket. Csak az égés nyomát tanulmányozhattam a Bekepál nevű erdőrészen, miközben apám keserűen megjegyezte, hogy valami haszon is van ebben: esztendőre jó tűzre való fa lesz itt. Vegyes erdő volt a Bekepálon, comb- és lábszár vastagságú cserefákkal, nyír, gyertyán, juhar és bükk, elszórtan egy-egy rakkotya és szürkenyár. Nos, apám a helyszínen szemléltetve magyarázta, hogy jövőre egynemű csereredővé válik a hegyoldal, mert minden egyéb fa kérge elszenesedett és lepattogott a nagy tűztől. Csak a csere kérge állt ellen a lángoknak, a vékony és hosszú gyertyánok kétrét hajolva, földig kuporodva és holtta merevedve várták az újabb, most már a kályhabéli tüzet, csak a tölgy bizonyult éghetetlennek, kapott egy kis pörkölést, belekóstolt a tűz a gyökerek korhadat sebeibe, de a csere él – mondta apám.

Talán azóta szeretem és tisztetem a tölgyet, mert akkor tudtam meg, hogy hol békésen együtt élő, hol egymást ellenségesen tipró fafajták elpusztulhatnak, csak a csere bizonyul maradandónak. Magas életkorával nem csak a századokkal dacol, hanem a tűz és víz ellenében is. Ezóta tudom, hogy miért ebből a fából kell készíteni kútkávéját, a kapulábat és padlógerendát, de a koporsót és kopját is. Ekkor derengett föl bennem, hogy a zöldgúnyás erdészek azért viselik szimbólumként ennek a fának a levelét és makkját a parulén, mert a tartósság, a kitartás a sors csapásaival szembeszegülő erő jelképe ez a fa!

Nos, magamat is visszapatintva az avasoldali tűz színhelyére mondom, hogy ritka, szálait csereerdő volt ott is, nem féltettem túlságosan a fákat deréknyi vastagok voltak, ezek között aztán mind táncolhat és ugrándoZHAT a láng! Büszke is voltam az én fáimra, hogy ezeknek még a perzselő tűz lángja sem árt, és mire észbe kaptam, sötét volt már, előttem és mögöttem minden csupa tűz, elébb még az erdő is sűrűbb, az út sem kopár és gyeves, hanem vályúszerűen mélyülő, vállas, ahogyan nálunk mondják, bokros martokkal, vastag levéltakaróval, ijedten, szinte horkanva iramodtam neki a hegyoldalnak.

Mintha a mellkasa szakadna szét a szaggató nyilallástól az embernek ilyenkor, mintha vízben fuldoklanék, úgy kapkod levegőért, oldalra borulva, pörkölt szalonnabőrként összekuporodva hevertem a Lövete pusztáján. Percek teltek el, míg a tarkómat csípő csatakos pernyét a kezem fejével a bőrömrre kentem, és a homlokomból kisimítva a csapzott tincseket, elindultam az úton hazafelé.

És félni kezdtem a tüztől, látván, hogy ezek képesek elpusztítani a cseredőket is!

Ez az erdőtűz nagyon megviselhette az idegeimet, mert pár esztendőre rá, amikor segíteni is tudtam ezt-azt, még erdőlés közben is, a falu fölötti Baksa felé eregélünk szekérrel. Apám a hátsó ágason ült és szivarozott, én az első, fergettyűn egy pokrócba göngyölített szénakötegen fogtam a gyeplőt és bámultam a vállas út két martját, a kora tavaszi szárazságban alápörgő tavalyi leveleket, a napsütésben téli dermedtségből magukat kiengesztelő bogarakat, a pattanó rügyek ragacsos és duzzadt burkát, amikor apám felordított: TŰZ!!!

Ugrás közben kiáltott, kezével gyorsan kaparni kezdte a száraz leveleket, de a lángok lobogva ugrottak föl a meredek marton és iramodtak az erdő felé, apám gyorsan föltalálta magát, és fennebb szaladt, hogy nagyobb karéjban kerítse körbe a tüzet, én a félelemtől dermedten álltam, amíg ordítva nem szólt rám: kaparjad, így meg úgy, mert a tömlöcben rothadok!

Szerencsénk volt, egy kettéváló, majd újra egyesülő út köze égett le csak, néhány négyzetméternyi erdő mindössze, apámnak jutott eszébe, hogy csak a mélyút aljáról kaparjuk a leveleket, jól ismervén a helyet, de ennek ellenére, kétségbeejtő állapotban voltunk, körmünk felhasadozva, véres ujjhegyekkel.

És abban, hogy „a tömlőcben rothadok” semmi túlzás nem leledzett! Osztyaharcos időket éltünk, apám korábban kuláklistas is volt.

Szegény öreg, mondom most, hányszor volt ő is leégett erdő, *koncentrálás* munkaszolgálat a régi román világban, háború, gazdasági válság, adósság, aszály, sok gyermek – haton voltunk testvérek –, százféle egyéb apasztotta egészségét, veszélyeztette sokszor létét is, de maradt mégis, mint sors által cserzett kemény cserefa. Sok minden kiégett körülötte, de az értünk való élet, a miattunk való gond, csak azokat a cserekéreg redőket vájta mélyebbre homlokán-arcán, szívós és konok, munkába menekülő emberré vált. Hajnalban kelt, mert valami belső égés hajtotta. Ötször is megkapálta a pityókát a kertben, pedig tudni való hogy annak éppen ennyire nincsen szüksége. Anyám pörölt is folyton, hogy még jobban tönkreteszi magát, de én bele se szóltam, tudtam hogy a munka és élet számára azonos fogalom, mert ilyen tüzekben edzették őt a körülmények.

Láttam én, cserefaarcú apámat is környékezik sokféle betegségek, csak azt nem tudhattam, hogy apám belső erdőégése olyanféle, hogy ha kiég mellőle tartóoszlop társfelesége, nem élet lesz már az övé és nem munka, hetek kellenek csak, hat egész hét mindössze, hogy arcának külsődleges jegyeihez hasonlító mélyen barázdáltkergü, tartásához és jelleméhez hasonlatos cserefa oszlop ilyen hamar kerüljön a sírja – a sírjuk fölé.

A Yellowstone park gigantikus méretű erdőégésének nyomába szegődve jó volt képzeletben apám-anyám társaságába kerülnöm.

KÓNYA ÁDÁM

(Brassó, 1935 –) – *tanár, helytörténész, szakíró* – Sepsiszentgyörgyön városi tanácsos

Kolozsvárott a Bolyai Tudományegyetemen földrajz-földtan szakos tanári oklevelet szerzett 1956-ban. Rövid kökösi megszakítással többnyire Sepsiszentgyörgyön tanított egészen 1990-ig. 1972-től 1976-ig a Művészeti Népiskola igazgatója. A helyi Megyei Tükör napilap településlexikonának és műemlék-rovatának szerzője volt. Több tanulmánya is megjelent a néprajz műemlékvédelem, helytörténet, természetvédelem témakörében. 1990 elejétől a Székely Nemzeti Múzeum igazgatója (1990–2000), valamint a Keöpeczi Sebestyén József Műemlékvédő Társaság. Az Erdélyi Református Egyházkerület zsinatának póttagja (1990–1996). 2003-tól a Székely Nemzeti Tanács egyik alelnöke és a városi Székely Tanács elnöke. 2002-ben köztestületi tagjává fogadta a Magyar Tudományos Akadémia. Ismeretterjesztő előadások megszámlálhatatlan sorát tartotta megyeszerte nagy sikerrel. Ifjúsági- és diáktáborok állandó, népszerű meghívottja.

Az alábbi részletet *A Mikóból indultak* (Sepsiszentgyörgy, Médium kiadó, 2000) kötetéből közöljük.

LÁSZLÓ FERENC – AKI KULTURÁLIS DINASZTIÁT ALAPÍTOTT

1873–1925

(szócikk)

„László Ferenc tragikus esete... Orvosi vélemény ellenére kényszerítették vizsgára László Ferencet... Egy kisebbségi tanár tragédiája... László Ferenc meghalt. A világhírű archeológus tragédiája. Kötelességtudó mindhalálig... Félbemaradt munka, mit messzi földön elismeréssel figyeltek... Múzeumában helyezik ravatalra a tanársors tudós áldozatát. Hét árva várja a fekete autót..

Kolozsvári lapok írásainak címeit, alcímeit idéztük, 1925 szeptemberéből. Az a bizonyos, erdélyi magyarok százezreinek sorsát eldöntő nyelvvizsga... Kötelező volt. Három évtizednyi tanári múlttal, életének hatodik évtizedében! Ásatásait szakította meg, kollégiumi tanártársaival utazott Kolozsvárra. A vizsga előtti napon lépett fel az agyvérzés, a fáradtság és az izgalmak következtében, s a hamarosan bekövetkező tüdőgyulladásba belehalt.

Nagyapja is a kötelességteljesítés áldozata volt. Bölöni gyalogkatona László Sámuel az 1848-49-es szabadságharc hősi halottjaként tűnt el a csatatéren. Ferenc, a nagyobbik fiúunoka, 1887-ben végezte el a Mikó Kollégium alгимnáziumát, majd a kolozsvári református kollégiumban érettségizett, 1892-ben.

A kolozsvári egyetem természetrajz-földrajz szakos hallgatójaként érte negyedévesen az a megtiszteltetés, hogy tanársegédi teendők végzésével bízták meg a növénytan tanszéken. Annak pedig a vezető professzora Kanitz Ágoston volt, akit számos országra kiterjedő úttörő kutatásai okán a „Balkán Kolombusza”-ként is emlegettek.

Minden jel arra mutatott, hogy Kolozsváron marad és a magyar növénytannak (melynek történetét is a hamarosan elhunyt Kanitz professzor vette számba először pályája kezdetén) egy újabb nagysága indul el tudományos életútján. Megjelent *Adatok a magyarországi fűvek szövettanához* című doktori értekezése. Több terjedelmes tanulmánya már kéziratban, amikor felkéri a növénytan tanítására kolozsvári alma materében. Jeles tanítványai Szabó Dezső és egy akkor még Kosch Károly néven beírt kisdíák.

Ekkor kapja a meghívást a Székely Mikó Kollégiumba. Egyetemi „főnöke”, Kanitz utóda, az utóbb a peronoszpóra leküzdésével nemzetközi hírnevet szerzett Istvánffi Gyula, aki a „legnagyobb megelégedésemre” kifejezéssel minősítette munkáját, csaknem kiátkozta, midőn hírül vette László Ferenc távozási szándékát.

1897 őszétől már Sepsiszentgyörgyön tanított. 1899-ben megjelent tanári székfoglalója *A növények zöld leveleinek szövettanáról physiológiai* alapon címet viselte. Közben a természetrajzi szertárt bővítette tanítványjaival...

1901-ben választották a Székely Nemzeti Múzeum őrévé. Már abban az esztendőben régészeti ásatásokon vett részt Wosinszky Mór (ma a szekszárdi múzeum viseli a nevét) irányítása mellett. A további években, szakjához híven, nyilván hangsúlyt fektetett a múzeum természetrajzi részlegének megalapozására. Ezzel párhuzamosan a néprajzi tárgyak gyűjtése is érdeklődésének előterében állott. Távolatilag azonban mégis ama bizonyos többszínű festett kerámia tárgyakkal jellemzett őskultúra telephelyei egész sorának feltárása, anyagának közkinccsé tétele tette nevét európai kisugárással ismertté. Az a bizonyos erődsdi kultúra.

Szívós munkával átképezte magát régésszé. Amiként korábban néprajzi szakmai tanfolyamokat is látogatott és fényképezni is megtanult. Az 1908. évi kolozsvári régészeti tanfolyamon, amelyet a nagyhírű Posta Béla vezetett, vele együtt vett részt két hajdani mikós vendiák: Csutak Vilmos, Kovács István, a későbbi néprajztudós Kiss Lajos, Roska Márton és Keöpeczi Sebestyén József – a Székely Nemzeti Múzeum külső munkatársai. És Móra Ferenc.

Válogatott tanulmányai és cikkei a Táj és Tudomány címmel jelentek meg 1978-ban a Kriterion könyvkiadónál, unokája, a régész László Attila gondozásában. A kötetben egy-egy külön tanulmány méltatja László Ferencet, a pedagógust (szerzője Debreczy Sándor), a botanikus-meteorológust (Kovács Sándor), a néprajzost (Gazda Klára) és a régészt (László Attila).

Létezett azonban még egy László Ferenc. Az édesapa, aki feleségének korai halála után hét gyermekét nevelte. Egy évtized múltán bekövetkezett halála

után két legnagyobb fia állt a családfenntartás pástjára és 19 éves lánya, aki lemondott a felkínált egyetemi tanulásról.

Létezett tehát a máig lombosodó értelmiségi dinasztiát alapító László Ferenc. Gyermekai a Kós Károly által tervezett földszintes múzeumóri lakásban nőttek fel, melynek tetején máig ott magaslik a meteorológus László Ferencre emlékeztető Wild-féle szélességmérő.

A hat fiú természetesen a Székely Mikó Kollégiumban kezdte tanulmányait.

Endre, a legkisebb (1914-1964) 1931-ben érettségizett, majd néhány évi újságírást követően jogi tanulmányokat folytatott. A doktorátus megszerzésének viharos esztendejében (1944) bátor kiállásával az azonnali katonai behívásokat tudta mérsékelni. A későbbi években az alakuló Bolyai egyetemen dolgozott, illetve a jogi kar előadója volt haláláig.

Zoltán (1912–1944) még Péter Mózes igazgató diákjaiért aggódó tekintetől kísérvé érettségizett 1929-ben. Csupán másfél évtizedre futotta még életéből, amit újságíróként élt meg. Huzamosabb ideig volt munkatársa a Brassói Lapoknak, majd a sepsiszentgyörgyi Székely Népnak. Utóbb ennek felelős szerkesztője lett. 1944 szeptemberének végén önkézevel vetett véget életének.

Nem csupán a mikós diákélet és a gyermekkor élményei kötötték szülővárosához az apai név örökösét, ifj. László Ferencet (1910–1992), hanem a jogi tanulmányainak befejezte utáni csaknem másfél évtized (1935–47) is. Élénk közéletiség jellemezte ezt az időszakot: lapok külső munkatársa, református egyházmegyei jogtanácsos, múzeumi igazgatóválasztmányi tag, majd a Magyar Népi Szövetség háromszéki tagozatának elnöke. Az első kolozsvári évektől eltekintve, a hírhedt ötvenes évek elején kevésbé szerencsésen alakult további életútja, jóllehet számos fontos kordokumentumot közreadott, és kéziratok hagyatéka is jelentős emlékiratanyagot tartalmaz.

A három „nagyfiú” közül László Dezső (1904-1973) a kolozsvári református teológiát végezve az IKE (Ifjúsági keresztyén Egyesület) utazótitkáraként utazta be Erdélyfalvait-városait, és a huszonévesen közreadott *Az Erdélyi Református Egyház története*, valamint *Bethlen Gábor keresztyén élete* kötetét követően megjelentetett, *Akarom; tisztán lássatok* című Széchenyi-könyve

– Cseke Péter szavaival „mindmáig a kisebbségi értelmiség egyik legfontosabb segédkönyve”. Erdély kiemelkedő református püspöke lehetett volna, ha a kommunista hatalom ítélet nélkül ismételtlen is be nem börtönzi. Elhallgattatták és elhallgatták.

Ő maga, bátyját, László Józsefet (1902-1932) tartotta a család legtöbbször hivatott tagjának, aki mint érett férfi biológus-tanárként kezdte tudományos pályáját. Röpké négy év alatt több tucat írása látott napvilágot, alapító tagja volt az *Erdélyi Fiatalok* című folyóiratnak. Aztán váratlanul tragikus halála

– amint a kortárs írta „ítélet rajtunk, ítélet a belső közösség és testőrség hiánya miatt”. Sírhalma Szervátiusz Jenő faragott kopjafát.

Csonkán maradt természettudományi munkásságát a jó egészségben kilenc

évtizedet is túlélt legnagyobb fiú, László Kálmán (1900–1996) teljesítette ki, aki közgazdász és gazdag brassói közéleti munkássága mellett a nagygyom-bák kutatásával az ország egyik legnagyobb mikológiai gyűjteményét hagyta a Székely Nemzeti Múzeumra.

Jelen szellemi életünket az unokák, elsősorban a muzikológus László Ferenc (1937–), a mérnök-szakíró László Csaba (1941–), valamint a régészprofesszor László Attila (1940 –) gazdagítják.

Ha röviden is, de nem feledkezhetünk meg öccséről, László Árpádról. Őt bátyja segítette Kolozsvárra feljutni. Ott érettségizett, majd elvégezte az egyetem történelem szakát. Sepsiszentgyörgyre hazatérve múzeumőrként is munkatársa lett bátyjának. Egyebek mellett ráhárult az utolsó, félbeszakadt erősvi ásatás jelentésének elkészítése. A kopjafát, melyet saját kezűleg faragott tragikusan elhunyt bátyja sírhalmára, jelenleg a közelmúltban sajnálatos módon felszámolt múzeumi László Kálmán emlékszoba raktári anyagában őrzik.

GAZDA JÓZSEF

(Kézdivásárhely, 1936 –) – művészettörténész, néprajzkutató, író, tanár

A Bolyai Tudományegyetem magyar nyelv és irodalom szakán végzett 1958-ban. Székelykocsárdon, Nagyenyeden majd Kovásznán tanított. Néprajzkutatóként bejárta a Kárpát Medence magyarlakta vidékeit. A falusi mesterek tudását, élettörténeteket rögzített magnószalagra. Textilművész felesége, Gazdáné Olosz Ella társaságában számos tanulmányutat tesz Ázsia és Nyugat Európa számos országában. Könyveiben gyűjtéseinek anyagát, úti élményeit dolgozta fel.

Fontosabb munkái: Gyárfás Jenő, Bukarest, 1969 (monográfia); Nagy Imre, Bukarest (monográfia), 1972; Tegnapi kövek, mai utak, Kolozsvár, 1977; Így tudom, így mondom, Bukarest, 1980; Nagy Albert (monográfia), 1982; Kelet Kapui, Kolozsvár, 1985; Megváltó karácsony, Budapest, 1990; Mindennek mestere, Budapest, 1993; Hát én hogyan siratnám, Budapest, 1993, Kövek egy siratófalhoz, Stockholm, 1994; Gazdáné Olosz Ella (monográfia), Bukarest, 1994; Jaj, mik történtek, jaj mik is történtek, Budapest, 1997. Az Istennel még magyarul beszélgetünk, Budapest, Püski, 2002, Az idő útjai: Egyiptomi tűnődések, Sepsiszentgyörgy, 2002; Magyarok Amerikája (társszerző), Sepsiszentgyörgy, 2004.

Az alábbi szemelvényt az Így tudom, így mondom néprajzi-szociográfiai gyűjtéséből választottuk.

ÍGY TUDOM, ÍGY MONDOM

– részlet –

KrL: Nehéz vót, met szolgáltam mindig, iskolát nem tudtam végezni. Nincsen iskolám, két iskolát tudtam járni, sosem tudtam egyből se levizsgázni. Apám beteges vót, anyámnak dógozni kellett, nekem kellett a kertbe ásni, takarítani, a tanítónak kellett pálinkát vigyek a botostól, egy nap négyszer es, ötször es a botot meg kellett járjam. Így elmaradt a tanulás, miaféle, ebbe a rendszerbe tanítottak, Havadtói tanítóasszony egy esztendeig, valamit megtanultam, olvasni tudok, de írni még nem tudok. Na.

KAX: Az iskolát elvégeztem, a 6-ot, s akkor karácsonyba elszegődtem. De mit adtak akkor? Egy rend ruháét s egy pár cipőét egy esztendeig szolgáltam, s egy ingét, met azt adtak. Nem adtak semmit édesanyáéknak, met aszonták, ki tudja, ott maradok-e, s akkor bántam, hogy elszegődtem, met jaj, akkor nagy havak vótak, kellett a havakot seperni, minden szombaton súrolgatni lúggal, minden szombaton úgy kilyukadt a kezem, úgy folyt mind a tíz ujjamból a vér!

8. BKR: Vót egy barátnóm, a szomszédba lakott, bejött hozzám, gondoltuk, hogy nincsenek honn a nagycságáink, hát öltözzünk fel. Akkor csak a székely ruha vót, ilyesmi vót. Kiveszem a szekrényből az asszonyomét, kalapot, ruháját,

s én is felöltözöm, még kifestettük magunkot, 14 évesek, valamennyik vótunk. Elég az hozzá, hogy a kölnit is elvettem, abból egy kicsit kilocsoltam, akkor néztem, hogy héha, s akkor vizet tötöttem belé, s ez megfehéredett, s búsul-tam, hogy az fehér, s azt meg fogják ismerni. Ketten ott táncolgattunk, nézeget-tük magunk, hogy kisasszonyok vagyunk. A másik leánynak, úgy hívták, hogy Margaréta, egy nagy, kövér úr vót a gazdája. Jó beszédes ember vót. Egyszer hát kopogtat valaki. Nézek ki, s mondom: „Margit, itt van a gazdád!” – „Hej, te Rozáli, hova szaladjak? Hova bujjak? Micsináljak?” A szekrénybe gyorsan beszö-kött, az ajtót reacsaptam. S akkor magamról amit tudtam, bé az ágy alá, de még asszonyomnak a kombinéjához is hozzátöröltem a szájamat. Avval engedem bé. „Mit csináltok itt?” – mondta románul. Láttam-e Margarétát? „Nincs itt, nem láttam.” Kezdtém rendezni a díványon, s nem vettem észre, egyszer a szekrény csak így csinál ne: lassan kezd szétnyílni, s Margit, mint egy szobor, áll ott.

10. KrL: Az istállóba vótunk. Akármilyen gazdánál szolgáltam, mindig csak az istállóba aludtunk. Dálnokban 400–450 cseléd vót. Barátkoztunk ren-desen, együtt sétáltunk, semmi sem vót közöttünk. Egyik a mást megbecsülte. Egyik a mást kisegítettük hol pénzzel, hol evvel, avval.

SzK: Ágyat csinált a gerendába, mikor hazament, lefeküdt, s hainalba fel-köti. Fenn a gerendából lelógott az ágy, s úgy aludtunk benne.

Széna vót ott, s osztán a lópokróccal bétakaróztunk. Télbe jó vót ott, olyan meleg vót, mint a házba. Minden cseléd ott alutt!

KrL: Nehéz vót eléggé, met ha egy kicsi bornyú vót az ágyam alatt, nagyon rossz szaga vót annak, úgyhogy még le es betegedtem... Nem zavartak az állatok, de vigyázni kellett rejik, nehogy elszabaduljanak, vagy egyik a mást megdöfjék. Egy pokrócunk vót, de egyéb semmi. Vót, amikor ruhába aludt az ember, mert vót olyan istálló, hogy nem vót meleg elegendő, s akkor bizon ruhába kellett aludni. Ahol kicsi vót a marha, s nagy vót az istálló, bizon nem vót kellemes.

SzVT: Az én édesapám háborúba 14-be elment. S a testvérem akkor szüle-tett. Szegény édesanyám alig tudott szóhoz jutni, met beteg állapotba vót. Beme-gyek, s aszongya: „Jaj, Mari lelkiem, a háború kitört, Ferenc Jóska kéri a népet, hogy menyenek a háborúba. Ez s ez a korosztály. Jaj – aszongya édesanyám –, végünk van, met három gyermek van. Apádot elviszik, s mi történik velünk?” Hát aszongya a szomszédasszony: „Semmi, élnek maguk es úgy, mint én!” Ak-kor édesapámot elvitték, de bizony itt maradánk négyen apa nélkül, kenyér nél-kül, régen a fa es drága vót, ha nem vót kereső, kenyér se vót, árendás házba laktunk, na most akkor ott maradtunk, s édesapám többet nem jött haza. Egy ember ide hazajött a Kaukázusból, az mondta, hogy valahol ott az út mentin halt meg. Egy nagy rozsba bemászott édesapám, rozstáblába, de osztán többet nem látták. Nem jött haza soha, édesanyám itt maradt négy gyermekkel. Akkor a kicsi testvéremet adta pakulárnak, én mentem szolgálni, a más újra szolgálni, csak éppen a picit testvéremmel kellett anyám honn maradjon. (...) Én olyan buta vótam, nem fogtam fel, hogy ha Szitabodzáról menyünk kifelé, menekülünk,

akkor Márkosfalváról es mennek. Mentünk avval az asszonnyal, de mi történt? Elhagyott! Ők olyan kapzsik vótak, a pakkot a vonaton szállították, s a vonaton kapta, hogy kitört a háború. Olyan kapzsik vótak, hogy ők onnat felpakkoltak, ottan vót két nagy leánya, felpakkoltak, s engem otthagytak. Hát én egyszer felébredek, s hát én nézek, de nem látok senkit. Jézusmáriám, hol vagyok? Kezdek sikoltozni, de mejen a vonat, hát észreveszi Kársai Andrásnak az édesanyja, hogy egy leánka sír. Mikor a kocsik megállottak, hát az asszon kiszállt, s felmászott arra a kocsira, hogy nézze meg, milyen sírás van ott. Hát aszongya: „Te mit keressz itt, hol apád, hol anyád?” Mondom neki: „Néni lelkem, nekem senkim sincsen, elmentek, akik vótak.” – „Nem baj, fiam, másszál le, met én viszlek!” El es vitt. Megfűsült, megmosdatott. Budapesten bevitték az árvaházba. Itt szépen megfüröszöttek, de azt az asszont nagyon szépen megdicsérték, se tetves nem vótam abba a zord világba, se mocskos nem vótam, ahogy szokták mondani, egy marék vízbe es megmosta a ruhámot, s megfűsülte a fejemet. De ott úgy meggyűltünk, uram, hogy ott mán nem fértünk. Úgy meggyűltünk egy minutura! Kihirdették, hogy akinek gyermekre van szüksége hát vigyen el. El es vittek Veszprémbe. Elvittek, jó elbánásba részesültem, de szegény anyám el nem hagyott vóna, amiét árvák vótunk, semmi pénzét, lelkem. Köröztetett a Vöröskelesztel, s így kerültem osztán Márkosfalvára vissza.

KrL: Várhegyen szógaltam. Ott nagy disznóhizlaldája s marhahizlaldája vót a gazdámnak. Egykilós kenyereket sütött, azokat négyfelé vágta, s 25 deka kenyeret adott egy napra. Én akkor kiköttem, hogy: „Evvél dógozni nem lehet, nagyságos úr!” Akkor reám hozta Nagyborosnyóról a tiszthelyettest, hogy veressen meg. Leszidott bolsevikunak, mindennek, lázittónak, de nem riadtam vissza tőlle. Lejött a tiszthelyettes Nagyborosnyóról, s aszonta: „Maga itt mit lázított?” Mondom: „Nem lázítottok én, csak a jogomot követelem. Huszonöt deka kenyérral nem lehet dógozni.” Nagy birtoka vót, sokan vótunk cselédek. Két nagy lóval jártam mint fuvarozó. Mezőre mentünk, mindenfelé, nehéz vót a munka, de azét engem meg akart veretni. Aszontam: „Nem szégyellik magikot, hogy az én igazságom mellett, amikor én kértem a kenyeret, meg akarnak veretni?” Osztán beteg lettem. Mondom: „Gazduram, ne lármázzon, ne kiabáljon, legyen szíves, fogja bé a szekeret, ahogy elhozott engemet Lécfalváról, vigyen haza, hogy anyám kuráljon, kezeljen.” Me méges, ha otthon vagyok, másabb, me irtó nagybeteg vótam. „Na állj meg – azt felelte –, egy vasárnap reggel felteszem a disznót, s emellett hazaviszlek.” Angyalos s Gidófalva között a víz ki vót útve a mezőbe. Megállította a nagy lovakot, s aszonta: „Na, az orvos azt rendelte, neked feredő jár, kelj le, s itt a pocsolyába feredj meg most!” Én azt mondtam: „Gazduram, nem feredek meg, csak hajtogassan előre, majd mikor hazamejek az anyámhoz, ott megferedek.” Mikor elért a kapuig, anyám kifutott: „Mi van, fiam?” – „Édesanyám, beteg vagyok!” Ő megfordult a lovakkal, s elment. Én hat hónapig ott dolgoztam nála, soha egy lejt nem fizetett. Én hat hónapig tiszta ingyen dolgoztam. Mikor kértem a béremet, aszonta: „Hol-

nap adom, holnapután adom, nem adom, holnapután adom.” Most mikor ez a rendszer lett, gondoltam magamban, elmenyek, s megmondom: Na gazduram, most legyen szíves azt a hathónapi béremet fizesse meg. Gondoltam, hogy elmenyek, s megcsinálom, de szégyeltem, nem vótam az az ember.

SzVT: Így történt az én gyermekkorom. De szomorú vót akkor, szegény drága anyám el kellett az egyiket pakulárnak adja, a másikat a kisasszonynak szolgálónak, a mást ide, a mást oda, de hála Istennek, az onokáimot nem kell elszórjuk sehova. Mindenkinek megvan a maga lehetősége, a maga módja, a maga tehendője, minden szülő nem kell szenvedtesse a gyermekit úgy, mint én szenvedtem. Sokszor mondom az onokáimnak: Ugye elmondám, hogy vizet kellett vinyek. A szomszédból hordtuk a vizet, s akkora vótam, a vider a földet érte, nem bántam, felvettem a karocskámra, tél vót, reám fagyott a köntöske, s még estig dolgozni kellett, fát hordani, a disznóknak enni adni. Édes jó Istenem, az onokáim nem érték azt, amit én értem!

4. MJ: Kaptam dédnagyapámtól vagy 14–15 ár helyet, arra építettünk, aztán itt voltak a szántóföldek, úgy szedegettük össze mind, darabonkint

10. KrL: Szerettem az állatokat. Me ugye lóval jártam, ökörrrel jártam, s szerettem őket. Met biza ha szép állattal járt, akkor a szolgát dicsérték.

Ha pediglen rossz állattal járt, akkor ócsárolták. És így a cseléd inkább lopott, lopott amit lehetett, pityókát, gabonát, répát, tököt, hogy az állat – amikor kiment az útra – legyen jó, szép, ne szégyenkezzék. Allandóan kérdezték: „Mit ad azoknak a lovaknak ennük?” S akkor arról tudták, hogy az tökéletes, valóságos cseléd, met az állatot szereti. Így es érdeklődtek örökké a cselédek után, esztendőn keresztül szemmel tartotta túl, hogy ki milyen állattal jár, akkor örökké hívtak: „Na, gyere hezzám, én többet adok”.

4. MJ: Mint ahogy mennek innen a fecskék más vidékre, voltak, akik még Fiuméba is elmentek kőműves munkát végezni, akkor szerezték meg a télire valót, a ruhát, a pénzt.

9. Láj: A régi ember ha feltámadna, s meglátná, mi van ma a szobákba, hát egyenesen meghalna. Gyermekkoromba üstbe főzték az ételt a nagyanyámék, kantáros fazékban, s úgy hordtuk a tejet be gyalog a városba.

4. MJ: Kezdték az emberek, ahogy mondják, karó fogni. Cifra házakat csináltak, átöltöztek, oszt elveszítették a harisnyát. Akkor vették azt a fajta szövetet, s osztán ilyen piccesen kiszabták. NA osztán most, amióta kollektív van, hát olyan ember is van, aki megesküdné, hogy a a föld nem vót az övé. Bekerült a gyárba, a műhelyekbe Kolozsvárra. A fiatalok mesterséget tanoltak, vasesztergályos, géplakatos, parkettozó, isten tudja, autószerelő, minden. Úgyhogy jól keresnek. Keresnek kétezer lejt havonta. Az asszonyok be a dohánygyárba, be a bőrgyárba, be a mosógyárba, be a pékségbe, hova. Mind úgy el vannak helyezkedve.

10. SzVT: De mit szeretnék én? Ha én húszesztendő lehetnék, uram! Haha! Kacagnék a világnak! Mindenkinek a sorkammal integetnék!

ALBERT ERNŐ

(Csíkdánfalva, 1932 –) – *tanár, népköltészeti gyűjtő*

Középiskoláit Csikkarcfalván és Csíkszeredában végezte, majd a Bolyai Tudományegyetemen szerzett magyar nyelv és irodalom szakos tanári oklevelet 1954-ben. A Székely Mikó Kollégium igazgató-tanára volt Sepsiszentgyörgyön. Népköltészeti kutatásait összekapcsolta a kollégiumban hagyományossá vált gyűjtéssel, melyet Vass Tamás indított el a múlt század 60-as éveiben és Konsza Samu tett híressé 1957-ben megjelent kötetével. Tanítványaival mintegy 3000 csíki és háromszéki népballadát, ill. változatot gyűjtött össze, ezekből 425 darabot közöl Háromszéki népballadák c. alatt.

Kötetei: Eljött karácsony: kántálók, betlehemes játékok (Sepsiszentgyörgy, Népi Alkotások Háza, 1994); Boszorkányos dógok: Gyimesi csángó hiedelemmondák, hiedelmek (Sepsiszentgyörgy, Bon Ami, 1995); Rigó és madár – vol.1: a föld népe: egy gyimesi csángó család élete (Sepsiszentgyörgy: Bon Ami, 1995); Rigó és madár – vol.2: Hegyek között és hadak útján: Egy gyimesi csángó család élete (Sepsiszentgyörgy, Bon Ami, 1997); Selyemkert: Gyimesi csángó népmesék (Sepsiszentgyörgy, „Jázdó” Társaság, 1999); Szabad madár: Háromszéki cigányoktól gyűjtött népköltészet és levéltári okmányok (Sepsiszentgyörgy, Charta, 2000); A halál völgye: A határőrség szervezése 1762–1764-ben (Sepsiszentgyörgy, Albert Kiadó, 2004).

A háromszéki, különösképpen az Órkői (Sepsiszentgyörgy) cigányok népköltészetéből és a rájuk vonatkozó levéltári anyagokból adott ki gyűjteményes kötetet 2000-ben, alábbi szemelvény e kötet előszavából való.

SZABAD MADÁR

Háromszéki cigányoktól gyűjtött népköltészet és levéltári okmányok
– részlet –

A már korábban Háromszékre betelepedett cigányokról az első feljegyzést a Székely Oklevéltárban találhatjuk. Ebben nagyszámú juh ellopásáról írnak: az eltulajdonítás egyik részese cigány nevű volt, amely azonban még nem teljes bizonyosság cigány voltára. Azt írták 1510. április 7-én keltezett okiratban, hogy Bodolai Béli Pál juhait ellopták, s a tulajdonos kérelmezi a tolvajok kiderítését. A vizsgálatra Kis-Enyedi János szolgabíróként nevezték ki, aki a helyszínen megállapította, hogy az Illyefalván lakó Laczuk Mihály uraságának emberei Csorda és Czigány nevezetű két oláh ellopta Béli Pál kétszáz juhát (Czorda nomine et chyan Walachij in ijlielalwa commorantes Siculiali sub potestate Michaelis Laczouk ducentas ones prescripti pauli Beldj furassent et deapsentassent).

Több mint száz év telt el a következő feljegyzésig, ami természetesen nem

azt jelenti, hogy további időszakban nem élhettek itt cigányok, inkább azt, hogy néhány alkalommal a háromszéki iratok sokasága tűnt el, akár az 1658-as augusztusi támadásra gondolunk, amelynek során „a tatár kán és a két oláh vajda a bodzai szoroson betört a Barnaságra, amelynek feldúlása után Háromszékre került sor”, akár az 1661-ben Szent Mihály napjai támadásra emlékezünk, amikor Ali pasa tört be Háromszékre, és elsősorban Sepsiszéket pusztította, vagy az 1690-es évek újabb tatár pusztítását tartjuk számon, amikor az, általános rablás mellett, külön feljegyezték, hogy az iratok is eltűntek. Nem kevésbé veszttek kárba nagy értékű okmányok 1849-ben vagy a II. világháború idején. Mégis találunk egy-egy feljegyzést e pusztító, pusztuló időszakból is.

1632.június 10-én Márton András lécfalvi nemes ember udvarába érkezett Jónás „Czigán”, s jobbágnak szegődött.

1633 november 9-én Nyújtódon jegyezték fel, hogy Donath Mátyáshoz szegődött „Jonasco Czigán, csizmadia, feleségével Myaksával”.

Egyik okiratot 1637. augusztus 13-án Kézdivásárhelyen a Szabó János házában írták. Mindenkinek, akit illet, tudtára adták, hogy az Alsótorján élő Apor Lázár földjén és házában lakó Ráduli nevű cigány feleségével és fiával, Tazulal örökös jobbágnak szegődik, amely fiúról fiúra száll a családban.

Ebből az időből az 1647. január 5-én kelt iratban Nagyajtáról is maradt feljegyzés a cigányokról. Henter Péterhez szegődött „Dávid cigány idegen vasműves cziganij”, érte kezes Pál nevű cigány, aki Dániel János jobbágya és Karácson, Kálnoki István jobbágya.

Háromszéken 1648. augusztus 9-én újabb szerződést kötöttek cigányok jobbágyá fogadásáról. Kézdiszéken, Nagynyújtódon írásban rögzítették, hogy Donát Mátyás befogad egy „molduaj Czigán”-t „feleségével, Ilonával edgüt”, aki örökös jobbágyságra kötelezte magát. Ez egyben azt is jelentette, hogy jobbágyságuk fiúról fiúra, maradékról maradékra szállt.

Alig három évvel később, 1651. július 14-én ugyanilyen feltételekkel „szabad jó akarattya szerint adá örökös Jobbಾಗಿul magat” Verő Miklós „cziganj” vitézlő Jankó Miklós uramnak Sepsiszentivánba, amely viszony „fiurol fiura, maradvárol maradvára” megmarad.

Ebben a szerződésben, megállapodásban nem csak a jobbágy kötelezettségét rögzítették, hanem kitértek arra, hogy a jobbágyságot vállalónak is bizonyos védelmet jelent a kapcsolat, hisz Jankó Miklós kötelezettséggel tartozott: oltalmat, biztonságot nyújtani a cigánycsaládnak.

Az 1666. október 9-én keltezett szerződésben uzoni cigányról írtak, akit fiával együtt eladtak, de akiknek a vevők továbbra is kötelesek oltalmat nyújtani, ha pedig erre nem vállalkoznának, a cigány felszabadulhat jobbágyi kötelezettségei alól.

A cigányokhoz való ragaszkodást örökítették meg a Háromszékkal szomszédos helységeiben is. 1687. február 20-án Fogaras földjén, Szkorén lakó Szkoréi András Deák azt jelentette, hogy „az elmúlt változások alkalmatosságával bi-

zonyos számú oláh s cigány jobbágyi bujdosva el, ki edgyüvé ki másuvá ment volna lakni”, s a levéllel küldött emberek feladatuk kapták, hogy bárhol találják, elfogják őket, s ha szükség, akkor a helyi vezetők is támogassák a küldötteket.

A korábbi és későbbi iratokból világosan kiderül tehát, hogy a cigányok egyik részét Háromszéken szívesen fogadták, ragaszkodtak hozzájuk, hisz a befogadók büntetést követeltek akkorra, ha esetleg az írásban rögzítetteket megszegné a cigány, s elhagyná urát. Ilyen esetben jogot fogalmaztak meg arra, hogy a megszőkött cigányt elfoghassák, és visszavihessék a szerződést kötőhöz. Érvényes e jog akkor is, ha a jobbágyságot vállalt cigány mással is hasonló szerződést kötne, s így elhagyná korábbi urát.

Ugyanakkor élt a cigányságban továbbra is a szabadabb élet utáni vágy, hisz az utódok apjuk elhatározásába már nem nyugodtak bele minden esetben, és törvényes utat kerestek a korábban viselt jobbágyi kötelezettségek alóli szabadulásra.

Az 1690-es években történt eseményekkel kapcsolatban ismét előfordul Háromszéken tartózkodó cigány neve. Péter cigány a tatárok betörése idején nem tartózkodott Kászonban, hanem megfordult Csernátonban. Jegyzőkönyvbe írták, hogy „akkor itt nem volt a tatárokkal, sem oda ki nem járt, Itt nem volt velük, sőt akkor, mikor az tatárok Csíkon alájöttek, itt jártak, ő akkor Csernátonban az Bot(h) Miklós házában volt, ott mivel”.

A cigányok költözködésének bizonyítéka azon irat, amely 1690. január 13-án kelt. Ebben azt rögzítették, hogy a Sepsiszentgyörgy melletti Kilyénbe, a Székely Miklós nemes ember udvarába érkezett Feketehalomból „Demeter Czigany csizmadia”. Zoltán községben is hasonló iratot készítettek 1692-ben. Oda Magyarországról érkezett Horváth János cigány.

A korábban említett jobbágyi szerződések a XVII. században egyre gyakoribbakká váltak. A cigányok közül is többen önként vállalták a jobbágyi elkötelezettséget. A Kőröspatakon élő Kálnoki család iratai között található egy 1698 márciusában keltezett birtoklevél, amelyben felsorolják a család Bölönben található jobbágyságait. A számontartott nevek között öt cigányét is leírták, így is, hogy Karácsony Czigány. Itt akkor összesen 25 cigány élt, kiegészítve még két fiú feleségével.

Ha a XV–XVI., sőt a XVII. században is vidékünkön viszonylag kevés feljegyzés található a cigányokról, az 1700-as évekről annál több eseményt örökítettek meg. Mindjárt az elején, 1702-ben Sepsiszentgyörgy szomszédságában jegyezték fel cigánnyal kapcsolatos büntényt. A Kőröspatakon lakó Kálnoki Sámuel grófnak jelentik, hogy Butyak Sámuelné asszony a fiával és egy maksai emberrel a zaláni határban tartózkodott, amidőn Nimets Mátyás és Bunya Tamás megtámadta. A maksai ember bizonyára Butyakné szolgálja volt, hisz így rögzítették az eseményt; „szekér mellett levő szolgát éktelen Istentelen Káromkodás Szitkokkal szidván ütötték elkergették”, a gyermeket is a bokorba vitték, utána az asszonyt megfogták, körülbelül 20 vagy 24 forintját elvették, majd „torkon fogván az száját be fogták”, sőt „nyakát vas villával a földre” le-

szegezték, és az asszony hite utáni vallomása szerint is „eő rajta mind az Nímets mind az Czigany erőszakot” tettek. „Azért azt kívánom, hogy mint illjen nyilván való utonállo tolvaj és erőszaktevő... halállal büntetessék”.

A korábbiakban is utaltunk arra, hogy a háromszékiek rendszeres kapcsolatban voltak a csíkiakkal, különösen a felsőháromszékiek a kászoniakkal, hisz 1711-ben is jakabfalvi ember adott el lovat egy László nevű zabolai cigánynak.

Később Baróton írtak cigányokról. 1735-ben Cserei Sándor közölte Apor Péterrel, hogy „ha ot lészen... azon Czigánjnival együtt captiváltassék” (támogattassék, segíttessék).

Mint mesterembert rögzítették az egyik 1739. február 17-én Kovásznán keltezett iratban 1734-re utalva Sztójka nevű vasmíves cigányt.

A XVII. század végéről írva már említettünk néhány Bölönben élő cigányt a Kálnoki család jobbágysai között. Amikor az örökösök 1740–1750-es években vagyongosztásról készítettek hivatalos iratot, akkor a nyílföldjeiken dolgozó jobbágyokat is megosztották egymással. A felsorolt jobbágyok között 63 letelepedett cigány neve található. Ha ebbe beleszámítjuk a családtagokat is, akkor legalább 250-300 személyre emelkedik az akkor ezen a birtokon dolgozó cigányok száma, ugyanis általában 4–5 fős családokat feltételezhetünk.

A közös határozatban kinyilatkoztatták, hogy „a Czigányok először osztásnak hat egyenlő részekre”. Az elosztáskor külön is említették „az Köröspataki Fiu Ágon forgo Jószághoz tartozandó Sátoros Czigányok”-at, a „Kalános”-okat, „Czigány jobbágy”-okat. Azon birtokok, ahová a cigányokat elosztották Miklósvár, Bölön, Köpec, Közéapajta, Köröspatak, Árkos, Sepsiszentgyörgy határában voltak.

Sokatmondóak az elosztáskor feltüntetett nevek is. Egyik része azt bizonyítja, hogy már régebb megérkeztek Háromszékre azok a családok, amelyek ilyen nevűek: Puskás János, Kalános Jancsi, Lakatos Ádám, Hegedűs Jancsi, Nyerges Gábor, Kovács István, Bodor Ádám, Üstgyártó Gábor.

Feltételezhetjük, hogy később érkeztek, még nem alkalmazkodtak az új környezethez, az itteni kialakult névadási szokásokhoz, mint társaik, akiket előbb említettünk, akik így közölték nevüket: Demeter Czigánné Fiai, Tamás Czigány.

Jónéhányan megőrizték hozzánk érkezésük előtt használt nevüket, vagy korábbi szokásuk szerintit alkalmazták itt is. Ilyen például Karácson Notarij, Ganti Karatson, Vinka Dudi, Nyinyiko Nyisztor. De már Nyinyiko Nyisztor fia: András, Miklós és Farkas.

Elterjedt büntetési forma volt, hogy a tolvajságon, más vétségen, akár káromkodáson talált személyt kalitkába zárva közzemlére lelték a város, de a község lakói elé is. Bizonyára már korábban használatos volt ezen eljárás, de 1572-ből fennmaradt feljegyzésből tudjuk, hogy Erdélyben, Kolozsváron több személyt is kalitkába zártak.

Háromszéken a Barabás Sámuel iratainak gyűjteményéből ismerjük, hogy 1730-ban „ki tudgya fogságibol lopása miatt, az Kezdi Vásárhellyi kalitkából

kit szabadítottak volna meg?”, vagy pedig Kézdivásárhelyen Szakács Mártont szintén „az kalitkába tették vala”.

Kézdivásárhelyen 1750. január 22-én Andor cigányt, a kovácsot a város kalitkájába Zárták „irtozatos Káromkodásáért és Veszekedésiért”. Nemes Szotyori István, a város fő-bírája azért döntött a lakosság előtti megszegyenyítés mellett, mert Andor cigány „Isten ellen, ki minden hatalmasságok felett való Ur! minemü Angyalokat és embereket irtoztato Káromkodást szollott”.

A Szentivánban lakó földbirtokos, Henter János 1751-ben törvény előtt próbálta bizonyítani, hogy a Vilikó cigánycsalád már őseinek örökös jobbágya volt, amely „fiúról fiúra szállt”. Az 52 éves „Johannes Szabó azt vallotta, hogy az Illyefalván lakó Vilikó cigányuk a Henter család szolgálatában éltek; más vallók is ugyanezt közölték, s hangsúlyozták: maguk a Vilikók is elmondották nekik, „hogy Ők a Henter familia jobbai lennének, minthogy mindenkor ide Szentivánba Henter urat szolgáltnak s ide valók tartattak”.

Az Illyefalván lakó Vilikó Istvánnak három fia is örökölte a jobbágyságot: „János, Pistika, László. János Illyefalván lakott, és szolgálta Henter Jánost. Pistika apja halála után a szomszéd faluban, Sepsiszentkirályon tartózkodott édesanyjával, László pedig katonának állott.

A tanúk arról is vallottak, hogy Vilikó István szófogadatlan jobbágy volt, még a torjai tömlöcbe is bezárták, mivel „nem akarván szolgálni eő kegyelmét”,

Amikor egy-egy földesúr birtokát a családban felosztotta, akkor a jobbágyokat is arányosan írták át a földet öröklők tulajdonába. így jutott Vilikó János is Henter János jobbágyává.

Fogságban lévő cigányok perét írták le 1752-ben Nagy György és Nagy Lázár szotyori földbirtokosok, akik Bikfalván hallgattak ki mintegy húsz tanút. A periratban a bikfalvi illetőségű János, Ráduly és Farkas ellen emeltek vádat, mivel több súlyos vétket követtek el. Azért vizsgálták a cigányok tetteit, mert feljelentették őket, hogy Fejér Sámuelné asszonyt kegyetlenül bántalmazták. Oka pedig az volt, hogy a cigányok kérték Fejér Sámuel urat, a korábban megrendelt és felesége számára készített csizma-fejelést vegyék át, és fizessék ki a munkadíjat, mert szükségük van a pénzre, hisz nincs, mit egyenek. Később ezen csizmát eladták a cigányok, s azóta Fejér Sámuel követeli mint saját tulajdonát. E miatt a cigányok a hazafelé tartó Fejér Sámuelre és feleségére támadtak, bottal fejbe ütötték, de a régi hagyományokban gyökerező „tolvaj” kiáltásra megijedtek, és elmenekültek a Henter úr jószágára, ahol rövid idő múlva el is fogták őket.

A tanúk jól emlékeztek, hogy a cigányok a megtámadás napján már azzal fenyegették Fehér Sámuel, hogy bemennek udvarába, és ott verik agyon, aztán meg azzal is ijesztették feleségét, hogy kinyomják a gyermeket belőle.

S amikor Fejér Sámuel feleségével együtt hazafele igyekezett, az úton haladó cigányok valóban rájuk támadtak. Mivel udvarukra menekültek, a támadó cigányok egyike a kapun keresztül bottal ütötte fejbe Fejér Sámuelné. A férje ekkor fejszét ragadt, és úgy kergette ki őket udvarából. Menekülésükkor a Pál-

jános Illyésné korcsmájába tértek, ahol az egyik cigányné arra biztatta a férfiakat, hogy Fejér Sámuel kapuját döngessék meg, s amikor kijön, verjék agyon.

Ezen a tárgyaláson még más panaszok is elhangzottak. A 40 éves Zoltáni Sámuelné kihallgatásakor azt mondta: „engemet az magam házába az hajam és kontyomnál fogva az utrizált Czigányok meg vonszolának anyira hogj a keszkenőmöt is mind el Szaggatták, ezt pedig tsak azért hogj hitelbe éget bort nem adtam.” Markos Lászlónét is kontyánál fogva ezek a cigányok hurcolták meg az úton, mivel a tőle el vett villákat kérte tőlük vissza. Megfenyegették továbbá Fodor Ferencet is, amikor elégedetlenkedett a leánya csizmájának talpalása miatt, mivel „jó talpat” kért, de olyan tettek, „mint a lantorna”, mégis egy sustákat követeltek érte.

Zoltáni Istvánná, Sára szintén azt közölte a kivizsgálókkal, hogy az édesanyja csizmáját javíttatta velük, de amikor elkészítése felől érdeklődött, „minden igaz ok nélkül a vén cigányné jól meg tépte.

Megverték a zágoni cigány társukat is, mivel nem ment el velük Csíkba, hogy vallomásával az ottani lólopásuk gyanújától mentesítse őket.

A tanúk közöd olyanok is voltak, akik hallották, hogy a faluban megöléssel fenyegettek embereket. Megtámadlak a „Simon ur udvari biráját”, rátámadtak a román papra is, meri nem ivott velük egy pohárból.

Ilyen magatartással gyakran magukra haragították a község lakóit, amelynek törvényszéki tárgyalás, súlyosabb esetekben pedig hosszú ideig tartó bebörtönzés lett a következménye.

1755. december 21-én az orbaiszéki királybíró, Imreh Antal azt erősítette meg Imecsfalván, hogy gróf Mikes Antalnak jobbágya Kalános Farkas cigány.

A jobbágnak szegődés, valamely földesúri birtokon jobbágyként élés nem új keletű. Korábban már utaltunk az 1455-ben Erdélyben élőkre.

Hogy több ideje már a Kálnoky grófok birtokán cigányok laktak, az is bizonyítja, volt olyan család 1739-ben, hogy a fiút katonának vitték. Azt jegyezték fel, hogy „Gidófálvi Karatson Laszlo katonává lett”.

A korábban említett szerződések a már elszegődött cigányjobbágyokhoz való ragaszkodást is jelentették. Az más kérdés, hogy a szerződés be nem tartásáért milyen büntetés járt.

Szacsvay László 1730–1766 között naplót vezetett. Ebbe 1760. július 12-én azt jegyezte be, hogy három jobbágy cigánya megszökött, és csak késő este sikerült elfogni őket Angyalos határában. Azután kegyetlen büntetés következett. A feleség kívánsága az volt, addig verjék a cigány talpát, míg vér folyik belőle. Szenvedése közben káromkodott, ezért kegyetlenebb büntetés következett: 50-50 botütés. Még lóganyét is etettek velük.

Ha korábban ellenszolgáltatás nélkül kötöttek szerződéseket a jobbágnak állott cigányokkal, 1762-ből olyan iratot is ismerünk, amely szerint Ikafalván nemes László József 100 magyar forintért vásárolt „egy három fias Czigány” családot. Később, mintegy 60 év után már 9 családra szaporodtak, de a kötelezettségként vállalt szolgálatukat megtagadták.

Sátorozó cigányokról olvashatunk az 1771. június 9-én írt szemerjai falutörvényben, amely „A gyulás”-ról szól. A 7. pontban arról írtak, hogy régebben az itt megforduló cigányok tüze miatt némely helyeken több gazdaság elégett, ezért szükséges a keringő sátoros cigányok szálláshelyének megjelölése. Ezek szerint ezen cigányok a mezőkapun belül ne tölthessék az éjszakát, hanem a falutól legalább puskalövésnyire az ugaron üthessék fel sátrukat, és ott is három napnál tovább ne tartózkodhassanak. Ha pedig ezen törvényt nem tartanák be az arra kóborló cigányok, akkor 24 dénárral büntessék.

Néhány évvel később, 1777. szeptember 29-én Zalán község vezetői úgy határoztak, hogy a faluban bárki: magyar, román, cigány csak úgy szállhat meg, ha egy forintot fizet.

A sepsiszentgyörgyi Állami Levéltárban található iratok tovább bővítik ismereteinket a XVIII. század végi háromszéki cigányokról. Ezen okmányok egyik része számbavétel. Az összeírások sok tekintetben utalnak a korábbi évtizedekre, sőt bizonyos vonatkozásokban szinte átfogják az egész századot.

Az időbeni adatozás mellett következtethetünk a cigányok életmódjára, a helyi lakosokhoz való viszonyára, sőt vallási vonatkozásokra is.

A cigányok összeírását már 1724-ben elhatározták. Azt közölték december 4-én, hogy azokat a cigányokat, „akik nincsenek földesuraknak alávetve, a törvényhatóságok három hónapon belül írják össze”. Azokra a cigányokra, akik nem hajlandók az összeírási parancsnak engedelmeskedni, igen súlyos büntetéseket állapítanak meg. Figyelmeztetik: „Ha valamely cigány az összeírásnak akár csak egy szál bottal is ellen szegül, eljárás nélkül kivégezhető.” A további rendeletek is arra irányultak, hogy valamely módon, de túlzott szigorral helyhez kössék a cigányokat, megakadályozzák sátoros vándorlásukat.

Mária Terézia 1769-ben adott ki rendelkezéseket a cigánysággal kapcsolatban, s ezekben kitért összeírásukra is. Hivatkozott az 1761. december 10-én küldött utasításra, amely szerint feladat, hogy 1770. február végéig az összes cigánycsaládokat írják össze. Tüntessék fel a feleségeket, gyermekeket, azok nemét és korát, mesterségüket, vallásukat. Személy szerint közöljék a távollévoikkal, idegenekkel is, valamint név szerint írják le, kinél tartózkodnak.

Az erdélyi országgyűlésen, sok más cigányokkal foglalkozó rendelkezés mellett, összeírásukra is kitértek. Visszatekintve II. József uralkodásának időszakára, megállapították, hogy 1782-ben a cigányok általános összeírását határozták és végezték el. Közlik az összesítés eredményét:

Aranyásó családok:	1 291
Adófizető családok, amelyek	
26 vajdaságra vannak felosztva:	1 239
Faluközösségekhez vagy földesurakhoz	
tartozó családok:	12 686
Közülük meglepedett:	8 598
Kóborlók:	4 088

Mivel ekkor családokat soroltak fel, ebből a számból csak körülbelüli létszámukat állapíthatjuk meg. Általában ilyen esetben 4-5-tel szokták megszorozni a családfők számát, hogy megközelítőleg meg tudják állapítani a teljes létszámot. A későbbi teljes összeírások ezt a megállapítást legtöbb esetben igazolták is. Amennyiben összegezzük a felsőháromszéki 1786-béli összeírási adatokat, megállapíthatjuk, hogy az összeírt családok száma és a teljes létszám között 4,6 volt a szorzószám. Így Erdélyben akkor 50–60 000 cigány élhetett.

Közölték, hogy az összeírás igen hiányos, amit bizonyított, hogy a továbbiakban több rendelet szerint igényelték az összeírások újbóli pontos elvégzését. De emellett azt is megjegyezték, hogy a cigányok hiánytalan nyilvántartása mindaddig lehetetlen, amíg letelepedésük nem valósul meg.

Az általános összeíráson kívül időközönként az aranyász cigányokról többször is kimutatást készítettek.

Háromszéken 1781. január 18-i keltezésű az az átirat, amelyben a cigányok összeírását rendelték el, mellékelve hozzá a szükséges összesítő táblázatot. Kérték, hogy név szerint tüntessék fel a családfőt és családtagokat, vallásukat, lakásuk milyenségét, jobbágy vagy szabad voltukat.

Árkos község falujegyzőkönyvében megörökítették Czirják Ádám aláírásával, hogy milyen utasítást közöltek a faluk bíráival az általános „II. József-féle” összeírás előkészítésekor. Erre a számbavételre 1784 decembere és 1785 nyara között került sor.

A rendelkezés első pontja szerint mind a „mágnás és nemes urak, mind pedig a jobbágyok, zsellérek és cigányok” feleségeikkel és gyermekeikkel, szolgáljukkal, szolgálókkal otthon tartózkodjanak, és az értesítést várják. Az összeírásra egy kijelölt helyen kellett megjeleniük. Figyelmeztették a bírót, hogy tágas, jó alkalmas helyre hívják az összeírandókat, és egy hosszú asztalt is készítsenek elő a számbavétel lebonyolításáért. Ugyanakkor mutassák be a keresztelő könyveket is. Kérték, hogy a „Nemes Urak közül a mellyiknek jó írása vagion és kívánnyák, tartozik a pennát Vinni”, továbbá „minden Gazda ember magának készítsen mind szelyire mind hosszúra egj araszni szépen kigyalult deszkát táblának”.

A cigányok összeírásáról Háromszéken különböző székek iratai között megközelítőleg pontos adatok maradtak fenn a következő évekből: 1781, 1783, 1785, 1787, 1788, 1791, 1792, 1795, 1796, szórványosan más korábbi és későbbi évekből is. Ezen számok jó összehasonlítási alapul szolgálnak arra, hogy egyes helységekre a cigányok körülbelül mikor érkeztek, hányan telepedtek le, vagy csak bizonyos ideig tartózkodtak, mivel foglalkoztak, hogyan laktak, feltehetően honnan jöttek, később hová költöztek?

Egyes helységekből az egymást követő években is összeírták őket. A névsorokból kiderül, hogy évenként milyen változás történt egy-egy településen: eltávoztak-e az előző évben még ott-tartózkodók, vagy újak érkeztek? Angyaloson például 1785-ben 7 család 35 személlyel, 1787-ben 5 család 25 személlyel, 1792-ben 2 család élt 10 személlyel, vagy Papolcon 1785-ben 2 család 10 személlyel,

1786-ban 6 család 27 személlyel, 1792-ben 2 család 10 személlyel tartózkodott. És még említsük meg Vargyast, ahol 1785-ben 14 család 70 személlyel, 1786-ban 1 család 5 személlyel, 1788-ban 8 család 39 személlyel élt.

Érdeemes megfigyelni, hogyan alakult számuk néhány községben két évszázadon át. Csupán néhány kiemelkedő példát említsünk meg: Dálnokban 1786-ban 8 család élt 34 személlyel, 1997-ben 400-nál többen voltak. Sepsiszentgyörgyön 1786-ban két család volt 10 személlyel, 1999 januárjában meghaladták az 5000-et.

Hasonló növekedést figyelhetünk meg a megye területén még sok helységben, illetve néhány községben ma már a lakosság többségét alkotják.

Nagyborosnyón 1785-ben mindössze két család élt 10 személlyel, 1999-ben az 1992-es népszámlálás szerinti 106 helyett a valóságban megközelítőleg 780-an laktak. A község lakosságának 55%-át jelenti ez a szám. Sepsibesenyőn 1787-ben 4 család lakott 20 személlyel, 1992-ben a népszámlálás szerint 4-en, a valóságban 180 körül voltak, vagyis a falu lakosságának 52 %-át alkotják.

Ezekben az években, vagyis a XVIII. század végén Háromszéken mintegy 2228 cigány élt, s két évszázaddal később, az 1992-es népszámlálás szerint az egész megyében 2558-at tartottak nyilván, a valóságban pedig számuk meghaladja a 15 000-et.

Háromszéken, a fennmaradt iratok szerint, az első összeírást Miklósvár székén készítették. Úgy tűnik, pontosan betartották az utasításokat, bár azt már soha nem lehet kideríteni, hogy hányan maradtak távol a falutól a számbavételkor, vagy hogy minden családban pontosan ellenőrizték-e a leírt adatokat. Ennek ellenére ezen számok alapján tájékozódhatunk a székek cigány lakosságáról. A miklósvárszéki „Tabella”, kimutatás aláírója „Dániel Székely”. A bevezetőben 1781. március 1-jét írtak, amely keltezés az utasítás megtárgyalására és az összeírás kezdetére vonatkozott, de a zárósortok után 1783. évszám található, vagyis bizonyára akkor küldték be a befejezett összesítőt a kijelölt helyre. Ebben feltüntették, hogy községenként hány letelepedett és hány vándorló cigánycsalád található. Leírták a gyermekek számát, mesterségüket, valásukat, jobbágy vagy szabad voltukat, végül azt is, hogy kinek jobbágysai. Az akkor készített kimutatásból állítottuk össze ezen táblázatot:

Község	Csaladok száma	Személy
Barót	19	125
Bodos	1	7
Bölon	11	57
Köpec	6	40
Középajta	5	32
Miklósvár	6	34
Nagyajta	19	102
	67	397

Családonként a személyek aránya 5,925.

Az egyik legalaposabbnak tűnő összeírást 1787-ben készítették Kézdivásárhelyen, és 1788-ban adták át a központnak. Ebben valamelyest tájékoztatnak a cigányok letelepedése időpontjáról is. Egyes nevek után azt írták: „emberi emlékezet óta” vagy „emlékezettől fogva”. Ha „emlékezet óta” időpontot legalább 60-70 évben jelöljük meg, akkor is már az 1700-as évek elején a feltüntetett helységekben lakhattak. Mivel a legrégebb pontos adat ezen kimutatásban 1740-ig nyúlik vissza, feltételezhetjük a fentebbi megállapításunk helyességét. Ilyen bejegyzés Karatnában 12, Felsőtorján 3, Szentléleken 6, Ikafalván 3, Kézdivásárhelyen 11, Kantiban 1, Peselneken 4 található. Ezek szerint 40 felsőháromszéki cigánycsalád letelepedési ideje a XVIII. század első évtizedére tehető, amely megközelítőleg 200 személyt jelent. Pontos évet is feltűntettek a nevek többsége után. Kézdiszentléleken Kozák Ádám, Kalános Gábor, Kalános Demeter, Goga Pál, Varga József neve után 1740-et írtak érkezési időnek. Alsótorján Péter János neve után 1747-et írtak letelepedési évnek, majd ugyanitt Rostás Balázsnak 1768-at, Kalános Pálnak Szárazpatakon 1776-ot, Pufi Ferencnek Béla falván 1756-ot, Csomortánban 3 név után 1757-et.

Egy másik kimutatás 1785-ben készült. Ebben Kézdiszék falvaiban lakó cigányok másik részét és az orbaiszéki összeírás eredményét összegezték. Itt 26 helységben 11-en közölték, hogy „emberi emlékezet óta”, 16-an, hogy „eleitől fogva”, 21-en pedig azt, hogy az apja vagy az anyja is a megjelölt helységben lakott. Barátoson János kovácsnak 1787-ben 5 gyermeke volt, így körülbelül 30 évvel korábban, vagyis az 1750-es években születhettek, s ha a nem pontos emlékezetnek még 40-50 évet engedünk, akkor is az 1700-as évek elején, esetleg korábban érkezettek ebbe a környezetbe. Hasonlóképpen járhattak el akkor, amikor azt írták, hogy az apja is itt lakott. Így tehát Felsőháromszéken az 1700-as évek elején már viszonylag nagy számban éltek cigányok.

Az összeírók a nevek többsége után az 1780-as évek valamelyikét tüntették fel a letelepedés időpontjának, de megtörténhetett, hogy nem akarták üresen hagyni a kitöltésre váró rovatot, ezért írták be a közeli évet, hisz oly nagy számban egy-öt év közötti érkezésüket elfogadhatatlannak kell tartanunk. Legfennebb az történhetett, hogy ebben a környezetben éltek már korábban, csak akkor költöztek az összeírási helyre. Erről tanúskodik a nevek vidékükön használatos módjának követése, vagy az attól való eltérés.

A kötetben található iratok többnyire tájékoztatóul szolgálnak arra, hogy a XVII–XVIII. században, a XIX. század elején milyen viszony alakult ki a betelepedő cigányok és a helyi lakosság között, milyen volt a cigányok életvitele, mik határozták meg életmódjukat.

Az iratokban rögzített megállapítások gyakran tilalmakra, bizonyos korlátozásokra, a feudális körülmények között élő emberek igényeire, büntetésekre, perekre, börtönökre vonatkoznak.

Azt sem szabad elfelejtenünk, hogy az írásban közölt intelmek, elmarasztalások a kirívó, rendkívüli eseményekre vonatkoznak, és nem a többség élet-

módját bizonyítják. A hangoskodókra, a megszokottól eltérő eseményekre, a semmiképpen nem beilleszkedőkre minden időben jobban felfigyeltek az emberek. Ezzel nem azt akarjuk állítani, hogy a cigányok döntő többsége teljes békességben élt környezetével, hanem csupán azt, hogy létszámukhoz képest igen sokan kerültek a figyelem központjába valamely vétségért. Azt azonban mégis el kell mondanunk, hogy élt a cigányok között eléggé nagy számban olyan réteg, amely becsülettel végezte munkáját, tisztességesen töltötte életét, megőrizve régi sajátos hagyományait. Nem véletlenül állapították meg az erdélyi országgyűlésen még az 1840-es években: „Az Erdélyi Czigányokat a Föld több lakosaitól nemzetitől megkülönböztetni nem szükséges, de sőt a legnagyobb igazságtalanság lenne, mivel léteznek köztök igen sok rendes életmódot folytatók, kikre nézve semmi ok sincs megkülönböztetett Törvényeket hozni, sőt rendszeres albizottmányuk véleménye szerint nem felesleges Törvény által kimondani, miszerént az állandólag megtelepedett és rendes életmódot folytató Czigányok a többi Földnépével minden megkülönböztetés nélkül Ugyanazon helyzetben és viszonyban állanak.”

A következőkben még bővebben meg kell ismernünk történetüket, viselt dolgaikat, szokásaikat, hogy mindazt, amit följegyeztek róluk, valamilyen formában hasznosítani is tudjuk.

FÉDER ZOLTÁN

(Budapest, 1931 –) – mérnök, kutató

Sepsiszentgyörgyön nevelkedett és végezte iskoláit. A kolozsvári Agrártudományi Intézetben 1955-ben mérnöki diplomát szerzett. 1955-77 között a Háromszék (majd Kovászna) Megyei Mezőgazdasági Igazgatóság keretében dolgozott. 1968-ban alapító igazgatója az árkosi, volt Szentkereszthy kastélyban létrehozott Agronómusok Házának, melyet 1977-ig vezetett. Ami után az intézményt Ceaușescu rezidenciává alakították, 1977-ben családjával kitelepedett Izraelbe. A sajtóban megjelent számos írása mellett, szakirodalmi közlései közül megemlítjük, hogy társszerkesztője az Állattartástól az állattenyésztésig és Kovászna vármegye gyógynövényei című, az Agronómusok Háza kiadványai között megjelent munkáknak. Tel-Avivban 2004-ben jelent meg Izraeli könyvtárakban címmel, az izraeli magyar nyelvű könyvekről, kiadványokról, valamint a Kárpát-medencében élt zsidó közösségek történelmével foglalkozó munkákról szóló, kétrészes bibliográfiái munkája. 2006-ban megjelenik Zsidók Háromszéken – történelmi adat- és szöveggyűjtemény 1690-2004 könyve (Sepsiszentgyörgy, Charta 2006).

ZSIDÓK HÁROMSZÉKEN¹

A fennmaradt okiratok tükrében a háromszéki zsidóság története a 17. század végéig nyúlik vissza. Az erdélyi országgyűléshez címzett, 1690. május 2-án keltezett „*alázatos könyörgése*” szerint egy Marian nevű zsidóasszony, tethős férjével 1684-ben Kálnoki Sámuel meghívására költözött át Moldovából Sepsikőröspatakra. Sorsuk tragikus. Rövid ittlétük alatt károkat szenvedtek, vissza akartak térni előző hazájukba. Kálnoki gróf jobbaggyá tette őket, az asszonyt fogva tartotta, a menekülő férjet üldözőbe vetette, akit a csíki erdön meg is gyilkoltak. Ezek után, a Gyergyószékben lakó Salamon nevű zsidó, az öt Sepsikőröspatakon élő zsidóval és a gróf két szolgájával közösen, tartozás címén minden értékes vagyonától megfosztották az ötgyermekes özvegyet. A másik oklevelet 1700. május 25-én a gyulafehérvári zsidó közösség állította ki. Az ugyancsak Sepsikőröspatakon lakó, de fogságra vetett Márton nevű zsidóért vállaltak 1000 arany erejéig kezességet.

A két okirat igazolja, hogy Székelyföldön és ezen belül Háromszéken már éltek zsidók, akik a nemesek birtokain telepedtek meg. A városokban, falvakon nem volt maradásuk, mert a Bethlen Gábor által 1623-ban kiadott kiváltságlevél, amely a zsidóknak szabad kereskedelmet és vallásgyakorlatot biztosított,

---

¹ Zsidók Háromszéken – történelmi adat- és szöveggyűjtemény 1690-2004 könyve. (Sepsiszentgyörgy, Charta 2006) alapján összeállította Demeter Lajos

csak Gyulafehérváron engedélyezte a megtelepedésüket, máshol csak megtűrt személyek. A II. Rákóczi György által kiadott *Approbatæ Constitutiones* 1653-ban ugyanazt erősítette meg: szabad lakhatási joguk – mint zselléreknek – csak Gyulafehérváron volt. Háromszék központjába, Sepsiszentgyörgyre a zsidók a 19. század első negyedében kezdtek beszivárogni. Általában kereskedéssel, pálinka-, sör-, szappan- és hamuzsírforrással foglalkoztak, de ellenük már 1831-ben panaszt emeltek. A Guberniumot és a széket kérték, hogy szabaddítsák meg a zsidóktól a várost. 1837-ben a már betelepedett zsidóknak Sepsiszentgyörgy lakhatási jogot biztosított, de a további betelepedést az *Approbatæ Constitutióra* hivatkozva megtiltotta.

Az 1763-ban felállított székely határőrség ezredparancsnokságai még 1843-ban is a letelepedett zsidók kiutasítását sürgették. A város toleránsabb, a szigorú határőr-parancsnoksággal ellentétben, a három 1837 után betelepült, és annak a néhány, már az említett esztendő előtt itt lakó zsidóknál cselédeskedő, vagy mesterlegényként dolgozó izraelitáknak is lakhatási jogot biztosított. Mint írták *„Tanátsunk most is azon hiedelembe van, hogy az egyének becsületes jámbor maga viseletűek s mint olyan mester emberek millyenek Szt. Györgyön nintsenek, éppen szükségesek”*. Ilyen feltételek mellett 1846-ban a zsidó családok száma csaknem 30-ra emelkedett Sepsiszentgyörgyön.

Változást 1848 nyara hozott. A sepsiszentgyörgyi zsidók java része, akik 18-50 év közöttiek voltak, beállhattak a nemzetőrségbe. Voltak zsidó fiatalok, akik mint honvédek küzdöttek végig a szabadságharcot. A nagyborosnyói szatócs Lövi Albert mint honvédtizedes tette le a fegyvert, az oltszemi Edelstein Samu honvédmesterként harcolt, de megemlíthetjük a sepsiszentgyörgyi Kupferstich Jakabot is, aki tagja volt annak a háromtagú városi küldöttségnek, amelynek köszönhetően 1849. július 5-én a Sepsiszentgyörgyöt elfoglaló oroszok az engedélyezett szabadrablást abbahagyták.

A világosi fegyverletétel után a jogi helyzet nem változott, de ennek ellenére Sepsiszentgyörgyön néhány zsidó megtelepedhetett. A 2302 lakost számláló városban, 1850-ben, 56 zsidó élt. Egy másik, ugyancsak 1850-es kimutatás szerint számuk jóval több, de nem haladta meg a százat: 15 családfő, 47 gyermek és 7 nőtlen zsidó. A családok közül 4 vagyonos és 10 szegény volt. Többen kereskedésből, mások iparüzésből tartották fenn magukat. Háromszéken számuk elenyésző Zágonban és Csernátonban 1-1, Gelencén és Uzonban 2-2 zsidót tartottak nyilván.

Az 1857-es népszámlálás adatai szerint Háromszéken összesen 201 zsidót számláltak össze. Legtöbben, 86-an Sepsiszentgyörgyön laktak. A maradék 115 zsidó Háromszék 19 településén oszlott meg. Legtöbben 14–14-en Barátoson és Sepsiszentivánban, Maksán pedig 10-en éltek.

A zsidók polgári és politikai egyenjogúságát az 1867. évi XVII. törvénycikk hozta meg, azonban a zsidó vallást jóval később, 1895-ben nyilvánították „törvényesen bevett vallásnak”.

Az emancipációs törvény megjelenése után, de inkább a 19. század utolsó évtizedeitől kezdődően Háromszéken is a zsidók kezdtek beilleszkedni a helyi társadalomba. Tisztségeket tölthettek be a város társadalmi szervezeteiben és intézményeiben, részt vállaltak a megye kulturális és sportéletéből. Például a Textil futballcsapat egyik alapító játékosa, majd edzője Steinberger Imre volt. Az ipar terén Háromszék vármegyében a zsidó vállalkozóknak köszönhető a fellendülés. Elsősorban a faipar virágzott fel. Horn Dávid 1888-ban indította be a jól felszerelt fűrésztelepét Gyulafalván, mely később a Groedel család kezén virágzott tovább Kommandón. Zsidók által alapított virágzó faipari létesítmények működtek ezenkívül Zágonban, Barátoson, Kovásznán, Páván, Gelencén, Esztelneken stb. Az 1876-ban alakult Háromszéki Háziipar Egyesület által 1879-ben létrehozott Első Székely Szövőgyár, melynek első gyárepülete 1892-ben épült fel, Klinger Henrik zsidó nagyiparos bérleményébe, majd tulajdonába kerülése után vált nagyvállalattá. Ezeken kívül a vármegye egyik-másik településén a zsidók malmokat, pékségeket, ecet- és szeszgyárat, vendéglátó egységeket, kereskedéseket stb. működtettek.

Az első világháborút követő hatalmváltás után sorsuk kettős kisebbségi sors volt, zsidó és egyben magyar. Nem csoda, hogy 1940-ben Észak-Erdély visszacsatolásakor éppen olyan lelkesen, piros-fehér-zöld kokárdásan, a magyar himnuszt éppolyan szívvel énekelve, mint a székelyek, köszöntötték a Háromszékre bevonuló magyar csapatokat. Az eufória tiszavirág életű volt. Az zsidótörvények Erdélyben is érvénybe léptek. Háromszékről az első munkaszolgálatos zsidók 1941 novemberében vonultak be, Ukrajnába kerültek, ahonnan nagyrészüket soha nem került haza. Aztán jött 1944, a német megszállás, az újabb megszorítások sora, a kötelező sárga csillag viselése, az elkobzások, a gettósítás és végül a „nagy számbavétel”, a deportálás. Az egyik gyűjtőtábor Sepsiszentgyörgyön, a régi piactér Csiki utcai oldalán, az akkor még be nem fejezett gazdasági iskola épületében jelölték ki. Összegyűjtésük 1944. május 3-án kezdődött meg, elszállításuk május 10-én történt meg. A háromszéki zsidókat Szászrégenbe vitték, ahonnan a „transzportok” június 4-én kerültek német kézre Kassán, majd két napra rá, 1944. június 6-án az első háromszéki csoportok megérkeztek az Auschwitz-Birkenau megsemmisítő táborokba, ahonnan legtöbbszörük soha nem volt visszatérés...

A zsidók első imaháza Sepsiszentgyörgyön a Csiki utcában, egy 1874-ben vásárolt faházban volt. Ennek helyén és a mellette vásárolt telken épült fel a templomuk, melyet 1903-ban avattak fel. Mellette zsidó kultúrház is épült. A templom 1944-ben elkerülte a lebontást, raktárnak rendezték be. 1945-46-ban a visszatérők renoválták a templomukat, 1948-ban újra is szentelték, de a helyi zsidóság számban megcsappant, minden ingatlan a nagyváradai hitközség kezére került. Az ottani vagyonkezelőség áruba bocsátotta a sepsiszentgyörgyi ingatlanokat, melyeket a helybeli „Szorgalom” kisipari szövetkezet vásárolt meg. Még ebben az évben Kovászna Megye Néptanácsának Végrehajtó Bizottságá-

tól megkapták a lebontási engedélyt. A lebontáskor készített fényképek egyikén a megörökített dűlő torony egy 250 éves háromszéki népcsoport és kisközösség kihalásának a szimbólumává vált.

Mi maradt utánuk? A nagyborosnyói, előpataki bokrokkal, gazzal benőtt, a kézdivásárhelyi, sepsiszentgyörgyi düledező sírköves temetőik, és a csíki utcai kultúrházukból a lebontáskor az akkori városi, mai Bod Péter Megyei Könyvtárba menekített néhány könyv...

GAZDA KLÁRA

(Zalán, 1944 –) – néprajzkutató, előadó tanár, néprajzból doktorált

Sepsiszentgyörgyön érettségizett, a Babeş-Bolyai Tudományegyetemen magyar nyelv- és irodalom szakot végzett. Csíkcsicsón magyar nyelv- és irodalom szakos tanár volt, 1968-tól a Székely Nemzeti Múzeum muzeológusa, 1991-től a BBTE-n tanít.

Kötetei: Gyermekvilág Esztelneken (1980), A székely népviselet (1998), Székelyek ünneploben (társszerző, 1998). Számos szaktanulmány szakcikk szerzője. Szerkesztette, és sajtó alá rendezte, férje, dr. Demény István Pál hátra maradt tanulmányait (2 kötet).

Az alábbi szemelvényben háromszéki gyermekjátékokat, népszokásokat mutatunk be Gazda Klára Gyermekvilág Esztelneken című kötetéből.

RÓMÁZÁS

A botos-játékok közé tartozik, és hasonlóan a labdajátékokhoz több mozgásformát egyesít magában. A pásztorfiúk sajátságos, állatterelő eszközökkel nagyobb gyepes térségen játszott népi eredetű játéka. Elsősorban gyakorló jellegűek, elősegítik az eszköz biztonságos kezelését, és sokszorosára fejlesztik a játékosok fizikai képességeit, ugyanakkor hatást gyakorolnak értelmi, érzelmi és akarati tulajdonságaikra is.

Ezt a dobó- és célzójátékot Esztelneken emlékezet szerint mindig szerették; csupán mára veszített népszerűségéből.

Két-tíz iskolás vagy serdülő fiú játssza.

A játéknak a benne foglalt mozzanatok száma szerint két változata van:

I. Az első világháború utáni, ma is játszott formája az alábbi egyetlen motívumot tartalmazza:

A játékosok a dobás rendjében, egyenes vonalban vagy körben egymás mellett állnak, kezükben egy-egy 30–50 cm hosszú, alsó felén meghegyezett, elég súlyos botot, rómafát tartanak.

Az első játékos úgy vágja a botját a földre, hogy az beleálljon. A többiek törekvése ugyanaz, annyi többlettel, hogy igyekeznek az előzőknek egy kutyát adni, vagyis a rómafájukat kiüttetni. Aki egyet kiütött, kiveheti fáját, és megint dobhat. Ha viszont, valakinek a cövekje csak hozzáért a többiek rómafájához, de nem ütötte ki, a sor végére áll, és meg kell várnia, míg megint rákerül a dobás sora.

Ha valakinek a cövekjét kiüttetik, de az gyorsan felkapja és visszaállítja, nem számít vesztesnek.

Az a nyertes, akinek a pálcája legtöbbször áll be a földbe, s legtovább marad állva.

II. Az első világháború előtt a játék még egy motívumot tartalmazott. Annak a játékosnak, akinek a fáját kiütötték, ki kellett rohannia egy meghatározott helyig. A többiek ez alatt gyepdarabokat ástak ki, amit a négykézlábra ereszkedett vesztesnek a hátán kellett egy kijelölt pontig elszállítania.

A rómázáshoz hasonlóan a botos játékok közé tartozik a **Pittyezés** is.

Ez az egyszerű ütésen alapuló gyakorló pásztorjáték kb. 1930-ig volt népszerű Esztelneken. Serdülőkorú fiúk és leányok játszották, legkevesebb másodmagukkal.

A játékhoz tágas tér, egy földre helyezett tárgy: vízszintes felületű lapos kő vagy vastagabb tuskó, továbbá egy pitty (mindkét végén meghegyezett, kb. 10 cm hosszú hengeres fadarab) és játékosonként egy-egy pittyefa (m-nyi hosszú bot) volt szükséges.

A pittyet a tuskóra tették, vagy a kőhöz támasztották. Sorba álltak, majd egymás után pittyefájukkal függőleges irányban úgy ütöttek az egyik végére, hogy az a magasba felugorva minél messzebbre repüljön. Az nyert, akinek az ütésére a pitty a legmesszebb ért földet.

A botos játékok meglehetősen változékonyak voltak: a különféle mozgásfajták más és más arányban, egymásutániségben következtek bennük. Megnevezésük azonban nem ezt, hanem a szintén változatos játékeszközt tartotta szem előtt. Innen van az, hogy az előbb bemutatott pittyezés és gúlázás továbbfejlesztett, elkapással és megcélzással bővített formáját **tekézés**, **tegézés** vagy **pittyezés** néven tartják számon, s tegézés a neve egy másik, ezektől eltérő csapatjátéknak is.

I. A gúlázás egyik továbbfejlesztett változata a tekézés, amely szerint az *ütőjátékos* komponafáról gúlát vagy ahhoz hasonló, de lekerékített golyót, *csögöt* röpített fel úgy, hogy botjával függőleges irányban a komponafa szabad végére ütött. Az ütővel szemben, 2-3 méternyire szétszórta elhelyezkedő *kapók* a repülő fadarabot igyekeztek kezükkel *kikapni*. Mindaddig, amíg ez senkinek sem sikerült, ugyanaz a játékos ütött, egyébként viszont a kapóval cserélt.

II. A gúlázáshoz hasonlít jobban a másik, *pittyezés* néven emlegetett változat is, mely szerint a komponafát földbevert, kb. 0,5 m magas, 5 cm átmérőjű függőleges cövek, a gúlát, golyót pedig a pittyel azonos *pittyefa* helyettesítette. A játék menete az előbbivel azonos volt.

III. A játék harmadik, *pittyezésnek* nevezett változata annyiban különbözött az előbbiektől, hogy most a *pittyefát* földbe mélyített kis lyukon fektették át, majd *ütőpálcájukkal* alája nyúlva ütötték fel, és röptében még egyszer megütötték.

ALKALMI NÉPSZOKÁSOK NÉVNAPKÖSZÖNTÉS

December 25-én és 26-án éjfél felé a nagylegények három-hát tagból álló csoportokban *istványolni*, ill. *jánosolni*, azaz Istvánokat, Jánosokat felköszönteni indultak. Néha, ha a szülők megengedték kíséretükbe szegődött egy-egy társaságukhoz szokott leány is.

Az ajtó, vagy az udvari ablak elé megállva, az ünnepeltet énekszóval köszöntötték fel:

1. Csillag ragyog, hajnal hasad,
Kelj fel, István, hogy lássalak.
Eljöttünk tiszteletedre,
Neved napját ünnepelve
Hajnal előtt, hajnal előtt
2. Vegyed bé hát énekünköt,
Meg ne vesd tiszteletünköt.
Áldást kívánunk Istvánra,
Áldást egész családjára,
Háztájára, háztájára.
3. Mi nem irigységből szóljuk,
Tiszta szívből azt kívánjuk,
Isten sokáig éltesse,
A szent kezét reavesse,
Megőrizze, megőrizze.
4. A nap gyászát levetette,
Magát felékesítette,
Arannyal haját kötötte,
Két vállán leeresztette,
Jelentette, jelentette.

ÜNNEPKÖRI NÉPSZOKÁSOK

Emlékezet óta ismert, ma is élő népszokás az *aprószentekelés*. December 28-án már reggel 7 órakor elindul egy-egy két-öt tagú fiúgyermek csoport, kezükben a „*mustármag*”, vagyis *aprószentek vesszővel*. Ez egy három ágból font, felszalagozott nyírfaág. A házakba bekérezve elmondják egészségvarázsló végkicsengésű rigmusaikat, majd sorra *megveregetik* a családtagokat. Ka-

lácst, gyümölcsöt vagy aprópénzt kapnak ajándékba. Tovább menve az utcán szembejövőket is megveregetik.

Ugyanezen nap délutánján vagy este a nagylegények indulnak el aprószen-teikeim, négy-nyolcas csoportokban, kezükben nyírfaággal. Elsősorban az ismerős leányos házakat keresik fel. Bekérezés után egyik közülük – rendszerint a legidősebb – elmondja a beköszöntőt vagy a rigmust, majd ők is megveregetik a családtagokat. A *házileány* szalagot köt a vesszőjükre és borral, pálinkával kínálja.

Aprószenetek Dávid-Dávid,
Künn a jégen korcsolyázik.
Összetörik korcsolyája,
Csicsó János megcsinálja.
Fúrja, faragja,
Mégis faragatlan hagyja.
Friss egészségre!

*

Paradicsom kőkertjébe
Van egy szőnyeg leterítve.
Azon fekszik a kis Jézus.
Jobb kezében aranyvessző,
Bal kezében aranyalma.
Az arany vessző megmozdul,
Az egész világ felbolydul.

FALUCSÚFOLÓK

Esztelnekiek csügrösök,
Kurtapatakiak vackorkörtések, kecsketejesek,
Polyániak rozsdabelüek,
Bélafalviak gombások,
Szentlélekiek récepipések,
Kézdivásárhelyiek mézespogácsások.

*

Hilib, Haraly, Gelence,
Ez a három egy megye,
A papnak még sincs kenyere.
Hilib ad egy keveset,
Gelence még annyit se,
Haraly pedig semmit se.

*

Deszkavágó Kovászna,
Pipacsináló Papolc,
Jó bor van Zágomban,
Dínomdánom Dobolyban.
Tetves Páké,
Rongyos Tamásfalva.

Nem láttam még szebb gyümölcsfát,
Mint Urunkat a keresztfán,
Mely a vérrel virágozik,
S Szentlélekkel gyümölcsözik.

POZSONY FERENC

(Zabola, 1955 –) – néprajzkutató, egyetemi tanár, a filológiai (etnológiai tudományok doktora)

1981-től Kézdivásárhelyen magyar nyelv- és irodalomtanár, 1990-től a BBTE-n tanít. Gyűjtötte a moldvai csángók szellemi és tárgyi néprajzát. Az összegyűjtött néprajzi tárgyakkól számos időszaki kiállítást rendezett. 2003-ban Zabolán létre hozta A moldvai csángó-magyarok hagyományos népművészete állandó kiállítást, jelenleg a Székely Nemzeti Múzeum külön részlegeként működik. Számos tanulmányt közölt a hazai és külföldi szaksajtóban. A Kriza János Néprajzi Társaság (Kolozsvár, 1990) alapító tagja és elnöke.

Kötetei: Álomvíz partján. Feketeügy vidéke Magyar népballadák (1984), Szeret vize martján. Moldvai csángómagyar népköltészet (1995), Az erdélyi százok jeles napi szokásai (1997), Szól a kakas már. Szász hatás az erdélyi magyar jeles napi szokásokban (1998), Festbrauche der siebenbürger Sachsen (1999), „Adok nektek arany vesszőt. Dolgozatok erdélyi és moldvai népszokásokról. (2000), Ceangăii din Moldova. (2002) Zabola. Száz Magyar Falu Könyvesháza. (2002), A moldvai csángó magyarok (2005), The Hungarian Csángó of Moldova (2006), Erdélyi népszokások (2006) Háromszék néprajzi, honismereti bibliográfiája (társszerző, 2003).

Az alábbi háromszéki népballadák az Álomvíz martján (Fekete-ügy vidéki magyar népballadák) című kötetben kötetben jelentek meg.

SÜTŐ DÉNES

(A vonat alá esett legény)

Hallod, pajtás, Vajnafalván mi történt:
Sütő Dénest a kerekék becsípték.
Vajnafalvi vasút mentén, a hídon
Sütő Dénes piros vére kiomlott.

Sütő Dénes azt mondja az anyjának:
– Édesanyám, engemet ne sirasson.
Ha sirat is, jobb szemével sirasson,
Bal szemével az urára kacsintson.

Be szépen szól a pávai nagyharang,
Sütő Dénes halálára kongatnak.
Azt veri ki mind a két oldalára:
Megnyugodt egy szerencsétlen hű árva.

Isten véletek, pávai leányok,
Soha többet veletek nem sétálok.
A síromra koszorút ne tegyetek,
Csak a harang szóljom búson felettem.

A síromon turbékol egy vadgalamb,
Mert a párja itt pihen a hant alatt.
A síromon turbékol egy vadgalamb.
Mert a párja itt pihen a hant alatt.

Elmondta Mannai Lászlóné Nagy Teréz, 77 éves,
Zabola 1972

KOVÁCS MIHÁLY

(Az ökrök alá esett férj)

Nyisd ki, Veres Mária, zöldre festett kapudot,
Halva hozzák a te jámbor uradot.
Még ma reggel szépen ment az erdőbe,
Délre hozzák esszetörve elődbe.

Mondtam, ne menj hajnalban az erdőbe,
Ne hozzál fát Miskóci ökreivel.
Verd meg, Isten, Miskócinak két ökrét,
Eltevék a Kovács Mihály életét.

Csia Károly ellövő a fegyverét,
Kovács Mihályt az ökrök leütötték.
Verd meg, Isten, Csia Károly fegyverét,
Mert eltevé Kovács Mihály életét.

Elmondta Tatár Sándor, 66 éves. Páva 1974

KATONA IDA

(Az egymásért haló szerelmesek)

Jön a péntek, jön a szombat, vasárnap,
Sepergetnek a cőfalvi leányok.
Seperd, Ida, udvarodat tisztára,
Jön a Zsiga, recsegős a csizmája.

Én az éjjel jaj de furcsát álmodtam:
Az iskolát felkoszorúzva láttam,
S magamot es láttam zöld koszorúba.
– Gyere, Zsiga, készülünk el a bálba.

Hallod, pajtás, hogy Cőfalván mi történt:
A kollektor Ida lányát meglőtték.
Vérét vették, mint egy fogoly madárnak,
A kollektor Ida nevű lányának.

– Jaj, Istenem, hol fogok én meghalni,
Hol fog az én piros vérem elfolyni?
A cőfalvi temető kapujánál,
Édesanyám, arra kérlek, ne sírjál.

Jaj de búsan szól a cőfalvi harang,
Húzza aztot három fehér vadgalamb.
Mind azt veri mind a két oldalára,
Iduskának a faluban nincs párja.

Elmondta Katona Ferenc, 67 éves, Cőfalva 1981

PÁL SÁNDORKA

Hallod, pajtás, Bélafalván mi történt:
Pál Sándorkát kocsmá előtt megölték,
Vérét vették, mint egy fogolyadárnak,
Pál Menyhártné legkedvesebb fiának.

Pál Sándorkát feltették a szekérre,
Egyenesen főorvos úr elibe.
Főorvos úr fálrefordult, s azt mondja:
– Ennek jó Isten a meggyógyítója.

Pál Sándorkát feltették a szekérre,
Egyenesen édesanyja elibe,
– Nyisd ki, anyám, zöldre festett kapudat,
Ereszd bé a szerencsétlen fiadat.

Pál Menyhártné meggyújtá a sor gyertyát,
Körülvették Sándor fiát, siratják.
– Gyertek, lányok, öltözzünk fel fejrbe,
Kísérjük ki Sándort a temetőbe.

Bélafalvi temetőben van egy sír,
Szőke kislány odajár és mindig sír.
– Én Istenem, vedd magadhoz lelkemet,
Ha elvetted első szerelmesemet.

Zabola 1973, Harai Kálmán, 40 éves

BALOGH LÁSZLÓ

(Csíktapolca, 1946 – Sepsiszentgyörgy, 2003) – író, újságíró, könyvtáros

A sok visszautasítás után, a kilencvenes években jött el az ő ideje, végre megírhatta sepsiszentgyörgyi regényeit, felkavaró dokumentumköteteit az ötvenes évek iszonyatos törvénytelenégeiről. Emlékezetes dokumentumkönyve A Jóisten nem szállt le Bükszádon – A kommunizmus pere (Háromszék Könyvkiadó, Sepsiszentgyörgy, 1997, Kaláka Könyvek) – ebből válogattuk szemelvényünket.

Megjelent kötetei: Családi kép, regény, Bukarest, 1982; Hajó a tárgyalóteremben, regény, Bukarest, 1986; Négerék a szekrényben avagy Szabad asszociációk néhány versidézet illusztrálására, regény, Kolozsvár, 1995; Szivárgás. Rekviem három tételben, regény, Csíkszereda, 1995.

FEGYVERREL A KOMMUNIZMUS ELLEN

– fejezet *A Jóisten nem szállt le Bükszádon* dokumentumkötetből –

A Dézsi család Ozsdolán, a székelység legkeletibb csücskében él, a Kárpátok választják el Moldvától, a hegyen túl már Vrancea van. Már az apánál megtalálni a szabad székel katonás virtusát; „velem ne packázzon senki, még a hatalom se!”, na meg az öntudatot, amit az kölcsönzött számukra, hogy itthon érezték magukat ezen a földön. A háború után, az „új világban” nemcsak kisebbségbekerült a székelység, hanem a falu vagyonosabb részének kivették kezéből sorsának irányítását is. Ebben az értéket vesztett, feje tetejére állított világban egyáltalán nem volt könnyű sem megtanulni, sem megszokni az új rendet, még azok számára sem, akik csupán szemlélői voltak, sorsukat nem törte kettőbe az orosz uralom beköszöntése. Azok, akik az új hatalom útjában álltak – ilyen vagy olyan okok miatt –, egyik napról a másikra kitaszítottakká váltak, a társadalom peremére kerültek. Ez a sors jutott a Dézsi család kisebbik gyermekének is, akit az új rend a Zsil-völgyi bányákba vitt munkaszolgálatra. Megszökik, mert nem bírja az embertelen munkakörülményeket és a megaláztatást.

Tulajdonképpen itt kezdődik az ő és családja kálváriája. Az amúgy is a társadalom peremére taszított ellen most a szó szoros értelmében megindul a hajsz. Ezt a harcolt innen már csak megvívni lehetett, feladni nem. Nem volt visszatérés. Dézsi és Pusztai, később Jeges (Máthé György) vállalták ebből az alternatíva nélküli világból azt, amit rájuk kényszerített a rendszer: fegyverrel a kézben próbálták megakadályozni az új világ beindulását, a falu tönkretételét, az ember uniformizálását. Nem voltak egyedül, hiszen csak ketten nem tudták volna fenntartani magukat 4–5 éven keresztül. Lényegében – egy-két elenyésző kivételtől eltekintve – mellettük volt egy egész közösség, hiszen ők

tulajdonképpen annak adtak hangot, amit más, mások nem mertek kimondani. Addig folytatták a harcot, amíg a fegyver kihullt a kezükből.

Hogy harcuknak volt-e eredménye, erre nem tudok válaszolni. Az viszont tény, hogy olyan erőt jelentettek, amelyet, a hatalomnak is tudomásul kellett vennie. S ha egyebet nem számítok, csak azt a tényt, hogy ezen a vidéken szálólóigévé vált: „Azt hallja meg Pusztai!”, az mindenképpen eredménynek tudható be. Ott élnek ők a köztudatban, bár hosszú éveken át még onnan is szerették volna kiüldözni, akárcsak Rúzsza Sándort és a többi hőst, akit a nép méltónak érzett a tiszteletre. Tény az is, hogy a hatalom számára sem volt közömbös a nevük. Tanúság erre, hogy meggyilkolásuk után nemsokára megjelent Kovács György regénye, az Ozsdola leánya. Ez a megrendelésre készült fércmű nem tudta helyére tenni a dolgokat, legalábbis nem úgy, hogy elsimuljon utána a felszín. A hetvenes években ezt újra megpróbálták. A Megyei Tükörben Tömörly Péter Banditák nyomában című sorozatában megkísérli a végleges leszámolást, de neki sem sikerül.

Nekem sem sikerül, mert nem sikerülhet addig, amíg nem magával a korról számolunk le és el. Tulajdonképpen ennek az élettörténetnek úttörő szerepet szántam, azt, hogy beindítson egy természetes folyamatot, amitől felszakadnak a varratok, s a seb megtisztul a gennytől. Dézsi József, a túlélő testvér emlékezik.

– RÉSZLETEK A VISSZAEMLEKEZÉSŐLBŐL –

15. DÉZSI ÉS PUSZTAI

Hogy milyen volt Dézsi és Pusztai? Erről írta meg Kovács György az Ozsdola leányát. Amikor a könyv megjelent, Kovásznán voltam a szívkörházban, s Benedek főorvos úr is mondta: Kovács Gyuri bácsi, amikor ezt a könyvet megírta, erősen elszámította magát. Abba bele vagyon írva például, hogy mikor mi mentünk, az útról mindenki menekült félre. Édesanyámat úgy festették le, hogy kankóspálcával jár. Édesanyám az utolsó pillanatban sem ment kankóspálcával! Ez mind olyan kommunista fogás volt a könyvben. S amit később a Megyei Tükörben írtak, az is. Éppen akkor építették Kézdivásárhelyen a gyárat, s olyan emberekkel dolgoztam együtt Csíkkászonból, akik mind kíváncsiak voltak. Azt írták például, hogy öcsémék tíz lopást hajtottak végre egy nap. Elmagyaráztam a kászoniaknak, hogy hát megtörtént tíz lopás, csak éppen azt nem ők csinálták, hanem a nevükben követte el más. Őket nem ismerte mindenki, lehetett. Az is megtörtént, hogy öcsémék beültek Kézdivásárhelyen a nagyvendéglőbe, fel voltak öltözve rendesen. Az asztal másik végén szekustisztek ültek. Csak akkor tudták meg, hogy öcsémék voltak az asztalnál, amikor a pincér szedte össze a tányérokat, s azok alatt megkapták a névjegyeiket.

Nem loptak ők, nekik adtak, amennyi kellett. Nekik vittek. Volt fehérnép-jük, aki feljárt az erdőre, s ők nemcsak itt tevékenykedtek.

Polyánban lőtték meg a két milicet. Az úgy történt, hogy az erdőben összetaláltak egy félszeg emberrel, aki tűzifáért ment a cséplőgéphez. Megrakták a szekerét fával, s vele mentek, hogy összevágják. Valaki beárulta őket. Csobánruhába voltak öltözve, fűrészelték a fát az udvaron, amikor bement a két milic, kérték a papírt. Igazolvány nem volt. Az egyik megfogta Pusztait, s öcsém futni kezdett. Az őrmester utánalött, kapott három lövést a lábába, de még beért a csűrbe, elvette a puskát, s meglőtte az őrmestert. Pusztai is felülkerekedett a másikon, annak hét gyereke volt, s eleget kérte, hogy bocsássa el, nem!, fejbe lőtte.

Aztán sok mindent fogtak az öcsémekre, ami nem igaz. Aki nem érdemelte meg, ők azt nem verték meg. Szerintem sokkal többet meg kellett volna verjenek.

Akárkit meg lehet kérdezni, mindenki mellettük volt, mert ők figyelmeztették a cséplőgépeknél az ellenőröket, hogy a néppel ne izéljenek. A lemhényi erdőpásztor például nem engedte, hogy olyan helyen legeljenek az állatok, ahol jó fű volt, s egyre-másra büntette a gyermekeket s az embereket. Öcsémék megfogták, kötelet s csengettyűt kötöttek az erdő-pásztorra, oda vezették, legeltették a fűvet vele, aztán elvezették a patakra, s megittatták. Azt mondták, legeljen meg ő a fűvet, ha az állatoknak nem szabad.

Azt tartja a közmondás, olyan bíró s olyan pap nincsen, hogy mindenkinek tetszedjék a faluban. Rájuk is mondanak rosszat, de a falunak, azt lehet mondani, 80–85 százaléká mellettük beszélt. Csak hát akkor, amikor azokat az újságcikkeket írták, azt nem lehetett megírni. Most hál' istennek meg lehet mondani az igazat.

Öcsémék 1951 tavaszán jöttek el... Öcsémet meglőtték '54. augusztus 22-ről 23-ra virradólag. Pusztait a következő évben aratás körül. Kitették őt is oda, a főtérre...

16. HAJTÓVADÁSZÁTON

Öcsém és Pusztai együtt legénykedtek, munkába is együtt jártak. S egy helyre vitték el őket katonának. Innen a faluból hárman voltak a bányában. Pusztai kétszer szökött meg. Amikor másodszor szökött, jött öcsém is. Nem ide jött haza, hanem Kézdi-re, ahhoz az asszonyhoz. Pusztai itthon lődörgött, járkált, senki sem zavarta, ott jött-ment a falu között... Öcsémet Gelencén elfogták, s bevitték. Amikor onnan elszökött, ide, a szomszédhoz jött. Novemberben zoknisan, mert a bakancsa ott maradt.

Aztán összetaláltak Pusztai-val, s felfegyverkezett ő is. Fegyver elég volt akkor, került katonaságnak való géppisztoly, kézigránát, s volt egy távcsövük is.

Egy este hívatnak a milíciára. Elővesznek egy rajzot Kölesmezőről, s kérdik, ismerősök vagyunk-e ott. Mondom, én ezt a részt nem ismerem. Az erdőpásztor mondja, hogy ő ismeri. Hazaküldtek, s reggel ötre visszarendeltek.

Reggel lemegyünk, s megindulunk vagy tizenöten. Felmegyünk azon az ágon, ahol az a gazember, a besúgó lakott. Az elment az erdőbe, s véletlenül rátalált öcsémekre, ők egy barlangot kinagyítottak, s abba rendezkedtek bé. Nagy tél és hó volt akkor... Öcsémék tudták, hogy milyen emberrel találkoztak, és ott hagytak csapot-papot.

Amikor mi kiértünk, már megvirradt. Úgy mentünk ötvenméterenként egymás után. Elértünk a barlangig. Ők bojtot, hórakást tettek a szádára. Én láttam, ott nem létezik senki. Aztán körülfogták a barlangot, s Gyula Áron azt mondja, szedjem le a bojtot. Mondom, én nem szedem. Szétszedte ő, s kiáltott: Jöjjenek ki! Jöjjenek ki! De nem volt, aki kijöjjön. Még a gránátkoszorút is bedobta, hogy ha alusznak, ébredjenek fel. Nem volt senki. Gyula Áron kiadott onnan egy üstöt, amiben főztek, két jó vastag csergét, amivel takaróztak.

A barlang mellett egy nagy bikkfa volt. Annak egyik oldala le volt faragva, s a kommunizmusról tintaceruzával oda írtak egy rigmust. Öcsém azt ügyesen megfogalmazta, gyönyörű szép írása volt, szép kerek betűkkel. Tudták, hogy megyünk...

Velem lefaragtatták fejszével a rigmusos táblát, s azt két darabban elhozták. Öcséméknek bottal üthették a nyomukat...

Egy másik alkalommal törbe akarták csalni az öcséméket. Két szekus jött utánam, kivittek a futballpályára, ahol egy sátor volt felhúzva hadi-szállásként. Mutatnak térképet, rajta Ég és Forró bérce, a Tódor Antal helye. Kérdik, ismerem-e. Mondom, hogyne ismerném.

Na, vezessen el oda! De ha törbe csal, rostává löjük!

Kiérünk a kaszálóra, ott egy ember két ökröt s egy tehenet etetett. Azt ártatlanul jól megverték, s mentünk tovább. Virradatra felértünk a Tódor Antal helyére. Akkor a gelencei milicista mellém állott, elvezetett vagy száz méterre, és ott őrzött két nap és két éjjel. Ezalatt ő egy fuszulykakonzervet evett, én semmit sem. Szombat estefelé elkezdett esni, de mi tovább kellett várjunk. Azon a helyen Perla, úgy hívtuk, egy féloldalú kalyibácska volt a kaszásoknak. Mellette egy fára valaki felakasztott egy tarisznyát, benne egy egész kenyér, egy üveg pálinka, egy jó darab szalonna, s jelentette. Várták, hogy öcsémék utánamenjenek, s elfogják őket. De ők megéhszlelték a cselt. Ott voltak közel, mert túlról, egy dombról kettőt keresztül lőttek a fejünk felett.

Vasárnap reggel aztán azt kérdik tőlem a milicisták; melyik a legrövidebb út hazafelé? Mondom, a patak mente. Leakasztatták velem a tarisznyát. A pálinkát megitták, a kenyérből s a szalonnából én is ehettem. Elcsúszott annyi idő után.

Jövünk befelé, s három civil emberrel találkozunk. Idevalók voltak, a marhákkal mentek fel. Mikor meglátták őket, engem félreállítottak a bokorba. Az

egyik milic megkérdezte, hogy hová mennek, s a banditákról valamit nem tudnak-e? Mondja az egyik öreg, egyebet nem, csak hogy minap Dézsinek a bátyja egy hát csomaggal feljött ide. Ezt hallván a bokorban, mondom, vezessenek elő. Minden órát tudtam igazolni. Muszáj volt igazolni, mert ha nem, a feneke az embernek fizetett...

Eléallok, s kérem, bácsi, mikor látott engem? Hát, kérem, mondja, a feleségemnek mondták az asszonyok. Erre a főhadnagytól kapott egy istenes pofot. Én pedig szinte sírtam, mert ha ott nem lettem volna, ki tudja, mit csinálnak velem este otthon a milicek.

Na, jövünk alább. Egy kútnál leülünk, iszunk, s hát ismét jön egy ember. Engem megint félreállítottak, s őt kezdték kérdezgetni, szorongatni. Erre azt mondja: Ide figyeljenek, engem lőjenek meg, s felőlem mehetnek! Maguknak a dolguk, hogy fogják meg, tőlem ne követeljék! Ez ember volt a talpán, nem úgy, mint a másik, az öreg.

BÍRÓ BÉLA

(Köpec, 1947 –) – *esszéíró, újságíró, dramatólógus, politológus, egyetemi docens*

1970-ben végzett a kolozsvári Babeş-Bolyai Tudományegyetem román-magyar szakán. Felsőrákoson általános iskolai tanár, majd 1971 és 1987 között a Sepsiszentgyörgyön megjelenő *Megyei Tükör* napilap újságírója. 1990-ig a helyi gépgyár fordítója. Az illegalitásban létrejövő *Limes Kör* tagja. 1990-től a *Brassói Lapok* szerkesztője, 1996-tól a Bukaresti Egyetem adjunktusa, majd 2000-től a *Sapientia Erdélyi Magyar Tudományegyetem Csíkszeredai Karának* docense. Számos közéleti és irodalmi témájú írása jelenik meg a hazai és magyarországi sajtóban.

Megjelent művei: A tragikum tragédiája, *monográfia, Bukarest, 1984*; *Legenda a kerek Egészről, Budapest, Liget Műhely Alapítvány (1997)*; *A gyűlölet terhe, esszék, 1997-2000, Liget Műhely Alapítvány (2000)*; *Kossuth-paradoxon: Politológiai esszék, Ariadné könyvek, Kolozsvár, Komp-Press/Korunk Baráti Társaság, (2000)*; *Porlik, mint a szikla..., Sepsiszentgyörgy, Medium, 2001*; *A füst árnyéka, Bibliotheca Transsylvanica 25, Csíkszereda, Pallas-Akadémia, 2003*; *Egyensúlykényszer, Budapest, Magyar Nyelv és Kultúra Nemzetközi Társasága, 2004*; *Drámaelmélet, Kolozsvár, Scientia Kiadó, 2004*; *Narrativa, Kolozsvár, Scientia Kiadó, 2004*, *Határokon innen és túl, Esszék, Bibliotheca Transsylvanica 44, Csíkszereda, Pallas-Akadémia, 2005*; *A Tragédia paradoxona, Budapest-Kolozsvár, 2006.*

„CSAK A MÁÉ A RETTENET...”

ADY ENDRE: *ÚJSÚJLOVAT*

1.

Az Ady költészete kapcsán leggyakrabban elhangzó vádak közé tartozik, hogy Ady pózai a mai olvasók számára jobbára elviselhetetlenek, költői szerepei elavultak, a verseiben megnyilatkozó lírai én reflektálatlansága e költészetet a mai – nagymérvű reflexivitáshoz szokott – befogadó számára jobbára idegenné teszi.

Hogy e vádak nagyrészt helyt állóak, ahhoz aligha férhet kétség. Ezeket a verseket ma már egyetlen épeszű költő sem írhatná meg. Az is természetes, hogy a befogadók – mindenkor – azokat a műveket részesítik előnyben, érzik korszerűeknek, saját kérdésfelvetéseikhez közelállóknak, melyek önnön világképükkel, világérzékelésük természetével rokonságot mutatnak. Már pedig a ma emberét a századvég és a századelő Magyarországnak emberétől nem csak egy évszázad, de egy – a közösségi és egyéni tudatokat radikálisan átalakító – magyar és világtörténelmi katasztrófasorozat is elválasztja. És per sze össze is köti.

A recepciótörténeti megközelítés szerint azok a művek tekinthetők élőknek, melyek képesek bennünket megszólítani. Ezek olyan kérdéseket tesznek fel nekünk, melyekre adekvát – és mint Jauss hangsúlyozza – „nem mellékes” válaszoknak tekinthetők. „Aki azt hiszi, hogy egy mű időtlen igazsága közvetlenül és a szövegben való pusztán elmélyedés által fel fog tárulni a mintegy történelmen kívüli elemző számára – felülemelkedve elődeinek összes tévedésén és a történelmi recepción –, az figyelmen kívül hagyja a történelmi tudatot magában foglaló hatástörténeti viszonyrendszert, tagadja azokat a »nem önkényes és nem tetszés szerinti, hanem mindennek alapját képező feltételeket, amelyek felfogását irányítják«, s csupán imitálja a tárgyilagosságot, »amely valójában kérdésfeltevéseinek jogosságától függ«,».

A probléma nem csupán Ady recepcióját érinti (a József Attila centenáriuma maga is a mostani Ady-évfordulóhoz nagyon hasonló problémákat hozott felszínre), hanem az irodalom történetét általában.

Az alapkérdés: mi az, amit a klasszikusokon a mai recepció számon kérhet és mi az, amit nem?

Ez a kérdés több másikkal is összefügg. Mindenek előtt azzal, hogy a költői gyakorlat alakulásában kimutathatók-e olyan trendek, melyek egyfajta „fejlődés” összetevői gyanánt egy olyan „nagy történetet” jelenítenek meg, melynek folyamátíve éppenséggel a „nagy történetek” (az ún. nagy metafizikai-humanista narratívák) explicit tagadásán alapul? A másik, hogy egy költészet érvényessége valóban azon áll vagy bukik-e, hogy a költő zökkenőmentesen beilleszthető e (feltételezett) „fejlődésfolyamat” időbeli lefutásának „európai” menetrendjébe vagy sem? A „mérvadónak” tekintett irodalomhoz viszonyítva a kevésbé „mérvadó” európai irodalmak is sajátos fejlődésmentet mutatnak. S természetesen az is kérdés, hogy melyik nagy irodalom tekinthető alkalmasnak arra, hogy a folyamatára ideális „megképződésének” szerepét eljátssza? És mikor? A kérdés nem oldható fel a világirodalom hipotézisével, hiszen annyi világirodalom van, ahány nemzeti irodalom. És –még csak nem is pusztán a hagyományos értelemben vett fordítások következtében, amennyiben –minden sajátos körülmények közt zajló (és más körülmények nincsenek) – befogadás: fordítás.

Az a Kulcsár Szabó Ernő és iskolája által képviselt irodalomtudomány, mely az irodalmi jelenségek értékét azon méri le, hogy milyen mértékben képesek kielégíteni azokat a történetinek tételezett, de az egyes irodalmak sajátos történetiségéről legtöbbször önkényesen leválasztott igényeket, melyeket e jellegzetesen technicista elméleti beszédmód megfogalmaz, az irodalmi jelenségeket valamiféle légüres térbe helyezve úgy „szembesíti a mával”, hogy a legjobb esetben is pusztán a saját előfeltevéseivel egyező töredékeket, de még inkább az (antiteológiai) „teleologikus” interpretáció által azzá torzított mozzanatokat alakítja „műelemzéssé”, „rekanonizációvá”, „irodalomtörténeté”.

Ennek az eljárásnak legfőbb módoszata a referenciális (tematikus) és a nyelvi (tropológiai) jelenségek szétválasztása, sőt egymással való módszeres szem-

beállítása, azaz „a grammatika retorizálásának és a retorika grammatizálásának” de Man-i ütköztetése. A módszer abszolút érvényességének kimondatlan, de a szakmai vitákban irgalmatlanul érvényesített hipotézise – tudományos szigorral – aligha tartható fenn, hiszen Gadamer, Jauss, Paul de Man és mások szent szövegekként alkalmazott elméletei maguk is olyan előfeltevéseken alapulnak, melyek – egyébként minden más elmélethez hasonlatosan – korántsem megkérdőjelezhetetlenek.

Az a nietzschei „kétely”, melyre a posztmodern (s vele de Man is) épít, maga sem tekinthető kizárólagos érvényűnek. Nietzsche feltevéseit a kortárs filozófia legkiemelkedőbb személyiségei közül is sokan és alapos érvekkel vitatják. Thomas Nagel például, úgy véli, hogy „...nincs helye az alapvető logikára irányuló szkepticizmusnak, mivel nem foglalhatunk el olyan helyet, ahonnan ezt anélkül fogalmazhatnánk meg, vagy gondolhatnánk el, hogy közvetlenül elmentmondásba keveredjünk önmagunkkal azáltal, hogy erre támaszkodunk.” Ami persze nem jelenti azt, hogy a teljes bizonyosság elérhető lenne. „Miként az a tény, hogy olykor kételkedünk, nem ad alapot az «egyetemes kétely»-re – egy ilyen kétely nem is volna kétely –, akként az illúzió ténye sem ad alapot valaminő «egyetemes látszatra».

Magyarán, ha a szóban forgó elméletek következetesek maradnának önmagukhoz, kísérletet sem tehetnének arra, amire a logikán belül maradó vagy annak érvényességi köréből kilépő irracionális (intuicionista, misztikus, ezoterikus elméletek) – legalább elvben – kísérletet tehetnek, hogy igényt támasszanak valamiféle önmagukon túli – azaz az irodalmi művekre is vonatkoztatható – *referenciális* érvényességre.

2.

Az alábbiakban az *Új s új lovat* kapcsán próbálom bizonyítani, hogy a „grammatika retorizálása” és a „retorika grammatizálása” a valóban jelentős irodalmi alkotások esetében nem csak hogy apóriára nem vezet, de – éppen a remekművek esetében – kiteljesítheti, sőt szükségszerűen ki is teljesíti egymást. Közvetve azt is bizonyítani próbálom, hogy a nyelvi és a tematikus réteg egybecsengése, semmiféle értelemben nem függvénye a lírai én reflexiójának. A reflexió az én-artikuláció történelmi folyamatának (közösségi én, csoport-én, individuális én, grammatikai én) bármely pontján bekövetkezhet. Ez nem is lehet másként, amennyiben a költészet alapvetően, legbensőbb lényege szerint *reflexió*. A tudománnyal ellentétben, melynek logikája a szó szigorú értelmében vett reflexiót (az un. autoreferenciát) a paradoxonképződés, s következésként a hamis gondolkodás jellegzetes kategóriájaként írja le, a művészet az élet „paradox” jellegének, azaz az emberi létezés háttérében álló természeti világ alogikus és a közvetlen tapasztaláson túlmutató természetének adekvát megjelenési formája.

Az alábbiakban szinte kizárólag a „nyelviség horizontján” belül fogok maradni. Tematikai motívumokat csak elvétve, „végszükség esetén” fogok bevonni a vizsgálódásba.

Kiindulásként a vers nagyléptékű szerkezetét veszem szemügyre.

A költemény – kortársi recepció számára minden bizonnyal legerőteljesebb – nyelvi eleme a „Ma” szimbóluma volt. Az akkori befogadó számára ez az alakzat a háborút, a borzalmat, az irracionalitást, a pillanat „gyarló köreibe” zárt létezés abszurditását jelenítette meg. S hogy ennek a szimbólumnak a lírai alany is döntő jelentőséget tulajdonít, azt az is jelzi, hogy a szimbólumot a költemény három szerkezetileg meghatározó pontján, az első és az utolsó szakaszban illetve az *aranymetszési* pontban helyezi el. (A fogalom negyedik előfordulása a „nem ma-ember” részeként a tagadó forma miatt – ebben a vonatkozásban – figyelmen kívül hagyható.)

1a. Segítsd meg Isten, új lovaddal
A régi, hű útra-kelet,
Hogy só-bálvánnyá ne meredjek
Mai csodák előtt

Az irgalmatlant küldd társamnak,
A rohanó büszke hevet
S az emberségem ezután már
Legyen kegyetlenebb

Ne rendeld romló nyájaidnak
Sorsa alá a sorsomat,
Az embered, ha nem ma-ember
Kapjon új s új lovat.

A nagy Nyíl kilövi alóla
Kegyelmed egy-egy szép lovát,
De ültess szebb lóra az embert,
Hadd vágtaessen tovább

2. A végesség: halhatatlanság
S csak a **Mái** a rettenet
Az Embernek, míg csak van ember,
Megállni nem lehet.

A nagy Nyíl az útját kiszabta,
Teljes és nyugodt mámorok
Célját áhíttatja sűvöltve,
Míg a Föld háborog.

Változat és Halál adódtak
 Belül egy-egy gyarló körön,
 De várja az Embert víg célja,
 Piros, tartós öröm.

Élet, s Halál együtt-mérendők,
 S akit a nagy Nyíl útja bánt,
 Hadd óh, uram szépülten futni
 Megérkezett gyanánt.

1b. Boldogíts, hogy a nagy Nyíl útján
 Megállás nélkül az Öröm
 Almát álmodhassam magamba
 Minden mért-föld kövön

Riadó, szennyes, kerge nyájak
 Ne állítsák meg új lovát
 Emberednek, hogy hadd nyargaljon
 Előbbre és tovább.

3. A nagy Nyíl útján meg nem állva
 Hítesen és szerelmesen
 Förtelmeit egy rövid **Mának**
 Nézze túl a szemem.

A versszerkezet ennek megfelelően három nagy tömbre tagolódik.

Az *első tömb* (amint azt a fenti számozás is jelzi) a maga rendjén szintén két szemantikai és szintaktikai tekintetben egymás szoros variációjának tekinthető, párhuzamok és kiazmusok bonyolult hálózata által kapcsolódó részre tagolódik.

Segítsd meg Isten, új lovaddal
A régi, hű útra-kelet,
Hogy só-bálvánnyá ne meredjek
Mai csodák előtt.

Az irgalmatlant küldd társamnak,
A rohanó büszke hevet
S az emberségem ezután már
 Legyen *kegyetlenebb.*

Ne rendeld romló nyájaidnak
Sorsa alá a sorsomat,
Az embered, ha nem ma-ember
 Kapjon *új s új lovát.*

A nagy Nyíl kilövi alóla
Kegyelmed egy-egy szép lovát.
De ültessd szebb lóra az embert,
Hadd vágtaessen tovább. [...]

Boldogíts, hogy a nagy Nyíl útján
Megállás nélkül az Öröm
Almát álmodhassam magamba
Minden mért-föld kövön

Riadó, szennyes, kerge nyájak
Ne állítsák meg új lovát
Emberednek, hogy hadd nyargaljon
Előbbre és tovább. [...]

Az egymás mellé tördelt szakaszok nem csak egymás ellentétek által is artikulált tükröképeinek (egyetlen metaszintaktikai szinten kibontakozó szintaktikai-szemantikai parallelizmusnak illetve kiazmusnak) tűnnek, de önmagukban zárt egységek is. Az első rész első és harmadik szakasza a középsőre, mint szimmetriatengelyre vetítve pontos tükröszimmetriában jelenik meg. A tükrözött szakaszok azonban a maguk részéről ellentétre épülnek: a szakasz első két és második két sora rendszerint ugyanannak a gondolatnak tagadó illetve állító formáját jeleníti meg (a középső szakaszok kivételek, azok az elragadtatás – szintén periodikusan visszatérő – homogén pillanatai). A nyelvi önmagára zárulás (melyre tematikailag mindig a továbblépés gesztusa másolódik rá) a második részben eltolási szimmetria (időbeli ismétlés) formájában valósul meg. És itt a tagadó formájú, illetve negatív jelentésű sorok kerülnek az élre, ezeket követik az állító formájúak. Ebből azonban az is következik, hogy a tömb első és második részének utolsó szakasza – a részek ellentétes szerkezete dacára is – azonos szerkezetűvé válik (ezúttal szemantikai és szintaktikai tekintetben egyaránt). Ezzel azonban a kis körökre egy nagy kör is rárajzolódik, melynek kezdő- és zárópontjai az első és a második rész (1a és 1b) utolsó szakaszai. Ezt a tényt a lírai alany az „embered” változatlan funkciójú ismétlésével is kiemeli. A zártságot a második részben az asszonánc („lovát” – „tovább”) ismétlése és a logikai alany („embered”, „emberednek”) visszatérése is hangsúlyozza. Ez annál is fontosabb, mert a második részt a költemény harmadik tömbje kettőbe vágja (ez az aszimmetria is része a tökéletesség és tökéletlenség, a bizonyosság és bizonytalanság ama játékanak, mely a költemény egészét áthatja), ezért a párhuzamosság befogadói érzékelhetősége érdekében az egymástól elkülönített szakaszok összetartozását világos jelzésekkel is érzékeltetni kell.

A két rész összetartozását az egyes szakaszokban alkalmazott nyelvi személy vizsgálata is alátámasztja. Az első rész első és utolsó szakaszának első

és utolsó két sora harmadik személyű, a közbeeső sorok első személyűek. A második részben az első és az utolsó szakaszok teljes egészükben harmadik személyűek, a közbülső szakasz első személyű.

A költemény *második tömbje*, a parabázis (a terminust eredetileg az attikai komédia közönséget közvetlenül megszólító betéteinek megnevezésére használták) minden szempontból világosan elkülönül a költemény többi részétől. Az első és a harmadik rész formailag ima, a lírai alany egy vershelyzeten belüli fiktív személyhez, az Istenhez fohászkodik. A második részben, jelöletlenül ugyan, de az olvasót szólítja meg, az ő számára foglalja össze (immár csaknem végig harmadik személyben) a bölcséleti konzekvenciákat. Ez a rész történeti intermezzo és misztikus meditáció egyszerre, melynek harmadik személye alapvetően különbözik az első és a harmadik rész harmadik személyétől. Az előbbi az isteni bensőség világához kapcsolható („embered”), a parabázis harmadik személye az elidegenedett világ, a „Ma” szimbolikus „megszemélyesítéséből” adódik.

Az első és a harmadik rész jelen idejű, de mivel e részek minden igéje pozitív vagy negatív modalitású kérést tartalmaz, a jelen idejű jelentéshez erőteljes jövő idejű komponens is tapad. A parabázis túlnyomórészt múlt idejű, s a jelen idők is az elbeszélő jelen múlt idejű hangsúlyaival telítettek. Ez a rész retorikailag hangsúlyosan is a transzcendencia szférájával nem érintkező történetiség világára utal. Ez a gondolat tematikailag is megfogalmazódik a szövegben: „Változat és Halál adódtak / Belül egy-egy gyarló körön”.

Szerkezetileg a parabázis is körkörös. Az első szakasz negative fogalmazott tételét a tömb utolsó, negyedik szakasza pozitív tartalommal fogalmazza újra:

A végesség: halhatatlanság

S csak a Máé a rettenet
Az Embernek, míg csak van ember,
Megállni nem lehet. [...]

Élet, s Halál együtt-mérendők,

S akit a nagy Nyíl útja bánt,
Hadd óh, uram szépülten futni
Megérkezett gyanánt.

A második és a harmadik szakasz viszonya is párhuzamosságra és ellentézésre épül. A továbbra is ellentétes hangulatú és jelentéstartományú gondolatfutamokra tagolódo szakaszok szerkezete azonban megcserélődik.

A nagy Nyíl az útját kiszabta,
Teljes és nyugodt mámorok
Célját áhíttatja süvöltve,
Míg a Föld háborog.

Változat és Halál adódtak

Belül egy-egy gyarló körön,
De várja az Embert víg célja,
Piros, tartós öröm.

A parabázis szerkezetét tehát, akárcsak korábban az első szerkezeti tömb párhuzamos köreiét szintaktikai és szemantikai parallelizmusok és kiazmusok sora szervezi meg. A parabázis egyébként a madáchi *Tragédia* történeti színeit (a luciferi álmot) is joggal asszociálja.

A harmadik szerkezeti tömb (a verszárlat) az előző tömbök összes fontos strukturális elemét egyetlen aforizmatikus sűrítettességű szakaszban foglalja össze:

A nagy Nyíl útján meg nem állva

Hitesen és szerelmesen

Förtelmeit egy rövid Mának

Nézzé túl a szemem.

A „meg nem állva” szintagma a múlt időben való megrekedés elutasításán át, a jelenbe belépő transzcendencia révén („hitesen és szerelmesen”) a jövő iránti nyitottság gesztusát szegezi szembe az időbe zártság traumájával („förtelmeit egy rövid Mának...”). A folytonos meghaladás (a levés) azonban már úgy valósul meg, hogy az első és a harmadik személy mintegy egymásba olvad („...Nézzé túl a szemem”). Az elsőszemélyű cselekvés nyelvileg harmadik személyűként jelenik meg. Az első és a harmadik személyt a szöveg – mint láttuk – folyamatosan és átgondoltan szembeállítja egymással. A harmadik személlyel egyrészt az egyetemes emberre (első tömb vonatkozó részei), másrészt az időbe zártság „gyarló köreiben” megrekedő ma-emberre utal. Az első személy a kettő közti átmenetet a tárgyiasultság (sóbálvány-lét) harmadik személyéből az első személy időbeliséget meghaladni képes dinamizmusával az időtlenségbe lépett egyetemes ember (a mindenséggel való egybeolvadás misztikumának) harmadik személyévé változtatja át. S az átalakulás mintha a híres nietzschei világkonstrukció jegyében következne be. Az érzékek, jelesül a szem az, mely a mába zártság gyarló körein túlemelhet. A fohász itt már pusztán közvetve szól az Istennek, közvetlenül egy emberi képességnek a látásnak és azt teljesítő emberi szemnek. A látás azonban a nietzschei értelemben vett elvontabb jelentések felé is mutat („látomás”). Az első és a harmadik személy összeolvadása, ily módon a második személyre, a megszólítotttra is kiterjed, hiszen a nyelvtani személyek eme unió mysticájára voltaképpen a vele való egybeolvadás, az anyagot, a bűnt, a romlást megtestesítő és a rettenetet regisztráló szem Isten általi „megszentelése” teremt lehetőséget.

3.

Ez a szerkezet a maga virtuális jelentéseivel gazdag intertextuális nyelvi szövedékbe ágyazódik. Az ima-forma a zsoldárok világát és kommunikatív alaphelyzetét idézi, melyet a költemény csúcspillanataiban a lelkesültség himnikus hangja is áthat. A biblikus hangvétel mindvégig jelen van („Isten”, „sóbálvány”, „nyáj”, „kegyelmed”, „uram” stb.) A fogalmak azonban ritkán egyértelműek. A lírai alany nagy előszeretettel lebegteti a jelentéseket. A „kegyelmed” jelenthet méltóságnevet, de a jelentheti az isteni kegyelem „megszemélyesítését” is. A „nyáj” meg egyenesen a nyáj-ember szinonimájává fordul át („romló nyájaidnak”, „ma-ember”). A keresztény metafizika (némi eklektikától sem mentesen) Nietzsche filozófiájával elegyedik. De a költeménybe beáramlanak a fejlődésmítosz és a szocialista utópia reminiszenciái („minden mért-föld kövön”, „várja az embert víg célja, piros tartós öröm”, „előbbre és tovább”), de a századvég magyar mitológiája is („ló”, „a nagy Nyíl”, a nagy Nyíl útja”, mely nyilván a „hadak útja” szintagmát és annak holdudvarát is a képzetbe idézi). Sőt e két utóbbi végzetes eltorzulásai a kommunista és a hungarista rémuralmak emléke is elkerülhetetlenül áthatják a jelentésmezőt. A költemény jelentésszerkezetének azonban nem csupán az utóbbiak zavaró felhangjaival kell „dialogizálnia”, hanem Tandori Dezső ellenversével az Homage-zsal is szembe kell néznie, illetve annak visszavonásait, akárcsak Juhász Ferenc kötői replikáit (Elvágatás a képzelet-lovon illetve Ady Endre utolsó fényképe) is be kell építenie a szerkezetbe. És végül, talán minden egyébnél erőteljesebben az Első Világháború képzetvilága („rettenet”, „a Föld háborog”, „fortelmeit egy rövid Mának” stb.) nyomja rá bélyegét a jelentésmezőre, sőt mint korábban láttuk a „Ma” fogalmával ez a jelentésréteg stabilizálja magát a nagyléptékű szerkezetet is.

A hangzásstruktúra is a vers alapvető ellentéteinek körvonalazását szolgálja. A rímek is csaknem kivétel nélkül a kontrasztelvre épülnek: hevet – kegyetlenebb, sorsomat – új lovat, mámorok – háborog, rettenet – megállni nem lehet, gyarló körön – tartós öröm, bánt – megérkezett gyanánt. Más esetekben párhuzamosságokat emelnek ki: lovat – tovább, öröm – minden mért-föld kövön, szerelmesen – szemem.

Az egyetlen keresztírmű 9-8-as és 9-6-os jambust variáló strófák szintén a nagyléptékű szerkezetre jellemző bináris szerkesztésmódot ismétlik, két nagyon hasonló, de nem azonos szerkezetű ritmusívet kapcsolva egybe. A páratlan sorok rímtelensége következtében megnyúlnak tűnő periódus, az amúgy is lendületességet sugalló versformát még sodróbbá teszi. A válaszímet hordozó sorok rövidsége szintén a végtatás képzetét idézve kapja fel a szakaszvégeket.

A szembeállításokat gyakran hangulatfestő szövegformálás is nyomatékosítja: „Embered, ha nem ma-ember”, „az öröm / Álmát álmodhassam magamba / Minden mért-föld kövön”. Az andalító hangzáseffektust a második esetben

tőismétlés is kiemeli. De a kellemetlen aspektusokat is nyomatékossíthatja tőismétlés: „sorsa alá a sorsomat”. A tőismétlések néha felelnek is egymásnak („Embered, ha nem ma-ember...”, „Az embernek, míg csak van ember...”), újabb (három szakaszból álló, s a nagy szerkezeti tömböket keresztbe metsző) körkörös szerkezet építve a struktúrába.

A szimbólumok és a nagybetűvel nyomatékossított fogalmak is koherens rendszerbe épülnek. A központi szimbólumok a „ló” és a Nyíl. A szöveg alanya mindkét esetben egy nyelvi alakzatot un. szólást alakít át köznyelvi kifejezéssé és azt – az előbbi jelentéskörét is beleolvastva – tágítja szimbólummá. A ló esetében a forrás nyilvánvalóan a „lovat ad alája” metaforikus kifejezés, a nyíl esetében a mára már elfeledett, de a régi magyarságban még köznyelvi jellegű „nyilat húz”, „nyilat vet” kifejezés. Ennek alapján Ippolyi Arnold, a „nyíl” szó eredeti jelentését a mai „sors” szó jelentésével azonosítja, s úgy véli, hogy a „nyíl” ma ismert másodlagos jelentése is ebből az eredeti „sors” jelentésű szóból származik („Isten nyila”). Kétszeresen is metaforikus alakzattal állnánk tehát szemben, melyet Ady látszólag megfoszt metaforikus jellegétől, miközben ezt a rejtett metaforikus jelentést emeli szimbólummá. Nyilvánvaló ugyanis, hogy a költeményben a Nyíl valóban a sors, de még inkább a rokon értelmű „végzet” megjelenítője. Ezt a feltevést támasztja alá, hogy egyidejűleg pozitív és negatív értéktöltetű kontextusokban is a mondat alanya gyanánt fordulhat elő: „A nagy Nyíl kilövi alóla / kegyelmed egy-egy szép lovát...”, „A nagy Nyíl az útját kiszabta, / nyugodt és teljes mámorok / Célját állíttatja süvöltve..

Más esetekben elvont fogalmakat alakít szimbólummá, oly módon, hogy köznapi jelentésüket egy transzcendens metafizika jelentésvilágába emeli át. Így válik a nagybetűs „Ma” az elborult Ady-világkép metafizikai negativitásának szimbólumává, az „Irgalmatlan” az ál-humanista elgyöngülésektől mentes emberség jelképévé, az „Öröm” a transzcendens teljességbe való megérkezés állapotává.

A szöveg a nagybetűk használatában is meglepően következetes. A „ló”, mint a földi lét múltó, de a jelen meghaladását szolgáló princípium még kisbetűs. A Nyíl azonban, mely fölötté áll a mába-zárt létezésnek már következetesen nagybetűvel íródik. Az „ember” kis és nagybetűs változatban is szerepel, s nyilvánvaló, hogy a kisbetűs változat a még végességben leledző, a nagybetűs a lélekben már határtalan ember szinonimája: „Az embered, ha nem ma-ember, kapjon új s új lovát...”, „Az Embernek, míg csak van ember, megállni nem lehet..Az öröm is mindkét változatban szerepel. Első esetben csak távoli cél, másodikkban a nagybetűs Ember időben megtapasztalt „örökléte”: „Változat és halál adódtak / belül egy-egy gyarló körön, / De várja az Embert víg célja: / Piros tartós öröm.”, „Boldogíts, hogy a nagy Nyíl útján / Megállás nélkül az Öröm / Álmát álmodhassam magamba / Minden mért-föld kövön.”

4.

A költemény jelentésrendszere ennek ellenére korántsem ellentmondásmentes. Legalábbis első látásra. Van benne legalább két olyan oximoron, sőt jelentéstani apória, melyek értelmezhetetleneknek tűnnek: „A végesség: halhatatlanság”, illetve az „Élet s Halál együtt-mérendők”. A de Man-i „dekonstrukció” új lova méltán nyeríthetne föl e sorok olvastán, hiszen nyilvánvaló: a költemény szimbólumrendszere voltaképpen ezekre a metonimikus szerkezetű alakzatokra épül. A végességnek a halhatatlansággal való azonosítása olyan pusztán érintkezésen alapuló alakzatot eredményez, mely valóban alááshatja a szöveg metaforikus eredetű szimbolikus alakzatainak hitelét. A retorika grammatizációja eldönthetlenné teszi, hogy a vers melyik énjének adjunk hitelt, a szöveg szimbólumrendszerét dekonstruáló grammatikai ének, vagy a nyelv fölötti autoritás bizonyosságát eljátszó költőszerepnek.

„A végesség: halhatatlanság” szintagmában azonosított fogalmak azonban nem csak véletlenszerűen kerülnek egymás mellé, a baj ennél is nagyobb. A szó szoros értelmében kizárják egymást. Az alakzatot ezért valódi oximoronnak sem tekinthetjük, hiszen annak esetében a szintagmatikus tengelyen felbukkanó ellentmondás a paradigmatiszma tengelyen végrehajtott jelentésátvitellel elvben feloldható. A „végesség” és a „halhatatlanság” ellentéte azonban nem látszik annak. A „halhatatlanság” sine qua nonja, hogy nem lehet „végesség”, hiszen éppen az életnek (mint a halál ellentétének) a végtelenségét mondja ki. Úgy tűnik, képtelenek vagyunk olyan jelentésátvitelt végrehajtani, mely a költemény jelentésrendjét megalapozhatná. Márpedig érezzük, hogy ez a sor valahogyan mégiscsak a költemény központi gondolatát fogalmazza meg. Már csak szerkezeten belüli helyzetéből következően is, a sor ugyanis éppen az aranymetszési pontban található. S ugyanez jellemző az „Élet s Halál együtt-mérendők” paradoxonára is, az is a vers aranymetszésponyjában található, csakhogy éppen megfordított irányból, a verszárlat felől számítva.

A megoldásban az első szakasz bibliikus képe lehet segítségünkre, a „Hogy sóbálványá ne meredjek / Mai csodák előtt.” A sóbálvány ugyanis nem élő, hiszen bizonyos értelemben kívül van az időn (s ebben az értelemben valóban „halhatatlan”), de nem is halott, hiszen bibliai szóval „romolhatatlan”. Nem csupán életképtelen, de a meghalni sem képes. Egy különös, életem és halálem közötti dermedtség állapotában leledzik. A kiterjedés nélküli pillanat „időtlen-sége” vált számára az egyetlen „időkategóriává”, ezzel azonban az időből és annak ellentétéből az örökléteből is kirekesztett. A ma-ember léte ennek az „időtlen-ségnek” a kinagyítása: „változat” és „Halál”, melyeknek csak egy-egy gyarló körön belül van érvényük, a tetszhalál és tetszelet gyanánt.

A „halhatatlanság” ebben az értelemben a meghalni nem tudás, a nietzschei „örök visszatérésből való” kizártság szinonimájának tűnik. Az így értelmezett „halhatatlanság” valóban végesség, korlátoltság, a transzcendencia elérésének

képtelensége (egyfajta metafizikai „élhetetlenség” tükörképe). Nietzschei fogalmakban: a reaktív nyáj-ember alapsajátsága, azoknak a „nihilisztikus” „reaktív” erőknél a megtestesülése, melyek „nem törekedhetnek az örök visszatérésre, melyek megsemmisítik az aktív életet anélkül, hogy bármit is építhetnének, ami visszatérhetne”.

S ebbe az értelmezésbe már az „Élet s Halál együtt-mérendők” paradoxona is beilleszthető. A halál nem az élet pusztaság hiánya, hanem a létezés egy másik hiposztázisa.

Az állítás annak a miszticizmusnak az egyik megnyilatkozása, melyet élelőbb szemű kritikusai Adyknak mindig is tulajdonítottak: „Ady már életében a «halál pítvarában» van: már életében a halált is éli, tudja és öntudatlan, belső indítékok csábítják arra, hogy énjének ebbe a lehetőségébe térjen egészen át, s ily módon az ősprincípiummal egyesülve valósággal ki-élje magát.” „Ady misztikus [...] A misztikusnak minden egyformán nagy, és a vallás volt az, ami formát adott a régiéknél; a mainak csak pillanatai vannak, a mainak megnyilvánulásai külön-külön, magában befejezett és egymásnak ellentmondó hangulat-atom egymásmellettiségéből állnak.”

5.

A szerkezet, mint fentebb láttuk, önmagát folyton ismétlő, a változásban is állandóságot teremtő időt ábrázol. Tematikai szinten azonban a körkörösség a bűvös kör szinonimája: egy körkörös, önmagába visszatérő, de soha nem identikusan ismétlődő idő, mely folytonosan önnön „változatait”, lényeg nélküli variációit ismétli („belül egy-egy gyarló körön”). Ezzel a rossz időkategóriával tematikusan a nagy Nyíl útjának lineáris, határtalanra nyitott ideje áll szemben. De ez az időfogalom sem egyértelmű, hiszen a folytonos változásban nyilvánvalóan maga is az örökké visszatérőt hivatott megragadni: „Boldogíts, hogy a nagy Nyíl útján / Megállás nélkül az Öröm / Álmát álmodhassam magamba / Minden mért-föld kövön.”

A nyelvi alany itt mintha valóban ellentmondásba kerülne a lírai énnel. A bűvös kör, a ma-ember sóbálványlétének szinonimája redukálhatatlan ellentéte a határtalan egyenesnek, mely nem ismer azonosságot, hiszen minden pontja a térnek újabb, csak változó koordináták által leírható helye. A nyelvi alany azonban korántsem aláássa a költői szerepet, éppen fordítva, mintegy segítségére siet. A logika bűvös körének korlátoltsága, a költemény formaszervezetének nyomására a lét alogikus körkörösségének határtalanságává tágul.

A középkori skolasztika a tartam két eltérő fogalmát különböztette meg: a tempust, azaz a testi létezők idejét és az aevumot, a szellemi természetű teremtmények idejét. Az ember a tartam mindkét típusának birtokában van, mint szellemi létező az idő különböző pillanatait (a térpontokhoz hasonlóan)

egyidejűleg képes „észlelni”. Testi létezőként azonban közvetlenül csupán a pillanat (a közvetlen érzéki tapasztalat 3-6 másodperce) hozzáférhető számára, a múltat és a jövőt irreális dimenziók gyanánt érzékeljük. Az Új s új lovat szövege a tempusból az aevumba való átmenet üdvtörténetei folyamatát ragadja meg. De korántsem a szemantika (a referencia), inkább a változatosan repetitív versszerkezet, a ritmus, a nyelvi alakzatok szintjén.

A látszat-linearitás képzete ugyanúgy a keresztény mitológiából fakad, mint a körkörösségé. Két időtudat áll szemben egymással: a keresztény mitológia egyciklusú körkörössége, és az archaikus kultúrák időciklusainak (és Nietzsche idejének) végtelensége-állandósága. Az egyciklusú kör a végtelen egyeneshez hasonlatosan nem ismer azonosságot. A kerület minden pontja eltérő koordinátákat feltételez. A keresztény kultúra időfelfogása a modern végtelenségfogalmat is megalapozó linearitás-képzet (a vég nélküli lineáris folytathatóság) valóságos alapja. A keresztény időfogalom tehát nem az „örök visszatérés” nietzschei értelmében végtelen. A teremtés előtt nem volt idő és a végítélet után sem lesz. Az emberiség üdvtörténete Krisztus születésével kezdődött („az Úr elküldte egyetlen fiát”), s második eljövételével végződik („...lészen eljövendő, ítélni eleveneket és holtakat”). Eddig tart az „idő” érvénye. Ettől fogva már csak az időn-kívüliség értelmében vett öröklét van, melyre az ismétlődés jelensége nem értelmezhető, hiszen az idő pillanatai a szellem számára a térpontokhoz hasonlóan a tökéletes egyidejűség állapotában „érhetőek el”. A különbség döntő jelentőségű, a sóbálványlétbe merevedett ember számára mindörökké egyetlen pillanat identikus „változatai” érhetőek el, az öröklét határtalan körébe „dermedt” ember azonban egyszerre van jelen az „idő” minden pillanatában. Az idő hamis köréből az örökkévalóság autentikus körébe pusztán a halál vezethet át bennünket. A halál a voltaképpen halhatatlanságba való átjárás, valótták a gnosztikusok is.

6.

Az Új s új lovat lírai alanya nyilvánvalóan „nem uralja” a nyelvet. Olyan fokú nyelvi tudatosságra, mely a versstruktúra fentebb vázolt (de vázlatként sem kimerítő) bonyolultságát és koherenciáját létrehozhatná, senki nem lehet képes. A nyelv előzetes-, a költemény aktuális- és végül a befogadás utólagos alanya nyelveik és „elvárás-horizontjaik” összeolvadása révén a legteljesebb kölcsönösségben alakítják egymást. Ez a kölcsönösség az ágense annak az átfordulásnak, mely az időkategóriák terén is bekövetkezik. Ezt az átfordulást a nyelvtani alany (a nyelv) írja bele a vers lírai alányának tudatától „függetlenül” a költemény alakuló szerkezetébe. Ami cáfolni látszik Kulcsár Szabó Ernő ama nagy horderejűnek szánt megállapítását, miszerint „A hirdető beszéd lírai »én«-jének utópiája ily módon arra a költészettörténetileg akkor

már meglehetősen ingatag alapra épül föl, hogy a kinyilvánító, hirdető beszéd nincs alávetve a jelentésképzés kölcsönösségének.”

Kevés olyan költeménye van a világirodalomnak, mely ilyen szűkös lexikális anyagból olyan bonyolult nyelvi struktúrát lett volna képes létrehozni, mint az Új s új lovat. De a költemény, mint műalkotás csak és csakis azért történhet meg, mert a tematikus szint alatt és fölött olyan – csak a zeneművekre jellemző – nem-referenciális kompozíció húzódik meg, mely a költemény formája gyanánt annak voltaképpeni tartalma. A referenciális réteg csupán a felszín, s akként sem a legfontosabb. A téma puszta anyag, melyet a nyelv megformál, ahogyan a nyelvi anyagot is a téma kényszeríti formába. Az Új s új lovat, mint minden más költemény, e kétféle anyag típus kölcsönhatásából építkezik: nyelv(ek) és témá(k) egymást alakító egyvelege. A voltaképpeni forma-tartalmat a két szint viszonyossága, egymást átható izotópiái adják.

Ha a költészet legalapvetőbb „igazságát” pusztán a grammatika retorizálásának és a retorika grammatizálásának ellentétéből próbáljuk „levezetni”, azaz az egyiket a másik ellen játszuk ki, félő, hogy éppen a művészet és a nem-művészet, a remekmű és a fércmunka közti különbségtétel legfontosabb kritériumáról fogunk lemondani.

S ezzel bizonyára magáról a költészetről is.

A Soldier Székely

1. Székely katona az 1600-as évek végén

A Sicilian Maid

2. Székely lány a 18. századból

3. Viseletek a népvándorlás korából

4. Viseletek a honfoglalás korából

5. Erdélyi nemes a 17. században

6. Erdélyi nemeslány a 18. században

7. Dálnoki kapu 1733-ból

8. 18. századi martonfalvi kapu részlete

9. Kopjafa az erdőfülei református temetőben

10. Erdőfülei faragott sírkő

11. Erdővidéki ácsolt láda
(19. század első fele)

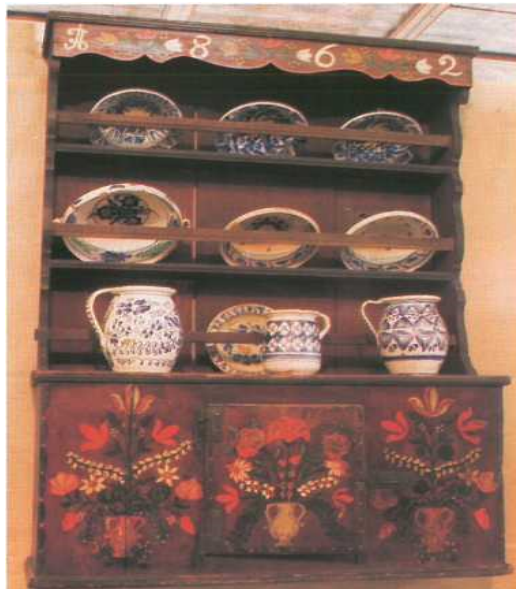
12. Festett hozományos láda a 18. századból

14. Szedettes szőttés részlete

15. Árapataki hímzett
párnavég

13. Vargyasi festett tálas 1862-ből

16. Kézdivásárhelyi
bokály a 18. század
végéről

17. Zöldmázás
kézdivásárhelyi
csempe, 19. század

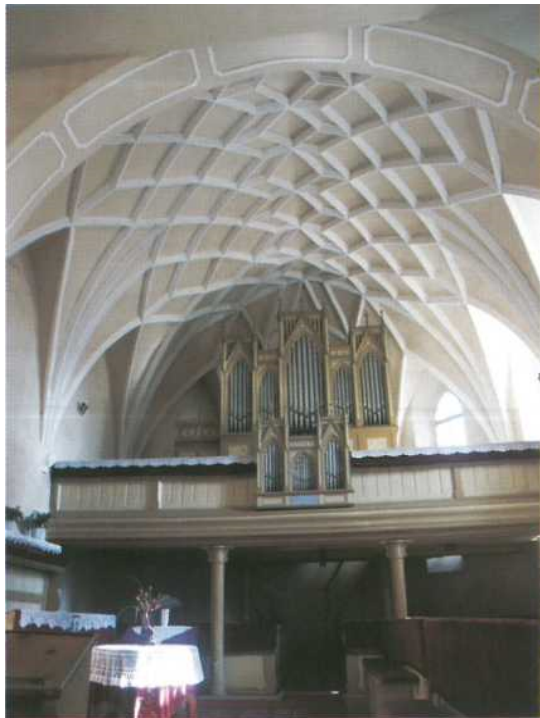
18. Gelencei római katolikus templom freskói a Szent László legenda és a Passió jeleneteivel

19. Kilyén: az unitárius templom gótikus apszisa

20. A kilyéni unitárius templom gótikus kapuja

21. A sepsiszentgyörgyi református vártemplom apszisának gótikus hálóboltozata

22. Gótikus ajtókeret a zabolai református templomban

23. A kilyéni unitárius templom apszisának későgótikus ablaka

24. Az illyefalvi templomvár egyik bástyája

25. A bölöni unitárius templomvár

26. Az árkosi unitárius templomvár

27. A kézdiszentléleki római katolikus templom

28. Lemhény: római katolikus templom

29. Barokk orgonakarzat a gelencei műemléktemplomban (készült: 1766-ban)

30. Gótikus szentély barokk oltárral a gelencei műemléktemplomban

31. Zabolai kora barokk oltár a 17. századból (részlet)

32. Daczó Ferenc síremléke a sepsiszentgyörgyi vártemplomban

33. A zabolai református templom 1772-ben készült kazettás mennyezete

34. A barátosi református templom mennyezetének festett kazettái 1760-ból

35. Festett kazetta a szacsvai református templom mennyezetéről

36. A vargyasi Daniel kastély

37. A vargyasi Daniel kastély 18. század elejéről származó tornáca

38. Daniel címertábla az olaszteleki kastély falán

39. A miklósvári Kálnoky kastély

40. Az Aporok kúriája Torján

41. Az uzoni Béldi-Mikes udvarház

42. A Boda kúria Erdőfűlén

43. Az illyefalvi Séra kúria

44. Erdőfülei parasztház

45. Vargyasi tornácos faház

46. Kovácsoltvas erkély Kézdivásárhely főterén

47. A „mézeskalácsos” ház
Kézdivásárhelyen

48. A kantai ferences kolostortemplom

49. Háromszék egykori székháza Sepsiszentgyörgyön

50. A Székely Nemzeti Múzeum Kós Károly által tervezett épülete

51. Római katolikus székely diák
a 17. század végén

52. Székely diák a 18. században

53. A színház épülete az 1950-es évek elején

54. Király József (Préda Máté), Molnár Gizella (Gondos Eszter) és Ferenczy István (Bakk Lukács), Tompa Miklós 1968-as Tamási-rendezésében (Énekes madár)

55. Samuel Beckett: Godot-ra várva (2005) (Nemes Levente: Pozzo, Pálffy Tibor: Estragon és Váta Loránd: Vladimir)

A KÖTET SZERZŐI ÉS SZERKESZTŐI:

Czegő Csongor: dramaturg, Tamási Áron Színház, Sepsiszentgyörgy

Cs. Benedek Csilla: könyvtáros, Bod Péter Megyei Könyvtár, Sepsiszentgyörgy

Demeter Lajos: helytörténész, könyvtáros, Bod Péter Megyei Könyvtár, Sepsiszentgyörgy

Henning János: fotográfus, Sepsiszentgyörgy

Hermann Gusztáv Mihály: történész, egyetemi tanár, a Székelyudvarhelyi Városi Könyvtár igazgatója

Hollanda Andrea: könyvtáros, Bod Péter Megyei Könyvtár, Sepsiszentgyörgy

Hubbes László: könyvtáros, Bod Péter Megyei Könyvtár, Sepsiszentgyörgy

Kató Zoltán: botanikus, a Székely Nemzeti Múzeum igazgatója (2000–2006), Sepsiszentgyörgy

Kisgyörgy Zoltán: geológus, helytörténész, a Háromszék napilap belső munkatársa, Sepsiszentgyörgy

Kiss Jenő: a Bod Péter Megyei Könyvtár igazgatója, Sepsiszentgyörgy

Nagy Zsófia Borbála: könyvtáros, Bod Péter Megyei Könyvtár, Sepsiszentgyörgy

Szőcs Imre: könyvtáros, Bod Péter Megyei Könyvtár, Sepsiszentgyörgy

Szőcsné Gazda Enikő: muzeológus, Székely Nemzeti Múzeum, Sepsiszentgyörgy

Váry O. Péter: író, újságíró, a Háromszék napilap belső munkatársa, Sepsiszentgyörgy

[Vákát oldal]

TARTALOM

Ajánlás

HÁROMSZÉKI TÁJAKON

Kovácsna megye leírása – Kisgyörgy Zoltán 9

SZÉKELYEK, HÁROMSZÉKIEK... történelmi áttekintő

Székely történeti kistükör 1848-ig – Hermann Gusztáv Mihály 21

Háromszék népe, a (szász)sebesi, (szász)kézdi, (szász)orbói székelyek – Demeter Lajos 38

Gábor Áron a székely ágyúöntő – Demeter Lajos 54

Háromszék önvédelmi harca 1848. november 12. – 1849. január 5. között (kronológia) – Demeter Lajos 63

SZELLEMI ÉRTÉKEINK

Háromszék népművészete – Szöcsné Gazda Enikő 83

Háromszék művészettörténeti körképe – Szöcs Imre 92

Skóllák évszázadai – Nagy Zsófia Borbála 110

A Székely Nemzeti Múzeum – Kató Zoltán 120

A kézdivásárhelyi Múzeum – Demeter Lajos 127

A csernátoni Haszmann Pál Múzeum – Demeter Lajos 130

A színházi élet Sepsiszentgyörgyön – Czegő Csongor 132

A kézdivásárhelyi színjátszás – Demeter Lajos 138

Képzőművészet Háromszéken – Szöcs Imre 143

Háromszék írott sajtója – Váry O. Péter 149

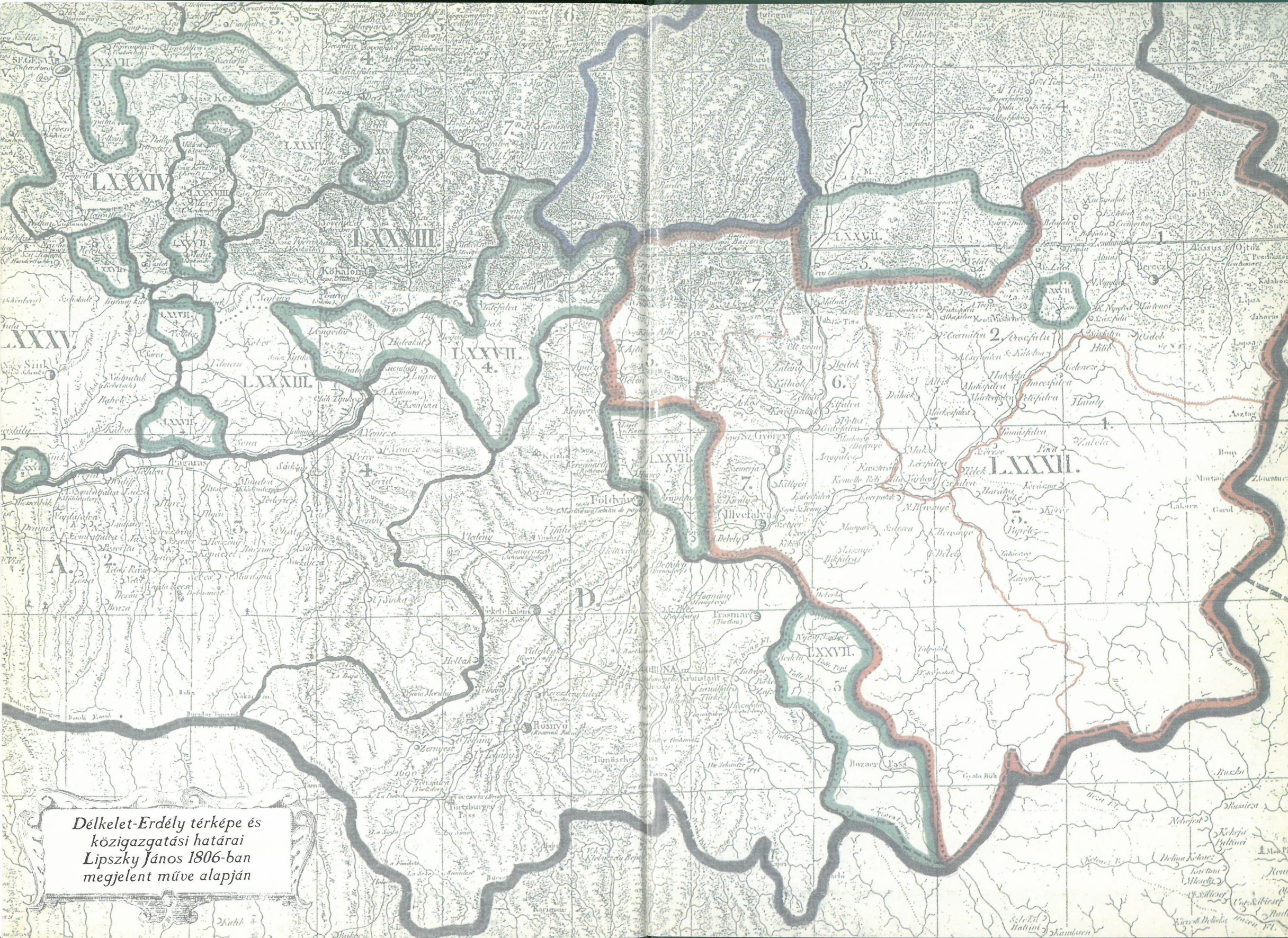
HÁROMSZÉKI ÍRÓK, ÍRÓK HÁROMSZÉKRŐLHídvégi Mikó Ferenc: *Históriája a maga életében történt erdélyi dolgokról* ..... 161Kézdivásárhelyi Matkó István: *X ut Tök könyvnek eltépése, avagy Bányászcsákány* ..... 164Köröspataki Bedő János: *Erdélynek és Magyarországnak szörnyű romlásáról és a népeknek rabságra viteléről való rövid história* ..... 169*A sepsislyefalvi várnak és abban szorul lakosoknak a tatárok miatt lett elpusztulása* ..... 173*Versus de una muliere* (halotti búcsúztató) ..... 176Cserei Mihály: *Minden országok most felháborodtanak* ..... 178*Erdély históriája* ..... 179Apor Péter: *Metamorphosis Transylvaniae* ..... 185Vargyasi Daniel István: *Vargyasi id. Daniel István I. bárónak élete* ..... 189Dálnoki Veres Gerzson: *Kuruc krónika* ..... 193Mikes Kelemen: *Törökországi levelek* ..... 198Hermányi Dienes József: *Nagyenyedi síró Heráklitus, és hol mosolygó s hol kacagó Demokritos* ..... 204Bod Péter *Részletek Önéletírásából* ..... 207*Szent Hilárius* ..... 209*Az Erdélyországban való borszükéről* ..... 211*Ének a török háborúbéli romlásról a Mária Magdolna históriájának nótájára* ..... 219Baróti Szabó Dávid: *A magáéval élni nem tudórol* ..... 222*Magyarországnak hajdani szomorú sorsa* ..... 223*Az halálról* ..... 223*A fősvény Fédonra* ..... 224*Kisdéd Szótár, mely a ritkább magyar szókat az A. B. C. rendi szerént emlékeztető versekben előadja* ..... 224*A magyarság virági* ..... 226Benkő József: *Transsilvania specialis* ..... 221*Filius Posthumus, vagyis atyja halála után született gyermek* ..... 230Andrád Sámuel: *Elmés és mulatságos rövid anekdoták* ..... 233*A magyar Démokritos* 235

Kőrösi Csoma Sándor 238

Benedek Elek: *Kőrösi Csoma Sándor* ..... 239Magyari Lajos: *Csoma Sándor naplója* ..... 242Böloni Farkas Sándor: *Részlet az erdélyi nemzeti múzeum benyújtott tervezetéből* ..... 245*Utazás Észak-Amerikában* ..... 246Mikó Imre: *A bérc esett fa* – Böloni Farkas Sándor életregénye ..... 250Krizsa János: *Erdővidék az én hazám* ..... 257*Héj páva... gyűjtés* 258

Jókai Mór: <i>Bálványosvár</i>	259
Mikszáth Kálmán: <i>Bálint császár</i>	265
Benedek Elek: <i>Édes anyaföldem</i>	283
<i>Csalatornya</i>	287
Benedek Marcell: <i>Magyar író tragédiája 1929-ben</i>	289
Tamási Áron: <i>Vadrózsa ága</i>	293
Móricz Zsigmond: <i>Tündérbkert</i>	295
Szabó Dezső: <i>Életeim</i>	302
Gyallai Domokos: <i>Mindenre sor kerül</i>	307
Csáth Géza: <i>Emlékirataim a nagy évről</i>	316
Elekes György: <i>A nagy Kör</i>	321
<i>Akár a Bajkál mellett</i>	322
Tamási Áron: <i>Hazai tükör</i>	323
Márai Sándor: <i>Cseh്യ uram arcképe</i>	326
<i>Csomakőrös</i>	339
Ignác Rózsa: <i>Ahol gyerek voltam</i>	341
Holló Ernő: <i>Talponállóban</i>	346
<i>Öreg ló pányván</i>	347
Gagyi László: <i>A belga nyúl</i>	348
Sánta Ferenc: <i>Sokan voltunk</i>	362
Beke György: <i>A Haynal-ház kapuja</i>	370
Bodor Ádám: <i>A börtön szaga</i>	375
Czegő Zoltán: <i>Tisztuló képeink</i>	378
Zágoni Attila: <i>Czegő Zoltán: A kengyelfutó – paródia</i>	381
Magyari Lajos: <i>Bartalis, Váradi</i>	383
<i>Gyárfás</i>	384
<i>Baász Imre</i>	384
Farkas Árpád: <i>Szalonnaevő</i>	386
<i>A szivárgásban</i>	387
Csíki László: <i>A bőrünk vására</i>	390
<i>A hajtány</i>	391
Vári Attila: <i>Óváros délután</i>	398
<i>Őszi kérdés</i>	399
Bogdán László: <i>Város, én soha tőled</i>	402
<i>Promenáád</i>	402
Sütő István: <i>százhuszonkettő: barokk</i>	410
<i>Arcfogyatkozás</i>	411
Markó Béla: <i>A nagy közös sakk</i>	412
Boér Géza: <i>hiány – két tételben</i>	414
<i>sorskuruc</i>	415
Borcsa János: <i>A költő éjszakái</i>	415
Veress Gerzson: <i>Kávéház a magasban</i>	418
<i>Kártyában szőke férfi</i>	419
Fekete Vince: <i>S egy utolsó kattanás</i>	420
Látó Anna: <i>Honvágyam hiteles története</i>	421
Fábián Ernő: <i>Magunkról és másokról</i>	426
Imreh István: <i>Székelyek a múltó időben</i>	431
Veress Dániel: <i>Mikesről múlt és jelen időben</i>	434
Egyed Ákos: <i>Gondolatébresztő adatok Bodos falu történetéből</i>	438
Domokos Géza: <i>Éveim, útjaim, arcaim</i>	441
Sylvester Lajos: <i>Apám cserefa arca</i>	448
Kónya Ádám: <i>A Mikóból indultak: László Ferenc</i>	454
Gazda József: <i>Így tudom, így mondom</i>	458
Albert Ernő: <i>Szabad madár</i>	462
Féder Zoltán: <i>Zsidók háromszéken</i>	473
Gazda Klára: <i>Gyermekvilág Esztelneken</i>	477
Pozsony Ferenc: <i>Alomvíz martján</i>	482
Balogh László: <i>Fegyverrel a kommunizmus ellen</i>	486
Bíró Béla: <i>„Csak a máé a rettenet...”</i>	491
A kötet szerzői és szerkesztői	505

Délkelet-Erdély térképe és közigazgatási határai Lipszky János 1806-ban megjelent műve alapján

